

МУАЛЛИМ ХАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҲ

Илимий-методикалық журнал

2023

1-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоғарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз хам хабар агентлиги тәрепинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Асқарбай НИЯЗОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Сабит НУРЖАНОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Кеңесбай АЛЛАМБЕРГЕНОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Арзы ПАЗЫЛОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Барлықбай ПРЕНОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Қаххор ТУРСУНОВ
Умида БАҲАДИРОВА	Тажибай УТЕБАЕВ
Фархад БАБАШЕВ	Амангелди КАМАЛОВ
Асқар ДЖУМАШЕВ	Ризамат ШОДИЕВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Мырзамурат ЖУМАМУРАТОВ	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Умида ИБРАГИМОВА	Гулрухсор ЭРГАСHEBA
Меруерт ПАЗЫЛОВА	

МАЗМУНЫ

ҚУТЛЫҚЛАЎ

Б. Султанов Узақ мэнизиллерге жол алған инсан	6

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Курганов А. М. Инглиз ва ўзбек тиллари ҳарбий терминларининг лингвомаданий бирликларда ифодаланиши	15
Маллаева О. М. Умумий ўрта таълим мактаб инглиз тили ўқитувчиларининг индивидуал касбий ривожланиш траекторияси масалалари	27
Рузметова Н. В. Роль и значение английского языка в профессиональной ориентации будущих правоведов	33

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Bazarbaeva M. A. Baslawish klaslarda oqiw-tárbiyalıq jumıslar processinde informacion-kommunikaciya texnologiyalarinan paydalanıw	41
Хаджибеков С. Н. Таълим кластери субъектлари интеграциясини лойиҳалаш механизми	46
Убайдова В. Э. Ўзбекистонда экспортбоп енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда Нақшбандия таълимоти қўллашда суҳбат методидан фойдаланиш	50
Хаджибеков С. Н. Педагогик тажриба-синов ишларининг сифат ва самарадорлиги	56
Qurbonova Z. M. Talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi tizimini takomillashtirishda mahmud az-zamaxshariy ta'limotidan foydalanish	60
Turgunova A. T. Avlodlararo munosabatlar tizimida gerontopedagogika	68
Salieva P. A. Malaka oshirish tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentligini takomillashtirishda rivojlantiruvchi ta'lim o'rni	76
Jumanov A. A. Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash holati va muammolari	81
Ergashev B. B., Mirsaidov I. T. Professional ta'lim muassasasi o'quvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari	86
Файзуллаев Р. Х., Сайфиева Ю. Ў. Олий таълим муассасалари талабалари фанлардан мустақил билим олиш, фикрлаш, қўникма ва малакаларини шакллантириш	94
Чорнев Р., Баратов М. Касб таълими мутахассисларини дуал тизими асосида касбий фаолиятга тайёрлаш	100
Эргашева Г. Р. Мутахассиснинг касбий мослашишига таъсир кўрсатувчи омиллар	106
Ходжанов А. Р. Талабаларни тарбиялашда педагогик фаолиятга қўйиладиган замонавий талаблар	111
Ярова С. Б. Талабаларнинг ижтимоий компетентлигини такомиллаштиришнинг назарий асослари	120
Очилов А. Х. Таълим инновацияси	127
Болиев У. И. Олий ўқув юртида талабаларни мусиқа таълими воситасида маънавий-ахлоқий тарбиялашга қўйиладиган талаблар	131
Shodiyev H. R. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida geografiya fanini raqamli texnologiyalardan foydalanib o'qitishda xorijiy tajribalardan foydalanish	135
Элмурзаева Н. Х. Интеграциялашган таълимнинг асосий вазифаси	141
Ahadov M. Sh. Kimyoda ekstern ta'limni joriy etish metodikasi	145
Samiyeva Sh. X. Oliy ta'lim tizimida kreativ yondashuv asosida tadqiqotchilarning fikrlash tipologiyasini rivojlantirish	152
Fayzullaev R. X. Inklyuziv ta'lim maqsad va vazifalarini oshirishda resurs pedagogning o'rni va roli	163

Muqumova D. I. Ta'lim jarayonidagi pedagogik ixtiloflar, ularning sabablari va bartaraf etish choralari	169
Исмаилова З. К. Бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг мобилилик қобилятини ривожлантириш	177
Мустафоева Д. А., Маматалиева М. И. Инновацион таълим жараёнларини ташкиллаштиришнинг касбий-ижтимоий зарурати	187
Садикова Ф. М. Компетенциявий ёндашув асосида талабалар мустақил ишлари ташкил этиш	192
Жўраева Г. А. Профессионал таълим йўналиши ўқувчи-талабаларида касбий компетенцияларни ривожлантириш	198
Мусаева Г. У. Ёшларни касбий фаолиятга йўналтириш самарадорлигини таъминлаш	204
Olimova D. M. O'quvchilarni milliy kashtachilik asosida estetik tarbiyalashni takomillashtirish texnologiyasi metodik muammo sifatida	209
Abduxamidov S. M. Ta'lim metodlari haqida umumiy ma'lumot	216
Abduxamidov S. M. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tasviriy san'at darslarining mazmun va mohiyati	219
Allayorova S. B. Ta'lim samaradorligini oshirishda integratsiya sharoitining didaktik imkoniyatlari	222
Allayorova S. B. Ta'lim klasterida pedagogik innovatsiyalar tushunchasi	228
Jamolddinova S. N. O'qituvchining konfliktologik tayyorgarligining kasbiy faoliyatidagi ahamiyati	233
Jamoldinova S. N. Kommunikativ qobiliyat - ta'lim-tarbiya jarayonidagi konfliktlarni bartaraf etish manbai sifatida	238
Элмурзаева Н. Х., Саидов З. Х., Абдуллаева М. Х., Маруфхонова С. У. Таълим тизимининг инновациялар жараёнлари	245
Мустафоева Д. Факторы развития компетентности персонала профессиональных образовательных учреждений	251
Элмурзаева Н. Х., Саидов З. Х., Абдуллаева М. Х., Маруфхонова С. У. Методика стратегического планирования	257
Шахмурова Г. А., Халитова Р. А. Формирование генетической грамотности у студентов биологического направления	262
Элмурзаева Н. Х. Профессиональное саморазвитие педагога	267
Zaripova D. A. Training students on the basis of smart technologies in the development of innovation activities	271
Khamrayeva G. R. Model of development of education quality assessment skills of vocational education students	279

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Норинов Ф. Қ. Геология фанининг тарихийлик нуқтаи назаридан тавсифий таҳлили	287

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Jumamuratov A. J., Kalilaev F. K. Mekteplerde elementar bóleksheler fizikasi bólimin oqitwidi jetilistiriw jollari (Mektep fizika pání muğallimlerine metodikalıq járdem)	295
Джумабаев К. Н. Умумий ўрта таълим мактабларида python дастурлаш тилини ўқитиш муаммолари	302
Бекнозарова З. Ф. Физика фанини ўқитишда кейс технологиясини ташкил этиш	308
Бекнозарова З. Ф. Олий таълимда физика фани амалиёт дарсларини педагогик технологиялар асосида олиб бориш	314

Мавлонов Р. А. Курилиш йўналишлари талабаларига чизма геометрия фанини ўқитишда компетентли ёндашув	318
Djumaev M. Matematika o'qitishda milliy o'quv dasurining uzviyligi va uzluksizligining o'ziga xos xususiyatlari	323

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Saidova N. R. Boshlang'ich sinf darslarida axborot texnologiyalari vositalarining imkoniyatlari	333
Саламова Ф. Кар ва заиф эшитувчи болалар мактабларида ўқувчиларнинг талаффузини шакллантириш ва эшитиш идрокини ривожлантириш бўйича коррекцион машғулотлар мазмуни ва уларнинг ташкил этилиши	338
Aminov A. Sh. Kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish va boshqarish	343
Hazratqulova S. R. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha katta yoshdagi bolalarning ijodiy faolligini shakllantirish	348
Djumayeva D. I. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining "Tarbiya" darslarida kreativ fikrlashlarini shakllantirishning usul va vositalariga nazariy yondashuv	354
Хушбоков Б. Х. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини креатив компетенциясини шакллантиришнинг назарий асослари	359
Eshchanova G. O., Madaminova Sh. Sh. Boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida nasriy asarlarni o'qitishga kompetensiyaviy yondashuv yo'llari (3-4- sinflar misolida)	366

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХАМ СПОРТ

Jarilkarov U., Ernazarov R. Qaraqalpaqstan respublikasinda grek-rim gúresshisiniń payda bolıwı hám rawajlanıw tariyxı	373
Турсунов А. А. O'zbekistonda sog'lom jamiyatini yaratishda sog'lom turmush tarzining o'rni	381
Идрисов М. И., Орипов О. О., Қадамов С. Х., Матякубова З. Б. Болаларни спортнинг оммавий турларига жалб этишнинг ташкилий педагогик шарт-шароитлари	385
Худайбердиева Н. А., Мамадалиев С. А., Махмашукуров Ш. Х. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагогик кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш хусусида	394
Turobov X. H., Kuziyev A. A., Soliyev S. Sh. Ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya, sport tadbirlarining shakllari va turlari	403
Хайдарова М. И. Махсус атамаларнинг жисмоний тарбия ва спортда илмий – тадқиқот ишларини ташкил этишдаги хусусиятлари	409
Hasanov A. T., Sultonov B. A., Abdumurodov F. A. Малакали боксчиларнинг техник-тактик тайёргарлигини ошириш	414
Халиков А. А. Формирования профессиональной компетентности студентов физической культуры и спорта	419
Саидова Ш. Д., Ниязова О. Ю., Саидов Р. Т. Бадминтон одна из форм укрепления зоровья детей дошкольного возраста	423

УЗАҚ МӘНЗИЛЛЕРГЕ ЖОЛ АЛҒАН ИНСАН

Б. Султанов

*Қарақалпақстан Республикасына
мийнети сиңген халық билимлендириў хызметкери*

Өзбекстан Республикасы өз ғәрезсизлигин алғаннан соң елимизге жаңаланыў самалы есип, биринши гезекте инсан қәдири, келешек әўладларға жоқары дәрежеде тәлим-тәрбия бериўге айрықша итибар қаратыла баслады.

Әсиресе, сол ўақытта маман педагог кадрларды таярлаў әҳмийетли ўазыйпалардың бирине айланды. Өткен жылларға нәзер аўадаратуғын болсақ, тараўда бурын мисли көрилмеген жетискенликлер жүз берди, шет тиллерди ўирениўге қаратылған үлкен илажлар нәтийжесинде елимиз жаслары дүньяның ең раўажланған мәмлекетлериниң абырайлы оқыў орынларында билим ала баслады. Тараў системасы түп-тийкарынан реформаланып, билимлендириўдиң заманагөй стандартлары енгизилди. Онда шет тиллерди терең оқытыў заман талабына айланды. Бүгингилиги бәриңизге белгили, хәтте 1-класс оқыўшысы да шет тилде сөйлеўге умтылады.

Әлбетте, билимлендириў тараўындағы бул табыслар өз-өзинен болған жоқ. Бул жетискенликлердиң артында өзиниң үлкен тәжирийбесине ийе болған педагог, илимпаз, мәмлекетлик ҳәм жәмийетлик ғайраткерлердин пидайы мийнетлери жатыр.

Сизге сөз етпекши болған инсан – Қарақалпақстан Республикасына мийнети сиңген халық билимлендириў хызметкери, пидайы инсан, уллы устаз, белгили алым, жәмийетлик искер, Республикалық Руўхыйлық ҳәм ағартыўшылық орайы Қарақалпақстан бөлиминиң баслығы Татлымурат Атамуратов мине, усындай инсанлардың бири болып табылады.

Ол 1948-жылдың 13-апрель сәнесинде Қараөзек районында дүньяға келди. Ата-анасы Жумамурат Атамуратов ҳәм Оразбике Генжемуратова аўыл аймақта үлкен абырайға ийе болып, Жумамурат ата көп жыллар

даўамында финанс-экономика мәкемелеринде басшы лаўазымларда ҳадал хызмет ислеген.

«Өлим ҳақ, дунья ялғаншы», дегениндей Татлымурат жаңа ғана 2 жасқа толғанда Жумамурат ата өмирлик жолдасы Оразбикени соңғы мәнзилге шығарып салып, нәресте жаслай анасынан айырылды. Жумамурат ата соған бола, баласы Татлымураттың жүзин төмен қаратпастан, қатарынан кем қылмай тәрбиялап, оған барлық шараятларды жаратып, перзентиниң жоқары мағлыұматлы болыұын әрман ететуғын еди. Әлбетте итибар өз нәтийжесин берди. Талапшаң хәм қатарынан алық өспирим улыұма орта билим беріұ мектебинде айрықша баҳалар менен оқып, мектепти табыс-лы тамамлады. Рус тилин терең меңгерип, сол тилдеги әдебиятлар бойын-ша өз билимин, пикирлеұ шеңберин кеңейтип бара берди.

Нәтийжеде ол 1966-жылы сол ўақыттағы аўқамның пайтахты Москва қаласындағы Москва мәмлекетлик педагогика институтының күндизги бөлимине хўжетлерин тапсырып, кириұ имтиханларын жақсы баҳаларға тапсырып, институттың босағасынан студент сыпатында қәдем қойды.

1971-жылы усы институттың рус тили хәм әдебияты пәни оқытыұшысы қәнигелигин ийелеп, аўылға ақ жүзли абырайлы болып оралды. Сол жылы Қарақалпақ мәмлекетлик педагогикалық институтында оқытыұшылық кә-сибин баслайды. Арадан сәл өтпей Нөкистеги устазлары Москва мәмле-кетлик педагогика институтында айрықша баҳалар менен питкерген жас кадрға алған билимлерине, илим сырларын үйренип, илимий-изертлеұ жумысларын даўам етиұин усыныс етеди. Ол әкесине бул ойларды ай-тқанда Жумамурат ата ҳақ жол тилеп, баласын Москва қаласына атланды-рып жиберди. Жас илимпаз сол жылы Миклуха Маклай атындағы пүткил союзлық пәнлер академиясы, этнография институтының аспирантурасы-на кирип, жаңа бағдарда аўқамның белгили алымлары Бурынғы аўқам Илимлер акалемиясының хабаршы ағзасы хәм мәмлекетлик сыйлықтың лаўреаты Т.А.Жданко, басшылығында илимий жумысын баслап жиберди хәм 1976-жылы аспирантураны табыс-лы тамамлап, тарийх илимлериниң кандидаты дәрежесине ийе болды.

Республика басшылары, Өзбекстан Республикасы жоқары хәм орта арнаұлы министрлиги, жаңадан шөлкемлестирилген Нөкис мәмлекетлик университетиниң ректоры академик Ч.Абдиров жас кандидаттың илимий педагогикалық потенциалын есапқа алып, оқыұ орнының романа-герман филологиясы факультети деканы лаўазымына тайынлайды. Бул жерде ол муғаллим хәм профессорлардың билим беріұ нәтийжелигин арттырыұ, әсиресе, илимге қызығыұшы жас қәнигелерди аспирантураға, оқытыұшы-

ларды доктарантураға оқытып, олардың илимий дәрежесин көтерийге, сондай-ақ, студент жаслардың тәлим-тәрбиясына айрықша итибар берди.

1985-жылы орта буўындағы кәсипке ийе қәнигелерди таярлаўға айрықша итибар берилип турған бир дәўирде Республика басшылары менен жоқары ҳәм орта билим бериў министрлиги оның талапшаң, уқыплы басшы екенлигин есапқа алып, Нөкис қурылыс техникумына директор етип тайынлайды. Бул жерде жәмәеттиң жемисли жумысы нәтийжесинде Қарақалпақстан Республикасына жетик, билимли қурылысшы қәнигелигине ийе жасларды оқытып, тәрбиялайды. Сол дәўирде усы техникумда оқып, билим алған бир қанша инсанлардың аймақта қаншадан-қанша қурылыс имаратларын қурып питкерип, халқымызға инам еткенлериниң гүўасымыз. Т.Атамуратов 1985-1990-жылларда Нөкис қурылыс техникумы директоры лаўазымында ислеп турған дәўирде усы техникумның базасында Ташкент политехника институтының жаңа бир бөлимин шөлкемлестирип, усы факультетте халқымызға белгили қурылысшы қәнигелерди таярлап барыўда жигерлилик көрсетип, бир ўақыттың өзинде еки пайдалы ўазыйпаны атқарды. Нәтийжеде ол Өзбекстан Республикасы жоқары ҳәм орта билим бериў министрлиги тәрәпинен Қарақалпақстан Республикасы техникумлары директорлар кеңесиниң баслығы етип сайланды.

Билимлендириў тараўының пидайысы, илимпаз ҳәм талапшаң басшы усылай халқымыздың, Ел-басшыларының нәзерине түсип, жаңадан-жаңа жуўапкершиликли лаўазымларға бағдар алып барды. Қарақалпақстан Республикасы басшылары Өзбекстан Республикасы билимлендириў министрлиги менен келисе отырып, 1990-жылы Т.Атамуратовты Қарақалпақстан Республикасы Билимлендириў министри лаўазымына тайынлады.

Жасы үлкен министр лаўазымына кирисиўден-ақ, өз мойнына қатаң түрде тараўды раўажландырыў, соның ишинде, билимлендириў мәкемелериниң материаллық-техникалық базасын беккемлеў, ең аҳмийетлиси, билимлендириўдиң сапасын арттырыў, орта билим бериў мектеплеринде шет тиллерин тереңлестирип оқытыўды жолға қойыў сыяқлы ийгиликли ҳәм соның менен бирге, машақатлы ўазыйпаларды әмелге асырыў жүгин жүкледи ҳәм избе-излекте гөзлеген мәнзиллерине мәрдана жетип бара берди.

Атап айтқанда, тез арада республикамыздың мектепке шекемги тәрбия, улыўма орта билим бериў мектеплери, кәсип-өнер ҳәм мектептен тыс мәкемелеринде материаллық техникалық базаны беккемлеў, жаңадан қурыў ҳәм оңлаў жумыслары әмелге асырылды. Соның менен бирге би-

лимлендириўдиң мазмуны, тәрбияның әҳмийетине айрықша итибар қаратылды. Өзбекстан Республикасы көлеминде өткерилген пән олимпиадалары, спорт жарыслары, көргизбелерге муғаллимлер, тәрбияшылар хәм оқыўшылар белсене қатнасып, сыйлы орынларды ийелей баслады. Өзбекстан Республикасы Билимлендириў министрлиги тәрпинен биринши мәрте мектепке шекемги мәкеме тәрбияшылары арасында өткерилген жарыста Нөкис қаласынан 34-санлы мектепке шекемги билим беріў мәкемеси тәрбияшысы Гүлбәхәр Сапарова хәм Қоңырат районынан математик Қолдыбай Оспановлар сыйлы биринши орынды ийеледи. Бундай мысалларды көплек келтириўге болады. Муғаллимлердиң билимин жетистириў, қәнигелигин арттырыў, қайта таярлаў бағдарында айтарлықтай жаңалықлар енгизилип, билимлендириўдиң сапасын арттырыў бағдарында пайдалы шешим қабылланғанын көрсетти.

Заманлас ағамыздың министрлик дәуириндеги және бир өзіншелиги сонда ол Қарақалпақстан Республикасының билимлендириў сапасына Өзбекстан хәм пүткил дүньялық педагогикадағы жаңалықларды енгизиўге, соның ишинде, Республика билимлендириў мәкемелеринде шет тиллерин оқытыўды кеңнен енгизиўге умтылды. Себеби, тәжирийбели басшы сонда жаңа ғана өз ғәрезсизлигине ерисип, дәслепки басқышларды баслап атырған Өзбекстан Республикасының буннан былай раўажланыўында, сырт еллер менен социаллық-экономикалық байланыслары оғада жоқары әҳмийетке ийе екенин, бул бағдарда жақын келешекте мәмлекетлик хәм жәмийетлик басқарыў уйымларына, улыўма кең жәмийетшилигимизге шет тиллерди терең меңгерген қәнигелердиң керек болатуғынын терең аңлаған еди. Мине, усы мақсетлерде ол тынымсыз изленисте болды, шет тили педагог кадрларын изледи хәм олардың потенциалын үйрениў мақсетинде хәтте жеке сабақларға қатнасты. Бул педагоглардың ишинде, инглис тилин терең меңгерген тәжирийбели педагог Л.И. Лагазидзе Министрге жүдә мақул келди. Солай етип, 1992-жылдың 8-декабрь сәнесинде Оның басламасы менен Л.И.Лагазидзе басшылығында Нөкис қаласында шет тиллерди тереңлестирип оқытыўға қәнигелестирилген «Прогресс» тил үйрениў орайы шөлкемлестирилди хәм бул тараўдағы ең әҳмийетли тарихый ўақыялардың бири болды, десек асыра айтпаған боламыз.

Неге дегенде, бул орайдың шөлкемлестирилиўи сол жылларда тек ғана Өзбекстан көлеминдеги жаңалық болып қалмастан, бир неше сырт мәмлекетлердиң де дыққат итибарын өзине тартты. Пикиримизди 1997-жылда Американың ең ири басылымларының бири болған – «NEW YORK TIMES» газетасында «Инглис тилин терең үйретиўдеги жоқары шеклер» атамасы

менен жэрияланған мақала айқын дәлиллейди. Онда жаңа орай ҳаққында кеңнен сөз етиледи. Мине, усы жылдың өзінде тараўдағы бул жетискенлик Журтбасшымыз тэрепинен мүнэсип баҳаланып, Т.Атамуратовтың «Дўстлик» ордени менен сыйлықланғанын атап өтиў орынлы.

Әҳмийетлиси, бул орай Министрдиң қоллап-қуўатлаўы және Л.И. Лагазидзениң шебер педагогикалық билимлери нэтийжесинде тез арада үлкен абырайға ийе болды. Мектеп оқыўшылары жоқары мағлыўматқа ийе болмай турып-ақ, Ўзбекстан көлеминдеги шет ел бирге ислесиў кэрханаларында және сырт мэмлекетлердеги «Коко-кола» сыяқлы ири компанияларда әмелият өтеди. Хэitte, олардың көпшилиги жумысқа шақырылды, оқыўшылар ҳаққындағы миннетдаршылық хатлары болса, қардай борады. Себеби, Лагазидзе балаларға тек ғана тил үйретип қоймастан, әдеп-икрамлылық қағыйдалары, этика, эстетиканы да терең уқтырар еди. Бул процесс даўамлы болып, әйне пайытта орайда билим алған көпшилик кадрлар дўняның ең ири тармақлық компанияларында ислеп атырғанына гўўамыз.

Қаҳарманымыздың жоқарыдағыдай үлгили ҳәм жемисли мийнет жолы оны 1997-жылда Қарақалпақстан Республикасы Министрлер Кеңеси Баслығының орынбасары, социаллық мәселелер комплексиниң баслығы лаўазымына жетелеп келди. Заманласымыз усы лаўазымда ислеген жыллары да елимизде тэлим-тэрбия, медицина, илим, миллий қэдриятларымыз бенен тарийхымызды терең үйрениў, көркем өнер ҳәм мәденият, әдебияттың раўажланыўына ғамхорлық етиў бағдарында салмақлы жумысларды алып барды.

Неге дегенде, ҳүрметли устаз сол ўақытта билимлендириў ҳәм руўхый-ағартыўшылық, басқарыўшылық саласындағы жемисли мийнети менен Ўзбекстан Республикасының Ғэрезсизлигин беккемлеўде пидакерлик мийнет етип атырған, және журтымыздың ийгиликли басламаларын қоллап-қуўатлаўда шын кеўилден хызмет ислеп атырған өзбек ҳәм қарақалпақ халқының бирлигин, елимиздеги ҳэр қыйлы миллет ўэкиллериниң дослығын беккемлеўде көзге көринген руўхый-ағартыўшы сыпатында халық ҳүрметине ерискен еди.

Мине, оның сол жыллардағы басламаларының бири – халқымыздың XIX әсирде жасап өткен уллы сөз зергерлери Әжинияз Қосыбай улы ҳәм Бердақ Ғарғабай улының 170 жыллық юбилейлерин Ўзбекстан Республика көлеминде жоқары дәрежеде шөлкемлестириў еди. Татлымурат ағаның шебер шөлкемлестириўшилиқ потенциалы арқалы юбилейлердиң күтилгенинен де жоқары дәрежеде өткерилгенине кең жәмийетшили-

гимиз гўялық бередди. Усы орында эйне пайытта тиккелей Президент Ш.Мирзиёвтиң басламасы менен Хўкиметимиз тәрөпинен уллы шайырлардың 200 жыллық юбилейлерин кең түрде белгилеў илажлары көрилип атырғанын атап өтиў орынлы.

Бәримизге белгили, 2000-2002-жыллар Қарақалпақстан тарийхында оғада аўыр жыллар болды. Дәрьялар менен каналларымызда суў тамтарыслы болып, алыс аўыллардағы халық посыў дәрөжесине келди. Соның ишинде, Қарақалпақстанның арқасындағы ең шетки район Тахтакөпирге бул жағдай әдеўир тәсир етти. Халық материаллық хәм руўхый жақтан жәрдемге мүтәж болды. Сол ўақтағы Ел басшылары ҳәр тәрөплеме өлшеп шешим еткен ҳалда Т.Атамуратовтың кишипейиллигине қарамастан оны район ҳәкими лаўазымына тайынлады. Онысызда халқымызда «аўыздағы суў ишер, аяқтағы уў ишер» деген гәп бар емес пе! Суўсызлықтан дийқан-фермерлер шарасыз қалған, жумыссызлық ҳәўиж алып, район халқының айырым шаңарақлары қоңсы еллерге көшә-көш болып атырған бул жылларда халықтың аўзын бириктирип услап турыўдың өзи мүшкил еди. Тәжирийбели басшы Ўатанласымыз Тахтакөпир халқын усы қыйын қыстаўлы жыллардан да аман-есен алып шыққанына гўямыз...

Ол биринши гезекте аўыл хожалығы өнимлерин жетилистириўде жердің ығаллығын сақлап туратуғын техникалар менен усылларды қолланыў үстинде бас қатырды. Усы мақсетте жергиликли аўыл хожалығы тараўының ғайраткерлерин, Ўзбекстан көлеминдеги белгили илимпазларды Тахтакөпирге жәмлестирип, еринбестен күни-түни машқалаға шешим изледи. «Ийгиликли ислерге Алла-таала яр болады!», дегендей тез де суўсызлық жағдайда да аўыл хожалығы өнимлерин жетилистириў жоллары ашыла баслады. Таң қаларлық тәрөпи сонда, суўдың мол ўақтында биринши болмаған Тахтакөпир сол жылғы қырманда Республикада Пахта жетилистириў бойынша мәмлекетлик режени бириншилерден болып орынланды. Хәким ағамыз хәтте, Қаратерөннің қурыған ултанындағы ығаллықтан да нәтийжели пайдаланып, сол майданда мол бийдай қырманын да жаратты. Қострубада болса, палыз өнимлеринен – қаўын-ғарбыз жетистирилди. Өзиңизге белгили, эйне пайытта елимизде электр энергиясын тежеў хәм энергияның қайта тиклениўши тәбийғый ресурсларынан пайдаланыў бағдарында көлемли илажлар әмелге асырылмақта. Узақты көре алатуғын, талапшаң жасы үлкенимиз 2002-жылдың өзинде, Тахтакөпирли бир топар шарўаларға қуяш нуры менен қуўатланыўшы қуяш панеллерин орнатып берди.

Элбетте, бул қыйын шараяттан шығып кетиў жолларында Ҳәким ағамызға ийинлес болған Тахтакөпирли дийқан-фермерлер – Ағытай Әдилов, Сәрсенбай Сейтназаров ҳам басқа да бир қатар мийнеткеш инсанлардың үлеси бар. Мине, усы жыллардағы әдиўли мийнетлери ушын А.Адилов Өзбекстан Қаҳарманы, С.Сейтназаров 2008-жылда Өзбекстан көлеминде «Ең жақсы фермер» атанып, Президент саўғасы – жеңил автомашина менен сыйлықланғанын ҳам соңғылығында ол да Қаҳарман атағы менен сыйлықланғанын атап өтиў орынлы.

Улыўма алғанда, бул күнлер ҳәзир тарийх. Бирақ, сол суўсызлық жылларда Тахтакөпирде аўыл-хожалығы өнимлерин жетилистириў, пахта жетилистириў режесин бириншилерден болып орынлаў, ең тийкарғысы еле де посып кетиў алдында турған жергиликли халықтың аўызбиршилигин сақлап, дийдиленген турмыс шараятында услап турыўдың өзи, бүгин ойланып қарасам, бул да бир қаҳарманлық...

Ол эне, усындай пиыдайылық мийнетлери нәтийжесинде район ҳәкими сыпатында жумыс алып барған даўирлеринде, яғный 2001-2008-жыллары Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңеси ҳам халық депутатлары районлық кеңесиниң депутатлары болып сайланды.

Жасы үлкен 2008-жылы мийнет дем алысына шығыўына қарамастан буннан соңғы жылларда да ҳеш тыным билмеди. Себеби, өткен мәмлекетлик ҳәкимият басқарыў уйымларындағы мийнет жолы оны илим, билимлендириў тараўынан бираз узақластырып қойғандай еди. Әйне пайытта ол нағыз шәкирт таярлайтуғын, билимлендириў тараўына еле де үлес қосатуғын шағында еди.

Усы мақсетте ол 2009-2021-жыллар аралығында Қарақалпақстан Республикасы халық билимлендириў хызметкерлерин қайта таярлаў ҳам олардың маманлығын арттырыў институтында ректор ҳам «социаллық-экономикалық илимлер методикасы» кафедрасының профессоры лаўазымларында жемисли жумыс алып барды.

Хүрметли ағамыз бүгинги күнде Өзбекстан Республикасы Руўхый-ағартыўшылық орайының Қарақалпақстан Республикасы бөлиминиң баслығы лаўазымында өзиниң бай тәжирийбесине сүйенип, руўхый-раўажланыў жолында аянбай мийнет етпекте.

Өткен 2021-2022 ҳам 2023-жылдың усы дәўирине нәзер таслайтуғын болсақ, Қарақалпақстан Республикасында руўхый-ағартыўшылық жумыслар тәсиршеңлигин буннан былай да арттырыў бағдарында көлемли жумыслар әмелге асырылды.

Атап айтқанда, мамлекетлик ҳам жамийетлик маъкеме-шөлкемлер менен бирге ислесиў жолға қойылып, ҳәр бир кеңсеге маъаўият кирип барды. Талантлы жас дөретиўшилердиң дөретпелери баспа жүзин көрип, оларды буннан былай да қоллап-қуўатлаў бойынша бир неше таңлаўлар шөлкем-лестирилди. Халқымыз әсиресе, өсип киятырған жас әўладлар арасында китапқумарлықты кең ен жайдырыў бойынша нәтийжели жумыслар алып барылды. Усы ийгиликли дөретиўшилиқ илажлардың нәтийжесинде Елликқала районы «Ең үлгили район ҳам қала» таңлаўында, пүткил Өзбекстандағы 206 район ишинен сыйлы биринши орынға ийе болып, Президент саўғасы «Дамас» автомашинасы менен сыйлықланды. Сондай-ақ, тиккелей Республикалық бөлим баслығының басламасы менен шөлкемлестирилген «Ең үлгили үгит-нәсиятшы» республикалық таңлаўында Нөкис районы 19-санлы мектептиң үгит-нәсиятшысы Г.Ибрагимова Өзбекстандағы 10 мыңнан аслам мектеплердиң арасында сыйлы екнши орынды жеңип алыўға миясар болды. Бул сыяқлы жетискенликлер буннан былай да даўам етпекте.

Сыр емес, буннан 4-5 жыл алдын халқымыздың көпшилиқ қатламы руўхыйлық, маъаўият деген сөздиң мәнисин онша аңғармайтуғын еди. Хәтте, бул маъкемениң қай жерде екенин, оның функциялық ўазыйпалары нелерден ибарат екенин де билмейтуғын еди.

Мениң пикиримше жамийетшилигимиз маъаўиятты соңғы 2-3 жылда тәжирийбели басшы, идеолог Т.Атамуратовтың халқымызды, әсиресе келешек әўладлардың руўхый дүньясын байытыўдағы унамлы дөретиўшилиқ мийнетлери арқалы терең аңлап атырғандай....

Хақыйқатында да пидайы устаздың дөретиўшилиқ мийнет жолы бәримизге өрнек болады. Бул хаққында Хүрметли Президентимиз Шавкат Мирзиёевтың жеке өзи де жыллы сөзлерин билдирген еди. Мысалы, Жұртбасышымыз Қарақалпақстан Республикасына болған сапарында, Қарақалпақстан Республикасы зыялылары, халық хожалығы тараўының белсендилери, жаслар ҳам нуранийлер менен болып өткен ушырасыўында Т.Атамуратовты талапшаң, көп жыллық мийнет ҳам турмыс тәжирийбесине ийе мийнет ветераны, деп тилге алғанын айрықша атап өтиў орынлы.

Усы орында көп жыллық тәжирийбеге ийе, алға қойған ийгиликли мақсетлеринен хеш тайынбайтуғын, талапшаң, мийнет сүйгиш, пидайы ҳам көкиреги Ана-Ўатан деп сайрап турған хақыйқый ел перзентиниң басып өткен өмир жолынан бүгинги келешек әўладлар ҳәр тәрәплеме үлги алса, екен деймен.

Қаҳарманымыз хәзирги ўақытта тәжирийбели устаз, жәмийетлик искер, сүйикли яр, ардақлы ата. Өмирлик жолдасы Қарақалпақстан Республикасына мийнети сиңген Халық билимлендириў хызметкери Улжамал Нурымбетова да бир неше жыл жас өспиримлерге тәлим-тәрбия берип келген әдиўли устаз.

«Маънавият фидойиси» хәм «Биринши дәрежели мийнет ветераны» көкирек белгилериниң ийеси, Қарақалпақстан Республикасына мийнети сиңген Халық билимлендириў хызметкери Т.Атамуратов өзиниң мийнет сүйгишлиги, туўры сөзлилиги, талапшаңлығы, көп жыллық мийнет хәм турмыс тәжирийбеге ийе болғанлығы нәтийжесинде халқымыздың арасында үлкен абырайға ийе инсан.

Устазымыз Татлымурат аға жетпистиң бесеўин қарсы алып атырған бир ўақытта, ақсақалымызға беккем денсаўлық, шаңарағына аманлық, перзентлерине бахыт, ийгиликли ислеринде күш-қуўат хәм ғайрат тилеймен. 75 жасыңыз қутлы мүбәрек болсын!

**Бегдулла Султанов,
Қарақалпақстан Республикасына
мийнети сиңген халық билимлендириў хызметкери**

ТИЛ ҲАМ ӘДЕБИЯТ

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИ ҲАРБИЙ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ЛИНГВОМАДАНИЙ БИРЛИКЛАРДА ИФОДАЛАНИШИ

Курганов А. М.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

Ўзбек тили ва хорижий тиллар кафедраси доценти, (PhD)

Таянч сўзлар: термин, лингвомаданий, терминологик бирлик, ҳарбий соҳа, муҳофаа тузилмалари, реалӣя, лингвопрагматик, умумидабий тил, компонент, чоғиштирилаётган тиллар, ҳарбий-сиёсий, эвфемизм, муқобил, бўёқдорлик.

Ключевые слова: термин, лингвокультурологический, терминологическая единица, военная сфера, оборонные сооружения, реальность, лингвопрагматический, общелитературный язык, компонент, смешанные языки, военно-политический, эвфемизм, альтернатива, колорит.

Key words: term, linguoculturological, terminological unit, military sphere, defense facilities, reality, linguo-pragmatic, general literary language, component, mixed languages, military-political, euphemism, alternative, coloring.

Ҳарбий терминология муайян тарихий даврларга хос лингвомаданий вазиятни акс эттирган ҳолда босқичма-босқич ривожланади, муайян халқнинг миллий менталитетини лисоний кодлар орқали ифода этади. Шундай экан, ҳарбий терминларни тўғри ва адекват таржима қилиш учун таржима қилинаётган тилнигина эмас, шу тилда мулоқот қилувчи халқнинг тарихи, турмуш тарзи, урф-одатлари, миллий маданий хусусиятлари ҳамда ҳарбий соҳасининг ўзига хос жиҳатларини чуқур ва теран билиш муҳим.

Инглиз тили ҳарбий терминологик бирликларини таржима қилишдаги лингвомаданий хусусиятлар, услубий бўёқдорлик, маъно кўчиш ва кўп маънолик ҳодисаси таржимонга муайян қийинчиликлар туғдиради, албатта. Бундай ҳолда таржиманинг адекватлигини таъминлаш кўп жиҳатдан таржимоннинг касбий маҳоратига, таржима усуллари тўғри танлай олишига ҳамда соҳага оид билим ва кўникмаларни яхши ўзлаштирганига бевосита боғлиқдир.

Масалан: инглиз тилида **landing** термини “қўниш (самолёт)”, “майдон”, “материал (курилишда)”, “темир йўл платформаси”, “бўшатиш (юкдан)”, “десант ташлаш”, “кемани портга олиб келиш” каби маъноларни акс эттиради. Бироқ, ҳарбий соҳага оид матнларда, контекст нуқтаи назаридан

landing қайси маънода келгани, ҳарбий соҳада унинг қайси бир маъноси семантик жиҳатдан доминантлик қилаётганини билиш жуда муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Масалан: *American forces have begun a big landing* – Америкаликлар катта кўламдаги десантларни ташилашни бошлашди [1.3rd edition].

Шунингдек, **launch** термини ўндан ортиқ маънога эга. Ваҳоланки, бир компонентли терминларнинг таржимада кўп маънолилиги уларни тўғри тушунишни янада мураккаблаштиради ва таржимани контекстга тўла боғлаб қўяди.

Л.Л. Нелюбин тадқиқотлари хулосаларидан келиб чикиб [2.380], инглиз тилидаги ҳарбий терминларнинг талқини нуктаи назаридан унга асосий гуруҳга бўлиш мумкин:

1. Нарса-предмет, воқелик ва реалияларни ифодаловчи, талқинида қийинчилик туғдирмайдиган миллий воқелик ва реалиялари билан бир хил бўлган, яъни, калькаланган терминлар. Масалан: **War ship** – “ҳарбий кема”, **army aviation** – “армия авиацияси”, **military police** – “ҳарбий полиция”, **field uniform** – “дала формаси”.

2. Ҳарбий соҳага оид матнни адекват таржима қилишда ўзбек тилидаги муқобилини танлаб олиш орқали алмаштириладиган терминлар. Масалан: **classified information** – “махфий маълумотлар”, **noncommissioned officers** – “сержантлар таркиби”, **designated marksman** – “пиёда кўшин мергани”, **effective rate of fire** – “ҳарбийча тез отиш”, **continuous wave** – “телеграф режимидаги иш”, **baby bomb** – “кичик калибрли бомба”.

3. Хорижий воқелик реалияларини ифодаладиган, бироқ, миллий тилда умум қабул қилинмаган, терминологик муқобилига эга бўлмаган тоифадаги терминлар таржимонга катта қийинчилик туғдиради. Масалан: **ensign** – “энсин (флотдаги кичик зобит)”, **stealth** – “паст аниқлаш даражаси”, **fire-and-forget missile** – “автоматик тарзда нишонни аниқловчи ракета”.

Тадқиқот жараёнида аниқланишича, бу категориядаги терминлар қуйидаги усуллар орқали таржима қилиниши тўғри ҳисобланади.

- транскрипция ёки сўзма-сўз калькалаш йўли орқали таржима қилиш. Масалан: **gestapo** – “гестапо”, **warrant officer** – “уорент-офицер”, **commodore** – “коммодор”, **drone** – “дрон”;
- соҳага оид терминларни тўлиқ ёки қисман таржима қилиш. Масалан: **chief master sergeant** – “бош мастер-сержант”, **second lieutenant** – “иккинчи лейтенант”, **nuclear no-first-use policy** – “биринчи бўлиб ядро қуролини қўлламаслик сиёсати”, **photo interpreter** – “аэрофо-

тосуратлар дешифратори” сингари терминлар шулар жумласидандир;

- ҳарбий терминларни инглизча термин маъносини таснифлаш/та-свишлаш (дискриптив) йўли орқали таржима қилиш. Масалан: **payload** – “жанговор техника (ракеталар)”, **attack problem** - “хужум-кор жанг олиб бориш бўйича тактик вазифа”, **to scramble fighters** - “ташвиш сигнали бўйича қирувчи самолётларни ҳавога кўтариш”, **foxhole** - “аввалдан жиҳозланган ўқ отиш ҳандаги”, **arresting** - “аэрофинишер ёрдамида авиаташувчи палубасига қўнишда самолётни тўхтатиш” ва б.

Бундан ташқари, АҚШ ҳарбий терминлари, реалиялари ва лингвوماда-ний аспектда қўлланилувчи ҳарбий лексик бирликлар мавжудки, уларнинг муқобили ўзбек тилида мавжуд бўлмаганлиги боис таржима жарёнида бир қатор мураккабликлар туғдиради. Фикримизнинг тасдиғи сифатида қуйидаги ҳарбий терминларни келтиришимиз мумкин.

Инглиз тилидаги **armor cavalry, air cavalry** бирикма терминларнинг луғатларда “бронекавалерия” шаклида нотўғри берилганини қайд этиш ўринли. Аслида, бу терминнинг маъноси “отлиқ зирҳли жангчилар” маъ-носи билан ассоциатив боғлиқлик бўлганлиги сабабли замонавий реалия-ларга мос келмайди. Шунингдек, Пегасдаги отлиқлар расмини чизаётган “ҳаво кавалерияси” варианты бунданда ноадекват таржима деб ҳисо-блашга тўғри келади. Аслида, **cavalry** (суворий, отлиқ) лексемасининг этимологик маъноси ҳарбий ҳаракатларни олиб бориш ёки ҳаракатланиш учун отдан фойдаланилган **қўшин турини** англатади. Аммо, бу ҳолатда **cavalry** лексемасининг иккинчи даражали номинацияси назарда тутила-ётганини англаш жуда муҳим. Терминнинг иккинчи даражали номинаци-ясини таниб олиш учун ўзига хос лингвوماданий хусусиятлардан боха-бар бўлиш, контекстни, шунингдек, ахборот манбаини яхши ўзлаштириш мақсадга мувофиқ. Натижада мазкур термин ҳозирги давр нуқтаи назари-дан отларда эмас, замонавий зирҳланган машиналар, вертолётларда ҳара-катланадиган АҚШ армияси бўлинмаларини англатиши ўз-ўзидан маълум бўлади. Ҳолбуки, инглиз тилида **cavalry** термини воситасида **horse cavalry, armored cavalry, air cavalry, heavy cavalry, light cavalry** каби сўз би-рикмалар ҳосил бўлган ва фаол қўлланилади. Таржимада улардан фақат биринчиси рус тилида тўғридан-тўғри мос келади, яъни “кавалерия, кон-ница”, бошқаларининг аниқ, контекстуал маъноларини (*мобил разведка зирҳли бўлинмалари, разведка аэромобил бўлинмалари*) бериш учун мах-

сус ҳарбий терминлар луғатлари (икки тилли, таржима, изоҳли)га мурожаат қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Англашиладики, **cavalry** терминининг ҳозирги давр таржима мезонларига мувофиқ **мобил қўшин** маъносида талқин қилиниши ўзига хос лингвомаданий хусусиятдир.

Ҳарбий термин ҳисобланган **side arm/weapon, handgun** терминлари аксарият луғатларда [3.3rd edition] “**шахсий қурол**” маъносида берилган. Аммо, улар англатадиган маъно назарда тутилган тушунча маъносининг адекватлигини тўлиқ таъминламаган. Чунки, **side arm/weapon** термини асосан *камарга боғлаб олиб юриладиган қурол* маъносини англатади. Ваҳоланки, **шахсий қурол** деганда ўзини ҳимоя этиш ва яқин масофадан ҳужум қилишга мўлжалланган шахсий қурол тури тушунилади. Бу тоифадаги қурол ҳам ўқотар, ҳам **совуқ қурол** бўлиши мумкин, уларга **тўппонча, револьвер, ханжар, қилич** кабилар киради. Бундай вазиятда “**шахсий қурол**” тушунчасини **personal arm** термини орқали бериш тўғри бўлади [2.380]. Бундан ташқари, инглизча **handgun** термини фақат **ўқотар қурол**га нисбатан қўлланилади. Бунга **тўппонча ва револьверлар** киради ва ушбу терминнинг ўзбек тилидаги муқобили “шахсий ўқотар қурол” ёки “ствол” дейилади.

Бундай вазиятларда гап нима ҳақида кетаётганига қараб, контекст нуқтаи назаридан ҳарбий терминларнинг бирламчи, иккиламчи номинацияларига эътибор қаратиш таржиманинг адекватлигини таъминлашга хизмат қилади.

Шу ўринда, А.Потебня нима учун айнан бир тилда битта нарса-предметни ифодалаш учун бир нечта сўз ишлатилиши ва аксинча, турли нарса-предметларни битта сўз билан ифодалаш мумкинлигини тушунтириб берган. Шу маънода таржимон термин мазмунини аниқ талқин қилиш учун унинг онтологик мақоми, сўзнинг ички шаклини ҳисобга олишдан ташқари тил бирликларининг ўзига хос лингвомаданий хусусиятларини пухта ўзлаштириш лозимлиги эътироф этилади.

Юқорида келтирилган фактик мисоллардан англаш мумкинки, биринчидан, терминларнинг ўзига хос маъно нозикликларини тўғри тушуниш, тўғри англаш орқали адекват таржимага эришишда юқори эҳтимоллик мавжуд бўлса, иккинчидан, хорижий ва миллий ҳарбий терминларнинг лингвомаданий, ҳарбий воқелик, қуролли кучлар, мудофаа тузилмалари билан боғлиқ терминлар ва реалияларидан бохабар бўлиш талаб этилади.

Шу маънода, терминларни таржима қилишда семасиологик алоқани тўғри ўрнатиш, таснифланаётган тушунча билан терминнинг ўзаро

лингвопрагматик алоқаси, бир тилдаги термин билан иккинчи тилдаги терминнинг семантик-функционал ва лингвомаданий хусусиятлари орасидаги лисоний алоқани боғлаш демакдир. Баъзи инглизча ҳарбий терминларни калька усулида ўзбек тилига таржима қилиш мақсадга мувофиқ бўлса, айрим ҳарбий терминларни таржима қилишда бу усулга мурожаат қилиш бефойда ҳисобланади. Масалан: **turboshaf** – *турбовалли*; **turbofan** – *турбовентиляторли*; **turbojet** – *турбореактивли*; **common strategic rotary launcher** – *стратегик ракетаalar учун револьвер типидagi ишга тушириш қурилмаси*; **chaff** – *диполли қайтаргич*; *goony bird* – *вертолёт*; *glamor boy* – *ҳарбий хизматга яқинда қабул қилинган аскар* ва б.

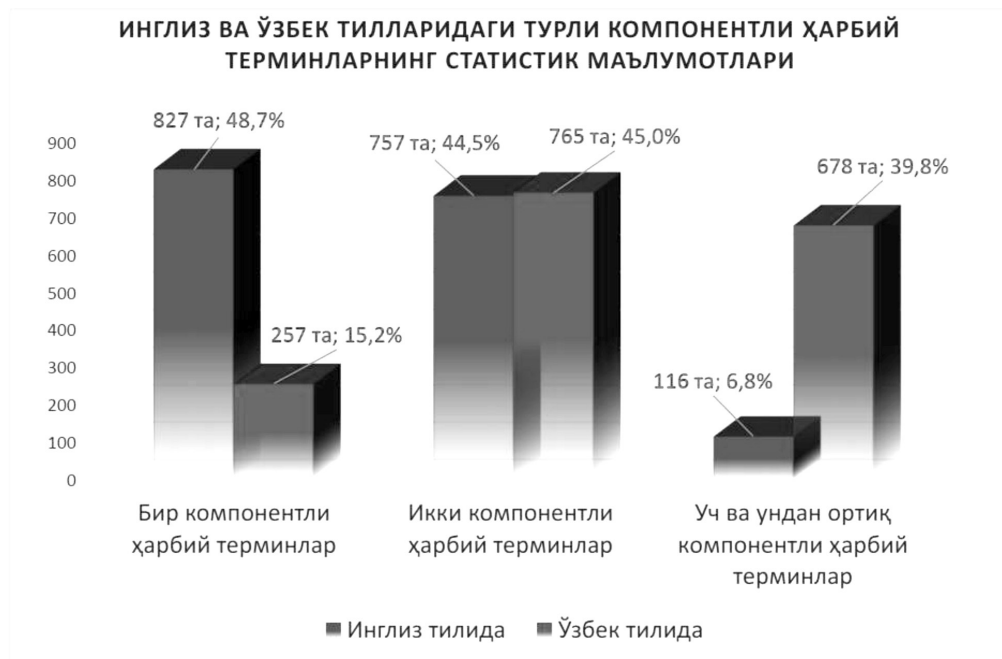
Сўнгги пайтларда, аксарият ҳарбий терминларнинг якка маънолик хусусияти фаннинг бошқа тармоқларида кузатилса-да, уларнинг интегратив ҳодисаси натижасида бошқа соҳаларда ўзга тушунчани акс эттириш эҳтимоли ошиб бормокда. Умумидабий тилдаги **jacket** “куртка” маъносини эмас, балки “қоплама”ни англатади, **jar** “қўза”ни эмас, “конденсатор”ни, **to load** “юкламоқ”ни эмас, “ўкламоқ”ни; **pocket** “чўнтак” маъносидан ташқари, авиацияда “ўпқон” маъносини англатади. Тактикада “қуршов”, радио ишида “ўлик зона”, электротехникада эса “кабелли канал” маъноларини англатишида уларнинг ўзига хос лингвомаданий хусусиятлари муҳим роль ўйнайди.

Шу ўринда қайд этиш лозимки, Л.Л.Нелюбиннинг фикрича, ...лингвомаданий хусусиятлари мавжуд бўлмаган инглиз тили ҳарбий терминларининг 70%и кўп таркибли терминлар ҳисобланади. Масалан: **stand-off weapon** – *ҳаракат зонасидан ташқарида қўлланиладиган қурол*; **dense ECM environment** – *кучли радиоэлектрон қарши таъсир ҳолати*. Қуйидаги инглизча ҳарбий терминларнинг таркиби тўрт компонентдан ўн бир компонентгача эканлиги аниқланди: *stand-off all-weather in-flight terrain surveillance synthetic aperture radar*; *highflying remotely-piloted vehicles*; *high resolution near real time strip map*. Бунга ўхшаш кўп компонентли терминларнинг таржимадаги лисоний алгоритми Л. Л.Нелюбин, В.Н.Шевчук, С.Я.Докштейн, Г.М.Стрелковский ишларида атрофлича ёритилган[4.280].

Шуни ҳам алоҳида қайд этиш лозимки, чоғиштирилаётган инглиз ва ўзбек тилларида ҳарбий терминлар бир, икки, уч ва ундан ортиқ компонентлардан ташкил топган. Шу шаклдаги терминларнинг ҳарбий терминологиядаги ўрни ва роли, шунингдек, улуши ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш мақсадида қуйидаги статистик маълумот тақдим этилмоқди. Нашр этилган “Инглизча-ўзбекча ҳарбий атамалар луғати”[5.98]да жами 1700 та

ҳарбий терминлар жамланган бўлиб, инглиз ва ўзбек тилларидаги турли таркибли ҳарбий терминларнинг статистик маълумотлари қуйидагича:

Жадвал 2

Келтирилган статистик маълумотлардан кўриниб турибдики, инглиз тилидаги бир компонентли ҳарбий терминлар ўзбек тилига нисбатан 33,5% кўп, инглиз тилидаги икки компонентли ҳарбий терминлар ўзбек тилига нисбатан 0,5% фарқ билан бир хил кўрсаткичга эга бўлиб, инглиз тилидаги уч ва ундан ортиқ компонентли ҳарбий терминлар ўзбек тилига нисбатан 33% га кам эканлигини кузатишимиз мумкин.

Қоғиштирилаётган тиллар ҳарбий терминологиясида терминнинг семантик жиҳатдан уч усулда маъно ўзгаришини қайд этиш этиш лозим: 1) маъно торайиши; 2) маъно кенгайиши; 3) номинатив функциянинг кўчиши.

Сўзнинг маъно торайиши – бу сўзнинг маъно кенгайишига қарама-қарши жараён ҳисобланиб, сўздаги мазмун-моҳиятнинг махсус (тор) соҳа хусусиятларига нисбатан мослашишини таъминлайди. Бунда умумистеъ-молдаги айрим сўзларнинг касбий лексикага ўтиб, термин ёки жаргон вазифасини бажариши тушунилади. Масалан: инглиз умумадабий тилидаги **store stations** сўз бирикмасининг луғавий маъноси “омбор” бўлса, у ҳарбий соҳага ўтиб, маъно торайиши натижасида “**илгак**” маъносини

ифодалайди. Шунингдек, умумадабий тилдаги **acquisition, engagement** сўзларининг таржималари барчамизга маълум. Бироқ ушбу сўзлар ҳарбий соҳага кўчганда “ўз зиммасига” терминлик вазифани бажаришни олади ва “нишонга олиш” маъносини акс эттиради.

Бундан ташқари, ҳарбий-сиёсий мулоқот жараёнида баъзи лексик бирликларнинг эвфемизмлашуви кузатилиши мумкин. Масалан: **bombed** “бомба ёғдирган” сўзи ўрнида **dropped/delivered the payload** сўз ва сўз бирикмалари қўлланилса, **military action** “ҳарбий ҳаракат” ўрнида **peacekeeping/peace enforcing operation** лексемалари қўлланилади.

Инглизча ҳарбий терминларни ўзбек тилига таржима қилишда семантик усулга асосланган, ўзида лингвوماданий хусусиятларни акс эттирган, услубий жиҳатдан образли, бўёқдорлик хусусиятига эга тил бирликларини таржимада бериш ўта мураккаб вазифалардан бири ҳисобланади. Масалан: **bull’s eye** – *нишон (олмаси)*; **booby-trap** – *мина-тузоқ ўрнатиш*; **butterfly-bomb** – *мина капалак*; **frogman** – *портлатувчи гаввос, енгил гаввос*; **foxhole** – *катак-ячейка, бир кишилик ўқчи окопи, бир кишилик катак*; **cannon fodder** – *тўп еми (қиргинга юбориладиган солдатлар)*; **flash** – *ҳар қандай навбат тартибидан ташқари*; **Civvy-Street** – *ноҳарбий фуқаро*; **hedgehog** – *типратиконсимон ҳарбий робот*; **housewife (Brit. mil)** – *таъмир захираси*; **idiot shoe** – *таянч чангиси*; **idle** – *ўқсиз, пахтавон*.

Келтирилган амалий мисоллардан кўриш мумкинки, ҳарбий соҳада қўлланадиган лексик бирликларни ифода этиш жараёнида нарс-предмет, ҳайвон, инсон, пойабзал сингари сўзлардан фойдаланилган. Аслида, ушбу тил бирликлари ҳарбий лексикада қўлланиши нуктаи назаридан оксиморон (тескарилик) функциясини бажармоқда. Бунда терминларнинг ўхшаш ва ўхшаш бўлмаган хусусиятлари метафорага асосланганлиги билан изоҳланади. Лексемалардаги метафорик хусусият эса баъзан ўзга тилдаги муқобилини танлашда йўқолади.

М. П.Брандес ва В. И.Провоторов ёзишича: Бугунги глобал ахборот-мақолада сиёсий, илмий-техникавий ва расмий терминлардан ташқари, лингвوماданий ва услубий жиҳатдан бўёқдорлик хусусиятига эга тил бирликларини учратиш табиийлиги, бу каби тил бирликларининг ҳар қандай терминологик сатҳдаги таржима муаммоларини бартараф қилиш ўта муҳимлиги таъкидланади[6.244]. Ҳарбий терминларнинг оғзаки ва ёзма (расмий) нутқда, шунингдек, норасмий касбий мулоқот доираси (жаргон) да амал қилиши ва қўлланилиши турлича. Лексик бирликларнинг маъноларини таржимада тўғри талқин қилиш учун уларнинг адекват муқобилларидан фойдаланиш энг самарали усуллардан биридир.

Шуниси ҳам борки, кўпгина терминлар умумқабул қилинган бир нечта муқобилларига эга бўлиб, муқобилларининг аксарияти тушунчанинг назарда тутилган мазмунига мос келмаслиги ҳам мумкин. Масалан: *траектория* – **trajectory, flight path**. Муқобилликка эга бўлмаган терминлар учун транслитерация усулидан (*антенна, фидер, блуминг, hysteresis, klystron* – *клистрон, игнайтер, транзистор, флуктуация*) фойдаланилади. Баъзан **калькалаш** орқали, яъни айнан (**single-needle instrument** – *бир милли аппарат; superpower system* – *ўта қувватли тизим*) таржима қилинади. Образлилик хусусиятига эга терминларни таржима қилиш қийинчилик туғдиради, албатта. Масалан: **fire-and-forget missile** – *бошқариладиган ракета; sea-skimming missile* – *денгиз сатҳидан паст учадиган ракета*[7.270].

Инглиз ва ўзбек тилларида ҳарбий терминларини таржима қилиш жараёнида ҳар бир тил бирлигининг этимологик хусусиятларини билиш, билан бир қаторда унинг лингвопрагматик ва прагмалингвистик хусусиятларини англаш жуда муҳим. Масалан: **egg** сўзининг ўзбекча луғавий маъноси “тухум” бўлса, ҳарбий сўзлашув тилида кўчма маъно касб этиб, “авиабомба” маъносини англатади. Умумадабий тилда фаол қўлланадиган **pen** сўзи ҳарбий соҳада “ҳарбий асирлар лагери” сифатида таржима қилинади.

Инглиз тили ҳарбий лексикасидаги алоҳида тузилишга эга гуруҳларга ҳарбий **афоризмлар, мақоллар** ва **маталлар**ни киритиш мумкин. Масалан: **marshal's baton** – маршаллик белгиси; **the army travels on its belly** – армияни қорни билан сурмоқда; **to see the whites of the eyes** – кўзнинг оқини кўрмоқ (душманга жуда яқин бормоқ); **be quick on the draw** – тезкор ҳаракатланмоқ; **halfbattle** – ярим ғалабага эришилган жанг (ярим ғалаба); **good beginning is half a battle** – яхши ибтидо – ярим ғалаба.

Инглиз тили ҳарбий сўз бирикмаларининг лингвомаданий, семантик-функционал хусусиятларини теран англаш, уларнинг маъно нозикликларини илғаш, таржимадаги стилистик-семантик мураккабликлардан бохабар бўлиш, ўзбек тилида мос ва адекват муқобилларини топиб, тўғри таржима қилиш таржимондан ўзига хос синчковлик ва маҳоратни, зийракликни талаб қилади. Бундай малака ва кўникмага эга таржимонгина ўзининг асл мақсадига эришган ҳисобланади.

Таъкидлаш лозимки, баъзи ҳарбий бирикмалар ҳам мавжудки, уларнинг компонентларини алоҳида ажратиш усули орқали терминнинг маъносини чиқариш мумкин. Аммо, уларни сўзма-сўз таржима қилмасдан яхлит таржима қилиш нотўғри ҳисобланади. Масалан: **automotic equipment** терминининг сўзма-сўз таржимаси “ўзи ҳаракатланувчи мослама”ни ан-

глатса, ҳарбий соҳада у “ҳарбий зирҳли машиналар” маъносида келади. Шунингдек, **level of supply** сўз бирикмасининг сўзма-сўз таржимаси “таъминот даражаси” бўлса, ҳарбий соҳада “захира даражаси” маъносини англатади.

Инглиз тили ҳарбий терминологиясида АҚШ ва Англия қуrollи кучларига хос ҳарбий тушунчаларни англатадиган лексик бирликларнинг мавжудлиги таржимада бир мунча қийинчиликларни туғдиради. Уларни тўғри таржима қилиш учун терминларнинг лингвомаданий хусусиятларини ҳамда назарда тутилган асл мазмун-моҳиятини англаш зарур. Масалан: **administrative center** “маъмурий марказ”; **general staff** “штабнинг умумий қисми”; **special staff** “штабнинг махсус қисми”; **Adjutant General's Corps** “Бош адъютант хизмати” кабилар шулар жумласидан.

Ҳарбий лексикада фразеологик бирликларнинг алоҳида категорияси ҳам мавжуд. Улар ҳеч қачон таржимада сўзма-сўз таржима қилинмайди. Улар яхлит ҳолда ёки таржима қилинаётган тилдаги муқобили орқали таржима қилинади. Масалан: кенг қўлланадиган феълли идиоматик термин бирикмалар қаторига: **beat a retreat** “*чекинмоқ*”; (**Cockburn decided it was time to beat a hasty retreat** – *Кокбен шошилинч ортга чекиниш вақти келди деб қарор қилди*), **control (dominate) a key terrain feature** “муҳим жой предмети”; (**General controled a key terrain feature** – *Генерал қўмондонлик қилувчи баландликни назорат қилди*), **enter the lists** “*жангга киришмоқ*” (**The enemy entered the lists** – *Душман жангга киришди*), шунингдек, **get an order through** “буйрукни етказмоқ”; **give (ask) quarter** “рахм қилмоқ”, “рахм-шавқат сўрамоқ”; **have sand in one's hair** “чўлда ҳаракатлар тажрибасига эга бўлмоқ”; **have wires crossed** “саросимага тушмоқ”, “адаштириб юбормоқ”; **see service** “хизматни ўтамоқ”; **rush the objective** “объектни эгалламоқ” сингари термин бирикмалар киради[8.275].

Бундан ташқари, ҳарбий соҳада кодланган сўз бирикмалари ва гаплар алоҳида аҳамият касб этади. Масалан: **My feet are dry** “қуруқлик устидан учяпман”; **No joy** “нишон аниқланмади” кабилар. Ушбу лексик бирликлар, аслида, қўшинларни яширин бошқариш зарурияти туфайли вужудга келган бўлса-да, уларни бошқариш махфийликни таъминлайди. Бу каби лексик бирликларнинг моҳиятидан бохабар бўлмаслик уларнинг таркибий қисмлари маъносидан умумий мазмунни келтириб чиқаришда ва қўллашда қийинчилик ва ғализликларни юзага келтиради. Бу жиҳатдан улар ҳарбий лексикага хос фраземаларнинг идиоматик турлари ҳисобланади.

Чоғиштирилаётган тилларда, ҳарбий соҳада буйрук, кўрсатмаларни ифода этувчи термин-лексемалар ва уларнинг оҳанги жуда барқарор ва

ўзига хос хусусиятга эга. Ушбу императив (кескин)лик шаклидаги буйруқ гапларнинг мунтазам такрорланиши ҳарбийларни ҳар доим ҳушёр бўлишга чорлайди. Масалан: **detail, post!** – жойларга!; **arms, port!** – қуrollар кўкракка!; **eyes, right!** – ўнгга ростлан!; **by numbers, count!** – тартиб (сон) бўйича сана!

Ҳарбий лексикада *итерация* ҳосилалли структурадаги сўз ёки сўз бирикма элементлари ёки компонентларини такрор-такрор ифодалашдир. Уларнинг куйидаги турлари мавжуд:

1) сўз ёки сўз бирикмалар компонентларининг бошидаги ҳарф ёки фонемаларнинг такрорланиб келиши: **butcher's bill** – *шахсий таркибнинг йўқолган рўйхати*;

2) кофияланган структура: **hash and trash** – *фонли радиотўсиқлар*;

3) такрор сўзли жаргон: **dust-dust** – *яқинда пайдо бўлган офицер*.

Ўзлашма структурали жаргонларнинг фарқланишига куйидагиларни кiritиш мумкин:

1) расман мос келувчи ўзлашмалар: рус тилида: **старый человек** (дед.) – *командир, “ота”*; **padre** – *ҳарбий кема руҳонийси (португал тили)*; ўзбек тилида: **қария** – *ҳарбий хизматдошларига нисбатан ёши катта аскар*;

2) ҳарбий терминологияда расман мос келмайдиган ўзлашмалар: **chinchin** – *честь бермоқ*, ҳарбийча саломлашмоқ (хитой тилидан)[9.28]. **Ота-она** – *“старшина” (аскарларнинг ҳолатидан доимо хабардор бўлиб тургани учун)*.

Инглиз тили ҳарбий лексикасида услубий бўёқдорлик хусусиятига эга жаргонларни ҳам учратиш мумкин. Уларнинг ўзбек тилига таржимаси ўзига хоcлиги билан ажралиб туради. Масалан: **leatherneck** – *денгиз аскари*; **brass hat** – *генерал*; **GI** – *солдат*; **flat top** – *самолётлар училиши-қўнишига мосланган ҳарбий кема (авианосец)*. Шунингдек: **loot** – *лейтенант*; **in the bucket** – *ракета­ларнинг топиширилган чегаралардан оғиши*; **slick** – *қуrollанмаган вертолёт* ва ҳ.к.

Ҳарбий матнларни тўғри, аниқ тушуниш ва адекват таржима қилиш жараёнида, даставвал, инглиз тилида сўзлашувчи давлатнинг қуrollли кучлар тузилмаси, ҳарбий ташкилотлар номлари, қуroll-яроғлари ва тактик жанговор усуллари бўйича теран билимга эга бўлиш билан бир қаторда инглиз тилида сўзлашувчи халқларнинг миллий-маданий қадриятлари ва урф-одатларидан бохабар бўлиш талаб қилинади.

Ҳар қандай соҳа терминологияси, хусусан, ҳарбий терминологияга хоc энг муҳим лингвомаданий хусусиятлардан бири унинг муайян тизимга

боғлиқлигидир. Бу тизимда эса терминларнинг бир бирига боғлиқлиги, бир тизимли ҳалқада мавжуд бўлишидир. Бу каби тизимлилик баъзи тиллар ҳарбий терминологияларига хос эмас, аммо терминларнинг барча турлари учун тарихий иерархик ва гетерогеник тизимлилик хосдир. Бунда тур ва қардош тушунчаларнинг мавжудлиги, у ёки бу билим соҳасига тааллуқли тушунчалар ўртасидаги ўзаро алоқаларнинг мавжудлиги назарда тутилади[10.94].

Турли тиллар оиласига кирувчи ўзбек, инглиз тилларининг лингвомаданий жиҳатлари, лексик-грамматик қурилиши бир-биридан фарқ қилади, албатта. Хусусан, собиқ иттифоқ таркибига кирган миллатлар тилининг ўзига хос табиати ва хусусиятлари эътиборга олинмаслик тамойили асосида таржима қилинган меъёрий ҳужжатлар ўша халқларнинг манфаатларига зид келиб қолган эди, дейиш мумкин.

Терминологик таржима нафақат ахборот алмашиш, балки лингвомаданий мулоқот воситаси ҳамдир. Таржима муаммосининг лексик-семантик аспекти мавжуд тадқиқотларда маълум даражада ўз аксини топган бўлса-да, лингвомаданий нуқтаи назардан терминларнинг функционал-семантик хусусиятларини ўрганиш эътибордан четда қолган. Шундай экан, миллатнинг асл тил эгалари лингвомаданият ва ижтимоий маданият асосларини чуқур англамасдан матнлар таржимасининг самарали ва адекват бўлишига “умид қилиб” бўлмайди.

Инглиз ва ўзбек тилларида ҳарбий терминларнинг лингвомаданий хусусиятлари ҳақида фикр юритилганда, терминларга тил маданияти ва нутқ маданияти билан ўзаро алоқадор ҳодисалар сифатида ёндашув кўпгина масалалар, жумладан, тилдаги терминларнинг семантик ва тарихий-этимологик тараққиёти масаласига аниқлик киритишда муҳим аҳамиятга эга. Чунки, ҳар бир тил шу тилда сўзлашувчи кишиларнинг ўзаро алоқа-аралашув воситаси сифатида халқнинг минг йиллик тарихи, маданияти, урф-одатлари, маънавияти ва қадриятларини аجدодлардан авлодларга, ўтмишдан келажакка олиб ўтишда бевосита кўприк вазифасини ўтайди. Бу борада тил замон ва маконда чегараланмайди, яъни муайян маълумотлар тил воситасида исталган вақтда, исталган жойга узатилади ва етиб боради. Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳар бир тил умумхалқ тажрибаси ва маданий меросини ўзида сақловчи, тарихий-маданий воқеа-ҳодисалар ҳамда уларнинг тараққий этиш жараёнлари ва йўллариини ўзида аниқ ифодаловчи бетакрор коммуникатив ва номинатив манба вазифасини бажаради.

Адабиётлар:

1. Dictionary of Military Terms. – 3rd edition by Richard Bowyer. London. 2007.
2. Нелюбин Л. Л. Учебник военного перевода. Английский язык. Общий курс [под ред. д-ра филол. наук проф. Л. Л. Нелюбина] / Л. Л. Нелюбин, А. А. Дормидонтов, А. А. Васильченко – М.: Воениздат, 1981. – С. 380.
3. ABBYY Lingvo. Экономическая школа. 2006; Dictionary of Military Terms. – 3rd edition by Richard Bowyer. London, 2007.
4. Латышев Л.К. Технология перевода. -М.:, НВИ-ТЕЗАУРУС. 2000. – С. 280.
5. Курганов А.М. Инглизча-ўзбекча ҳарбий атамалар луғати. –Т.: 2020. ИИВ Академия. – Б. 98.
6. Брандес М.П., Провоторов В.И. Предпереводческий анализ текста. – М.:, НВИ-ТЕЗАУРУС. 2001. – С. 244.
7. Нелюбин Л.Л. Перевод боевых документов. -М.:, Воениздат. 1989. – С. 270.
8. Dictionary of military terms. Third edition. Richard Bowyer. London. 2007. – P. 275; ABBYY Lingvo. Экономическая школа. Электронный словарь. Версия 2006.
9. Хомяков В.А., Коровушкин В.П. Просторечие как внутренний ресурс пополнения словарного состава литературного английского языка [Текст] / В.А. Хомяков, В.П. Коровушкин. – Л., 1983. – С. 28.
10. Шевчук В.Н. Военно-терминологическая система в статистике и динамике / В.Н.Шевчук. – М.: 1985. – С. 94.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада инглиз ва ўзбек тилларида қўлланиладиган ҳарбий терминларнинг лингвомаданий ва семантик хусусиятлари борасида баҳс юритилади. Тадқиқотга оид тўпланган материаллар таҳлилидан инглиз ва ўзбек тили ҳарбий терминларини ҳосил қилишда аффиксация, конверсия ва композицион усулларнинг сермахсул усуллардан эканлиги маълум бўлди. Бундан ташқари, инглиз ва ўзбек тиллари ҳарбий терминларининг умумий миқдори қайси сўз туркумларига мансублигини билиш мақсадида терминлар лингвостатистик усул мезонларига асосланиб таснифланди. Шу билан биргаликда, чоғиштирилаётган тиллардаги ҳарбий терминларнинг компонентлари кўриб чиқилди.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются лингвистические, лингвокультурологические и семантические особенности военных терминов, употребляемых в английском и узбекском языках. В результате анализа собранных материалов исследования было определено, что методы аффиксации, преобразования и композиции являются наиболее эффективными при формировании английских и узбекских военных терминов. Кроме того, чтобы выяснить, к каким группам слов относится общее количество военных терминов в английском и узбекском языках, термины были классифицированы по критериям лингвостатистического метода. Наряду с этим были рассмотрены компоненты военных терминов в рассматриваемых языках.

SUMMARY

The article discusses the linguistic, linguocultural and semantic features of military terms used in English and Uzbek languages. As a result of the analysis of the collected research materials, it was determined that the methods of affixation, transformation and composition are the most effective in the formation of English and Uzbek military terms. In addition, in order to find out to which groups of words the total number of military terms in the English and Uzbek languages belongs, the terms were classified according to the criteria of the linguistic-statistical method. Along with this, the components of military terms in the languages were considered.

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБ ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИНДИВИДУАЛ КАСБИЙ РИВОЖЛАНИШ ТРАЕКТОРИЯСИ МАСАЛАЛАРИ

Маллаева О. М.

Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги Академияси

Таянч сўзлар: касбий ривожланиш, индивидуал касбий ривожланиш траекторияси, лойиҳалаш.

Ключевые слова: профессиональное развитие, индивидуальная траектория профессионального развития, проектирование.

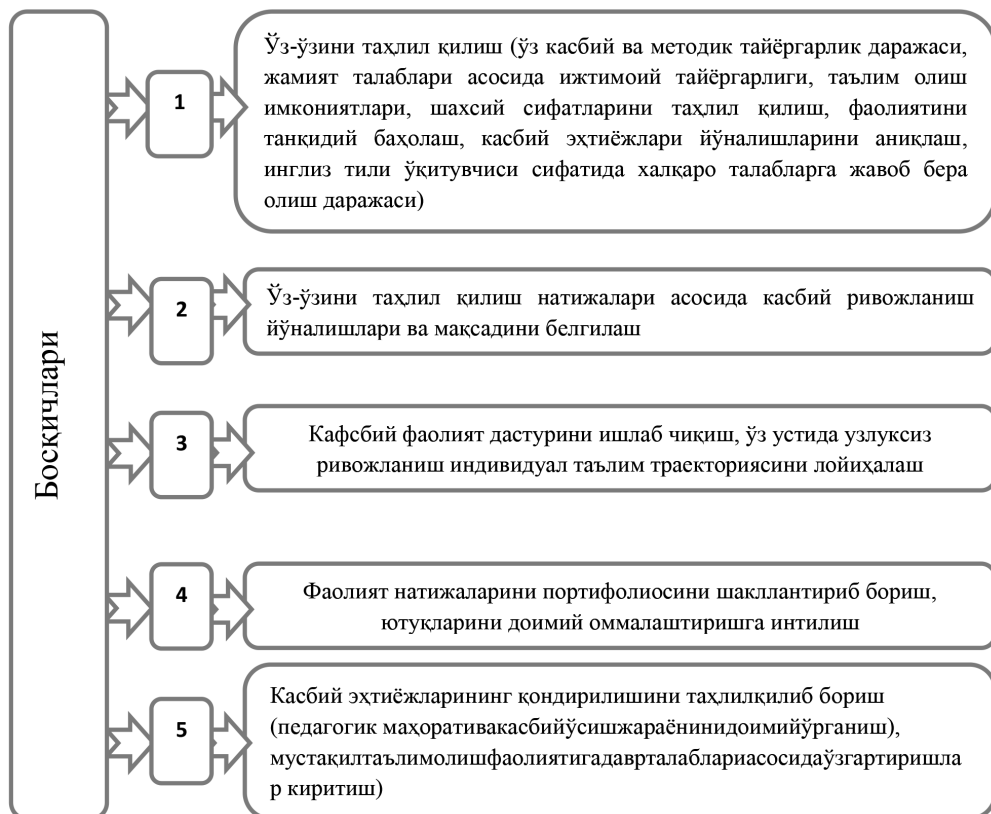
Key words: professional development, individual trajectory of professional development.

Бугунги глобаллашув шароитида инглиз тили ўқитувчисининг давр талабларига мос касбий фаолият олиб боришида унинг педагогик-коммуникатив қобилияти жуда муҳим ҳисобланади. Коммуникация (лот. communicatio – маълум қилиш, узатиш ва communicare – умумлаштириш, суҳбат қилиш, боғлаш, дарак бериш, топшириш) маъноси ижтимоий ўзаро таъсирни англатади. Ҳар қандай шахсий ҳаракат бошқа инсонлар билан бевосита ёки билвосита муносабатлар шароитида амалга оширилиши туфайли у коммуникатив йўналишни ўзига олади. Демак, инглиз тили ўқитувчиларининг коммуникатив қобилияти ўзига хос педагогик шарт-шароитларни талаб этади. Чунки ўқувчи ўзлигини англаш билан бир қаторда ўзга миллат тили, дини, урф-одати, маданиятини тушуна олиши ва ўзга тилда сўзлаб бера олишида ўқитувчи маҳорати муҳим аҳамият касб этади. Бунинг учун инглиз тили ўқитувчисининг инглиз тили ўқитувчиларининг касбий ривожланиш траекториясини шакллантиришда касбий диагностикани тўғри ташкил этиш, таълим мазмунини лойиҳалашда тингловчиларининг касбий қийинчиликлари ва эҳтиёжларини инобатга олиш зарур. [1]

Шуни таъкидлаш жоизки, инглиз тили ўқитувчисининг индивидуал таълим траекториясини шакллантириш биров мураккаблик талаб этади, сабаби бошқа фан мутахасссларидан фарқли ўлароқ касбий эҳтиёжларни аниқлаш шахснинг ички қобилиятлари билан боғлиқ жиҳатларга бориб тақалади. Юқоридаги фикрлардан хулоса чиқарга холда мактаб инглиз

тили ўқитувчиларининг қўшимча индивидуал таълим траекториясини тузиш алгоритмини ишлаб чиқамиз. (1.1- расм)

Дарҳақиқат ўз-ўзини таҳлил қилиш (ўз касбий ва методик тайёргарлик даражаси, жамият талаблари асосида ижтимоий тайёргарлиги, таълим олиш имкониятлари, шахсий сифатларини таҳлил қилиш, фаолиятини танқидий баҳолаш, касбий эҳтиёжлари йўналишларини аниқлаш, инглиз тили ўқитувчиси сифатида халқаро талабларга жавоб бера олиш даражаси аниқлаш жараёни ҳар бир инглиз тили ўқитувчисининг ўзига боғлиқ.

Ушбу талаблардан ташқари инглиз тили ўқиувчисига бугунги давр талаби халқаро тан олинган малака ошириш курслари (TKT, TESOL, TEFL, CELTA ва бошқ.)да ўқиб сертификат олиш ҳақидаги мавжуд билимлари, унинг моҳиятини англаб етганлик даражаси, уларни эгаллаш йўллари, усуллари, кимга ва қаерга мурожаат қилиш кўникмаларига эга бўлиши муҳимдир. Давлат таълим стандартига кўра, умумтаълим мактаб инглиз тили ўқитувчиси ўқувчиларни ҳар қандай мавзунини тинглаб тушуниши,

гапира олиши, ўқиш, ёзиш, фикрлай олиши, ўз фикрларини бемалол тушунтира ва ўтказа олиш лаёқатларини шакллантира олиши керак. Бунинг учун унинг ўзи ушбу талабларга жавоб бериши зарур. Шунингдек, касбига оид билимига, малакасига ва кўникмасига қўйиладиган талабларга, яъни малака талабларига нисбатан касбий диагностик таҳлил қилинганда эҳтиёжлар йўналиши аниқланса шулар режалаштириладиган малака оширишнинг предметини ташкил қилиб, унинг индивидуал касбий ривожланиш дастури мазмунини белгилаши лозим. [2]

Шунингдек, мактаб инглиз тили ўқитувчиларининг индивидуал касбий ривожланиш траекториясини лойиҳалаш индикаторларини ишлаб чиқишда уларнинг функционалиги ва коммуникатив таъсирини ошириш жараёнларига асосий объект сифатида қаралиб, касбий компетенциялар таркибини креатив фикрлаш элементи асосида кенгайтирилди (1.1-жадвал)

1.1-жадвал

Умумтаълим мактаб инглиз тили ўқитувчиларининг индивидуал касбий ривожланиш траекториясини лойиҳалаш индикаторлари

Индикаторлар йўналиши	Индикаторлар мазмун	Касбий ривожланиш траекторияси мазмуни
Ўқитувчиликфаолияти	8 та	
Ўқитиш сифати даражаси	6 та	
Методик ишлар	7 та	
Маънавий–маърифий соҳадагифаолияти	4 та	
Ўқитишда компьютер ва ахборот технологияларидан фойдаланиш даражаси	13 та	
Тарбиявий фаолияти	3 та	
Илмий тадқиқотчилик фаолияти	12 та	
Мустақил ўз-ўзини ривожланти- риш кўникмаси	5 та	
Шахсий фаолияти	5 та	

Шунингдек ушбу жадвал орқали индивидуал касбий ривожланиш траекторияси ишлабчиқилди.

Т/р	Касбий ривожланиш ресурслари	Амалга ошириш босқичлари	Амалга ошириш вақти	Манзил	Қўлга киритил- ган натижа
1	Ташқи таълим ресурслари				
1.1					
1.2					
1.3					
2	Ички ресурслар				
2.1					
2.2					
2.3					
3	Селф менежмент - ўз-ўзини ривожлантириш				
3.1					
3.2					
3.3					
4	Ўзаро ҳамкорликда ўрганиш				
4.1					
4.2					
4.3					

Тажриба-синов жараёнида 1.1 жадвал орқали тингловчиларнинг касбий ривожланиш траекторияси мазмуни аниқлангандан кейин 1.1-жадвал асосида уни амалга ошириш йўл харитаси шакллантирилди. Йўл харита мавжуд муаммо ва камчиликларни бартараф этиш бўйича белгиланган вазифаларнинг мантикийлиги ва аниқлиги, вазифаларни амалга оширишга қаратилган устивор тадбирларнинг тўғри белгиланганлиги, белгиланган вазифаларни амалга ошириш механизмларининг тўғри танлангани, вазифаларни амалга ошириш муддатлари ва масъулларнинг тўғри белгилангани, кутилаётган мақсад ва натижаларнинг қўйилаётган вазифаларга мутаносиблиги инобатга олинган ҳолда шакллантирилди. [3]

Албатта, узлуксиз малака ошириш индивидуал таълим траекториясини аниқлашда субъектлар ҳамкорли йўлга қўйилди ва уларнинг вазифалари белгилаб берилди.

Таҳлил натижаларига кўра касбий фаолият ва шахсий сифатларга таъсир этаётган муаммоларни бартараф этиш бўйича яқка тартибидаги касбий ривожланиш режаси (дастури) ишлаб чиқилди ва аниқ бир муддат асосида сифатли бажарилиши таъминланади. Индивидуал касбий ривожланиш

дастурида қайд этилган муаммо ва камчиликлар босқичма-босқич амалга оширилади.

Бир неча босқичли тажриба-синов давридаги тингловчилар билан ўтказилган суҳбатлар ва анкета сўровномалари натижалари мактаб инглиз тили ўқитувчиларига касбий – профессионал ривожланиш учун кенг имкониятлар яратиш зарурлигини кўрсатди. Масалан бугунги кунда амалга оширилаётган яхши лойиҳалардан бири бу халқаро таълим бўйича Америка Кенгашлари ва Халқ таълими вазирлиги билан ҳамкорликда ташкил этилган English Speaking Nation: Secondary Teacher Training (ESN) - Инглиз тилида сўзлашадиган миллат: Мактаб ўқитувчилари малакасини ошириш (ESN) - бу Ўзбекистондаги АҚШ элчихонасининг Жамоатчилик билан Алоқалар бўлими (PAS)нинг дастури асосида ўқитишни йўлга қўйилганлигидир. Ушбу уч йиллик дастур мактаб инглиз тили ўқитувчиларини узлуксиз касбий ривожланишига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшади.

Хулоса қилиб айтганда мактаб инглиз тили ўқитувчиларининг индивидуал таълим траекторияси асосида узлуксиз касбий ривожланишини ташкил этиш учун биринчидан, уларга мустақиллигини ҳар томонлама таъминлаб берувчи, ички қобилиятларини кўрсата олишига имкон берувчи, рағбатлантирувчи, ўз-ўзини ривожлантиришга мотивация берувчи малака ошириш муҳитини ярати бериш зарур.

иккинчидан, мактаб инглиз тили ўқитувчиларини малакасини ошириш бўйича ўқув дастурини қайта кўриб чиқиш ва такомиллаштириш, платформа орқали халқаро стандартдаги билим, кўникма ва малакаларга эга бўлши учун малака ошириш курслари контентлари (видеодарслар ва интерактив дастур)ларни яратиш;

Учинчидан, инглиз тили ўқитувчиларининг халқаро тан олинган малака ошириш курслари (TKT, TESOL, TEFL, CELTA ва бошқ.)да сертификатлаштириш тизимини малака ошириш жараёнида ҳам амалга оширишни йўлга қўйиш ва туман, шаҳар хорижий тиллар методистларини қисқа муддатли мақсадли малака ошириш курсларига жалб этиш;

Тўртинчидан, халқ таълими тизимидаги малака ошириш марказлари чет тиллари бўйича профессор-ўқитувчиларнинг касбий салоҳияти ва билим даражасини аниқлаш, аниқланган касбий эҳтиёжлар ва билимдаги бўшлиқлар асосида қисқа муддатли малака ошириш курсларини ташкил этиш ҳамда ушбу курсларга хорижий мутахассисларни тренер сифатида ўқув-машғулотларини ўтказиш учун жалб этиш мақсадга.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2021 йил 6 май куни чет тилларини ўқитиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари юзасидан ўтказилган видеоселектор йиғилишида сўзлаган нутқи // <http://www.uza.uz> (мурожаат қилинган сана: 2021 йил 29 июнь).
2. Абдукодиров А., Пардаев А. Педагогик технологияларга онд атамаларнинг изоҳли луғати. – Т.: «Fan va texnologiya», 2012. -14-б.
3. Болонская декларация. Зона европейского высшего образования. Совместное заявление европейских министров образования. г. Болонья, 19 июня 1999 года.
4. Incheon Declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (World Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, and Republic of Korea).

РЕЗЮМЕ

Мақолада умумий ўрта таълим мактаб инглиз тили ўқитувчиларининг касбий ривожланишида узлуксий диагностиканинг аҳамияти, индивидуал касбий ривожланиш траекториясини лойиҳалаш, умумий ўрта таълим мактаб инглиз тили ўқитувчиларини узлуксиз касбий ривожлантиришга таъсир этувчи омиллар ўрганилиб, индивидуал касбий ривожланиш траекторияси асосида малака ошириш жараёнининг ташкилий-педагогик шарт-шароитлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается значение непрерывной диагностики в профессиональном развитии учителей английского языка в общеобразовательной школе, проектирование индивидуальной траектории профессионального развития, факторы, влияющие на непрерывное профессиональное развитие учителей английского языка в общеобразовательной школе, организационно-педагогические условия профессионального развития. развитие на основе индивидуальной траектории профессионального развития.

SUMMARY

The article discusses the importance of continuous diagnostics in the professional development of English language teachers in a general education school, the design of an individual trajectory of professional development, factors influencing the continuous professional development of English teachers in a general education school, organizational and pedagogical conditions for professional development. development based on an individual trajectory of professional development.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ БУДУЩИХ ПРАВОВЕДОВ

Рузметова Н. В.

*д.ф.н.н (PhD) Старший преподаватель кафедры «Узбекский язык и
иностраннные языки» Академии МВД Республики Узбекистан*

Tayanch soʻzlar: kasbiy yoʻnalish, ingliz tili, kelajak huquqshunoslari, taʼlim aspekti.

Ключевые слова: профессиональная направленность, английский язык, будущие правоведы, воспитательно-образовательный аспект.

Key words: professional orientation, English language, future jurists, educational aspect.

На сегодняшний день наблюдается взрыв интереса к иностранным языкам, особенно английского, что проявляется не только в издании массовыми тиражами пособий по иностранным языкам, но и пособиями специального назначения, которыми снабжают Узбекистан страны изучаемых языков. Многочисленные курсы, школы, которые открываются с целью преподавания иностранного языка в нашей стране нуждаются в качественных, согласованных между собой учебных пособиях, которые кроме навыков говорения помогут обучающимся заочно полюбить страну изучаемого языка, понять людей, ее населяющих, что в значительной мере в дальнейшем облегчит общение. Главной задачей всех пособий является их доступность в понимании и познавательность.

В настоящее время существует много определений профессиональной направленности. Сюда можно отнести и профессиональное мышление, и профессиональную грамотность, и профессиональную ориентированность, а так лее обучение для специальных целей. Профессиональная направленность (ориентированность) -это общее направление учебного процесса на подготовку студента к будущей трудовой деятельности по избранной специальности.

Профессиональная направленность при обучении английскому языку в юридическом техникуме - это процесс многогранный, который требует учёта ряда специфических факторов, как движущей силы формирования и развития интеллекта профессионально-направленной личности.

Так, были выявлены следующие факторы: социальные, отражающие потребности общества в специалистах высокого уровня со знанием иностранного языка; социально-педагогические, связанные с развитием системы образования; педагогические, включающие деятельность преподавателя и студента при формировании специалиста; психолого-педагогические, связанные с интеллектуальной деятельностью по формированию творческого мышления и профессиональной мотивации, а так же информативность и актуальность содержания материала, связь с юридической профессией, осознанный подход к изучению предмета, индивидуальная работа с каждым по формированию профессиональной мотивации и профессионального творческого мышления, развитие профессиональной значимости и перспектив использования английского языка в будущей деятельности [1, с.17]

Если в естественном языковом окружении изучаемый язык является одновременно средством общения и взаимопонимания между людьми, что усиливает прагматическую значимость процесса овладения языком и мотивирует иноязычную речевую деятельность человека, то в отрыве от страны изучаемого языка иностранный язык выступает как средство общего образования. В качестве средства общения изучаемый язык чаще всего присутствует лишь на учебных занятиях. Отсюда можно предположить, что процесс овладения иностранным языком вне пределов страны изучаемого языка и без непосредственных контактов с его носителями будет эффективным, если он приобретает все возможные характеристики естественного процесса овладения языком и максимально приближается по своим основным параметрам к условиям управляемого овладения языком естественной языковой ситуации.

Социально-экономические и политические факторы определяют приоритеты в выборе иностранного языка и потребности в практическом использовании языка, как средства повседневного общения. Известно, что социально-экономическая и политическая ситуация в обществе формируют социальный заказ по отношению к подготовке специалистов по иностранным языкам. Чем выше общественная потребность в знании языка и специалистах, владеющих одним или несколькими иностранными языками, тем более значимыми становятся прагматические аспекты обучения предмету.

Чем выше в обществе потребности в новых профессиональных, личных, культурных, научных контактах с носителями иностранного языка, с достижениями культуры разных стран и чем реальнее возможность реа-

лизовать эти контакты, тем, естественно, выше статус иностранного языка, как средства общения и взаимопонимания.

Статус английского языка становится значимым вследствие определенных факторов, характерных для современного общества: расширение экономических, политических, культурных связей между странами; доступа к большому информационному богатству посредством международных средств массовой коммуникации; межгосударственной интеграции в области образования.

Практически, можно сказать, что изучение английского языка есть показатель современного образования. Человек в своей повседневной, в том числе профессиональной жизни, все чаще сталкивается с иностранным языком. Поскольку ориентироваться в новой ситуации без способности к интеллектуальному и социальному взаимодействию с лицами, говорящими на других языках, становится все сложнее, место термина «общение» предлагается термин «ориентировка»

Последнее время появилась большая общественная потребность в приобщении к иностранным языкам взрослого контингента, открываются курсы языка для специальных целей, с использованием современных методик и технических средств. Ежегодно стали проводиться специальные конференции, где обсуждаются проблемы лингводидактики языка для бизнеса, педагогики, медицины и т.д.

Но есть ряд негативных обстоятельств. С одной стороны, наблюдается переосмысление роли иностранного языка для общества, государства и личности в плане повышения его статуса и усиления прагматических аспектов обучения, с другой стороны - трудности, обусловленные слабой материальной базой.

Общая языковая политика в стратегическом плане нацелена на установление мира и взаимодействия между народами. К особенностям языковой политики можно отнести: ее нацеленность на реализацию решений, постановлений, программ, касающихся языковой политики в целом; учет интересов самых широких слоев общества; отражение общественных потребностей по отношению к языкам.

Языковая политика в области иностранных языков влияет на качество всего образования в целом, так как речь идет о таких категориях, как способность к межкультурному общению и взаимодействию, к познанию своей или чужой действительности, умение выражать свои мысли и понимать мысли других, в том числе представителей иных социумов.

При изучении иностранного языка можно выделить основные цели обучения: прагматическую и общеобразовательную.

Прагматический аспект обучения связан с формированием определенного комплекса знаний, навыков, умений, совокупность которых позволяет успешно осуществлять иноязычное речевое общение.

Общеобразовательный аспект означает рассмотрение обучения иностранным языкам с позиции его воспитательно-образовательно- развивающего воздействия на личность обучаемого.

Общеобразовательные и воспитательные задачи определяются коммуникативными и познавательными потребностями студентов- юристов: расширение кругозора, повышение общей культуры, культуры общения и речи. Так, роль и значение английского языка в профессиональной педагогике и его роль в становлении специалиста-правоведа.

В наше время идет процесс бурного развития особой отрасли знаний профессиональной педагогики. Предметом профессиональной педагогики являются особые педагогические отношения, в рамках которых осуществляется воспитание студентов, их образования, обучения, подготовка специалистов. Обучение в юридическом техникуме является формой получения специальности.

Главной задачей профессиональных учебных заведений является подготовка высококвалифицированных специалистов, владеющих глубокими теоретическими знаниями и практическими навыками по специальности. В юридическом техникуме студент за два года учебы накапливает знания юридических наук, и в ходе учебного процесса вырабатывает свое личностное отношение к этим знаниям: убеждение, принципиальность, способность к практической реализации знаний, умений и навыков. Воспитывающее обучение означает, что все формы учебного процесса и предметы, в том числе английский язык, имеют воспитательное значение.

Все стороны и частицы учебного процесса обучения оказывают целеустремленное влияние на студента, т.е. воспитывают его.

Одной из научных категорий профессиональной педагогики является модель специалиста. Модель специалиста представляет собой профессионально направленную личность, которая сочетает в себе общие требования как носителя определенной суммы знаний, а также особенные требования, отражающие специфику профессии. Модель специалиста нужна для того, чтобы правильно организовать воспитание и обучение студентов, обеспечить профессиональную подготовку специалистов [2. с. 65].

Модель специалиста нужна, прежде всего, для того, чтобы на ее основе разрабатывать учебные планы и программы, организовать воспитание и обучение в вузе. Профессор А.Г. Молибог, определяет модель специалиста, как структурно-логическую схему профессиональной подготовки специалиста [3.с.112].

Главную характеристику специалиста-правоведа образуют содержательные и формальные качества (возраст, гражданство и т.д.). Отбираются лишь существенные первостепенные качества, которыми руководствуются в процессе воспитания студента и какие в первую очередь из них надо прививать студенту на лекциях, семинарах.

Задача юридических техникумов - внедрение и воспитание высокой юридической культуры, чтобы быть судьей в области человеческих проступков, пресекать зло, утверждать добро, надо быть самому образцом нравственности, высококультурным человеком. Законопослушание, чувство законности и чувство ответственности - необходимые качества юриста [4, с.56].

В учебной и иной воспитательной деятельности юридического техникума, начиная с первого дня, первого курса обучения, надо стремиться нарисовать яркую картину идеала юридической работы в обществе, зародить у студентов восхищение нравственной красотой образца юриста, раскрыть престиж юридической профессии. Не менее важная сторона профессии юриста - приобретение юридических знаний, умений и навыков. Широкая теоретическая учеба сочетается со специализацией. Усвоение знаний студентом на лекциях, семинарах, из книг, из учебников, в том числе по английскому языку, специально ориентированное на юридическую специальность, должно быть творческим, таким, чтобы стимулировать жажду знаний.

Опираясь на историю развития обучения, на опыт развития средне-специальной школы, В.П. Беспалько создал модель педагогической системы, в которой выделил следующие основные элементы:

- 1) цели воспитания;
- 2) учащиеся;
- 3) преподаватели и технические средства обучения;
- 4) содержание воспитания;
- 5) органические формы педагогической деятельности;
- 6) дидактические процессы или способы осуществления педагогического процесса [5, с. 29].

Идея целостности педагогической системы любой профессиональной школы охватывает многогранный и единый характер процесса обучения. Немалое значение уделяется дидактическим принципам обучения. На первое место ставится принцип направленности процесса обучения на подготовку высококвалифицированного специалиста, в том числе и юриста. Все учебные предметы юридического техникума строятся таким образом, чтобы обеспечить реализацию главной цели профессиональной школы, подготовку высококвалифицированного специалиста. Данный принцип отражает не только цель образования, но и его содержание. Не менее важный принцип - принцип научности. Обеспечить соответствие учебных знаний, самому современному развитию науки - смысл этого принципа.

Принцип научности включает в свои требования и менее обширные принципы, характеризующие различные стороны научности обучения. К ним относятся: систематичность, последовательность, преемственность и доступность обучения [6, с.90]. Практическим выражением научности является проблемность обучения. Последовательность изложения науки - старейший традиционный принцип дидактики, сформулированный еще Я.А. Коменским, И.Г. Песталотци и Ф.А.В. Дистервегом.

Эта последовательность в обучении требует соблюдения правила идти от конкретного к абстрактному, от близкого к далекому, от известного к неизвестному, от простого к сложному, от легкого к трудному. Доступность знаний означает, что студент должен понимать их суть.

Дидактическим принципом является контроль и самоконтроль в учебном процессе. Контроль дает не только информацию, обратную связь о качестве обучения, об успеваемости, но и выполняет обучающую и воспитывающую функцию (стимулирует учебу, восполняет пробел знанием). Целевая установка действующей программы по иностранному языку для неязыковых специальностей, заключается в том, чтобы обеспечить будущему специалисту возможность получать и передавать на иностранном языке информацию по специальности. Эта цель конкретизируется в практических задачах: научить студента читать и аннотировать научную литературу, понимать речь со слуха, делать устные и письменные сообщения по специальности, а так же вести беседы в таких сферах, как профессиональная, социокультурная, бытовая. Структура учебного процесса включает: предмет обучения - языковой материал и виды речевой деятельности, аудирование, говорение, чтение, письмо, т.е., языковые и коммуникативные средства. Средства обучения: учебники, учебные пособия, аудио-визуальные и технические средства.

В методической литературе последнего времени много внимания уделяется проблеме комплексного подхода к созданию учебных пособий. Под комплексом понимается система упорядоченных и органично связанных между собой пособий. По содержанию материала они соотносятся с учебной программой и функционально дополняют друг друга. Весь комплекс направлен на достижение конечной цели обучения. Весь период обучения иностранному языку для специальных целей делится на два этапа:

1. Формирование знаний базисного языка. Базисный язык содержит в себе основы языковой системы, которая, как известно, представляет собой набор языковых средств разных уровней - фонем, морфем, синтаксических структур. Наиболее эффективной системой учебных пособий является учебник. Он играет первостепенную роль в передаче знаний учащимся по иностранному языку и формировании речевых навыков и умений. Материал учебника предопределяет содержание других компонентов системы и влияет на долю их функционирования в учебном процессе. Остальные части комплекса являются соподчиненными, т.е. углубляют, развивают, контролируют материалы учебника.

2. Чтение научной литературы, реферирование, аннотирование профессионально-направленных текстов. Профессионально-направленное чтение, как речевая деятельность, представляет собой форму косвенного вербального письменного общения, позволяющего преодолеть пространственные и временные барьеры в социальной деятельности людей. Основной функцией такого чтения является прием и усвоение опыта, накопленного человеком в определенной области знаний одним поколением от другого, одной группой людей от другой. Профессионально-направленное чтение студентов как будущих специалистов необходимо рассматривать как одну из подсистем в общей системе их творческой интеллектуально-познавательной деятельности, связанной с конкретными задачами обучения специалистов пополнять свои знания, словарь-тезаурус читающего. Тематические тексты для юристов должны быть информативны, они должны иметь познавательную ценность. Одним из компонентов системы пособий является учебный двуязычный терминологический словарь. Его трудно переоценить в процессе обучения специалиста.

Профессиональная направленность определяет его содержательную специфику. Это наиболее информативные языковые единицы, функционирующие в данном подязыке: юридические термины, терминологические единицы, словосочетания, а также общеупотребительные слова. Состав словаря отбирается с позиции учебно-методической целесообразности. В

результате использования такого комплекса, навыки чтения реализуются в умении читать юридическую литературу (изучающее, поисковое чтение), навыки говорения - в умении воспроизводить прочитанное в полной или сокращенной форме, общаться на тему специальности и смежных с ней областей знаний, навыки аудирования - в умение воспринимать устную научную речь, предъявляемую в определенных жанрах (лекции, доклады, беседы, дискуссии, интервью и т.д.), навыки письма - в умении составлять аннотации и рефераты на основе предъявляемого анализа содержания и функций комплекса учебных пособий по иностранному языку для студентов-юристов. Можно считать, что комплекс является эффективным средством в системе обучения специалистов.

Следую из этого можно сделать заключение что, изучение иностранного языка - это встреча с новым миром. Ключ к решению этой проблемы усматривается в формировании профессиональной компетенции, которую дает язык для специальных целей (юридический английский) и развитие социокультурной компетенции. Английская юридическая терминология складывалась веками и включает в себя латынь, идиоматику, интернациональные термины. В центре модели специалиста находятся качества, нацеленные на творчество, на подлинное общение, участие в диалоге культур. Английский язык является не только предметом, но и средством обучения и воспитания личности специалиста и человека.

Литература:

1. Саидов А., Жумабоев К. Грани первой Конституции независимого Узбекистана - Т.: 1992. - 24 с.
2. Фарбер И.Е. Очерки вузовской педагогики. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1984. 254 с.
3. Молибог А.Г. Вопросы научной организации педагогического труда в высшей школе. Минск. 1975. 288 с.
4. Зокиров Х. Правовая культура и правосудие. - Т.: 1998. - 79 с.
5. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. 304 с
6. Коменский Я.А. Великая дидактика // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. М.: Просвещение, 1971. С. 90-181.

РЕЗЮМЕ

Maqolada yuridik texnikum talabalariga ingliz tilini o'rgatish muammolari ko'rib chiqiladi. Ingliz tilining kasbiy pedagogikadagi ahamiyati va uning huquqshunos mutaxassisi bo'lib shakllantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются проблемы обучения английскому языку студентов юридического техникума. Рассматривается значение английского языка в профессиональной педагогике и его роль в становлении специалиста-правоведа.

SUMMARY

The article deals with the problems of teaching English to students of a legal college. The importance of English language in professional pedagogy and its role in the formation of a legal specialist are considered.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

BASLAWISH KLASLARDA OQIW-TÁRBIYALIQ JUMISLAR PROCESSINDE INFORMACION-KOMMUNIKACIYA TEXNOLOGIYALARINAN PAYDALANIW

Bazarbaeva M. A.

Ajiniyaz atındaǵı NMPI 2-kurs magistranti

Tayansh sózler: maǵlıwmat, slayd, axborat texnologiyaları, baslawish klass, kompyuter tarmaǵı, tálim tarawı, konsepciya, texnologiya, innovaciya.

Ключевые слова: информация, слайд, информационная технология, начальный класс, компьютерная система, процесс образования, концепция, технология, инновация.

Key words: information, slide, information technology, primary class, computer system, education process, concept, technology, innovation.

Baslawish klass oqıwshılarına bilim beriwde texnologiyalardıń da ornı úlken bolıp esaplanadı. Innovciyalıq tálim texnologiyası - bul tálim procesiniń natiyjeliligin asırıw jáne social-ekonomikalıq rawajlanıwdıń házirgi tendenciýalarına eń saykes keletuǵın tálim iskerligi ushin shárt-shárayatlardı jaratıw ushin ámeldegi usıllar hám qurallardı qanday da jańa yamasa sapa tárepinen jaqsılawdı óz ishine alǵan tálim iskerligin shólkemlestiriw metodologiyası. Baslawish klass tálimdegi innovciyalıq iskerlik bilimlendiriw tarawındaǵı innovciyalardıń payda bolıwına qaratılǵan kompleks iskerlikti óz ishine aladı. Bul innovciyalar tálim procesin shólkemlestiriwdiń usıl hám usılları, tálim hám tárbiya processinde paydalaniletuǵın resurslar, ilimiy teoriyalar hám túsinikler bolıwı múmkin. Innovciyalar jańa ilimiy bilimlerdi, qanday da jańa ashılıwlar, oylap tabılǵanlardı alıwǵa qaratılǵan izertlew iskerliginen paydalanıw arqalı rawajlanadı. Bunnan tisqari, innovciyalardıń payda bolıwı proektlestiriw jumıslarınıń nátiyjesi bolıwı múmkin, bunda ámeldegi ilimiy teoriyalar hám túsinikler tiykarında ámeliy háreketlerdi ámelge asırıw múmkinshiliklerin sawlelendiriwshi instrumental hám texnologiyalıq bilimler islep shıǵıladı. Sonday etip, innovciyalıq joybarlar jaratıladı, bul bolsa keyinirek jańa texnologiyalardıń payda bolıwına alıp keledi. Innovciyalar tálim iskerligi processinde de rawajlanadı. Oqıw processinde studentlerdiń teoriyalıq hám ámeliy bilimlerin rawajlandırıw ámelge asırıladı, keyinirek olar innovciyalardı jaratıw menen baylanıslı bolǵan ámeliy turmıstıń túrli

tarawlarında qollanılıwı mümkin. Innovciyalıq tálim texnologiyaları ush tiykarǵı komponentke tiykarlanadı : Zamanagóy, jaqsı qurılǵan quram, onıń isbilermenlik iskerliginiń házirgi talabına juwap beretuǵın kásiplik iskerliktegi kepillikler bolıp tabıladı. Tiycarınan zamanagóy baylanıs quralları arqalı uzatılatuǵın túrli multimedia materialların óz ishine aladı.[1]

Oqıtıwda zamanagóy, innovciyalıq usıllardı qollaw. Bunday usıllar bolajaq qánigeniń kompetensiyaların qalıplestiriwge, oqıwshılardı aktiv oqıw hám ámeliy iskerlikke qosıwǵa, oqıw processinde ǵayrat kórsetiwge jóneltirilgen bolıwı kerek. Oqıw programmaların passiv assimilyaciya qılıw esaptan tısqarı etiledi. Tálim processinde zamanagóy infratuzılmanıń bar ekenligi. Ol tálimdiń jańa formaları hám usılların, atap aytqanda, aralıqtan oqıtıwdı qollawǵa járdem beretuǵın informaciya, texnologiyalıq, shólkemlestirilgen hám kommunikaciya komponentlerine tiykarlanıwı kerek. Tálimde innovciyalıq texnologiyalar oqıtıwda arnawlı bir jantasıwları qollaw tiycarında qollanıladı, yaǵnıy jańa texnologiyalardı rawajlandırıw ushın tiycar bolǵan talaplar hám maqsetlerdi óz ishine alǵan principler. Pedagogikalıq tarawdaǵı barlıq innovaciya jámiiyet sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıwınıń házirgi basqıshına anıq sáykes keliwine tiykarlanadı. Házirgi waqıtta olar oqıwshılardıń ǵárezsizligin rawajlandırıwǵa, óz-ózin úyreniw hám óz-ózin rawajlandırıw qábiletlerin qalıplestiriwge, oqıw programmaların mexanik túrde emes, bálkim sanalı túrde ózlestiriwge qaratılıwı kerek. Bul texnologiyalardan paydalanıw informaciya jámiiyetiniń rawajlanıwı hám turmıstıń barlıq tarawlarında informaciya quralların aktiv engiziw menen baylanıslı. Bunday texnologiyalar talabalar sanasına informaciyalastırıwǵa qaratılǵan. Tálim programmaları informatika, informaciya processlerin úyreniwge qaratılǵan jańa pánlerdi óz ishine aladı. Professor -oqıtıwshılar hám studentlerdiń informaciya mádeniyatın asırıwǵa járdem beriw ushın oqıw procesi de aktiv túrde informaciyalastırılmaqta.

Shaxsqa jóneltirilgen texnologiyalar. Bul texnologiyalar shaxstı tálim hám tárbiyada ústin turatuǵın orınǵa qoyıwǵa qaratılǵan. Pútkil tálim procesi shaxstıń ayırıqshalıǵı hám rawajlanıw qásiyetlerin esapqa alǵan halda shaxstı rawajlandırıwǵa qaratılǵan. Oqıw procesin informaciya menen támiyinlew. Bul topar texnologiyalarınan paydalanıw hár bir oqıwshı, klass, parallel, tálim shólkeminiń rawajlanıwın úyreniwge, olardı adekvat bahalawǵa qaratılǵan. Intellektuallıq rawajlanıw monitoringi. Texnologiyalar grafiklardan paydalanıwǵa, test sistemasına, individual oqıwshılardıń rawajlanıw dinamikasını hám ulıwma tálim sapasını baqlaw imkaniyatın beretuǵın jańa bahalaw usıllarına tiykarlangan. Tálim texnologiyaları. Oqıw procesin tálimnen ajratıp bolmaydı.

Sol sebepli shaxstı, onıń tiykarǵı pazıyletlerin rawajlandırıwdıń jańa usılları engizilip atır.

Didaktik texnologiyalar. Olar tálim shólkemi rawajlanıwınıń tiykarǵı faktori esaplanadı. Bunday texnologiyalar dástúriy hám innovciyalıq texnologiyalardan paydalanıwdı óz ishine alǵan texnika hám qurallar kompleksine tiykarlanadı: oqıw ádebiyatları menen ózbetinshe islew, audiovizual, multimedia qurallarından paydalanıw, siyasiy gruppalaştırılǵan oqıtıw usılları. Bul texnologiyalar tálim procesiniń basında balanıń ózligin qóyadı. Onıń individual páziyletleri itibarǵa alınadı hám oqıtıwshı oqıwshınıń ayırıqsha mútajlıklarinen kelip shıqqan halda óz sheberligin tálimdi shólkemlestiriwge jóneltiredi.

Kóp basqıshlı tálim texnologiyası. Bul texnologiyaǵa kóre, oqıw procesin hár bir oqıwshı tárepinen materialdı ózlestiriw qábiletine qaray qurıw kerek, yaǵnıy hár bir talabaǵa ózi ushın zárúr bolǵan jáne onıń múmkinshiliklerine saykes keletuǵın programmanı ózlestiriw ushın waqıt beriledi. Sonday etip, oqıw programmasıń tiykarǵı yadrosı nátiyjeli tárzde ózlestiriledi.

Kollektiv óz-ara tálim texnologiyası. Bul texnologiya talabalardı psixologiyalıq kelisiwge iye bolǵan keminde eki kisiden ibarat gruppalarǵa birlestiriwdi óz ishine aladı. Olar túrli dárejedeǵı intellektuallıq rawajlanıwǵa iyelewı múmkin, biraq olar bir-birlerine járdem beriw hám usınıń menen bir-birlerin rawajlandırıw arqalı wazıypalardı atqaradılar. Bul logikalıq pikirlewdi, juwapkershilik sezimin, ózin adekvat húrmet qılıwdı qalıplestiredi, oqıwshılardı azat etiwge járdem beredi.

Sheriklik texnologiyası. Bul texnologiya studentlerdi kishi gruppalarǵa birlestiriw hám olarda oqıtıwdı óz ishine aladı. Úyreniw birgelikte, bir-birleriniń tabısıları hám áwmetsizliklerinen xabarlı bolıwı kerek. Tálim birden-bir maqset hám wazıypalardı belgilew, hár bir oqıwshınıń májburiy juwapkerligi hám kognitiv maǵlıwmatlardı nátiyjeli ózlestiriw ushın teń sharayatlardı támiyinlew tiykarında qurıladı. Bilimlendiriw tarawındaǵı innovatsiyalar - aldınǵı pedagogikalıq tájiriybeni ámeliyatqa engiziw menen baylanıslı barlıq zatlar. Ózgerisler waqıt, tálim, rawajlanıwǵa munasábetin ózgeriwi menen belgilenedi. Baslawısh klass tálimdeǵı innovciyalıq texnologiyalar tálimdi tártipke salıw, onı tuwrı jóneliske jóneltiriw imkaniyatın beredi. Adamlar mudamı belgisiz hám jańa zatlardan qorqıp ketiwgen, olar hár qanday ózgerislerge unamsız munasábette boladı. Galabalıq ondaǵı ámeldeǵi bolǵan, ádetiy turmıs tárizine tásir etiwshi stereotipler awırıwlı hádiyselerge alıp keledi, tálimdiń barlıq túrlerin jańalawǵa tosqınlıq etedi. Adamlardıń zamanagóy tálim deǵı jańalıqlardı qabıllawdı qalemegen sebebi, qawipsizlik hám ózin ózi tastıyıqlaw ushın turmıslıq mútajlıqlardı blokirovka qılıwda

bolip tabiladi. Hámme de teoriyani qayta úyreniw, imtixan tapsırıw, pikirín ózgertiw, jeke waqıt hám pul jumsawğa tayın emes. Tálim shólkemi aldına qoyılğan maqsetlerdi ámelge asırıw boyınsha qollanba esaplanadı. Bul ilimiy bilimlerden didaktik paydalanıwğa, oqıtıwshılardıń empirik innovaciýalarınan paydalanğan halda oqıw procesin shólkemlestiriwge, mektep oqıwshıları hám studentlerdiń motivaciýasın asırıwğa qaratılğan sistemalı taypa bolip tabiladi. Bunday jaǵdaylarda túrli kórinistegi hám kólem degi diskret-úzliksiz informaciya resurslarini sistemalastırıw, saqlaw, uzatıw, qabıllaw, qayta islew, usınıw ańsat hám qolay shaqırıq interfeysin, waqıt hám zamandagi aǵımınıń muwapıqlıǵın támiyinleytuǵın matematikalıq model, usıl hám algoritmlardı jaratıw arqalı paydalanıwshına túsınikli, isenimli, tolıq, ańǵarıw hám ózlestiriw ushın qolay halda informaciya usınıw zárúrli áhmiyetke iye boladı. Multimedia jedel rawajlanıp atırǵan zamanagóy informaciya texnologiyasi bolip tabiladi.

Baslawısh tálimde innovaciyalıq tárbiya texnologiyaları tiykarında oqıwshı-jaslardı mánáwiý-ruwxıy sapaların tárbiyalawda turaqlı ozgerip turatıǵın, jámiyet talaplarınan kelip shıǵıp, oqıtıwshınıń tárbiyalıq iskerliginde zárúrli jónelisler bolip mudamı, mazmunan bayıtılıp barıladı. Pedagogikalıq texnologiyalardıń búgingi kúnde eń ǵalabalıq túrлерinen biri-bul interaktiv metodlar bolip tabiladi. Ínteraktiv metodlar oqıwshı hám oqıtıwshınıń birgeliktegi iskerligi bolip, tiykarınan oqıwshılardı pikirlewge jollaydı. Kerekli juwmaqlarǵa keliwdi, olar ózin analiz qılıwdı hám ámeliyatda qollawdı úyretedi. Oqıtıwshınıń tiykarǵı wazıypası bul jerde oqıwshılarǵa jol kórsetiw, jónelis beriw, eń tuwrı juwmaqtı beriwden ibarat. Ínteraktiv usıllar taǵı sol menen de áhmiyetligi, oqıtıwshı oqıwshınıń pikirín hesh qashan keskin biykarlaw etpeydi, tek ǵana waqıtı menen tuwrı juwmaqtı aytıp ótip ketedi. Nátiyjede oqıwshı qátesiniń ózi túsiniп aladı. Ínteraktiv metodlar oqıwshı hám oqıtıwshı ortasındaǵı óz-ara húrmetke tiykarlanadı. Oqıtıwshı qanday bolmasın oqıwshınıń pikirín tıńlaydı hám húrmet benen qarawın ańlatadı.

Ádebiyatlar:

1. O'zbekiston respublikasi prezidentining 2019-yil 29-areldagi PF-5712 sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son farmoni.
3. 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-sonli farmoni.
4. Olimov. Q.T., Sayidahmedov N.S., Jalolova D.F., Bozozrova M.Q., Boltayeva M.Q., Alimov A.A. Pedagogik texnologiyalar. T.: "Fan va Texnologiya", 2011-yil 24-bet
5. Sayidahmedov N.S. Ochilov A. Yangi pedagogic texnologiya mohiyati va zamonaviy loyihasi. RTM 2000-yil 19 bet
6. M.M.Ahmedjanov, Z.Sh.To'xtayeva- didaktik vositalar majmuasi o'quv qo'llanma. "Fan va texnologiyalar" 2008-yil 100-bet.

7. N.A.Muslimov “Elektron darslik yaratish tamoyillari va texnologiyalari” infocom.uz 2004-yil 62-66 bet.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада талабаларнинг дарс пайтида, таълим жараёнида коммуникацион теҳнологиялардан фойдаланиш ҳақида сўз боради. Замонавий ўқитувчиларнинг инновациялар билан ишлашда уларнинг бир қатор муаммолари кўрсатилган.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются вопросы об использовании информационных технологий воспитательного процесса учащихся во время урока. Излагаются ряд проблем сталкивание новшествами современных учителей.

SUMMARY

This article deals with the use of information technology in the educational process of students during the lesson. A number of problems confronting modern teachers with innovations are outlined.

ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ СУБЪЕКТЛАРИ ИНТЕГРАЦИЯСИНИ ЛОЙИҲАЛАШ МЕХАНИЗМИ

Хаджибеков С. Н.

“ТИҚХММИ” МТУ доценти

Таянч сўзлар: кимё фанини ўқитиш, интеллектуал қобилиятлар, кимё фанини ўқитиш сифати, зарурияти.

Ключевые слова: преподавание химии, интеллектуальные способности, качество преподавания химии, необходимость.

Key words: teaching chemistry, intellectual abilities, quality of teaching chemistry, necessity.

КИРИШ. Педагогик жараёни лойиҳалашда биз кимё фанини ўқитишдаги методологик ёндашувларга, методологик тамойилларга, шунингдек, техника олий таълим муассасалари талабаларининг индивидуал тадқиқот ишларига, касбий тайёргарлигига ва устувор қоидаларга устуворлик бердик. Булар диагностик ва прогностик мақсадларни белгилаш, мазмунни танлаш, мазмун ва мақсадларга мос келадиган яхлит умумлашган таълим маконини яратиш, мазмунга мос келадиган, интеллектуал қобилиятларни ривожлантириш жараёнини фаоллаштиришга йўналтирилган воситалар, методлар, методикалар, педагогик технологияларни шакллантиришдан иборат. Интеллектуал қобилиятларни ривожлантириш лойиҳалаш жараёнини схема шаклида акс эттирамиз (1-расм).

Интеллектуал қобилиятларни ривожлантиришга қаратилган босма таълим воситаларидан талабалар томонидан тузилган: доимий ва вақти-вақти билан фойдаланиш бўйича жадваллар (хронологик, синхрон, синоптик), маълумотлар, номли кўрсатмалар харитаси, когнитив хариталарни ажратиш кўрсатиш мукин.

Лойиҳалаш босқичлари “ТИҚХММИ” МТУ “Физика ва кимё” кафедрасининг комплекс иш дастурида талабаларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган. Лойиҳалаш фаолиятининг таклиф этилаётган жиҳатлари кимё фанини ўқитишнинг компонентларини изчиллиги, узвийлиги, яхлитлик ғоялари билан бойитади, бу эса, албатта,

1-расм. Таълим кластери субъектлари интеграциясини лойиҳалаш механизми

интеллектуал қобилиятларни ривожлантириш жараёнида кафолатланган натижаларга эришиш имконини беради [1-2].

МЕТОДЛАР. Кимёвий *ривожлантирувчи вазифалар* тизимини лойиҳалашда биз қуйидаги қоидаларга амал қилдик: интеллектуал фаолиятнинг турли йўналишларини киритиш; кимёвий билимларни оширишга қаратилган илмий ва ўқув билиш механизмларни ривожлантириш усули; талабанинг ўзини касбий фаолият субъекти сифатида ўзгартириш; талабаларда интеграциялашган таълим соҳаси талаб қиладиган энг муҳим фазилатларни ривожлантиришга қаратилган ечим; талабаларнинг махсус ижодий-касбий усулларини ошириш.

Кимёвий ривожлантиришнинг вазифаси касбий аҳамияти интеллектуал қобилиятларни ривожлантиришнинг учта даражасига мувофиқлиги билан белгиланади: мослашувчан-маҳсулдор, предметли-маҳсулдорлик, маҳсулдор-ижодий. Биз томонимиздан “Умумий ва ноорганик кимё”, “Полимерлар кимёси”, “Материалларнинг кимёвий чидамлилиги ва коррозияга қарши ҳимоя”, “Нефт кимёси” фанлари бўйича турли даражадаги вазифалар тизими ишлаб чиқилди, уларнинг кимёвий билимлар базасининг шаклланиш даражасини баҳолаш имконини беради. Шунингдек, ин-

теллектуал қобилиятларни ривожлантиришнинг самарали усуулларидан бири ахборот технологияларидир. Бунда Web-квестлар, билиш хариталари; моделлаштириш дастурлари, мультимедиа тақдимотлари, электрон дарсликлардан фойдаланиш ижобий натижа беради. Ахборот технологияларидан фойдаланишнинг асосий методик тавсифлари қуйидагилардан иборат: ахборот – методик ресурсларнинг функционал етарлилиги, ахборот таълими методлари ва турларининг хилма хиллиги; интеллектуал кўникмаларни ошириш мақсадида талабалар ва ахборот технологияларининг тизимли ўзаро ҳамкорлиги; талабаларнинг кимёвий, экологик, илмий-техникавий жиҳатлар бўйича ақлий дунёқарабини кенгайтириш [3].

НАТИЖАЛАР. Талабаларнинг *фикрлаш услубини* ривожлантириш технологиялари сифатида маълумотлар базасини тартибланишнинг аниқ мезонларини ишлаб чиқишга қаратилган “Инсерт” технологиясини (самарали ўқиш ва фикрлаш учун интерфаол қайд қилиш тизими) мисол қилиш мумкин. Унинг чақиритиш, тушуниш, рефлексия босқичларида кимёвий билимларни фаоллаштириш, фикрлаш услубини ривожлантириш, мавзу бўйича ўзлари билган ёки ўйлаган нарсаларини ёзиш асносида кимёвий маълумотлар алмашинувида эришилади.

“Умумий ва ноорганик кимё”, “Полиметлар кимёси”, “Материалларнинг кимёвий чидамлилиги”, “Органик кимё”, “Мутахассисликка кириш”, “Нефт кимёси”, “Физик кимё ва ФКМ”, “Аналитик кимё” фанлари бўйича электрон ўқув-услубий мажмуалар ишлаб чиқдик, улар ДТС, курс дастури, методик таъминот харитаси, методик кўрсатмалар, ўқув қўлланмалари, назорат шакллари, ривожлантирувчи йўналишлар, якуний семестр назорати учун тест топшириқлари вариантлари, ривожлантирувчи вазифаларни ишлаб чиқишни ўз ичига олади.

Кимё фанини ўқитиш амалиётида биз интеллектуал қобилиятларни ривожлантиришнинг бошқа технологияларидан ҳам фойдаланилди ҳамда “Полимерлар киёси” ўқув фанининг мобил иловаси ишлаб чиқилди. Ишлаб чиқилган мобил илова бир қанча бўлимлардан иборат: силлабус, маърузалар, амалий машғулотлар, лаборатория машғулотлари, тақдимот материаллари ва видео дарслар. Ишлаб чиқилган услубий-дидактик таъминот бўлажак муҳандисларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантиришга, кимё фанини ўқитиш сифати ва педагогик тажриба-синов ишлари самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Демак, талабаларда интеллектуал қобилиятнинг ривожланганлигини баҳолаш меъзонлари касбий статусга оид шахсий позиция, тезкор қарор қабул қилиш компетенцияларини интенсив ривожлантиришга йўналтирилган портфолио, реф-

лексив лойиҳа каби модулли технология элементларини “ишлаб чиқариш ва таълим” узвийлигидаги жадал муҳитда дифференциал қўллашнинг асосидир [4].

ХУЛОСАЛАР. Компетентли ёндашув талабаларнинг интеллектуал қобилиятларни ривожлантиришда бўлажак муҳандиснинг илмий ва ўқув билиш компонентларини ўз ичига олади. Илмий ва ўқув-билиш компетентлиги талабаларнинг умумий ривожланиш ва мутахассислик кўникмаларининг асоси ҳисобланади. Яъни, компетентциявий ёндашувни амалга ошириш асносида: тушунчалар - янги кимёвий билимлар- компетенциялар - компетентлик - интеллектуал қобилиятлар тарзидаги иерархик боғлиқлик қурилади.

Адабиётлар:

1. S.N. Khadzhibekov. Training in agricultural higher education institutions of some sulfur-containing pesticide preparations and their production, impact on the environment (Ecology). //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal/ Vol.2 No.29, 2022, P.317-325. <https://uzjournals.edu.uz/tziuj/vol2022/iss2/29>. P.317-325.
2. С.Н.Хаджибеков. Халқ ҳўжалигида ишлатиладиган полимер моддаларнинг аҳамиятини, техник ва қишлоқ ҳўжалиги йўналиши олий ўқув юрти талабаларига ўқитилиши.//Қасб-хунар таълими. Илмий-услубий, амалий, маърифий журнал. Тошкент,2022. – №2 – Б. 26-29. (13.00.00 - №19)
3. S.N. Khadzhibekov.Teaching chemistry and polymer chemistry at the university of modern technology. // European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> /Vol. 3 No.9, September 2022 ISSN: 2660-5562 P.12-15
4. S.N. Khadzhibekov. Modern methods of studying chemistry and polymer chemistry in technical universities. //European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> /Vol. 3 No.9, September 2022 ISSN: 2660-5562 P.15-18

РЕЗЮМЕ

Кимё фанини ўқитишда талабаларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш учун ўқитувчи ва талабалар фаолиятини ўзгартириш, машғулотларга кучланишни кўпайтирмасдан кимё фанини ўқитиш сифатини оширишни таъминлаш, мақсадли ва фаол ҳаракат қилиш, қарор қабул қилиш, ўзгарувчан ҳаёт шароитларига мослашиш заруриятлари кўрсатилган.

РЕЗЮМЕ

Для развития интеллектуальных способностей учащихся при обучении химии необходимо изменить деятельность учителей и учащихся, обеспечить повышение качества преподавания химии без повышения напряженности на занятиях, действовать целенаправленно и активно, принимать решения, приспосабливаться к изменяющимся условиям жизни.

SUMMARY

In order to develop the intellectual abilities of students in the teaching of chemistry, it is necessary to change the activities of teachers and students, to ensure the improvement of the quality of teaching chemistry without increasing the tension in classes, to act purposefully and actively, to make decisions, to adapt to changing life conditions.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЭКСПОРТБОП ЕНГИЛ САНОАТ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШДА НАҚШБАНДИЯ ТАЪЛИМОТИНИ ҚЎЛЛАШДА СУҲБАТ МЕТОДИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Убайдова В. Э.

*Бухоро муҳандислик-технология институти
Тикувчилик саноатида инновацион технологиялар
кафедраси стажёр-тадқиқотчиси*

Таянч сўзлар: суҳбат методи, олий таълим, таълимот, ўқув жараён, Бахоуддин Нақшбанд, вақт, нақшбандия, нафс, ҳалоллик.

Ключевые слова: метод беседа, высшее образование, учение, учебный процесс, Бахоуддин Нақшбанд, время, похоть, честность.

Key words: conversation method, higher education, teaching, educational process, Bahouddin Nakshband, time, lust, honesty.

Кириш. Мамлақатимиздаги олий таълимнинг енгил саноат соҳасидаги кадрларни тайёрлаш борасида жуда кескин ислохотлар олиб бормокда. Енгил саноат соҳасидаги ислохотлар Ўзбекистонни хом-ашё базасидан уни тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган ва шу тайёр маҳсулотни бошқа мамлакатларда экспорт қиладиган даражага кўтариляпти. Енгил саноат соҳасидаги ишлаб чиқариш корхоналарини ташкил қилинаётганлиги, уларни кластерларга айланиши, жаҳон андозаларига мос равишда товар ва маҳсулотларни ишлаб чиқариши янада кадрларни тайёрлашга жуда катта эътиборни талаб қилиняпти. Охири пайтларда кадрлар масаласи Республика миқёсидаги оғир масалага айланган эди. Битираётган кадрлар чет элга чиқишни мақсад қиладигани аянчли ҳолатдир. Бўлажак мутахассисларга Республика олдидаги бурчи, ватанпарварлиги, ҳалолликни эсидан чиқариб бошқа кингир енгил йўлларни танлагани бу кадримизнинг иродаси тарбиясининг заиф томонларини яққол кўрсатади.

Ўзбекистон Республикасида Олий таълим томонидан малакали, рақобатбардош, сифатли, кадрларни тайёрлаш уларни илм-фан, техника, иқтисодиёт равнақига ҳисса қўшишини таъминлаш борасидаги бир қанча илмий ишлар олиб борилмокда. Хусусан Президент Шавкат Мирзиёев

раислигида 2021 йил 16 июнь куни олий таълим тизимидаги устувор вазифаларга бағишланган видеоселектор йиғилишидаги сўзлаган нутқларида “Ёшларни билим ва малакали этиб тарбиялаш, жаҳон тараққиётига мос мутахассислар тайёрлаш мақсадида таълим тизими изчил ривожлантирилмоқда. Олий таълим соҳасидаги дастлабки ислохотлар, аввало, қамровни ошириш, институт ва университетларнинг молиявий ҳолатини яхшилаш, профессор-ўқитувчиларни моддий қўллаб-қувватлашга қаратилди.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Ўзбекистонда экспортбоп енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнида Нақшбандия таълимотига хос бўлган ва олий таълим тизимида халқаро андозаларга муносиб кадрларни тайёрлашга фойдаланиладиган асосий ғоялар ва тамойилларни герменевтика услуги асосида тушуниб, англаб, танлаб олди ва бу таянч ғояларни тарихийлик ва мантиқийлик, анализ ва синтез, қиёсий таққослаш услублари асосида ҳозирги кунга мос бўлган инновацион таълим услугиётини ишлаб чиқишга ҳаракат қилдик.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). Нақшбандия таълимоти ва тариқати Баҳоуддиннинг Нақшбанд номидан олинган. Нақшбандия – Нақшбанд йўлини давом этувчи, Нақшбанд таълимотига мувофиқ тариқат, яъни Ҳаққа этувчи йўл маъносини англатади. Бу таълимотнинг асосий шиори “Нақш банд, ба дил банд” – “Нақшни боғла, қалбада боғла”дир. Нақшбандия йўли инсонни барча боғланишлардан узиб, нафсини тарбиялаб Аллоҳни қалбада нақшлашни ўргатади.

Олий таълимдаги педагогларнинг вазифаси талабанинг келажақдаги юқори малакали мутахассис сифатидаги энг яхши фазилатларини кўриш ва ривожлантиришга қаратилган бўлади.

Олий таълим 5321500 – Енгил саноат технологиялари ва жиҳозлари (Тикув буюмлари), 60721400 – Енгил саноат технологиялари ва жиҳозлари (Тикув буюмлари) таълим йўналишларидаги “Композиция асослари”, “Материалларни конфекциялаш” ҳамда “Технологик жараёнларини лойиҳалаш” фанларидан маъруза ва амалий машғулотларни самарали ташкил қилиш жараёнида Нақшбандия таълимотининг “Ҳалол лукмага амал қилиш”, “Вақт кадрини билиш” ва “Даст ба кору Дил ба Ёр” тамойилларига таянган ҳолда қуйидаги таълим методларини танладик:

Нақшбандия таълимотининг асосий методлари ҳисобланган суҳбатни дарс жараёнида тадбиқ қилдик.

Суҳбат - ўрганилаётган материални оғзаки муҳокама қилиш усули бўлиб, таълим жараёнига кенг фойдаланилади. Унинг вазифаси, биринчидан, мақсадли ва мохирона қўйилган саволлар ёрдамида ўқувчиларга маълум бўлган билимларни янгилаш, иккинчидан, мустақил фикрлаш, умумлашти-

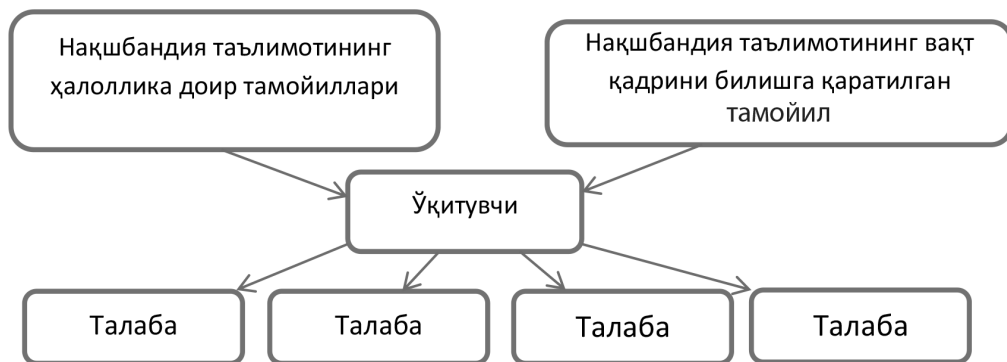

риш ва бошқа ақлий операциялар орқали янги билимларни ўзлаштиришига эришишдир.

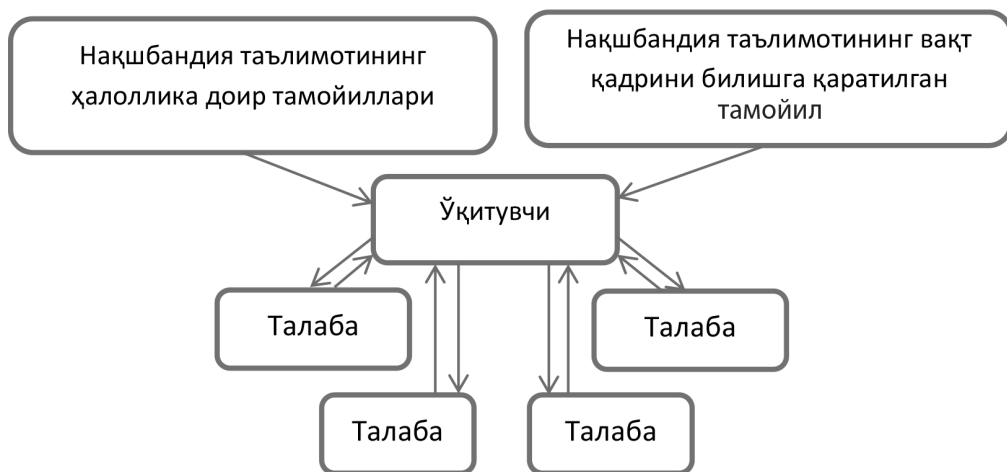
Ўқув суҳбатининг асосий турлари:

кириш (қоида тариқасида, талабаларнинг Нақшбандия таълимоти тўғрисида тушунчаларини аниқлаш ва уларнинг муайян ўқув ва когнитив фаолиятга тайёрлигини текшириш учун ўқув ишлари бошланишидан олдин амалга оширилади);

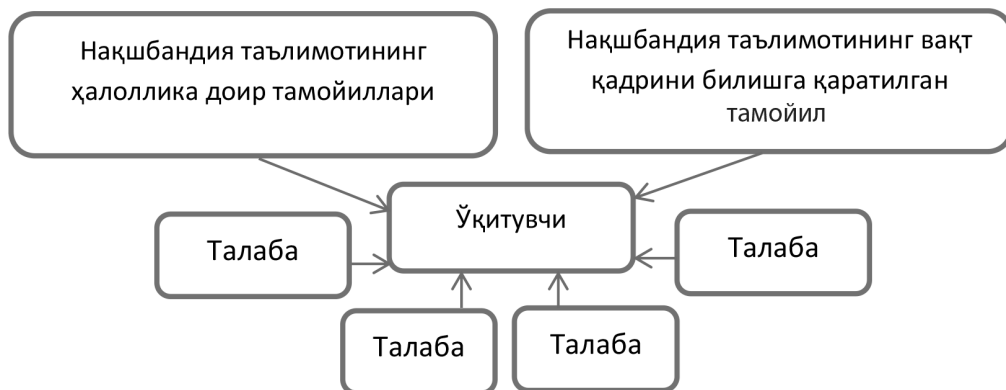
суҳбат-хабар (Нақшбандия таълимотига доир адабиётлар ва таълимот тамойиллари ҳақида маълумотлар бериш асосида);

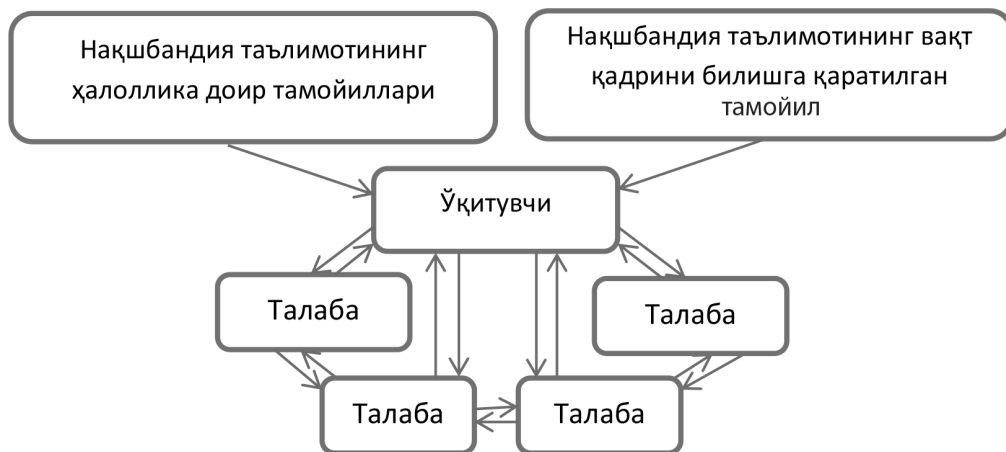
суҳбат-такрорлаш (Нақшбандия таълимотининг Ҳалоллик тамойили ва вақт қадрини билишга қаратилган тамойиллардан бўлган “Вуқуфи қалби” ва “Вуқуфи замони” ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш учун ўтказилади);

назорат (ўзлаштирилган билимларни текшириш, яъни виждонийлик, ҳалоллик, миллий қадриятларга бўлган кўникмаларни баҳолашга қаратилган жараён ҳисобланади);

репродуктив (дарс жараёнида ўрганилган Нақшбандия таълимотининг тамойилларини мустақил ишларини бажариш жараёнида қўллаш учун ишлатилади);

эвристик (ўқитувчи моҳирона қўйилган саволлар ёрдамида ўқувчиларда мавжуд билим ва тажрибага асосланган янги билимлар, хулосалар, қоидалар, қонунлар, мантикий асосларни шакллантиришга йўналтиради).

Хулоса ва таклифлар.

Нақшбандия таълимотидаги ҳалол луқмага амал қилиш тамойилини Ўзбекистонда экспортбоп енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган мутахассисларни тайёрлаш жараёнига киритиш бўйича тавсиялар.

Ўзбекистонда экспортбоп енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда Нақшбандия таълимотининг ҳалол луқмага амал қилиш тамойилини таълим ва тарбия жараёнига киритишнинг қуйидаги аҳамияти бор:

1. Ҳалол луқма ҳақидаги нақшбандиёна талаб ҳалол меҳнат жараёнини ташкил этишга ёрдам беради. Бу хомашё ва табиий ресурслардан оқилона

фойдаланиб, жаҳон андозаларга мос экспортбоп енгил саноат маҳсулотларни тайёрлашга асос бўла олади.

2. “Даст ба қору, дил ба Ёр” – “Қўл ишда ва қалб Оллоҳда” нақшбандиёна шиор асосида тарбияланган талабалар меҳнатсевар, ҳаракатчан ва иймон-эътиқодли бўладилар. Меҳнатсеварлик жамият иқтисодини кўтаришга ёрдам берса, иймонлилик маънавий бой бўлишга асос бўлади.

3. Нақшбандияга хос ҳалол луқмага риоя қилиш тамойилининг ҳалол, ҳаром, меҳнатсеварлик, барака, ҳолис яхшилик қилиш каби асосий тушунчаларини сингдиришда суҳбат методидан фойдаланишнинг аҳамияти катта.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги «Коррупцияга қарши мurosасиз муносабатда бўлиш муҳитини яратиш, давлат ва жамият бошқарувида коррупциявий омилларни кескин камайтириш ва бунда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6257-сонли қарори.

2. Авлиёкулов Н.Х. Нақшбандия таълимоти жаҳон цивилизация ривожланиши баёнида. Тошкент: “Fan va texnologiya”, 2018. 60 б.

3. Авлиякулов Н.Х., Мусаева Н.Н. Педагогик технологиялар / – Т.: “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2008. 111 б.

4. Баҳоуддин Накшбанд Бухорий. Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи Йўлдош Эшбек. – Қ.: “Насаф” нашриёти, - 2010. 240 бет.

5. Баҳоуддин Накшбанд (Манбалар таҳлили). Тўплаб нашрга тайёрловчи мақола изоҳ ва шарҳлар муаллифи. Г.Н.Наврўзова. Тошкент: “Sano-standart” нашриёти, 2019. 256 б.

6. Баҳоуддин Накшбанд. Аврод (тўлдирилган қайта нашр). Мақола, изоҳ ва шарҳлар муаллифи ва таржимон Г.Н.Наврўзова. Тошкент. “Sano-standart” нашриёти, 2019. 112 б.

7. Бухорий С.С. Ҳазрат Баҳоуддин Накшбанд (Дилда ёр) Т.: “Бухоро”, “O’qtuvchi” нашриёт мабаа ижодий уйи, 2007. 120 б.

8. Зарипова Г.К. Нақшбандия таълимотининг инсон қаомлотига ижобий таъсирининг ўзига хос педагогик усуллари ва ҳозирги замон. Монография. Бухоро: “Дурдона”, 2014. 36 б.

9. Убайдова, В. Э. Халяльный прикус в учении Накшбанди. Международный научно-практический электронный журнал «Моя профессиональная карьера». Выпуск № 35 (том 1)(апрель, 2022). Дата выхода в свет: 30.04. 2022., 79.

10. Убайдова, В. Э. (2022). Государственная программа развития легкой промышленности в узбекистане.

11. Убайдова, В. Э. (2020). Ценность времени в учении нақшбандия при воспитании совершенного человека. Современное образование: актуальные вопросы, достижения и инновации сборник статей XXXVII международной научно-практической конференции, состоявшейся 25 ноября 2020 г. в г. пенза (pp. 79-81).

РЕЗЮМЕ

Мақолада Ўзбекистонда экспортбоп енгил саноат маҳсулотларни ишлаб чиқаришда Баҳоуддин Накшбанд, Ходжаи Бузург номлари билан машҳур бўлган Муҳаммад ибн Муҳаммад ал- Бухорий (1318 -1389) томонидан асосланган Нақшбандия таълимотининг ўзига хос бўлган таълимоти асосида суҳбат методидан фойдаланиб, олий таълим 60721400 – Енгил саноат технологиялари ва жиҳозлари (Тикув буюмлари) таълим йўналишидаги “Материалларни конфекциялаш” фанидан амалий машғулотларни самарали ташкил қилиш жараёнига бағишланган.

РЕЗЮМЕ

В статье в производстве экспортной продукции легкой промышленности в Узбекистане высшее образование с использованием метода интервью на основе уникального учения накшбандийского учения Мухаммада ибн Мухаммада ал-Бухари (1318-1389), известного как Бахауддин Накшбанд, Ходжай Бузург 60721400 - Технологии и оборудование легкой промышленности (Швейные изделия) посвящена процессу эффективной организации практических занятий по направлению «Кондитерские изделия из материалов».

SUMMARY

In the article in the production of export products of light industry in Uzbekistan, higher education using the interview method based on the unique teachings of the Naqshbandi teachings of Muhammad ibn Muhammad al-Bukhari (1318-1389), known as Bahauddin Naqshband, Khojay Buzurg 60721400 - Technologies and equipment of light industry (Sewing products) is devoted to the process of effective organization of practical classes in the direction of «Confectionery from materials».

ПЕДАГОГИК ТАЖРИБА-СИНОВ ИШЛАРИНИНГ СИФАТ ВА САМАРАДОРЛИГИ

Хаджибеков С. Н.

“ТИҚХММИ” МТУ доценти

Таянч сўзлар: кимё фанини ўқитиш, интеллектуал қобилиятлар, кимё фанини ўқитиш сифати, зарурияти.

Ключевые слова: преподавание химии, интеллектуальные способности, качество преподавания химии, необходимость.

Key words: teaching chemistry, intellectual abilities, quality of teaching chemistry, necessity.

Кириш. Педагогик тажриба-синов ишлари улар асословчи, шакллантирувчи, таъкидловчи уч босқичда амалга оширилди (2019–2021 йй.). Уларда Жиззах Политехника институтидан 144, Қўқон Педагогика институтидан 134, “ТИҚХММИ” МТУ Бухоро табиий ресурсларни бошқариш институтидан 134, “ТИҚХММИ” МТУ Қарши ирригация ва агротехнологиялар институтидан 144, жами 556 нафар талаба иштирок этди.

Баҳолаш учун қуйидаги мезонлар танланди: *Когнитив мезон:* бўлажак мутахассиснинг касбий маданияти асосида ётувчи умумилмий, умумкасбий, махсус билимларни эгаллаганлик даражасини, унинг интеллектуал қобилиятлилиги, янги билимларни эгаллаши учун очиқлигини ва бошқаларни акс эттиради; *Мотивацион-қадриятли мезон:* қадриятли, эҳтиёж ва мотивлар шахснинг ўзини ўзи ривожлантириши ҳамда имкониятларини маданий амалга ошириши ва ҳаётни идрок этишининг ажралмас қисми сифатида; *Фаолиятли мезон:* бўлажак мутахассисларда касбий фаолиятни олиб боришда умумкасбий (ўқув, рефлексив, коммуникатив ва бошқалар) ва ихтисосликка оид билимлар, кўникмалар, уларни мустақил, самарали қўллаш, касбий фаолиятда ривожланиш ва такомиллашиш қобилияти ва бошқаларнинг ривожланганлиги; *Креатив мезон:* Кимёвий ҳодиса ва жараёнларни визуаллаштиришда лойиҳалаш ҳамда конструкциялаш интеллектуал қобилиятини юқори даражада намойиш этиши, кимёдан лойиҳалар ярата олиши, илмий-тадқиқот ишларини олиб бора олиши, ўз фаолиятига ижодий ёндаша олиши [1].

Методлар. Интеллектуал қобилиятни ривожланганлигини аниқлашнинг индикатор кўрсаткичлари: *Креатив* (юқори даража) – талаба муаммони аниқлайди ва шакллантиради, ўз фаолиятини ўзи ташкил қила олади. Илмий тадқиқот фаолиятини олиб бориш учун восита ва методларни танлай олади. Илмий тадқиқот фарази, мақсади, объекти ва предметини мустақил аниқлай олади. Олинган натижаларни такомиллаштириш мақсадида ўз фаолиятини таҳлил қила олади. Интеллектуал қобилияти юқори даражада ривожланган. *Изланувчи* (ўрта даража) – талаба мавжуд намуна ва тўпланган тажрибага асосланиб топшириқ бўйича ўз интеллектуал қобилиятини куриш кўникмасини намойиш этади. *Продуктив* (паст даража) – талаба қўйилган лойиҳалаш ва тадқиқотчилик масалаларини ечиш ҳолатида эмас. Лойиҳалаш ва тадқиқот объекти ва предметини мустақил аниқлаш ҳолатида эмас. Талаба ўз интеллектуал қобилиятини мустақил таҳлил қила олмайди.

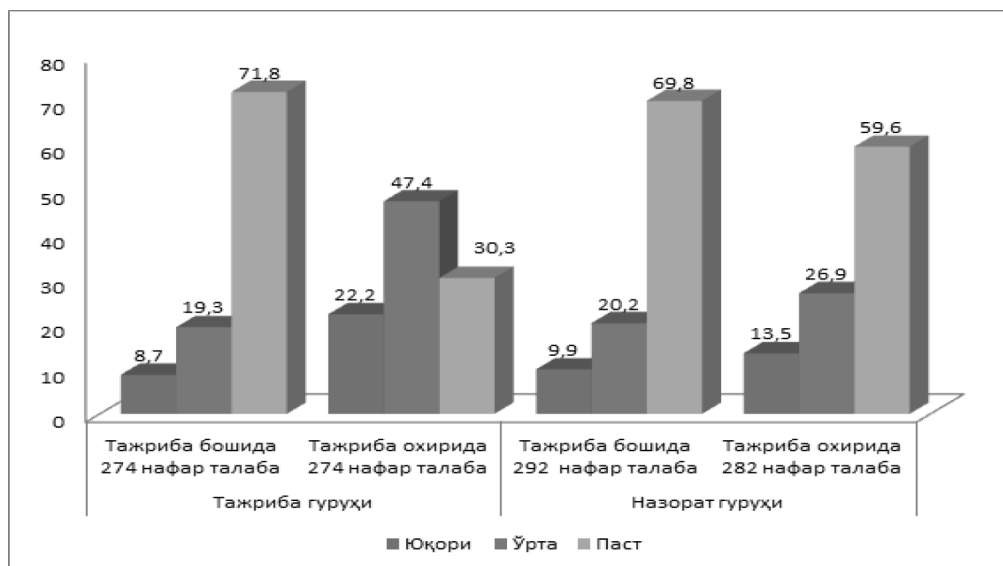
1-жадвал

Педагогик тажриба-синов ишларининг умумий натижалари

Кўрсаткич	Тажриба гуруҳи				Назорат гуруҳи			
	Тажриба бошида 274 нафар талаба		Тажриба охирида 274 нафар талаба		Тажриба бошида 292 нафар талаба		Тажриба охирида 282 нафар талаба	
	Сони	%	Сони	%	Сони	%	Сони	%
Юқори	24	8,7	61	22,2	29	9,9	38	13,5
Ўрта	53	19,3	130	47,4	59	20,2	76	26,9
Паст	197	71,8	83	30,3	204	69,8	168	59,6
Жами	274	100	274	100	292	100	282	100

Техника олий таълим муассасаларида талабаларнинг интеллектуал қобилиятларининг ривожланганлик даражаси ўрта ҳисобда 10,8 % ошишига эришилди. Олинган натижалар биз томонимиздан ишлаб чиқилган методологик, дидактик ва концептуал асосларга таянилган илмий-методик асослар самарали эканлигини тасдиқлайди.

Натижалар. Муаллифлик концепциясида талабаларнинг кимёвий билимлар тизимини ошириш орқали олий таълимда ўқитиш мазмуни ва методикасини такомиллаштириш кўзда тутилган бўлиб, мақсадга эришиш учун изчиллик, интеграция, экологик йўналтирилганлик, тарихийлик, когнитив, маданий-маърифий ва касбий йўналтирилганлик, ривожлантирувчи, интеграцияловчи, тартибга солувчи, ҳимояловчи, тузатувчи та-

1-расм. Педагогик таъриба-синов ишлари натижаларининг диаграммаси [2-4]

мойилларини умумлаширувчи моделни ишлаб чиқишдан иборат. Техника йўналиши талабаларида интеллектуал қобилиятни ривожлантиришда ўқитишнинг когнитив стратегияларини мослашувчан муҳитда қўллаш муҳим омил ҳисобланади.

Талабаларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш жараёнини ташкил этишни лойиҳалашнинг методологик хусусиятлари, кимё фанини ўқитиш жараёнида билиш компетентлигининг талабалар интеллектуал қобилиятини ривожлантиришдаги ўрни, техника олий таълим муассасалари талабаларининг интеллектуал қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган ўқитиш воситалари ҳамда техника олий таълим муассасаларида талабаларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантиришга ахборот технологиялари асосида йўналтириш ёритиб берилган.

Кимё фани ўқитувчисининг фаолияти техника олий таълим муассасалари талабаларнинг интеллектуал қобилиятини ривожлантиришга қаратилган педагогик жараёни *моделлаштириш, лойиҳалаш, конструкциялаш, қуришни* ўз ичига олган кўп босқичли фаолият сифатида тақдим этилади. Педагогик моделлаштириш деганда биз мақсадларни (умумий фикрни) ва уларга эришишнинг асосий усуллариини ишлаб чиқиш орқали модел яратишни тушунамиз. Педагогик лойиҳалаш эса, яратилган моделни янада ривожлантириш ва уни техника олий таълим муассасаларида кимё фанини ўқитишда амалий фойдаланиш даражасига етказишдан иборат. Педагогик лойиҳа қайта ишлаш, синтезлаш, уни интеллектуал қобилият-

ларни ривожлантириш жараёнининг ҳақиқий иштирокчилари томонидан муайян педагогик шароитларда фойдаланиш учун яқинлаштиришдир.

Хулосалар.

1. Техника олий таълим муассасаларида кимё фанини фанларо интеграцион ўқитишнинг методик тизимини ишлаб чиқиш лозим;
2. Техника олий таълим муассасаларида талабаларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантиришнинг методологик, дидактик ва концептуал асосларини ишлаб чиқиш лозим;
3. Техника олий таълим муассасаларида талабаларнинг интеллектуал қобилиятини ривожлантиришнинг услубий таъминотини ОТМ-саноат корхонаси дуал тизима асосланган ҳолда ишлаб чиқиш лозим;
4. Техника олий таълим муассасаларида талабаларга кимё ўқитиш методикасини такомиллаштириш лозим.

Адабиётлар:

1. S.N. Khadzhibekov. Training in agricultural higher education institutions of some sulfur-containing pesticide preparations and their production, impact on the environment (Ecology). //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal/ Vol.2 No.29, 2022, P.317-325. <https://uzjournals.edu.uz/tziuj/vol2022/iss2/29>. P.317-325.
2. С.Н.Хаджибеков. Халқ хўжалигида ишлатиладиган полимер моддаларнинг аҳамиятини, техник ва кишлок хўжалиги йўналиши олий ўқув юрти талабаларига ўқитилиши.//Касб-хунар таълими. Илмий-услубий, амалий, маърифий журнал. Тошкент,2022. – №2 – Б. 26-29. (13.00.00 - №19)
3. S.N. Khadzhibekov.Teaching chemistry and polymer chemistry at the university of modern technology. // European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> /Vol. 3 No.9, September 2022 ISSN: 2660-5562 P.12-15
4. S.N. Khadzhibekov. Modern methods of studying chemistry and polymer chemistry in technical universities. //European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> /Vol. 3 No.9, September 2022 ISSN: 2660-5562 P.15-18

РЕЗЮМЕ

Кимё фанини ўқитишда талабаларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш учун ўқитувчи ва талабалар фаолиятини ўзгартириш, машғулотларга кучланишни кўпайтирмасдан кимё фанини ўқитиш сифатини оширишни таъминлаш, мақсадли ва фаол ҳаракат қилиш, қарор қабул қилиш, ўзгарувчан ҳаёт шароитларига мослашиш заруриятлари кўрсатилган.

РЕЗЮМЕ

Для развития интеллектуальных способностей учащихся при обучении химии необходимо изменить деятельность учителей и учащихся, обеспечить повышение качества преподавания химии без повышения напряженности на занятиях, действовать целенаправленно и активно, принимать решения, приспосабливаться к изменяющимся условиям жизни.

SUMMARY

In order to develop the intellectual abilities of students in the teaching of chemistry, it is necessary to change the activities of teachers and students, to ensure the improvement of the quality of teaching chemistry without increasing the tension in classes, to act purposefully and actively, to make decisions, to adapt to changing life conditions.

TALABALARNING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA MAHMUD AZ-ZAMAXSHARIY TA'LIMOTIDAN FOYDALANISH

Qurbonova Z. M.

Termiz davlat universiteti doktoranti

Tayanch soʻzlar: ma'naviyat, ma'rifat, axloq, odob, hadis, sunna, ta'lim, tarbiya, globallashuv.

Ключевые слова: духовность, просвещение, нравственность, нравы, хадисы, сунна, образование, воспитание, глобализация.

Key words: spirituality, enlightenment, morality, manners, hadith, sunnah, education, upbringing, globalization.

Ismi-sharifi Abul Qosim Mahmud ibn Umar ibn Muhammad bo'lib, Xorazmning Zamaxshar qishlog'ida tugilganligi uchun Zamaxshariy taxallusini olgan. Shuningdek, Zamaxshariy ko'p asarlarini Makkada yozganligi sababli Jorulloh (Allohning qo'shmsi) degan sharaflı nomga ham muyassar bo'gan.

Mahmud Zamaxshariy O'rta Osiyolik qomusiy olim, tafsirshunos, hadisshunos, tilshunos, lug'atshimos, adib bo'lgan.

Mahmud Zamaxshariy arab grammatikasi, lug'atshunoslik, adabiyot, aruz ilmi, geografiya, tafsir, hadis va fiqhga oid 50 dan ortiq asar yozgan.

Mahmud Zamaxshariy hijriy 467-yili, rajab oyining yigirma yettinchi sanasida chorshanba kuni (milodiy hisobda 1075-yilning 19-martida) Xorazmning katta qishloqiaridan biri – Zamaxsharda tavallud topgan.

Zamaxshariyning otasi unchalik badavlat bo'lmasa-da, o'z davrining savodli, taqvodor, diyonatli kishisi bo'lgan. U ko'p vaqtini Qur'oni karim tilovati va toat-ibodat bilan o'tkazgan. Zamaxshardagi bir masjidda imomlik ham qilgan bo'lib, xulq-atvori yaxshi, shirinsuxan va g'oyat mehr-muruvvatli kishi sifatida el orasida katta obro4ga ega bo'lgan. Uning onasi ham taqvodor, fozila va ma'rifatli ayollardan hisoblangan.

Zamaxshariyning dastlabki ustozlari Xorazmdan bo'lishgan. Uning kamolot bosqichiga ko'tarilishiga til, lug'at va adabiyot sohasida dong taratgan olim Abu Mudar Mahmud ibn Jariyr ad-Dabbiy al-Isfahoniy katta hissa qo'shgan. 1113 (508-hijriy)-yilda Marvda vafot etgan bu olim Xorazmda ham bir

necha yil yashagar. Shunday katta olimning chuqur bilimi, ilm olish borasida Zamaxshariyga ko'rsatgan jiddu-jahdi uning kelajakda grammatika va lug'at sohaslarida yetuk olim bo'ib yetishishiga mustahkam zamin yaratdi.

Zamaxshariyning ilmiy, ijodiy faoliyatida bir millatni boshqa millatdan ustun qo'yish bo'lmasa ham, biroq u arab tiliga, arab xalqining ilm-fandagi yutuqlariga yuqori baho beradi, dastlab shu diyorda bunyod bo'lgan islom dini ma'rifat va madaniyat rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatganini alohida qayd etadi. U grammatikaga bag'ishlangan "Al-Mufasssal" asarini odamlarning istagini hisobga olib, "arab kalimalarini bilish uchun" yaratgani, "Muqaddimat uladab" asarini esa boshqa xalqlar arab tilini o'rganmog'i uchun yozganini ta'kidlaydi.

Zamaxshariyning ustozlaridan yana biri Abu Bakr Abdulloh ibn Talha ibn Muhammad ibn Abdulloh al-Yabariy al-Andalusi bo'lib, u ham grammatika va fiqh sohasida yirik olim hisoblanardi. Zamaxshariy Makkada bo'lganida ba'zi grammatik asarlarni, jumladan, "Sharh risolat ibn Abu Zayd" kabilarni uning yordamida o'rgangan edi. Al-Yabariy 1124 (518-hijriy)-yilda vafot etgan. Zamaxshariy Bag'dodda bo'lganida ham ko'pgina olimlar bilan muloqotda bo'lib, ulardan turli ilmlardan saboq olgan edi. Jumiadan, hadis ilmini Abu al-Xattob ibn al-Batar, Abu Saad ash-Shaffoniy, shayx ul-islom Abu Mansur Nasr al-Xorisiy, fiqh ilmini shayx al-Xayyatiy, ad-Damg'oni, Shariy ibn ash-Shajariydan o'rgangan edi.

Zamaxshariyning ustozlaridan yana biri Abu Ali al-Hasan ibn al-Muzaffar an-Naysaburiydir. Yoqut al-Hamaviy u haqda shunday yozgan: "Al-Hasan ibn al-Muzaffar an-Naysaburiy olijanob adib va shoir, bir qancha asarlarning muallifi bo'lib, u haqda Abu Ahmad Mahmud ibn Arslon o'zining "Xorazm tarixi" asarida: "Abu Ali al-Hasan ibn al-Muzaffar al-Adib ad-Dariyr an-Naysaburiy, so'ngra al-Xorazmiy 442-yil, ramazon oyining 14-kunida vafot qilgan. U Abu Mudar (Zamaxshariyning Xorazmdagi birinchi ustoz)dan oldin Abul-Qosim Zamaxshariyga ustozlik qilgan, uning nazmiy va nasriy asarlari ham border, deb ko'rsatgan. Zamaxshariy, avval zikr qilganimizdek, al-Hasan ibn al-Muzaffar vafotidan 25 yil keyin, ya'ni hijriy 467-yilda tug'ilgan.

Uning shogirdlardan biri Abul Hasan Ali ibn Muhammad ibn Ali ibn Ahmad ibn Harun al-Umraniy al-Xavarizmiy bo'lib, u "Hujjat ul-afodil" va "Faxru-l-mashoyix" laqablari bilan atalar, Zamaxshariyning eng yaqin do'stalaridan bo'lib qolgandi. U ustozlari panohida adabiyot, hadis ilmlaridan tahsil ko'rgandi. Zamaxshariy zamonasining yetuk olimi darajasiga ko'tarilib, o'zi ham ilm toliblariga dars berib, tafsir, grammatika, jo'g'rofiya sohalari bo'yicha asarlar yaratgandi. U 1144(566-hijriy)-yilda vafot etgan.

Zamaxshariyning qobiliyatli shogirdlaridan yana biri Muhammad ibn Abul Qosim ibn Boychuk al-Baqqoliy al-Xorazmiy al-Odamiy an-Nahviy bo'lib, u "Zayn al-mashoyix" laqabi bilan mashhur edi. Yoqut al-Hamaviy u haqida: "Al-Adabda u imom, lison ul-arabda hujjat (ishonchli olim), lug'at va al-i'robni Zamaxshariydan o'rganib, keyinchalik uning o'rniga o'tirgan edi. Hadis ilmini ustozlari Zamaxshariy va boshqalardan o'rgandi. U e'tiqodi kuchli, olijanob, sof vijdonli kishi edi. Uning bir qancha asarlari bo'lib, ulardan "Miftoh at-Tanziyl", "Taqviym al-lison fin-nahv", "Al-I'tob fil-i'rob", "Al-Bidoya fil-maoniy va-l-bayon", "Kitob manozil al-arab" va boshqalarni ko'rsatish mumkin", deb yozadi. Abu Yusuf Yoqub ibn Ali ibn Muhammad ibn Ja'far al-Balxiy al-Jandaliy esa Zamaxshariy bilan doim birga bo'lar, undan sira ajralmasdi. U, ayniqsa, al-adab ilmi bo'yicha o'z ustozidan ko'p saboq olib, bu sohada yetuk olim bo'lib yetishdi. Al-Muvaffaq ibn Ahmad ibn Abu Sa'iyd Is'hoq Abul-Muayyad ham Zamaxshariyning munosib shogirdlaridan bo'lib, "Axtabu Xvaraz" (Xorazmning eng chechan xatibi, so'z ustasi) laqabi bilan mashhur edi. U ko'p ilmlar sohasida yetuk olim, faqih va shoir bo'lish bilan birga o'ta fozil kishi, arab tilining bilimdoni sifatida g'oyatda mashhur edi. U hijriy 484-yilda tug'ilib, 568-hijriy yilda vafot etgan. Zamaxshariyning boshqa shogirdlaridan tabaristonlik Abul- Mahosin Ismoil ibn Abdulloh at-Ta'viyiy, abivardlik Abul Mahosin Abdurrahmon ibn Abdullo al-Bazzor, zamaxsharlik Abu Amru Omir ibn al-Hasan as-Simsor, samarqandlik Abu Said Ahmad ibn Mahmud ash-Shotiy, xorazmlik mashhur faqih Abu Tohir Somon ibn Abdulmalik va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

Zamaxshariyga shogird tushganlardan biri Ali ibn Iso ibn Hamza ibn Vahhos Abu at-Tayyib edi. Bu fozil, olijanob inson Makka ahlidan bo'lib, nazm va nasrda bir qancha asarlar yozgan. Zamaxshariy Makkadaligida unga saboq bergan edi. O'z navbatida, tarixchi Ibn al-Qiftiy qayd qilganidek, Zamaxshariy ham Ibn Vahhosning ilmidan iste'foda etgan. U 550-hijriy sanada vafot etgan. Yuqorida zikr qilingan ilm toliblari Zamaxshariy bilan shaxsan muloqotda bo'lib, undan ta'lim olishgan. Ammo Zamaxshariyni shaxsan ko'rmagan, faqat uning asarlarini o'qib o'zlarini olimning shogirdi hisoblagan, asarlarini rivoyat qilish uchun ijozat so'ragan olimlar ham ko'pchilikni tashkil etadi. Misol tariqasida ulardan bir qanchasini eslatib o'tamiz. Zaynab Bint ash-Sha'riy yetuk olim sifatida ko'pchilikka, shu jumladan, taniqli adib va tarixchi Ibn Xallikonga ham ustozlik qilgan. Shu bilan bir qatorda, Zaynab Bint ash-Sha'riy Zamaxshariyni ustoz sifatida tan olgan.

Zamaxshariyni o'ziga ustoz bilganlardan yana biri iskandariyalik olim al-Hofiz Abu at-Tohir Ahmad ibn Muhammad as- Salafiydir. Shihobuddin

Ahmad ibn Ali al-Hasaniy al-Molikiy, Abu Tohir Barakat ibn Ibrohim al-Xushu'iy ham Zamaxshariyni o'zlariga ustoz deb tan olganlar. Haqiqatan ham, Zamaxshariyning asarlaridan keng ko'lamda foydalanib, uning g'oyalarini o'zlariga dasturulamal qilganlar juda ham ko'p edi. Chunonchi, Ibn al-Qiftiy iborasi bilan aytganda, Zamaxshariy, "o'z davrining allomasi, g'ayriarablar o'rtasida arab tilida ijod qilganlarning eng peshvosi, bu tilda yozilgan barcha asarlardan xabardor zabardast alloma darajasiga yetgan edi".

Zamaxsharining asarlari: "Al-Mufasssal" (Grammatika bo'yicha mufasssal kitob) asari. Arab tili grammatikasiga bag'ishlab yozilgan bu asar qisqacha "Al-Mufasssal" deb atalib, Zamaxshariy Makkada yashagan paytida (513—515-h.) - 1119-1121-yillar ichida yozib, tugallagan. "Al-Mufasssal" arab tili grammatikasi va morfologiyasini o'rganishda yirik qo'llanma sifatida azaldan sharqda ham, g'arbda ham dong'i ketgan asarlardan hisoblanadi.

Ko'pchilik munaqqidlar Zamaxshariyning bu asarini o'z ilmiy qimmati jihatidan taniqli arab tilshunosi Sibavayhning arab tili grammatikasiga oid mashhur "Kitob Sibavayh"idan keyin ikkinchi o'rinda turishini ta'kidlaganlar. O'sha davming o'zidayoq bu asar barcha xalqlar, hatto arablar orasida ham katta e'tibor qozonadi va arab tilini o'rganishda asosiy qo'llanmalardan biri sifatida omma orasida keng tarqaladi.

"Al-Mufasssal"ning bir qo'lyozma nusxasi Toshkentda Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanadi. Asarning nemis tiliga tarjimasi 1873-yilda nashr qilingan. U. Uvatov. Mahmud Zamaxshariy. A.Qodiriy nomidagi xalq merosi. T. 1995-y.

Katta ilmiy qimmatga ega bo'lgan "Al-Mufasssal"ga tilshunos olimlar tomonidan ko'plab sharhlar yozilgan. Nemis sharqshunosi K.Brokkelmanning fikricha, "Al-Mufasssal"ga yozilgan sharhlarning soni o'ttizga yaqin ekan. Asarning birinchi nashri 1859-yilda Kristyanada J.R.Brosh tomonidan chop etilgan.

"Al-Mufasssal"ning ko'p sonli sharhlaridan eng mashhuri o'rta asrlarda yashagan suriyalik grammatik olim Muvaffaq ad-Din Abul-Baqo Ya'iysh ibn Ali ibn al-Halabiy tomonidan yozilgan sharh hisoblanadi. Mazkur sharh 1882-yilda Leypsigda ikki jildda bosilgan. "Al-Mufasssal"ga yozilgan boshqa sharhlar ichida imom Faxriddin Muhammad ibn Umar ar-Roziy, Muhammad ibn Sa'd al-Marvaziyning sharhi muhimdir, shuningdek, Sadr al-afozil al-Xorazmiy nomi bilan mashhur boigan Abu Muhammad Majd addin al-Qosim ibn al-Husayn "Al-Mufasssal"ga uchta sharh yozgan bo'lib, ulardan biri "At-Taxmiyr" deb ataladi. Uning qo'lyozma nusxalari Britaniya muzeyida va Damashqda saqlanadi; Faxriddin al-Xorazmiyning "Al-Mufasssal"ga yozgan sharhidan bir

qo'lyozma nusxasi Damashqda, "Az-Zohiriya" kutubxonasida saqlanmoqda. Zamaxshariyning bu mashhur asari arab mamlakatlarida, jumladan, Misrda bir necha marta nashr qilinganligini ham qayd etish lozim.

"Muqaddimatu-l-adab" (Adab ilmiga muqaddima) asari. Zamaxshariyning xorazmshoh Alouddavla Abdulmuzaffar Otsizga bag'ishlab yozgan "Muqaddimatu-l-adab" asari alohida ahamiyatga egadir. Bu o'rinda shuni ta'kidlash kerakki, xorazmshohlar saltanat yuritgan davrda ilm-fan, madaniyat anchagina taraqqiy qilgan edi. Hukmdorlar, ayniqsa, xorazmshoh Otsiz olimlar, shoir va adiblarga hurmat ila qarashi bilan bir qatorda, uning o'zi ham iste'dodli, g'oyatda ma'rifatparvar, adabiyotga qiziqqan, bilimdon bir hokim edi. Uning davrida ilm-fan taraqqiyoti yo'lida bir qancha xayrli ishlar amalga oshirilgan edi.

Shu sababdan bo'lsa kerak, Zamaxshariy o'zining ajoyib lug'at kitobi "Muqaddimatu-l-adab"ni unga bag'ishlab yozgan. Asar besh qismdan iborat bo'lib, unda otlar, fe'llar, bog'lovchilar, ot o'zgarishlari va fe'l o'zgarishlari haqida bahs yuritilgan. Asaming yozilgan yili ma'lum bo'lmasada, manbalardagi dalillarni o'rganish natijasida Zamaxshariy bu asarini Makkadan qaytgandan keyin, 1137-yilda yozib tugallaganligi aniqlandi.

Zamaxshariy o'zining bir necha yil davom etgan safarlari chog'ida ko'pgina arab mamlakatlarida bo'ldi va shu safarlari chog'ida arab tili, uning lug'atlari va lahjalari xususida boy ma'lumot to'pladi. Shu boisdan ham muallif bu asarida o'sha davrda arab tilining iste'molda bo'lgan barcha so'zlari, iboralarini qamrashga harakat qilgan, ularni etimologiya (so'zning kelib chiqish tarixi) nuqtayi nazaridan yetarli darajada keng va to'la yoritishga intilgan. Shu boisdan ham, Zamaxshariyning bu yirik asari mazkur xususiyatga ega bo'lgan dastlabki asarlardan desak, hech bir mubolag'a boimaydi. "Muqaddimatu-l-adab" fors tilidan tashqari chig'atoy, mo'g'ul va turk tillariga ham tarjima qilingan, Manbalarda ta'kidlanishicha, asaming chig'atoy tilidagi tarjimasi Zamaxshariyning o'zi tomonidan bajarilganligi faraz qilingan. Bu fikrning to'g'riligiga dalillardan bittasi, asar, avval aytib o'tganimizdek, xorazmshoh Otsizga bag'ishlangan va u tushunishi uchun asaniing arabcha matni bilan birgalikda chig'atoy tilidagi tarjimasi ham yozilganligi shubhasizdir.

"Muqaddimatu-l-adab" asari yaratilgan davridan boshlab bir necha asrlar davomida olimlar, tadqiqotchilar diqqatini o'ziga tortib kelgan. Asar birinchi marta 1706-yilda Xo'ja Nohiq Is'hoq Afandi tomonidan usmonli turk tiliga tarjima qilingan. So'ngra Yevropaning bir qancha tillariga ag'darilgan. Parij, Vena, Leyden, Qozon, Misr va Hindistonda bir necha marotaba nashr qilingan.

Nemis olimlaridan Vatzastayn “Muqaddimatu-l-adab”ning Yevropa qoiyozma fondlaridagi yettita qo’lyozmasini qiyosiy o’rganib, 1850-yili Leypsigda asarning ikki jildli tanqidiy matnini nashr ettirdi.

Shuningdek, Vatzastayn bu mukammal nashrni fihrist bilan birgalikda chop qilganligi sababidan mazkur nashr qimmatli manbalardan hisoblanadi. Asarning chig’atoy tilidagi tarjimasi o’zbek tili tarixini o’rganuvchilar uchun muhim ahamiyatga egadir. Bu haqda Sadriddin Ayniy “Zamaxshariyning “Muqaddimatu-l-adab” asari o’zbek tili uchun butun dunyoning xazinasi bilan barobardir”, - deb yozgan edi.

“Kitob al-jibol va-l-amkina va-l-miyoh” (Tog’lar, joylar va suvlar haqida kitob) asari. Bu asarda jug’rofiy joylar, tog’lar va dengizlarga doir qimmatli ma’lumotlar keltirilgan. Zamaxshariyning bu asari g’arb olimlari o’rtasida ham mashhur bo’lgan. 1856-yili arabshunos olim Salverda de Grave tomonidan mukammal tadqiq qilingan holda nashr etilgan.

“Asos al-balog’at” (Notiqlik asoslari) asari lug’atshunoslikka bag’ishlangan bo’lib, unda arab tilining shakllanishi, rivojlanishi, mukammalligi haqida so’z boradi. Fikrni chiroyli ibora va so’zlarda ifodalash, so’z boyligidan ustalik bilan foydalanish uchun kishi fasohat, balog’at ilmlaridan yaxshi xabardor bo’lishi kerak. Buning uchun so’zni to’g’ri, o’z o’rnida ishlatish, qoidaga muvofiq so’zlash va yozish ham kerak boigan. Bu asarda adabiyotning asosiy qismlari, frazeologik so’z birikmalari, ularni amalda tatbiq etish yo’llari chuqur tahlil etilgan.

“Al-Foiq fi g’arib al-hadis” (G’arib hadislar haqida qimmatli kitob) asari hadisda uchraydigan, ma’nosini anglash qiyin bo’lgan iboralar, so’zlarning izohi haqida.

“Atvoq az-zahab fi-l-mavo’iz va-l-xutab” (Xutbalar va va’zlar bayonida oltin shodalar) asari nasihatimiz maqolalar to’plamidan iborat.

“Rabiy’ al-abror va nusus al-axyor” (Ezgular bahori va yaxshilar izhori) asarida adabiyot, tarix va boshqa fanlarga oid hikoyatlar, latifalar va suhbatlarning eng saralari jamlangan. 97 bobdan iborat bu asaming nodir bir qo’lyozma nusxasi Toshkentda O’zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanadi. Bundan tashqari, Leyden, Berlin kutubxonalari ham asarning qo’lyozmalari mavjud.

“Al-Qustos fi-l-aruz” (Aruzda oichov) asari aruz vazni haqida. “Maqomat” (Maqomlar) asari 50 maqomdan iborat boiib, qofiyali nasr - saj’ uslubining nozik namunalarini o’zida mujassam etgan.

“Navobig‘ al-kalim” (Nozik iboralar) asari. Bu asar hikmatli so‘zlardan iborat. “An-Nasouh as-sig‘orva-l-bavolig‘ al-kibor” (Kichiklarga nasihat va ulug‘lar yetukligi) asari.

“Devon az-Zamaxshariy” asari lirik va falsafiy she‘rlar, qasida, faxriya, nazmiy maktublarni o‘z ichiga qamrab oladi.

“Al-Kashshof” asari Zamaxshariy ijodida muhim o‘rin egallab, ilm-fan olamida keng tanilgan.

“Al-Kashshof” asari Qur‘oni karimga bag‘ishlangan mashhur tafsirdir. Bu tafsir Zamaxshariy Makkada turgan paytida uch yil davomida (1132-1134) yozilgan. Zamaxshariy bu tafsirini yozishdan oldin Qur‘oni karimga bag‘ishlab yaratilgan ko‘plab tafsirlarni qunt bilan o‘rgangan va ulardan unumli, samarali foydalangan. Garchand bu tafsir muayyan darajada mu‘taziliya oqimi nuqtayi nazaridan yozilgan boisa-da, lekin ilohiy Kitobga bag‘ishlangan tafsirlar o‘rtasida o‘z o‘miga ega bo‘lib, ayniqsa, unda Qur‘oni karimning filologik nuqtai nazardan tahliliga katta e‘tibor berilgan. Qimmatli manba sifatida “Al-Kashshof”ning ko‘plab qo‘lyozma nusxalari dunyo ling turli shaharlarida mavjudligi, asarga yozilgan sharh va hoshiyalarning ko‘pligi bilan ham belgilanadi. Toshkentda Movarounnahr musulmonlari diniy boshqarmasining kutubxonasida, O‘zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida asarning turli davrlarda ko‘chirilgan nodir nusxalari saqlanmoqda.

Zamaxshariy birinchi marta Makkada ikki yildan ortiq yashagandan keyin o‘z yurti Xorazmga qaytadi. Oradan birmuncha vaqt o‘tgach, u yerdan qaytganiga pushaymon bo‘lib, qattiq iztirobga tushadi. O‘zining ushbu mahzun holatini olim bir qancha qasidalarida bayon qiladi. O‘z umringning ancha qismini Makkada o‘tkazding, yana Makkaga ketaman deyishingning boisi nima? – deb so‘raganlarida, olim: “Qalb xotirjamligi, dil pokligi va ibodat lazzatini faqat Makkadagina his qilish mumkin”, - deb javob qiladi. Shundan keyin Zamaxshariy ikkinchi marta Makkaga boorish maqsadida yana safarga chiqadi. Safarida davom etib, Suriyaning poytaxti Damashqqa yetib boradi va birmuncha muddat bu shaharda yashagandan keyin yana yo‘lga chiqib, Makkaga yetib boradi va uch yil mobaynida bu muqaddas shaharda yashaydi. Makka amiri Ibn Vahhos bu safar ham Zamaxshariyni katta iltifot bilan qarshi olib, unga g‘oyatda izzat-ikrom ko‘rsatadi.

Uch yil Makkada yashagandan keyin Zamaxshariy o‘z vatani Xorazmni qo‘msaydi va Makkadan chiqib, Bag‘dodga keladi. O‘sha davrda ilm-fan va madaniyatning markazi bo‘lgan Bag‘dodda u ko‘p olimlar bilan muloqotda bo‘ladi va ular bilan ilmning turli sohalari bo‘yicha bahs va munozaralarda

qatnashadi. So'ngra Xorazmga qaytib kelib, bir necha yil yashagandan keyin, 538 (milodiy 1144) yili arafa kechasi Jurjoniya (hozirgi Ko'hna Urganch) da vafot etadi. Shundan deyarli ikki yuz yil keyin, ya'ni 1333-yili Xorazmni ziyorat qilgan mashhur arab sayyohi Ibn Battuta (1377) o'zining "Ar-Rihla" (Sayohatnoma) nomli asarida Xorazm (Ko'hna Urganch)ning tashqarisida Zamaxshariyning ustida qubbasi bo'lgan maqbarasini ko'rganligi haqida yozadi.

Adabiyotlar:

1. Olimov.Sh.Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari.-Toshkent, 2015.
2. Qodirov.Q. Imom at-Termiziy hadislarida tarbiya va islom madaniyati.-T., 2011- yil.
3. Hoshimov.K, Nishonova.S, Inomova.M, Hasanov.R Pedagogika tarixi.- T."O'qituvchi" 1996.
4. Mahmud Zamaxshariy.-Toshkent: "Tafakkur" nashriyoti, 2019.
5. Solijon Hasanov. "Xorazm ma'naviyati darg'alari".-Toshkent: "Adolat", 2001. B. 123-130.
6. Ozod Masharipov, Alisher Masharipov. "Xorazmnoma". –Toshkent: "Istiqol nuri" nashriyoti, 2014.B. 201-218.
7. "Ma'naviyat yulduzlari" (To'plovchi va mas'ul muharrir M.Xayrullayev). –Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosinashriyoti, 2001.
8. "Buyuk ajdodlarimiz". (Mas'ul muharrir: M.Aminov, F.Hasanov). –Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2001.
9. Интернет "Mehrob.uz" "маълумотлари.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirishda buyuk allomamiz Mahmud az-Zamakhshariyning bebaho va nodir asarlaridagi g'oyalar, odob-axloq qoidalari, u kishining hayot yo'llari, pand-nasihat, fikr va mulohazalari bilan tanishamiz.

РЕЗЮМЕ

В данной статье в целях совершенствования духовно-нравственного воспитания учащихся мы познакомимся с идеями, правилами этикета, образом жизни, советами, мыслями и мнениями нашего великого ученого Махмуда аз-Замахшари в его бесценном и редкие работы.

SUMMARY

In this article, in order to improve the spiritual and moral education of students, we will get acquainted with the ideas, rules of etiquette, ways of life, advice, thoughts and opinions of our great scholar Mahmud al-Zamakhshari in his precious and rare works.

AVLODLARARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA GERONTOPEDAGOGIKA

Turgunova A. T.

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Din psixologiyasi va pedagogika kafedrası dotsenti, PhD*

Tayanch so'zlar: avlod, yoshlar, keksa avlod, gerontopedagogika, tarbiya, ma'naviyat, avlodlararo munosabatlar, qadriyat, inson, tajriba.

Ключевые слова: поколение, молодежь, старшее поколение, геронтопедагогика, воспитание, духовность, межпоколенческие отношения, ценность, человек, опыт.

Key words: generation, youth, older generation, gerontopedagogy, education, spirituality, intergenerational relations, value, person, experience.

Kirish. Insoniyat hayoti davomiyligini, jamiyat barqarorligini, uzviy taraqqiyotini ta'minlaydigan tabiiy jarayon – bu avlodlararo munosabatlardir. Avlodlararo munosabatlar mavzusi zamonaviy jamiyat uchun xos bo'lib, nafaqat oila darajasida, balki jamiyat va davlat darajasida muhokamalarga, izlanishlarga sabab bo'lgan. Avlodlar munosabatlar to'qnashuvi ayniqsa XX-asrning 20-yillarida yosh avlod o'tmishdagi qadriyat g'oyalarini inkor etib, o'ziga xos dunyo g'oyalari bilan unga qarshi chiqqanida keskinlashdi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-sentabrdagi “Keksa avlod vakillarining jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy faolligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarorida “Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat”. Shunday ekan, avlodlar vorisligi orqali keksa avlod ibratlari ilmu ma'rifati orqali, bilim va tajribalarini kelajak avlodga o'rgatib, yoshlarning qalbiga singdirishi, hayotga tatbiq qilishi lozim.

Avlod (arab, valad – bola so'zining ko'pligi) - umumiy ajdodlaridan qarindoshlik munosabatlari bilan bir xilda uzoqlashgan kishilar guruhi. Masalan, ota-onalar, farzandlar, nabiralar – ketma-ket kelgan uch avlod; ota va o'g'il, ona va qiz farzand tug'ilishi oralig'idagi vaqt bir avlod davri (taxminan 30 yil) sanaladi; bir ajdod (bobo)dan tarqalgan kishilar. Avlod ota va ona avlodiga bo'linadi. Ota avlodga amaki-amakivachchalar, amma-ammavachchalar, aka-

ukalar va ulardan tarqalgan keyingi nasl, ona avlodga tog'a-tog'avachchalar, xola-xolavachchalar va ulardan tarqalgan nasl kiradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Avlodlar o'rtasidagi munosabatlarda muloqot maydoni cheksiz bo'lib, ushbu munosabatlar insonlarning dunyoqarashi, etiqodi, hayotga nisbatan qiziqishlari orqali namoyon bo'ladi. Tadqiqotchilarning fikricha XXI-asr fan texnika taraqqiyotining rivojlanishi, siyosiy vaziyat, iqtisodiy jarayonlar ikki avlod(keksalar va yoshlar) o'rtasidagi munosabatlarda farqlanishni yuzaga keltirdi. Ushbu vaziyatlar insonlarni dunyoqarashining rivojlanishi, hayot tarzi va shaxslararo munosabatlariga o'z ta'siri ko'rsatadi. Avlodlar o'rtasida bir-birini tushunmaslik, milliy qadriyatlar va urf-odatlariga amal qilmaslik kabi holatlar oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarda turli nizolarni vujudga keltiradi, muvozanatni buzadi va yosh avlodning qadriyatlari o'zgarishiga sabab bo'ladi.

S.Ojegovning izohli lug'atida "avlod" umumiy ajdodga nisbatan bir xil darajadagi qarindoshlik, bir vaqtning o'zida yashaydigan har xil yoshdagi insonlar guruhi deb ta'rif berilgan. A.Afanasev avlodni o'ziga xos demografik xususiyatlar bilan ajralib turadigan, yoshi bo'yicha yaqin va bir xil tarixiy davrda yashagan (shakllangan) odamlar guruhi deb ta'riflaydi.

Aslida "Avlod" tushunchasini quyidagich izohlash mumkin:

- umumiy ajdoddan kelib chiqish darajasi (genetik avlod);
- tengdoshlar, ya'ni taxminan bir vaqtda tug'ilgan, (bir hil yoshdagi) insonlar;
- zamondoshlar, ya'ni bir vaqtning o'zida yashaydigan turli yoshdagi insonlar;
- ota-onalarning tug'ilishidan farzandlarining tug'ilishigacha bo'lgan vaqt avlodlarni tashkil qiladi.

Tadqiqotchi A.Chuprina o'z tadqiqotlarida har bir avlod o'zida hayotiy tajriba, xarakter, milliy va ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtiradi, rivojlantiradi, saqlaydi va uzatadi deydi. Insonni shaxs bo'lib shakllanishida, biologik omil, oila, ijtimoiy muhit asosiy o'rin egallaydi. Bolaga xarakter, qobiliyat, ya'ni shaxsiy iqtidor, nutq, maqsadga yo'naltirilgan holda mehnat qilish, fikrlash faoliyati, faoliyat jarayonida o'z hatti-harakatlarining mohiyatini anglash ota-onaga, bobo-buvi (yeti pushti)dan o'tadi. Shuningdek, biologik xususiyatlar shaxsning o'ziga xosligi va farqli jihatlarini namoyon etadi.

V.A.Bobaxo avlodlar vorisligi oila, ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari, adabiyot, fan, madaniyat muassasalari orqali ham saqlab qolinadi. Biroq, vaqt o'tishi bilan madaniyatlar rivojlanadi, yangilanadi, rad etiladi, yangisi qo'shiladi deydi.

Tarixiy davrlarda ma'naviy qadriyatlar birining o'rmini ikkinchisi egallaydi, to'ldiradi, boyitadi, rivojlantiradi, ya'ni eskini umuman inkor qilmay, balki uning keraksiz bo'lib qolgan jihatlardan voz kechib, yangi taraqqiyotga imkon yaratib keldi. Sharqona odatlarga ko'ra avlodlararo munosabatlarda kattalarning gapiga quloq tutish, gap qaytarmaslik, har bir ishda maslahat so'rash ruhida tarbiya qilinadi. Koshifiy "Futuvvatnomai sultoniyy" asarida farzand tarbiyasi borasida: "Imkoni boricha (bolaga) yaxshi ta'lim-tarbiya berishga intilish lozim, toki u ijobiy xususiyatlarni o'zlashtirsin va yaramas xatti-harakatlardan o'zini muhofaza qila olsun", deb qayd etadi. Xususan, u murabbiy odobi to'g'risida shunday deydi: "Murabbiy (bolaga) nasihat va ta'lim berishda lutf va odob qoidalariga rioya qilishi darkor. Jamoat joylarida unga pand berish yaramaydi, balki xilvat joyda bolaga gapirish zarur. Agar (murabbiy) nasihat berishning fursati kelganini bilsa, unga muloyimlik bilan murojaat qilishi lozim, chunki bizning zamonamizda muloyim va xushfe'l bo'lish maqsadga muvofiqdir" deb aytganlar. Chunki e'tiqodi va dunyoqarashi sog'lom farzand ota-ona xizmatini qilib, vataniga sadoqatli, komil inson bo'lib voyaga yetadi.

Natijalar. Avlodlararo munosabatlar insonning shaxsiy rivojlanishi, uning ulg'ayishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxsiy ulg'ayish zamonaviy psixologiya va pedagogikada faol tadqiq qilinadigan mavzu hisoblanib, ko'plab tadqiqotchilar tomonidan shaxsiy ulg'ayishning turli shakllari, jarayonlari taklif qilinishiga qaramasdan, ularni ikki yo'nalishga, ya'ni umr bosqichining kirib kelishi va ma'lum yutuqlarni qo'lga kiritishiga ajratishimiz mumkin. Ushbu ikki jarayon vaqtlariga ko'ra bir-birlariga mos kelmasligi mumkin. Lekin shaxsning voyaga yetishi va ulg'ayishi bilan bog'liq jarayonlarning o'zi avlodlararo munosabatlar boshlanishining asosini tashkil qiladi.

Bolalarning turli yosh davrlarida keksa va yoshi katta avlodning obrazi, qiyofasi shakllanishi bilan voqeliklarni ko'rib chiqmoq zarur. Shartli ravishda dinamikani to'rt bosqichga bo'lsak: ilk bolalik davri, o'smirlik davri, ulg'ayish va aqlan to'lishish davri, ota-onani yo'qotish davri.

Avlodlararo munosabatlardagi ilk bolalik davrida farzandning ongi zaif rivojlangan bo'lsada, u hayotda juda ko'p axborotlarni oladigan davr sifatida baholanadi. Bu davrda bola faqatgina onaga ko'proq bog'langan bo'ladi va asosiy mehr-muhabbatni undan oladi. Ongida ota faqatgina oilaning himoyachisi, hokimiyatning egasi bo'lishi bilan bir qatorda, onasining mehrini bo'lishadigan, uni o'ziga qaratishga harakat qiladigan "raqobatchi" sifatida shakllanishi mumkin. Asosiy qo'lga kiritilgan bilim – bu o'ta mehribon va chiroyli ona, g'amxo'r va kuchli ota. Har ikkalasi bola uchun ideal shaxs sifatida shakllangan davridir.

Keyingi davr avlodlararo munosabatlarning eng murakkab davri bo'lib, bunda bola "mehribon" do'stlarga ega bo'la boshlaydi va ularning oilasidagi holatlar bolaning tarbiyasida, dunyoqarashida keng aks eta boshlaydi. O'smirlik davrining, ayniqsa, o'tish davri bilan xarakteranadigan davrning "xavfli"ligi shundaki, bola asta-sekin ota-onadan, oiladagi muhitdan tashqari muhitga moslasha boradi. Unga "ko'chada aql o'rgatuvchilar", tarbiyalovchilar paydo bo'ladi va hattoki, ular bolaning haqiqiy "ilhom parisiga" aylanadi. O'z oilasida ko'rmagan mehrni bola gohida ulardan olishi, ulardagi ko'plab odatlarni o'zlashtirishi, eng yomoni gohida o'z ota-onasi va oilaning kattalariga nisbatan aks qarashlar shakllanadi. Bu esa avlodlararo munosabatlar mezonini buzilishining ilk bosqichi sifatida namoyon bo'ladi.

Ota-ona yoki oiladagi, shuningdek, jamiyatdagi yoshi ulug'larning tergalari, maslahatlari, to'g'ri yo'lga solish uchun turli tarbiya uslublari bolaning nafaqat jahlini chiqaradi, balki, unda nevrozni, gohida esa somatik kasalliklarni keltirib chiqaradi. Bu davrda milliy odatlarimizga ko'ra, yoshlarni doim yaxshi so'zlar bilan, bobolari va buvilari o'gitlari yordamida tarbiyalash, gerontopedagogikaning "keksalar va yoshlar do'stligini shakllantirish" uslubidan foydalanish ko'proq foyda beradi. Unga ko'rsatilgan tarbiyaviy mehribonlik, uning shaxs sifatidagi fikrlariga quloq solish, undan "faxrlanishini" bot-bot tarbiyalash bilan bog'liq ruhiy va somatik ta'sirlar bolada ko'plab ijobiy o'zgarishlar ro'y berishining kafolatidir.

Dinamikaning uchinchi davri - aqlan to'lishish davri tashqi muhit ta'sirida o'tsada (erkaklarning ko'proq xotining turli "maslahatlariga" quloq osishi, ota-onasi, boba-buvisiga nisbatan xotin tomonining ajdodlari bilan raqobatga kirishishi kabi holatlar, xotin-qizlarda shunga monand), bu davrda endi farzand ko'proq o'z aqliga tayanishi ro'y beradi. O'zini hattoki, ota-onasidan, oilasidagi keksalardanda aqlli sanashi, ularning "maslahatlariga ortiqcha ehtiyoj sezmasligi" davri sifatida baholanadi (bu holat barcha oilalar uchun xos emas. Ba'zi oilalar, jamoalar va farzandlar bundan mustasno).

Afsuski, bu davrda avlodlararo munosabatlar turlicha salbiy holatlar bilan birga kechishi, farzandning o'z ajdodlarini (ota-ona yoki boba-buvi, shuningdek, boshqa yoshi ulug'larga) jerkib tashlashi, ularni hech nimani bilmasligi, bolalarcha tergalari yoqmasligi kabilar bilar ro'y beradi. Endi farzandga o'z farzandlarining ta'minoti, ularning zamonaviy tarbiyasi ko'proq ustuvor maqsad va vazifaga aylanadi, ota-ona va boshqa ajdodlar "qayg'usi" kamroq ahamiyat kasb etadi. Avlodlararo munosabatlar tizimida gerontopedagogika tajribasidan foydalanishning mezonlari aynan ushbu davrda o'ta dolzarb ahamiyat kasb etadi. Individual ongu-shuuri rivojlanishi tufayli ota-onaning,

ajdodlarning “muhimlik” darajasi pasayib boradi, shunga monand ravishda ular bilan aloqalar, suhbatlar, maslahatlashishlar kamayadi. Pedagogika, ayniqsa, gerontopedagogika sohasida bu davr “hayotdagi ideal obrazlarning o‘zgarishi” sifatida baholanadi.

Ularning ajdodlarga (ota-ona yoki bobo-buvi, shuningdek, boshqa yoshi ulug‘larga) bo‘lgan munosabati o‘z farzandlari ongida, tafakkurida, e‘tiqodida, tarbiyasida, dunyoqarashida, munosabatida ko‘proq aks eta boshlaydi. Kelajakda o‘zi qarishini va o‘z boshiga avlodlararo munosabatlarning “yomon kunlari” boshiga tushishini tushunib yetgan farzand o‘z xatolarini tezda tuzatishga kirishadi va o‘z farzandlariga ota-onasiga g‘amxo‘rlik qilishga kirishadi.

To‘rtinchi bosqich - ota-onada ayrilish jarayoni insonning aqliy kamolotga yetishishi bilan parallel sodir bo‘ladi va bunda farzand naqadar katta boylikdan ajralib qolganligini anglab yetadi, balki endi o‘ta hayotiy konservatorligi boshlanadigan davrga kelganligini anglaydi. Endi har bir ishda ajdodlar o‘g‘itlarini takrorlaydigan, ularning naqadar dono ekanligini doimiy e‘tirof etadigan, rahmatli otam unday derdi, rahmatli onam bunday qilardi, deya farzandlariga, nabiralariga doimiy tarzda ajdodlarining naqadar ideal shaxslar bo‘lganligi haqida turli voqeliklarni so‘zlab berishga qalban moyil bo‘ladi. Ayniqsa, hayotining eng ajralmas odamlari bo‘lgan, doimiy maslahatgo‘ylari bo‘lgan ajdodlarning kelajak avlodlarga qanchalik muhim me‘ros qoldirganligini anglab yetadi.

Avlodlar o‘rtasidagi o‘zaro til topishish hamda ular o‘rtasidagi pozitiv va ratsional muloqotni ta‘minlash murakkab jarayon hisoblanadi. Turli yoshdagi insonlarni o‘zaro kelishtirish, ular o‘rtasidagi dunyoqarashni yaqinlashtirishda oilaviy, jamoaviy, milliy, hududiy va diniy muhit katta ta‘sir ko‘rsatadi. Har bir oila va jamoa ushbu masalaga turlicha yondashadi. Keragicha ahamiyat beradi va aksincha, umuman e‘tibor qaratmaydi. Ammo bularning barchasi zahirida hayotga nisbatan qarashlar va prinsiplardagi farqlar yotadi. Hattoki, yoshida bor yo‘g‘i bir ikki yosh tafovuti borlar o‘rtasida ham turlicha dunyoqarashning, hayotiy pozitsiyalarning borligi, ular o‘rtasidagi munosabatlarga ta‘sir ko‘rsatadi. Bir avlodning ko‘rgan-kechirganlari, ularning ideallari va hayotiy tajribasi keyingi avlod tomonidan doim qabul qilinavermaydi. Kattalar o‘zlarini hayotni ko‘proq ko‘rgan, ko‘p tajribaga ega shaxs sifatida tutsalar, yosh avlod uchun bunday tajribaning ahamiyati yo‘qligi, aksincha, ular o‘zlarini zamonaviy insonlar sifatida tutishlari bilan bog‘liq vaziyatga guvoh bo‘lamiz.

Muhokama. Insonlarning jamiyatda turli toifalarga bo‘linishi, psixologik xususiyatlari, taryabiyasi, ma‘naviy dunyoqarashi, iqtisodiy va ijtimoiy ahvolidagi farq avlodlararo munosabatlarda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, katta

yoshdagilarning ma'naviy qiyofasi, xarakteri, dunyoqarashi, egallagan kasbi, jamiyatdagi mavqei avlodlararo munosabatlarni nafaqat shakllantiradigan, ta'sir ko'rsatadigan, balki, uni yo'naltiradigan asosiy omillardan biridir.

Oilada avlodlararo muammolarni gerontopedagogik o'rganishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Oilada ijtimoiy xavflar muammosini o'rganishda tarixiy yondashish lozimligi. Avlodlarning ijtimoiy qarashlari, xulqlari, qiziqishlari va boshqa jihatlarini tadqiq etishda muayyan tarixiy davr, shart-sharoitlarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib baho berish talab qilinadi. Masalan, hozirda shakllanib kelayotgan bozor munosabatlari sharoitida avlodlar kesimidagi ijtimoiy qarashlar, qiziqishlar va yuzaga kelayotgan muammolar avvalgi davr, ijtimoiy-iqtisodiy tuzumdagiga nisbatan o'zgarib, yangicha mazmun va xususiyatlarga ega bo'lmoqda.

2. Katta avlod va yoshlarning o'ziga xos turmush tarzini tahlil qilish va o'rganish. Bunda oilaning ijtimoiy holati, muhiti, hayot kechirish tarzi va uning rivojlanishini nazariy va empirik jihatdan o'rganish.

3. Yosh avlodning har tomonlama rivojlanib borishida katta avlodning o'rni va rolini tahlil qilish. Mavjud ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoit, muhitning o'zgarishi oqibatida avlodlar o'rtasida farqning kattalashib borishi natijasida avlodlararo yuzaga keladigan ziddiyatlarni bartaraf etishda gerontopedagogik tajriba.

4. Katta avlod faoliyatiga tabaqaviy yondashish. Bu uslubiy tamoyil asosida ularni turli tabaqalardan iborat guruhlariga ajratib o'rganish.

Tadqiqotchilar mavzuni bugungi dunyoda sodir bo'layotgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar bilan bog'lashi bejiz emas. Ularning barchasi u yoki bu darajada insonning dunyoqarashi shakllanishiga, uning hayot tarzi va shaxslararo munosabatlariga o'z ta'siri ko'rsatadi. Avlodlar o'rtasida bir-birini tushunmaslik, o'tmishni qabul qilish bilan bog'liq an'analarga amal qilmaslik kabi holatlar oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarda turli nizolarni vujudga keltiradi, muvozanatni buzadi va yosh avlodning qadriyatlari o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Tadqiqotchilar mavzuni bugungi dunyoda sodir bo'layotgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar bilan bog'lashi bejiz emas. Ularning barchasi u yoki bu darajada insonning dunyoqarashi shakllanishiga, uning hayot tarzi va shaxslararo munosabatlariga o'z ta'siri ko'rsatadi. Avlodlar o'rtasida bir-birini tushunmaslik, o'tmishni qabul qilish bilan bog'liq an'analarga amal qilmaslik kabi holatlar oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarda turli nizolarni vujudga

keltiradi, muvozanatni buzadi va yosh avlodning qadriyatlari o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Avlodlar vorisligida sal'biy illatlar - turli yoshdagi insonlar o'rtasidagi kelishmovchiliklarning paydo bo'lishi. Bolalar va ota-onalar, bobo-buvilar o'rtasidagi muloqot holatlari.

Bunday sal'biy illatlarning sabablari juda ko'p. Biroq, eng keng tarqalganlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- Dunyoqarashning mos kelmasligi (o'qishga, kasbga, oilaga, jamiyatga munosabat, odamlarning ijobiy va salbiy xususiyatlari, zamonaviylikning o'rni va boshqalar);
- Oiladagi bobo-buvi, ota-ona namunasi va tarbiyasi;
- Bo'sh vaqtni to'g'ri tashkil etish (o'qish, ish bilan ta'minlanganlik holati, vaqtida dam olish);
- Qulayliklarning mavjudligi (kiyim-kechak, maishiy texnika, oziq-ovqat va boshqalar);
- Salomatlik;
- Moddiy jihatdan ta'minlanganlik holati va boshqalar.

Xulosa. Avlodlararo munosabatlar tizimining asosiy va dastlabki instituti – oila hisoblanadi. Oila – bu birinchi kichik ijtimoiy guruhdir. Aynan ushbu guruhda inson dunyoga keladi, ulg'ayadi, voqelik to'g'risida dastlabki tasavvurlarga ega bo'ladi va o'zining murakkab hayot yo'lini bosib o'tadi.

Oila a'zolari bilan o'rnatilgan, vujudga kelgan, shakllangan aloqalar ko'pchilik hollarda butun umr davomida amal qilinadi. Aynan ushbu kichik ijtimoiy guruhda qaror topgan oilaviy qadriyatlar, meyorlar, ideallar va munosabatlar insonning shaxs sifatida shakllanishi uchun fundament bo'lib xizmat qiladi.

Avlodlararo munosabatlar madaniyatining takomillashuvi jamiyat taraqqiyotiga hamda har bir oila a'zolarining jamiyatda va oilada tutgan o'rni, mavqei, bajaradigan vazifasi, jamiyat va oilaning erkak va ayol, farzandlarga munosabati, g'amxo'rliqi, ijtimoiy himoyasiga bog'liq bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-sentabrdagi "Keksa avlod vakillarining jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy faolligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 816-sonli qarori
2. Афанасьев А.Н Русский биографический словарь: в 25 томах. — СПб.-М., 1896-1918.
3. Бобахо, В.А. Современные тенденции молодежной культуры: конфликт или преемственность – 1996. - № 3.
4. Ожегов С. «Словарь русского языка Москва: Мир и Образование: ОНИКС, 2007 г.

5. Чуприна, А.А. Важнейшие аспекты культуры в процессе смены поколений // Вестник СевКавГТУ, серия «Гуманитарные науки». – 2004. - № 2(12).

6. David M., McCourt., & Karl Mannheim, “The Problem of Generations,” in *Essays on the Sociology of Knowledge* (London, Routledge and Kegan Paul, 1928/1952): pp. 276–320.

7. Кошифий Ҳ.В. Футувватномаи султони Ғоҳиди Ҷавонмардлик тарикати. Форс-тожик тилидан Н.Комилов таржимаси. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1994. – 112 б.

7. Мuryлев В.А. Коммуникационные отношения между поколениями. Тамбовского государственного университета им. Г.Р.Державина. М, 2020 г.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada avlodlararo munosabatlarda yoshlarga ibrat va namuna bo'lib kelayotgan ijtimoiy faol keksa avlod vakillarining boy va ibratli hayot tajribasi, amaliy bilim, ko'nikmalaridan yosh avlodni tarbiyalashda foydalanish masalalari, hamda gerontopedagogikaning milliy va ma'naviy resursidan oqilona foydalanish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья рассматриваются вопросы использования богатого и образцового жизненного опыта, практических знаний и умений социально активного старшего поколения, являющегося примером и образцом для подражания для молодежи в межпоколенческих отношениях, в воспитании подрастающего поколения, как а также рациональное использование национального и духовного ресурса геронтопедагогике.

SUMMARY

This article is devoted to the issues of using the rich and exemplary life experience, practical knowledge and skills of the socially active older generation, which is an example and role model for young people in intergenerational relations, in educating the younger generation, as well as the rational use of the national and spiritual resource of gerontopedagogy.

MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISINING KASBIY KOMPOTENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM O'RNI

Salieva P. A.

*QRXTXQTMOHM "Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus talim
metodikasi" kafedrası katta o'qituvchisi*

Таянч сўзлар: малака ошириш тизими, бошланғич синф, касбий компотентлик, такомиллаштириш, ривожлантириш, таълим, восита.

Ключевые слова: система обучения, начальный класс, профессиональная компетентность, совершенствование, развитие, образование, инструмент.

Key words: education system, primary school, professional competence, improvement, development, education, tool.

Jamiyat hayotida ta'limning o'rni kundan-kunga ortib bormoqda. Ma'lumki, ta'lim yosh avlodni hayotga tayyorlashning asosiy va eng samarali vositasidir. Shu bilan birga, u ishlab chiqarish, texnika, boshqaruv sohasida insoniyat tajribasini oqilona o'zlashtirish vositasi hamdir.

O'qituvchining kasbiy kompotentligini rivojlanganlik darajasi tizim xususiyatlarini hisobga olish hamda ta'lim jarayonining ilmiyligi, samaradorligiga bog'liq.

Ta'lim oluvchilar rivojlanishining yuqori darajasiga faqat rivojlantiruvchi ta'lim orqali erishish mumkin, bunda ta'lim oluvchilar bilimlarnigina o'zlashtirib qolmay, balki bilim olish usullarini ham o'zlashtiradi. Bilim olish usuli bu - sub'ektiv bilish vositalari bo'lib, ularsiz ta'lim oluvchilarning ijodiy faoliyati amalga oshmaydi. Rivojlantiruvchi tizimda bilimlar ta'lim oluvchilarning faol mustaqil bilish faoliyati jarayonida olinadi, o'qituvchining asosiy vazifasi, ta'lim oluvchilarga ularning bu bilimlarga bo'lgan ehtiyoji va faolliklariga bog'liq bo'lmagan holda tayyor bilimlarni uzatishdan iborat bo'lgan an'anaviy tizimdan farqli, ta'lim oluvchi faoliyatini boshqarishdan iborat bo'ladi.

Ta'lim-tarbiya sifatini oshirishning asosiy omili o'qituvchi va ta'lim oluvchining ta'lim jarayonidagi va tadqiqot ishlaridagi o'zaro munosabati, o'zaro aloqasidir. O'qituvchi faqat axborot uzatuvchi emas, balki tashkilotchi,

rahbar, maslahatchi bo'lishi, ilmiy metodlar bilan qurollanib, ta'lim jarayoni qonuniyatlari va mexanizmlarini chuqur anglab, uni boshqarishi lozim.

Rivojlantiruvchi ta'lim o'qituvchi va ta'lim oluvchi faoliyatlarining rivojlanish jarayoni. Shunga asosan, o'qituvchi va tinglovchilar faoliyati, umuman olganda, malaka oshirish tizimida o'quv-tarbiyaviy jarayonni ilmiy tashkil qilish muammosini hal qilishga, xususan, pedagogik jarayon sub'ektlari - o'qituvchi va tinglovchilarning mustaqil ijodiy faoliyati shakllanganlik darajasiga bog'liq bo'ladi. Bu tinglovchilarning muayyan muammolar bo'yicha individual izlanuvchan faoliyatini tashkil qilish, izlanish natijalarini referat, ma'ruza, metodik maqola, malaka ishi ko'rinishida taqdim etishida namoyon bo'ladi.

Uzluksiz malaka oshirishda boshlan'Gich sinf o'qituvchilarida ijodiy faollikni shakllantirish omili o'quv jarayonini optimallashtirish va jadallashtirish, tinglovchilarning o'quv-bilish faoliyatlarini ilmiy tashkil qilish, ularning birgalikda olib boradigan ilmiy faoliyatini uyushtirish kabilarda namoyon bo'ladi. Zamonaviy sharoitlarda xalq ta'limi tizimida pedagoglarning intellektual salohiyatini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish, uni amalga oshirishning infratuzilmasini ishlab chiqish davr talabiga aylandi. Bugungi kunda dunyo miqyosida xalq ta'limi xodimlarini aqliy-intellektual jihatdan rivojlantirishning insonparvarlikka asoslangan ko'p parametrlil konsepsiyalari ilgari surilmoqda. Bu borada pedagogik-psixologik tadqiqotlardagi aksariyat yondashuvlar shaxsni o'z-o'zini rivojlantirishga, ya'ni shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muammosiga qaratilganligidir. Binobarin, bu jarayon amaliyotda malaka oshirish tizimini yanada takomillashtirish, innovatsion jarayonlarni kengaytirish, ta'lim xizmatlarini diversifikatsiyalash, sifat menejmentini joriy qilish, kasbiy ehtiyojlarga asoslanish, individual faoliyatni modellashtirish, loyihalashtirish, uzluksizlik, uzviylikni ta'minlovchi ko'p komponentli yondashuvlarni amalga oshirish zaruratini yuzaga keltiradi. Respublikamizda olib borilgan keng qamrovli islohotlar natijasida xalq ta'limi xodimlari malakasini oshirish tizimining moddiy-texnik bazasi, huquqiy-me'yoriy, ilmiy-metodik ta'minoti mustahkamlandi, pedagoglar kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirish usullari joriy etilmoqda. Amalga oshirilgan ishlar bilan bir qatorda pedagog-xodim imkoniyatlaridan to'liq foydalanish va malaka oshirish kurslarida ta'lim turlarini uyg'unlashtirish orqali o'quv modullaridagi amaliy mashg'ulotlarni mukammallashtirish ehtiyoji tug'ilmoqda. Jumladan, malaka oshirish ta'lim muassasalari amaliy faoliyati, o'quv reja va dasturlarining tahlili hamda bir necha yillik kuzatishlar kurslarda asosiy e'tibor pedagog xodimning umumiy tayyorgarligini, kasbiy kompetentligini takomillashtirishga qaratilishini,

ularning kasbiy xususiyatlari, individualizmi, mahorat darajasi va ehtiyojlari yetarlicha inobatga olinmayotganligini ko'rsatdi. Shu nuqtai nazardan malaka oshirish tizimi oldida kechiktirmasdan hal etilishi lozim bo'lgan muhim vazifalardan biri sifatida o'quv jarayonida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishga alohida e'tibor qaratish, ularni loyihalashtirish va amaliy ishlanmalar, topshiriqlar hamda turli metodlarni qo'llash natijasida quyidagilarga erishish nazarda tutiladi: - pedagogni sust ob'ektdan faol, mustaqil, intiluvchan, raqobatbardosh subyektga aylantirish; - pedagogning faol hayotiy, kasbiy pozitsiyasini shakllantirish, dunyoqarashini o'zgartirish; - kompensiyaviy rivojlanish bosqichlarini shakllantirish orqali kompetentligini muntazam oshirishga yo'naltirish.

Bu vazifalarga e'tiboran o'qituvchilarning kasbiy bilim va mahoratlarini rivojlantirish hamda yangilashga undaydigan shaxs, davlat va jamiyat ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim xizmatlari bozorining shakllanishiga mos yangi malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimini yaratishga alohida e'tibor berilmoqda. Binobarin, shu o'rinda xulosa qilish mumkinki, o'qituvchilarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ular malakasini oshirish tizimining samaradorligi bu tizimni ehtiyojga asoslangan holda tashkil qilish yoki boshqacha qilib aytganda, malaka oshirish dasturlari ehtiyojidan kelib chiqib tuzilgan bo'lishi kerakligi bilan belgilanadi.

Malaka oshirish muassasalarida amaliy mashg'ulotlarni takomillashtirish pedagog-xodimlarda motivlarining mustahkamlanishi, kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirishning qulay, samarali vositalarini tanlash hamda amalga oshirishga sharoit yaratadi. Shuningdek, pedagoglarning individual xususiyatlari, kasbiy qiyinchiliklari, qiziqishlari, ehtiyojlari, shaxsiy motivlari, tajribasi, malaka darajasi va ijtimoiy imkoniyatlarini inobatga olishga xizmat qiladi.

Psixologlar katta yoshli ta'lim oluvchini o'quvchi yoki talabadan farqlab turuvchi 5ta asosiy belgilarni ko'rsatadilar [____, 36-b]:

Birinchidan, katta yoshli inson o'zini mustaqil, o'z-o'zini boshqaradigan shaxs sifatida anglaydi va uni boshqarish harakatiga ko'p hollarda tanqidiy munosabatda bo'ladi.

Ikkinchidan, katta yoshli inson dunyoqarashni shakllantiradigan hayotiy, ijtimoiy, kasbiy tajribaning katta zaxirasini to'playdi va kelayotgan har qanday axborotni shu tajriba nuqtai nazaridan baholaydi.

Uchinchidan, katta yoshli inson o'qishga amaliy yondashadi, o'qish yordamida hayotiy muammolarini hal etishga harakat qiladi.

To'rtinchidan, o'quvchi yoki talabadan farqli ravishda, u olgan bilimlarini shu zahoti qo'llashga va o'quv jarayonidan shu zahoti qoniqish hosil qilishga intiladi.

Beshinchidan, uning axborotni idrok etish jarayoni emotsional baholash bilan birga kechadi, bunda uning miyasi salbiy hissiyot uyg'otadigan har qanday axborotni to'xtatib qo'yishga harakat qiladi. Xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirishda, andragogika tamoyillariga asoslanish zarurdir, chunki bunday tamoyillar quyidagilarni o'zida mujassamlashtiradi

1. Kattalar bilan o'zaro birgalikda faoliyat ko'rsatish madaniyatini shakllantiruvchi kasbiy bilimlar.

2. Butun hayot davomida ma'naviy-madaniy, kasbiy taraqqiyotni axborot va uslubiy jihatdan qo'llab-quvvatlashni ta'minlovchi bilimlar.

Insonning tobora o'sib boruvchi ehtiyojlarini qondirish o'z shaxsini rivojlantirish muammosi ham juda dolzarbdir, kattalar ta'limi esa o'z shaxsini takomillashtirish va o'zligini namoyon qilishga yordam beradi. O'z-o'zini rivojlantirish – shaxsning o'zida kasbiy tajriba, malaka va mahoratni takomillashtirish yo'lida aniq maqsad va puxta o'ylangan vazifalar asosida mustaqil ravishda amaliy harakatlarni tashkil etishi hisoblanadi. Kasbiy rivojlanishning asosiy yo'nalishi – kasbiy tayyorgarlik, kasbni egallash va kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida shaxsni rivojlantirish, shaxsni kasbiy shakllantirish jarayoni individual ravishda o'ziga xosdir, kasbiy faoliyat insonga o'zini anglash, o'zini o'zi rivojlantirish imkoniyatlarini beradi, shaxsning kasbiy hayotining individual trayektoriyasi normativ va normativ bo'lmagan hodisalar bilan belgilanadi, kasbiy rivojlanishning psixologik xususiyatlarini bilish insonga o'z kasbiy biografiyasini ongli ravishda loyihalashtirish, qurish, o'z tarixini yaratishga imkon beradi. Shunday qilib, mehnat bozorida yuzaga keladigan kuchli raqobatga bardoshli bo'lish ehtiyoji har bir mutaxassisni o'zida kasbiy kompetentlik va unga xos sifatlarni tarkib toptirishga undaydi. Lug'aviy jihatdan "qobiliyat", mazmunan esa "faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish" ma'nosini anglatuvchi kompetentlik negizida ijtimoiy, maxsus (psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion hamda kommunikativ), shaxsiy, texnologik va ekstremal kompetentlik kabi sifatlar aks etadi.

Yuqoridagi fikr va mulohazalardan ko'rinib turibdiki, hozirgi kunda xalq ta'limi xodimlarining kasbiy ehtiyojlarini aniqlash va ularning malakasini oshirishga differensial yondashuv dolzarb muammo sifatida qaralmoqda. Bunday muammolarni hal etish esa o'z navbatida malaka oshirishning samarali tizimini

yaratishni taqozo etadi. O'qituvchining kundalik ishida tadqiqot elementlari har doim bo'lgan va u kelajakda ortib boradi. Shu sababli ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-metodik faoliyati xususiyatlarini chuqur o'zlashtirishi, kasbiy o'z-o'zini anglashiga sharoit yaratish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirgan holda tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish, kasbiy fikrlashga o'rgatish lozim. Bu esa har bir tinglovchini tadqiqot faoliyatiga jalb qilish bo'yicha yaxlit tizimni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Tinglovchilarning bilish mustaqilligi va ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishda mustaqil ish keng imkoniyatlarga ega. Didaktikada mustaqil ish ta'lim oluvchilarda bilish mustaqilligini rivojlantirishga imkon berishi, bilish mustaqilligi o'z navbatida mustaqil ta'lim olish poydevori ekanligi isbotlangan.

Hozirgi davrda oliy ma'lumotli mutaxassislardan mustaqil ta'lim olish faoliyatiga tayyorlik talab qilinmasdan, balki unga mos tajribaga ega bo'lish talab qilinadi. Buning uchun malaka oshirish va qayta tayyorlash markazlarida o'quv jarayonini tashkil etishda mustaqil ta'lim olish ustunligini ta'minlagan holda ta'lim va mustaqil ta'lim olish uyg'unligiga erishish mumkin. Xulosa shuki, pedagoglar auditoriyadan tashqari o'z bilimlarini mustaqil ravishda oshirib, fanga doir zarur bilimlarni egallagan bo'lishlari kerak. Mustaqil ta'lim orqali o'qitish jarayonining samaradorligini ta'minlovchi pedagogik malakalar, siyosiy, gumanitar bilimlarni anglatuvchi kasbiy tafakkurni shakllantirish, pedagogik bilimlar tizimini egallash hamda mutaxassisligi bo'yicha o'qitish texnologiyalarini egallash muhim hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Jo'rayev R., va boshqalar. Pedagog kadrlar malakasini uzluksiz oshirish mexanizmini takomillashtirish. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: Adabiyot uchqunlari, 2014. – 160 b.
2. Ibragimov A.A., Fayzullayeva G.Sh. Malaka oshirish kurslarida amaliy mashg'ulotlarni tashkil qilish va o'tkazish. Uslubiy qo'llanma. – Samarqand.: SVXTXQTMOHM, 2020. – 104 b.
3. N.Raxmanqulova va boshqalar. Xalq ta'limi xodimlarining malaka oshirish kurslaridan keyingi faoliyatlarini pedagogik qo'llab-quvvatlash. – T.: Lessonpress, 2018. – 160 b.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада малака ошириш тизимида бошлангич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлигини такомиллаштиришда ривожлантирувчи таълимнинг ўрни ҳақида сўз боради.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится о роли развивающего обучения в повышении профессиональной компетентности учителей начальных классов в системе повышения квалификации.

SUMMARY

This article talks about the role of developmental education in improving the professional competence of primary school teachers in the system of advanced training.

TALABALARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH HOLATI VA MUAMMOLARI

Jumanov A. A.

*“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti”
Milliy tadqiqot universiteti “Professsional ta’lim va jismoniy madaniyat”
kafedrası assistenti*

Tayanch so‘zlar: kompetensiya, myhandis-pedagog, moddiy-texnik hamkorlik, shaxsning faoliyatga tayyorgarligi, kasbiy tayyorgarlik, refleksiv boshqaruv, pedagogik integratsiya, kompetentli yondashuv.

Ключевые слова: компетентность, инженер-педагог, материально-техническое сотрудничество, индивидуальная готовность к деятельности, профессиональная подготовка, рефлексивное управление, педагогическая интеграция, компетентностный подход.

Key words: competence, teacher-engineer, logistical cooperation, individual readiness for activity, professional training, reflexive management, pedagogical integration, competence-based approach.

Hozirgi kunda mamlakatimizning etakchi oliy ta’lim muassasalarida professional ta’limi muassasalari uchun muhandis-pedagog kadrlar tayyorlash yo‘lga qo‘yilgan. SHu asosda oliy ta’lim muassasalari zimmasiga talabalarda zaruriy kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, ta’limga ijodiy yondashgan holda, mustaqil fikrga asoslangan xulosa chiqarish, muammolar echimini mustaqil topish, ishlab chiqarish jarayonlarida bevosita ishtirok etib, kasbiy kompetensiyalarini namoyon qilishga qodir bo‘lgan mutaxassis kadrlar tayyorlash vazifasi yuklatilgan.

Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifati va samaradorligini oshirish hamda yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish bo‘yicha yuqorida belgilangan vazifalar hamda tadqiqotimiz mazmun-mohiyati qo‘yilgan maqsadga erishish istagi talabalarda zaruriy kompetensiyalarni rivojlantirish muammosi bo‘yicha mahalliy va xorijiy tadqiqot ishlarini tarixiylik nuqtai nazaridan tahlil qilishni taqozo etadi. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun biz psixologik-pedagogik tadqiqotlarda kompetensiyalarni rivojlantirish g‘oyalari yuzaga kelishi jarayonini ko‘rib chiqamiz, shuningdek, tadqiq qilinayotgan myammoning hozirgi rivojlanish tendensiyalarini va oliy ta’lim muassasalarida talabalarni ya’ni bo‘lajak professional ta’lim o‘qituvchilarini

kasbiy faoliyatga tayyorlash negizida quyidagi asosiy tamoyillarni tahlil qilamiz.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarni (bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilari)ni kasbiy faoliyatga tayyorlash negizida quyidagi asosiy tamoyillar mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

- professional ta'lim o'qituvchilarini kasbiy-metodik jihatdan tayyorlashni insonparvarlashtirish;
- zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlangan sharoitda professional ta'lim o'qituvchisining ijodiy shaxsini rivojlantirish hamda pedagogik integratsiya asosida kasbiy faoliyat nuqtai nazaridan yanada rivojlantirishga nisbatan tizimli va texnologik yondashuv;
- bo'lajak o'qituvchilarni aniq dalillarga asoslangan nazariy va amaliy bilimlar bilan bir qatorda uslubiy bilimlar bilan qurollantirish;
- bo'lajak professional ta'lim muassasasi o'qituvchilarini tayyorlash metodik tizimining tarkibi va mazmunini kengaytirish hamda chuqurlashtirish.

OTM va professional ta'lim muassasasi o'rtasidagi o'zaro hamkorlik faoliyatida ta'lim mazmuni integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda o'quv-uslubiy hamkorlik, moddiy-texnik hamkorlik, kadrlar almashinuvi bo'yicha o'zaro hamkorliklarga alohida e'tibor berish maksadga muvofiqdir.

O'quv-uslubiy hamkorlik doirasida - professional ta'lim muassasasida oliy ta'lim muassasasi kafedra filialini tashkil etish, ta'lim yo'nalishlari, mutaxassisliklar malaka talablari, o'quv reja, fan dasturlarini hamkorlikda ishlab chiqish hamda hamkorlikda o'quv adabiyotlarini yaratish bo'yicha ta'lim mazmuni va shakllariga innovatsion yondashuvni xosil qilish hamda ushbu yo'nalishlarda integrativ yondashuvni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz.

Moddiy-texnik hamkorlik doirasida esa kompyuter, laboratoriya jixozlaridan birgalikda foydalanish va dasturiy vositalar ishlab chiqishdagi hamkorlik, masofaviy ta'lim asosida malaka oshirish kurslari va stajirovkalarni tashkil etish va o'tkazishda hamkorlikka erishida kadrlar malakasini oshirish bo'yicha tavsiyalar, ularning OTM va professional ta'lim muassasasi o'rtasidagi o'zaro hamkorligi ta'minlanishiga erishiladi.

Kadrlar almashinuvi bo'yicha hamkorlik talabalarning pedagogik va ishlab chiqarish amaliyotlarini tashkil etish va o'tkazishda hamkorlik natijasida talabalarni OTMga kirishga yo'naltirish masalalarida integrativ yondashuv muammosi xal etilishi kuzatiladi. Bu esa, oliy ta'lim muassasasi va professional

ta'lim muassasalari o'rtasidagi ta'lim mazmunini o'zaro integratsiyalashga olib keladi

Ilmiy maqolamizda talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni va ularning texnologik kompetensiyalarini rivojlantirish muammolarini o'rganishni “tayyorgarlik”, “shaxsning faoliyatga tayyorgarligi”, “kasbiy tayyorgarlik” kabi tushunchalar mazmunini yoritishga qaratilgan.

Pedagogik-psixologik va ilmiy adabiyotlarda “tayyorgarlik”ning myhim belgisi sifatida, faoliyatga yaroqlilik, uning tartibga soluvchi ma'lum qobiliyatlarning mavjudligi sifatida ta'riflanadi.

1-rasm. Oliy ta'lim va professional ta'lim mazmunini o'zaro integratsiyalash

Ilmiy manbalarda “tayyorgarlik” tushunchasining juda ko‘p tarqalgan talqinlari mavjudligini ko‘rish mumkin, jumladan, L. M. Guraning fikriga ko‘ra, “tayyorgarlik” tushunchasi shaxsning o‘z-o‘zini tutishi, atrof borliqqa nisbatan tartibga solinishi, unda ruhiy jarayonlarning turli darajalarda kechishi sifatida talqin etiladi. Ayrim myalliflar tomonidan “tayyorgarlik” tushunchasi psixofiziologik ta’sirlanishlar darajasida qaralsa, boshqalar tomondan faoliyatga kirishish darajasi sifatida qaraladi.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi umumiy hulosaga kelish mumkin. Pedagogik integratsiya asosida talabalarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligi bo‘yicha yuqori darajada erishish quyidagi holatlar mavjudligini taqozo etadi:

- talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni ta'minlovchi jarayonlarning tashkiliy boshqaruvini maqsadga muvofiq tarzda doimiy rivojlantirilib borilishi;
- bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning takomillashtirish darajasini ushbu jarayonning umumiy mohiyatini yorituvchi pedagogik integrativ tizim samaradorligiga chambarchas bog'liqligi;
- refleksiv boshqaruv bu aniq bir maqsadda tashkil etilishi rejalashtirilayotgan jarayon xususiyatlarini yuqori darajada hisobga olish, shuningdek, har bir ta'sirni uning mazmunida aks ettiruvchi qonuniyatlar bilan muvofiqlashtirishni talab etadi. Refleksiv boshqaruv talabalarni pedagogik integratsiya asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashdan ko'zlangan maqsadning natijalanishini har tomonlama kafolatlaydi.

Pedagogik integratsiya asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini samarali tashkil etishda uning tarkibiy qismlari, umumiy tashkiliy asoslari, mazmuni, shakli, darajalari hamda metodlarini belgilovchi asosiy qonuniyatlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta'lim muassasalarida "Professional ta'lim" yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorgarligiga qo'yilgan asosiy talablar quyidagilardan iborat deb belgilangan:

1. O'qituvchining ijtimoiy-iqtisodiy, hayotiy va kasbiy faoliyatiga oid muammolarining asosiy darajasi; milliy va global muammolarning darajasi; mintaqaviy va etnik muammolar darajasi; individual-shaxsiy (o'z-o'zini rivojlantirish) muammolar darajasi.

2. Har bir darajadagi muammolarining asosiy mazmunini ifodalovchi namunaviy-sinov topshiriqlar to'plami.

3. Muammoli vaziyatlarni oldindan aniqlash, ularni hal qilish borasidagi bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanganlik darajasi ko'rsatkichlari bilan tavsiflanadi.

Hulosa qilib aytadigan bo'lsak, Kasbiy fanlar (umumkasbiy va ixtisoslik) blokining mazmunini rivojlantirishda kompetentli yondashuv asosida ish beruvchi ehtiyojlariga e'tibor qaratish, o'quv fanlaridan mutaxassislik bo'yicha malaka talablari asosida o'qitish mazmunini doimiy takomillashtirib borish talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini tashkil etishda e'tiborga molik jihatlari hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Абдуқуддусов О.А., Рашидов Ҳ.Ф. Касб ҳунар педагогикаси. –Тошкент, ЎМХТТКМО ва УҚИ, 2011 йил. 264 б.
2. Данилова В.И. Дидактическое структурирование процесса-обучения студентов в педагогических ВУЗЕ.: Дисс. канд. пед. наук. Пермь: ПГПУ, 2003. – С.139.
3. Жуманов А.А., Химматалиев Д.О., Файзуллаев Р.Х. “Касбий таълим методикаси” фани бўйича электрон ўқув қўлланма дастури // Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги гувоҳномаи № DGU 06803, 2019 й.
4. Мустафоева Д., Жуманов А. Развитие педагогической компетентности преподавателей технических дисциплин. // International scientific journal «global science and innovations 2020: central asia» nur-sultan, kazakhstan, feb- march 2020 46-49 б.
5. Кулиева Ш.Х., Қўйсинов О.А. Бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигига таъсир кўрсатувчи омиллар: // Касб - ҳунар таълими.: – Т., 2007. - № 2. – Б. 9-10.

РЕЗЮМЕ

Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning mazmuniy tavsiflari, elektron ta'lim muhiti sharoitida modulli va dasturlashgan o'qitish texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlarini oshirish va tabiiy-ilmiy fanlar negizida malakali mutaxassislar tayyorlash jarayonini takomillashtirish muhim vazifalardan hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ

Важными задачами являются подготовка студентов к профессиональной деятельности, расширение возможностей использования модульных и программных технологий обучения в условиях электронной образовательной среды, совершенствование процесса подготовки квалифицированных специалистов на базе естественных и естественных наук.

SUMMARY

Important tasks are preparing students for professional activities, expanding the possibilities of using modular and software learning technologies in an electronic educational environment, improving the process of training qualified specialists based on the natural and natural sciences.

PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASASI O'QUVCHILARINING AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Ergashev B.B.

Pedagogik innovatsiyalar kasb-hunar ta'limi boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti p.f.d., dotsent

Mirsaidov I.T.

Pedagogik innovatsiyalar kasb-hunar ta'limi boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti doktoranti

Tayanch so'zlar: kompetensiya, baholash, axborot, o'qituvchi, o'quvchilar, munosabat, shaxsiy, amaliy, ijtimoiy.

Ключевые слова: компетентность, оценивание, информация, учитель, ученики, отношение, личное, практическое, социальное.

Key words: competence, assessment, information, teacher, students, attitude, personal, practical, social.

Zamonaviy dunyoda har qanday masofani axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida yengib o'tish mumkin, bu esa sifatli ta'lim, o'qish, ilmiy faoliyatni amalga oshirish, ish qidirish va ish joyiga kirishni sezilarli darajada osonlashtiradi. Tadqiqotlar va nashrlar tahlili shuni ko'rsatadiki, professional ta'lim muassasalari o'quvchilarida axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasini shakllantirish muammosi, jarayon shakllanishida malakali kadrlarning zarurati va ushbu kompetentsiyani rivojlantirish bosqichlarining nazariy va uslubiy jihatdan yetarli darajada ta'minlanmaganligi [1-2].

Pedagogik nazariyada kompetensiyaga asoslangan yondashuv va professional ta'lim muassasalari amaliyoti, kompetensiyaviy yondashuvning mohiyati va nazariy asoslari hamda uni kasb-hunar ta'limida amalga oshirish xususiyatlari ko'rib chiqilib tahlil qilingan.

Professional ta'lim muassasalarida kompetentsiyalarning tarkibi va ularni shakllantirish xususiyatlari, g'oyalari va shartlari shakllantiriladi [3-4].

Professional ta'limining, davlat ta'lim standartlarida ko'plab mutaxassisliklar bo'yicha qonuniyatlari mavjud bo'lib, u tegishli kompetentsiyalarni shakllantirishni ta'minlashi kerak, ammo axborot bilan ishlash kompetentsiyasini

tushunish kasbiy axborot kompetentsiyasidan ko'ra kengroqdir. O'quvchilar ushbu kompetentsiyani to'liq o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladilar chunki deyarli barcha fanlar ushbu kompetentsiyani shakllantirishga hissa qo'shadi. Bu esa o'quvchilarni katta axborot oqimida qolishiga sabab bo'ladi.

O'quvchilarda shakllantiriladigan kompetensiyalar uch darajaga ajratiladi: tayanch kompetensiyalar; umumiy (predmetli) kompetensiyalar; xususiy kompetensiyalar.

O'quvchi shaxsining umumiy rivojlanishiga zamin tayyorlaydigan kompetensiyalar tayanch kompetensiya, faqat o'quv fani orqali shakllantiriladigan kompetensiyalar xususiy kompetensiyalar deyiladi.

Professional ta'lim tizimida axborotlar bilan ishlash kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish ushbu yondashuv nuqtai nazaridan ko'rib chiqilgan professional ta'limning asosiy tamoyillariga, shuningdek, kompetentsiyani samarali shakllantirishga yordam beradigan quyidagi g'oyalarga asoslanadi:

- Axborot olishdagi muammolarni hal qilishda ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalashning turli natijalarini birlashtirish;
- ta'limda havaskor ijro, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini nazorat qilish;
- uzoq muddatli shaxsiy maqsadlarga yo'naltirish.

Muayyan ta'lim darajasida shakllantirilishi kerak bo'lgan har bir kompetensiya tarkibiy qismlarining minimal tarkibini aniqlashda kasbiy faoliyatni tahlil qilishdan kelib chiqiladi va o'rta darajadagi mutaxassislarga qo'yiladigan umumiy talablar, asos qilib olinadi. Buning uchun turli kasblar bo'yicha axborot faoliyati tahlili, turli mutaxassisliklar bo'yicha standartlar o'tkaziladi va axborot bilan ishlash kompetentsiyasining tarkibiy qismlari aniqlanadi.

Masalan: iqtisodchi tez o'zgaruvchan va to'ldiriladigan iqtisodiy va huquqiy axborotlar bilan ishlay olishi muhim;

boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun - zamonaviy uslubiy tavsiyalardan foydalanishi, qiziqarli matnlarni, chizmalarni topishi;

veterinar uchun - zamonaviy dori vositalari va hayvonlarni davolash usullari haqida ma'lumot topa olishi muhim. Bu mutaxassislarning barchasi professional jurnallar va internet bilan ishlaydi, demak, ular ma'lumotni tezda topish (so'rovni to'g'ri shakllantirish), matndagi asosiy narsani aniqlash (uning qiymatini aniqlash uchun) uchun axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantiradi.

Professional ta'lim muassasasi o'quvchilarini axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasini shakllantirish shartlari quyidagicha shakllantirilgan:

- o‘quvchilarni kompetensiyalarni egallashga undash;
- kompetentsiyaga yo‘naltirilgan maqsadni belgilash;
- vazifalarni tanlashda kasbning o‘ziga xos xususiyatlariga e‘tibor berish;
- o‘quvchilarning mustaqil ishlari va faol o‘qitish usullarining ustuvorligi;
- texnologik axborot ta‘limi muhitini yaratish;
- axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirish mezonlari va darajalarini ishlab chiqish.

Kompetensiyalarni shakllantirish mezonlari va darajalarini ishlab chiqishda asosiy e‘tibor ma‘lumotni tanlash, o‘zlashtirish, qayta ishlash, o‘zgartirish va yaratish jarayonlarini aks ettirish natijasi bo‘lgan shaxsning “integral” sifati, sifatida tushuniladigan axborot bilan ishlash kompetentsiyasiga qaratiladi. faoliyatning turli sohalarida optimal qarorlarni ishlab chiqish, qabul qilish, bashorat qilish va amalga oshirish imkonini beradi [3-5].

Axborot bilan ishlash kompetensiyasi, to‘rt komponentni o‘z ichiga oladi:

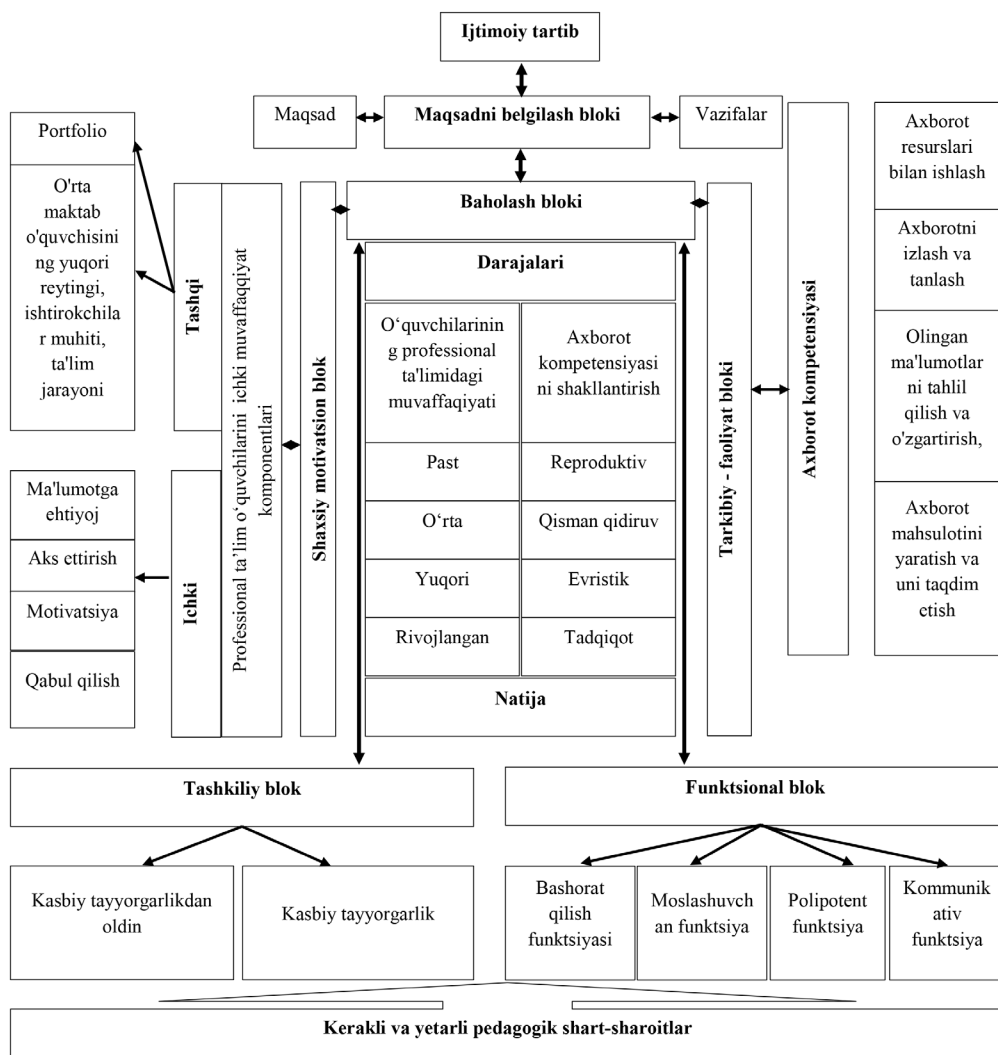
- Motivatsion;
- Tarkibiy;
- Operatsion;
- Reflektiv,

ularning har biri uchun uning shakllanishini baholash mezonlari aniqlanadi.

Motivatsion komponent bu: shaxsning kasbiy ma‘lumotni qidirish, qayta ishlash, taqdim etish va boshqalarga yo‘naltirilganligi va ushbu faoliyatga tayyorligi, kasbiy faoliyatni samarali bajarish uchun ma‘lumotlarning ob‘ektiv ahamiyatini bilish va izlash istagi, axborot ko‘nikmalarini egallashga e‘tibor va axborot bilan ishlash uchun yangi qurilmalarni o‘zlashtirish istagidir.

Tarkibiy komponent bu: axborotning mohiyati, maqsadi, uning turlari, manbalari, tashuvchilari, axborot resurslari, axborot bilan ishlash qurilmalari (kompyuterlar, printerlar, skanerlar va boshqalar), ular bilan ishlash usullari, faoliyat algoritmlari va boshqalar haqidagi bilimlar kiradi.

Operatsion komponent bu: axborot bilan ishlash uchun axborot resurslari va qurilmalaridan foydalanish qobiliyatini, axborot bilan turli faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini - axborot manbalarini qidirishni o‘z ichiga oladi; axborot qidirishni rejalashtirish; ma‘lumotlarni tanlash; axborotning ahamiyatini aniqlash; ma‘lumotlarni saqlash; ma‘lumot qidirish; ma‘lumotlarni qayta ishlash; axborotni tahlil qilish; ma‘lumotlarni umumlashtirish; axborotni tizimlashtirish; izohlash_ma‘lumoti; ma‘lumotlarni taqdim etish; axborotni tarqatish; ma‘lumotlarni uzatish; tematik ma‘lumotlarni tayyorlash bo‘yicha ishlarni rejalashtirish; ma‘lumotlarga asoslangan xulosalarni argumentatsiya qilish; mavzu bo‘yicha xabardorlikni baholash va boshqalar; ma‘lumotlar va

1-Rasm. Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirish modeli

u bilan ishlash qurilmalari bilan amaliy (shu jumladan professional) faoliyat tajribasi.

Reflektiv komponent bu: o'z faoliyatini ma'lumot va uning natijalari bilan tushunish, ular haqida fikr yuritish qobiliyatini, axborot va uning manbalarini ahamiyatini aniqlash va tanqidiy baholash qobiliyatini, axborot manbalari bilan o'z faoliyatini tanqidiy baholashni, uni tartibga solish va tuzatish qobiliyatini o'z ichiga oladi. axborot bilan ishlashda o'z muammolarini aniqlash va ularni hal qilish yo'llarini belgilash.

Shakllanish muammolariga oid ilmiy ishlar asosida, jamiyatning zamonaviy talablariga muvofiq, davlat ta'lim standartida o'z aksini topgan, tizimli, shaxsga yo'naltirilgan va faollik yondashuvi asosida, professional ta'lim muvaffaqiyati jihatlarini hisobga olgan holda axborot bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirishning tarkibiy-funksional modeli quydagicha tariflangan [5-6].

Bu model maqsadni belgilash, tashkiliy, mazmun-faoliyat, shaxsiyat-motivatsion, funksional va baholashning oltita blokining birligidir.

Maqsadlarni belgilash bloki ko'rib chiqilayotgan modelning asosi bo'lib, professional ta'lim o'quvchilarining ta'limdagi muvaffaqiyati omili sifatida axborot kompetensiyasini shakllantirishning maqsadi, vazifalari va ijtimoiy tartibini belgilashni o'z ichiga oladi.

Tarkibiy – faoliyat bloki birinchi vazifani ko'proq darajada hal qiladi. Ushbu blokning mazmuni ta'lim standarti nashrlari bo'lgan bunday normativ-huquqiy hujjatni belgilaydi.

Axborot bilan ishlash kompetensiyasining faoliyat komponenti axborot resurslari bilan ishlash, ma'lumotlarni qidirish va tanlash, olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va o'zgartirish, axborot mahsulotini yaratish va uni taqdim etishni o'z ichiga oladi.

Tashkiliy blok - bu kasbdan oldingi tayyorgarlik (sinov va yo'nalish bo'yicha tanlov kurslari, psixologik-pedagogik testlar asosida o'z taqdirini o'zi belgilash, portfel, 9-sinfda yakuniy attestatsiya) va kasb doirasidagi har xil turdagi o'quv faoliyati shakllarining integratsiyasi. ta'lim (kasbiy tanlov kurslari, kasbiy yo'naltirilgan testlar, yakuniy attestatsiya, olimpiadalar, tanlovlar, muammoli va loyihaviy ta'lim, turli ma'lumotlar manbalari bilan mustaqil ishlash va boshqalar) talabalarning kompetensiyasi va ularning ixtisoslashtirilgan ta'limdagi muvaffaqiyati.

Shaxsiy motivatsion blok - o'quvchilarning intellektual qiymat va maktabda muvaffaqiyatli o'qish vositasi sifatida o'zlarining axborot bilan ishlash kompetensiyalarini yaxshilash zarurligini anglashlarini anglatadi.

Zamonaviy jamiyatda, ko'pchilik tomonidan ongsiz, ammo umuman og'riqli, o'rta maktab o'quvchisi shaxsini motivatsiya qilishning umumiy yo'nalishidagi ustuvorliklarni qayta ko'rib chiqish sodir bo'lganda, muvaffaqiyat tushunchasining ijtimoiy mazmuni o'zgardi. Zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatga, jamiyatning qat'iy talablari sharoitida har bir shaxsning raqobatbardoshligini oshirish orqali erishiladi. Shu munosabat bilan ta'lim tizimining semantik yo'nalishi ko'p jihatdan o'zgardi, jumladan, professional ta'lim o'quvchilarining muvaffaqiyatining asosiy tarkibiy qismlari ham o'zgardi.

Asosiy mezonlar haqida pedagogik adabiyotlarda professional ta'lim o'quvchilarini o'qitishning muvaffaqiyati sust rivojlangan. Biroq, klassik jihatdan quyidagi mezonlar ajralib turadi

- professional ta'lim o'quvchisining o'quv faoliyati natijalarini uning oila a'zolari tomonidan baholash;
- o'quv faoliyatidagi yutuqlar;
- o'qituvchilarning fikri, mos yozuvlar guruhi tomonidan tan olinishi.

Professional ta'limning tarkibiy qismlarini o'quvchiga nisbatan, tashqi va ichki ikki guruhga bo'lish mumkin. Tashqi komponentlarga o'quvchining ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari (o'qituvchilar, ota-onalar, ma'lumot guruhi) orasidagi darajasi kiradi. Shuningdek, portfoliosi.

Ta'lim jarayoni ishtirokchilari orasida professional ta'lim o'quvchisining yuqori bahosi unga o'zini yetakchi, innovatsion yechimlar tashabbuskori sifatida his qilish, qo'rqmasdan konstruktiv takliflar kiritish, kattalar bilan teng hamkorlik va birgalikda ijod qilish darajasida o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish imkonini beradi. O'quv jarayoni ishtirokchilari orasida yuqori baho ko'p jihatdan uning darslik, ma'lumotnoma yoki asosiy manba bilan mustaqil ishlash, muammolarni hal qilish va boshqalar, eslatma va tezlarni yig'ish kabi faoliyatdagi muvaffaqiyatiga bog'liq; turli darajadagi seminarlar, munozaralar, konferentsiyalarda chiqishlar, loyiha faoliyatida ishtirok etish; kompyuterdan foydalanish va h.k.. Bunday faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun o'quvchi axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini yuqori darajada shakllantirishi zarur [6-8].

Portfolioni professional ta'lim o'quvchisining ta'lim traektoriyasini amalga oshirishdagi muvaffaqiyatning hujjatlashtirilgan monitoringi sifatida ko'rib chiqish mumkin.

Professional ta'lim muassasasi o'quvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

- ma'lumotga bo'lgan ehtiyoj,
- muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi,
- aks ettirish va qabul qilish (o'zini o'zi belgilash)

O'quvchining axborotga bo'lgan ehtiyoji deganda, o'quvchilarning aniq bir muammoni (o'quv, tadqiqot, shaxsiy) hal qilish uchun ishlab chiqilgan reja bo'yicha ma'lumot olishga bo'lgan ongli istagi tushuniladi.

Muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiyalangan professional ta'lim o'quvchilari ijobiy natijaga erishish yo'llari va usullarini oldindan aytib berishadi. Bu holda o'rganish ularda ijobiy his-tuyg'ularni, ichki resurslarni safarbar qilish va diqqatni jamlashni keltirib chiqaradi.

Aks ettirish deganda professional ta'lim o'quvchisi o'z-o'zini nazorat qilish va o'zini o'zi baholash mexanizmi tushuniladi, bu professional ta'lim o'quvchisi axborot kompetentsiyasini shakllantirish darajalari va ixtisoslashtirilgan ta'limdagi muvaffaqiyat darajalarini diagnostika qilish orqali amalga oshiradi.

Qabul qilish deganda professional ta'lim muassasasi o'quvchilarining tahlil qilingan ma'lumotlarga asoslangan turli xil variantlardan to'g'ri qaror qabul qilishga ichki tayyorgarligi tushuniladi. Professional ta'lim sharoitida qabul qilish, birinchi navbatda, o'quvchilarining o'zini o'zi belgilashi tushuniladi.

Xulosa qilib aytganda zamonaviy jamiyatda doimiy ravishda o'sib borayotgan axborot oqimi va mehnat bozorida axborotga layoqatli mutaxassislariga bo'lgan talab; ta'limning bilim paradigmasidan kompetentsiyaga asoslangan paradigmasiga o'tishi va, demakki, asosiy omilni shakllantirish, o'quv jarayoni natijasida kompetentsiyalar (shu jumladan axborot), professional ta'lim muassasasi o'quvchilarining ta'limdagi muvaffaqiyatining omili sifatida, axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasini shakllantirish muammosining nazariy va amaliy jihatdan yetarli darajada ishlab chiqish zarurdir.

O'quvchilarning ta'limda muvaffaqiyatga erishish omili sifatida axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasini shakllantirishning nazariy va uslubiy asosi, shaxsga yo'naltirilgan va faol yondashuv hisoblanadi. Professional ta'lim muassasasi o'quvchilarining axborot kompetentsiyasini shakllantirishning tarkibiy-funksional modeli ularning kasbiy ta'limida muvaffaqiyat omili sifatida oltita blokning birligi (maqsadni belgilash, tashkiliy, mazmun-faollik, shaxsiy motivatsion, funksional va baholash), shulardan asosiylari tarkibiy-faoliyat bloki va shaxs-motivatsiyasidir. Tarkibiy-faoliyat blokini amalga oshirish natijasi - bu shakllangan axborot kompetensiyasi (integratsion sifat, turli vaziyatlarda oqilona ishlashga imkon beradigan bilimlar, ko'nikmalar, faoliyat usullari to'plamidan foydalanishga tayyorlik) bilan tavsiflanadi.

Adabiyotlar:

1. Сладков, С. А. Информационная компетентность, как условие профильной и предпрофильной подготовки [Текст] / С.А. Сладков // Инновации общего и профессионального образования . материалы международного науч.-практ. конф. - Челябинск, 2006 -С. 74-78
2. Сладков, С. А. Программа элективного курса «Информационные ресурсы по химии и работа с ними» [Текст] / С.А. Сладков // Программы элективных курсов Химия 8-9 классы. Предпрофильное обучение / авт.-сост. НВ Губина - М Дрофа, 2007.-С 78-89.
3. Сладков, С. А. Соотношение понятий «информационная культура», «информационная компетентность» и «информационная грамотность» [Текст] / С. А. Сладков // Методология и методика формирования научных понятий у учащихся школ и студентов вузов . материалы XIV Международ. науч.-практ. конф., 14-15 мая 2007 г / Челяб. гос. пед. ун-т. - Челябинск, 2007 -Ч. 1.-С 35-39.
4. Қораев, С. Б. (2020). Професионал таълимда ўқув амалиётларини ташкил этишининг ўзига хос хусусиятлари. Academic Research in Educational Sciences, 1 (3), 1281-1286.

3. Ergashev B.B. Professional ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik strategiyasini loyihalashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2022. – 74 b.

4. Ergashev B.B. Design Tasks As A Method Of Training Specialiss - Future Informatic Teachers // The American Journal of Social Science and education Innovations (ISSN – 2689-100x). 31.03.2021. Pp: 446-449 Doi:<https://doi.org/10.37547/tajssei/> Volume 03Issue 03-68. <https://theamericanjournals.com/index.php/tajssei/article/view/920/867>

5. Ergashev B.B. The concept of developing the competitiveness of graduates of higher education institutions on the basis of pedagogical strategy // Asian Journal of Multidimensional Research. 7. July. 2021. ISSN (Online) 2278 – 4853. Pp. 75-85. <https://www.tarj.in/images/download/ajmr/ajmr-july-2021-full-journal.pdf>

РЕЗЮМЕ

Maqolada kompetensiyaviy yondashuvlarga asoslangan ta'limning bir qator jihatlarini ko'rib o'tilgan. Xususan kasbiy, axborot bilan ishlash kompetensiyalari haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается ряд аспектов образования на основе компетентностных подходов. В частности, обсуждались профессиональные компетенции по обработке информации.

SUMMARY

The article discusses a number of aspects of education based on competence approaches are considered in the article. In particular, professional, information-related competences were discussed.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИ ФАНЛАРДАН МУСТАҚИЛ БИЛИМ ОЛИШ, ФИКРЛАШ, КЎНИКМА ВА МАЛАКАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Файзуллаев Р.Х.

“ТИҚХММИ” МТУ “Профессионал таълим” кафедраси в.б., доценти,

Сайфиева Ю.Ў.

“ТИҚХММИ” МТУ “Профессионал таълим” кафедраси 1-босқич

таянч докторанти

Таянч сўзлар: мустақил фаолият, таълим, талаба, вазифа, тайёргарлик, зарурият, муаммо, фикрлаш.

Ключевые слова: самостоятельная деятельность, образование, студент, задание, подготовка, необходимость, проблема, мышление.

Key words: independent activity, education, student, task, preparation, necessity, problem, thinking.

Инсон ҳаётга жорий этган муаммолар ечимининг савиясига қараб, кишилар орасида ўз ўрни ва мавқеини эгаллаб боради. Шу йўсинда шахснинг мустақил фикрлаш қобилияти сайқалланиб бораверади. Фикр инсон фаолияти, унинг ўзлиги кучи, қудрати, ўзагини ташкил қилувчи маънавий-инсоний сифатдир. Инсоннинг эркин ва озодлиги фикрининг мустақиллиги, эркинлигидан бошланади. Фикр эркинлиги – инсоннинг асосий маънавий-инсоний ҳуқуқидир. Фикрни инсон миёсида маъноларнинг ўзаро боғлантирилиши ва ривожлантирилиши десак ҳам бўлади. Фикрнинг қуввати – унинг илмийлиги, чуқурлигидир, фикрнинг зийнати эса эзгу ният, мақсадга бағишланганлиги, кенг қамровлилиги, софлиги-поклиги, аниқ соҳага йўналганлигидир. Фикрнинг мустақиллиги, эркинлиги ва бунёдкорлиги асосан ижодий, амалий, назарий ташаббусда намоён бўлади.

Ташаббус - иқтисодий-ижтимоий ривожланиш, инсонларнинг янги талабига мос келадиган моддий, маънавий маҳсулотлар яратишга қаратилган таклиф, ғоя, фикр ёки амалий жараёндир. Бирор соҳада ташаббус кўрсатиш учун ҳар киши ўзи фаолият кўрсатаётган соҳани мукамал билиши, бу соҳани маҳсулий жараёнида нималар тараққиёт, ривожланиш, маҳсулот сифати, тури, нархига тўсиқ бўлаётганини аниқ билиши,

бу камчиликларни тугатишга қаратилган аниқ технология, ғоя, амалий таклифларга эга бўлиши лозим. Ташаббускорлик сифати инсонларнинг ички фаоллик омиллари: биринчидан, ҳар бир кишининг ўз қизиқиши, ўқув қобилиятига мос ҳаёт йўлини топиш орқали ўз қадрини рўёбга чиқариш бўлса, иккинчидан шахсий манфаатдорлик, шахсий мулкнинг фақат моддий эмас, балки маънавий қадриятларни ишга тушириш орқали ўзи ва давлат, жамият ва оламни такомиллаштиришга ҳисса қўшишдан иборат. Бу масаланинг нечоғлик долзарблиги хусусида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йилнинг 20 апрелидаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида»ги 2909-сонли қарорида олий таълим тизимини келгусида янада такомиллаштириш ва комплекс ривожлантириш бўйича энг муҳим вазифалар қаторида қуйидагилар белгиланган: олий маълумотли мутахассислар тайёрлашнинг мақсадли параметрларини шакллантириш, олий таълим муассасаларида ўқитиш йўналишлари ва мутахассисликларини истиқболда минтақалар ва иқтисодиёт тармоқларини комплекс ривожлантириш, амалга оширилаётган ҳудудий ва тармоқ дастурларининг талабларини инобатга олган ҳолда оптималлаштириш; олий таълимнинг маънавий-ахлоқий мазмунини ошириш, талаба-ёшларга мустақиллик ғоялари, юксак маънавият ва инсонийликнинг миллий анъаналарига содиқлик руҳини чуқур сингдириш, уларда ёт ғоя ва мафкураларга нисбатан иммунитет ва танқидий тафаккурни мустаҳкамлаш бўйича кенг қўламли тизими татбиқ қилиб кўрилади ва айрим ўзгаришлар киритиш мўлжали ойдинлаштирилади. Гипотеза мантикий усуллар ёрдамида фикран анализ ва синтез қилинади, муҳим аломатлари ажратилади, унинг тўғрилиги, ҳаққонийлиги бўйича тезкор ҳукм ва хулосалар чиқарилади. Муаммони назарий жиҳатдан ҳал қилиш учун илгари сурилган гипотеза тўғрилиги ёки нотўғри эканлиги аниқланса, у фикр юритиш объектидан сиқиб чиқарилади ва янги фаразлар, ўйлар, тахминлар қабул қилинади ёки ўйлаб топилади. Янги амалий гипотеза фикран бир неча марта текширилади ва ундан сўнг амалиётга жорий қилиш учун си-нашга тавсия қилинади.

Таъкидлаб ўтилган мулоҳазаларнинг аксариятида конструктив техник масалаларни ҳал қилиш, кашфиётларни яратиш, ихтирочилик таклифлари, рационализаторлик, технологик қурилмаларни жорий қилишда турли-туман вариантлар, технологик хариталар ва бошқа моделлар фикран таҳлил қилинади. Сўнгга улардан энг маъқули, омилкори, энг мақсадга мувофиқи танланади ва унинг устида бош қотирилади. Муаммо ва масалани ҳал қилиш, ечиш,⁴ олинган натижаларнинг тўғрилигига ишонч,

каноат ҳосил қилиш учун ечувчи шахс уни текшириш билан мустақил фикр юритиш хатти-ҳаракатларини якунлайди. Ана шу фикрий операциялар, мулоҳазалаш шаклларида сўнг масала (топширик) батамом ҳал қилинади ва бу муаммо тўғрисида ўйлаш нисбий жиҳатдан вақтинча тўхтатилади. Эришилган муваффақият ҳаётга жорий қилинади. Бошқача айтганда, бу муаммо ва унинг ечимини топиш учун қилинган ҳаракатлар ва ечимлар келгуси муаммоли вазиятни ҳал қилиш учун керак бўлади. Бу тажрибалар онгнинг хотирасида сақлаб қўйилади ва навбатдаги ҳаётий муаммоларни ечишда чуқур ўйлаш, мушоҳада қилиш, тафаккур савиясига мос, ҳаётий тажрибага таяниб ечим излаш ва уни орттирган ҳаётий тажрибалар билан қиёслаш, ундан кейингина ягона маърифий ва тарбиявий ишларни олиб бориш мумкин бўлади. Ўқув жараёнида талабаларда фикр юритиш, тафаккур қилишнинг ўзаро мустаҳкам боғланган берк занжири вужудга келади. Мустақил фикр юритиш жараёни қуйидаги босқичлардан иборат: Мустақил фикр юритиш фаолиятида энг1. аввало ҳал қилиниши зарур бўлган муаммо инсон томонидан яхшилаб англаб (тушуниб) олиниши керак. Агарда инсон олдида ҳеч қандай масала ёки муаммо вужудга келтирилмаган бўлса, у ҳолда у бирон-бир нарса тўғрисида фикр ҳам юритмайди, мушоҳада ҳам қилмайди. Инсон танбалликка мойил бўлади, мабодо шахс ҳал қилиниши шарт бўлган масала юзасидан қанчалик аниқ ва тўлароқ маълумотга эга бўлса, уни оқилона ечиш йўли ва воситаларини шунчалик енгиллик билан топади. Муаммо ёки масалани ҳал қилиш учун энг зарур бўлган барча билимлар муҳим муносабатлар, урф-одатлар, боғланишларни яхши билиши ва уни татбиқ қила олиши зарур. Бунинг учун шахсий тажрибада учраган ҳолат, усуллардан ҳолатларни хотирада сақлаш ва уни ўхшаш муаммоларни ечишда қўллаш жараёни амалга оширилади2.

Масала ёки муаммога тааллуқли фараз2 илгари сурилади, босқичлар таҳлил қилинади, ечиш тўғрисида мулоҳазалар билдирилади. Турли йўллар ҳақида фикр юритилади, улар ўзаро қиёсланади ва энг самарали йўллар ажратилади. Муаммо олдига қўйилган гипотезани муайян мезонлар ёрдами билан текшириш зарурияти туғилади. Уни текшириш учун ўзаро ўхшаш ҳолатлар маънавий, шаклий, тузилмавий жиҳатдан таққосланади. Бу ўринда ижодий ҳаёл материалларидан атрофлича фойдаланилади, яъни ижодий режалар тузиш, умумлашма образлар яратиш, мақсад натижаларини кўз ўнгига келтириш, тахминий муносабатларни идрок қилиш амалга оширилади. Унинг ҳаққоний эканлигига ишонч ҳосил қилиш учун ақлий хатти-ҳаракатлар охирги хулосага келиш ва уни ҳаётда қўллаш каби

берк айланма тизим (система, механизм) ҳосил бўлади. Бу тизим чексиз давом этаверади. Ҳар бир шахс ўз ақл-идроки, тафаккурининг теранлиги, интеллектуал шаклланганлигига ҳос ва мос ҳолда муаммоларни ечади ва ҳаётга жорий этади. Маълумки, фаол билим олиш ва илмий изланиш фаолияти мустақил изланишларнинг барча турларидан унумли фойдаланишни талаб қилади.

Талабанинг мустақил иши ўқув жараёнининг барча шаклларида намоён бўлмоғи зарур. Талаба мустақил ишининг асосий мақсади – ўқитувчининг раҳбарлиги ва назорати остида талабада муайян ўқув ишларини мустақил равишда бажариш учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантиришдир. Ҳозирги пайтда жамиятни демократизациялаштириш ва гуманизациялаштириш, инсоният ҳуқуқлари ва эркинликларининг кенгайиши шароитида, мустақил фаолият кўрсата оладиган ёш авлодни тарбиялаш жуда муҳимдир. Мустақиллик, ташаббускорлик, ижодкорлик, мақсадга интилувчанлик – инсоннинг мустақил фикрини шакллантириш учун ҳозир ва келажакда ҳаётий муҳим муаммолар бўйича мустақил ечимлар, қарорлар қабул қилишни такомиллаштириш, ривожлантириш учун зарур ҳисобланган замонавий инсон шахсининг муҳим сифатлари ҳисобланади.

Ҳозирги шароитда ижодий фаоллик ва мустақиллик замонавий мутахассис учун характерли ҳисобланади². Ижодкор шахснинг шаклланишини шахснинг ўзаро мос тарзда бажарилган ижодий фаолият ва ижодий маҳсулотларни яратиш борасидаги ривожланиши сифатида белгилаш мумкин. Ушбу жараённинг суръати ва қамрови биологик ва ижтимоий омиллар, шахснинг фаоллиги ва креатив сифатлари, шунингдек, мавжуд шарт-шароит, ҳаётий муҳим ва касбий шартланган ҳодисаларга боғлиқ. Патти Драпеау нуқтаи назарига кўра⁴ креатив фикрлаш, энг аввало, муайян масала юзасидан ҳар томонлама фикрлаш саналади. Ҳар томонлама фикрлаш талабалардан ўқув топшириғи, масаласи ва вазифаларини бажаришда кўплаб ғояларга таянишни талаб этади. Бундан фарқли равишда бир томонлама фикрлаш эса биргина тўғри ғояга асосланишни ифодалайди. Мушоҳада юритишда масала юзасидан бир ва кўп томонлама фикрлашдан бирини инкор этиб бўлмайди. Бинобарин, бир ва ҳар томонлама фикрлаш креативликни шакллантиришда бирдек аҳамият касб этади. Яъни, топшириқни бажариш, масалани ечишда талаба ечимнинг бир неча вариантини излайди (кўп томонлама фикрлаш), кейин эса энг мақбул натижани кафолатловчи биргина тўғри ечимда тўхталади (бир томонлама фикрлаш). Талабаларнинг мустақил ишлаши ўқитиш жараёнининг

ажралмас қисмидир. Мустақил ишлаш тафаккур, кўникма ва малакаларнинг ривожланишига ёрдам беради, шахснинг иродасини чиниқтиради. Талабаларнинг мустақил таҳсили уларнинг ўз билимларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, мавжуд малака ва кўникмаларни такомиллаштириш ҳамда уларнинг янгиларини ўзлаштиришга бўлган интилиши ҳисобланади. Мустақил ишларни бажаришда таълим-тарбия жараёнида мустақил фикрлашга эга бўлган шахсларни камол топтириш бугунги кун олдида турган асосий вазифадир. Мустақил фикрлаш борлиқ, воқеликни идрок этиш усули сифатида тафаккур жараёнининг маҳсули бўлиши лозим. У фаолият билан боғлиқ бўлиб, мустақил иш жараёнида шаклланади. Шунинг учун ўқувчининг фикрлаш қобилияти унинг фаҳм-фаросати, ақл-заковати, зеҳнини ошириш учун таълим-тарбия жараёнини айнан шу масалани ҳал этишга қаратиш керак. Мустақил ишлар қуйидаги турларга бўлинади: Эвристик мустақил ишлар – маъруза, лаборатория, амалий машғулотлар, семинарларни мустақил равишда ҳал қилишга қаратилади. Тадқиқий мустақил ишлар – қандайдир бир тадқиқот муаммосини кўра олиш малакасини, уни мустақил ифодалай олиш, фаразни белгилаб олиш, муаммонинг ҳал қилиниш режасини ишлаб чиқиш, уни ҳал қилишни мўлжаллашга қаратилади. Ижодий тадқиқот ишлари – масаланинг ҳал қилиниш йўллари кидириш, тадқиқ қилиш, лойиҳалаш кабилар кирди. Шундай қилиб, олий таълим муассасасида талабанинг мустақил ишини ташкил қилишни ўқитувчи раҳбарлигида умумий ва касбий таълим билимларини олишга йўналтирилган ўқув-услубий-маънавий фаолиятнинг бир тури деб қараш мақсадга мувофиқдир. Мустақил иш, талаба томонидан, ўзининг ривожланиши учун зарур бўлган асосий омиллардан бири деб тушунмоғи керак. Мустақиллик, эркинлик, бунёдкорлик асосан ижодий, амалий, назарий ташаббусда намоён бўлади. Ташаббус иқтисодий-ижтимоий ривожланиш, инсонларнинг янги талабига мос келадиган моддий, маънавий маҳсулотлар яратишга қаратилган таклиф, ғоя, фикр ёки амалий жараёндир. Бирор соҳада ташаббус кўрсатиш учун ҳар киши ўзи фаолият кўрсатаётган соҳани мукамал билиши, бу соҳани маҳсулий жараёнида нималар тараққиётга, ривожланишга, маҳсулот сифати, тури, нархига тўсиқ бўлаётганини аниқ билиши, бу камчиликларни тугатишга қаратилган аниқ технология, ғоя, амалий таклифларга эга бўлиши лозим. Ташаббускорлик сифати инсонларнинг ички фаоллик омиллари: биринчидан, ҳар бир кишининг ўз қизиқиши, ўқув қобилиятига мос ҳаёт йўлини топиш орқали ўз қадрини рўёбга чиқариш бўлса, иккинчидан шахсий манфаатдорлик, шахсий мулкнинг фақат моддий эмас, балки маънавий

қадриятларни ишга тушириш орқали ўзи ва давлат, жамият ва оламни тақомиллаштиришга ҳисса қўшишдан иборат. Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, чуқур назарий ва амалий билимлар билан бир қаторда танлаган соҳаси бўйича мустақил фаолият кўрсата оладиган, ўз билими ва малакасини мустақил равишда ошириб борадиган, масалага ижодий ёндашган ҳолда муаммоли вазиятларни тўғри аниқлаб, таҳлил қилиб, шароитга тез мослаша оладиган мутахассисларни тайёрлаш олий таълим муассасаларининг асосий вазифалари ҳисобланади. Маълумки, ахборот ва билимлар доираси тез суръатлар билан кенгайиб бораётган ҳозирги шароитда барча маълумотларни фақат дарс машғулотлари пайтида талабаларга етказиш қийин. Тажрибалар шуни кўрсатадики, талаба мустақил равишда шуғулланса ва ўз устида тинимсиз ишласагина билимларни чуқур ўзлаштириши мумкин бўлади. Талабаларнинг асосий билим, қўникма ва малакалари мустақил таълим жараёнидагина шаклланади, мустақил фаолият кўрсатиш қобилияти ривожланади ва уларда ижодий ишлашга қизиқиш пайдо бўлади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сонли қарори.
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.
3. S.L. Reneger All of us know more than each of us: cooperative earning in higher education // Active learning strategies in higher education. // JATER press, Szeged, 1997. –P. 47-48.
4. С.С.Содиқов Олий математика фанидан талабалар мустақил ишларини ташкил қилишда инновацион технологияларнинг роли.
// «Молодой ученый», 2016, № 12.

РЕЗЮМЕ

Мақолада олий таълим муассасалари талабалари фанлардан мустақил билим олиш қўникма ва малакаларини шакллантириш ва унинг самарадорлиги хусусидаги маълумотлар берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье представлена информация о сформированности и эффективности умений и навыков студентов высших учебных заведений учиться самостоятельно из дисциплин.

SUMMARY

The article provides information on the formation and effectiveness of the skills and abilities of students of higher education institutions to learn independently from the disciplines.

КАСБ ТАЪЛИМИ МУТАХАССИСЛАРИНИ ДУАЛ ТИЗИМИ АСОСИДА КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ

Чориев Р.

*“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари
институтини” Миллий тадқиқот университети профессори
педагогика фанлари доктори*

Баратов М.

*“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари
институтини” Миллий тадқиқот университети
таянч докторанти*

Таянч сўзлар: касбий таълим, дуал таълим тизими, муҳандис-педагог, методология, феноменология, интеграция.

Ключевые слова: профессиональное образование, дуальная система образования, инженер-педагог, методология, феноменология, интеграция.

Key words: professional education, dual system of education, engineer-teacher, methodology, phenomenology, integration.

Муҳандис-педагогик касбий таълимни тадқиқ этган бир қатор олимларнинг таъкидлашича, унинг мустақил таълим соҳаси сифатида вужудга келиши ва ривожланиши ўтган йиллар давомида айнан эмпирик хусусиятга эга бўлган, яъни талаб қилинган даражада илмий-назарий ва методологик далил-исботга эга бўлмаган. Шу боис, шубҳасиз муҳандис-педагогик касбий таълимнинг янги сифат кўрсаткичи ўзининг ривожланиши ва амал қилишида илмий ёндашувга таянмокда, десак ҳеч муболаға бўлмайди. Муҳандис-педагогик касбий таълим соҳасидаги тадқиқотлар тобора чуқур ва ҳар тарафлама хусусиятга эга бўлиб, бу ўз навбатида касбий таълим педагоглари тейёрлашда тўлақонли илмий асосланган мазмун бериши, унга мустаҳкам методологик асосни таъминлаши мумкин.

Амалдаги ижтимоий амалиётда таълим кўпгина тизимларнинг мажмуи сифатида амал қилади. Норматив-ҳуқуқий жиҳатдан таълимнинг тизимлиги кўрсаткичлари қуйидагилардан иборат бўлади:

- Таълим мазмунининг савияси;
- Таълимни бошқариш даражаси.

Биринчи кўрсаткичга мувофиқ мактабгача, умумтаълим (бошланғич, асосий, тугалланмаган ўрта), касбий (ўрта махсус, олий, олий таълимдан кейинги) таълим ва ҳоказо тизимлар ажратилади. Иккинчи кўрсаткичга мувофиқ таълимнинг минтақавий, шаҳар ва бошқа тизимлари кўриб чиқилади.

Мазкур тизимлар мамлакат таълими тизимига нисбатан изоморф хусусиятга эга, яъни бир бирига ўхшаш ва ўзаро бир хил таркибий хусусиятларга эга ва шу боис умуман таълим учун хос бўлган барча жиҳатларда кўриб чиқилиши мумкин.

Шу билан бир қаторда касбий таълим амалиётида тизимлиликнинг яна бир кўрсаткичи реал мавжуддир, у ҳам бўлса таълим ихтисослиги. Ихтисослик таълими тушунчаси қонуний норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топмаган бўлсада, у бой анъаналарга эга. Чунончи, ихтисослик таълими муайян маданий-тарихий вазиятда, яъни умуман таълим авваламбор ишлаб чиқариш эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган даврда пайдо бўлган. Шу боис ушбу ҳолат уни ташкил қилиш, бошқариш ва амал қилиш хусусиятларини белгилаган бўлиб, кўпгина таълим муассасалари нафақат халқ хўжалигининг аниқ бир соҳасига ихтисослашган, балки тармоқ ва идоравий тегишлиликка эга бўлган.

Олий таълим муассасаларида муҳандис-педагогик касбий таълим мутахассисларини касбий фаолиятга тайёрлашнинг дуал тизимини қуришнинг назарий асосларини ишлаб чиқишда биз у қуйидагиларга мослиги нуқтаи назаридан келиб чиққанмиз:

- таълим мақсадларининг ижтимоий ишлаб чиқариш эҳтиёжларига;
- таълим фаолиятининг ижтимоий-фалсафий, илмий дунёқараш асосларига ташкилий ёндашув;
- муҳандис-педагогик касбий таълим методологик хусусиятининг дидактик асосларига.

Мазкур талабларга жавоб берувчи асосий, концептуал аҳамиятга эга ғояларга ойдинлик киритиш касбий таълимнинг махсус интегратив соҳаси сифатида муҳандис-педагогик касбий таълим ривожланишига ҳал қилувчи таъсир ўтказувчи “ички”, феноменологик ва методологик, шунингдек ижтимоий педагогик хусусиятга эга тамойиллар асосида амалга оширилган.

Олий таълим муассасаларида муҳандис-педагогик касбий таълимнинг дуал тизимини қуриш учун узлуксиз муҳандис-педагогик касбий таълим гуманистик тамойилларни ишлаб чиқариш соҳаси ва жамият эҳтиёжлари

билан оптимал тарзда мужассамлаштиришга имкон беради, деган қоида концептуал аҳамиятга эгадир.

Муҳандислик фаолиятида масъулиятлилиқ масаласи алоҳида аҳамиятга эга. Муҳандис давлат хизматчиси сифатида у томонидан ишлаб чиқиладиган маҳсулот сифати ёки табиат ёки инсон учун яширин хавф-хатар бўлишида шубҳа туғилишига қарамасдан, одатда олдига қўйилган вазифаларни бажаришда давом этган. Муҳандислик масалаларининг қўйилиши ва ечими муҳандисларнинг ўзлари томонидан қўйилиши ва ечиш усуллари топилишига қарамасдан, давлат томонидан тасдиқланган.

Бугунги кунда муҳандис-педагогик касбий таълим ривожланишига бевосита ва тавсифий жиҳатдан таъсир қилувчи шартлар ва омилларни аниқлаш нуқтаи назаридан замонавий ижтимоий-педагогик вазиятни таҳлил қилишнинг далолат беришича, уни янгилаш ва такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари ва мақсадлари тадрижий ривожланишнинг қуйидаги етакчи йўналишлари билан аниқланади:

- замонавий шароитда таълимнинг аҳамияти ва гуманистик йўналтирилганлигининг ортиб бораётганлиги, ўз навбатида унинг мазмуни ва сифати, таълимнинг оптимал шакллари ва технологияларини жорий қилишни талаб қилиши;

инсоният тараққиётида техника ва технологиялар роли ва ўрнининг ўзгариши, уларнинг техноген тамаддуннинг инқирозли ҳолатларини енгиб ўтишдаги аҳамияти ва пировардида, техник, хусусан муҳандислик таълимининг мафкурасини ўзгартириш заруратининг келиб чиқиши; тадрижий жараёнларни барқарорлаштиришни таъминловчи ва пировардида, замонавий мутахассисга бўлган ижтимоий талабларни ўзгартиришга олиб келадиган ижтимоийлашувнинг муайян турини шакллантиришга эҳтиёж ҳақида.

Олий таълим муассасаларида муҳандис-педагогик касбий таълимнинг дуал тизими дидактик шарт-шароитларни аниқлашда концептуал моделни амалий жиҳатданишлаб чиқишни талаб қилади, бу эса олий таълимда муҳандис-педагог кадрларни тайёрлашнинг дуал тизимининг концептуал-назарий асосларини қуришни ҳамда таълим жараёнининг тизимли-компонент хусусиятларини ва ўзаро боғлиқлигини ва алоқадорлигини акс эттиради.

Замонавий тизимли-педагогик ғояларга кўра, таълим жараёни тизимли равишда бир-бирига боғлиқ бўлган ва қуйидаги таркибий қисмлар билан ўзаро таъсир ўтказиш мақсадга мувофиқ: 1) фаолият мақсадлари, 2)

ўқитувчи, 3) талаба, 4) фаолият мазмуни, 5) фаолият шакллари, 6) фаолият воситалари ва усуллари, 7) фаолият натижаси.

Педагогик жараённинг тизимли хусусияти унинг яхлитлиги бўлиб, унинг барча элементлари таркибий қисмларининг ички алоқаларини англатади. Педагогик жараённинг яхлитлиги унинг элементлари орасидаги ташқи ва ички (тўғридан-тўғри ва тескари) алоқалар (таркибий бирликлар). Педагогик жараённинг тузилиши тизимдаги элементларнинг қатъий ва мантикий жойлашуви билан тавсифланади.

Муҳандис-педагогик касбий таълимнинг дуал тизими олий таълим муассасасида концептуал-назарий ва дидактик асосларга мувофиқ муҳандис-педагог кадрлар касбий тайёргарлигининг таркиби ва мазмунини ишлаб чиқишни амалий ташкил этиш билан боғлиқ. Шу билан бирга, бугунги кунда ушбу таълим соҳасининг ҳолатини тавсифловчи муаммоларни ҳисобга олиш лозим.

Муҳандис педагог кадрларини касбий тайёргарлигининг таҳлили, мазмунли муаммоларини ҳисобга олган ҳолда Дуал тизимида кадрлар тайёрлаш таркиби ва мазмунини ишлаб чиқишда муҳандис-педагогик касбий таълимга тизимигатайёрлов доирасида ҳамда циклик-такрорланиш кўринишидагикетма-кет босқичларданфойдаланилди. Бунда қуйидаги тўртта асосий босқичларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- ▶ Тайёргарликда эҳтиёжлар таҳлили.
- ▶ Тайёрлов дастурини ишлаб чиқиш.
- ▶ Тайёрлов дастурини амалга ошириш.
- ▶ Тайёрлов дастурини баҳолаш.

Тизимли ёндашувидан фойдаланиш нафақат турли босқичларни тушуниш имконини беради - тайёргарлик эҳтиёжларини аниқлашдан дастур бажарилишини баҳолашга қадар, шунинг учун машғулотларни бошқариш ва амалга оширишда ушбу босқичларнинг ўзаро боғлиқлигини тасаввур қилиш имкониятлари.

Дуал тизимнинг хусусиятларидан бири шундаки, универсал мустақил сифатларни шакллантиришга йўналтирилган таълим усуллариининг аҳамиятини оширади. Таълим жараёнида қўлланиладиган Дуал тизими муҳандис-педагогик касбий таълимида профессор-ўқитувчилар ва талабалар амалда қўллайдиган методик алоқа муҳим дидактик шарти бўлиб қолади ва шунинг учун алоҳида эътибор талаб этилади.

Таълимда қайтар алоқа, Жогари принцип асосида дуал таълимни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари.

“Инновацион таълим технологиялари” тушунчасининг мазмуни, таълим инновациялари – таълим соҳаси ёки ўқув жараёнида мавжуд муаммоларни янгича ёндашув асосида ечиш мақсадида қўлланилиб, аввалгидан анча самарали натижани кафолатли оладиган шакл, метод ва технологиялари, уларнинг турлари, педагогнинг инновацион фаолияти, инновацион фаолият янги ижтимоий талабларнинг анъанавий меъёрларга мос келмаслиги ёки янги шаклланаётган ҳолатларнинг мавжуд ҳолатларни инкор этиши натижасида вужудга келадиган мажмуали муаммоларни ечишга қаратилган фаолиятлиги, шахсга йўналтирилган инновацион таълим ҳақида тушунчалар бериш.

Компетенция, компетентлик тушунчалари, компетенция моделининг ташкил этиувчилари, компетенцияга фаолиятли ёндашув, шахсга йўналтирилган ёндашув, касб таълими ўқитувчиларининг педагогик малакасини ривожлантириш самарадорлигига таъсир этиувчи омиллар, кўрсаткичлар ва мезонлар.

Баҳолашнинг тамойиллари: ўқув мақсадларига асосланганлик, ҳақиқийлик, ҳақонийлик, ишончлилик, қулайлик тамойилларига амал қилиш баҳолаш тизими самарадорлигининг пойдевори ҳисобланади. Билимларни текшириш ва баҳолаш муайян дидактик талабларга жавоб бериши керак. Текшириш на назорат қилиш тизимли, доимий тарзда бўлиши керак, агар бу талаб бажарилмаса, тингловчиларнинг таълим олишга қизиқишлари пасайишига олиб келиши мумкин. “Нима учун баҳолаш керак”, “Нимани баҳолаш керак”, ва “Қачон баҳолаш керак” деган саволларга жавоб топиш когнитив ўқув мақсадларига эришилганлиги (тингловчининг психомоторик, ҳулқ-атвор ва шахсий фазилатлари), билим, кўникма ва малакаларнинг янада такомиллашганлигидан далолат беради.

Олий таълим муассасасида “Касб таълими (Қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш) бакалавриат таълим йўналиши талабаларига Visual C++ дастурлаш тили имкониятларидан фойдаланиб дастурий маҳсулот ишлаб чиқиш таклиф қилинди. Дастурлаш тилларининг имкониятлари атрофлича тушинтириб ўтилди. Талабаларнинг аксарияти Visual C++ дастурлаш тилида дастурий маҳсулотни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ эканлигини таъкидлашди. Бунга сабаб ҳодиса ва жараёнларни моделлаштириш, алгоритмлаш, визуаллаштириш, формаллаштиришда юқори имкониятларга эгаллигидир. Келтириб ўтилган усулларнинг алгоритмик блок-схемаси ишлаб чиқилади;

- Visual C++ дастурлаш тилининг компоненталари палитрасидан тегишли компоненталари формага жойлаштирилади;
- Формага жойлаштирилган компоненталарнинг тавсифлари талабаларга тушинтирилади ва дастур кодлари киритилади (?-илова);

- Дастурий маҳсулот дизайни шакллантирилади;
- Компиляция жараёни амалга оширилади.

Дарс мобайнида объектга йўналтирилган дастурлаш тилининг инновацион муҳитидан фойдаланиб касб таълими мутахассисларини касбий фаолиятга йўналтириш келажакда барча соҳалар учун мукамал дастурий маҳсулотлар ишлаб чиқилишига замин яратади.

Касб таълими йўналиши талабаларининг амалий, ижодий фаолиятини фаоллаштириш, лаборатория машғулотларининг электрон дастурларини ишлаб чиқишда иштирокини таъминлаш, ишлаб чиқариш ходимларини технологик жараёнларни автоматлаштириш, визуаллаштириш каби касбий кўникмаларини шакллантиради. Дастурий маҳсулотларни яратишда объектга йўналтирилган дастурлаш тиллари (C++, Delphi, Visual Basic, Java Script, Python ва бошқалар) дан фойдаланиш тавсия этилади.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.
2. Чориев Р.К. Ўқитувчилар касбий компетентлигини ривожлантиришда инновацион фаолият // Педагогик маҳорат назарий ва илмий-методик журнали 2013 й. № 3. - 17-20 б.
3. Чориев Р.К. Таълим жараёнида ўқитувчининг касбий тайёргарлиги // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар илмий-методологик ва илмий-услубий журнали 2013 й. № 4. - 41-43 б.
4. Чориев Р.К. Formation of professional competencies of high-tech industry specialists in dual education.// European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences (EJRRES). Volume 8 Number 4, 2020 Part II ISSN 2056-5852. 112-114. pages
5. Ruzimurot Choriev, Zuhra Ismailova, Aynisa Musurmanova, Mahfuza Aripjanova. Methods of training of teachers of university on advanced training courses. // journal of critical reviews vol 7, issue 5, 2020.issn- 2394-5125 413-416 pages
6. Ismailova Z., Ximmataliyev D., Choriyeв R., Mustafoyeva D., Xashimova M., Ochilova G., Fayzullayev R., Berdaliyeva G., “The Forensic Professional Education Teacher Mediacompetery Development Technology”//International Journal of Health Sciences Vol. 6 No. 2, August 2022, pages: 1189-1205.

РЕЗЮМЕ

Мамлакатимизда ижтимоий иқтисодий ривожланишлар билан бир қаторда бугунги кун таълим тизимини модернизация қилиш, уни таркибий жиҳатдан қайта қуриш, таълим, илм фан, техника ва технологиянинг, иқтисодиёт ва маданиятнинг жаҳон миқёсидаги замонавий ютуқларини ҳисобга олган ҳолда таълим дастурлар тубдан ўзгартирилди ва янгилаб борилмоқда.

РЕЗЮМЕ

Помимо социально-экономических процессов в нашей стране, модернизации системы образования, ее структурной перестройки, с учетом современных достижений образования, науки, техники и техники, экономики и культуры в корне изменены и актуализируются образовательные программы.

SUMMARY

In addition to the socio-economic processes in our country, the modernization of the education system, its restructuring, taking into account modern achievements in education, science, technology and technology, economics and culture, educational programs have been radically changed and updated.

МУТАХАССИСНИНГ КАСБИЙ МОСЛАШИШИГА ТАЪСИР КЎРСАТУВЧИ ОМИЛЛАР

Эргашева Г. Р.

*“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш
муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети
таянч докторанти*

Таянч сўзлар: касбий мослашиш, ишлаб чиқариш, касбий адаптация, касбий фаолият, шарт-шароитлар.

Ключевые слова: профессиональная адаптация, производство, профессиональная адаптация, профессиональная деятельность, условия.

Key words: professional adaptation, production, professional adaptation, professional activity, conditions.

Мутахассиснинг касбий мослашиш (адаптация)ига таъсир кўрсатувчи ички шартшароитлар ва омиллар бу унинг мослашиш (адаптация) имкониятларининг даражаси, шахснинг ва организмнинг ўзига хос сифатлари бўлган ривожланиш ва мослашувчанлик даражаси, касбий мослашиш талабларига унинг мотивациясининг мос келиши.

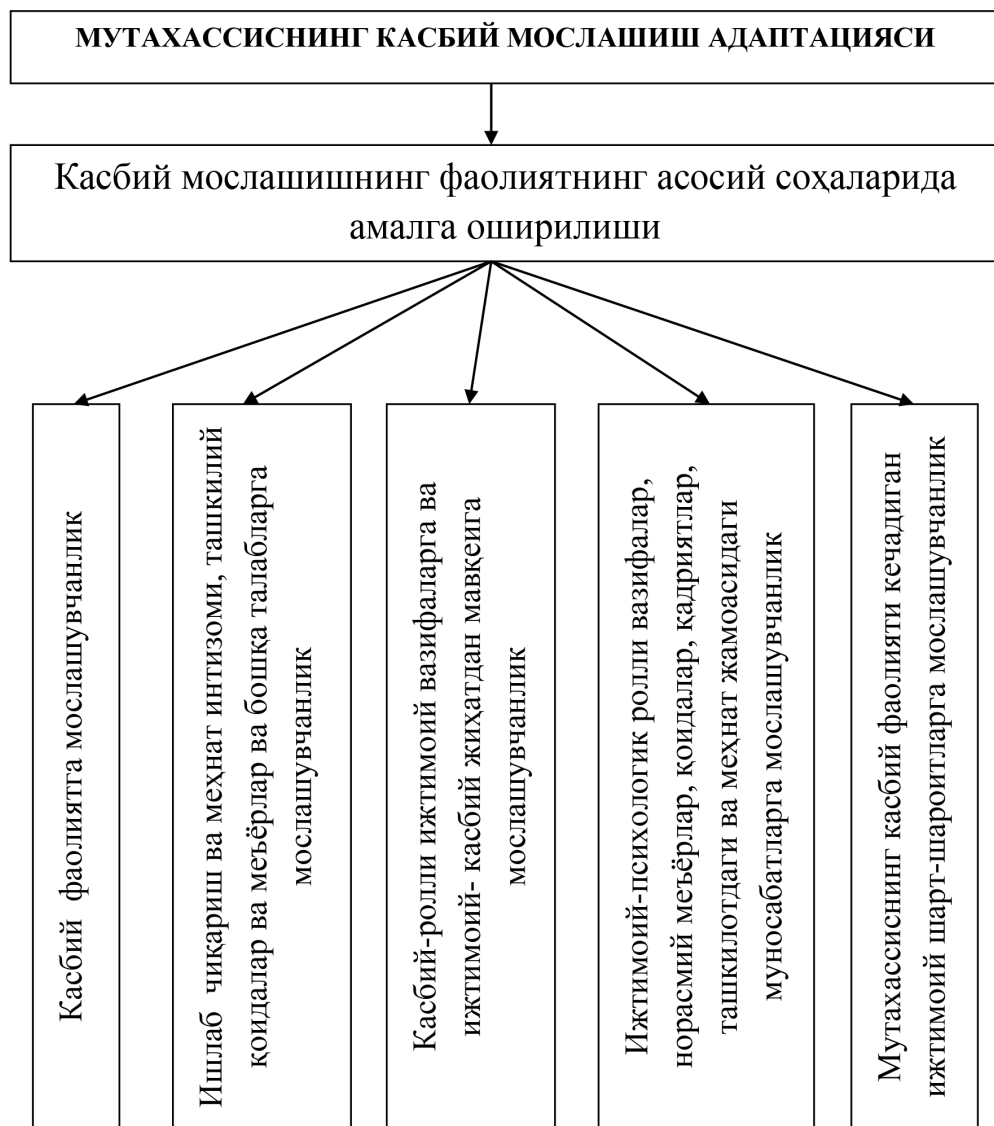
Касбий фаолиятнинг мақсадлари, ташкил этилиши, мазмуни, технологиялари, воситаларининг ўзига хос хусусиятлари - касбий фаолият амалга ошириладиган ижтимоий ва бошқа шароитларнинг ўзига хослиги.

Мутахассиснинг касбий мослашиш(адаптация)ида ташқи шартшароитлар, инсоннинг касбий мослашиш (адаптация) соҳалари ва тармоқлари асосий, аниқловчи ролни ўйнайди. Айнан шулар мутахассис тушиб қоладиган ўзига хос профессионал майдон сифатида намоён бўлади.

Мутахассиснинг касбий адаптацияси унинг муҳит билан касбий жиҳатдан ўзаро боғланишларининг асосий соҳаларида амалга оширилади:

1. Касбий фаолият соҳасида касбий фаолиятга мослашувчанлик (унинг мақсадлари, мазмуни, технологиялари, амалга ошириш воситалари, фаолиятнинг тартиби ва жадаллиги);

2. Ташкилиймеъёрий соҳада ишлаб чиқариш ва меҳнат интизоми, ташкилий қоидалар ва меъёрлар ва бошқа талабларга мослашувчанлик;

Расм. Мутахассис фаолияти соҳаларига боғлиқ равишда касбий мослашиш турлари

3. Ижтимоийпрофессионал соҳада касбийролли ижтимоий вазифаларга ва ижтимоий-касбий жиҳатдан мавқеига мослашувчанлик (врач, педагог, юрист, инженер ва б.);

4. Ижтимоийпсихологик соҳада ижтимоийпсихологик ролли вазифалар, норасмий меъёрлар, қоидалар, кадриятлар, ташкилотдаги ва меҳнат жамоасидаги муносабатларга мослашувчанлик;

5. Кенг маънодаги ижтимоий соҳада мутахассиснинг касбий фаолияти кечадиган ижтимоий шартшароитларга мослашувчанлик (ижтимоий-сиёсий, этник, ҳукукий, диний ва бошқа муҳитларда) (1расм).

Мутахассиснинг касбий адаптациясининг ушбу ҳар қайси соҳаси унинг маълум дааражада тайёргарлик даражаси, адаптация имкониятларининг мавжуд бўлишини назарда тутди. Шахснинг у ёки бу соҳадаги адаптацияси жараёнида шунга мос равишда устунлик қилувчи йўналишлар намён бўлади. Касбий фаолиятга ва ташкилиймеъёрий шартшароитларга мослашувчанлик уларнинг талабларини ўзлаштириб бориш жараёни каби кечади. Бу касбий адаптациянинг мазкур соҳаларига тузатишлар киритиб бўлмаслиги билан боғлиқ, шу сабабли, адаптация уларга мослашиш ва ўзлаштириб бориш каби кечади.

Бу соҳаларда ёш мутахассиснинг адаптацияси муваффақиятли ёки муваффақиятсиз кечиши нисбий мустақил характерга эга. Лекин бу жараёнлар касбий фаолият ва ижтимоийпсихологик ва бошқа соҳаларда айнакса ўзаро боғлиқ. Мутахассиснинг ижтимоийпсихологик адаптацияси касбий фаолият адаптациясининг ҳамда умуман касбий адаптациянинг муваффақиятига сезиларли таъсир кўрсатади.

Ёш мутахассисларнинг касбий адаптациясида уларнинг касбий фаолиятга адаптациясининг муваффақиятлилиги етакчи ролни ўйнайди. Шунинг учун мутахассиснинг шу соҳада дуч келадиган қийинчиликлари ва қарамақаршиликлари унинг касбий адаптация жараёнида фаоллигини ошириш манбаи бўлиб хизмат қилади.

Шундай қилиб, замонавий мутахассисни тайёрлашда асосий эътибор унинг касбий фаолиятга касбий ва психологик жиҳатдан тайёрлигини шакллантиришга қаратилиш керак. Бунда унинг ташкилиймеъёрий, ижтимоийпрофессионал ва ижтимоий (кенг маънода) тайёргарлигининг қиймати камаймайди.

Ёш мутахассиснинг касбий мослашиш(адаптация)си бу узлуксиз, узвий равишда давом этадиган жараён бўлиб, ўз динамикаси, мазмуни ва ўзига хос хусусиятларига эга.

Мутахассис касбий адаптациясининг муваффақиятли бўлиши бир қатор омилларга боғлиқ:

1. Мутахассисда зарур ички имкониятларнинг мавжудлиги:

- Мос равишда тайёргарлик даражаси;
- Етарли даражада мослашувчанлиги;
- Касбий фаолиятининг мотивациялари;

- Мазкур фаолиятнинг мазмуни ва шароитлари тўғрисида аниқ тасаввурлар.
- 2. Умуман касбий адаптация жараёнига мутахассиснинг ўзи, раҳбарлари ва меҳнат жамоаси томонидан алоҳида эътибор қаратилиши;
- 3. Адаптация жараёнини мутахассиснинг ўзига хос томонларини, шу жараённинг ўзининг ва ижтимоий муҳитнинг ривожланиш қонуниятларини ҳисобга олган ҳолда амалга ошириш;
- 4. Жараённинг ўзига хос хусусияларини олдиндан башоратлашга ва мутахассисга зарур психологик ёрдам кўрсатишга асосланган махсус психологик таъминот.

Тизимли ёндошув нуқтаи назаридан бу шартлар ўзаро боғлиқ бўлиб, ёш мутахассис касбий адаптациясининг асосий соҳаларида намоён бўлади:

- Ташкилиймеъёрий соҳада,
- Касбий фаолият соҳасида,
- Ижтимоий ва психологик ролли муносабатлар соҳаларида.

Ёш мутахассис касбий адаптациясининг муваффақиятли кечиши биринчи навбатда унинг шахсий ва психологик хислатларига боғлиқ бўлади. Ана шу хислатлардан бири мутахассиснинг касбий фаолиятни амалга оширишда турмуш ва фаолият шартшароитлари ҳақидаги тасаввурларининг мос келиши ҳисобланади.

Бўлажак касбий фаолият тарзининг оддийлиги адаптациянинг муваффақиятлироқ бўлишига имкон беради ва аксинча, одамнинг бўлажак ҳаёт фаолиятининг реал шартшароитлари ҳақидаги тасаввурларининг мос келмаслиги уни кутилмаган қийинчиликларга дуч келишга, психологик адаптация жараёнини амалга ошира олишга руҳий жиҳатдан тайёр эмас қилиб қўяди. Лекин, мутахассисларда кутилган ва реал ҳолатларнинг тўла мос келишини шакллантиришнинг имкони йўқ. Аксарият ёш мутахассисларда уларнинг тасаввурлари ва кутган ҳолатлари таълим муассасасини тугатгандан сўнг реал турмушда дуч келганлари билан мос тушмайди. Шунинг учун талабаларда ўз касблари, уларнинг имкониятлари ва кутган фаолият шароитлари ҳақида тўғри тасаввурларни шакллантириш мутахассисларни тайёрлашдаги муҳим муаммолардан бири бўлиб ҳисобланади. Реал шароитларга мос тасаввурларни шакллантириш касбий таълимнинг вазифаси ҳисобланади.

Юқорида кўриб чиқилган шахснинг социогенидаги хусусиятларнинг бирлиги унинг ўзига хослигини намоён қилади. Ушбу ўзига хослик муносабатларнинг индивидуал услубини билдиради ва индивиднинг хулқ-

атворини белгилайди, шунингдек адаптация жараёнининг муваффақияти-га таъсир кўрсатади.

Адабиётлар:

1. Муратова, Е.И. Модель адаптации студентов к профессиональной среде / Е.И.Муратова, И.В.Федоров // Высшее образование в России. – 2009. С. 91-97.
2. Муслимов, Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий методик асослари. Дисс. .. пед. ф. д. – Т.:2007. – 315 б.
3. Исматова Н.Г. Адаптация молодых учителей в общеобразовательной школе как педагогическая проблема.: Автореф дис...канд.пед.наук: 13.00.01. Н.Г.Исмадова.- Т.; 2011. 25с.
4. Кадырова Х.Р. Педагогические условия профессиональной адаптации студента технического вуза в образовательно-производственном комплексе: автореф дис. ...канд.пед.наук: 13.00.08. Х.Р.Кадырова. – Казань, 2004.-С.24.
5. Туйчиев Х.Э. Бўлажак профессионал таълим ўқитувчисининг ташкилий-бошқарув компетентлигини ривожлантириш асослари.
// «Муғаллим ҳам узликсиз Билим-летдириў», №2. Нөкис, 2021. «Муғаллим ҳам узликсиз Билим-летдириў», №2. Нөкис, 2021.
6. Мустафоева Д.А., Туйчиев Х.Э., Олий ўқув юртларида тармоқ интерфаол таълим воситаларини қўллаш асослари // “Ҳозирги шароитда юқори малакали кадрларни тайёрлашда ўқитишнинг замонавий тизимлари ва технологияларини қўллаш масалалари” Республика илмий-услугий конференцияси маърузалар тўплами. - Тошкент, 2021. -Б. 395-398.

РЕЗЮМЕ

Ҳозирда олий таълим тизимида талабаларнинг ўқув жараёнига ҳамда мутахассисларнинг ишлаб чиқариш жараёнига мослашиши муҳим аҳамият касб этади. Бозор иқтисодиёти даврида талаб ва таклифларнинг мос келиши ҳамда рақобатбардош кадрларнинг ишлаб чиқаришдаги салмоқли ўрни айнан кадрларнинг касбий мослашишига боғлиқ. Муаллиф ушбу мақолада мутахассисларнинг касбий мослашишига таъсир этувчи омиллар ҳақида сўз юритади.

РЕЗЮМЕ

В настоящее время большое значение в системе высшего образования имеет адаптация студентов к образовательному процессу и процессу производства специалистов. В эпоху рыночной экономики соответствие спроса и предложения и значительная роль конкурентоспособных кадров в производстве зависят от профессиональной адаптации кадров. В данной статье автор рассказывает о факторах, влияющих на профессиональную адаптацию специалистов.

SUMMARY

At present, the adaptation of students to the educational process and the process of production of specialists is of great importance in the system of higher education. In the era of a market economy, the correspondence between supply and demand and the significant role of competitive personnel in production depend on the professional adaptation of personnel. In this article, the author talks about the factors influencing the professional adaptation of specialists.

ТАЛАБАЛАРНИ ТАРБИЯЛАШДА ПЕДАГОГИК ФАОЛЛИЯТГА КУЙИЛАДИГАН ЗАМОНАВИЙ ТАЛАБЛАР

Ходжанов А. Р.

*“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш
муҳандислари институти”*

Миллий тадқиқот университети

“Профессионал таълим ва жисмоний маданият” кафедраси доценти

Таянч сўзлар: глобал ҳамкорлик, интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологиялар, инновация ёки интерфаоллик, коммуникацион технологиялар, ўқитувчининг шахсий фазилатлари, касбий маҳорат, замонавий ахборот, бурч, масъулият.

Ключевые слова: глобальное сотрудничество, интерактивные и нетрадиционные педагогические технологии, инновации или интерактивность, коммуникативные технологии, личностные качества педагога, профессиональные навыки, современная информация, долг, ответственность.

Key words: global cooperation, interactive and non-traditional pedagogical technologies, innovations or interactivity, communication technologies, personal qualities of a teacher, professional skills, modern information, duty, responsibility.

Ўз эртанги келажагига бефарқ бўлмаган, ёруғ ва фаровон кунларини унинг эгалари бўлмиш ёш авлод истиқболида кўрган миллат таълимтарбияга алоҳида эътибор қаратади. Таълим тизими самарадорлигини оширишда:

- биринчидан, ҳудудий ривожланиш истиқболаридан келиб чиқиб, касб йўналишларини белгилаш ва жорий этиш амалга оширилди;
- иккинчидан, таълим муассасаларининг касбий йўналишлари лойиҳалаштирилди;
- учинчидан, таълимнинг моддий-техникавий базаси мустаҳкамланди;
- тўртинчидан, таълим муассасалари юқори малакали педагог ва муҳандис-педагог ходимлар билан таъминланди;
- бешинчидан, таълим муассасалари фаолиятини юритишда давлат бюджет ва ҳомийлик маблағларидан самарали фойдаланилди;
- олтинчидан, таълим муассасалари ва меҳнат бозори ўртасида узвийликни таъминлаш ишчи кучи талаб ва таклифи мувофиқлаштирилди.

ди. Республикамизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, янгиланишлар талаба ёшларимиз тақдири, уларнинг ёруғ истиқболига мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилмоқда. Ўзлуксиз таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотларнинг икки муҳим кўрсаткичи – сифат ва самарадорлик, айнан, ўқитувчининг салоҳияти ва касбий маҳоратига узвий алоқадордир. Унинг талабномаси (прос-сиограммаси) кун сайин кучаймоқда. «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдеворидир», деган шиор кун тартибига ўринли келтирилган мустақиллик йилларида бу масаланинг ечими ўқитувчи ва тарбиячи шахсига янада мустаҳкам алоқадор бўлиб қолди. Боиси, ўқитувчи тажриба ва малакасининг уйғунлиги муваффақиятлар гарови эканлиги сир эмас. Ушбу ҳужжатларнинг талаблари асосида билим ва касб-ҳунар эгаллашга бўлган эътибор кучайиб кетди. Шу туфайли таълимтарбия тизимида янгича илмий-услубий ёндашувлар кириб кела бошлади. Бу ёндашувлар, ўз навбатида, ўқув жараёнининг турли ташкилий ва методик жамғармаларида муайян ижобий ўзгаришларни содир этади, албатта. Уларнинг кўпчилиги педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат билан узвий боғлиқ ўзгаришлардир. Педагогик технология ўқув предмети ва фан сифатида ўзининг ҳаётдаги муносиб ўрнини эгаллаб бормоқда. «Педагогик технология», «Янги педагогик технологиялар», «Замонавий педагогик ва интерфаол технология», «Ахборот ва инновацион технологиялар», «Таълим технологияси», «Техника», «Маҳорат», «Ахборот технологияси», «Ахборот-коммуникация технологиялари», «Таълим методлари», «Тарбия методлари», «Педагогик маҳорат» каби ата-малар, тушунчалар, махсус ва танлов курслари, ўқув предметлари шаклланиб ва уларнинг мазмун-моҳияти ўзгариб турмуш ва амалий фаолиятга шиддат билан кириб келмоқда. Умумпедагогик тушунчалар тизимида технология муаммосига илмий ёндашиш кучаймоқда. Педагогик технология ва педагогик фаолият ҳамда ўқитувчи профессиограммаси бир бутун жараён ёки ҳодиса тарзида тасаввур қилинади. Шу нуқтаи назардан, педагогик технология ва педагогик маҳорат ўзаро қондош - эгизакдир. Педагогик технологияни ўқитиш жараёнида қўллаш сифат ва самарадорликнинг етакчи омилларидан биридир.

Давлат раҳбари Шавкат Мирзиёев педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилишларининг бирида: «Мен му-

аллимларнинг жамиятимиздаги обрўсини ошириш ҳақида кўп ўйлайман. Чунки ўзим кўп йиллар олийгоҳда домла бўлиб ишлаганим учун бу соҳанинг қанчалик қийин ва машаққатли эканини яхши биламан.

Албатта, бу борада моддий қўллаб-қувватлаш муҳим, лекин бу касбнинг обрўсини фақат ўқитувчининг ўзи фидокорона меҳнати, ўз устида тинимсиз ишлаши, бошқаларга ўрнак бўлиши билан ошира олади. Биз энди жамиятимизда ўқитувчиларни «сиз»лаб, уларнинг шаъни ва ҳурматини бошимизга кўтарадиган, уларни том маънода келажак бунёдкорлари, деб улуғлайдиган муҳитни яратишимиз зарур...», -деб таъкидлаган эдилар.

Одамлар доимо ўқитувчиларга алоҳида муносабатда бўлиб, “устоз” дея нисбат бериб келишган. Халқ оғзаки ижодида эса “Устоз – отангдек улуғ” каби жумлалар устозлар шаънини улуғлаб, уларга бўлган ҳурматни ошириб келган.

Азал-азалдан инсоният ўқитувчига талабни кучайтириб, бу касб эгаларини барча камчиликлардан холи бўлишларини исташган. 1586 йилдаги ёзишмаларда ўқитувчиларга қуйидаги талаблар қўйилган: «..... мактабнинг ўқитувчиси тақводор бўлиши билан бир қаторда, мулоҳазали, камтарин, лекин шу билан доно, хушмуомала, ичкиликдан холи, меҳрибон, хаёлпарастликдан узоқ, лекин шу билан бирга яхши фазилатларга интилувчи бўлиши лозим».

XVII асрнинг бошларида жаҳон педагогикасининг таниқли асосчиси Я.А.Коменский ўқитувчининг асосий мақсади: “талабалар томонидан ўрнак бўлишга чорловчи шахсий юксак ахлоқи, одамларга муҳаббати, билими, меҳнатсеварлик ва бошқа фазилатларни намойиш қила оладиган, инсонпарварлик асосида тарбиявий ишларни олиб борадиган, ўз касбининг етук мутахассиси бўлиш”, - деб таъкидлаган. Билим беришда ҳар бир ўқитувчининг ўз усули, услуби ва йўли бўлади. «Ёш қалбга билим беришда - улар учун куёш нуридек тафт таратинг», - деган К.Д.Ушинский.

Одамлар устозларга ҳамиша жуда юқори талабларни қўйиб келишган. Аввало, ўқитувчи чуқур ва кўп киррали билимга, фани доирасида тушунчаларни самарали етказиш усуллари ҳақида тасаввурга эга бўлиши, инсон тарбиясининг асосий негизи - бола ишончини қозониши, ўз талабаларининг ишончли дўстига айланиб, уларга тўғри маслаҳат бера олиши каби жиҳатлар педагогнинг нақадар муҳим касб эгаси бўлишидан далолат. Ҳар қандай ўқитиш дастури, ҳар қандай тарбия усули, қанчалик яхши бўлмасин, агар ўқитувчи талабасининг ишончига кирмаса, қоғозларга туширилган “ўлик хат ва ёзишмалар” бўлиб қолаверади, аслида эса ишонч оқланса, бу ҳолат самарали таъсир кучига эга бўлади.

Замонавий ўқитувчига қўйиладиган бир қатор талаблар ҳақида гапирадиган бўлсак, аввало, Устоз ўзининг шахсий хулқ-атвори, ҳаётга муносабати билан маънавий ҳаётнинг намунасини кўрсатиши, талабаларни инсоний фазилатлар, ҳақиқат ва эзгуликнинг юксак идеаллари асосида тарбиялашга мажбурдир. Бугунги кун ўқитувчисига муҳим талаб - бу талабалар билан ишлаш, болаларга бўлган муҳаббат ва улар билан мулоқот қилишдан завқланишни намоён қила оладиган шахс сифатидаги педагогик қобилиятларнинг мавжудлиги. Кўплаб сўровномалар натижаларига кўра, етакчи ўқитувчилар сирасига ҳамиша ўз қобилиятларини намоён қила оладиганлари ва педагогик компетенцияга эга бўлган мутахассислар киритилган.

Кўпгина мутахассислар, аниқ қобилиятларнинг етишмаслигини бошқа касбий фазилатларни ривожлантириш орқали қоплаш мумкин, деган хулоса билан чегараланишади, аслида қобилият - меҳнатсеварлик, ўз вазифаларига ҳалол муносабат, ўз устида доимий ишлаш орқали шаклланади.

Биз педагогик қобилиятлар (истеъдод, касб, мойиллик)ни педагогик касбни муваффақиятли эгаллашнинг муҳим шарти сифатида тан олишимиз керак, аммо ҳар қандай ҳолатда ҳал қилувчи шарт туғма профессионаллик бўлиб қолаверади. Ўқитувчиликка номзодларнинг кўпи касбий мойилликка эга бўла туриб, том маънодаги ўқитувчилик вазифасини уддалай олмадилар, чунки билимга эга бўлганликлари билан уни еткази бериш ва фанга қизиқтира олиш кўникмасига эга эмас эдилар. Барча имкониятлар бўлишига қарамасдан, аудиторияни бошқаришда эплай олмайдиган ўқитувчиларни ҳам кўриш мумкин.

Шунинг учун, ўқитувчининг муҳим касбий фазилатлари сифатида меҳнатсеварлик, самарадорлик, интизом, масъулият, мақсадни қўйиш қобилияти, унга эришиш йўллари билан бир қаторда, қатъиятлилиқ, касбий даражани мунтазам ва тизимли равишда такомиллаштириб бориш, машғулот сифатини доимий равишда яхшилаш истагида бўлиши талаб этилади.

Ўқитувчи, аввало, ҳар доим ижодкор инсондир. У ўз талабаларининг кундалиқ ҳаёти ташкилотчиси. Шахсий фаолияти кўлами орқали ўқитувчи иродасини намоён қилиб, талабаларни фанига қизиқтиришга ҳаракат қилади. Аудиторияда ўқитувчи – педагог, раҳбар, тарбиячи, ихтирочи, тезкор, қатъиятли, ҳар доим ҳар қандай вазиятни мустақил ҳал қилишга тайёр бўлган профессионал.

Ўқитувчининг касбий зарурий фазилатлари – билимдонлик, креативлик, янгиликка чанқоқлик, чидамлилиқ ва ўзини тута билиши, бошқарувчилиги, талабага нисбатан меҳрга мойил бўлиши, майда-чуйда нарса-

лардан асабийлашмаслиги. Ўқитувчининг ўзига хос касбий сифати – бу адолатдир. У ўз фаолиятининг моҳиятига кўра талабаларнинг билимлари, кўникмалари ва ҳаракатларини тизимли равишда баҳолашга мажбур. Шунинг учун, унинг баҳолари талабаларнинг ривожланиш даражасига мос келиши муҳимдир. Улар томонидан объективлик баҳоланади. Объектив бўлиш қобилияти сифатида ўқитувчининг ахлоқий обрўсини ҳеч нарса кучайтирмайди. Тарафкашлик, субъективизм таълим учун ўта зарарли.

Ўқитувчи характеридаги руҳий сезгирлик - бу талаба ҳолатини, уларнинг кайфиятини ҳис қилиши, энг аввало муҳтожларига ёрдамга келиши, имкон қадар барометр вазифасини бажаришидир. Ўқитувчининг табиий ҳолати - бу талабанинг бугуни ва келажаги учун қайғуриб, касбий ғамхўрлик ва шахсий жавобгарлик ҳиссига эга бўлиши муҳимлигида. Ўқитувчи талабчан бўлиши керак. Бу унинг муваффақиятли ишлаши учун энг муҳим шарт. Ўқитувчи ўзига юқори талабларни кўяди, чунки бошқалар ўзларидан йўқ нарсани талаб қила олмайди. Ривожланаётган шахснинг имкониятларини ҳисобга олган ҳолда педагогик талабчанлик оқилона бўлиши керак.

Ҳазил туйғуси тарбиячига педагогик жараён давомида таранг вазиятни нейтраллаштиришга ёрдам беради: қувноқ ўқитувчи ғамгинга қараганда яхшироқ дарс беради. Унинг арсеналида ҳазил, мақол, афоризм, дўстона ҳазил, табассум мавжуд - бу ижобий ҳиссий фон яратишга имкон берадиган ҳамма нарса, талабаларни ўзларига ва вазиятга жалб қилади.

Ўқитувчининг касбий тактикаси - талаба билан мулоқотда мутаносиблик туйғусига эга бўлиши лозим. Одоб - бу тарбиячининг онги, ҳиссиётлари ва умумий маданиятини концентрациялашган ифодасидир. Унинг асосий мақсади талаба шахсига ҳурмат. Бу ўқитувчини бепарволикдан огоҳлантиради, уни муайян вазиятда оптимал таъсир воситаларини танлашга ундайди. Ўқитувчилик касбидаги шахсий фазилатларни касбий хусусиятлардан ажратиб бўлмайди.

Улар орасида: ўқитиш мавзусини ўзлаштириш, мавзунини ўқитиш методикаси, психологик тайёргарлик, умумий билим, кенг маданий дунёқараш, педагогик маҳорат, педагогик меҳнат технологияларини ўзлаштириш, ташкилотчилик қобилиятлари, педагогик такт, педагогик техника, коммуникация технологияларини ўзлаштириш, нотиқлик санъати ва бошқалар киради. Унинг таркибий қисмлари виждонлилик ва фидойилик, таълим натижаларига эришишдан қувониш, ўзига, ўз малакасига бўлган талабларнинг доимий ўсиб бориши.

Замонавий ўқитувчининг шахсияти асосан унинг билимлилиги ва юксак маданияти билан белгиланади. Замонавий дунёда эркин ҳаракатланишни истаган ҳар бир киши кўп нарсаларни билиши керак. Ўқитувчи - бу визуал намуна, ўзини тутиши керак бўлган ўзига хос стандарт эгаси. Ўқитувчининг ишини таҳлил қилишда ажралмас сифат - ўқитувчининг маҳорати биринчи ўринга чиқади. Унинг кўплаб таърифлари мавжуд. Энг умумий маънода, бу юксак ва доимий такомиллашиб борадиган таълим ва тарбия санъати.

Маҳорат - ўқитувчининг шахсий маданияти, билими ва дунёқарашини педагогик техника ва илғор тажриба билан бирлашишига асосланади. Маҳоратни эгаллаш учун назарияни билиш, ўқув жараёнининг самарали технологияларидан фойдаланиши, уларни аниқ бир вазият учун тўғри танлаши, берилган даражадаги ва сифатдаги жараёни лойиҳалаши, уни шундай ташкил қилиш керакки, ҳатто энг ноқулай шароитларда ҳам керакли даражага эришиб бориши лозимлигида ифодаланади.

Ҳақиқий ўқитувчи ҳар доим ҳам ҳар қандай саволга ностандарт жавоб топади, ўзига хос тарзда мурожаат қила олади, унинг қизиқишини уйғотади, ҳаяжонлантиради. Бундай ўқитувчи мавзунини чуқур билади, талабаларга ўз билимларини етказиш қобилиятига эга, замонавий ўқитиш усуллари эгаллаган бўлади.

Ақсарият ўқитувчилар, агар хоҳласалар, замонавий иш услубларини ўзлаштира олишади. Бунга эришиш йўли осон эмас, у зўриқишни, ҳамкасблар ишини кузатишни, доимий равишда ўз-ўзини тарбиялашни, махсус адабиётларни ўрганишни, янги ўқитиш усуллари жорий этишни талаб қилади. Маҳоратга эга бўлган ўқитувчи эгалик қиладиган нарсасиз билимнинг илдизини самарали қилишни билади, ўқув жараёнида ижобий натижага эришади, иш услубларини алмаштиради, қизиқарли мисоллар келтиради ва билимларни узатишнинг ўзига хос усуллари топади.

Мажбурий ўқитиш таълимнинг муҳим элементи - бу ўқитиш техникасининг юқори даражаси. Педагогик техника - бу педагогик ҳамкорлик усуллари амалда самарали қўллаш учун зарур бўлган билим, қобилият ва кўникмалар мажмуаси. Бу шунингдек, педагогика ва психология фанларини чуқур билишни, махсус амалий тайёргарликни талаб қилади. Аввало, ўқитувчи болалар билан мулоқот қилиш маҳоратини, тўғри оҳанг ва услубни танлаш қобилиятини, соддалиги ва табиийлигини ўзлаштиради.

Педагогик техниканинг ажралмас элементи ўқитувчининг ўз эътиборини ва талаба эътиборини бошқариш қобилиятидир. Кўп сонли опера-

цияларни бажарадиган талабалар катта гуруҳларида ҳеч нарса назоратдан четда қолмаслиги керак. Ўқитувчи учун талабанинг хатти-ҳаракатларининг ташқи белгиларига қараб ўз рухий ҳолатини аниқлай билиш муҳимдир. Педагогик ҳаракатларни танлашда буни эътиборсиз қолдириб бўлмайди. Ҳар бир дақиқада талабанинг ҳолатини ҳисобга олиш педагогик тактиканинг асосини ташкил этади, ишда энг муҳим ўринни эгаллайди.

Шошма-шошарлик ҳисси ҳам ўқитувчига хосдир. Кўп хатоларнинг сабабларидан бири шундаки, ўқитувчилар ўз ҳаракатларининг суръатини мутаносиб равишда таққосламайдилар: улар шошилиб ёки кечикиб мавзуга ёндашишлари мумкин, бу педагогик таъсир самарадорлигини пасайтиради.

Малака ва кўникмаларга эгалик ўқитувчиларнинг муайян ҳаракатларига, ахлокий фазилатларининг намоён бўлишига, субъектив муносабатдан хоиликка таъсир қилади. Шу маънода ўқитувчининг маҳорати маълум даражада актёр маҳоратига ўхшашдир. Ўқитувчининг апелляцияси - илтимос, ҳукм, тасдиқлаш, буйруқ бўлиши мумкин. Ўқитувчи ҳар доим бир хил роль ўйнайди - ўзи учун ва шу билан битта мақсадга интилади - талабаларга тўғри таъсир ўтказиш.

Педагогик муносабат ва мулоқот - ўқитувчи ва талаба ўртасида алоқа ўрнатиш. Бу ўқитувчининг талабалар билан ишончли муносабатларни ўрнатишга қаратилган касбий ўзаро алоқаси сифатида ҳам белгиланиши мумкин. Бу ерда нутқ маданияти, тўғри нафас олиш ва овозли машқ қилиш муҳим роль ўйнайди. Ўқитувчи ўз овозини, юзини, паузасини, ҳолатини, юз ифодаларини, имо-ишораларини бошқаришни ўрганиши керак.

Бугунги кунда жаҳон педагогикасида педагогик мулоқот муаммолари фаол ўрганилмоқда. Яқинда нашр этилган америкалик ўқитувчилар Ж.Брофи ва Т.Гудднинг «Ўқитувчи ва талаба ўртасидаги муносабатлар» китобида ўқитувчининг талабаларга танланган муносабатида намоён бўлган «субъектив» мулоқоти хусусиятлари таҳлил қилинган. Масалан, ўқитувчилар тез-тез ўзларининг хушёқшини уйғотадиган талабаларига мурожаат қилишлари аниқланди.

Уларга бефарқ бўлган талабалар ўқитувчининг эътиборидан четда қоладилар. Ўқитувчилар «интеллектуаллар» га яхши, интизомли, ижро этувчи талабалар билан муносабатда бўлишади. Пассивлар иккинчи ўринда туради. Ва мустақил, фаол ва ўзига ишонган талабалар ўқитувчининг меҳридан умуман завқланмайдилар. Талабанинг ташқи жозибадорлиги алоқа самарадорлигига сезиларли таъсир кўрсатади.

Ғайрат, қувонч ва ишончсизлик одатда баланд овозда, ғазаб, қўрқув анча баланд овозда, қайғу, хафагарчилик ва чарчоқ юмшоқ ва бўғиқ овозда етказилади. Мактабда баъзи устозларнинг ғичирлаган ёки хириллаган овозлари қандай безовта қилганини эслаб, овоз ҳам ўқитишга тўсқинлик қилиши мумкинлигини тушуниш мумкин. Ўз-ўзини тарбиялаш, доимий равишда ўзини такомиллаштириш машғулоти орқали кўп нарсани ўзгартириш мумкин. Нутқнинг тезлиги ўқитувчининг ҳис-туйғуларини ҳам акс эттиради: тез нутқ - ҳаяжон ёки ташвиш; секин - депрессия, такаббурлик ёки чарчоқнинг далили.

Хулоса ўрнида шунини айтиш мумкинки, ўқитувчи идрокнинг ташқи, эстетик томони талабалар учун ҳам муҳимдир. Талабаларнинг шаклланиш босқичидаги қизиқишлари лабил ва атроф-муҳит шароитлари таъсирига кўпроқ мойил бўлади. Шу сабабли, ўқитувчи билан мулоқот қилиш жараёнида ўқитиш ва ўқиш жараёни содир бўлади, деган хулосага келиш мумкин ва бу талабаларни ўзларининг афзалликлари ва камчиликлари билан шахс сифатида қабул қилишдан кам эмас, чунки унинг ривожланишида унинг атрофидагилар алоҳида таъсир кўрсатади. улар орасида ўқитувчи охириги бўлмаган одамлар.

Замонавий талаба учун келажак ўқитувчисининг идеал қиёфаси бугун шаклланимоқда. Бўлажак ўқитувчини тарбиялашда асосий эътибор психологик-педагогик фанларга қаратилиши керак, эҳтимол бўлажак ўқитувчида унинг ижодий асосларини, интилувчанлик ва ижодкорликни ривожлантиришга ёрдам берадиган бундай фанларни жорий этиш зарурдир.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. – Т.: «Ўзбекистон», 2015.
2. Ишмухаммедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: «Истеъдод», 2008.
3. Омонов Н.Т., Хўжаев Н.Х., Мадярова С.А., Эшонов Э.У. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. - Т.: «Иқтисод-Молия», 2009.
4. Курбонова Г.А. Бугунги кундаги ўқитувчининг педагогик маҳорат ва педагогик бурчи. Ўзлуксиз таълимни ривожлантиришнинг ижтимоий мониторинги, жараёнининг илмий асослари ва натижавийлиги. Илмий-амалий анжуманидаги маърузаси. - Т.: 2013.
5. Нишонов С. Шарқ Ўйғониш даври педагогик фикр тарихида баркамол инсон тарбияси. Пед. фан. докт. дисс. - Т., 1998.
6. <https://zamin.uz/jamiyat/>
7. <https://e-library.namdu.uz/>
8. <http://hm.tiiame.uz/>

РЕЗЮМЕ

Мақолада таълимда ўқитувчи фаолиятининг муҳим аҳамияти, педагогик маҳорат, янги интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологияларни қўллашнинг роли, замонавий ўқитувчининг бурчи ва масъулияти тўғрисида фикр ва мулоҳазалар юритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье содержатся мысли и мнения о значении деятельности учителя в образовании, педагогическом мастерстве, роли использования новых интерактивных и нетрадиционных педагогических технологий, долге и ответственности современного учителя.

SUMMARY

The article contains thoughts and opinions about the significance of the teacher's activity in education, pedagogical skills, the role of using new interactive and non-traditional pedagogical technologies, the duty and responsibility of the modern teacher.

ТАЛАБАЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Ярова С. Б.

*ТИҚХММИ Миллий тадқиқот университетининг
2-босқич таянч докторанти*

Таянч сўзлар: инновацион ҳамкорлик, компетентлик, интеллектуал салоҳият, ижтимоий компетентлик, педагогик механизм.

Ключевые слова: инновационное сотрудничество, компетентность, интеллектуальный потенциал, социальная компетентность, педагогический механизм.

Key words: innovative cooperation, competence, intellectual potential, social competence, pedagogical mechanism.

Таълим муассасаларида кадрлар тайёрлаш ва узлуксиз таълим тизими ислох қилишнинг ҳуқуқий меъёрий асослари яратилди. "Таълим тўғрисида" ги қонунлар узлуксиз таълим тизимининг асосий бўғинларидан бири ҳисобланган олий таълим тизимида юқори малакали профессор ўқитувчиларнинг малакасини ошириш билан уларнинг илмий дунёқарабини кенгайтириш, меҳнатга ижодий ёндашишини янада кучайтириш ва юксак интизомни шакллантириш вазифасини кўяди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 15 июлдаги "Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида" ги ПҚ-916 сон қарори, 2011 йил 20-майдаги "Олий таълим муассасаларининг моддий техника базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида" ги ПҚ-1533-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 26 августдаги 07-03-14-10-сонли "2015-2017 йилларда сув хўжалиги учун кадрлар тайёрлаш ва мутахассислар малакасини ошириш сифатини тубдан яхшилаш ҳамда ўқув муассасалари билан сув хўжалиги ташкилотлари соҳага алоқадор бошқа вазирлик, идора ва ташкилотлар ўртасида ўрнатилган алоқа тизимини янада мустаҳкамлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" ги баёни, 2015 йил 4 ноябрдаги "Олий таълим, фан ва ишлаб чиқариш инновацион ҳамкорликни амал-

га оширишни ташкил этиш масалалари тўғрисида”ги 47 сонли ва 18 ноябрдаги 49-сонли мажлис баёнларида белгиланган вазифаларни бажариш мақсадида муҳим йўналишлари белгилаб берилди.

- Бўлажак профессионал таълими ўқитувчилари, катта илмий ходим-изланувчилари, мустақил изланувчилари ва иқтидорли талабаларининг интеллектуал салоҳиятини ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ҳудудий бошқармаси тасарруфидаги касб-ҳунар коллежларидаги реал муаммоларни ечишга сафарбар қилиш.
- Бўлажак профессионал таълими ўқитувчилари, катта илмий ходим-изланувчилари, мустақил изланувчилари ва иқтидорли талабаларининг илмий-тадқиқот фаолиятлари натижасида яратилаётган ишланмаларини ишлаб чиқаришга ўз вақтида жорий этиш.
- Ҳудудий бошқарма тасарруфидаги касб-ҳунар коллежлари базасида талабаларнинг ўқув, малакавий ва битирув олди амалиётларини ташкиллаштириш, ўқув режалари ва фан дастурларига реал иқтисодиёт субъектлари талабларига мос равишда ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш бўйича ўрнатилган тартибда таклифларни ишлаб чиқиш.
- Қишлоқ ва сув хўжалиги хўжалиги соҳаларидаги касб-ҳунар коллежлари учун юқори малакали кадрларни тайёрлаш, мутахассислар малакасини ошириш, соҳа фанини жадал ривожлантириш ва ўқув муассасалари ҳамда ишлаб чиқариш корхоналари ўртасидаги алоқа тизимини такомиллаштириш, шунингдек уларнинг ўртасида ўзаро манфаатли ҳамкорликни ўрнатиш;
- Бўлажак профессионал таълими ўқитувчилари, жумладан илмий ва илмий – педагогик кадрлар ва магистрлар тайёрлашда ишлаб чиқариш ташкилотларининг моддий техник базаси ва салоҳиятидан фойдаланиш ҳамда ўқув ва илмий – тадқиқот муассасалари салоҳияти ва базасидан унумли фойдаланган ҳолда уларни ривожлантириш;
- Бўш иш ўринлари ва истикболда янги мутахассисларга бўладиган эҳтиёжлар ҳақидаги маълумотлар базасини шакллантириш, битирувчиларни малакавий битирув ишларини ва диссертацияларини бажаришларида ва ишга жойлаштиришда яқиндан ёрдам бериш.

Ижтимоийлашган ва эркин фикрловчи педагогларга бўлган эҳтиёжнинг юқорилиги профессионал таълим жараёнини инновацион ёндашув ва замонавий усуллар асосида ривожлантириш, амалга оширишнинг илмий асосланган тизимини яратишнинг долзарблигини оширмоқда. Жумладан, профессионал таълим йўналиши талабаларини касбий фаолиятга тайёрлашда таълим жараёнини инновацион креатив технологиялар воси-

тасида такомиллаштириш орқали уларнинг креатив компетенцияларини, педагогик интуицияларини, мустақил ҳаракат қилиш, мослашувчанлик, касбий идентификациялари, эрикин фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш муҳим ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, таълим жараёнида инновацион технологияларнинг турли вариантларини қўллаган ҳолда, унинг ўзига хос хусусияти, ўқитиш мазмуни ва ўқув меъёрий хужжатлари мазмунини такомиллаштиришни тақозо этади.

Талабалар ижтимоий компетентлигини такомиллаштириш, ўз навбатида, мазкур жараён самарадорлигини кафолатловчи мезонларни аниқлаштириб олишни тақозо этди. Бу мезонлар: ижтимоий фаолликнинг англанданганлик даражасини характерлайдиган ғоявий, маънавий тасаввурларнинг шаклланданганлик даражаси; ижтимоий фаолликнинг зарур компонентлари сифатида амалий касбий малакаларни эгаллаш даражаси; ижтимоий фаоллик мотивациясининг ривожланиш даражаси; мустақиллик ва ташаббускорлик, топқирлик, тadbиркорликнинг ривожланиш даражаси кабилардан иборат.

Талабаларда ижтимоий компетентлигининг ривожланиш даражаси кўрсаткичлари сифатида атрофдагиларига нисбатан меҳрибонлик, ҳозиржавоблик; жамоат ишларида ташаббускорлик; ижтимоий топшириқларда фаоллик; оила аъзолари ҳақида ғамхўрлик; мустақилликни тушуниш ва унга интилишнинг мавжудлиги; келгуси фаолиятини режалаштириши ва режага мувофиқ ҳаракат қилиш малакаси;

белгиланданганларни бажаришда қатъийликнинг намоён бўлиши; ўз ишини ўзи назорат қилиш, таҳлиллаш ва баҳолаш қобилиятларини белгилаш мумкин.

Олий таълим муассасалари талабаларининг ижтимоий компетентлигини инновацион ҳамкорлик асосида такомиллаштириш, уларнинг ижтимоий ташаббускорлигини қўллаб-қувватлашга доир янги педагогик воситаларни ишлаб чиқиш, ижтимоий-маданий ва коммуникатив фаолиятни самарали ташкил этиш малакаларини ривожлантиришга доир қатор илмий изланишлар олиб борилмоқда. Ижтимоий компетентликни инновацион ҳамкорлик асосида такомиллаштиришнинг асосий омиллари сифатида талабаларда ахлоқий-эстетик дунёқараш ва сиёсий ижтимоийлашувни қарор топтириш алоҳида эътироф қаратилмоқда. Шунингдек, ижтимоий фаолликнинг педагогик механизмлари сифатида талабалар ахлоқий, касбий ва коммуникатив тайёргарлигининг маънавий маданий асослари, тараққиёт ғояларига онгли муносабати, технократик фикрлашини ривожлантириш муҳим ўрин тутди.

Республикаимизда олий таълим мазмуни ва кадрлар тайёрлаш жараёнларини илғор хорижий тажрибалар асосида такомиллаштириш, талабаларда ижтимоий компетенцияларни ривожлантиришга маънавий-маърифий ишларнинг муҳим йўналиши сифатида алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу билан бирга талабаларнинг бўлажак касбий фаолиятнинг ижтимоий аҳамиятини тўлиқ англанишига эришиш, ижтимоий талаб ва мажбуриятларга масъулиятни муносабатни қарор топтиришнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш зарурияти юзага келмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий компетентлигини ошириш” каби муҳим вазифалар белгилаб берилган. Бу эса талабаларнинг ижтимоий компетентлигини ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятларини аниқлаштириш, ижтимоий компетентликни такомиллаштиришнинг педагогик модели ва аудиториядан ташқари машғулотларни ташкил этишнинг интерфаол технологияларини такомиллаштиришни талаб этади.

Талабаларда ижтимоий компетентликни асосида такомиллаштиришнинг меъёрий ҳуқуқий ва илмий - назарий асослари, талабалар ижтимоий компетентлигини такомиллаштиришнинг тарихий тараққиёти, хорижий ва маҳаллий тажрибалар таҳлили ҳамда ижтимоий компетентликни ривожлантириш тамойиллари, ижтимоий компетентликнинг долзарб педагогик муаммо сифатидаги мазмуни ва амалиётдаги аҳволи илмий таҳлил этилган.

Талабалар ижтимоий компетентлигини такомиллаштиришда мазкур муаммонинг турли жиҳатлари педагог, психолог, файласуф, социолог ва ҳуқуқшунос олимларнинг изланишларида ўрганилганлиги аниқланган. Оила, маҳалла ва таълим муассасаларида соғлом муҳитни таъминлашга эришиш, жамият аъзоларининг ижтимоий компетентлигини оширишга ёрдам кўрсатиш ва фарзанд тарбиясида тарихий тараққиёт йўлини босиб ўтган буюк алломалар илмий мероси улкан аҳамият касб этиши баён этилган.

Бу борада Имом Ал-Бухорий, Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Кайковус, Аҳмад Югнакий, Муслихиддин Саъдий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Абдурахмон Жомий, Абдурауф Фитрат, Алишер Навоий, Абдулла Авлоний каби мутафаккир-

лар асарларида ижтимоий компетентликни тарбиялашнинг ўзига хос хусусиятлари, шакл ва методларидан ўринли фойдаланишнинг самарали жиҳатлари ўз аксини топган.

Талаба-ёшларда ижтимоий компетентликни такомиллаштиришнинг педагогик масалалари юзасидан Б.Адизов, Б.Рахимов, Г.Ж.Туленовалар, Д.Рўзиева, Д.Шарипова, З.Исмаилова, Қ.Қ.Куранбоев, М.Қуронов, М.Махмудова, Н.А.Муслимов, Н.Ортиқов, Н.Эгамбердиева, О.Жамолдинова, О.Мусурмонова, Р.Джураев, Ў.Қ.Толипов, У.Маҳкамов, Х.И.Ибрагимов, Ш.Мардонов, Ш.Шарипов, Ш.Шодмоновалар томонидан илмий изланишлар амалга оширилган.

Мазкур муаммо юзасидан хорижлик A.Amutio, A.Smit, A.Yolanda,

K.Franco, L.Breeman, R.Sears, R.O.Renye каби олимлар томонидан тадқиқот ишлари олиб борилган. Турли соҳа олимлари томонидан олий таълим муассасалари талабаларида ижтимоий компетентликни такомиллаштириш муаммоси юзасидан тадқиқотлар олиб борилган бўлсада, маданий, ижтимоий, касбий ҳамда илмий фаол шахс сифатида касбий фаолиятга тайёрлашнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш масаласи етарлича тадқиқ этилмаган.

Талабалар ижтимоий компетентлигини такомиллаштиришда педагогик вазиятларни моделлаштириш, педагогик фаолиятга тақлид қилиш, мутахассисликнинг ижтимоий масалаларига доир махсус семинарлар ташкил этиш, ўқитиш мазмунига битирув малакавий иши ва магистрлик диссертацияларига педагогик муаммоларни ижтимоийлаштиришга доир бўлимларни киритиш, педагогика, этика, эстетика ҳамда экология бўйича маданий-инсонпарвар дастурларнинг фанлараро блокларини ишлаб чиқиш долзарб саналишига алоҳида аҳамият қаратилган.

Бу борада ўқитувчи раҳбарлигида мунозара, конференция, “ақлий ҳужум”, “кейс-стади” (аниқ намуна асосида ўқитиш), имитацион моделлаштириш, сценарийлар ишлаб чиқиш, билимлар харитасини тузиш, танқидий фикрлашни ривожлантирувчи метод ва технологияларни қўллаш ўқув материални фаол ўзлаштириш ва асосий тушунчаларни эгаллашга имкон беради. Мақсадга мувофиқ муаммони аниқлаш ва шакллантириш, фаолият воситаларини танлаш, моддий-техник ва ташкилий жиҳатдан таъминлаш усулларини ўзлаштириш, амалий натижаларга эришиш ва таҳлил этиш талабаларнинг шахсий тажрибаларини оширади.

Ижтимоий компетентликни такомиллаштиришда ахборот-коммуникацион технологияларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки АКТ воситалари талабаларга воқеа-ҳодисалар ҳақидаги маълумотларни излаш

ва қайта ишлаш, ахборотни бир турдан бошқасига кўчириш, улар ичидан зарур билимларни танлаб олиш, фақат объект ва ҳодисанигина эмас, балки муаммоли жараёнини ўрганиш, масофавий мулоқот, ўз меҳнати натижаларини расмийлаштириш ва тақдим этиш учун имкон яратади.

Талабалар ижтимоий компетентлигини такомиллаштиришнинг яхлит тизими – мутахассислар тайёрлаш мазмунини биринчи курсдан бошлаб касб тайёргарлиги жараёнида; ривожланиш шароитлари, педагог малакаси ва маҳоратига боғлиқ бўлган шахс шаклланиши жараёнларининг аниқ таклифи;

аниқлаш усули – олий таълим муассасаси профессор-ўқитувчилари тажрибаси; асосий восита – ўқув-тарбия жараёнининг касбий йўналиши тавсифланган босқичларни ўз ичига қамраб олган замонавий ва тизимли ёндашув асосида педагогик механизмлар ишлаб чиқилган бўлиб, ижтимоий кўникмаларини ривожлантиришга оид билим, кўникма ва малакалар касбий тайёргарлигига боғлиқ жараёнлар билан бирга шахсий хислатлари, касбий аҳамиятга эга сифатлари, қобилияти ва компетентлилигига боғлиқдир. Бунда:

1. Педагогик фаолиятда ҳар қандай концептуал моделда муайян даражадаги ижтимоий компетентлик хусусиятлари кўп қирралилигини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий фаолият жараёнларини моделлаштириш тизимининг энг асосий, фундаментал даражаларини танлаш принципига кўра юз беради.

2. Талабалар ижтимоий компетентлигини такомиллаштиришда касбий педагогик фаолиятга тайёргарлик тушунчаси ижтимоий жараён ва педагогик фаолиятининг ҳам субъекти ҳисобланади.

3. Қайта акс этириладиган объект моҳияти тўлиқ ифодаловчиси сифатида талабалар ижтимоий компетентлигини такомиллаштиришнинг интегратив модели танланди. Талабаларда ижтимоий компетентликни такомиллаштиришда илғор тажриба ва фаолиятнинг аниқ сифатлари бир-бирини тўлдирувчи, бир-бирини давом эттирувчи тарзида намоён бўлади. Талабаларда ижтимоий компетентликни такомиллаштиришда касбий-педагогик фаолиятга тайёргарлик умумий фаолиятнинг касб соҳасида намоён бўлишидир.

Аудиторияда ва аудиториядан ташқари жараёнларда талабаларнинг ижтимоий компетентлигини такомиллаштириш, мустақил тафаккурини шакллантириш, мулоқотга киришишга ундаш, ўз фикрини эркин баён этиши учун имкониятлар яратиш муҳим аҳамият касб этади ва бу ўз навбатида, уларнинг ижтимоий компетентлигини такомиллаштириш воси-

таларини аниқлаш ҳамда ўзига хос хусусиятларини ўрганиш заруриятини белгилайди.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора тadbирлар тўғрисида”ги ПФ-5812-сонли Фармони. WWW.Lex.uz
2. Ибрагимова Г.И. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш: п.ф. бўйича фалсафа доктори (PhD) диссер. автореф. –Т.: - 2017. – 24 б.
3. Рахманова М.Қ. Талабаларда ижтимоий фаолликни шакллантириш технологияларини такомиллаштириш // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2016. №1/6. –Б.230-233.
4. Рахманова М.Қ. Замонавий таълимда инновацион технологиялар ва ўқув дидактик материаллардан фойдаланиш // Глобал олий таълим тизимида илмий тадқиқотларнинг замонавий услублари. Халқаро илмий-амалий конференция.–Навоий, 2015. – Б.241-243.

РЕЗЮМЕ

Ҳозирда таълим тизимини такомиллаштириш орқали ҳар томонлама етук, баркамол, иродали, фидойи ва ташаббускор кадрларни тайёрлашга катта эътибор берилаяпти. Ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимидаги касб-хунар коллежлари учун юқори малакали кадрларни тайёрлаш, мутахассислар малакасини ошириш, соҳани жадал ривожлантириш ва ишлаб чиқариш корхоналари ўртасидаги узвий алоқа тизимини такомиллаштириш бўйича уларнинг ўртасида ўзаро манфаатли инновацион ҳамкорликни ўрнатиш.

РЕЗЮМЕ

В настоящее время путем совершенствования системы образования большое внимание уделяется подготовке зрелых, компетентных, желающих, самоотверженных и инициативных кадров. Налаживание взаимовыгодного инновационного сотрудничества между профессиональными колледжами в системе среднего специального профессионального образования, подготовка кадров высшей квалификации, повышение квалификации специалистов, опережающее развитие отрасли и совершенствование системы комплексных коммуникаций между производственными предприятиями.

SUMMARY

At present, by improving the education system, much attention is paid to the training of mature, competent, willing, selfless and enterprising personnel. Establishment of mutually beneficial innovative cooperation between professional colleges in the system of secondary specialized vocational education, training of highly qualified personnel, advanced training of specialists, advancing the development of the industry and improving the system of integrated communications between manufacturing enterprises.

ТАЪЛИМ ИННОВАЦИЯСИ

Очилов А. Х.

Чирчиқ давлат педагогика университети тадқиқотчиси

Таянч сўзлар: педагогика, янги, гоё, ёндаш, метод, технология, янгилик, тараққиёт, замонавийлик.

Ключевые слова: педагогика, новое, идея, подход, метод, технология, инновация, развитие, современность.

Key words: pedagogy, new, idea, approach, method, technology, innovation, development, modernity.

Кириш. Республикамиз таълим тизимида инновацион мактаблар ташкил этиш, уларнинг ҳукукий-меъёрий, методологик асосларини ўрганиш, сўнгра ушбу инновацион жараёнларнинг ўзига хос хусусиятларини таълим соҳасига тақдим этиш борасида сезиларли ишлар олиб борилмоқда.

Таълим инновациясини муҳокама қилишда, биз учун зарур бўлган асосий тушунчалардан бири “янги” тушунчасини аниқлаштириб олиш керак.

С.И.Ожеговнинг луғатида қуйидагича таъриф берилган: “Янги - биринчи яратилган ёки ясалган, пайдо бўлган ёки яқинда ясалган, аввалгисининг ўрнини босувчи, янги кашф этилган, яқин ўтмишга ёки ҳозирги вақтга тегишли, етарли даражада таниш бўлмаган, кам маълум бўлган нарса” [1].

Агар биринчи таъриф – “биринчи яратилган” - илгари мутлақо номаълум бўлган нарса ҳақида тасаввур пайдо қилса, унда қуйидаги хусусиятлар – “яқинда” ва айниқса “қайта кашф этилган” - бизга аллақачон мавжуд бўлган “эска” нарсасининг элементи маълум даражада янгилик бўлиши мумкинлигини айтади.

Шундай қилиб, биз икки турдаги янги ҳақида гапиришимиз мумкин:

1. Биринчи марта яратилган янги (мутлақо янги).

Бундай янгилик педагогика соҳасида кашфиётга тенгдир.

2. Эскининг элементларини ўз ичига олган янги.

Эски ва янги элементлар бирлашганда, аниқлаштириш ва қўшимча қилиш каби, билимнинг тубдан янги ҳолатини таъминлаши мумкин.

Таълимдаги ҳар қандай инновация ҳам шахсий, ҳам вақтинчалик (та-рихий) нуктаи назардан нисбийдир. Бир ўқитувчи учун янгилик бошқаси учун янги бўлмаслиги мумкин. Янгилик ҳар доим аниқ тарихий хусуси-ятга эга бўлиб, у аниқ бир даврда туғилади ва аниқ тарихий давр муам-моларини ҳал қилади. Янгилик киритиш жуда тез кўпчилиكنинг мулкига айланиши, оммавий таълим амалиётига кириши мумкин, аммо кейинча-лик у эскириб қолиши ва кейинчалик ривожланишга тўсқинлик қилиши мумкин.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Бу айнан “янги” атамасининг ноаниқлиги борасида (айниқса таълим соҳасида) педагогик адабиётларда ушбу масалага оид янги нашрлар дои-мий равишда пайдо бўлади. Улардан баъзиларини кўриб чиқамиз.

В.И.Загвязинскийнинг фикрига кўра, педагогикада янгилик нафақат илгари қўлланилмаган ғоялар, ёндашувлар, методлар ва технологиялар, балки ўзгарувчан шароит ва вазиятларда таълим муаммоларини самарали ҳал этиш имконини берувчи прогрессив бошланишга эга бўлган элемент-лар мажмуасидир (ёки педагогик жараённинг алоҳида элементлари) [2]. Яъни, ушбу муаллиф талқинида янгилик аслида “прогрессивлик” тушун-часига тўғри келади. Бироқ амалда маълумки, янгилик ҳар доим ҳам про-грессивлик ва тараққиёт, ҳаттоки кенгроқ тушунча “замонавийлик”ка ҳам тўғри келавермайди.

Педагогик янгилик муаммолари тадқиқотчиси Н.Р.Юсуфбекова янги-ликни педагогик воқеликнинг илгари номаълум бўлган ва ҳали натижага олиб келмаган, таълим назарияси ва амалиётини ривожлантириши мум-кин бўлган ўзгаришлар мазмунини деб таърифлайди. Бу мазмун яхлит педа-гогик воқеликка ҳам, унинг алоҳида таркибий қисмларига ҳам тегишли бўлиши мумкин [3].

Тадқиқот методологияси

Педагогик инновациянинг асосий тушунчалари тизимини кўриб чиққан ҳолда Н.Р.Юсуфбекова таълим тизимидаги инновацион жараёнлар тузил-масигигш учта блокини ажратиб кўрсатади:

Биринчи блок - педагогикада янги нарсалар яратиш блоки. Бу ерда пе-дагогикада янгилик бўлган, таълим инновациялари таснифи, янгисини яратиш шартлари, янгилик мезонлари, янгисини ўзлаштириш ва фойдала-нишга тайёрлик ўлчови, анъаналар ва инновациялар, педагогикада янги-сини яратиш босқичлари каби тоифалар кўриб чиқилади.

Иккинчи блок - янгини идрок этиш, ўзлаштириш ва баҳолаш блоки. Бу блокда педагогик жамоа, инновацияларни баҳолаш, инновацион муҳит,

педагогик жамоанинг янгини идрок этиш ва баҳолашга тайёрлиги каби тушунчалар келтирилади.

Учинчи блок - янгидан фойдаланиш ва қўллаш блоки. Ушбу блокда янгининг киритилиши, фойдаланилиши ва қўлланилишининг қонуниятлари ва турлари ўрганилади.

Таълим соҳасида “янги” атамасини талқин қилишнинг турличалиги туфайли ҳозирги кунга қадар педагогик адабиётларда ва инновацион таълим муҳитида “таълим инновацияси” тушунчасининг умумий қабул қилинган талқини мавжуд эмас.

Кўплаб олимлар (Н.Р.Юсуфбекованинг таълим соҳасидаги ҳар қандай инновациялар таркибида учта блок бўйича белгиланган тадқиқотларига ўхшаш) *таълим инновацияси ҳақида кенгроқ тушунча* берадилар, уни янги нарсаларни яратиш, ўзлаштириш, фойдаланиш ва тарқатиш жараёни сифатида тушунадилар. Ушбу масала билан шуғулланадиган баъзи тадқиқотчилар *таълим инновациясига янада қатъийроқ таъриф* берадилар, бу билан фақат янги нарсаларни яратиш фаолиятини тушунадилар. Янгини ўзлаштириш, фойдаланиш, тарқатиш жараёнлари улар томонидан ҳақиқий инновацион деб ҳисобланмайди.

Таҳлил ва натижалар

Инновация муаммолари билан шуғулланадиган олимлар ва амалиётчилар “таълим инновацияси” тушунчасининг тегишли талқинларини қуйидагича изоҳлайдилар:

Биринчи ҳолат - бу иш ҳолатига кўра беихтиёр таълим инновациялари сонини доимий равишда кўпайтиришга интиладиган баъзи таълим раҳбарларининг ҳолати. Уларнинг фикрига кўра, мактабдаги ҳар қандай ўзгариш инновация ҳисобланади. Шубҳасиз, бундай ёндашув таълим тизимидаги барча инновацион фаолиятни қадрсизлантириш билан таҳдид қилиши мумкин.

Иккинчи ҳолат – методологик - технократик. Баъзи методологлар инновациянинг умумий тушунчаларини тўғридан-тўғри ва баъзан механик равишда таълим соҳасига ўтказадилар ва таълимнинг ўзига фақат инновацияларнинг умумметодологик ёки ишлаб чиқариш-техник призмаси орқали ёки таълим инновацияларидан фақат иқтисодий фойдаланиш нуқтаи назаридан қарашади. Бундай қарашлар орқали таълимнинг муҳим хусусиятлари йўқолади.

Таълим инновацияларининг ўзига хослиги, масалан, инновацион жараёнларнинг барча умумий хусусиятларини сақлаб қолган ҳолда, таълим инновациялари бошқа соҳалардаги ўхшаш жараёнлардан фарқ қилади,

чунки инновациянинг таъсир этиш объекти ва фаолият субъекти ўқитувчи ва ўқитувчининг шахсияти билан боғлиқ.

Агар бу эътибордан четда қолса, таълим инновациялари бола ва ўқитувчининг ўзи билан боғлиқ таълимий бўлса, инновацион фаолиятнинг барча инсонпарварлик, инсонийлик таркибий қисмларидан, хусусан, ўқитишнинг инновацион онгни шакллантиришга қараб пасайиб боради.

Учинчи ҳолат - инновацион элитанинг бир қисми. Ушбу ҳолат вакиллари сўнгги вақтларда кўпинча инновацион ҳаракатни “мактабни янгилаш” деб номланган ҳаракатдан таълим инновациясини ўта қатъий тушуниш орқали ажратишга ҳаракат қилишади. Икки ҳаракатнинг бу бўлиниши ва қарама-қаршилиги жуда тўғри ва бизнинг фикримизга кўра нотўғри муқобилликка асосланган.

Ҳулоса ва таклифлар

Демак, муаммонинг “таълим инновацияси” тушунчасини турлича талқин қилиш имконияти ушбу муаммо билан шуғуллана бошлаган ҳар қандай тадқиқотчига биринчи навбатда инновацияни тушуниш бўйича онгли ва асосли танлов қилиш, кейин ушбу ишчи тушунчанинг тадқиқ қилиш заруратини қўяди.

Адабиётлар:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: 1998.
2. Загвязинский В.И. Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука // Инновационные процессы в образовании. -Тюмень, 1990.
3. Юсуфбекова Н.Р. Общие основы педагогической инноватики. Опыт разработки теории инновационных процессов в образовании. -М., 1991.

РЕЗЮМЕ

Мақолада педагогикада “янги” тушунчасининг моҳияти ва илгари қўлланилмаган ғоялар, ёндашувлар, методлар ва технологиялар, балки ўзгарувчан шароит ва вазиятларда таълим муаммоларини самарали ҳал этиш имконини берувчи таълим инновацияси тушунчасининг моҳияти ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается сущность понятия «новое» в педагогике и сущность понятия образовательной инновации, позволяющей эффективно решать образовательные задачи в меняющихся условиях и ситуациях, а также идеи, подходы, методы и технологии, не имевшие использовался раньше.

SUMMARY

The article reveals the essence of the concept of «new» in pedagogy and the essence of the concept of educational innovation, which allows to effectively solve educational problems in changing conditions and situations, as well as ideas, approaches, methods and technologies that have not been used before.

ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТИДА ТАЛАБАЛАРНИ МУСИҚА ТАЪЛИМИ ВОСИТАСИДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯЛАШГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР

Болиев У. И.

СамДУ мустақил изланувчиси

Таянч сўзлар: ўз-ўзини тарбиялаш, маънавий, тарбия, ёндашиш, миллий, ахлоқий.

Ключевые слова: самовоспитание, духовное, воспитание, подход, национальный, нравственный.

Key words: self-education, spiritual, upbringing, approach, national, moral.

Инсоннинг ривожланиши- жисмоний, ақлий, руҳий, ахлоқий томондан такомиллашуви бўлиб, унинг туғма ва яшаш шароити таъсирида ҳосил бўладиган хусусиятларнинг сифат ва миқдор жиҳатдан ўзгаришидир. Бунда тарбиянинг белгиловчи роли шундаки, у кишига таъсир этувчи омилларни жамият талабларига мувофиқлаштиради. Жамиятнинг ёшлар олдига қўяётган масалаларни ижтимоий моҳиятини тушуниб олишларига ёрдам беради.

Мустақиллик шароитида кишиларнинг ўзаро муносабатлари бутунлай янги мазмун касб этиб, ахлоқий ва инсонпарвар характер касб этади. Бундай шароитда маънавий ахлоқий тарбия бутун жамиятнинг асосий вазифаларидан бири бўлиб қолади. Модомики, ёшлар тарбияси шунчалик муҳим экан, тарбия орқали уларга юксак инсоний фазилатлар сингдирилар экан, уларга таъсир этишнинг ички ва ташқи механизмларини тарбиячи яхши билиши зарур. Бунинг учун энг аввало таъсир этувчи тарбия объектини, яъни талаба шахсининг педагогик ва психологик хусусиятларини билиши зарурдир.

Инсон дунёга биологик зот сифатида келади. Лекин биологик зот эканлиги унинг моҳиятини тўла ифода этмайди. Унинг моҳияти ижтимоий мавжудот эканлигида, ижтимоий омил инсонни шахс бўлиб шаклланиши учун муҳим ҳисобланади. Инсон мураккаб субъектив тизим сифатида ижтимоий ва биологик хусусиятларнинг таъсири остида шаклланади ва ривожланади. Бу икки хусусият шахс шаклланишида ўзаро боғлиқ бўлиб, ички ва ташқи омилларига ўз таъсирини ўтказди. Инсон тарбияси туғри-

сида гапирганда ички (биологик) ва ташқи (муҳит) омиллар билан бир-га бошқариладиган ва ҳамма вақт ҳам бошқариш мумкин бўлмаган таъсирларни ҳам ҳисобга олиш керак. Шу омилларни ҳисобга олиб ҳар бир олий ўқув юртида талабаларни маънавий ахлоқий тарбиялашнинг ўзига хос тизимини яратилиш керак. Унда мақсад, мазмун, принциплар, шакл ва методлар ўзаро боғлиқликда, талабанинг шахсий сифатларини камол топтириш ва танлаган мутахассислигини чуқур эгаллашига замин ҳозирлаши лозим. Бундай тарбиявий ишлар тизими маълум талаб ва принциплар асосида тузилиши керак. Чунончи, ворислик принципи-аввалги анъаналарга таяниш ва давом эттириш, талабаларни жипслашувига, ташаббус кўрсатишига даъват этади.

Тарбиявий ишларда маълум кетма-кетлик, изчиллик, мунтазамликка риоя қилиш, ишларни бир маромда, яхлит мантиқ, режимда боришини таъминлаб, узилишлар, тасодифий тадбирлар олдини олиб, талабаларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиб тарбиявий ишларнинг мазмунан ва шакл, методларини мураккаблашиб боришига олиб келади. Талабалар маънавий ахлоқий тарбиясининг узлуксиз ташкил қилиш, олиб бориладиган ишларнинг вақт жиҳатдан текис бориши, зўриқиш ва пасайишнинг ўзаро алмашинувини таъминлаб ўқув йили давомида бир маромда бориши асосида- стихиялилик, компаниябозлик, ёки штурм тарикасида олиб боришга чек қўяди.

Талабалар билан олиб бориладиган тарбия иш тизимининг мазмунини тарбиянинг таркибий қисмлари-ақлий, ватанпарварлик ва байналминал, ахлоқий, ғоявий, сиёсий, ҳуқуқий, меҳнат, жисмоний, эстетик, диний, экологик, жинсий, иқтисодий бўлиб, талабаларнинг турли фаолият турлари—якка индивидуал, гуруҳли, жамоавий, оммавий умумий шаклларда гуруҳ раҳбарларидан тортиб ўқув юрти раҳбарлари иштирокини ўз ичига олади. Унинг мазмуни турли шакл ва методлар орқали амалга оширилади.

Талабалар маънавий ахлоқий тарбияси иши мураккаб тузилишга эга. Уни бир қанча компонентлар: режалаштириш, ташкил қилиш ва фаолиятининг таҳлили, гуруҳ ва факультет, ўқув юрти профессор-ўқитувчиларнинг педагогик ишлари бирлиги ва ўзаро боғлиқлиги тарзида қараш керак бўлади. Ўқув юртидаги маънавий ахлоқий тарбия тизимининг муҳим хусусияти талабаларни тарбиялашнинг умумий таркибий қисми сифатида таълим жараёни билан яхлитликда олиб борилишидир. Унинг ҳамма компонентлари ягона мақсад-юксак ахлоқли, касбини чуқур эгаллаган бўлажак мутахассисларни шакллантиришга хизмат қилиши зарур. Тарбиявий тизим компонентларининг ўзаро алоқадорлик ва бир-бирига

ўзаро таъсири муқаррар заруриятдир. Бунда тизимнинг бирор элементи бўлмаса ёки ишламаса тизим соат механизмидай ишлай олмай, ишдан чиқади. Шу билан бирга олий ўқув юрти талабаларини тарбиялаш тизими динамик характерга эга бўлиб йилдан-йилга вазифа, мақсад, мазмуннинг ўзгариб, мураккаблашуви асосида қурилиши керак. Бундай тизим учун яна бир муҳим талаб уни бошқариш ва ўз-ўзини бошқаришга асосланишидир. Инсон фаолиятининг энг мураккаб соҳаларидан бири бўлган олий ўқув юртида талабалар тарбиявий тизимини бошқариш учун уни ҳамма томонларини аниқ тасаввур қилиш ва чуқур билиш керак.

Аммо кузатишлар ва сўровлар кўрсатадики, амалда маънавий ахлоқий тарбияда кишиларнинг ҳаммаси ҳам бу ҳақда аниқ тасаввурга эга эмас. Айримлар тизим деганда ишларнинг кетма-кетлигини, бошқалар тadbирларни даврий такрорланишини, учинчи кишилар, фаолиятнинг ҳар томонлама йўналишини тушунадилар. Бунинг оқибатидаги турли-туманлилик бир хилда маънавий ахлоқий тарбия жараёнини ташкил қилишда салбий таъсир қилади. Бу, биринчидан талабалар маънавий ахлоқий тарбия жараёни ҳақида яхлит тасаввурга эга бўлмаслик, кўпчилик ҳолларда илмий-методик адабиётларни ўқиб, тегишли маълумот олиш хоҳишининг йўқлиги туфайли тарбиячилар хусусий, бир-бирига боғланмаган, алоҳида қисмлар, йўналишлар, элементлар билан иш кўриб, бутун тизим яхлитлигини тушуниш даражасига кўтарилмайдилар. Иккинчидан, ҳар ҳолда шу асосда тизим ташкил қилинган бўлсада, у жуда кўп хато қилиш, тузатиш усулида бўлиб, кўп куч ва вақтни сарфлаш орқали бўлиши мумкин. Аммо маънавий ахлоқий тарбия жараёнининг илмий асосларини билиш, тизимни юқори унум билан ишлашга, кам хато ва зўриқишларсиз юқори натижага эришиш гарови бўла олади.

Кузатишлар мусиқа воситаларида маънавий ахлоқий тарбияни амалга оширишда типик учрайдиган қатор камчиликларни аниқлаш имконини берди. Чунончи, кўп учрайдиган камчиликдан бири тарбиявий мазмуни тўлиқ эмаслигидир. Бунинг оқибатида тизимнинг дастлабки ҳолатини аниқ тасаввур қила олмай, тарбиячилар шакл билан мазмуни бир-биридан фарқ қила олмай, режалаштиришни эса шаклларни вақт, жой жиҳатдан ба-жарувчиларни тақсимлаш билан алмаштирадилар. Бунинг оқибатида тизимдан қайсидир компонент тушиб қолади. Тарбиячи ўз ишининг мақсади ва мазмунини аниқ белгилаши лозим. Шакл мазмунга мос танланади, шакл белгиловчи эмас, балки эргашувчидир. Мақсадни тўғри белгилай олмаслик талаба шахсини бир ёқлама шаклланишига, етук шахс бўлишига салбий таъсир қилади. Тарбиявий ишларни ташкил қилишда шаклга ва

уларнинг сонига эътибор бериш талабаларнинг унга бўлган қизиқишини пасайтиради, бефарқликка сабаб бўлади. Фақат шу асосда бўлажак мутахассисларни маънавий ва ахлоқий етук, баркамол инсон, шахсий-ахлоқий сифатлари билан касбий етуклигини таъминлаш мумкин бўлади. Бу вазифани илмий-педагогик асосда ҳал қилиш эса тарбиявий жараён қонуниятлари ва принципларини билишни тақозо қилади.

Талабалар мусиқа воситасида маънавий ахлоқий тарбиядаги характерли камчиликлардан яна бири унинг ғоявий, сиёсий, ахлоқий, йўналишини белгилай олмаслик. Айрим гуруҳ раҳбар маънавий ахлоқий тарбия жараёнида унинг йўналишлари бирлиги ва ўзаро боғлиқлигини англамай маънавий, ахлоқий тарбияни фақат ҳафталик гуруҳ мулоқотлари, суҳбатлар ҳал қилади, деб тушунадилар. Талабалар тарбиявий ишининг самарадор ва таъсирли бўлиши кўп жиҳатдан ғоявийлик, ахлоқийлик унинг белгилари мезони бўлишига боғлиқдир.

Адабиётлар:

1. Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларини мусиқа маданияти дарсларида эстетик тарбиялаш педагогик муаммо сифатида. SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL ISSN 2181-0842 VOLUME 2, ISSUE 11 NOVEMBER 2021. 631-639.
2. Ўқувчи-ёшларнинг мусиқа маданияти орқали эстетик дунёқарабини шакллантириш. SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL ISSN 2181-0842 VOLUME 2, ISSUE 11 NOVEMBER 2021. 759-767.
3. Мусиқа таълими йўналишидаги академик гуруҳларда маънавий-ахлоқий тарбияни ташкил этиш босқичлари. “Амалий фанларни ўқитишда инновацион ёндашувлар” мавзусидаги вилоят илмий-амалий анжуман тўплами Бухоро 2019 йил.
4. Гуруҳ мураббийларининг билан тарбиявий жараёнини ташкил қилиш. Педагогик маҳорат. Илмий назарий ва методик журнал. 6-сон (2020-йил. декабр).

РЕЗЮМЕ

Талабаларни мусиқа воситасида маънавий ахлоқий тарбиялашда педагогик раҳбарлик, ташаббус, мустақиллик ва ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини тарбиялаш билан яхлит тизим сифатида олиб борилса, юқори самара беради.

РЕЗЮМЕ

Воспитательное лидерство, инициатива, самостоятельность и самоуправление, самовоспитание как целостная система в духовно-нравственном воспитании учащихся через музыку будут высокоэффективны.

SUMMARY

Educational leadership, initiative, independence and self-management, self-education as an integral system in the spiritual and moral education of students through music will be highly effective.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIYA FANINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB O'QITISHDA XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH

Shodiyev H. R.

Navoiy davlat pedagogika instituti o'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i

Tayanch so'zlar: masofaviy ta'lim, axborot ta'lim muhiti, suniy intellekt tizim, PIZA, kognitiv, mantiqiy, induktiv, deduktiv, reduktiv.

Ключевые слова: дистанционное обучение, информационная образовательная среда, искусственно интеллектуальные системы, PIZA, познавательный, логический, индуктивный, дедуктивный, редуктивный.

Key words: distance learning, information educational environment, artificially intelligent systems, PIZA, cognitive, logical, inductive, deductive, reductive.

Xorijiy davlatlarning maktablarida geografiya fanini o'qitish samaradiligini oshirishda, o'quvchilarning kognitiv mustaqilligini rag'batlantirishda, qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishda va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda raqamli texnologiyalardan faol foydalanilib kelinmoqda.

Ammo bugungi kunda mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim maktablarida geografiya fanini o'qitishga va o'quvchilarning geografiya faniga oid bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini shakllantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishga yetarlicha e'tibor qaratilmayotganligiga tadqiqot davomida amin bo'ldik. Bu esa mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim maktablarida geografiya fanini o'qitish samaradorligini oshirish va o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning yangicha yondashuvlarini joriy etish lozimligini anglatadi. Buning uchun dastlab geografiya fanini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha xorijiy olimlarning fikrlarini va ularni tajribalarni o'rganishni taqozo etadi.

Bu borada AQSh ta'lim muassasalari yetakchi hisoblanadi. AQShda geografiya fani o'rta maktablarida asosiy fanlardan biri hisoblanib, ijtimoiy fanlar doirasida integratsiyalashgan holda o'qitilib kelinadi [1, 2]. Geografik ta'lim o'quvchilarga insoniyat va atrof-muhit o'rtasidagi yaxlit munosabatlarni o'rganish imkoniyati berilgan. Shu bilan birga AQShda o'quvchilarning

fanlardan, shu jumladan geografiya fanini o'qitishga mo'ljallangan masofaviy o'qitish tizimlari, ta'lim muhitlari joriy qilingan. Bunga misol sifatida Washington Academy American Online High School Diplom – noyob masofaviy o'qitish tizimini keltirish mumkin [3]. Ushbu o'qitish tizim orqali o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini oshirishga va mustaqil ta'lim olish imkoniyatlari ta'minlangan. Shu bilan birga AQShda imkoniyati cheklangan o'quvchilar va darslarga borishni xoxlamagan o'quvchilar uchun global tarmoqdan foydalangan holda o'qitishi K12 International Academy – portali faoliyat ko'rsatib kelinmoqda. Ushbu portal yordamida o'quvchilarni barcha fanlar qatorida geografiya fanini samarali o'zlashtirish uchun videodarslar, gipermatnli ma'lumotlar, o'z bilimini baholash va imtixonlarni topshirish uchun testlardan (Ochiq va yopiq) hamda amaliy topshiriqlar banki joylashtirilgan.

Kanada maktablarida boshqa fanlar qatori geografiya fanini o'qitishga alohida e'tibor qaratilga. Kanada onlayn ta'lim olish uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan bo'lib, ko'plab virtual maktablar faoliyat olib boradi. Shu bilan birga Kanadada Contact North masofaviy ta'lim tashkiloti mavjud bo'lib, ushbu tizim orqali o'quvchilar fanlardan, xususan geografiya fanidan uzluksiz ta'lim olishi mumkin. Shuningdek, ushbu davlatda tabiiy fanlarni o'qitishga mo'ljallangan ochiq va yopiq ta'lim muhitlari faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Ushbu muhitlarda geografiya faniga oid videodarslar, virtual ta'lim texnologiyalar va onlayn testlar mujasamlashtirilgan.

Fransiya maktablarida geografiya ta'limi uchun ta'lim va atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi tomonidan maktab o'quvchilari uchun maxsus ishlab chiqilgan ekskursyalarda olib boriladi. Qoida tariqasida, o'quvchilar milliy yoki mintaqaviy bog'larda va qo'riqlanadagi hududlar xodimlari ishtirokida o'tkaziladi [4]. Bir qator joylarda turli xil tabiiy va hududiy komplekslarni o'rganish uchun o'quv ekskursiyalari ishlab chiqilgan: dengiz sinfi; yashil sinfi; shahar sinfi. Masalan, Port Kross bog'ida maktab o'quvchilarini boshqa sharoitlarda erishib bo'lmaydigan, ya'ni suv osti chekkalari hayoti bilan tanishtirish uchun sharoitlar yaratilgan. Shuningdek, Fransiya o'quvchilarning geografiyaga oid ma'lumotlarni o'zlashtirishda kompyuter texnologiyalaridan, ya'ni interaktiv o'quv vositalaridan samarali foydalanib kelinmoqda. Interaktiv o'quv vositalar yordamida maktab o'quvchilari geografik jarayon va hodisalarni vizual shaklda ko'rishga va tasavvurlarini kengaytirishda foydalaniladi. Shuningdek, ushbu davlatda darsdan tashqari o'quv faoliyatini samarali tashkil etish maqsadida webga mo'ljallangan ochiq va yopiq testlar hamda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga oid amaliy topshiriqlardan foydalanish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga Fransiya fanlarni, xususan

geografiya fanini o'qitishda CNED masofaviy ta'lim milliy markazi faoliyat ko'rsatib kelinmoqda [5]. Ushbu o'qitish tizimi orqali o'quvchilar geografiya fanini masofaviy o'rganish va o'zini-o'zi mustaqil baholab ko'rishi hamda imtixonlarni topshirish imkoniyati mavjud.

Buyuk Britaniyada geografik ta'lim tizimi alohida e'tiborga loyiqdir, bu yerda geografiya hukumat qarori bilan o'rganish uchun muhim va majburiy fanlardan biridir. Endilikda geografiya alohida fan sifatida ingliz maktablarida Milliy dasturga ko'ra 1-9-sinflarda o'qitiladi [6]. O'quvchilar tomonidan geografik ma'lumotlarni mustaqil ravishda to'plash va keyinchalik qayta ishlash muhim o'rin tutadi. Buyuk Britaniya maktablarida geografiya fani uchun maxsus dala tadqiqot markazlari faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Ushbu markazda sanoat zonalaridan uzoqda joylashgan va dalada to'liq ilmiy tadqiqotlar o'tkazish uchun barcha zarur jihozlarga ega bo'lgan maktablararo bazalari tashkil etilgan [6]. Shaxsiy dala tadqiqotlari natijalari bo'yicha yakuniy imtihon topshiradi. Imtixonlarni olishda PISA testlaridan foydalaniladi. Shuningdek, geografiya fanini mustaqil o'rganishi uchun masofaviy o'qitish tizimlari va ta'lim platformalari yaratilgan. Undan o'quvchilar xolagan joyda va vaqtda foydalanish imkoniyati mavjud. Bu kabi o'qitish vositalari yordamida o'quvchilar samarali foydalanib kelmoqdalar. Shu bilan birga Buyuk Britaniyada keng qamrovli ta'lim beradigan akkreditatsiyadan o'tgan onlayn maktablar mavjud. Onlayn maktablarga misol sifatida InterHigh, Tute, Briteschool, First College va Net-School kabilarni keltirish mumkin [6].

Isroilda geografiya fanini ikki tartibda, ya'ni an'anaviy va masofaviy o'zlashtirish imkoniyati ta'minlangan. Shuning uchun ushbu davlatda an'anaviy maktablarga muqobil masofaviy maktablar joriy etilgan. O'quvchilar fanlardan, jumladan geografiya fanidan onlayn ta'lim olishi uchun muntazam tekshiruvlar o'tkazib boriladi. Ta'lim xodimi yiliga bir marta isroillik maktab o'quvchilarining mantiqiy fikrlashini baholab boradi. Shuningdek, ushbu davlatda o'qituvchi va o'quvchilar maxsus axborot ta'lim muhitlari yordamida jonli suxbatlar va tushunmagan savollariga javoblar olish imkoniyati mavjud [7]. Shu bilan bir qatorda Isroilda geografiya fanlarini o'qitishga mo'ljallangan turli vebga mo'ljallangan didaktik o'quv vositalar joriy etilgan. Ushbu o'quv vositalar yordamida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini tekshirish imkoniyati mavjud.

Avstraliyada geografiya fanini o'qitishda an'anaviy o'qitish bilan birga masofaviy o'qitish tizimlaridan va axborot ta'lim muhitlaridan foydalanib ta'lim olishga qaratilgan. Avstraliyada havo maktabi (Radio maktabi) tashkil etilgan bo'lib, bu masofaviy ta'lim tizimining bir turi sifatida qabul qilingan.

Boshlang'ich va o'rta ta'lim maktablari o'quv dasturiga mos darslar belgilangan soatlarda radio orqali efirga uzatildi. Har bir o'quvchiga o'z radio to'liqini tayinlangan. Radio internet texnologiyasi bilan almashtirilgan. Masofaviy ta'lim olish uchun maktab kontingentiga ro'yxatdan o'tish orqali ta'lim olishi uchun maktabni tanlaydi [8]. Tanlangan ta'lim muassasasi muntazam ravishda o'quv materiallarini, shu jumladan topshiriqlar bo'yicha ko'rsatmalar va baholar kodifikatorlarini yuborish majburiyatini oladi. Masofaviy ta'lim o'quv dasturlari Avstraliya milliy dasturiga to'liq mos keladi. Har bir o'quvchiga Skype, telefon yoki elektron pochta orqali muloqot qilishlari mumkin bo'lgan o'qituvchi tayinlangan.

Xitoyda geografiya fanini o'qitishga mo'ljallangan sun'iy intellekt tizimlari va ta'lim portallari, ochiq onlayn o'qitish muhitlari ishlab chiqilgan [9, 10]. Ushbu muhitlarda o'quvchilarning geografiyaga oid mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga mo'ljallangan topshiriqlar banki mujassamlashgan.

Janubiy Koreya Osiyoda ta'lim sohasida yetakchi hisoblanadi. Mamlakat nafaqat aholining savodxonlik darajasi bo'yicha (97,9 foizni tashkil etadi), balki maktab ta'limi sifati bo'yicha ham muntazam birinchi o'rinda turadi. Osiyo ta'limiga bo'lgan yondashuvning ajoyib namunasi bo'lgan Janubiy Koreyada ta'lim, birinchi navbatda, o'quvchining tug'ma iste'dodi va qobiliyatiga emas, balki uning mehnatsevarligi asoslanadi. Janubiy Koreya maktablari uchun barcha fanlar qatori geografiya fanini o'qitish uchun E-leuring va M-leuring masofaviy tizimlari va sun'iy intellekt tizimlari joriy etilgan bo'lib, bundan o'quvchilar dars vaqtida va darsdan tashqari vaqtlarda foydalanish mumkin. Shuningdek, ushbu davlatda o'quvchilarning geografiya fanidan mantiqiy fikrlashini rivojlantirilgna onlayn testlardan samarali foydalanib kelinmoqda. Bu kabi o'qitish tizimlari Yaponiya, Singapur maktablarida ham joriy etilgan bo'lib, bunda o'quvchilarning geografiya faniga oid mantiqiy, algogritmik fikrlashini rivojlantirishda samarali foydalanib kelinmoqda.

Yuqorida keltirilgan davlatlar kabi Germaniya, Italiya, Chexiya, Vengriya, Polsha, Rossiya, Turkiya va Qozog'iston kabi davlatlarida ham joriy etilgan. Ushbu davlatalarda umumiy o'rta ta'lim maktablarida geografiya fanini o'qitishda ochiq va yopiq axborot ta'lim muhitlari, masofaviy o'qitish tizimlaridan hamda virtual ta'lim texnologiyalariad faol foydalanilib kelinmoqda.

Xorijning rivojlangan mamlakatlari maktablarida geografiya fanini o'qitish holatini tahliliga ko'ra, aytish mumkinki, ya'ni bu davlatlarda aniq bir o'qitish tizimi mavjud emas. Umuman olganda, xorijiy mamlakatlarda geografiya fanini o'qitishda quyidagilarga e'tibor qaratilgan: psixologik yondashuv asosida

o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim doirasida kognitiv faoliyatni rivojlantirish (muammoli ta'lim, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, o'quv jarayonida o'yinlardan, ilmiy loyihalardan foydalanish va h.k.); atrof-muhit va jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlar dinamikasini tushunish uchun zarur bo'lgan geografik tushunchalar va atamalarni aniqlash hamda asoslashga o'rgatish; zamonaviy dunyoda sayohat qilish imkonini beruvchi geografik makonda sodir bo'ladigan asosiy jarayonlarning tabiati va dinamikasiga oid bilim, ko'nikma, malakalarini shakllantirish; tabiiy muhitni asrash va uning resurslaridan milliy va jahon miqyosida oqilona foydalanish madaniyatini shakllantirish; tabiiy, tarixiy va madaniy sharoitlar fonida zamonaviy iqtisodiy, ekologik sharoitlarda o'zgarishi, siyosiy tizim, xalqaro geografik mehnat taqsimotining mohiyatiga doir bilmga ega bo'lish; tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy xarakterdagi hodisa va jarayonlarni tushunish asosida ilmiy dunyoqarashni shakllantirish; kuzatishlar o'tkazish, tabiiy va ijtimoiy hodisalar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish, mustaqil mantiqiy induktiv, deduktiv va reduktiv fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish; atrof-muhitda harakat qilish, tabiatda o'zini tutish qoidalarini bilish ko'nikmalarini rivojlantirish; geografiya kurslari boshqa o'quv fanlari bilan integratsiyasini ta'minlash; vatani va dunyo haqida axloqiy g'oyalarni shakllantirish; mashg'ulotlarda amaliy yo'naltirilganlik: real muammolarni hal qilish; geografiya fanini sinfdan tashqari joylardan o'rgatish (dala ekologik tadqiqot markazlari, dala darslari va seminarlari, yashil, dengiz va shahar sinflari, geografik yurishlar, sayohatlar, ekspeditsiyalar va boshqalar); turli darajadagi testlardan (muqobil, ko'p tanlovli javoblar, rasmlar, kartografik va boshqalar) hamda mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga oid testlardan (PIZA) foydalanish; o'quv jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish: o'quv televideniya dasturlari; videofilmlar va video to'plamlar; kompyuter dasturlari; geografik axborot tizimlari va boshqalar; global tarmoqning xizmatlaridan, ya'ni axborot ta'lim muhitlaridan, ta'lim platformalaridan, ta'limiy veb-saytlardan va suniy intellekt tizimlaridan foydalaniladi.

Xulosa qilib aytganda, xorijning rivojlangan mamlakatlarida geografiya fanini o'qitishda dala amaliyotlariga alohida e'tibor qilinayotganligi diqqatga sazovor hisoblanadi. Ushbu imkoniyatlar mamlaktimizning umumiy o'rta ta'lim maktablarida joriy etilmagan. Shuning uchun ushbu imkoniyatni virtual shaklda amalga oshirish tizimini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq sanaladi. Shu bilan birga geografiya fanidan o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga oid PIZA foydalanish to'laligicha joriy qilish maqsadga muvofiq sanaoladi. Shuningdek, geografiya fanini o'qitishda o'yin va raqamli texnologiyasidan

foydalanish lozim. Bunda raqimli texnologiyalarni va rolli o'yin metodlarni o'zaro integratsiyalash asosida tashkil etish orqali samarali natijalarga erishish mumkin.

Adabiyotlar:

1. 147. Джуринский А.Н. Цифровое образование в западной европе и сша: надежды и реальность // Сибирский педагогический журнал. – № 3. 2019. – С. 162-168
2. 158. Лю Цзея. Анализ понятий «дистанционное образование» и «дистанционное обучение». История возникновения и развития дистанционного образования в мире // Молодой ученый. 2020. – № 49 (339). – С. 402-406.
3. 149. <https://aerovectra.ru/programs/washington-academy-american-high-school-diploma>
4. 150. Кошкина С. Ф. Отражение в содержании школьной географии франции краеведческого принципа обучения // file:///C:/Users/User/Downloads/otrazhenie-v-soderzhanii-shkolnoy-geografi-frantsii-kraevedcheskogo-printsipa-obucheniya.pdf
5. https://ru.wikipedia.org/wiki/Centre_national_d%E2%80%99enseignement_%C3%A0_distance
6. <https://travelsmartclub.com/publications/srednee-obrazovanie-za-granitsey-onlayn>
7. <https://vseobr.com/sistemy-obrazovanija/izrail/>
8. Marina V. Nevskaya. Schools of the air in australia: the modern distant learning prototype // Наука телевидения. – № 14.4, 2018. – С. 192-226.
9. https://chinacampus.ru/blog_articles/distancinnoe-obychenie-v-kitae
10. Ламинина О.Г. Технологии и принципы дистанционного обучения: зарубежный опыт // Педагогический журнал. 2016. – № 4. – С. 380-389.
11. Лю Цзея. Анализ понятий «дистанционное образование» и «дистанционное обучение». История возникновения и развития дистанционного образования в мире // Молодой ученый. 2020. – № 49 (339). – С. 402-406.
12. Киян И.В. Анализ зарубежного опыта дистанционного обучения // научнометодические проблемы и новые технологии образования 2010. – № 6(36). – С.33.
13. Андреев В.Н., Ганина В.А. Дистанционное обучение. опыт зарубежных стран. Перспективы развития данной формы обучения в россии // Научно-практический электронный журнал Аллея Науки». – №5(44). 2020.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida geografiya fanini raqamli texnologiyalardan foydalanib o'qitishda xorijiy tajribalar o'rganilgan va ularning tajribalarini mamlakatimiz ta'limiga joriy etishga oid taklif va tavsiyalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье изучен зарубежный опыт преподавания географии с использованием цифровых технологий в общеобразовательных школах и даны предложения и рекомендации по внедрению их опыта в образование нашей страны.

SUMMARY

This article examines the foreign experience of teaching geography using digital technologies in secondary schools and provides suggestions and recommendations for introducing their experience into the education of our country.

ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН ТАЪЛИМНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАСИ

Элмурзаева Н. Х.

*Чирчиқ давлат педагогика университети “Педагогика”
кафедраси п.ф.ф.д., доценти*

Таянч сўзлар: интеграция, интеграциялашган таълим, илмий интуитивлик, ахборот, технология, цивилизация.

Ключевые слова: интеграция, интегрированное образование, научная интуиция, информация, технология, цивилизация.

Key words: integration, integrated education, scientific intuition, information, technology, civilization.

Интеграциялашган таълим дунёда тобора кенг тарқалмоқда. Интеграциялашган таълимнинг асосий вазифаси ўқувчиларни асосий ҳодисалар, тегишли фанларнинг фактлари билан таништириш, кўникмаларни шакллантириш, ўрганилаётган ҳодисаларни таснифлаш ва ўлчаш, илмий интуитивликни ривожлантиришдир.

Ички билан бир қаторда, турли мамлакатларнинг таълим тизимларини бир-бирига яқинлаштириш ва ягона жаҳон таълим маконини шакллантиришга қаратилган ташқи интеграция амалга оширилади. Таълимнинг интеграцияси бугунги кунда, биринчи навбатда, бошланғич босқичда жорий этилмоқда. Ва бу жараён бошланғич таълим мазмунидан бошланади, унинг моҳияти шундан иборатки, интеграция ўқувчига объектлар ва ҳодисаларни яхлит шаклда хилма-хил ва тизимли равишда қабул қилишга имкон беради.

Дарҳақиқат, таълимнинг интеграцияси бошланғич мактабда табиатни ва жамиятни яхлит идрок этиш асосларини яратишга ва уларнинг ривожланиш қонунларига ўз муносабатини шакллантиришга имкон беради. Таълимнинг маълум бир сифатига эришишнинг муҳим шarti бу таълим стандартлари. Таълимни стандартлаштириш ҳар доим турли мамлакатларда ўқув режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш, маълум бир таълим даражасини белгилаш орқали амалга оширилган.

Ахборот технологиялари цивилизациясининг шаклланиши таълимни ахборотлаштириш ва компьютерлаштириш жараёнига олиб келди. Таълим муассасаларида янги ахборот технологиялари жорий этилмоқда. Таълим тушунчаси ҳам ўзгариб бормоқда, чунки маълумотни самарали ўзлаштириш ҳозирги пайтда маълумотдан фойдаланиш қобилиятисиз имконсиздир. Ахборотни қабул қилиш қобилияти замонавий инсоннинг функционал саводхонлигининг таркибий қисмларидан биридир.

Компьютер технологиялари ўқувчиларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантиради, материални чуқурроқ англашга ҳисса қўшади ва ўрганиш учун мотивацияни оширади.

Таълимнинг глобаллашуви XXI асрнинг бошлари жаҳон ҳамжамияти ва мамлакатимиз ҳаётининг барча соҳаларида глобаллашув жараёнларининг кучайиши билан ажралиб туради. Буюк рус энциклопедиясида глобаллашувга қуйидаги таъриф берилган: «Глобаллашув - махсус интенсивлиги билан ажралиб турадиган халқаро муносабатларни, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий-маданий жараёнларни байналмилаллаштиришнинг замонавий босқичи. Глобаллашувнинг энг аниқ кўринишлари бу ягона жаҳон бозорининг консолидацияси, давлатлараро, молиявий, савдо ишлаб чиқариш алоқаларининг фаол ривожланиши, пул, товар ва инсон оқимларининг кенгайиши, ижтимоий тузилмаларни жадал иқтисодий жараёнларга мослашиши, маданий универсализация. энг янги компьютер технологиялари асосида универсал ахборот маконини шакллантириш.

Жамиятнинг янгиланиши дунёга ўзгача қараш, мустақил фикр қилишни тақозо этади. Демак, ҳар бир ўқувчи жамиятда ўз ўрни ва мавқеини топиши, миллий ифтихор туйғусини шакллантириши, шунинг билан биргаликда, маънавиятни бойитиши лозим. Ўзлигини англаган инсон жамиятга, ундаги ўзгаришларга тафаккур кучи, танқидий кўз билан қарайди, ҳар бир ҳодисани таҳлил қилиб, баҳолайди.

Янгича тафаккур ва дунёқарашсиз бугунги глобал таъсирлар кўлами авж олаётган жамиятда шахсда барқарор миллий характерни такомиллаштириш ҳам, инсоннинг жамият ҳаётидаги онгли ва ижодий фаоллигини таъминлаш ҳам мумкин эмас.

Глобал фикрлаш орқали миллий маданиятлар софлигини сақлаб қолиш ва дунёда содир бўлаётган жараёнлардан хабардор бўлиб, уларга ҳаёт фаолиятини мослаштириш ёки улардан ҳимояланиш мумкин. Маълумки, ҳар қандай янгилик, воқеа-ҳодиса аввало, инсон руҳида чуқур из қолдиради.

Таълимни инсонпарварлаштириш ижтимоий ишлаб чиқаришни ва ижтимоий муносабатларни инсонпарварлаштириш-нинг объектив

жараёнлари билан боғлиқ бўлиб, шахс ва жамиятнинг ўзаро таъсирини оптималлаштириш муаммоларини ҳал қилишга қаратилган. Таълимни инсонпарварлаштиришга келсак, у қуйидагилар билан тавсифланади:

- хушмуомалалик, сезгирлик, самимийлик, ўзаро ғамхўрлик, олижаноблик, адолат ва шарафга асосланган ахлоқий ва психологик муҳитни яратиш; авторитар педагогикадан ҳамкорлик ва ижодкорлик педагогикасига ўтиш;
- ўқувчининг ўқув, илмий ва ишлаб чиқариш фаолиятини қатъий тартибга солишдан танлаш эркинлигига ўтиш;
- ўқитишнинг барча босқичларида педагогик усул сифатида индивидуал ёндашувни амалга ошириш;
- ўқитувчига нафақат мутахассис сифатида, балки шахс сифатида, ўқитувчи сифатида талабларнинг ортиши;
- ўқувчиларнинг гуманитар тайёргарлигини такомиллаш-тириш.

Таълимни демократлаштириш шахсга таълим шаклини эркин танлашга, таълимнинг бир поғонасидан иккинчисига муаммосиз ўтишга имкон беради, ўқитувчи ва ўқувчиларга ижодий фаолият эркинлигини беради, уларнинг шахсий имкониятларини очиб беришнинг ижтимоий кафолатлари ва имкониятларини кенгайтиради. Таълимни демократлаштириш воқитаси бу ҳар бир инсонга бутун умри давомида ўрганиш ва ривожланишга имкон берадиган умрбод таълим тизимини яратишдир.

Адабиётлар:

1. Мухамедов Ғ.И., Хўжамқулов У.Н., Тоштемирова С.А. Педагогик таълим инновацион кластери Т.: 2020.
2. Мухамедов Ғ.И., Ходжамқулов У.Н. “Педагогик таълим инновацион кластери: таъриф, тавсиф, тасниф” Илмий рисола. – Т.: Университет, 2019. – 92 б.
3. N.X. Elmurzayeva. Organization of the Educational Process in Specialized Schools Pedagogical Problem. European Journal of Molecular & Clinical Medicine ISSN 2515-8260 Volume 07, Issue 07, 7020-7027, 2020
4. N.X. Elmurzayeva. Pedagogical Requirements for the Organization Process in Specialized State Educational Institutions. Psychology and Education Journal 58 (1), 1078-1084, 2021
5. N.X. Elmurzayeva Organizational and Pedagogical Conditions of Improving Educational Work with Mentally Retarded Children in Republik of Uzbekistan // Eastern European Scientific Journal . Ausgabe. 2019. №1. –Б. 498-502
6. Элмурзаева Н.Х. Организационно-педагогические условия профессионального обучения в промышленном колледже учащихся с ограниченными возможностями здоровья. Актуальные проблемы современной науки. Информационно-аналитический журнал. - Россия. Москва: 2012. 0,3 п.л.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада интеграциялашган таълимнинг асосий вазифаси ўқувчиларни асосий ҳодисалар, тегишли фанларнинг фактлари билан таништириш, кўникмаларни шакллантириш, ўрга-

нилаётган ҳодисаларни таснифлаш ва ўлчаш, илмий интуитивликни ривожлантиришдир бўйича амалий таклифлар билдирилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье основной задачей интегрированного обучения является ознакомление учащихся с основными явлениями, фактами соответствующих наук, формирование навыков классификации и измерения изучаемых явлений, развитие научной интуиции.

SUMMARY

In this article, the main task of integrated education is to acquaint students with the main phenomena, the facts of the relevant sciences, the formation of skills, the classification and measurement of studied phenomena, and the development of scientific intuition.

KIMYODA EKSTERN TA'LIMNI JORIY ETISH METODIKASI

Ahadov M. Sh.

Navoiy davlat pedagogika instituti

Kimyo o'qitish metodikasi kafedrasi dotsenti p.f.b.PhD

Tayanch so'zlar: ekstern ta'lim, masofali ta'lim, online dars, virtual auditoriya, virtual laboratoriya.

Ключевые слова: заочное обучение, дистанционное обучение, онлайн-класс, виртуальная аудитория, виртуальная лаборатория.

Key words: external education, distance education, online class, virtual audience, virtual laboratory.

Kirish: Eksternat - (lot. exgegpsh - tashqi, begona) - o'quv yurtida o'quv dasturini mustaqil o'zlashtirish (mashg'ulotlarga qatnashmasdan) ga asoslangan ta'lim tizimi hisoblanadi.

Eksternat - oliy ta'lim dasturiga muvofiq oliy ta'lim muassasasining o'qitish tartibini keyingi (joriy va yakuniy) attestatsiyagacha tanlangan yo'nalish (mutaxassislik) bo'yicha mustaqil o'rganish. Bunda masofaviy ta'limning asosiy faoliyatdan uzilmagan holda ta'lim muassasasidan uzoqda o'quv dasturidagi mavjud bilimlarni o'zlashtirish tushuniladi. Bunday ta'lim olish zamonaviy axborot texnologiyalari va telekommunikatsiyaning texnik vositalaridan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

Ekstren ta'lim - bu umumiy o'rta ta'limda va oliy ta'lim jarayonida jismonan qatnashishi talab qilinmagan o'quvchi va talabalarga o'quv yurti tomonidan berilgan daraja bo'lib, bu turdagi ta'limda o'quvchi va talabalar o'quv yurti bilan aloqasi bo'lmagan, mustaqil ravishda yoki masofadan o'qish orqali ta'lim olishlari mumkin. Ular kerakli darajaga yetgandan so'ng imtihon topshirish yoki turli kurslar yoki modullardan tuzilgan dasturni muvaffaqiyatli yakunlash orqali ma'lum bir ilmiy darajaga ega bo'lishlari mumkin.

Ekstren ta'limning quyidagi o'ziga xosliklari mavjud:

1. O'qishni istagan o'quvchi va talabalar o'z xohishlariga ko'ra, o'z vaqtida va qulay joyda dars mashg'ulotlarini o'zlashtirish imkoniyati;

2. O'z -o'zini o'qitish rejimida o'rganishni yaxshi ko'radigan o'quvchi va talabalar;

3. Chekka hududlarda yashaydigan va kasb hunar maktabi yoki universitetga mahalliy kirish imkoni bo'lgan o'quvchi va talabalar;

4. Bir vaqtda oilaviy ahvoldan kelib chiqib o'qishni va pul ishlashni xohlagan o'quvchi va talabalar;

5. Ishlaydigan mutaxassislar;

6. Harbiy xizmatda turib ham o'qish imkoniyati;

7. Uy bekalari, (yosh bolali talabalar)

Ekstren ta'limda sizning sinfingiz sizning uyingizda, ofisingizda, o'quv doirangizda yoki o'qishga e'tibor qaratishingiz mumkin bo'lgan har qanday joyda joylashgan. Siz xohlagan vaqtda, xohlagan joyda o'qishingiz mumkin: agar siz ma'lum bir vaqtda onlayn darslik yoki video darslar orqali ma'ruza, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni o'qishingiz kerak bo'lgan senariylardan tashqari, siz xohlagan vaqtda, xohlagan joyingizda o'qishingiz mumkin. Sababi siz sinfda yoki kursdan qolib ketmasligingiz kerak. Siz o'qish uchun maqbul vaqtni tanlashingiz mumkin.

O'quvchi va talabalar dars materiallari orqali o'z xohishlariga ko'ra qulay tarzda o'rganishlari mumkin. Dars vaqtida o'quvchi va talabalar savol berish yoki darsda tushunchani tushuna olmasligini oshkor qilish ko'plab talabalar uchun uyat bo'lishi mumkin. Masofaviy ta'lim bunday talabalar uchun yechim bo'ladi. Bunda tushunmagan savolni o'qituvchidan so'rab yoki video va audio fayllarni qayta eshitib ko'rish orqali bo'shliqlarni to'ldirishlari mumkin.[3;90]

Ekstren ta'limda siz o'qish bilan bir qatorda ishlashingiz ham mumkin. Masofadan o'qitish bunday talabalar uchun zarurdir. Siz dam olish kunlari, ishdan qaytganingizda yoki hatto yarim tunda ham o'qishingiz mumkin.

Ekstren ta'limda siz mablag'ni tejashingiz mumkin: iqtisodiy jihatdan qiyanalayotgan va foydali variantlarni qidirayotgan talabalar masofaviy o'qitish dasturiga o'tishlari mumkin.

Virtual sinf (auditoriya) o'quv jarayonini osonlashtiradi. Siz xohlagan vaqtda materiallarni yuklab olishingiz va ularga havola qilishingiz mumkin, boshqa talabalar bilan muloqotda bo'lishingiz mumkin va ba'zi o'quv dasturlari sizga munozarali forumlar va video ma'ruzalar, elektron kitoblar va hk.

Siz vaqtni tejaysiz: kollejga borishda va qaytishda, avtobus yoki poezdda kutish vaqtini behuda sarflamaysiz. Masofadan o'qitish dasturida sizning sinfingiz sizning ofisingiz yoki uyingizda joylashgan.

Agar siz o'zingizni intizomli hisoblasangiz, masofaviy ta'limning eng yaxshi foydasi shundaki, siz o'z xohishingiz bilan o'rganishingiz mumkin. Ma'lumki, har xil odamlar har xil yo'llar va har xil tezlikda o'rganadilar. Sinf xonasida, hamma birgalikda o'qitilganda, har bir o'quvchini bir sahifada

bo'lish juda qiyin. Ba'zi talabalar darsda shubha uyg'otishdan uyalishadi. Bu yerda masofaviy ta'lim oddiy kompus dasturidan ustunlik qiladi.

Sizga barcha ma'lumotlar bazasi oldindan berilganligi sababli, siz o'quv materialini belgilangan muddatda to'ldirsangiz, har kuni xohlaganingizcha yoki ozroq o'qishingiz mumkin. Agar sizda shubha yoki savollar bo'lsa, munozara forumlari, o'qituvchilar bilan suhbatlar va masofaviy ta'lim provayderining to'liq ko'magidan foydalanishingiz mumkin.

Raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan O'zbekistonda ekstren ta'limni joriy etish tufayli ko'p sonli onlayn va masofaviy ta'limni yo'lga qo'ysak maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Kimyoda ekstren ta'limni joriy etishda va yaratilgan masofaviy ta'lim orqali yaratilgan ma'lumotlar bazasini sinovdan o'tkazish va sifat darajasini aniqlash maqsadida tajriba-sinov Kimyo ta'lim yo'nalishi talabalaridan olindi.

Dastlab tajriba maydoni sifatida belgilangan yo'nalishda eksprementator o'qituvchilar kimyo ta'limida ekstren ta'limni joriy etish maqsadida masofaviy ta'lim uchun yaratilgan ma'lumotlar bazasi, uning mazmun-mohiyati, dizayni va shakli uyg'unligi bo'yicha zamonaviy talablarga qay darajada javob berishi sinovdan o'tkazildi. (1-jadval)

1-jadval

**Ekstren ta'limni joriy etish uchun masofaviy ta'limda yaratilgan
ma'lumotlar bazasining asosiy mezonlar tahlili**

№	Ma'lumotlar bazasidan foydalanish imkoniyatining asosiy mezonlari	Sifat darajasi (% hisobida)
1	Individual o'qish imkoniyati	95%
2	Internet tarmog'ida ishlash imkoniyati	80%
3	Nazariy bilimlarni egallash imkoniyati	96%
4	Amaliy bilimlarni egallash imkoniyati	90%
5	Nostandart topshiriqlar oqrali o'zini-o'zi baholash imkoniyati	92%
6	Video ma'ruza va videoroliklar orqali ma'ruzalarni eslab qolish imkoniyati	87%
7	Elektron kutubxonadan foydalanish imkoniyati	70%
8	Audiofayllarni eshitish imkoniyati	90%
	O'rtacha sifat darajasi:	87,5%
Ma'lumotlar bazasining mazmuni, dizayni va shakli uyg'unligi bo'yicha mezonlar		
1	Har bir darsning katalogi	100%

2	Katalog asosida interaktiv ma'ruza matnlari	95%
3	Katalog asosida animatsiya ,gif.lar va fotoillyustratsiyalar bilan boyitilgan taqdimotlar	86%
4	Video-darslar	88%
5	Auadiofragmentlar	86%
6	Modul bo'yicha olgan bilimlarini nazorat qilish uchun nostandart topshiriqlar va assesmentlar	75%
	O'rtacha sifat darajasi:	88,33%

Tahlil natijalaridan ayon bo'ldiki, ekstern ta'limni joriy qilishda yaratilgan masofaviy ta'limning ma'lumotlar bazasidan talabalarining foydalanish imkoniyatlari bo'yicha qo'yiladigan mezonlarga o'rtacha 87,5 % ma'lumotlar bazasining mazmuni, dizayni va shakli uyg'unligi bo'yicha ko'rsatilgan mezonlar 88,33 % ni tashkil etdi. Bundan ayon bo'ldiki ekstern ta'limni joriy qilish nafaqat talabalar uchun, balki o'qituvchi uchun ham bir qancha qulayliklarni yaratadi. O'qituvchining o'z ustida mustaqil ishlashi, yangi bilimlarni izlab topishi, xorijiy adabiyotlarni tarjima qilib yangi ma'lumotlarni talabalarga yetkazib berishida muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar esa o'zi xoxlagan vaqtda, xoxlagan joyda, o'zining imkoniyatidan kelib chiqqan holda dars mashg'ulotlarini eshitishi, ko'rishi, va o'zini-o'zi nazorat qilishi, nazorat natijalarining barcha talabalarga ko'rinishi talabalarda o'z ustida ko'proq ishlash imkoniyatini beradi.

2-jadval

Kimyoda ekstern ta'limni joriy etish orqali "Milliy test" topshirish uchun maxsus dastur modeli.

№	O'tish rejalashtirilgan mazular	Ajratilgan soat	Tayanch kompetensiyalar
1	Kimyoning eng muhim asosiy tushunchalari va qonunlari	10 soat	Valentlik, Massa, Modda, Sof modda va aralashma, Oddiy va murakkab moddda, Modda massasining saqlanish qonuni, Tarkibning doimiylik qonuni, Ekvivalentlik qonuni, Avogadro qonuni, Kimyoviy reaksiya turlari, Kimyoning boshqa fanlar bilan bog'liqligi,

2	Anorganik birikmalar va ularning sinflanishi	8 soat	Oksidlar, Asoslar, Kislotalar, Tuzlar, Binar birikmalar ularning sinflanishi, ishlatilishi hamda ahamiyati.
3	D.I.Mendeleyevning elementlar davriy qonuni va davriy sistemasi	10 soat	Davriy qonunning kashf etilishi va elementlar davriy sistemasining tuzilish prinsipi. Davriy qonunning hozirgi zamon ta'riflari. Elementlarning s, p, d, f- oilalari. Elementlarning kimyoviy xossalari bilan ularning davriy sistemada joylashishi orasidagi bog'lanish. Elementlarning davriy ravishda o'zgarmaydigan xossalari. Gibrizlanish. Kvant sonlar.
4	Kimyoning muhim mavzulari bobi	14 soat	Eritmalar, Kimyoviy reaksiya tezligi, Kimyoviy muvozanat, Elektrolitik dissosialanish, Tuzlar gidrolizi, Elektroliz.
5	Elementlar kimyosi	14 soat	Eng muhim kimyoviy elementlar va ularning birikmalari ishlatilishi va ahamiyati. O, C, N, H, Ca, P, metallar va hokazo.
6	Organik birikmalar va ularning sinflanishi	20 soat	To'yingan va to'yinmagan uglevodlar, Arenlar, Spirtlar, Aldegidlar, Uglevodlar, Murakkab efitlar, Karbon kislotalar, Aminokislotalar, Oqsillar, Yuqori molekulyar birikmalarning sinflanishi eng muhimlarning ishlatilishi va ahamiyati.
7	Kimyoviy laboratoriya	10 soat	Kimyo laboratoriyasida xavfsizlik texnikasi qoidalari, Eng muhim kimyoviy tajribalar, qiziqarli tajribalar, bajarish tartibi ko'rsatiladi.
8	Kimyoviy masalalar yechish	30 soat	Barcha mavzular yuzasidan o'rtcha qiyinchilikdagi masalalar yechish metodikasi o'rganiladi.
	Jami:	116 soat	

Xulosa qilib shuni alohida ta'kidlaymizki, yuqorida taklif qilinayotgan maxsus dastur orqali kimyo fanidan 116 soatlik kursni tamomlagan o'quvchi kimyo fanidan A 1, B1, C1 kompetensiyaga ega bo'lishlari mumkin.

A1 kompetensiyada o'quvchi: Kundalik turmushda sodir bo'ladigan jarayonlarni kuzatish orqali kimyoviy jarayonlar, hodisalar haqidagi dastlabki tushunchalarni, nazariy bilimlar asosida masalalarni yecha oladi va tegishli laboratoriya tajribalarini bajara oladi biladi va bayon qila oladi.

B1 kompetensiyada o'quvchi: Anorganik va organik birikmalar sinflarini formulalari orqali ajrata oladi, moddalarni tozalash usullari, texnika va turmushda ishlatiladigan kimyoviy moddalar bilan ishlash qoidalarini, ulardan foydalanishda ekologik madaniyatni biladi va amaliyotda qo'llay oladi, kimyoviy reaksiya turlari nomlari, ularga oid tenglamalarni yoza oladi, kimyoviy jarayon va hodisalarni kimyoga tegishli terminlar asosida ifodalay oladi, nazariy bilimlar asosida masalalarni yecha oladi va tegishli laboratoriya tajribalarini bajara oladi biladi va bayon qila oladi.

C1 kompetensiyada o'quvchi: Anorganik va organik birikmalar sinflarini formulalari orqali boshqa birikmalardan ajrata oladi, ularning kimyoviy xossalarini, laboratoriya sharoitida va sanoatda olish usullarini tushuntira oladi, anorganik, organik va umumiy kimyoga oid masalalarni yecha oladi, organik birikmalarning laboratoriya sharoitida tarkibini o'rganish, ularni olish va xossalarini o'rganishga oid amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari tajribalarini bajara oladi.

Kimyoda ekstern ta'limni joriy etish talabani o'quv-biluv faoliyatini yuqori darajada o'zini-o'zi tashkil etishi o'quv maqsadlarini mustaqil qo'yish, faoliyat usullarini tanlash ko'nikmasi, o'z harakati va munosabatlarini boshqalar bilan moslashtirish va muvofiqlashtirishga asoslangan. Ekstern o'qitish sharoitida bu shu bilan ta'minlanadiki, o'quvchilar o'z vaqtlarining katta qismida mustaqil ishlaydilar. O'quvchi maqsad qo'yish, o'z faoliyatini tashkil etish, nazorat qilish va baholashni o'rganadi. Natijada har bir kishi o'zining bilim va ko'nikmalaridagi mavjud kamchiliklarni ko'rishi mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Бегимкулов У.Ш. Олий таълим муассасаларининг ягона ахборот маконини ташкил этиш ва уни ривожлантириш истикболлари // "Халқ таълими" жур. № 4, 2006 - 4-7 бетлар.
2. Ixtiyarova G, Bekchanov D, Ahadov M. Kimyoni o'qitishda zamonaviy texnologiyalar o'quv qo'llanma. Toshkent-2019. 188 b.
3. Rahmatullayev N.G', Omonov H.T., Mirkomilov Sh.M. Kimyo o'qitish metodikasi . – Toshkent: "Iqtisod – Moliya", 2013.
4. Abduqodirov A.A. Hayitov A.G', Shodiyev R.R. Axborot texnologiyalari/ akademik litsye va KHK lari uchun darslik.-T.:o'qituvchi, 2002.-144 b

5. Аҳадов М.Ш. “Кимё таълимида модулли тизимни ва электрон дарслик яратиш методикасини такомиллаштириш”. Dissertatsiya-T.:SamDU; 2020/ 88 b.

РЕЗЮМЕ

Maqola umumiy oʻrta taʼlim va oliy taʼlimda kimyoni oʻqitishda ilk bor ekstern taʼlimni joriy etish metodikasi, ekstern taʼlim avfzalliklari, taʼlim jarayoniga qulayligi, oʻquvchi va talabalar dars materiallari orqali oʻz xohishlariga koʻra qulay tarzda oʻrganishlari mumkinligi haqida fikrlar bayon etilgan. Shuningdek, kimyo fanidan ekstern taʼlimni tashkil etishda dastur ishlab chiqish, bu orqali umumiy oʻrta taʼlim maktabi oʻquvchilarining “Millit test” topshirishga tayyorlashning nazariyasi koʻrsatilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье описана методика внедрения экстерната впервые в преподавание химии в общем среднем и высшем образовании, преимущества экстерната, удобство образовательного процесса, студентов и студентов по материалам курса, высказаны мнения, что они могут комфортно учиться в соответствии со своими пожеланиями. Также показана теория разработки программы организации заочного обучения по химии, посредством которой учащиеся общеобразовательной школы проходят «Национальное испытание».

SUMMARY

The article describes the method of introducing external education for the first time in the teaching of chemistry in general secondary education and higher education, the advantages of external education, the convenience of the educational process, students and students through course materials. Opinions are expressed that they can learn comfortably according to their wishes. Also, the theory of developing a program for the organization of external education in chemistry, through which the students of the general secondary school to pass the «National test» is shown.

OLIIY TA'LIM TIZIMIDA KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TADQIQOTCHILARNING FIKRLASH TIPOLOGIYASINI RIVOJLANTIRISH

Samiyeva Sh. X.

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

BuxDU "Pedagogika" kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: kreativ fikrlash, individual yondashuv, shaxsning tafakkuri, individual yondashuv, ijodiy ta'lim.

Ключевые слова: творческое мышление, индивидуальный подход, индивидуальное мышление, индивидуальный подход, творческое образование.

Key words: creative thinking, individual approach, individual thinking, individual approach, creative education.

Kirish. Zamonaviy yigirma birinchi asr pedagogika fani va amaliyotida sezilarli o'zgarishlarni amalga oshirmoqda. Tarbiyaviy qadriyatlar XXI-asr insonparvarlik g'oyalriga, shaxsga yo'naltirilgan va individual yondashuvga, o'zini o'z rivojlantirish va shaxsni ochib berishga, ijodiy ta'lim texnologiyalariga qaratilgan.

O'qituvchi qanchalik nostandart usullar va texnologiyalardan foydalansa, uning darslari qanchalik qiziqarli bo'lsa, shunchalik ko'p talabalar keyingi hayotlarida nostandart vazifalarni hal qilishga tayyor. O'qituvchi o'qitishning an'anaviy uslub va texnologiyalarini mukammal bilishi, ularni o'quv jarayonida puxtalik bilan shakllantira olishi, shu bilan birga o'quvchilarning ijodiy va innovatsion bilim olish ufqlarini ochishi zarurligini ta'kidlaymiz. O'qituvchining faoliyatida katta ahamiyatga ega bo'lgan muhim xususiyatlaridan biri bu fikrlashdir.

So'nggi yillarda ta'lim paradigmasining shaxsning ijodkorligi va o'zini o'zi rivojlanishiga e'tibor qaratilishi ta'lim jarayonining asosiy maqsadini belgilab beradi, ya'ni shaxsda ijodkorni uyg'otish, o'ziga xos ijodiy salohiyatni rivojlantirish va yanada takomillashtirish zaruriyatini uyg'otadi.

Samarali ta'lim tizimi kasbiy muammolarni hal qilishda mustaqil ijodiy izlashga qodir kreativ shaxsni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Biroq, agar shaxsning ijodiy fazilatlarini o'rganish masalalari 20-asr o'rtalaridan boshlab

mahalliy va xorijiy psixologiyaning ko'plab vakillarining qarashlari maydonida bo'lsa (J. Gilford, P. Torrens, R. Sternberg, Ya. A. Ponomarev, V. N. Drujinin, A. G. Vinogradov, N. V. Kipiani, P. S. Altshuller va boshqalar), ijodkorlikning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida ijodiy mustaqillikni shakllantirish muammosi mutlaqo yangi (D.B. Bogoyavlenskaya, N.F. Vishnyakova) hisoblanadi[1].

Innovatsion pedagogik faoliyat, kreativ yondashuvlar asosida ta'lim jarayonini tashkil etish, noan'anaviy dars jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish usullarini mantiqiy-g'oyaviy jihatdan izohlash borasida: V.P.Bespalko, N.F.Talzina, S.K.Islamgulova, T.N.Ballo, L.V.Zankov, T.Y.Galperin, V.N.Davidov, G.K.Selevko, P.Mitchel, V.V.Yudin, V.A.Slastenin, B.L.Farberlin, I.P.Volkov, M.V.Klarin, U.N.Nishonaliyev, N.Saidaxmedov, A.T.G'ofurov, O'.Tolipov, J.Tolipova, H.T.Omonov, M.Usmonboyevalar tomonidan chop etilgan risola, monografiya va o'quv-metodik qo'llanma va bir qator ilmiy-uslubiy maqolalarida turlicha yondoshuvlar mavjud.

Fikrlash - bu bilim, sezgi, odatlar, ko'nikmalar va muayyan vaziyatda shaxsning xulq-atvorini aniqlash asosida insonning ongida voqelikni aks ettirishning faol jarayonidir.

Fikrlash shaxsning hayot faoliyati jarayonida tajriba to'planganda, ta'lim olganda, kasbiy faoliyatda shakllanadi, o'zgaradi va rivojlanadi. Bu ma'lum darajada shaxsning individual xususiyatlariga bog'liq, ammo u ta'lim jarayonlari, irodaviy harakatlar, maxsus tayyorgarlik, tanqidiy vaziyatlar ta'sirida juda keng doirada o'zgarishi mumkin.

Fikrlash nafaqat bilimlar ombori, balki inson uchun yanada murakkab xususiyatdir. Fikrlash xususiyatlariga ko'ra oliy ta'lim muassasalarida jamoa tuziladi. Agar ularning fikrlash xususiyatlarining ma'lum birlashuvi bo'lsa, odamlar uchun ishlash osonroq bo'ladi. Shaxs tafakkur turi aniq bo'lsa, agar u boshqa xodimlarning fikrlashining tipologik xususiyatlari bilan to'ldirilsa, xodimlar uni yaxshiroq tushunishadi.

Ammo individual fikrlashni rivojlantirish va jamoani shakllantirishda fikrlash xususiyatlarini hisobga olish uchun tafakkurning qaysi turlari mavjudligini bilish kerak.

Shaxsning tafakkuri xilma-xil bo'lib, uning tafakkurida shaxsiyati va individualligining asosiy xususiyati namoyon bo'ladi. Biroq, har qanday xilma-xillikni ma'lum bir tarzda tasniflash mumkin va bunday tasnif nafaqat uni soddalashtirishga, balki fikrlash turlari haqidagi bilimlarni amalda yanada muvaffaqiyatli ishlatishga imkon beradi.

Tafakkur tipologiyasining cheksiz xilma-xilligi va turli xil shaxsiyatlarning mavjudligini inkor etmaydi. Bu inson faoliyatida eng muhim rol o'ynaydigan uning ushbu cheksizlikdagi faoliyati muvaffaqiyatini aniqlashga imkon beradi. Har qanday bilim shu asosda shakllanadi.

Fikrlash turlarini mezonlarga ko'ra ajratish mumkin va aynan tipologik tahlil mezonidagi farq shaxsning fikrlash xususiyatlarining boyligini aniqlashga imkon beradi.

Fikrlash dinamikasi mezoniga ko'ra, uning turlarini ajratish mumkin:

- **dogmatik**, har qanday g'oyani dolzarbligini baholamasdan, g'oyani o'zgartirish kontseptsianing tizimni shakllantiruvchi asosiy omilidir, asl g'oyaga aniq, tanqidiy ravishda yuqori baho berish hisoblanadi.
- **stereotipli**, boshqacha qilib aytganda, obrazli; qabul qilingan qarorlarda fikryuritishga moyil bo'lgan odamlar, ushbu qarorlardan uzoqlashishdan va noaniqlik zonasiga tushib qolishdan qo'rqib, o'zlarining baholashlarining mos yozuvlar nuqtalarini yo'qotish uchun odatiy holdir;
- **moslashuvchan**, ya'ni ilm-fan rivojiga, samarali faoliyatning amaliy ehtiyojlariga mos ravishda o'zgarishga qodir.

Fikrlash turi ko'pincha ijobiy hodisa sifatida qaraladi, ammo, bu aslida, sifat ham ijobiy, ham salbiy kabi bo'lishi mumkin. Hammasi fikrlash xususiyatini qanday namoyon etishiga bog'liq.

Fikrlash tipologiyasining mezonlaridan biri **individuallik me'zoni** bo'lishi mumkin. Bu erda biz individual fikrlashni, ya'ni shaxsiyat xususiyatlari, individualligi va ekssentrikligi eng aniq va ba'zan keskin namoyon bo'ladigan fikrni ajratib ko'rsatishimiz mumkin. Ushbu sifat ko'pincha fanda ijobiy rol o'ynaydi[3].

Shaxsiy fikrlash rivojlangan mas'uliyat hissi bilan birlashsa va kreativ muammolarni hal etishga yo'naltirilsa, shaxs faoliyatida ijobiy rol o'ynashi ham mumkin. Afsuski, bu har doim ham shunday emas, ba'zan fikrlashni individuallashtirish kuchni o'zini o'zi tasdiqlash, ongni manipulyatsiya qilish sohasida ishlatiladi. Ushbu mezonga ko'ra, fikrlashning **moyillik** kabi turini ajratish mumkin. Bu har qanday baholash tendentsiyasi, yondashuvlar, variantlarni tanlash bilan cheklangan fikrlashdir. Ushbu tendentsiyalar tajriba yoki hukmron mafkuraning natijasi bo'lishi mumkin. Ular, shuningdek, deformatsiyalangan bilim tizimining natijasi bo'lishi mumkin.

Fikrlashning har bir turi ma'lum bir metodologiyaga asoslangan bo'lib, u ataylab tanlangan yoki ongsiz ravishda to'plangan tajribaning ifodasi sifatida shakllantirilgan. Ba'zan u tajribaning ijobiy va salbiy tarkibiy qismlarini o'z

ichiga oladi. Ikkalasi ham har doim tajribaga xosdir, shuning uchun uni tuzatish va bilim bilan to'ldirish kerak.

Fikrlashning **aspekt turi** muammoning ba'zi bir asosiy tomonlarini izlash bilan tavsiflanadi, bu esa boshqa barcha jihatlariga eng kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu turdagi fikrlash, muammo etarlicha murakkab bo'lganida va umuman, uni hal qilish juda qiyin bo'lganida yoki muammoning barcha jihatlarini kompleksda hal qilishga hojat qolmaganda o'zini eng aniq namoyon qiladi.

Ammo fikrlashning ushbu turi ham ma'lum kamchiliklarga ega, ulardan asosiysi bu muammoni bir tomonlama qabul qilish, uning turli jihatlarini o'zaro bog'liqligini hisobga olmaslikdir. Muammoning buzilgan, deformatsiyalangan ko'rinishi bilan xavfli bo'lib, unda bir tomon ta'kidlanib, ikkinchisi tahlil qilinadi. Shuning uchun ham bugungi kunda fikrlashning eng samarali turi **tizimli fikrlashdir**.

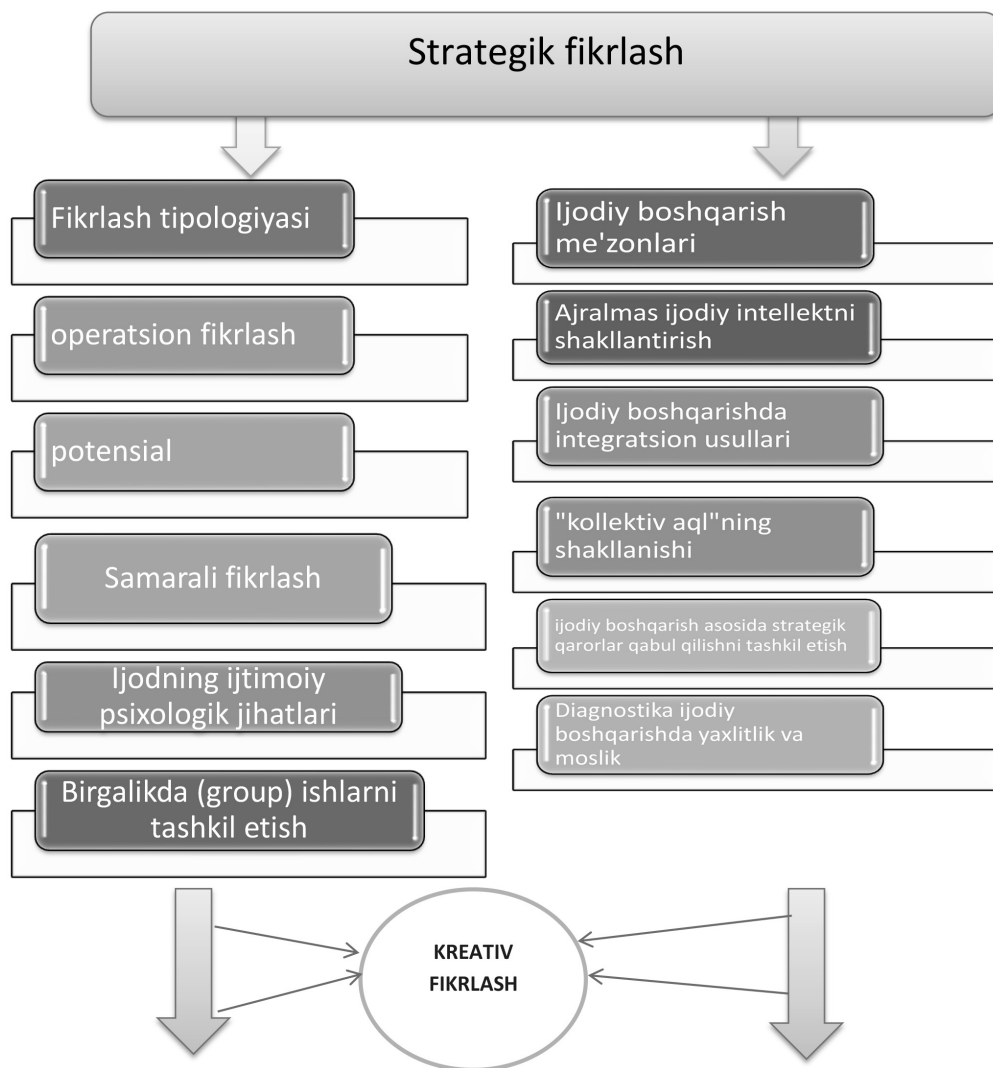
Shuni ta'kidlash kerakki, tafakkur faqat tanlangan har qanday ob'ektni tahlil qilish, o'rganish metodologiyasi emas, bu bir tomondan uning qobiliyatlari, individual xususiyatlarini, boshqa tomondan, ko'nikmalarni aks ettiradigan insonga xos xususiyatdir ta'lim va tajriba to'plash jarayoni kasbiy odatlar hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotning metodologiyasi sifatida tizimli yondashuv va tadqiqotchining o'ziga xos xususiyati sifatida tizim tafakkurini uning hayoti va faoliyati jarayonida rivojlangan va go'yo har safar u yoki bu hodisani baholaganida yoki tahlil qilganida avtomatik ravishda o'zini namoyon etadigandek farqlash kerak. **Tizimli yondashuvdan** foydalanish, albatta, tizim tafakkurining shakllanishiga yordam beradi.

Tizimli fikrlash tadqiqotchining juda qimmatli sifati deb hisoblanadi, chunki u baholash va tahlil qilishda butun hodisani qamrab olishga, uning tarkibiy qismlari, xususiyatlari o'rtasidagi eng xilma-xil munosabatlarni hisobga olishga, asosiy narsani - tizimni topishga yordam beradi. Tadqiqot o'tkazish amaliyotida shunday bo'ladiki, tadqiqotchini har qanday tafsilot olib ketadi va bu uni chetga olib chiqadi, etakchi g'oyaga aylanadi, u mohiyatning yo'nalish nuqtalarini yo'qotadi.

Fikrlashning kontseptual turi bu tizimli tipning ma'lum bir modifikatsiyasi, uning kuchaytirgichi va» stabilizatori «dir.

Kontseptsiya - bu tadqiqotning diqqat markazini saqlab qolishga imkon beradigan fikrlashning asosiy pozitsiyalari yoki qarashlari majmuasi hisoblanib, bu fikr harakatidagi kompasning bir turi.

Boshqaruv sohasidagi tadqiqotlar uchun bunday konsepsiyalar quyidagicha bo'lishi mumkin:

1-rasm. Kreativ fikrlash kontsepsiyasi

- boshqaruv har doim inson faoliyatida maqsadlar va manfaatlarda hal qiluvchi rol o'ynaydi;
- boshqarish xilma-xil va ko'p o'zgaruvchan, shuning uchun qanchalik mukammal ko'rinmasin uni har qanday variantga qisqartirish mumkin emas;
- boshqaruv mavjudlikning o'zaro ishlash va rivojlanish bilan bog'liq ikki tomoniga ega: ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy-texnik;

- boshqaruv uyg'unlikka intilishga asoslangan (muvoqlashtirish, tashkilot va boshqalar). Bu mutanosiblik, ziddiyatlar, kombinatsiyalar uyg'unligi va mutlaq barqarorlik, bir xillik va o'ziga xoslik emas.

Kontseptsiya shaxsning tadqiqotlarda mavjud bo'lgan bilimlarni prognozli bilimlar bilan birlashtirishning o'ziga xos qobiliyatini, u yoki bu hodisani mavjud tushunchasini birinchi, ikkinchi darajadagi mohiyat g'oyalari va taxminlari bilan va boshqalarni aks ettiradi.

Har bir shaxsning (va hatto undan ham ko'proq tadqiqotchining) fikrlashida uning bilimi, ma'lum bir bilim turlariga moyilligi, ularni vosita sifatida ishlatishga tayyorligi aniq namoyon bo'ladi. Shuning uchun tafakkur turlarini fikrlash faoliyati quriladigan bilimlarning ustuvor yo'nalishlariga qarab ajratish mumkin. Bu erda gumanitar, matematik va texnokratik fikrlashni farqlash mumkin[4].

Gumanitar tafakkur, qoida tariqasida, inson bilan bog'liq tadqiqotlarning barcha jihatlariga ustunlik beradi va og'zaki tavsifni tanlaydi, tushunchalar bilan ishlaydi, vaziyatlar bilan bahslashadi, obrazlar, xulq-atvor tabiati bilan tushuntiradi.

Aksincha, **matematik fikrlash** ramzlar mantig'iga, yakuniy mavhumlikka, bog'liqliklarni tushinishda aniqlikka va umumiylikni modellashtirishga asoslangan. Bu matematik fikrlashning kuchliligi va shu bilan birga kuchsizligi. Xususiyatlardan «tozalash» hodisalari ularning mohiyatini aniqlashga yordam beradi, ammo shu bilan birga juda muhim detallarni, o'ziga xos xususiyatlar va xususiyatlarni yo'qotishga olib kelishi mumkin.

Texnokratik tafakkur hodisa yoki muammodagi barcha aloqalarni texnik qurilmalarda mavjud bo'lganlarga - oddiy sabab-oqibat aloqalariga kamaytirishga asoslanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni o'rganayotganda, bu nafaqat samarasiz, balki ba'zi hollarda xavfli bo'lishi mumkin, chunki bu haqiqiy jarayonlarni soddalashtirishga, vositachilik, bilvosita, vaziyatli, davriy, funktsional, o'zgaruvchan va boshqalarni bog'lashni o'rganishdan chetlashtirishga olib keladi.

Shu bilan birga, yana bir bor eslatib o'tmoqchimanki, yomon yoki yaxshi fikrlash turlari mavjud emas. Muayyan sharoitlarda ozmi-ko'pmi samarali bo'lishi mumkin bo'lgan turlari mavjud, ularning shakllanishi yoki ulardan guruh faoliyatida foydalanilishi tartibga solinishi mumkin. Mavhumlik va umumlashtirish darajasi bo'yicha nazariy, empirik va faktik fikrlashni farqlash mumkin.

Nazariy fikrlash mavhum umumlashtirishga intilish, qonuniyatlarni izlash, nazariyani shakllantirish, ob'ektivlikning umumiy belgilarini aniqlash, muayyan

xulosalar va tadqiqot natijalari, qoidalar va formulalarning universalligini xarakterlaydi. Nazariy fikrlash haqiqatdan «uchib ketish», shu kabi mavhumlik bilan xavfli bo'lib, bu mohiyatni, xususan, hodisani yo'qotishga, nazariy sxematik yoki asossiz globalizm olib keladi.

Empirik fikrlash tajribaga ustuvor ahamiyat beradi, umumlashtirishni tajriba bilan cheklaydi va baholashda faqat tajriba natijalariga tayanadi. Bu yerda tajriba eng yuqori dalil va isbot sifatida qoraladi.

Tafakkurning faktik turi faktlarni baholash va tizimlashtirishda, tadqiqotning butun mantig'ini va aniq faktlar bo'yicha xulosalarni qurishda namoyon bo'ladi. Ba'zan bunday fikrlash u yoki bu faktni sun'iy ravishda abartib yuborish, hodisaning mohiyatini aniqlashda faktning rolini etarlicha chuqur anglash bilan birga keladi. Bunday holda, ilmiy tushuntirishni faktikologiya bilan almashtirish xavfi mavjud, bu qoida tariqasida mavjud faktlar bilan chegaralanadi, lekin har doim ham dalillarni izlashga, tan olishga va chuqur tushunishga unday olmaydi. Har bir tadqiqotchining tafakkurini mexanizm nuqtai nazaridan baholash mumkin, ya'ni. fikrlash jarayonida harakat qiladigan vositalar to'plami, buning natijasida g'oyalar tug'iladi, xulosalar, fikrlar, farazlar quriladi, dalillar topiladi, olingan bilimlar amalga oshiriladi.

Fikrlash mexanizmi bo'yicha assotsiativ, to'g'ridan-to'g'ri va intuitiv fikrlash turlarini ajratish mumkin.

Assotsiativ fikrlash funktsiyalari turli assotsiatsiyalar orqali, ya'ni har qanday umumiylik, o'xshashlik, o'ziga xoslik belgilari uchun hodisalar o'rtasidagi taqqoslash. Assotsiativ fikrlashning farq darajasi bog'liq hodisalarning yaqinligi yoki uzoqligidan namoyon bo'ladi. Ko'pincha, assotsiativ fikrlash fanning chegara sohalarida yangi bilimlarni to'plashga, u yoki bu bilim sohalariga tegishli bo'lgan «toza» bo'lmagan muammolarni tan olishga yordam beradi.

Biroq, assotsiativ fikrlash nafaqat afzalliklarga, balki kamchiliklarga ham ega. Ular bilimlarni bir sohadan boshqasiga mexanik ravishda uzatish, tushunchalarni almashtirish, ba'zi qoidalarni keng talqin qilish, «badiiy noaniqlik» ilmiy qat'iyligini almashtirish xavfi ostida yotadi.

Assotsiativ fikrlashga qarama-qarshi tomonlarning ba'zilar **to'g'ridan-to'g'ri fikrlashning** turidir. Bu haqiqat faktlarini va fan toifalarini bevosita tushunishdan iborat. Agar u assotsiatsiyalardan foydalansa ham, ko'pincha ma'no jihatidan yaqin.

Intuitiv fikrlash sezgi asosida quriladi, uning namoyon bo'lishida ong osti asosiy rol o'ynaydi. Intuitiv baholash va xulosalarni izohlash qiyin, ular inson ong ostidan kelib chiqadigan impuls natijasidir.

Ammo sezgi - nafaqat tabiiy fazilat, balki insonning intellektual rivojlanishining natijasi, bilim va tajribani sistematik fikrlashning o'ziga xos turiga aylanishi, u ong osti tubiga ildiz otib, ma'lum daqiqalarda u bilan oziqlanadi miyaning ishlashi. Sezgi keyinchalik mavjud bilim tizimiga yaxshi singib ketgan va dastlab g'ayrioddiy, kutilmagan, ba'zan shubhali ko'rinadigan g'oyalar va fikrlarning paydo bo'lishida namoyon bo'ladi.

Tafakkur turlarini uning mexanizmi mezonlari bo'yicha identifikatsiyalash tafakkur usullari bilan to'ldiriladi va ma'lum darajada tipologiya bilan konkretlashtiriladi. Ushbu mezonga ko'ra, evristik, mavhum-belgi va obrazli fikrlash usullarini aniqlash va ko'rib chiqish mumkin.

Evristik fikrlash haqiqatni so'zlar, tushunchalar, atamalar, odamlar o'rtasidagi odatiy aloqa tili va ularning fikrlarini taqdim etish orqali idrok etish va tushuntirishga asoslanadi.

Abstrakt-ishora tafakkuri matematik tafakkurga o'xshaydi, u hodisa va hodisalarning ma'lum belgilaridan foydalanadi va hodisalar mavjudligi va xulq-atvorining modellarini tuzishda shu belgilar bilan ishlaydi. Ushbu belgilar matematik shaklga ega bo'lishi shart emas va matematik modellashirish texnikasiga bo'ysunadi. Turli xil inshootlarning qurilishi mavhum belgi fikrlashning yaxshi namunasini beradi. Ushbu fikrlash tarzining o'ziga xos jihati bu uning evristik birikma bilan voqelikni idrok etish va rasmlar shaklida aks ettirish asosida qurilgan **xayoliy fikrlashidir**.

Majoziy fikrlashning bir turi - bu g'oyani, fikrni, muammoni, vaziyatni **golografik tasvirlashdir**. Bu muammoni uning namoyon bo'lishining turli qirralaridan ko'rib chiqishga va shuning uchun uni chuqurroq tushunishga imkon beradigan juda samarali fikrlash turi hisoblanadi.

Baholash tabiati va fikrlash yo'nalishi bo'yicha quyidagi turlar ajratiladi: tanqidiy fikrlash (negativizm), ijobiy, konstruktiv.

Tanqidiy fikrlash muammoning salbiy tomonlarini izlash, qiyinchiliklar, uni hal qilishdagi qiyinchiliklar, hodisalarni salbiy oqibatlar nuqtai nazaridan baholash va ba'zida kamchiliklarga bo'rttirib yuborish bilan tavsiflanadi. Fikrlashning bunday turi ko'pincha olimlarga xosdir, chunki u ziddiyatlarning paydo bo'lishiga, muammolarni tan olishga yordam beradi.

Ijobiy fikrlash negativning bir oz aksidir. U hodisaning yashirin buloqlari bo'lgan muammolarni hal qilish yo'llarini topishga imkon beradigan tomonlarni, xususiyatlarni va fazilatlarni topishga qaratilgan.

Ba'zan, tadqiqotchilar birgalikda ishlaganda, bu ikki fikrlash turi bir-birini muvozanatlashtiradi. Ammo yana bir turi bor - **konstruktiv fikrlash**. Bu yangi g'oyalar, yechimlar, tushunchalarni topish va amalga oshirishga qaratilgan. U

tanqidiy fikrlarga ham, ijobiy tomonlarni tasdiqlashga ham to'xtamaydi. Bu transformatsiya, o'zgarish, innovatsion fikrdir. Ushbu turdagi fikrlash uchun muammolar yangi yoki kelajakni o'rnatish vositasidir. Bu fikrlashning eng kuchli va qimmatli turidir.

Fikrlashda haqiqatni takrorlash usuli kabi mezon bilan ajralib turadigan fikrlash turlarini ko'rib chiqish foydalidir. Bu erda siz reproduktiv, analog, Kreativ fikrlash turlarini nomlashingiz mumkin.

Reproduktiv fikrlash voqelikning to'g'ridan-to'g'ri takrorlanishiga asoslanadi va uning asosiy muammosi - bunday takrorlanishning haqiqati va aniqligidir.

Analog tafakkur - bu o'xshashlik bilan takrorlash, bu hodisalarning o'ziga xosligini yoki farqini, chuqurroq tushunish va idrok etish uchun muammolarni doimiy izlashdir. Bu mezon, tipologiya, taqqoslash, tushunchalarni ta'rifi va hk.

Kreativ fikrlash analog fikrlashning yuqori darajasiga o'xshaydi, u sezgi omillarini o'z ichiga oladi va uzoqdan o'xshashlik usullarini qo'llaydi. Ushbu fikr biron bir narsani inkor etishga qaratilgan bo'lsa ham konstruktivdir.

Barcha fikrlash jarayonlari tadqiqot uchun o'z ifodasini topadigan qiziqishlarga asoslangan. Odamning ongida u yoki bu tarzda doimo harakat qiladigan maqsadli munosabatlarga ko'ra quyidagi **fikrlash turlarini** ajratish mumkin: ilmiy, zamonaviy, amaliy.

Ilmiy fikrlash hodisalarni tahlil qilish va baholash mantig'ining ilmiy uslubini qo'llashni o'z ichiga oladi. Odatda ilmiy qoidalarni shakllantirish, fanni rivojlantirish hodisalarni tahlil qilish va baholashning ilmiy metodologiyasini qabul qiladi.

Ko'pincha amalda aniq **amaliy fikrlashni** kuzatish kerak. U muammolarni amaliy echimiga e'tiborni qaratadi va bu erda muammolarni tanlash faqat uning amaliy echimi, amaliy ahamiyati imkoniyati mezoniga ko'ra sodir bo'ladi. Bunday tadqiqotchi oddiygina boshqa muammolarni ko'rmaydi, agar ko'rsa, jiddiy qabul qilmaydi.

Amaliy fikrlashning ma'lum bir modifikatsiyasi bu pragmatik fikrlashdir. Bu darhol foyda, bir lahzali ta'sir kabi o'ziga xos xususiyatga ega.

Pragmatik fikrlash ko'pchilik holatlar uchun zarur bo'lib chiqadi, jiddiy tadqiqotlarda bo'lgani kabi bu samarasiz, chunki uning yetarlicha chuqur va istiqbolli baholashga muammolarni hal qilishga qodir emasligi aniqlandi

Umuman olganda, tafakkurning shakllanishi va rivojlanishida nafaqat tadqiqotchining bilimlari kompleksi, balki tajribasi ham katta ahamiyatga ega. Tafakkurning shakllanishi va faoliyatidagi **tajribaning rolga** ko'ra, biz empirik, aksiomatik, dialektik empirik fikrlash turlarini nomlashimiz mumkin[2].

Empirik fikrlash bu tayyor obrazlar ko'rinishida o'ylash, xotiradan identifikatsiya qilish, to'plash, tizimlashtirish va tajriba, tajriba bilan sinov tashkil etishdir. Bunday fikrlashning asosiy xususiyati va mezonlari xotirada saqlanib qolgan tajribadir.

Aksiomatik fikrlash - bu dalilni talab qilmaydigan ba'zi haqiqatlar sifatida qaraladigan aksiomalar shaklidagi qoidalar asosida fikrlash. Ko'pgina hollarda, bunday fikrlash formulalangan qoidalarning noaniqligi asosida qurilgan deterministik fikrlash sifatida namoyon bo'ladi.

Dialektik fikrlash qarama-qarshilik mezonlariga asoslanadi, sifat va miqdor, umumiy va o'ziga xos va boshqalarni ajratib turadi. Qarama-qarshiliklarni va ularni hal qilish yo'llarini izlash - dialektik fikrlashning asosiy ajralib turadigan xususiyatidir.

Ushbu tipologik guruhning **muammolilik mezoniga ko'ra** ba'zi turlari; standart, muammoli va aralash fikrlashdir.

Standart tafakkur yopishqoqliklar, umumiy qabul qilingan qoidalar, yaxshi tasdiqlangan tushunchalar kabi tayyor omillarning ishlashi bilan ajralib turadi

Muammoli fikrlash muammolarni quyidagicha ta'rifi bilan ajralib turadi; tafakkurning asosiy birliklari, uning asosi sifatida.

Aralash fikrlash birlamchi birikmaning birinchi va ikkinchi kombinatsiyasi birlashmasidir.

Fikrlash tipologiyasi tadqiqot faoliyatini tashkil etish va o'tkazish amaliyotida katta ahamiyatga ega. Bu tipologik xususiyatlarning xilma-xilligi mezonlari va tadqiqot faoliyatida ularning uyg'un o'zaro ta'siri asosida tadqiqot guruhlarini tuzishga imkon beradi. Shuningdek, bu pedagog-kadrga uning intellektual salohiyatidan maksimal darajada foydalanish uchun uning shaxsiyatini baholashga imkon beradi. Va nihoyat, tipologik xususiyatlar pedagog-kadrga o'z ustida olib borgan ishlarida, fikrlash sohasidagi qobiliyatlarni qanday rivojlantirishni, ta'lim va kasbiy dasturlarni qanday tuzishni, ushbu dasturlarni amaliy amalga oshirishning haqiqiy samaradorligini qanday ta'minlashni aytib berishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Olimov Sh.SH. "Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari"- T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2015 y. -228 b.
2. Hikmatovna S. S. et al. Professional Development of the Teacher's Personality in the System of Secondary Special Vocational Education //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 2946-2949.
3. Самиева Ш. Х., Нарзуллаева Ф. Ф. СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ДУАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ //

Социально-гуманитарные проблемы образования и профессиональной самореализации (Социальный инженер-2021). – 2021. – С. 187-191.

4. Самиева Ш. Х., кизи Усмонова Г. Х. НАУЧНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ МОЛОДЕЖИ //Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 35-38.

5. Гревцева Г. Я. и др. Общая педагогика. – 2020.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida nostandart usullar va texnologiyalardan foydalanish, shaxsning tafakkuri, uning tafakkurida shaxsiyat va individualligining asosiy xususiyatining namoyon bo'lishi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, tafakkur tipologiyasining cheksiz xilma-xilligi va turlari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается использование нестандартных методов и технологий в системе высшего образования, мышление человека, проявление основных черт его личности и индивидуальности в его мышлении. Также выделено бесконечное разнообразие и типология типов мышления.

SUMMARY

This article discusses the use of non-standard methods and technologies in the system of higher education, the thinking of a person, the manifestation of the main features of his personality and individuality in his thinking. The infinite variety and typology of types of thinking is also highlighted.

INKLYUZIV TA'LIM MAQSAD VA VAZIFALARINI OSHIRISHDA RESURS PEDAGOGNING O'RNI VA ROLI

Fayzullaev R. X.

«Toshkent irrigasiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti»

Milliy tadqiqot universiteti

«Professsional ta'lim va jsimoniy madaniyat» kafedrası v.b., dosenti

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, maxsus ta'lim, inklyuziv, integratsiyalashgan, funksional integratsiya, jismoniy integratsiya, ijtimoiy integratsiya, moslashtirish.

Ключевые слова: инклюзивное образование, специальное образование, инклюзивное, интегрированное, функциональная интеграция, физическая интеграция, социальная интеграция, адаптация.

Key words: inclusive education, special education, inclusive, integrated, functional integration, physical integration, social integration, adaptation.

Respublikamizda olib borilayotgan barcha islohotlarning maqsadi davlatimiz kelajagiga mustahkam poydevar qurishdan iborat. Bu poydevor sog'lom, etuk va barkamol shaxslarni tarbiyalab voyaga etkazish natijasida yaratiladi. SHuning uchun ham «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun qabul qilindi. Ta'lim sohasidagi bu islohotlar bugungi kunda o'z samarasini bermoqda. Mazkur huquqiy me'yoriy hujjatlar doirasi maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim-tarbiyasini ham qamrab olgan. Maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormokda. Maxsus ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta'lim muasasalarida qondirib bo'lmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta'lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek umumta'lim maktablarining katta bo'lmagan qismlari sifatida faoliyat yuritadi. Maxsus ehtiyojli bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. SHuningdek ularning o'z oilasidan uzokda bo'lishlariga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmokdalar.

Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni rivojlanish darajasi, imkoniyati nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim siyosati amalga oshirilgan. Biroq inklyuziv ta'limning mazmun mohiyati to'g'risidagi bilim va ma'lumotlar hali jamiyatda etarli emas. «Inklyuziv» va «integratsiyalashgan» atamaları ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. SHunga qaramasdan pedagogikada ushbu tushunchalar orasida juda katta farq bor.

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir. Integratsiyalashgan ta'lim bu - diqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir. Integratsiyalashgan ta'limda bolaga muammo sifatida qaraladi. Bu ta'lim tizimining quyidagicha shakllari mavjud:

A) Jismoniy integratsiya. Integratsiyaning bu shakli nogiron va nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi jismoniy farqni kamaytirishga qaratilgan. Oddiy maktab bilan yonma-yon joyda nogiron bolalar uchun maxsus bo'lim yoki sinf tashkil qilish mumkin.

B) Funksional integratsiya. Bu shakl nogiron va nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi funksional muammolarni kamaytirishga qaratilgan.

V) Ijtimoiy integratsiya. Integratsiyaning bu shakli ijtimoiy muammolarni kamaytirishga qaratilgan va u nogiron hamda nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi o'zaro aloqani qo'llab – quvvatlaydi.

G) Jamiyatga integratsiya qilish kabilar. Integratsiyalashgan talim tizimining bir qator quyidagicha chegaralangan tomonlari mavjud: Umumta'lim muassasalarda kompleks tibbiy-pedagogik yordam olish imkoniyati bo'lmaydi. Umumta'lim maktab pedagogi maxsus matodikani bilmaganligi sababli imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ehtiyojlarini qondirmaydi. Umumta'lim maktablarda tiflo, surdotexnik vositalar, maxsus tibbiyot uskunalar bo'lmaydi. Sinfda o'quvchilar soni 25 tadan-35 gacha etadi va oqibatda ularning barchasiga ko'p vaqt ajrata olmaydi. Umumta'lim maktablarda o'quvchilarda maxsus malaka va ko'nikmalarni shakllantirish uchun mutaxassislar bo'lmaganligi sababli, imkoniyat topish qiyin.

Umumta'lim maktablarda alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi. Inklyuziv ta'lim tizimi integratsiyalashgan ta'lim tizimidan uzinig mazmun – mohiyati, maqsadi, vazifalari va harakat dasturi bilan farqlanadi. Inklyuziv ta'lim bu -davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga

moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muhtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng xuquqlilik asosida ta'lim tarbiya olishlarini taminlaydi. SHuning uchun ham ahamiyatlidir. Tavsiyalarda barcha bolalarning ta'lim olish muhitini o'rganib maxsus ehtiyojli bolalarning ta'limiy ehtiyojlariga umumiy baho beriladi. Asosiy ma'no shundaki, sog'ligining yomonlashuvi yoki rivojlanishining orqada qolishi sababli alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni ham umumiy ta'lim jarayoniga qo'shish mumkin. Inklyuziv ta'limda, ta'lim berishning diqqat markazida bola turadi (o'quv rejası emas) deb bu jarayonga yondashadi. Ushbu yondashuvlar bolalar har xil sharoitda o'qiydi, rivojlanadi, ma'lumotni har xil tezlikda qabul qiladi degan e'tirofga asoslanadi. Ular xar bir bolaning shu qatorda maxsus ehtiyojli bolalarning ham ehtiyojlarini qondiradigan ta'lim muxitini yaratib berishga qaratilgan. Mazkur tavsiyalarning maqsadi - maktablarni maxsus ehtiyojli bolalarnig ehtiyojlariga javob beradigan qilib moslashtiradigan jarayonni qo'llab-quvvatlash. «Moslashtirish» deganda nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarni maktabga bemalol borib kelishi, balki shu qatnashdan kandaydir foyda olishi va optimal o'quv rejasining mavjudligidir. Maktab muxiti moslashuvchan bo'lib, bola ta'limdagi tartibga moslashishi kerak deb taxmin qilinmasdan, alohida xar bir bolaning ehtiyojlarini qondirishi kerak.

«Inklyuziv ta'lim» o'z maqsadidan kelib chiqqan holda bir qator quyidagi vazifalarni hal etadi:

- inklyuziv va integratsiyalashgan ta'lim tizimi haqida ma'lumot berish;
- inklyuziv ta'limning huquqiy asoslarini ochib berish;
- inklyuziv ta'limni joriy etish oldida turgan muammolarni o'rganish va bu muammolarni xal etish yo'llarini izlab topish;
- inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashnig asoslarini o'rganish;
- inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish tamoyillarini taxlil qilish;
- ish tajribalarini taxlil qilish kabilardan iborat.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim sharoitida o'qitish maktablararo qatnab yuruvchi o'qituvchi ya'ni, resurs o'qituvchi faoliyatini talab etadi. Inklyuziv ta'lim amaliyotda maktablararo qatnab yuruvchi o'qituvchi va oddiy sinf o'qituvchisining hamjihatlikdagi harakatlari orqali amalga oshirilishi mumkin. Ba'zi sinflarda bolani ma'lum bir vaqtga sinfdan ajratib olish kerak bo'lishi mumkin. Hamma vaqt nima bo'lsada resurs o'qituvchi sinf o'qituvchisi bilan birgalikda faoliyat ko'rsatishi va bu maxsus ta'lim sohasida mutaxassislikka ega bo'lishi talab qilinadi.

Maktablararo qatnab yuruvchi resurs o'qituvchining muhim vazifalariga nogiron bolalar uchun kerak bo'lgan qo'llanmalar, jihozlar bilan ta'minlash, homiylar topish, ota-onalarni maktabga yordam berishga jalb qilish va imkoniyati cheklangan bolalar, sog'lom bolalar hamda sinf o'qituvchisi o'rtasidagi mustahkam aloqani o'rnatish, masus resurs qo'llanmalarni ta'minlash orqali yordam berish, ota-onalar, bolalar oddiy sinf o'qituvchilari va maktab ma'muriyatiga maslahatlar berish, shuningdek maxsus ta'limga muhtoj bolalar uchun faoliyatlari va ularga mos keluvchi ta'lim dasturlari haqida muhokamalar yuritish, hattoki nogiron bo'lmagan bolalarning ota-onalariga ham ma'lumotlar etkazilib turish kiradi. Resurs o'qituvchining asosiy maqsadi: umumta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan maxsus ta'limga muhtoj o'quvchilar va ularning o'qituvchilariga yordam ko'rsatishdan iborat.

Resurs o'qituvchi quyidagi vazifalarni amalga oshiradi; har bir o'quvchini qaysi darajadagi yordamga muhtojligini aniqlash va ularning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda muntazam ravishda ular bilan uchrashish; o'quvchilar bilan yakka tartbd ishlash, individual rejalardan kelib chiqqan holda ularni kuzatish, o'quv dasturiga moslashishiga yordam berish, o'qitish va baholash; sinf o'qituvchilariga o'quvchilarning maxsus ehtiyojlari va qobiliyatlariga oid ma'lumotlarni berish; sinf o'qituvchilarini individual o'quv rejalari bilan tanishtirish va ular bo'yicha maslahatlar berish; muntazam ravishda o'quvchilarning erishayotgan muvaffaqiyatlarini muhokama qilish va baholash; maktab jamoasining boshqaruv xodimlari va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash; zarurat tug'lsa, o'quvchilarni boshqa yordam ko'rsatuvchi uyushmalarga taklif etish (masalan, seminarlarga, shifokorlarga); o'qituvchilar hamda o'quvchilar bilan individual ravishda olib boriladigan faoliyatlarni qayd etib borish; standart o'quv reja talablariga javob bermaydigan vaziyatlarda har bir o'quvchiga individual o'quv reja tuzishga ko'maklashish; o'zgaruvchan ehtiyojlardan kelib chiqqan holda individual o'quv rejalarni yangilash va baholash; mavjud barcha resurslar (o'quv adabiyotlar, o'qitish qurilmalari va boshqa vositalarni hujjatlashtirish va ular ro'yxatini tuzish).

Maktablararo qatnab yuruvchi resurs o'qituvchi o'z vazifa va maqsadlaridan kelib chiqqan holda ish rejasini o'zi tuzishda quyidagilarni hisobga olishi kerak: Maktablararo qatnab yuruvchi resurs o'qituvchilarning maxsus ta'lim olishga bo'lgan talablariga javob beradigan yordamlarni ko'rsatish; sinf o'qituvchisi bilan birgalikda individual dasturlarni yaratish va uni baholash; o'qituvchilar muhtoj bo'lgan xizmatlarni amalga oshirish; bolaning o'qituvchisi yoki maktabi almashganda u haqidagi ma'lumotlarni etkazib berishni boshqarish; yangi kelgan o'qituvchilarning ehtiyojlarini anglash va qondirish; maxsus ta'limga

muhtoj bo'lgan oddiy sinflarga o'qituvchilarning moslashishiga yordam berish; agar kerak bo'lsa sinfdan tashqarida individual va guruhlariga asoslangan ko'rsatmalarni berish; individual dasturlarni muvaqqiyatli bo'lishini boshqarish; maxsus ta'limga muhtoj bolalarni maktabning jismoniy muhitiga jalb etishda ularning shu muhitga moslashishiga yordam beruvchi maktab boshqaruvi; maxsus yordamchi vositalar va qo'llanmalarga bo'lgan talabni o'rganish va ulardan foydalanishni boshqarish; inklyuziv ta'limni rivojlantirishni qo'llab – quvvatlashdan iborat.

Bugungi kunda eng dolzarb bo'lgan muammolardan biri, yani ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar bilan bog'liq, muhim vazifalar va tizimdagi holat xususidagi masaladir. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, barcha sohalarida bo'lgani kabi, bolalarni ijtimoiy himoyalash tizimida ham chuqur islohotlar va o'zgarishlar sodir bo'ldi. O'zbekistonning huquqiy davlat sifatida rivojlanishi jarayonida Prezidentimiz har bir fuqaroning manfaatini himoyalashda uning jinsi, millati, irqi, yoshidan qat'i nazar qonun ustuvorligini taminlashni asosiy omil sifatida belgilaganlar. Bugun yurtimizdagi har bir bolaga davlatimizning barcha haq-huquqlaridan to'liq foydalanadigan fuqarosi sifatida qaralishini takidlab o'tishimiz lozim. Ta'lim vazirligi tomonidan bajarilayotgan islohotlarga davlat tomonidan ratifikatsiya qilingan «Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya» tamoyillari asos qilib olingan. Bu: -kamsitmaslik masalalari - yashash va rivojlanish - bolaning shaxsiy manfaati - bolaning dunyoqarashi kabi jihatlarni o'z ichiga qamrab oladi. Mazkur tamoyillarni amalda qo'llash jarayonida bu vazifaning oson emasligi bilinadi. Bu borada quyidagilarni misol tariqasida keltirish mumkin: Masalan, internat muassasalarida tarbiyalanayotgan bolalarning ko'pchiligini nogiron bolalar tashkil etadi.

Xalqaro tashkilotlarning tavsiyanomalarida deinstitutionalashda inklyuziv metodni asosiy usul sifatida tatbiq qilish kerak deyilgan. Xo'sh, kar o'quvchining uyidan uzoqda o'qitilishi uning konvensiyadagi haq-huquqlarini buzadi, deyish mumkinmi? Biz «ha» deb javob beramiz. Chunki bolani «kamsitmaslik» tamoyili va oilasi bilan yashash huquqidan mahrum etayapmiz. Agar bolani uyiga yaqin joylashgan qishloq umumtalim maktabida 35 nafar o'quvchi talim olayotgan sinfdan o'qishga qoldirsak bunda uning «shaxsiy manfaatlari» tamoyilini buzgan bo'lamiz. Bola bu erda o'ziga etarli etiborni ololmaydi. Maktabda defektologlarning yo'qligi uchun o'quvchi maxsus muassasadagidek talim ololmaydi, oqibatda rivojlanishda orqada qoladi va kasb egallashga tayyorlana olmaydi. Bundan tashqari, bu o'rinda bolaning «SHaxsiy fikri» tamoyili ham buziladi.

Adabiyotlar:

1. «Alohida yordamga muhtoj bolalarni ma'naviy va estetik rivojlantirish» mavzusidagi ilmiy - nazariy konferensiya materiallari. Toshkent-»Uzinkomsentr»-2002.
2. Аминова В.Ю. Интегрированное образование для детей с особыми нуждами в дошкольных и школьных учреждениях массового типа (Методические рекомендации) МНО Рцо Ресурсный центр Юнеско Tashkent 2002
3. «Дакарские рамки действий» - Юнеско-2000 йил. Францияда chop этилган. Кислицина И.К. «Инклюзивное образование-образование для всех»(основные понятия и краткий обзор международного опыта) создано при поддержке Европейского Союза. Tashkent, 2004
4. «Inklyuziv ta'lim» muvaqqat Nizomi. 2005 yil.
5. Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish to'g'risida muvaqqat NIZOM. O'RXTV T.,2005.
6. Muminova L.R., Ayupova M.YU. Logopediya. T., 1995»Maktablarin olqishlab - inklyuziv maktablardagi nogiron o'quvchilar»-Yunesko - 1999 yil.
7. Yuneskoning 2003 yil O'zbekistonda 2 – 4 oktyabr kunlaridagi «Inklyuziv ta'lim»ga oid seminar xujjatlari.
8. «Проблемы включения детей со специальными образовательными потребностями в общеобразовательный процесс» Материалы республиканского семинара Алматы.- Алматы «Паритет» 2002 йил.
9. Pulatova F., Oligfrenopedagogika .G'ofur G'ulom, 2006
10. Рой Марк Конки «Инклюзив синфларда ўқувчилар эҳтиёжларини англаш ва бу эҳтиёжлар-ни қондириш» Тошкент-Юнеско-2004йил. Ўқитувчилар учун қўлланма.
11. Raxmanova V.S Maxsus pedagogika G'ofur G'ulom nashriyoti, Toshkent, 2004

РЕЗИОМЕ

Ushbu ilmiy maqolamizda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni rivojlanish darajasi, imkoniyati nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim siyosati amalga oshirilishi, aynan ushbu ta'limni tashkil etishda pedagogning o'rni va vazifalari to'g'risidagi masalalar ko'rilgan.

РЕЗИОМЕ

В данной научной статье в целях реализации политики инклюзивного образования, чтобы дети с особыми потребностями в нашей Республике получали образование в системе специального или общего образования в соответствии с их уровнем развития, инвалидностью, особенностями и способностями, роль педагога в организации этого образования. Рассматривались вопросы рни и обязанностей.

SUMMARY

In this scientific article, in order to implement the policy of inclusive education, so that children with special needs in our Republic receive education in the system of special or general education in accordance with their level of development, disability, characteristics and abilities, the role of the teacher in organizing this education. and responsibilities.

TA'LIM JARAYONIDAGI PEDAGOGIK IXTILOFLAR, ULARNING SABABLARI VA BARTARAF ETISH CHORALARI

Muqumova D. I.

“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti”

Milliy tadqiqot universiteti

“Professsional ta’lim va jismoniy madaniyat” kafedrası dotsenti

Tayanch so‘zlar: nizolar, o‘qituvchi, moslashish, tarbiya, tajriba, ta’lim jarayoni, mas’uliyat, nazariy bilimlar.

Ключевые слова: конфликты, педагог, адаптация, воспитание, опыт, воспитательный процесс, ответственность, теоретические знания.

Key words: conflicts, teacher, adaptation, education, experience, educational process, responsibility, theoretical knowledge.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoev «O‘qituvchi va murabbiylarning xayotiy talablarini qondirish, ularni rag‘batlantirish, ularning o‘z ishi, kasbidan mamnun bo‘lishini ta‘minlashimiz lozim va bu masalani echmasdan turib, kelajak avlod tarbiyasi to‘g‘risida gapirishimizning o‘zi mutlaqo nomaqbuldir», - deb ta’kidlaydilar. Bizga ma’lumki, o‘qituvchilik kasbi ulug‘, sharaflı, o‘ta murakkab, o‘z o‘rnida mas’uliyatli kasblardan biridir. Agar shifokor bir bemorni davolashda adashsa (bilimi, tajribasi etmasa) u bir kishining umriga zomin bo‘ladi. O‘qituvchi esa, o‘nlab va undan xamko‘plab o‘quvchiga noto‘g‘ri bilim tarbiya berishi orqali jamiyat uchun foydasi tegmaydigan zararli, xavfli insonlarni voyaga etkazib berishi mumkin. SHuning uchun xam o‘qituvchilik kasbi murakkab va o‘ta mas’uliyatli kasb bo‘lib, unda tajriba bilim, ko‘nikma, malakalar shakllangan bo‘lishi zarur. YOsh avlod kamolotida o‘qituvchi shaxsining o‘rni beqiyosdir.

Barcha nizoli holatlar ichida pedagog va talaba o‘rtasidagi “nizo” eng murakkab va dolzarb muammo kasb etmoqda. Uning kelib chiqish sabab va oqibatları shaxs tarbiyasi hamda madaniyati bilan bog‘liq bo‘lib, bu borada pedagog va psixolog olimlar, tajribali o‘qituvchilar, tarbiyachilar, ota-onalar, mahalla faollari hamkorligida istiqbolli tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish talab etiladi.

Talabalar va o‘qituvchi o‘rtasidagi nizoli holat va vaziyatlarni o‘rganish, uni tizimlashtirish jamiyatdagi salbiy illatlarning kelib chiqishi va ijtimoiy

to‘qnashuvlarning oldini olishga ko‘mak beradi. T.Mirzaev rahbarligida tayyorlangan besh jild izohli lo‘g‘atining uchinchi jild 37-sahifasida “ “Nizo” (a.) – bahs, tortishuv, janjal, to‘qnashuv; kurash, o‘zaro kelishmovchilik yoki qarama-qarshilik, dushmanlik, adovat orqasida tug‘ilgan holat, munosabat, ixtilof, nifoq”, — deb ko‘rsatilgan .

Bizningcha nizo – bu shaxs ongida, yoki shaxslararo muloqot jarayonida biror muammo yoki qarashlar echimida bir-biriga to‘g‘ri kelmaydigan qarama-qarshi fikrlar to‘qnashuvi oqibatida paydo bo‘ladigan salbiy hissiyotlarga bo‘lgan munosabatlar maromini bildiruvchi ijtimoiy – psixologik hodisadir. Bu jarayon kuchli emotsional his-tuyg‘ular va ahloqiy kechinmalar bilan bog‘liq ravishda yuzaga keladi. Ta‘kidlovchi eksperiment natijalari o‘laroq nizoli holatlarni shartli ravishda shaxsiy, shaxslararo, guruhlararo, guruh ichidagi turlarga bo‘linadi .

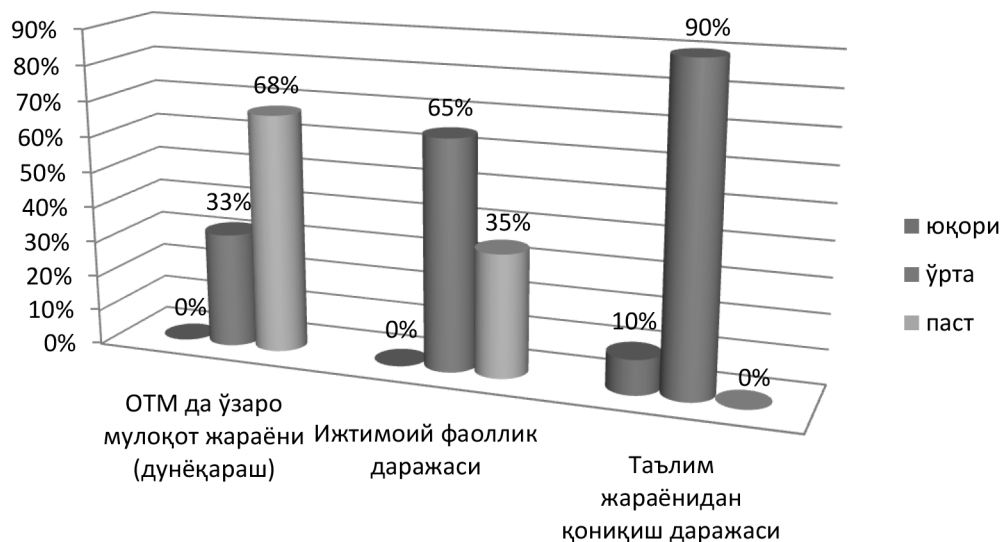
Masalaning qo‘yilishi. Oliy ta‘lim muassasalarida talabalarning moslashuvida psixologik, ijtimoiy, pedagogik yondashuv borasida muayyan tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsada, oliy ta‘lim muassasalarida talabalarning o‘quv-tarbiya jarayoniga moslashishining tashkiliy pedagogik shart-sharoitlarini rivojlantirish pedagog-talaba o‘rtasidagi ixtilofliklarni oldini olish mumkinligi aniqlandi. Talabalarning o‘quv-tarbiya jarayoniga moslashish masalalari bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilishi natijasida, mamlakatimizda 1 bosqich talabalarining oliy ta‘lim muassasalariga moslashish muammolari o‘rganildi. YUqoridagi muammolarni echish bo‘yicha metodika yaratilmaganligi sababli muammolarni quyidagicha hal etishni lozim deb topildi .

Echish uslublari: Aynan OTMlarida talabalarning o‘quv-tarbiya jarayoniga moslashishidagi muammolarni inobatga olib 1 bosqich talabalarini o‘quv-tarbiya jarayoniga moslashishi bo‘yicha maxsus kurslar dasturini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish; Tyutor-talaba, talaba-talaba, ma‘muriyat-talaba yondashuvini yo‘lga qo‘yish lozim; yuqoridagi muammolarni hal etishga mos bo‘lgan metodikani tanlash; hal etish lozim bo‘lgan barcha masalalarni echimini izlash bo‘yicha talabalarni o‘quv jarayoniga moslashishining tashkiliy pedagogik shart-sharoitlarini takomillashtirish modelini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etishdan iborat .

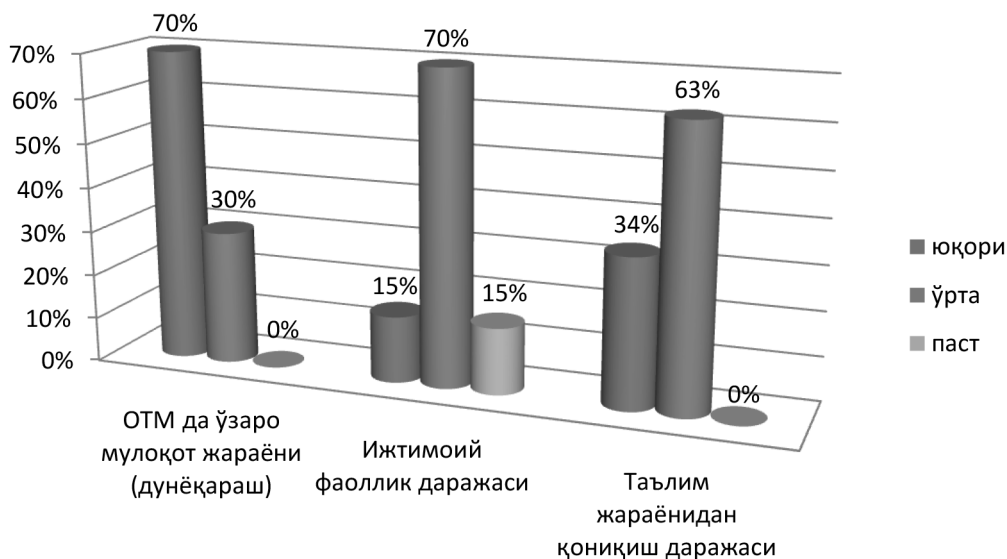
Olingan natijalar tyuterlar faoliyatining asosiy yo‘nalishlarini belgilashda, kichik kurs talabalarini tashkiliy, ilmiy-metodik kuzatuv tizimi va o‘qishdan tashqari ishlarni ishlab chiqishda qo‘llandi. Aynan shu tadqiqot natijalariga ko‘ra, barcha so‘ralgan 1-kurs talabalarining faqat 30%i psixologik yordam zaruratini mutlaqo inkor qilgan. 30% so‘ralganlar javob berishga qiynalgan

bo'lsa, 1-kurs talabalarining qolgan 40%i o'zlariga psixologik yordam kerak deb biladi [1,2 rasmlar].

1-rasm Talabalarning o'quv jarayoniga moslashish ko'rsatkichlari. (nazorat guruhi)

2-rasm Talabalarning o'quv jarayoniga moslashish ko'rsatkichlari (tajriba guruhi)

Natijalar. Tadqiqot kuzatuvlar natijasida pedagog va talaba orasida asosan motivatsion, kognitiv va rolli nizoli holatlar sodir bo'lishi mumkinligi aniqlandi. SHu narsani alohida ta'kidlash lozimki, har qanday nizoli holatning kelib chiqishi

muammoli vaziyatlar bilan chambarchas bog‘liq. Muammoli vaziyatlar ta’lim tizimida alohida tadqiqot ob’ekti ko‘rinishida o‘rganilmaganligi bois, shaklan va mazmunan turli xil nizoli holatlarning kelib chiqishiga asos bo‘lmoqda:

motivatsion ziddiyatli holatga tomonlarning qiziqishlari bo‘yicha mos kelmaydigan nizolar kiritilib, bunda ishtirokchilarning maqsad, vazifa, intilish va motivlari bir-birini to‘ldirmaydi.

kognitiv ziddiyatli holatlarga shaxs qadriyati bilan bog‘liq nizolar kiritilib, bunda ishtirokchilarning alohida ahamiyatga ega bo‘lgan tushuncha va tasavvurlari bir-biriga mos kelmaydi yoki qarama-qarshi bo‘ladigan nizoli vaziyatlarni keltirib chiqaradi. Bunday nizolarga shaxsiy hulq-atvor, ishongan va ishonmagan qadriyatlarning namoyon bo‘lishi, madaniy, diniy, axloqqa oid professional qadriyatlar hamda ehtiyojlar borasida kelib chiqishi mumkin bo‘lgan nizolar kiradi.

rolli ziddiyatli holatlar – o‘zaro munosabat, bir-biriga ta’sir ko‘rsatish qoidalari va me’yorlarining buzilishidan vujudga keladi. Rolli mavqelarning ko‘pligi ba’zida ularning to‘qnash kelishiga, ya’ni nizoli holatlarga sabab bo‘ladi. Kasb-hunar kollejida odob talablariga rioya qilmaydigan o‘quvchining ota-onasini o‘qituvchining uyiga “mehmonga” kelganida o‘quvchining noto‘g‘ri hatti-harakatlari haqida gapirilmaydi. Chunki o‘quvchining ota-onasi uning uyida “mehmon”, o‘qituvchi esa mezbон hisoblanadi. Turli xil rollarni ijro etayotgan o‘qituvchi va ota – onalarning birgalikdagi rolli harakatlar ehtimoli shartli ravishda boshqariladi. Aslida ular bunday holatni istamaydilar, lekin odob-ahloq me’yorlariga amal qiladilar. Ayrim hollarda odob talablariga rioya qilmaslik jiddiy salbiy holatlarga olib keladi. Aynan mana shu jarayonni, ya’ni ota-onaning ta’lim muassasasiga chaqirilib, o‘quvchini muhokama etilishi yuqoridagi natijani bermasligi mumkin.

Pedagog talaba bilan munosabatga kirishar ekan, uning xulq-atvori va hatti-harakatlarini ma’lum darajada bilishi jiddiy salbiy oqibatlarga olib kelishining oldini oladi. SHunga ko‘ra “o‘qituvchi – talaba” munosabatida o‘zaro pedagogik - psixologik bog‘lanish bo‘lishi kerak.

Ayniqsa psixologik bog‘liqlik, ya’ni o‘quvchining ruhiy holati, qadriyati va qiziqishlarini bilish pedagog va talaba orasidagi o‘zaro munosabatlarni ijobiylashtiradi. Agar o‘qituvchi talabaga nisbatan hurmat va ishonch bilan munosabatda bo‘lsa, uning har bir so‘zi va harakati ta’sirli bo‘ladi. Aksincha bo‘lsa, bu hol ularning o‘zaro hamjihatlilik va birgalikda harakat qilishi uchun to‘sqinlik qiladi va muammoli vaziyatni keltirib chiqaradi. Ijoiy munosabatlar psixologik bog‘lanishning samaradorligiga kuchli ta’sir etadi. Pedagog va

talaba o'rtasida paydo bo'lgan beg'araz munozara, ya'ni sog'lom va oshkora bahslashuv o'z natijasini berishi mumkin.

Bu jarayon talabani eshitish, uni tinglash madaniyatidan kelib chiqib, qaytar aloqa reaksiyasiga ko'ra o'z iltimosini bildirish ko'nikmasini shakllantiradi, muloqot malakalarini rivojlantiradi, muomala madaniyatini tarkib toptiradi, o'quvchilarning shaxslararo munosabatlarga kirisha olishga ko'maklashadi, salbiy ta'sirlari esa psixologik bog'lanishning murakkablashishiga olib keladi. "Pedagog va talaba" o'rtasidagi psixologik bog'lanishning buzilishi esa ular orasidagi nizolarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Talabaga bo'lgan noto'g'ri munosabat unda murakkab ichki kechinmalarga, ikkilanishlarga, ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Bu esa talabalarning hayoti uchun ham, jamiyat uchun ham katta zarar keltiradi. Talabalar bilan munosabat jarayonida ularning shaxsiy sifatlari, xarakter xususiyatlari, temperamenti, analizatorlar xususiyati va emotsional-idoraviy sifatlari hisobga olinishi zarur.

SHaxslararo ziddiyatli holatlar bu o'zaro kelishmovchilik, to'qnashuv, qarama-qarshilikdir. SHaxslararo nizolar jamiyatda keng tarqalgan nizolardan hisoblanadi. Odatda, bir shaxsning qarashlari, hatti-harakatlari u mansub bo'lgan guruhning xulq-atvor me'yorlariga zid kelishi mumkin.

Jamiyatda o'z kasbiga mas'uliyat bilan yondashmagan, uni xis qilmagan, tajribasiz, iste'dodsiz pedagog bilan talaba o'rtasida pedagogik faoliyatda nizolar kelib chiqadi. Quyida pedagogik nizolar va ularning kelib chiqish sabablarini tahlil kilindi. Pedagogik nizo (ixtilof)lar asosan pedagogik faoliyatda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida kelib chiqadi. Mazkur pedagogik nizolarning kelib chiqish sabablari quyidagilardan iborat: o'qituvchida bilim, ko'nikma va malaka (BKM) ning, xayotiy, ijtimoiy tajribaning etishmasligi; ayrim xollarda pedagogni talabalar bilan muomala madaniyatiga rioya qilmasligi; pedagogning dars jarayonida o'z o'quvchilarini psixologik (temperament) xususiyatlarini xisobga olmasligi; talabalarning pedagogik (bilimlilik, tarbiyalanganlik darajalari) xususiyatlarini ta'lim jarayonida inobatga olmasligida; talabalarning psixo-fiziologik (jismoniy rivojlanish darajasi) xususiyatlarini xisobga olmasligidan; talabalarning yoshiga xos va individual (qobiliyati, xotirasi, diqqatini rivojlanishi) xususiyatlarini xisobga olmasligidan; talabalarning ongi, qalbi, xatti-xarakati va xulqiga ijobiy tarzda pedagogik ta'sir kursata olmaslikdan; pedagogik jarayonlarda rag'batlantiruvchi va jazolovchi usullardan okilona foydalana olmasligidan; talabalar xaqida to'liq ma'lumotga ega bulmay, ular bilan to'g'ridan to'g'ri noto'g'ri muomalada uchraydigan xolat, vaziyatlardan (xar bir talabaning pedagogik-psixologik tavsifnomasi bilan tanish bo'lmogi zarur); ayrim talabalarning o'spirinlik

davridagi inkirozli, o'tish davrida yuz beradigan jismoniy, ruhiy, fiziologik rivojlanishidagi kiyinchiliklarini bilmasligidan; pedagogning o'z o'quvchilarini oilaviy imkoniyatlarini, sharoitini, ijtimoiy xolatini bilmay turib moddiy ta'minot bilan bog'liq bo'lgan topshiriqlarni berishida; ayrim pedagoglarda o'z mutaxassisligi bilan birga pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha nazariy, amaliy, bilim ko'nikma va malakalarning etishmasligida; ayrim pedagoglarda ilmiy nazariy bilimlardan tashqari tarbiyachilik maxoratining etishmasligida; talabalarga pedagogik faoliyat jarayonida pedagogik ta'sir ko'rsatish- (PTK) ning usul va uslublardan oqilona foydalana olmasligidan; ta'lim jarayonida pedagog xodimning axloq-odob va nazokati (yaxshilik qilish, muruvvat ko'rsatish, kechirimli bo'lish, mexribon bo'lish, pedagogik talabchanlik, burch va mas'uliyatni xis etish adolatli bo'lish, vaziyatga qarab qattiq qo'llik qilish va xokazo) axloq me'yorlariga amal qilmasligidan yukoridagi pedagogik nizolar kelib chiqadi.

Xulosa. Pedagog va talabalarning o'rtasida pedagogik ziddiyatlarning kelib chiqmasligi uchun pedagog xodimlarda kuchli bilim, xayotiy tajribalarida o'qituvchi shaxsi uchun belgilab berilgan bir qator talablarga rioya qilishlari xamda maxorat egasi bo'lmog'i zarurdir. Maxoratli o'qituvchi quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallagan bo'lishi zarur:

bugungi kunda pedagogning dunyokarashi keng bo'lishi, xamma voqea, xodisalar haqida erkin fikr yurita oladigan bo'lishi zarur. Buning uchun esa, o'qituvchidan diniy, dunyoviy, falsafiy, tarixiy, ma'naviy-marifiy jixatdan chuqur bilimga ega bo'lish talab etiladi.

XXI asr pedagog xodimi avvalo o'zining mutaxassislik fanlarini, kolaversa, pedagogika-psixologiya fanlarini xam chuqur egallagan bo'lishi zarur. Chunki, pedagogika fanlari oilada-ota-onalar uchun, ta'lim muassasalarida pedagoglar, har bir tashkilot rahbari va xodimlari uchun muhim, zaruriy dasturiy amal bo'lib xizmat qiladi.

har bir pedagog xodim xozirgi zamon fan-texnika talabiga muvofiq sifatli va samarali dars berishi zarur. Darsda o'qituvchi pedagogik texnologiya elementlari, innovatsion va interfaol ta'lim usullaridan oqilona foydalanib ta'limni tashkil etish lozim.

bugungi kunning o'qituvchisi o'z ustida muntazam ishlamog'i, bilimini oshirib borishi, axborot texnologiyalarini o'zlashtirib borishi, ingliz tilini imkoniyati darajasida bilishi, zamon bilan hamnafas bo'lmog'i kerak.

pedagoglarning umumiy madaniyati yuqori bo'lishi bilan birga adabiyot va san'at sohasidagi bilimlarni o'zlashtirib borishlari, pedagoglik odobiga rioya

qilishlari, axloq-odob normalariga pedagogik faoliyat jarayonida amal qilib borishlari muhimdir.

Pedagogik shart - sharoitlar asosida ularni amalga oshirish uchun quyidagilar ishlab chiqildi:

aqliy rivojlantiruvchi Ketten va Veksler testlari; maxsus iqtidorlilar testlari, Lyusher testlari, yutuqlar testlari, grafik loyihalash metodikasi va boshqalar;

materialni muammoli taqdim qilish metodi, faoliyat sohasidagi emotsional - irodaviy faollik metodi, materialni tizimlashtirish metodi.

ishlab chiqarish amaliyotida ixtiloflarni boshqarish texnologiyasi asosida ziddiyatli vaziyatlarni oldini olishni metodikasini ishlab chiqish, ishchi loyihalashtirish metodikasi, nostandart metodlar.

tajriba - sinov guruhlarida talabalarining OTM ga moslashganlik darajalariga qarab, taqsimlanishning yuqori ko'rsatgichlarga erishildi, bu esa tavsiya etilayotgan shart-sharoitlarning samarali ekanligini tasdiqladi. Pedagogik shart-sharoitlarning majmui bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisining kasbga moslashishining zaruriy sharti ekanligi aniqladi.

olib borilgan tajriba - sinov ishlarining samarali ekanligini sinov natijalaridan olingan natijalar isbotladi. Tajriba guruhi talabalarining OTM dagi o'quv jarayoniga samarali moslashganligini sinov natijalarida qo'llagan metodikamizni samarali ekanligini ko'rsatdi. SHuningdek, tajriba jarayonida turli xil nizolarni olidini olish mumkinligi o'z tasdig'ini topdi.

Xulosa qilib ta'kidlash joizki, o'qituvchining bugungi kundagi pedagogik faoliyatiga kuchli, muhim va zaruriy talablar qo'yilgan bo'lib, har bir pedagog xodim mazkur talablarga kat'iy rioya qilishi zarur. Zero, O'zbekistondagi yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalash oliy maksadimiz ekan, har bir o'qituvchining yukoridagi taklif va tavsiyalarga, talablarga qat'iy rioya qilishi barcha uchun, Vatanimiz va uning kelajagi uchun muhimdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 20.04.2017 y., PQ-2909, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 18-son, 313-modda, 19-son, 335-modda, 24-son, 490-modda. Toshkent. 2017

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti-ning Farmoyishi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida" 07.02.2017 y., PF-4947, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda. Toshkent. 2017

3. Bozadjiev V.L. Aksiologicheskiy podxod kak faktor adaptatsii studentov k obucheniyu v vuze. - CHelyabinsk: Iz-vo «Dizayn-Byuro», 2002. – 134 s.

4. Margieva, D.A. Sotsialno-pedagogicheskaya adaptatsiya studentov mladshix kursov k uchebno-vospitatelnomu protsessu v vuze: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.08/Margieva Dina Aslanbekovna. – Vladikavkaz, 2010. – 22 s.

5. Mukumova D.I. Interaktivnoe obuchenie v lichnostno-orientiro-vannom obrazovatel'nom protsesse// Jurnal nauchnykh i prikladnykh issledovaniy. – Moskva, 2017. – №2. – S.50-54.

6. Mukumova D.I., Fayzullaev R.X. Professionalnaya adaptatsiya budushch uchiteley professionalnogo obrazovaniya // Nauchno-prakticheskiy jurnal, –UFA, 2016. - № 12. – S.132-134

7. Mukumova D.I. Osobennosti adaptatsii studentov v uchebnyy protsesse// Metodicheskoe posobie. – TIMI, Tashkent. 2016. – 61 s.

РЕЗЮМЕ

Bugungi globallashuv sharoitida nizoli holatlar (iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ma'naviy, axloqiy, madaniy, ichki, tashqi, shaxslararo va hokazo) va ularning yo'nalishi dunyo miqyosida keng qamrovli xarakterga ega bo'lmoqda. Rivojlanish, fan-texnika taraqqiyoti, ekologik, tibbiy va tarbiyaviy muammolar hamda bozor munosabatlariga oid qonuniyatlar nizoli holatlarning kelib chiqishida motivatsiya vazifasini o'tamoqda. Ayni pedagog-talaba o'rtasidagi nizolar va ularni bartaraf etish chora tadbirlarini ishlab chiqish bugungi kun talablaridan biri hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ

В условиях современной глобализации конфликтные ситуации (экономические, политические, социальные, духовно-нравственные, культурные, внутренние, внешние, межличностные и др.) и их направленность приобретают комплексный характер в глобальном масштабе. Мотивацией в возникновении конфликтных ситуаций служат развитие, научно-технический прогресс, экологические, медицинские и образовательные проблемы, а также закономерности, связанные с рыночными отношениями. Одним из требований сегодняшнего дня является разработка мер по урегулированию конфликтов между преподавателями и учащимися.

SUMMARY

In the conditions of modern globalization, conflict situations (economic, political, social, spiritual and moral, cultural, internal, external, interpersonal, etc.) and their orientation acquire a complex character on a global scale. The motivation for the emergence of conflict situations is development, scientific and technological progress, environmental, medical and educational problems, as well as patterns associated with market relations. One of today's requirements is the development of measures to resolve conflicts between teachers and students.

БЎЛАЖАК ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ МОБИЛЛИК ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Исмаилова З.К.

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети “Профессионал таълим ва жисмоний маданият” кафедраси профессори, п.ф.д.

Таянч сўзлар: ўқув-билиш, фаолият, жараён, профессионал таълим, академик мобиллик, мобиллик, касбий мобиллик, шаффофлик.

Ключевые слова: чтение, профессиональное образование, деятельность, мобильность, академическая мобильность, логическая структура, учебный процесс, система, логическая структура, прозрачность, профессиональная мобильность.

Key words: reading, professional education, activity, mobility, academic mobility, logical structure, educational process, system, logical structure, transparency, professional mobility.

Республикамизда узлуксиз таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, илм-фан, техника ва технологияларнинг тезкор ривожланиши таълим мазмунига ҳам изчил равишда ўзгартиришлар киритиш борасида “таълим ва тарбия тизимининг барча бўғинлари фаолиятини бугунги замон талаблари асосида такомиллаштириш” устувор вазифа сифатида қаралмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган “узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш” вазифаларини амалга оширишда олий таълим муассасалари фаолиятининг сифати ҳамда самарадорлигини оширишда илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш долзарб ҳисобланади.

Юқоридаги долзарб масалалар юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6-сентябрдаги ПФ-5812-сонли «Касбий таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ги Қарорини қабул қилиниши ва унда кўрсатилган масалаларда профессионал таълимни ташкил этиш, уларда таълим жараёнини олиб

боришда жаҳон стандартлари талабларига жавоб берадиган мутахассис кадрларни тайёрлаш масалаларига алоҳида тухталиб ўтилганлиги ҳозирда олий таълим тизими борасида давлат сиёсати мазмуни ва талаблари ҳам профессионал таълим тизимида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятларини ривожлантиришни тақозо этади. Чунки бугунги кун олий таълим тизимидаги талаба - эртанги кун профессионал таълим тизимининг бўшлақ етакчи мутахассиси, ўқитувчиси, мураббийси, раҳбари бўлиши кўзда тутилган.

Мақолада айнан мана шундай кадрлар тайёрлаш муаммолари ва уларни ечимлари борасида фикр юритилган. Ҳозирда олий таълим тизимида бу соҳада бир қанча муаммоларни ҳал қилиш кўзда тутилган бўлиб, улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- олий таълим соҳасида етакчи хорижий давлатлар билан профессионал тизими борасида интеграциясини таъминласа;
- таълимнинг бу босқичида ўзининг сифати, самарадорлиги, шаффофлиги, амалий қийматга эғалигини амалиётда яққол намоён эта олса;
- Болонья шартномасига аъзо давлатлар қаторига кирган ҳолда, халқаро таълим стандартларига мувофиқ малакали, кучли рақобатга бардошли кадрларни тайёрлашда шарт-шароитларни яратишга эътиборини қаратиш ва ҳ.о.лар қўйилган натижаларни қўлга киритишда зарур аҳамиятга эга эканлиги исбот талаб қилмайдиган аксиома сифатида эътироф этилмоқда. Айнан бу масалаларда касбий таълим тизимининг ривожлантирилиши билан боғлиқ ҳолда сўнгги чорак аср давомида халқаро таълим амалиётида “мобиллик”, “мобиллашув”, “академик мобиллик”, “талабалар мобиллиги”, “касбий мобиллик” каби атамалар фаол қўлланиб келинмоқда. Бизнинг фикримизча, ушбу атамаларнинг изоҳи тўғрисида сўз юритиш тадқиқот муаммосининг характерини тўла ёритишга имкон беради.

“Мобиллик” (“mobilis”) тушунчаси латин тилидан олинган бўлиб, “ҳаракатчан” маъносини англатади. Электрон манбаларда эса ушбу тушунча “олға қараб ҳаракатланиш қобилиятига эғалик” кўпроқ маош олиш истагида турар-жойи ёки ишини, шунингдек, ўзининг ижтимоий ҳамда мулк ҳолати тезкор ўзгартира олиш қобилиятига эғалик, ўзининг мавжуд аҳволи, ҳолатини тезкор ўзгартиришга бўлган ҳаракатчанлик, қобилият эканлиги кўрсатилади.

Талабалар мобиллиги – таълим олиш, бакалавр ёки магистр даражасига эга бўлиш мақсадида талабаларнинг: 1) хорижий мамлакаларда тўла таълим курсини ўтиш асосида хорижий дипломга эга бўлиш; 2) академик

мобиллик доирасида тўлиқ таълим курсининг ярми ҳажмидаги юкланмаларни ўзи таҳсил олаётган ва хорижий олий таълим муассасасида бажариш асосида битта ёки иккита дипломга эга бўлишларини таъминловчи ҳаракат, шунингдек, ўқув дастурларининг алмашинуви жараёни.

Касбий мобиллик – “маълум касбий фаолият турини бошқаси билан алмаштириш ёки меҳнат турини ўзгартириш имконияти ва қобилиятига эгалик. ... Моҳиятига кўра касбий мобиллик, яна шунингдек, касбий билимларнинг юқори даражада умумлашганлик, ўз мутахассислиги соҳасида турли вазифаларни бажаришда самарали воситаларни тезкор танлаш ва улардан фойдаланишга тайёрлик даражаларини назарда тутати.

А.И.Ковалёвнинг кўрсатишича, касбий мобиллик олий таълим педагогларининг фаолиятида ҳам яққол кўзга ташланади. “Олий таълим муассасаси педагогининг касбий мобиллиги унинг ҳар хил турдаги ёки бир-бирига яқин фанлар бўйича машғулотлар (маъруза, семинар, амалий машғулот ва бошқалар) ни муваффақиятли ташкиллаштириш ва ўтказилишини ифодалайди”.

Юқорида билдирилган фикрлар ўз навбатида умумий ҳолда “таълимнинг мобиллашуви” тушунчасининг моҳиятини ёритишга хизмат қилади. Шундан келиб чиққан ҳолда “таълимнинг мобиллашуви” тушунчасини қуйидагича изоҳлаш мумкин: таълимнинг мобиллашуви таълим жараёнининг илм-фан, техника ва технологияларнинг тезкор ривожланиши, глобал ахборотлашув билан боғлиқ ҳолда ўқитиш мазмунини янги билимлар билан тезкор бойитиш, уларни таълим олувчиларга самарали, фаол етказишни тақозо этувчи жараёндир. Таълимнинг мобиллашуви ўз навбатида талабалар томонидан мавжуд билимларни тезкор ўзлаштириш заруриятини ифодалайди. Ушбу зарурият талабалардан ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга эришишни тақозо этади. Бинобарин, ҳар қандай фаолиятда бўлгани каби ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш негизини ўқув-билиш фаоллиги ташкил этади.

Тадқиқот муаммосини ўрганишда “ўқув фаолияти” тушунчасининг моҳияти билан ҳам танишиш мақсадга мувофиқдир. Дастлаб “ўқув-билиш фаолияти”ни тақозо этувчи фаолият ҳамда ўқув фаолияти тушунчаларининг мазмуни ёритиш ўринли.

Фаолият – шахс томонидан табиий ва ижтимоий мақсадга мувофиқ ташкил этилувчи кундалик, ижтимоий ёки касбий ҳаракатларнинг муайян шакли, кўриниши саналади. Демак, фаолият учун табиий ва ижтимоий мақсадлар асос бўлиб хизмат қилади. Шахс ўз олдида қўйилган табиий ва

ижтимоий мақсад характерида келиб чиққан ҳолда кундалик, ижтимоий ёки касбий ҳаракатларни ташкил этади.

М.С.Каган фаолиятни борлиқни англаш воситаси сифатида қабул қилади ва фаолиятнинг куйидаги турларини ажратиб кўрсатади: 1) билиш фаолияти; 2) ўзгартирувчи фаолият; 3) мақсадли-йўналирилган фаолият; 4) мулоқот.

Э.Т.Изергин билиш фаолиятини унинг таркибий тузилмасига кўра ўрганишга уринади. Тадқиқотлари натижасида билиш фаолиятини кўриниши, типи, усули, шаклларида назарий тавсиф беради. Улар:

Билиш фаолиятининг кўриниши – фаолият объектига бўлган муносабатига кўра субъектнинг қандай ишни бажаришини кўрсатувчи тавсиф. Умумий маънода ўқув фаолияти – ҳиссий қабул қилиш, назарий тафаккур ва амалий фаолият бирлиги саналади. У шахс турмушининг ҳаётий босқичларида турли фаолият кўринишлари, ижтимоий муносабатлар, шунингдек, ўқув жараёнидаги турли предметли-амалий ҳаракатларни бажаришда амалга ошади. Бироқ, фақат таълим жараёнидаги билишгина шахс ўқув-билиш фаолиятининг ўзига хос тавсифига эга бўлади. Таълим олиш асосида англаш шахснинг ўқув-билиш фаолиятида, масалан, ўқув жараёнида тажриба ўтказиш, қуриш, лойиҳалаш, тадқиқот масалаларини ҳал қилишда предметли-амалий ҳаракатларни бажариш каби ўзига хос шаклга эга бўлади.

Ўқув-билиш фаолияти куйидаги ҳаракат ва операцияларнинг бажарилиши ҳисобига таъминланади: 1) ўқув материални билиш ва уни ўзлаштиришга қаратилган ҳаракат; 2) ўқув материални қайта ишлашга қаратилган ҳаракат.

Т.И.Шамованинг тадқиқотларида олий таълим муассасаларида ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган таълимни ташкил этишга қўйиладиган талаблар шакллантирилган. Улар: фаннинг назарий (мазмунли) блоки талабаларнинг асосий фикрий ва амалий ҳаракатларидан таркиб топиши зарур; фаоллаштириш воситалари билимларни ўзлаштириш ва фаолият усуллари алгоритмининг фаоллигига йўналтирилиши керак; фаоллаштириш воситаларини танлаш таълимнинг таркибий қисмларига таъсир этган ҳолда билишнинг ҳар бир босқичи аниқ мақсад асосида амалга оширилиши учун имконият яратиши лозим Юқорида билдирилган фикрларга таянган ҳолда “ўқув фаолиятини ривожлантириш” тушунчасини ҳам таърифлаш мумкин. Бизнинг фиримизга кўра, ўқув фаолиятини ривожлантириш – белгиланган мезонларга мувофиқ талабалар-

нинг паст даражадаги билим, кўникма ва малакаларининг ўрта ва юқори даражаларга ўсиб ўтишини ифодаловчи жараён саналади.

Бизнинг назаримизда айнан мана шу ўқув-билиш фаолиятининг турли кўринишларининг предмети фарқлаб беради.

Ҳар бир ўқув предмети ўрганишда қуйидаги жиҳатлар кўзга ташланади: 1) ахборотли жиҳати – ахборотни ўзлаштириш; 2) шахсий жиҳати – фаолият усуллари эгаллаш.

Ўқув машғулотида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятининг асосий турлари қуйидагилардир: кузатиш, тажриба, китоблар, политехник луғатлар, маълумотномалар билан ишлаш, билимларни тизимлаштириш ва бошқалар. Улар бир-бири билан ўзаро боғланган.

Ўқув фаолиятининг қуйидаги турларини илгари суриш мумкин:

I. Оғзаки (белгили) характерга эга ўқув фаолияти: кузатиш; тажриба; китоблар, политехник луғатлар, маълумотномалар билан ишлаш, билимларни тизимлаштириш, билишга оид масалаларни ечиш (муаммоли вазиятларни ҳал қилиш), графиклар қуриш; ўқитувчининг тушунтиришини тинглаш; тенгдошларининг чиқишларини тинглаш ва таҳлил қилиш; дарсликлар билан мустақил ишлаш ва ҳ.о.

II. Борлиқ элементларини идрок қилишга асосланган ўқув фаолияти: ўқитувчининг намоишини кузатиш; ўқув фильмларини томоша қилиш; график, жадвал ва схемаларни таҳлил қилиш; кузатилаётган ҳодисани тушунтириш; муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш.

III. Амалий (тажриба)га асосланган ўқув фаолияти: ўз соҳаси бўйича амалий тажрибалар ўтказиш; виртуал лабораториялардан фойдаланиш; тажрибавий масалалар билан ишлаш; тарқатма материаллар билан ишлаш; материаллар коллекциясини йиғиш ва таснифлаш; мавжуд маълумотларни таҳлил қилиш асосида илмий фаразларни илгари суриш; тажриба ишлари методикасини ишлаб чиқиш ва текшириш; тадқиқот тажрибасини олиб бориш; моделлаштириш ва лойиҳалаш.

Бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришда тадқиқот характеридаги амалий ҳаракат кўникма, малакаларига эга бўлишлари муҳим аҳамиятига эга. Чунки улар олий таълим муассасаларида таҳсил олиш жараёнида бир қатор илмий характердаги тадқиқотлар (курс иши, бакалаврлик ва магистрлик диссертацияларини тайёрлашга қаратилган ҳаракатлар)ни амалга оширади. У эса ўз навбатида талабаларнинг тадқиқот кўникма ва малакаларига эга бўлишларини тақозо этади.

Тадқиқотни олиб боришда илмий изланиш объекти сифатида танланган таълим йўналишининг умумий моҳиятига таянган ҳолда бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг ўқув фаолияти бевосита ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришда эътибор қаратилиши зарур бўлган жиҳатлар тўғрисидаги тасаввур ойдинлаштириб олинди.

В.П.Беспалько эса билиш назариясига психологик нуқтаи назардан ёндашган ҳолда ўқувчилар мисолида шахс томонидан ўқув-фаолияти материалларининг ўзлаштирилиши босқичлари асосида фаолият даражасини қуйидаги гуруҳлаштириш мумкинлиги ғоясини илгари суради:

1-даража: аввал ўзлаштирилган материални иккиламчи идрок этиш (англаш) орқали объектларни билиш ва улар асосида оддий ҳаракатларни бажариш.

2-даража: аввал бажарилган ҳаракатларни репродуктив (унумли, самарали) ҳаракатларни мустақил бажариш йўли билан қайта тиклаш.

3-даража: намуна асосида ҳаракат қилиш йўли билан продуктив (маҳсулдор) ҳаракатларни ташкил этиш орқали янги билимларни эгаллаш.

4-даража: янги билимларни мустақил ўрганишга қаратилган ижодий ҳаракатларни ташкил этиш.

А.В.Усова ўқувчиларнинг фаолиятида билиш кўникмалари шаклланганлик даражаси қуйидаги мезонлар асосида баҳолаш мумкин деган ғояни илгари суради: бажариладиган операцияларнинг таркиби ва сифати; уларнинг анланганлиги; уларнинг тўлиқлиги ва ихчамлиги; мураккаблик даражаси; уларни бажаришдаги амалий изчиллик.

Билиш кўникмаларининг шаклланганлик даражаси қуйидагича ҳам аниқланади:

I (паст) – ўқувчилар томонидан атиги алоҳида операциялар бажарилади (тартибсиз, анланмаган);

II (ўртача) – ўқувчилар томонидан талаб этилган барча операциялар бажарилади, бироқ, уларнинг изчиллиги етарлича ўйланмаган, ҳаракатлар тўлиқ англаб етилмаган;

III (юқори) – ўқувчилар томонидан барча операция ва ҳаракатлар амалий изчиллик асосида онгли равишда бажарилади.

Бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг ўқув-билиш фаолиятини самарали ривожлантириш муайян педагогик шарт-шароитлар мавжудлигини тақозо этади. Мавзуга доир адабиётларни ўрганиш ва касб таълимининг ташкил этилиш жараёнини кузатиш натижасида қуйидаги педагогик шарт-шароитларнинг мавжудлиги талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга, деган хулосага ке-

1-расм. Бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг ўқув фаолиятини ривожлантиришни таъминловчи педагогик шарт-шароитлар

линди (1-расм): Мазкур педагогик шарт-шароитларнинг мавжудлиги талабанинг руҳий-интеллектуал лаёқатга эга бўлиб боришини таъминлайди. Бунинг натижасида талабада умумий ва мутахассислик фанларини ўзлаштиришга бўлган ижобий муносабат шаклланиб, ўз устида ишлаш, ўзига бўлган ишончга эгалик, ўз-ўзини ривожлантира олиши, фикрини эркин баён этиши, ўз фикрини дадил ҳимоя қилиши, ижтимоий ва коммуникатив компетентликка эгалик каби сифатлар намоён бўлади.

Зеро, янги билимлар шаклланишидаги тезликка мавжуд шароитда мобил ҳаракатланмай туриб, мослашиб бўлмайди. Янги билимларнинг шаклланиши, уларни ўзлаштиришга бўлган эҳтиёжни қондириш йўлидаги мобиллик, кенг қўламли ахборот муҳити таълим тизимида ҳам бевосита

таъсир кўрсатиб, таълимнинг мобиллашувини юзага келтиради. Биологик, психологик, педагогик омиллар, таълимнинг мобиллашуви негизида ташкил этиладиган ўқитиш жараёнида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини самарали ташкил этишга эришилади.

Бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг ўқув-билиш фаолияти учун билиш ҳамда танқидий тафаккурни ривожлантириш назариялари концептуал асос бўлиб, мақсад (ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш), вазифалар (таълимий, мослаштириш, тарбиявий, ривожлантириш) га таянган ҳолда ўқитиш мазмуни (ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришнинг назарий-амалий асослари, устувор тамойиллари, муҳим жиҳатлари) шакллантирилади. Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга оид ўқитиш мазмунини ёритишда таълим технологиялари (муаммоли, интерфаол, ҳамкорлик, лойиҳа таълими), таълимни ташкил қилиш шакллари (назарий, амалий ва мустақил машғулотлар), методикаси (“Интеллектуал биатлон”, “Бажарилган топшириқлар эстафетаси” ва “Тизимлаштирилган тушунчалар кросси” методларни қўллаш ва ижодий характердаги ўқув топшириқларини бажариш, ўқув-билиш фаолиятини ҳамкорликда ташкил этиш)нинг пухта асосланиши муҳим аҳамият касб этади.

Таълим натижаси белгиланган мақсадга мувофиқ муайян мезон ва даражалар асосида назорат қилинади ва баҳоланади. Бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш жараёнида репродуктив, қисман изланувчан, ижодий, креатив характердаги ўқув-билиш ҳаракатларини бажариш алоҳида мезонлар сифатида белгиланди. Бўлажак профессионал таълим ўқитувчила томонидан ўқув-билиш ҳаракатларининг репродуктив, қисман изланувчан, ижодий, креатив характерда эканлигига кўра улар (юқори, ўрта, қуйи) даражаларда баҳоланди. Ўқув-билиш ҳаракатларининг даража кўрсаткичлари миқдор ва сифат жиҳатдан илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этишдан қутилаётган натижанинг кафолатланганлигини белгилаб беради.

Бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларида ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш кўплаб объектив ва субъектив омиллар таъсирида кечадиган яхлит жараён саналади. Ҳар қандай жараён муайян босқичлар асосида кечади. Шундан келиб чиққан ҳолда тадқиқотни олиб боришда талабаларда ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш жараёнининг мослаштириш-йўналтириш, шакллантириш ва ривожлантириш босқичларини белгилашга эътибор қаратиш лозим.

Хулоса. Шундай қилиб, таълимнинг мобиллашуви шароитида талабаларни умумий ва ихтисослик йўналишлари бўйича муҳим билимлар билан қуроллантириш, бу борада тезкорликка эришиш зарур. Бўлажак профессионал таълим ўқитувчилари томонидан умумий ва касбий фанлар асосларининг пухта ўзлаштирилиши уларни меҳнат бозоридаги кучли рақобатга бардошли қилиб тайёрлаш имконини беради. Мутахассис сифатида бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг тўлақонли шаклланиши фақат ўқитувчи ва унинг фаолиятигагина эмас, балки ўқув машғулотилари жараёнида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришларига ҳам боғлиқ. Шу сабабли олий таълим муассасаларида Профessional таълим йўналишида таҳсил олаётган талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш мақсадга мувофиқдир.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз // ЎзР Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқ. – Т.: Ўзбекистон, 2016. – 56 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устиворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2017. – 24-б.
3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6-сентябрдаги ПФ-5812-сонли «Касбий таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори. Т: 2019 йил.
4. Академическая_мобильность // <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
5. Ковалёва А.И. Профессиональная мобильность // Ж. Знание, понимание, умение. – М.: 2012. – № 1. – С. 298-299.
6. Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм /Муаллифлар: М.Х.Тўхтаўжаева ва б. – Т.: “Iqtisod-moliya, 2007. – 385-б.
7. Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы / Учеб. пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 162 с.
8. Джурев Р.Х. Организационно-педагогические основы интенсификации системы профессиональной подготовки в учебных заведениях профессионального образования: Автореф. дисс... док.пед.наук. – Т.: 1995. – 43 с.
9. Рахимов З. Т. Таълим мобиллашуви шароитида талабалар фаоллигини шакллантириш мақсадида дидактик воситалардан фойдаланиш. // Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини ахборот коммуникация технологиялари асосида ривожлантириш истикболлари: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. Қарши, ТАТУ Қарши филиали, 2016. – Б.439-441.
10. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – с. 6-7.
11. Ковалёва А.И. Профессиональная мобильность // Ж. Знание, понимание, умение. – М.: 2012. – № 1. – С. 298-299.
12. Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм /Муаллифлар: М.Х.Тўхтаўжаева ва б. – Т.: “Iqtisod-moliya, 2007. – 385-б.
13. Джурев Р. Х. Теория и практика интенсификации профессиональной подготовки учащихся профтех колледжей.- Т.: Фан, 1992.- 259 с.
14. Усова А.В. Теория и практика развивающего обучения, индивидуально-личностного подхода в обучении. – Челябинск: ЧТУ, 1996. – С. 45.

15. Усмонов С.А. Имитацион модел қурилмалари воситасида муҳандис-педагоглари тайёрлашнинг илмий-методик асослари: Пед.фанл.номз. ... дисс. – Т.: 2007. – 190 б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада профессионал таълим тизимида бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш мазмунини ташкил этувчи асосий манбалар, профессионал таълим тизимининг ривожлантирилиши билан боғлиқ ҳолда сўнгги чорак аср давомида халқаро таълим амалиётида “мобиллик”, “мобиллашув”, “Академик мобиллик” каби тушунчаларга таянган ҳолда ишлаб чиқариш техника ва технологияларининг тезкор ўзгариши шароитида касбий мобиллик мутахассиснинг малакасининг муҳим таркибий элементи сифатида намоён бўлиши каби масалаларга хос фикрлар келтириб ўтилган бўлиб, барча олинган натижалар таълимнинг мобиллашуви шароитида бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришнинг мантикий структурасида келтириб ўтилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены основные источники, составляющие содержание развития учебной деятельности будущих педагогов профессионального образования в системе профессионального образования, в связи с развитием системы профессионального образования, в международной образовательной практике последней четверти век как «мобильность», «мобилизация», «академическая мобильность» в международной образовательной практике за последние четверть века в связи с развитием профессионального образования. В контексте быстрых технологических изменений профессиональная мобильность рассматривается как важная составляющая квалификации специалиста. Все полученные результаты представлены в логической структуре развития учебной деятельности студентов в контексте мобилизации образования.

SUMMARY

The article discusses the main sources of content for the development of educational activities of future vocational education teachers in the vocational education system are production methods based on such concepts as “mobility”, “mobilization”, “academic mobility” in international educational practice over the past quarter century in connection with the development of vocational education. In the context of rapid technological changes, professional mobility is seen as an important component of specialist qualifications. All the results obtained are presented in the logical structure of the development of educational activities of students in the context of the mobilization of education. Ключевые слова и понятия: Чтение, профессиональное образование, деятельность, мобильность, академическая мобильность, логическая структура, учебный процесс, система, логическая структура, прозрачность, профессиональная мобильность.

ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШНИНГ КАСБИЙ-ИЖТИМОЙ ЗАРУРАТИ

Мустафоева Д. А.

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети, “Профессионал таълим ва жисмоний маданият” кафедраси доценти, (PhD)

Маматалиева М. И.

*Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети
2-босқич таянч докторанти*

Таянч сўзлар: компетент, интернационализациялаш, модернизациялаш, инновация, инвестицион, иқтисодий рақобатбардошлик.

Ключевые слова: компетентность, интернационализация, модернизация, инновации, инвестиции, экономическая конкурентоспособность.

Key words: competence, internationalization, modernization, innovation, investment, economic competitiveness.

Бугунги кунда педагогика фани тараққиётининг замонавий йўналишлари мавжуд аънавий таълим парадигмасининг объектив асослари ва уларнинг ривожини таъминловчи қонуниятларини модернизациялашдан иборат этиб белгиланди. Педагог кадрларнинг креатив компетентлигини ривожлантириш орқали ижодий таълим жараёнини лойиҳалаштиришнинг замонавий методик таъминотини яратиш, талабаларда касбий фаолият соҳаларига йўналтирилган креативлик қобилиятларини ривожлантириш олий таълимнинг таълим сифатини ошириш жараёнидаги ижтимоий ролини таъминлаш масалалари муҳим ўрин тутди. Бу масалани эътиборга олган ҳолда етакчи хорижий тажрибалар асосида замонавий касбий таълим мазмунини интернационализациялаш ва модернизациялаш, инновацион таълим муҳитини шакллантириш, интерфаол ўқитиш методлари ва технологияларини амалиётга кенг татбиқ этиш асосида талабаларда креативлик қобилиятларини ривожлантиришнинг педагогик механизмларини янада такомиллаштириш заруратини кўрсатади. Ушбу ўринда таълим

олувчиларнинг янги билимларни ўзлаштириш, ижодкорлик ҳамда фикрлаш мезонларига таянувчи парадигмани яратиш зарурияти намоён бўлиб, у таълим мазмуни методлари, ташкилиш шакллари, кадрлар таъминоти каби жиҳатларни кенг кўламда акс эттиручи таълим муаммоларини алоҳида долзарб масала сифатида олдинги ўринга олиб чиқишини кўрсатмоқда. Бу эса таълим жараёнида “ўқитувчи ва таъдим оловчи” муносабатларини инсонпарварлаштириш ва шахсга йўналтириш орқали ўқув жараёнини мустақил ташкил этиб, бошқарувчи, ҳар бир таълим оловчи шахсининг ижодий ва интеллектуал ривожини таъминловчи замонавий ўқитувчи шахсига бўлган талабларни вужудга келтирди. Таълим-тарбия жараёнида ўқитувчининг педагогик таъсири асосий ва етакчи омиллардан бири ҳисобланиши замонавий таълимда янгича касбий қиёфадаги педагогга бўлган ижтимоий талаб ортиб борамоқда [1].

Ўқитувчининг самарали фаолият кўрсатишга ундовчи дарснинг методик ишланмасини пухта ишлаб чиқишдан фарқли ўлароқ, таълим технологияси талабалар фаолиятига нисбатан йўналтирилган бўлиб, у талабаларнинг шахсий ҳамда ўқитувчи билан биргаликдаги фаолиятларини инobatга олган ҳолда, ўқув материалларини мустақил ўзлаштиришлари учун зарур шарт-шароитларни яратишга хизмат қилади. Бу ўз навбатида таълимда инновацион таълим технологияларини ташкиллаштириш заруратини кўрсатади. Луғавий жиҳатдан “инновация” тушунчаси инглиз тилидан таржима қилинганда (“innovation”) “янгилик киритиш” деган маънони англатади. “Инновация” тушунчаси мазмунан аниқ ҳолатни ифодалайди. Инновацион таълим (ингл. “innovation” – янгилик киритиш, ихтиро) – таълим оловчида янги ғоя, меъёр, қоидаларни яратиш, ўзга шахслар томонидан яратилган илғор ғоялар, меъёр, қоидаларни табиий қабул қилишга оид сифатлар, малакаларни шакллантириш имкониятини яратадиган таълим. Замонавий таълимга хос муҳим жиҳатлардан бири – педагог фаолиятининг инновацион характер касб этишига эришиш саналади. Ривожланган хорижий мамлакатларда педагог фаолиятининг инновацион характер касб этишига эришиш масаласи ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб жиддий ўрганила бошлаган. Хусусан, Х.Барнет, Ж.Бассет, Д.Гамильтон, Н.Гросс, Р.Карлсон, М. Майлз, А.Хейвлок, Д.Чен, Р.Эдем, Ф.Н. Гонаболин, С.М. Годнин, В.И.Загвязинский, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьмина ҳамда В.А.Сластенин каби тадқиқотчилар томонидан олиб борилган ишларда инновацион фаолият, педагогик фаолиятга инновацион ёндашиш, инновацион ғояларни асослаш ва уларни амалиётга самарали тадбиқ этиш, хорижий мамлакатлар ҳамда республикада яратилган

педагогик инновациялардан хабарор билиш орқали педагог фаолиятида улардан фаол фойдаланиш борасидаги амалий ҳаракатлар мазмунини ёритилган. Моҳиятига кўра инновациялар муносабат ёки жараёнга янгилик киритишнинг динамик тизими саналади. Ўз-ўзидан тизим сифатида янгилик киритириш муносабат ёки жараённинг, биринчидан, ички мантиғини, иккинчидан, киритилаётган янгиликнинг муайян вақт оралиғида изчил ривожланиши ва атроф-муҳитга кўрсатадиган ўзаро таъсирини ифодалайди. Бугунги кунда педагогларнинг инновацион фаолият кўникма, малакаларига эга бўлишлари муҳим аҳамиятга эга. Педагоглар томонидан инновацион фаолият кўникма, малакаларини ўзлаштира олишларида уларнинг инновацион ёндашувга эга бўлишлари талаб этилади. Ўз моҳиятига кўра педагоглар томонидан инновацион фаолият кўникма, малакаларининг ўзлаштирилиши уларда инновацион ёндашувни қарор топиши асосида кечади. [2].

Инновацион таълим жараёнларини ташкиллаштиришнинг касбий-ижтимоий зарурати креатив фаолиятга бўлган эҳтиёжининг мавжудлиги, касбий тайёргарлигининг такомиллашуви, интерфаол таълимнинг самарали жиҳатлари ҳамда ўқитиш моделлари ва таснифланиши таҳлил қилишга имкон яратади.

Жамият тараққиётининг муҳим таянчи шахс ҳисобланади, ҳамда шахснинг креативлик ва интеллектуал имкониятлари унинг мустақил ва ижодий фаолияти таъсирида янада ривожланиши ҳақидаги илмий хулосалар замонавий педагогиканинг шахсга йўналтирилган мазмундаги янги парадигмасининг шаклланишига асос бўлиб хизмат қилмоқда. Шунингдек, замонавий педагогик тадқиқотларнинг янги йўналишида таълимни шахсга ва шахс ижодкорлигига йўналтириш, инновацион ўқитиш методлари ва технологиялари асосида таълим муҳитини яратилиш масаласига эътибор қаратилди.

Шарқ мутафаккирлар томонидан таълим-тарбияга оид қарашларида ҳамда асарларида инсон комолоти бахт саодатга эришиши ва ривожланиши учун шароит яратиш лозимлиги борасида айтиб ўтган. Бу борада Алишер Навоий, Абу Наср Фаробий, Абу Райхон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Ҳусайн Воиз Кошифий талқинида маърифатга, маънавий эркинликка, камолотга эришиш йўлида ўқитувчининг меҳнати билан боғлиқ ҳолда тасаввур этилади.

Шарқда “Муаллими соний” (“Иккинчи муаллим”) номи билан машҳур Абу Наср Фаробий [3] таълим тарбияга биринчи марта таъриф берган олим ҳисобланади. Улуғ мутафаккирлар таълимда барча фанларнинг на-

зарий асослари ўрганилса, тарбияда маънавий –ахлоқий қоидалар, одоб меъёрлари ўқувчиларга сингдирилади ҳамда касб-хунарга ойда малака ва кўникмалар ҳосил қилинади деган ғояни илгари суради. Бу муҳим вазифа тажрибали тарбиячилар томонидан таълим –тарбиянинг турли методлари ёрдамида амалга оширилади, деб айтадилар.

Тадқиқотчи олим Ш.С.Шариповнинг илмий изланишларида креативлик ижодкорлик тушунчаси билан боғлиқ ҳолда талқин этилган бўлиб, тадқиқотчи олим талабаларда ижодкорлик қобилиятини шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитларини меҳнат ва касб таълими ихтисосликларини эгаллаётган мутахассислар мисолида очиб берган [4].

Илмий изланишлар доирасида тадқиқотчи бўлажак ўқитувчиларда ихтирочилик ижодкорлигини шакллантиришнинг назарий асослари, ушбу жараёнда янги замонавий ахборот технологияларидан фойдалана олиш имкониятларива бунда дастурлаштирилган таълимдан фойдаланиш бўйича ёритиб ўтилган. Муаллиф ихтирочилик бу- тегишли идоралар томонидан патентлар билан тасдиқланган янги техник ечимини ишлаб чиқишга йўналтирилган ижодий фаолият тури эканлигини таъкидлайди. Ихтирочилик ижодкорлиги эса- бу жараёнинг шахсдаги зехнлилик, топқирлик, мустақи ва танқидий фикрлаш каби ижодкорлик сифатлари билан боғлиқ умумий тавсифи сифатида изоҳланади.

Шу нуқтаи-назардан, креативлик инсон ақл заковатининг барча ижобий сифатларини ўзида мужассамлаштирган, янгилик яратиш билан боғлиқ алоҳида фаоллик каби этган мустақил фаолият тури ҳисобланади. Шахснинг креативлиги нафақат фан-техника, маданият, санъат ва ишлаб чиқариш соҳаларида ва таълим-тарбия жараёнида ҳам яққол намоён бўлади.

Таълимда инновацион ва инвестицион фаоллигини ошириш мақсадида мамлакатимизда Халқаро таълим форумлар ҳамда инновацион лойиҳаларнинг тақдимотлари кенг кўламда ташкил этиб келмоқда. Жумладан, мамлакатимизда янги хориж университетиеларининг филиаллари, кўшма факультетлар ва кафедралар, илмий лабораториялар ўз фаолиятини бошламоқда. Таълим соҳасида чет эл инвестицияларини жалб қилиш, шу жумладан франчайзинг шартномалари асосида замонавий маркетинг механизмлари билан жаҳонда машҳур бўлган университетилари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш учун қулай шароит яратиш каби чора-тадбирлари 2018-2019 йилларда Ўзбекистонда таълимни ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар дастури, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 29.10.2020 йилдаги

“Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-6097 сонли фармонига киритилган.

Хулоса.Шундай қилиб, барқарор инновацион ривожланиш иқтисодиётни тараққий этишнинг самарали йўли сифатида, бир томондан агар таълимни инновацион ривожланиш даражасини акс эттирса, бошқа томондан, у соҳани барқарор ривожланиш жараёнида ижтимоий фаоллик, экологик хавфсизлик ва иқтисодий рақобатбардошликка эришилганлигини ифодалайди.

Адабиётлар:

1. Исмаилова З.Қ., Махсудов П.М., Эргашев О.К., Маткаримов К.Ж., “Махсус фанларни ўқитиш методикаси” ўқув қўлланма. Тошкент-2018. -7-бет.
2. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 150 б.
3. Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм./ М.Тўхтажўжаева ва бошқ. – Т.: Иқтисод-молия, 200-379 б.
4. Шарипов Ш.С. Касб-хунар таълимида ўқувчилар ижодкорлик қобилиятларини узлуксиз ривожлантириш. Монография. -Тошкент, Фан, 2005-140 б.

РЕЗЮМЕ

Фан ва технологияларнинг сўнги ютуқлари ишлаб чиқариш билан бирга, таълим соҳасига ҳам сезиларли ўзгаришлар, янгиликлар ва ўқитишнинг замонавий воситаларини олиб кириш имкони берибди. Бу ютуқларнинг таълим соҳасига кириб келиши унинг анъанавий вазибаларига нисбатан ҳам сезиларли ўзгартиришлар киритиш заруратини қўйди. Шу аснода таълимдаги ислохотлар моҳиятини тушуниш ва англаб етиш учун зарурий педагогик шарт шароит ва ижодий муҳитни яратиш муаммоси юзага келди.

РЕЗЮМЕ

Последние достижения науки и техники привнесли существенные изменения, инновации и современные средства обучения в сферу образования наряду с производством. Проникновение этих достижений в сферу образования потребовало внесения существенных изменений в его традиционные задачи. В связи с этим возникла проблема создания необходимых педагогических условий и творческой среды для понимания и осознания сути образовательных реформ.

SUMMARY

The latest advances in science and technology have brought significant changes, innovations and modern teaching tools to the field of education along with production. The penetration of these achievements into the field of education made it necessary to make significant changes in its traditional tasks. In this context, the problem of creating the necessary pedagogical conditions and creative environment for understanding and realizing the essence of educational reforms has arisen.

КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ИШИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Садикова Ф.М.

*“ТИҚХММИ” МТУ “ИТ ва ЖМ” кафедраси
п.ф.ф.д. (PhD) доцент. в.б.*

Таянч сўзлар: умумкасбий ва махсус-касбий компетенциялар, креатив фикрлаш, мустақил таълим, касбий педагогик ижодкорлик, мотивация, касбий педагогик фаолият.

Ключевые слова: обще-профессиональная, специализированно-профессиональная, необходимая компетенции, креативное мышление, самостоятельное образование, профессионально-педагогическое творчество, профессионально-педагогическая деятельность.

Key words: approach, general professional, specialized professional, necessary competencies, creative thinking, independent education, professional and pedagogical creativity, professional and pedagogical activity.

Ўзбекистонда халқаро таълим стандартлари асосида олий малакали мутахассисларни тайёрлаш учун зарур шарт-шароитлар яратилмоқда. Хусусан, Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида “индивидуал таълим траекторияларига асосланган, талабаларда креатив фикрлаш, амалий кўникмаларни шакллантиришга қаратилган ўқув режалар ишлаб чиқиш орқали талабалар қизиқишлари ҳамда кадрлар буюртмачилари эҳтиёжларига мувофиқ таълим дастурларини шакллантириш, ўқув жараёнида компетенцияларни кучайтиришга қаратилган методика ва технологияларни жорий этиш, ўқув жараёнини амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтириш” каби муҳим вазифалар белгиланган. Бу эса бўлажак мутахассисларнинг касбий тайёргарлиги сифатини ошириш билан бир қаторда, олий профессионал таълим соҳасида бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг мустақил ижодий фаолиятини ривожлантириш заруратини юзага келтиради. Мустақил таълимни ташкил қилишга бўлган янги ёндашувлар талабалар нафақат сунъий вазиятларни, балки ҳақиқий амалий топшириқларни ҳал қилишларини назарда тутди. Бунда улар нафақат профессор-ўқитувчидан, балки бир-бирларидан ўрганадилар, жумладан, турли хил ахборот базалари билан ишлайдилар,

танқидий фикр юритишни ҳамда танланган ечим учун жавобгарликни бўйинларига олишни ўрганадилар, ўзларининг шахсий касбий нуқтаи-назарларини шакллантирадилар.

Давлат таълим стандартларида олий таълим тизимида профессионал таълим соҳа йўналиши талабаларнинг касбий-педагогик фаолиятида ўқитувчилик, тарбиячилик, ўқув-методик, ишлаб чиқариш, илмий-тадқиқот вазифаларини амалга ошириши кўзда тутилган.

Талабаларда таянч, умумкасбий ва махсус-касбий компетенцияларни шакллантириш ва касбий-педагогик ижодкорлик фаолиятини ривожлантиришда таълим мазмуни, ўқув режа, дастурлар, таълим шакли, метод, воситалари ва дарсликлар, электрон ахборот таълим ресурслари ҳамда бошқа дидактик материаллар, ўқув-методик қўлланмалар, лаборатория жиҳозлари, таълим технологиялари ва бошқалардан фойдаланиш асосида аниқланади. Натижада етук, малакали кадрларнинг мустақил ва режали асосда ўз устида ишлаши, касбий ва ижодий фаолият компетенцияларини изчил ривожлантириб боришини таъминлашга эришилади. МДХ мамлакатларида олий таълимда педагогларни тайёрлаш жараёнида ижодий қobiliятларни фаоллаштириш ва ривожлантириш масалалари Л.А.Буровкина, Е.А.Зновенко, Е.А.Лапина, И.В.Динерштейн ва бошқаларнинг тадқиқотларида кўриб ўтилган. Профессional таълими жараёнида касбий маҳоратга эгалликни тарбиялашнинг ўзига хослигини В.А.Караковский, В.А.Левина, О.А.Халифаева, Н.М.Яковлева ва бошқаларнинг тадқиқотларида кузатиш мумкин. Таълим жараёнида ижодкорлик ва коммуникативликнинг баъзи аспекти Д.П.Кохановская, А.М.Лещенко, В.В.Мороз, А.П.Тряпицина, И.М.Файзрахманова, М.Б.Ўрозова тадқиқотларида ўрганилган ва таҳлил этилган.

Мустақил иш ва ахборот-коммуникация технологияларининг ўзаро алоқаси ахборот тармоқларидир. У кутубхоналар ва ахборот ресурс марказларининг маълумотлар базасидан маълумотларни излаш, уларни қайта ишлаш, мустақил ишни мувофиқ шаклга келтириш, мавжуд муаммоларни касбий ҳамжамиятларда муҳокама қилиш ва материаллар билан алмашиш зарурлиги билан изоҳланади. Аудитория ишининг камайиб, мустақил иш ҳажмининг ортиши таълим мақсадлари ўзгаришларига боғлиқ - билимларни пассив қабул қилиш ўрнига талаба уларга мустақил “эришиши” керак, бу унга касбда мобил бўлиш, ижодий фаолиятини ривожлантириш ва умри давомида мустақил таълим олиш имконини беради.

Талабалар мустақил ишлаши ҳажмининг ортишига олий таълим муассасаларининг технологик модернизацияси (технологияларни мустақил

ўзлаштириш), касбий тайёргарликнинг узлуксизлиги, олий таълим муассасаларининг тармоқли ўзаро алоқаси ва виртуал академик мобиллик (фанларни мустақил ўрганиш), минтакавий таълим (меҳнат бозори талабларини мустақил аниқлаш, таълим траекториясини куриш ва касбда ўзини намоён этиш) хизмат қилади. Бу эса талабаларнинг мустақил ижодий фаолиятини: ўз шахсий фаолиятини ташкил қилиш, касбий масалаларни ечиш усуллари белгилаш, уларнинг самарадорлиги ва сифатига баҳо бериш, таваккалга баҳо бериш ва ностандарт вазиятларда қарор қабул қилиш, касбий масалаларни ўз олдига қўйиш ва уларни ҳал қилиш, касбий ва шахсий ривожланиш учун зарур ахборотни излаб топиш, таҳлил қилиш ва баҳо беришни амалга ошириш, касбий ва шахсий ривожланиш масалаларини мустақил равишда белгилаш, мустақил таълим билан шуғулланиш, онгли равишда малака оширишни режалаштиришни тақозо этади. Талабаларнинг мустақил ишлаши ва ижодий фаолиятини олиб бориш сифати ўқитувчи томонидан унинг ташкил этиш методикасининг ишлаб чиқилиши, тайёрланиши, амалга оширилиши ва унинг талабалар томонидан бажарилиш сифати билан таъминланади.

Педагогларнинг илғор тажрибалари келтирилган илмий-амалий конференция материалларининг таҳлили кўрсатишича, талабалар мустақил фаолиятларини ташкил қилиш муаммосига кўпгина нашрлар чиқарилган бўлиб, уларда мустақил ишни бажаришда талабаларнинг мустақил ишларини ташкил қилиш муаммосига бағишланган. Касбий таълим ва олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари талабаларнинг мустақил ишини ташкил қилиш ва режалаштириш, талабалар билан ишлашда аудитория ва аудиториядан ташқари мустақил иш ташкил қилишнинг турли шакллари, усуллари ва йўллари қўллаш бўйича тажриба алмашадилар. Талабалар мустақил иши натижаларини назорат қилиш ва баҳолаш масалалари ёритилади.

Талабаларнинг мустақил ишини ташкил қилиш мураккаб ва кўп ўлчовли жараён бўлиб, у ўз ичига бўлғуси талабада мотивация ва касбий нуқтаи-назарни, ўқув фанларини ўзлаштириш жараёнига мустақил ишни қўшишни ҳамда мустақил иш натижаларини назорат қилиш шакллари танлашни олади. Бундан келиб чиқиб, талабаларнинг мустақил ишини ташкил қилиш уни муваффақиятли бажариш боғлиқ бўлади деган фикр келиб чиқади. Талабалар мустақил ишини ташкил қилиш таълимда узлуксизлик, тартиблилик ва кетма-кетликни таъминловчи режалаштиришни ўз ичига олади. Мавзувий режани тузиш талабалар мустақил ишини ташкил қилишнинг бошланғич босқичи бўлиб, у ўқув материални тушу-

ниб етиш, унинг мураккаблик даражасига баҳо бериш, топшириқларни бажариш учун зарур бўлган вақт меъёрини аниқлаш, таълим воситалари ҳамда талабалар мустақил ишини ташкил қилишнинг шакллари танлаб олишни ўз ичига олади.

Бундан кўриниб турибдики, жадал ривожланаётган ахборот жамиятида мустақил таълим олиш у ёки бу мутахассисликни эгаллашнинг ажралмас таркибий қисмига айланмоқда. Бу мақсадда таълим технологияларини ўзгартириш, таълим шакллари тақомиллаштириш зарур бўлиб, назаримизда, айнан шу таълим олувчиларда мустақилликни фаоллаштириши ва ривожлантириши, улар томонидан таълим олишнинг индивидуал траекториясини танлашга имкон бериши мумкин. Дарҳақиқат, мустақил таълим олиш кўникмаларини эгаллаш малакали мутахассисларни тайёрлашнинг муҳим таркибий қисмини ташкил қилади. Зеро, бугунги жадал ривожланаётган жамиятда эгалланган билим ва кўникмалар тез эскириб қолади, пировардида, мустақил таълим олишга қодир бўлмаган мутахассис замонавий талабларга жавоб бермай қолиши мумкин. Буларнинг ҳаммаси таълим олувчилар мустақил ишини ташкил қилишга психологик-педагогик ёндашувларни қайта кўриб чиқишни ва ўзгартиришни талаб қилади.

Таълим олувчилар мустақил ишининг самарадорлиги, бизнинг назаримизда, бир қатор шартларга боғлиқ, хусусан, мустақил ишни аниқ режаллаштириш, ташкил қилиш ва ўз вақтида назорат қилиш ва ҳоказо. Бу ўз навбатида, мустақил, ижодкор шахсни босқичма-босқич ривожлантиришни таъминлайди.

Аудиториядан ташқари мустақил иш соатларининг сони 50% гача ошганлиги сабабли, бизнинг назаримизда, бир тарафдан мустақил ишни методик таъминлашни янгилаш зарур бўлса, иккинчи тарафдан таълим олувчиларни мустақил ишни бажаришга мотивация қилиш (ундаш) керак. Замонавий талаба ўз вақтининг аксарият қисмини Интернет тармоғида ўтказди, демак, Интернет-ресурслар, электрон ресурслардан фойдаланиш аудиториядан ташқари мустақил иш топшириқларини олиш ҳамда талаба қаерда бўлишидан қатъий назар: кутубхона, аудитория, уйда ёки кўчада бўлсин уларни бажариш имконини беради.

Шундай қилиб, мустақил ишнинг аҳамияти етарли даражада ошган бўлиб, ҳозирги кунда талабаларнинг мустақил иши таълим жараёнининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Мустақил иш орқали талабаларда билишга оид фаолият билан шуғулланишга билим ва кўникма, кейинчалик эса билим олиш усуллари ўзлаштириш, ижодий ишга қизиқиш пайдо бўлади, бунда талабалар мустақил ишини ташкил қилиш талабани

фаолият усулларининг “фаол ишлаб чиқарувчиси” вазиятига ўтказишга, турли шакллардаги машғулотларда ўз фикрига эга бўлишга имкон бериши, улар эса ўз навбатида умумий, коммуникатив ва касбий компетенцияларни эгаллашга ёрдам бериши зарур.

Бунда профессор-ўқитувчининг ҳам вазияти ўзгариб, ундан янги роллар, яъни: таълим жараёнида тьютор, маслаҳатчи кабиларни эгаллашини талаб қилади. Бу эса мустақил иш улушининг ортиши ва индивидуал таълим йўналишларига ўтиш шароитида таълим олувчилар билан ўзаро алоқадорликнинг янги асоси бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, профессор-ўқитувчи муаммоларни ҳал қилиш ва талаба касбий фаолиятига ижобий ўзгаришларни жорий қилиш бўйича таълим олувчилар билан ўзаро алоқадорликни ташкил қилувчи маслаҳатчи ролини эгаллайди. Бунда профессор-ўқитувчи машғулотларни бошлаш жараёнида ахборот берувчи эмас, ёрдамчига айланади, яъни у педагогик мулоқот бўйича шерик сифатида талабаларнинг билишга оид фаолиятини йўналтиради.

Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишдаги асосий вазифа ҳар қандай шаклдаги машғулотда интеллектуал ташаббус ва тафаккурни ривожлантириш учун психологик дидактик шароитларини яратишдан иборатдир. Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишдаги бош тамойил талабаларни индивидуал ишлашга уринишларини таъминлаш керак. Бунда айрим топшириқларни нормал ва пассив бажаришдан уни онгли ва фаол бажарилиш сари йўллаш асосий ўрин тутиш керак.

Талабаларнинг мустақил ишларини мақсади аввал ўқув мазмуни билан, кейин эса илмий ахборотлар билан англаб ҳамда мустақил ишлашга ўргатиш, ўз-ўзини йўналтириш ва ривожлантириш асосларини кейинчалик ўз малакасини мунтазам равишда ошириб бориш кўникмасини ҳосил қилишдир.

Биз педагогларнинг зиммамизга юклатилган асосий вазифалардан бири: талабаларга чуқур билим бериш билан бирга уни мустақил ишлашга; мустақил китоб ўқишга, мустақил билим олишга, эркин фикр юритишга жалб этишдан иборатдир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ - 5847 - сонли Фармони // www.lex.uz.
2. Буровкина Л.А., Зновенко Е.А. Формирование творческих способностей учащихся на занятиях изобразительным искусством // Инновационные технологии в науке и образовании: материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. Редкол.: О.Н. Широкови др. – Чебоксары: ЦНС “Интерактив плюс”, 2015. – С. 121-123.

3. Динерштейн И.В. Проблема соотношения общих и специальных творческих способностей в школьном возрасте: Автореф. дисс. ...канд. психол. наук. – М., 2002. – 22 с.
4. Ўрозова М.Б. Бўлажак касбий таълим педагогини лойиҳалаш фаолиятига тайёрлаш технологиясини такомиллаштириш. пед. фан.докт. дисс.... автореф. – Тошкент: 2015.
5. Муслимов Н.А., Усмонбоева М., Мирсолиева М. “Инновацион таълим технологиялари ва педагогик компетентлик” модули бўйича ўқув-услубий мажмуа. – Т., 2016. – 147 б.

РЕЗЮМЕ

Ҳозирги кунда илмий техник таракқиётнинг инновацион ривожланиши, билимларнинг тезлик билан янгиланиши бўлажак мутахассисларнинг замонавий шароитларга тез мослашиши ҳамда ўқув-билиш мотивларини эгаллашларига интилишини талаб этади. Бу эса талабаларни мустақил изланишга, касбий муаммоларни мустақил ечиш, унга ижодий ёндашишга ўргатиш заруриятини тўғдиради. Шунинг учун ҳам, бугунги кунда ижодкор, креатив фикрловчи мутахассисларни тайёрлаш жараёни узлуксиз таълим тизимининг энг асосий вазифаларидан бўлиб, бунда компетенциявий ёндашув асосида талабаларнинг ижодий фаолиятини такомиллаштириш муҳим илмий-амалий аҳамият касб этади.

РЕЗЮМЕ

В настоящее время научно-техническое развитие носит инновационный характер, развитие знаний, быстрая адаптация специалистов к современным условиям требует чтобы они стремились приобрести мотивы познания. И это привлекает студентов к самостоятельному исследованию, самостоятельному решению профессиональных задач, создает потребность в обучении творческому подходу. Следовательно, подготовка креативных, креативно мыслящих специалистов этот процесс сегодня является одной из основных задач системы непрерывного образования, в которой творческая деятельность студентов на основе компетентностного подхода совершенствование имеет большое научное и практическое значение.

SUMMARY

At present, scientific and technological development is innovative nature, development, rapid adaptation of specialists modern conditions requires that they strive to acquire motives knowledge. And it attracts students to independent research, independent solution of professional problems, creates a need for creativity training. Hence, the training is creative. creative thinking professionals, this process is today one of the the main tasks of the system of continuous education, in which creative activity students on the basis competence improvement is of great scientific and practical importance.

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ ЎҚУВЧИ-ТАЛАБАЛАРИДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Жўраева Г. А.

*“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш
муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети
“Профессионал таълим ва жисмоний маданият” кафедраси
таянч докторанти(PhD)*

Таянч сўзлар: бошланғич профессионал таълим, касб, касбий компетенция, квалификация, компетенция, кўникама, мутахассислик, профессионал стандарт, профессионал таълим, умумий компетенциялар.

Ключевые слова: начальное профессиональное образование, профессия, профессиональная компетентность, квалификация, компетенция, умение, специальность, профессиональный стандарт, профессиональное образование, общие компетенции.

Key words: initial professional education, profession, professional competence, qualification, competence, skill, specialty, professional standard, professional education, general competencies.

XXI аср ўтган асрларга қараганда ўзгаришлар даври бўлиб, айниқса таълим тизими ижтимоий жараёнлардан келиб чиққан ҳолда шиддат билан ривожланишни тақозо этади. Чунки, таълим орқали жамиятда келажакдаги вазифаларни бажаришга қодир бўлган янги авлод шакллантирилади.

Шуни инобатга олган ҳолда умумтаълим мактаблари ва мактабгача таълим муассасалари билан бир қаторда олий таълим муассасасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, ёш авлоднинг ҳар томонлама пухта билим олиши учун зарур шароит ва имкониятлар яратишга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда.

Буборада, профессионал таълим йўналиши ўқувчи-талабаларида касбий компетенцияларни ривожлантиришда Ўзбекистон Республикасининг 23.09.2020 йилдаги 637-сонли “Таълим тўғрисида”ги Қонуни асосида амалга оширилган чора-тадбирлари кенг жамоатчилик ва ота-оналар томонидан юксак баҳоланмоқда.

Шу ўринда профессионал таълим йўналиши ўқувчи-талабаларида касбий компетенцияларни ривожлантириш масалалари бўйича Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 07.08.2020 йилдаги “Ўзбекистон Республикасида узлуксиз бошланғич, ўрта ва ўрта махсус профессионал таълим тизимини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида” ги 466-сонли қарорига асосан тасдиқланган Низомига мувофиқ куйидаги тушунчаларга тўхталиб ўтсак :

бошланғич профессионал таълим — ЮНЕСКО ташкилоти томонидан қабул қилинган Таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичи (кейинги ўринларда Халқаро таснифлагич деб аталади) 3-даражасига мос келувчи таълим дастурлари;

касб — махсус тайёргарлик ва иш тажрибаси натижасида маълум бир соҳада меҳнат фаолиятни амалга ошириш учун лозим бўлган назарий билимлар, амалий кўникма ва малакалар мажмуасини эгаллаган, жисмоний имконият, ақлий қобилият ва ҳуқуқлари таъминланган меҳнат фаолияти (машғулоти)нинг туридир;

касбий компетенция — билим, кўникма ва амалий тажриба асосида касбий фаолиятга тегишли вазифаларни бажаришда фаолият юритиш қобилияти;

касб-ҳунар мактаби — Халқаро таснифлагичнинг 3-даражасига мос келувчи таълим дастурлари асосида 9-синф битирувчиларини ижтимоий қўллаб-қувватлашга қаратилган бошланғич профессионал таълим босқичида кадрлар тайёрлайдиган таълим муассасалари;

квалификация — касбий маҳорат даражаси ёки поғонаси касбий талабларнинг муайян поғонасига мувофиқлиги даражаси;

компетенция — билим, кўникма, малака ва шахсий сифатлар мажмуи;

кўникма — муайян вазифани бажариш учун эгалланган қобилият;

мутахассислик — бирор касб доирасида маълум бир фаолият тури учун махсус тайёргарлик ва амалий тажрибаси билан эришилган зарур билим, кўникма ва малакалар мажмуи;

профессионал стандарт — ходимга маълум бир касбий фаолият турини, шу жумладан, маълум бир меҳнат функциясини бажариш учун зарур бўлган малака талаблари;

профессионал таълим — таълим олувчиларда маълум бир мутахассислик ва касблар бўйича касбий компетенцияларни шакллантирадиган ва ривожлантирадиган узлуксиз таълим тизими;

таълим дастури — профессионал таълим муассасаси битирувчиси-га муайян эгаллаган касб ёки мутахассислик бўйича касбий фаолиятни

малакали бажариш имконини беришга қаратилган профессионал таълим тайёргарлигининг асосий мазмунини аниқловчи давлат таълим стандартлари, ўқув режаси, ўқув фанлари (модуллар) дастурлари, малака амалиёт дастурларидан иборат ҳужжатлар тўплами;

умумий компетенция — билим, кўникма ва амалий тажриба асосида касбига яқин фаолият турларининг кўпчилиги учун умумий бўлган масалаларни ҳал этишда муваффақиятли фаолият юритиш қобилияти;

ўрта махсус профессионал таълим — Халқаро таснифлагичнинг 5-даражасига мос келувчи таълим дастурлари;

ўрта профессионал таълим — Халқаро таснифлагичнинг 4-даражасига мос келувчи таълим дастурлари[3;4].

Юқорида келтирилган таърифларга кўра юртбошимиз ташаббуслари билан 9-синфни битирган ўқувчи-талабалар, ота-оналар ва ўзларининг хоҳишларига биноан, онгли равишда касб-ҳунар коллежи, академик лицей ёки ўзлари таълим олган мактабларда мажбурий таълимни давом эттиришлари мумкин эканлигининг белгилаб қўйилиши ёшларга ҳар томонлама қулайликлар яратди[5].

Мамлакатимизда амалга оширилаётган бундай ислохотлар натижасида улкан иқтисодий ўсиш кўрсаткичларига эришилмоқда, бу ҳолат профессионал таълим йўналиши ўқувчи-талабаларида касбий компетенцияларни ривожлантириш орқали малакали кадрлар ва етук мутахассиларга бўлган талабнинг янада ошиб боришига туртки бўлмоқда.

Бундай талабнинг кондирилиши ўз навбатида ёшлар ўртасида китобхонлик ва дарсларга қизиқиш хусусиятини ошириш ва ўқитувчиларнинг ҳар томонлама таълим тарбияга эътиборини кучайтиришнинг замонавий ижтимоий инновациялар орқали амалга ошириш эҳтиёжини вужудга келтирмоқда.

Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш мустақил институти мутахассислари айнан мана шундай талабларнинг бугунги кун таълим тизими учун жуда муҳим эканлигини инобатга олган ҳолда аксарият хорижий давлатларда таълим ва фан соҳалари ривожланишини баҳолаш ва мониторинг қилиш орқали таълим сифатини оширишга қаратилган айрим илғор тажрибаларни ўрганиб чиқмоқда.

Бу борада ўқитишда дуал таълим тизимидан фойдаланиш профессионал таълим йўналиши ўқувчи-талабаларида касбий компетенциялари орқали таълимнинг назарий қисми таълим муассасасида ва амалий қисми иш жойларида ташкил этилишига қаратилади.

Юқори натижаларга эришиш учун айтилган фаолият жараёнида ўқув режада келтирилган профессионал таълимнинг муайян касби ёки мутахассислиги бўйича ўқув фаолияти турлари, ўқув фанлари (модуллари) ва курслари ҳамда малака амалиётлари таркиби, уларни ўрганиш изчиллиги, соҳа ва тармоқларда иш турларининг мавсумийлигини ҳамда соатлардаги ҳажмини белгилайдиган ҳужжат асосида амалга оширилиши асос бўлиб хизмат қилади.

Ўқувчи-талабаларни профессионал таълим муассасаларида ўқитиш профессионал таълим тизимининг ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаси билан ўзаро ҳамкорлиги асосида қуйидаги йўллар билан амалга оширилади:

профессионал таълим муассасалари ўқувчи-талабаларининг корхоналарда тизимли асосда ишлаб чиқариш амалиётини ўташи учун шарт-шароитлар яратиш, иш берувчиларни ўқув жараёнига, касблар ва мутахассисликлар бўйича давлат таълим стандарти, малака талаблари, ўқув режа ва дастурларини ишлаб чиқишга жалб этиш;

профессионал таълим соҳасида ўтказилган илмий изланишлар натижаларини профессионал таълим муассасаларида тажриба-синовдан ўтказиш ишларини ташкил этиш;

иш берувчилар билан бирга ишлаб чиқариш участкалари, қўшма ва унитар корхоналар ташкил этиш асосида малакали кадрларни тайёрлашнинг дуал тизимини ривожлантириш;

ташкил этилган ишлаб чиқариш участкалари, қўшма ва унитар корхоналарда ўқувчи-талабаларни товар маҳсулотлар ишлаб чиқарган ҳолда меҳнат фаолиятига ва ишлаб чиқариш жараёнига фаол жалб этиш;

профессионал таълим муассасалари битирувчиларига битирув малакавий ишлари мавзуларини таклиф этиш жараёнига корхона, ташкилот ва бошқа иш берувчиларни жалб қилиш ҳамда ушбу битирув малакавий ишларида эришилган натижа ва ечимларни ёки ижрочи-битирувчиларнинг ўзларини бундай лойиҳаларни жойларда амалга оширишда иштирокни таъминлаш;

ишлаб чиқариш таълими усталари малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш жараёнлари бевосита ишлаб чиқаришда амалга оширилишига эришиш, ишлаб чиқаришдаги малакали мутахассислар – ишлаб чиқариш вакиллари таълим жараёнига жалб этиш[4].

Шунингдек, ўқувчи-талабаларнинг назарий ва амалий кўникмалари норматив ҳужжатларда белгиланган тартибда аниқлаштирилади ва бу жараёнда ўқитиш таълимнинг фан ва ишлаб чиқариш билан ўзаро ҳам-

корлиги асосида амалга оширилади. Кейинчалик, профессионал таълим муассасалари битирувчи ўқувчи-талабаларининг корхона ва ташкилотларда тизимли асосда ишлаб чиқариш ва малакавий амалиёт ўташи учун шарт-шароитлар яратилади.

Таълим жараёнида ўқувчи-талабалар касбий компетенциялар ва умумтаълим фанларини ўзлаштиришни ривожлантиришда турли кўрик-танловларда белгиланган тартибда иштирок этишлари мумкин. Ушу жараён ҳам ўқув режасидаги ўқув юкламасининг тақсимоли орқали тегишли касбнинг хусусиятларидан келиб чиқиб белгиланади.

Профессионал таълим муассасалари ўқув жараёнларида яратилган яна бир қулайлик ўқувчи-талабаларнинг касбий компетенциясини ривожлантиришда ахборот ресурслар маркази кутубхоналари, профессионал таълим муассасасининг ўқув, ижтимоий ва бошқа бўлинмалари хизматларидан таълим муассасаси уставида белгиланган тартибда бепул фойдаланишлари мумкинлигидир.

Бундан ташқари касбий компетенцияни ривожлантиришда ўқувчи-талабаларда мантикий фикрлашни ривожлантирувчи қўшимча фанларни ҳам киритиш мумкин. Халқаро таснифлагичнинг камида 3-даражасига мос таълим дастурларини тамомлаган ёки умумий ўрта маълумотга эга бўлган шахслар ҳисобидан «Ҳаёт давомида таълим олиш» принципи асосида касб ёки мутахассислик доирасида қўшимча квалификацияларни ўзлаштириш истагидаги шахсларни учун ўқув жараёнида касб ва мутахассисликни ўзлаштириш учун соатлар ажратилади.

Профессионал таълим муассасаларида юқорида санаб ўтилган имкониятлар иқтисодиёт соҳа ва тармоқларидаги зарур соҳавий касб-ҳунар бўйича билим, малака ва кўникмаларга эга бўлган ҳамда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўллай оладиган мутахассислар тайёрлашга имкон беради. Уларнинг эгаллаган касб-ҳунари бўйича меҳнат фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берадиган, сифатли билим олишни ва касбий тайёргарликни таъминлайдиган таълим дастури асосида ўқитиш турар экан, танлаб олинган касб-ҳунарни эгаллаш жараёнида ўқувчи-талабаларнинг касбий лаёқати, кўникма ва малакаларини шакллантириш профессионал таълим йўналиши ўқувчи-талабаларида касбий компетенцияларни ривожлантириш учун хизмат қилади[1;4].

Хулоса шуки, профессионал таълим йўналиши ўқувчи-талабаларида касбий компетенцияларни ривожлантириш учун зарур моддий — техника, ўқув — методик базани яратиш ва ўқув жараёнига юқори иш тажрибасига эга бўлган амалиётчи мутахассисларни жалб этиб бориш; касб-ҳунарга

тайёрлаш тизими ва мазмунини жамият эҳтиёжларидан, фан, маданият ва замонавий инновацион техника ютуқларидан келиб чиққан ҳолда такомиллаштириш; ўқувчи-талабаларда ватанпарварлик, миллий ўзликни англаш, халқнинг миллий, маданий, тарихий анъаналарига ҳурмат, Ватан билан ғурурланиш ва ифтихор туйғусини шакллантириш; ўқувчи-талабаларни маънавий — ахлоқий тарбиялашнинг самарали шакллари ва усулларидан фойдаланган ҳолда камол топтириш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
2. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.–Т.:“Ўзбекистон”, 1998.–48 бет.
3. Ўзбекистон Республикасининг 23.09.2020 йилдаги 637-сонли “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. www.lex.uz.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, 07.08.2020 йилдаги 466-сон.
5. Н.А. Муслимов, М.Т.Мирсолиева, Г.Н.Ибрагимова, Р.Дж.Ишмухам-медов, А.Б.Тўраев. Педагогнинг инновацион фаолиятини ривожлантириш” модули бўйича ўқув –услугий мажмуа.-Т.,2019.-130 бет.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада рақобатбардош кадрлар тайёрлашда профессионал таълим йўналиши ўқувчи-талабаларида касбий компетенцияларни ривожлантириш бўйича юртимизда олиб борилаётган ислохатлар ҳамда чора-тадбирлар юзасидан фикр,таклиф ва мулохазалар келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены мнения, предложения и комментарии по поводу проводимых в нашей стране реформ и мер по развитию профессиональных компетенций студентов профессионального образования при подготовке конкурентоспособных кадров.

SUMMARY

This article presents opinions, suggestions and comments on the reforms and measures being carried out in our country for the development of professional competencies of students of professional education in the training of competitive personnel.

ЁШЛАРНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ЙЎНАЛТИРИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Мусаева Г. У.

Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби, “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этиш” факультети магистранти

Таянч сўзлар: касб, касбга йўналтириш, ёшлар, фаолият, касбий фаолият, меҳнат, таълим

Ключевые слова: профессия, профориентация, молодежь, деятельность, профессиональная деятельность, труд, образование.

Key words: profession, career guidance, youth, activity, professional activity, labor, education.

Бугунги кунда мамлакатимиз аҳолисининг энг юқори қисмини айнан, ёшлар ташкил этади. Бу эса ўрта бўғин мутахассисларини меҳнат бозори талаблари асосида касбий тайёрлашни белгилайди.

Таълим муассасаларида касбий йўналтириш ишларининг мазмуни-ёш шахсини (ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда) меҳнат шароитларига тайёрлаш, касблар билан таништириш, ижтимоий фойдали ва унумли меҳнатга жалб қилиш, бу соҳада тизимлаштирилган билимларни шакллантириш, касблар дунёсида йўналиш ола билиш кўникмасини, аниқ касбга қизиқишини, ҳаёт йўлини танлашни, тадбирлар ва амаллар мажмуасидан иборат бўлмоғи лозим. Шу муносабат билан касбга йўналтириш олдида меҳнат бозори ва касблар динамикаси, аҳолининг шахсий сифатларини ҳисобга олган ҳолда касбий ва ижтимоий мослашуви зарурлиги билан боғлиқ янги вазифалар туради.

Касбни тўғри танлаш уни танлаётган кишининг қизиқишлари, мойилликлари, саломатлиги ҳолати, қобилиятларини ва жамиятнинг кадрларга эҳтиёжини асосли тарзда ҳисобга олишни англатади. Бу жиҳатларнинг мос келиши мақбул касбни танлаш соҳасини аниқлашга имкон беради.

Мавжуд тадқиқотлар шуни кўрсатадики[1], касбни тўғри танлаганда меҳнат унумдорлиги:

- агар касб тўғри танланган бўлса ва ишлаш иштиёқи мажуд бўлса, меҳнат унумдорлиги 100% га тенг бўлади;

- агар касб тўғри танланган бўлиб, лекин ишлаш истаги бўлмаса, меҳнат унумдорлиги 65% га тенг бўлади;
- агар касб нотўғри танланган, касбнинг фойдаси бўлмаса, бироқ инсон ишлашни ҳоҳласа, меҳнат унумдорлиги 50 % га тенг бўлади;
- агар касб нотўғри танланган ва ишлаш истаги ҳам бўлмаса, меҳнат унумдорлиги бор-йўғи 30% га тенг бўлади.

К. Г. Климовнинг фикрига кўра, касб таълимининг мазмуни ўзида қуйидаги элементларни акс эттиради (техник ихтисосликдаги касблар учун) [1]:

1. Техник билимлар тизими, бунга қуйидагилар киради: асосий тушунчалар, қонунлар, назариялар, техник, технологик, иктисодий атамалар ва тушунчалар, материаллар, техник қурилмалар, техник жараёнлар тўғрисида маълумотлар;
2. Негизда умуммеҳнат, умумкасбий ва махсус малакалар ҳамда кўникмалар шаклланадиган фаолият усуллари тўғрисидаги маълумотлар;
3. Ижодий ишлаб чиқариш фаолияти тажрибаси тўғрисида маълумот;
4. Ахлоқий нормаларга, шахсий муносабатлар шаклланадиган ижтимоий тажриба тўғрисида, ҳуққ ва ахлоқий талабларнинг меъёрлари тўғрисида ахборот.

Буюк қомусий олим Абу Наср Фаробий касб-хунар тўғрисида илк фикрларини билдириб, қимматли маслаҳатлар берган, чунончи, таълим – сўз ва кўникмалар мажмуи, тарбия эса амалий малакалардан иборат иш - ҳаракат эканлигини, муайян касб-хунарга берилган, у билан қизиққан кишилар шу касб- хунарнинг чинакам шайдоси бўлишини айтган. Бу мулоҳазалардан англашилиб турибдики, касб-хунар инсоният учун азалдан жуда зарур ҳаётий восита бўлиб келган.

Абу Али Ибн Сино ҳар бир болани бирор хунарга ўргатмоқ шарт, дейди. Ёш йигит бирор хунарни ўрганса, уни ҳаётга татбиқ эта олса ва мустақил хунар туфай оилани таъминлайдиган бўлсагина, отаси уни уйлантириб қўймоғи лозим, деб ҳисоблайди. Ўспирин хунар эгаллаши билан унда нафақат ахлоқий ҳислар, балки характернинг иродавий хислатлари ҳам таркиб топа бошлайди. Хунар эгаллаш орқали ўспиринларда сабр-бардошлик, чидамлилиқ, меҳнатсеварлик, ишбилармонлик, тadbиркорлик, зукколик каби инсоний сифатлар шаклланади [2].

А.Е.Голомшток томонидан асосланган “Қизиқишлар харитаси”. Педагогик манбаларда ёшларни касб-хунарга йўналтиришда А.Е.Голомшток томонидан асосланган “Қизиқишлар харитаси” ўзига хос методик манба бўла олишига алоҳида урғу берилган. “Қизиқишлар харитаси” ёшларнинг турли касб ёки хунар асосларини ўрганиш ҳамда бу борада амалий фаолиятни ташкил этишга бўлган эҳтиёж ва қизиқиш даражасини ўрганишга

хизмат қилади. Мазкур методика мазмунида асосий эътибор ўн уч мутахассислик йўналиши бўйича ёшларни касб ёки ҳунарга фаолиятини ташкил этишга йўналтириш мумкинлигига қаратилади [3].

Е.А.Климов томонидан асосланган “Табақалаштирилган ташхис сўровномаси”[1] ёшларни нафақат касб ёки ҳунарга йўналтириш вазифасини ижобий ҳал этишга хизмат қилмайди, балки уларнинг истиқболда муайян йўналтишда касбий фаолиятни самарали ташкил эта олиши учун амалий аҳамияти юқори йўриқнома бўлиб хизмат қилади. Таълим муассасаларида умумтаълим фанларини умумкасбий ва махсус фанлар билан муайян уйғунликда ўқитиш – ёшларнинг танлаган касбига бўлган қизиқишини орттириш, умумтаълим фанларини, кўргазмалилигини ошириш, касбнинг асосини ташкил қилувчи, унга бевосита алоқадор бўлган махсус фан элементларини янада чуқурроқ ва тўлароқ ўрганишга имконият яратади.

Бу ўз навбатида таълим муассасаларида таълим бераётган педагог кадрлар ва ишлаб чиқариш таълими усталари олдида катта вазифаларни кўндаланг қилиб қўяди. Интеграция асосида дарс ўтиш педагогдан катта илмий-услубий салоҳиятни, ижодий изланишни ва бундай дарсларни ўтишда катта ҳажмдаги тайёргарлик ишларини амалга оширишни талаб қилади.

Касбга йўналтириш узлуксиз жараёндан иборат бўлиб, у мактабда ўқитишнинг илк босқичларида бошланади ва бутун таълим жараёни ҳамда шахснинг қарор топиш мобайнида давом этади, кейин эса унинг бутун меҳнат фаолиятига тарқалади.

Ёшларни касбга йўналтириш жараёнида қуйидаги тамойиллар устувор аҳамият касб этади: касб-ҳунарга йўналтириш хизматларининг тизимли-мажмуавий характердалиги; иқтисодий ривожланиш ва меҳнат бозорини ўрганиш ва истиқболни белгилаш орқали жамият ва шахс қизиқишларини мувофиқлашуви; шахсни касб-ҳунарга йўналтириш ва психологик-педагогик ташхис қилиш шакли, услублари ва врситаларининг илмий асосланганлиги; Ўзбекистон фуқароларининг ва (лозим бўлганда) бошқа давлат фуқароларининг ўқиш, иш жойи, ёши, жинси, миллати ва диний дунёқарашидан қатъий назар касб-ҳунарга йўналтириш хизматларидан фойдаланишга тенг ҳуқуқлилиги; касб танлаш ёки алмаштириш, таълим тури ва ишга жойлашиш имкониятларига нисбатан касбий ва бошқа ахборотларнинг тушунарлилиги; умумий ўрта таълим мактаби ёшларига психологик-педагогик ва касб-ҳунарга йўналтириш хизматларини кўрсатишнинг мажбурийлиги ва бепуллиги, аҳолининг бошқа гуруҳларига давлат даражасида кафолатланган касбий ташхис ва маслаҳат беришнинг ихтиёрийлиги; касбий танлов, ташхис ва маслаҳат хулосаларининг объективлиги, махфийлиги ва тавсиявий характерда эканлиги [4].

Таҳлиллар асосида шуни айтиш мумкинки, касбга йўналтириш бандликнинг замонавий сиёсатига ҳамда шаклланаётган меҳнат бозорига танқидий қўлланиб, касбий фаолият соҳасига касбга йўналтирилган фаолиятнинг қуйидаги таркибий турларини ажратиш мумкин:

- касбга оид ахборот – аҳолининг турли гуруҳларини меҳнат бозорининг ҳозирги ҳолати, ишлаб чиқариш, фаолият, тадбиркорлик турлари (шу жумладан ўзи банд бўлиш), касблар бозорининг ривожланиш истикболлари, уларни ўзлаштириш имкониятлари, касбларнинг инсонга қўядиган талаблари, меҳнат фаолияти жараёнида касбий-малакали ўсиш ва ўзини мукаммаллаштириш имкониятлари билан таништириш усули;
- касбга оид маслаҳат инсоннинг касбий фаолиятига унинг психологик ва физиологик қобилиятларни, шунингдек, меҳнат йўлини танлаш тўғрисида онгли ва мустақил қарор қабул қилиш мақсадида ҳақиқий ишлаб чиқариш эҳтиёжларини ҳисобга олиб касбий ўзини белгилашда кўмак бериш;
- касбга оид танлов – аниқ бир иш ўрнида меъёрий талаблар, меҳнатнинг хусусияти ва мазмунига мувофиқ инсоннинг у танлаган тадбиркорлик фаолияти турига касбий яроқлилиги даражасини аниқлаш;
- касбий ва ижтимоий мослашиш – янги ходимларга унинг касбий қарор топишида, унда мазкур фаолияти тури учун зарур бўлган ижтимоий ва касбий сифатларнинг шакллантиришда касбнинг юқори даражасига эришиш мақсадида малакани ошириш бўйича тавсияларда ёрдам кўрсатиш.

Демак, касб-хунарга йўналтиришнинг асосий мақсади – ёш авлодни онгли ва мустақил равишда келгуси таълим йўналишини (академик лицей ёки касб-хунар колледжи) танлашига ёки шахснинг психофизиологик хусусиятлари қизиқиши, қобилияти, мойилликлари ва жамиятнинг кадрларга бўлган эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда меҳнат қилиш соҳасини танлашга тайёрлашдан иборат.

Ўқувчиларни касбга йўналгантириш аниқ мақсад асосида ташкил этилади:

- ёшларга турли касблар, ихтисосликлар, мансаб лавозимлари, танланган касбни, ихтисосликни эгаллаш мумкин бўлган таълим муассасалари ҳамда касбнинг инсонга, унинг жисмоний, психологик ва шахсий сифатларига, саломатлигига қўядиган талаблари ҳақида маълумотлар бериш;

- ёшларнинг билиш (ўқув предметларига, фанга) ва касбий (касбларга, мутахассисликларга) қизиқишларини, касб танлаш мотивлари ва касбий режаларини аниқлаш ҳамда баҳолаш;
- ёшларга уларнинг индивидуал хусусиятлари ва меҳнат бозори талабларини, таълим олиш ҳамда келгусида ишга жойлашиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда касб ва таълим муассасасини танлашга кўмаклашиш;
- ёшларда меҳнат кўникмаларини, касбларга қизиқиш, меҳнатсеварлик, ишчанлик ва масъулиятни шакллантириш ҳамда ривожлантириш.

Хулоса қилиб айтидиган бўлсак, шахсда касбий тасаввурларнинг шаклланиши касбий қизиқиш ва бўлажак касб тўғрисида онгли қарор қабул қилиш асосида белгиланиши мумкин. Ёшларнинг ўз имкониятларига етарли баҳо бера олмаслиги, танловга онгли равишда ёндашмаслиги оқибатида касб танлашда хатоликларга йўл қўйишлари мумкин. Ёшларда касблар ҳақидаги ахборотларнинг етарли эмаслиги, бу борадаги тасаввурларнинг йўқлиги касб танлаш юзасидан қарор қабул қилишда қийинчиликларни келтириб чиқаради. Таълим тизимида ёшларнинг фақат билим доирасини кенгайтириш асосий мақсадга айланмаслиги лозим, уларда ҳаёт учун зарур кўникма ва малакаларни шакллантириш биринчи ўриндаги вазифа бўлмоғи керак.

Адабиётлар:

1. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону. Финикс. 1996. – 264 с.
2. Алимходжаева С.Н., Хайдаров Ф.Н. Психологик ташхис методикалари мажмуаси, 2-қисм. Ўқув қўлланма. – Т., ТДПУ. 2009.
3. Ғозиев Э.Ғ., Мамедов К.Қ. Касб психологияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2003.
4. Умаров С.Б. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини касб-хунарга йўналтириш технологиялари (YI-IX синфлар мисолида): пед.фанл.номз. ...дис. – Т.: 2005. – 21-б.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада ёшларни касбий фаолиятга йўналтириш самарадорлигини таъминлаш масалалари ёритилган. Бунда касбга йўналтириш узлуксиз жараёндан иборат бўлиб, у мактабда ўқишнинг илк bosқичларида бошланади ва бутун таълим жараёни ҳамда шахснинг қарор топиш мобайнида давом этади, кейин эса унинг бутун меҳнат фаолияти каби жаҳитлари келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещены вопросы обеспечения эффективности направления молодежи в профессиональную деятельность. Профессиональная ориентация представляет собой непрерывный процесс, который начинается на ранних этапах школьного обучения и продолжается на протяжении всего образовательного процесса и на протяжении всего процесса принятия решения человеком, за которым следуют такие аспекты, как вся карьера.

SUMMARY

This article highlights the issues of ensuring the effectiveness of directing young people into professional activities. Career guidance is an ongoing process that begins early in schooling and continues throughout the educational process and throughout an individual's decision-making process, followed by aspects such as the entire career.

O'QUVCHILARNI MILLIY KASHTACHILIK ASOSIDA ESTETIK TARBIYALASHNI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI METODIK MUAMMO SIFATIDA

Olimova D. M.

Termiz davlat universiteti doktoranti

Tayanch soʻzlar: estetik tarbiya, axloqiy va aqliy tarbiya, tarix va arxitektura yodgorliklarini, nafosat tarbiyasi, milliy qadriyat, musiqa, arxitektura.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, нравственное и интеллектуальное воспитание, изучение памятников истории и архитектуры, воспитание утонченности, национальной ценности, музыки, архитектуры.

Key words: aesthetic education, moral and intellectual education, study of historical and architectural monuments, education of refinement, national value, music, architecture.

Kirish. Soʻnggi yillarda estetik tarbiya nazariyasi va amaliyoti muammolariga voqelikka maʼnaviy-amaliy munosabatni shakllantirishning eng muhim vositasi, axloqiy va aqliy tarbiya vositasi, yaʼni har tomonlama rivojlangan, maʼnaviy boy shaxsni shakllantirish vositasi sifatida eʼtibor kuchaymoqda. Talabaning estetik madaniyati va shaxsiyatini shakllantirish masalasiga bagʻishlangan». Ammo har bir tizimda novda, u tayanadigan tayanch mavjud. Estetik tarbiya tizimidagi bunday asosni biz sanʼat deb hisoblashimiz mumkin: musiqa, arxitektura, haykaltaroshlik, rasm, raqs, kino, teatr va boshqa badiiy ijod turlari. Bu haqda Platon va Hegel ham oʻz asarlarida gapirishgan. Ularning qarashlariga asoslanib, sanʼat estetika fanining asosiy mazmuni ekanligi va goʻzallik asosiy estetik hodisa ekanligi aksiomaga aylandi. Sanʼat shaxsiyatni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarni oʻz ichiga oladi.

Adabiyotlar sharhi. Koʻpgina tadqiqotchilar, oʻqituvchilar, psixologlarning (A. S. Makarenko, B. M. Nemenskiy, V. A. Suxomlinskiy, K. D. Ushinskiy) fikriga koʻra, shaxsiyat va estetik madaniyatni buning uchun eng qulay boʻlgan maktab yoshida shakllantirish kerak. Tabiatning goʻzalligi hissi, atrofdagi odamlar, narsalar bolada maxsus hissiy va ruhiy holatlarni yaratadi, hayotga bevosita qiziqishni uygʻotadi, qiziqishni kuchaytiradi, fikrlash, xotira, iroda va boshqa aqliy jarayonlarni rivojlantiradi. Atrofdagi goʻzallikni koʻrishni oʻrgatish uchun atrofdagi voqelikda estetik taʼlim tizimi chaqiriladi. Ushbu

tizim bolaga eng samarali ta'sir qilishi va maqsadiga erishishi uchun B. M. Nemenskiy uning quyidagi xususiyatini ta'kidladi: «estetik ta'lim tizimi, birinchi navbatda, barcha fanlarni, barcha darsdan tashqari mashg'ulotlarni, talabani butun ijtimoiy hayotini birlashtirgan yagona bo'lishi kerak, bu yerda har bir fan, har bir dars turi o'ziga xos aniq vazifaga ega.

Shunday qilib, bolalarda haqiqatga estetik munosabatni shakllantirish umumta'lim maktabida texnologiya darslarida eng samarali bo'lishi mumkin degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Tahlil va natijalar. Hozirgi vaqtda jamiyatning ijtimoiy va madaniy hayotida ommaviy madaniyatning ta'siri juda kuchli, shuning uchun odamlar ongida ommaviy san'at va hozirgi san'at o'rtasidagi chegaralar xiralashgan. Odamlar uchun tez o'zgarib turadigan madaniy hodisalarni boshqarish tobora qiyinlashib bormoqda, zamonaviy ommaviy iste'mol madaniyati taklif qiladigan barcha xilma-xillik orasida asosiy, asosiy narsani ajratib ko'rsatish juda qiyin. Bu, ayniqsa, maktab yoshida qiyin kechadi. Bunday vaziyatda o'qituvchi talabalarga atrofda dunyo, zamonaviy davrning madaniy hayoti to'g'risida to'g'ri tasavvurni shakllantirishga, ularning barcha boyliklarida abadiy qadriyatlar va urf-odatlar tizimini ochib berishga yordam berishi kerak. Shu bilan birga, qiymat, qanday umuminsoniy ildizlarga ko'tarilishidan qat'i nazar, uni payvand qilish mumkin emasligini tushunish kerak, uni faqat yashash mumkin. Bunday turar joy, xususan, asl insonparvarlik qiymatini - insonning inson bilan aloqasini ochib beradigan san'atni ta'minlagan va hozir ham ta'minlab kelmoqda.

Jamiyat hayotidagi ko'plab o'zgargan holatlar, xususan, ijtimoiy-iqtisodiy nuqtai nazardan, eskilarini qayta ko'rib chiqish va inson-inson munosabatlariga asoslangan yangi madaniy, estetik tarbiya tamoyillari va yondashuvlarini ishlab chiqish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Ijodkorlik-bu tadqiqot. Inson tabiat sirlarini, atrofimizdagi butun dunyoni kuzatadi va hal qiladi, yangi va go'zal narsalarni yaratadi degan ma'noni anglatadi.

O'zbekistonda ro'y berayotgan o'zgarishlar, fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatni shakllantirish jarayonlari, bozor iqtisodiyotiga o'tish, insonni, uning huquq va erkinliklarini tan olish milliy ta'lim tizimiga yangi vazifalarni qo'yadi.

Ushbu ish mavzusining dolzarbligi shundaki, bugungi kunda jamiyat turli kasb egalari, shu jumladan o'qituvchilar, shifokorlar, dizaynerlar, rassomlar, faylasuflar va boshqalarga muhtoj, ammo ularning har biri o'z kasbida ijodiy ishchi bo'lishi kerak. Zamonaviy mavzu muhiti yaratuvchilarini va uning iste'molchilarini, ya'ni uyg'un yashash muhiti nima ekanligini yaxshi tushunadigan odamlarni tayyorlash kerak. Uyg'un, ya'ni. qulay, funktsional,

ishonchli va chiroyli, bu haqiqatan ham insonning estetik, ijtimoiy, psixologik va boshqa afzalliklarini to'liq qondirishga imkon beradi. Ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy turmush sharoitlarini yaxshilash bilan jamiyatning ushbu yangi turdagi shaxsga - ijodiy faol va erkin fikrlaydigan shaxsga bo'lgan ehtiyoji kundan - kunga ortib bormoqda. Shunday qilib, zamonaviy ijtimoiy buyurtma ijrochilarni tayyorlashda emas, balki ijodiy, har tomonlama rivojlangan, fikrlaydigan odamlarni tayyorlashda. Ta'limda ushbu yo'nalishni amalga oshirish integratsiyalashgan tipdagi umumiy rivojlanish pedagogik tizimlariga murojaat qilishni talab qiladi. Bunday tizimda ijodiy, qo'l mehnati alohida e'tiborga loyiqdir.

Inson tomonidan voqelikning estetik rivojlanishi faqat san'at sohasidagi faoliyat bilan cheklanmaydi: u yoki bu shaklda u har qanday ijodiy faoliyatda mavjud. Boshqacha qilib aytganda, inson nafaqat san'at asarlarini yaratganda, o'zini she'riyat, rasm yoki musiqaga bag'ishlaganida rassom sifatida namoyon bo'ladi. Estetik tamoyil inson mehnatining o'zida, atrofdagi hayotni va o'zini o'zgartirishga qaratilgan faoliyatida yotadi. Shaxsiyatning estetik rivojlanishi erta yoshdan boshlanadi. Inson shaxsiyati allaqachon shakllangan bo'lsa, estetik ideallarni, badiiy didni shakllantirish juda qiyin. Boshlang'ich sinflardan boshlab maktab yoshidagi bolalarning estetik tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Shu munosabat bilan, ta'lim jarayonini amalga oshirib, ta'lim muammolarini, shu jumladan boshlang'ich maktab o'quvchilarini estetik tarbiyalash vazifalarini malakali hal qiladigan o'qituvchilarning roli ortib bormoqda.

Tadqiqotning maqsadi 5-sinfda «badiiy lenta kashtasi» mavzusidagi texnologiya darslarida estetik tarbiya metodologiyasini asoslashdir.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, texnologiya darslari talabalarining igna ishlariga qiziqishini saqlab qolishga asoslangan. Ayollar hunarmandchiligi darslarini o'tkazish zamonaviy vositalar va materiallardan foydalanishga asoslangan. Ushbu model va bugungi kunda juda keng tarqalgan yo'nalish bo'lib, u juda qadrlanadi va ushbu faoliyatni darslarda o'zlashtirishi mumkin, talabalar o'zlari chiroyli va yaxshi bajarilgan mahsulotlarni keraksiz xarajatlarsiz olishlari, dekorativ kashta tikishni o'rganishlari, tayyor tikuv mahsulotlarini bezashlari vahokazo.

Tadqiqot ob'ekti-»badiiy lenta kashtasi»mavzusidagi texnologiya darslarida o'quv jarayoni.

Tadqiqot mavzusi-5-sinfda «badiiy lenta kashtasi» mavzusidagi texnologiya darslarida maktab o'quvchilarida estetik ta'limni shakllantirishning uslubiy asoslari.

Tadqiqot maqsadi, ob'ekti va mavzusiga muvofiq quyidagi vazifalarni ajratish mumkin:

- lentalar bilan kashta tikish tarixini o'rganish;
- o'smir maktab o'quvchilarining rivojlanishining psixologik va pedagogik xususiyatlarini o'rganish;
- igna ishini o'rganishda texnologiya darslarida shaxsning estetik tarbiyasini pedagogik muammo sifatida ko'rib chiqing;
- 5-sinf o'quvchilarini «badiiy lenta kashtasi» mavzusidagi texnologiya darslarida estetik tarbiyalash bo'yicha eksperimental ishlarni bajarish;
- badiiy lentalarni kashta qilishni o'rganish uchun texnologiya darslarining didaktik jihozlarini ko'rib chiqing;
- «badiiy lentalar bilan kashta tikish» mavzusida darslarni rejalashtirishni ishlab chiqish;

dasturning ushbu bo'limi uchun tematik reja va taqvim-tematik rejani ishlab chiqish;

- «noziklik» to'y libosini tayyorlash bo'yicha ijodiy loyihani ishlab chiqish va amalga oshirish.

Ushbu ishda qo'llaniladigan tadqiqot usullari, birinchi navbatda, adabiyotlarni tahlil qilish, darslarda bolalarning xatti-harakatlarini kuzatish va ushbu kuzatuvlarni qayd etish orqali ma'lumot to'plash usuliga qisqartiriladi:

- tadqiqot mavzusidagi adabiyotlarni tahlil qilish;
- estetik tarbiya doirasida amaliyotchilar o'qituvchilarining tajribasini o'rganish;
- o'zingizning ta'lim amaliyotingizni loyihalash va tahlil qilish;
- texnologiyani o'qitish jarayonini kuzatish;
- maktab o'quvchilarining so'rovlari;
- tajriba usuli. Psixologik va pedagogik eksperiment metodologiyasi.

Tajriba tabiiy ravishda ikki bosqichdan iborat:

- a) aniqlash tajribasi;
- b) shakllantirish tajribasi.

Bizning fikrimizcha,» lentalar bilan kashta tikish «texnikasi, shubhasiz, talabalarning qiziqishi va muhabbatiga sazovor bo'ladi, ayniqsa atlas lentolari bizning kundalik hayotimizga mustahkam o'rnanishganligi sababli. So'nggi paytlarda siz gullar bilan bezatilgan mahsulotlarni tobora ko'proq ko'rishingiz mumkin. Bundan tashqari, ushbu turdagi igna ishi keng tarqalgan va muvaffaqiyatli, chunki o'z qo'llaringiz bilan qilingan yoki kashta tikilgan mahsulotlar bizning davrimizda juda qadrlanadi!

Kashtachilik san'ati qadimgi misrliklarga ham ma'lum bo'lgan, buni fir'avnlarning boy naqshli liboslari tasdiqlaydi. Yahudiylar va ossuriyaliklar uni qadimgi misrliklardan olishgan. O'rta asrlarda Vizantiya oltin va ipak tikishning go'zalligi va nafisligi bilan mashhur bo'lib, u erda igna ayollari kashtado'zlikning o'ziga xos usullari va maxsus bezaklarni ishlab chiqdilar. Ularning mahorati ko'plab Evropa mamlakatlarida ushbu turdagi igna ishlarining rivojlanishiga yordam berdi. XIII asrda Angliyada kumush, oltin va ipak kashtalari juda mashhur bo'lib, ular hashamatli, g'alati bir-biriga bog'langan gul naqshlari bilan ajralib turardi. O'rta asrlarda Italiyada stullar va kanoplarning orqa qismi lentalar bilan bezatilgan. Ular, shuningdek, qishda sovuqdan himoya qilish uchun derazalarni yopadigan og'ir pardalar bilan bog'langan.

Mehnat harakatlarini o'zlashtirish samaradorligi ko'p jihatdan talabalarning yosh xususiyatlariga bog'liq. O'n va undan katta yoshdagi bolalarda mushak-skelet va asab tizimlari shu qadar rivojlanganki, o'quvchilarni maktab ustaxonalarida muntazam va mehnat asosida o'qitish mumkin bo'ladi.

Bu yoshda bolalarning eng intensiv jismoniy va psixologik rivojlanishi sodir bo'ladi, ammo turli organlarning rivojlanishi notekis. Rivojlanishning ijtimoiy holatining o'ziga xos xususiyati shundaki, o'spirin kattalar va bola o'rtasidagi pozitsiyada - kattalar bo'lish istagi kuchli bo'lsa, bu uning xatti-harakatlarining ko'plab xususiyatlarini belgilaydi. O'smir o'z mustaqilligini himoya qilishga, ovoz berish huquqini olishga intiladi. Ota-ona qaramog'idan xalos bo'lish o'smirlikning universal maqsadidir. Ammo bu qutqarish munosabatlarni buzish, ajralish orqali emas, balki (alohida holatlarda) ham sodir bo'lishi mumkin, ammo munosabatlarning yangi sifati paydo bo'lishi bilan. Bu qaramlikdan avtonomiyaga olib boradigan yo'l emas, balki boshqalar bilan tobora farqlanib borayotgan munosabatlarga o'tish.

O'smir bolaligidan o'rgangan barcha narsalar-oila, maktab, tengdoshlar - baholanadi va qayta baholanadi, yangi ma'no va ma'noga ega bo'ladi.

«Kattalarni chaqirish kattalar me'yorlariga tajovuz qilish emas, balki ularning o'z taqdirini o'zi belgilashga yordam beradigan chegaralarni belgilashga urinishdir» (C. Shelton).

Shunday qilib, o'spirin rivojlanishining ijtimoiy sharoitida tubdan yangi tarkibiy qism paydo bo'ladi - begonalashtirish, ya'ni muhim tarkibiy sohalaridagi munosabatlarning nomutanosibligi. Disgarmoniya faoliyat, xatti-harakatlar, aloqa, ichki tajribalar va uning umumiy natijalarida namoyon bo'ladi - bu yangi tarkibiy sohalariga «qo'shilish» paytida qiyinchiliklar. O'zaro munosabatlarning nomutanosibligi o'spirin o'zi uchun tanish, qulay munosabatlar tizimidan chiqib

ketganda va hayotning yangi sohalariga kira olmasa (o'smasa) paydo bo'ladi. Bunday sharoitda o'spirinlar yo'qligi bilan ajralib turadigan fazilatlariga muhtoj.

O'smirlik 13 yoshdagi o'smirlar va katta yoshdagi inqirozlarga bo'linadi. Garchi bu yoshda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning mohiyati va tabiati bo'yicha o'smirlik umuman inqirozdir.

Pedagogik muammo sifatida igna ishini o'rganishda texnologiya darslarida shaxsni estetik tarbiyalash. Zamonaviy ta'lim maktabi oldida turgan asosiy vazifa uyg'un rivojlangan shaxsni tarbiyalashdir. Barkamol rivojlangan shaxsni shakllantirishda estetik tarbiya muhim rol o'ynaydi. Hozirgi vaqtda umumta'lim va kasb - hunar maktablarini isloh qilishning asosiy yo'nalishlarida ta'kidlanganidek, eng muhim vazifa «talabalarning badiiy ta'limi va estetik tarbiyasini sezilarli darajada yaxshilashdir. Go'zallik tuyg'usini rivojlantirish, yuqori estetik didni shakllantirish, san'at asarlarini, tarix va arxitektura yodgorliklarini, tabiiy tabiatning go'zalligi va boyligini tushunish va qadrlash qobiliyatini shakllantirish kerak. Shu maqsadda har bir fan, ayniqsa adabiyot, tasviriy san'at musiqasi, mehnat ta'limi, katta bilim va tarbiyaviy kuchga ega estetika imkoniyatlaridan foydalanish yaxshiroqdir».

Xulosa. Estetik tarbiya-bu haqiqatda va san'atda go'zallikni idrok etish va to'g'ri tushunish qobiliyatini tarbiyalash, estetik his-tuyg'ularni, hukmlarni, didni tarbiyalash, shuningdek, san'at va hayotda go'zallikni yaratishda ishtirok etish qobiliyati va ehtiyojlari. Aslida go'zal-san'atdagi go'zallikning manbai. Barkamol inson go'zal yashashga va ishlashga intilishdan boshqa iloji yo'q.

Estetik tarbiya mafkuraviy, axloqiy, mehnat va jismoniy tarbiyaning bir qismi bo'lib, intellektual va jismoniy mukammallikni yuqori hissiyotlar madaniyati bilan birlashtirgan yangi odamni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan. Dunyoga estetik munosabat, albatta, nafaqat go'zallik haqida o'ylash, balki, avvalambor, go'zallik qonunlariga muvofiq ijodga intilishdir.

Adabiyotlar:

1. K.M.G'ulomov Amaliy san'at. -T: Iqtisod-moliya, 2008. 90 bet.
2. S.S.Bulatov va M.Ashirov Amaliy san'at atamalar lug'ati. -Toshkent: Ensiklopediya bosh red., 1991. 86 bet.
3. Xo'jamurodova Gulnoz Toshmahmadovna. Kashtachilik sirlarini o'quvchilarga o'rgatishning nazariy asoslari.
4. Bulatov S. O'zbek xalq amaliy san'ati. -T.: Mehnat, 1991.
5. Boltaboyev S. va b. Kasb ta'limi metodikasi. Ma'ruza matni. -T.: TDPU, 2002.
6. Davlatov K. Mehnat va kasb ta'limi, tarbiyasi hamda kasb tanlash nazariyasi va metodikasi. -T.: O'qituvchi, 1992.
7. Davlatov K. Mehnat va kasb ta'limi, tarbiyasi hamda kasb tanlash nazariyasi va metodikasidan amaliy mashg'ulotlar. -T.: O'qituvchi, 1995.
8. Pankratova V. A. Tikuvchilikdan ishlab chiqarish ta'limi asoslari. -T.: O'qituvchi, 1997.

9. Truxanova T. Tikuvchilik texnologiyasi asoslari. - T.: O'qituvchi, 1996.

10. Qulijonova G.Q., Musaev S.S. Yengil sanoat mahsulotlari texnologiyasi. - T., 2002.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o'quvchilarni milliy kashtachilik asosida estetik tarbiyalashni takomillashtirish texnologiyasi, o'quvchilarning estetik tarbiyasini takomillashtirishda kashtachilik sirlarini o'rgatish hamda ularni kasb-hunarga o'rgatish orqali go'zallik, nafosat, mehnatsevarlik, qadriyat kabi tushunchalarni shakllantirish to'g'risidagi fikr va mulohazalari bilan tanishamiz.

РЕЗЮМЕ

В данной статье технология совершенствования эстетического воспитания учащихся на основе национальной вышивки, обучение секретам вышивки в совершенствовании эстетического воспитания учащихся, а также формирование таких понятий, как красота, утонченность, трудолюбие, ценность путем обучения их профессии давайте знакомиться с их мыслями и мнениями.

SUMMARY

In this article, the technology of improving the aesthetic education of students based on national embroidery, teaching the secrets of embroidery in improving the aesthetic education of students, and the formation of concepts such as beauty, sophistication, hard work, value by teaching them to the profession let's get acquainted with their thoughts and opinions.

TA'LIM METODLARI HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT

Abduxamidov S.M.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Pedagogika" kafedrasi katta o'qituvchisi

Таянч сўзлар: таълим методлари, умумий маълумот, кўникма, малака, педагогик жараён.

Ключевые слова: методы обучения, общая информация, умения, компетентность, педагогический процесс.

Key words: teaching methods, general information, skills, competence, pedagogical process.

Ushbu "Ta'lim metodlari" bo'limi ta'lim tizimida zamonaviy ta'lim metodlaridan foydalanish, o'quv jarayonida treninglar, yakka tartibda, juftlikda, kichik guruhlar va jamoada ishlashni tashkil qilgan holda ilg'or ta'lim metodlarini amaliyotga joriy qilish hamda pedagogik jarayonga yangicha yondashuv masalalariga bag'ishlangan. "Ta'lim metodlari" bo'limida o'qituvchilarda global tafakkur, kompetentlik, professionallikni shakllantirish, nazariy va amaliy mashg'ulotlar, mustaqil ta'lim turlari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, ulardan o'z pedagogik faoliyatlarida samarali foydalanishlarini ta'minlash ko'zda tutilgan.

Ta'lim metodlari muayyan pedagogik jarayondan ko'zda tutilgan maqsadlarga erishish uchun bajarish lozim bo'lgan vazifalarii amalga oshirishda qo'llaniladigan turli-tuman ish usullari va shakllarini o'z ichiga oladi.

Bu ishlarni amalga oshirishning shakllangan va amaliyotda qo'llanilayotgan har turli usullari va shakllari asosida ko'plab ta'lim metodlari hosil bo'lgan va bu jarayon davom etmoqda.

Muayyan ta'lim-tarbiyaviy maqsadga qaratilgan biror harakatni amalga oshirish yo'li, usuli yoki ko'rinishidan iborat bo'lib shakllangan faoliyat shu maqsadga erishishga xizmat qiluvchi o'ziga xos ta'lim metodini hosil qiladi.

Bunda harakatni amalga oshirish yo'li deb bajarilishi talab qilinayotgan faoliyat uchun qo'llash mumkin bo'lgan bir nechta yo'llardan oldindan ko'zda tutilgan maqsadga muvofiq ravishda tanlangan yo'lni aytiladi. Masalan, savod o'rgatish yo'llari: oilada o'rgatish, maktabda o'rgatish, maktabgacha ta'lim muassasasida o'rgatish, o'qituvchi yordamida o'rgatish, kitoblar, kompyuter, ko'rgazma qurollar va boshqalar vositasida o'rgatish. Shunga o'xshash

sanoqni, arifmetik amallarni o'rgatishda ham yuqoridagiga o'xshash yo'llardan foydalanish mumkin. Shu yo'llardan foydalanaib harakatni amalga oshirishda har turli metodlarni qo'llaniladi.

Masalan, savod o'rgatish maqsadida yuqorida aytilgan yo'llardan istalgani tanlangandan keyin, shu har bir yo'l uchun maqsadga muvofiq deb hisoblangan metodlarni qo'llaniladi. Bular, oilada, maktabgacha ta'lim muassasasida, maktabda savod o'rgatishni amalga oshirishda o'qituvchinnng, tarbiyachining qo'llaydigan ish usullarini; kompyuter, kitob va boshqa ta'lim- tarbiya vositalarini belgilangan maqsadga muvofiq qo'llash metodlarini o'z ichiga oladi. Shunga o'xshash sanoqni, arifmetik amallarni o'rgatish yuzasidan ham tanlangan har bir yo'l o'ziga xos metodlarni qo'llashni nazarda tutadi. Demak har bir harakat ma'lum yo'lda va shunga muvofiq metodda amalga oshiriladi.

Biror metodni qo'llashdagi harakatni amalga oshirish ko'rinishi deb shu harakatni batafsil tasvirlovchi ko'rinishga aytiladi. Bunda harakatning kuzatiladigan o'zgarishlari, vaziyatlari, tezligi va uning ortishi yoki sekinlashuvi, to'xtashlari, bir nechta harakatlarning bir vaqtdaligi yoki ularning vaqt oraliqlari, harakatlar natijasi, amaliy ishlar bajarish mashulotlarida esa, ishlov berilayotgan shakllar, fazoviy xolatlar, ranglar, qattiq-yumshoqlik, sirtlarning tekisligi yoki adir-budurligi o'zgarishlari va boshqa kuzatish mumkin bo'lgan turli harakat ko'rinishlari nazarda tutiladi.

Inson faoliyatining barcha sohalarida tegishli metodlardan foydalaniladi. Bu metodlarning eng umumiy belgisini hisobga olgan holda ularni borliqni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish operastiyalarining yoki yo'llarining yiindisi deyish mumkin. Ushbu qo'llanmada metod tushunchasini ta'lim-tarbiya jarayoni bilan boliq jihatlardan ko'rib chiqiladi. Shunga muvofiq ta'lim metodlari bilan boliq eng asosiy tushunchalarning izohlarini ko'rib chiqamiz.

Metod – (grekcha “metodos” so'zidan olingan bo'lib, yo'l, ahloq usuli ma'nolarini anglatadi). Tabiat va ijtimoiy hayot hodisalarini bilish, tadqiq qilish usuli. Faoliyat, harakatning yo'li, usuli yoki qiyofasi, shakli, ko'rinishi.

Ta'lim metodi – o'qituvchining o'quvchilar bilan muntazam qo'llaydigan, o'quvchilarga o'z aqliy qobiliyatlarini va qiziqishlarini rivojlantirish, bilim va ko'nikmalarni egallash hamda ulardan amalda foydalanish imkonini beruvchi ish usuli. Belgilangan ta'lim berish maqsadiga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar o'zaro faoliyatini tashkil qilishning tartibga solingan usullari majmuasidir.

Metodika – biror ishni maqsadga muvofiq o'tkazish metodlari, usullari, yo'llari majmuasi. U alohida metodikalardan tashkil topadi. Pedagogika fani sohasida ma'lum o'quv fanini o'qitish hamda tarbiyaviy ishlar qonuniyatlarini tadqiq qiladi. Masalan, tillar metodikasi, arifmetika metodikasi va shu kabilar.

Usul – biror narsa, hodisa, jarayonni o'rganish yoki amalga oshirish tartibi.

Uslub – biror narsa, hodisa, jarayonni o'rganish yoki amalga oshirish uchun qo'llash lozim bo'lgan usullar majmuasi.

Yo'l (ruscha – прѐм) – biror maqsadni amalga oshirish uchun tanlangan harakat turi.

Yuqorida aytilganlardan ko'rinadiki, har bir ta'lim metodi tarkibiga muayyan ta'lim-tarbiyaviy vazifani bajarishga qaratilgan ish-harakat usullari, yo'llari kiradi.

Zamonaviy O'zbekistonning ta'lim muassasalarida joriy etilgan pedagogik yangiliklar ijtimoiy buyurtmani bajarishga yordam beradi: maktab o'quvchilari va talabalarida vatanparvarlik, fuqarolik mas'uliyati, o'z ona yurtiga muhabbat, xalq an'alariga hurmat tuyg'usini tarbiyalash. Metodlar, texnologiyalar orqali maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktablarda, oliy ta'lim muassasalarida va ta'limning boshqa ko'rinishlarida ta'limni tashkil etish va olib borishda tinglovchiga materiallarni yetkazib berishda qo'llanilib kelinmoqda.

Jamiyatning jadal rivojlanishi ta'lim jarayonining texnologiyalari va usullarini o'zgartirish zarurligini taqozo etmoqda. Ta'lim muassasalarining bitiruvchilari o'zgaruvchan zamonaviy tendentsiyalarga tayyor bo'lishi kerak. Shu bois ta'limda individual yondashuv, harakatchanlik va masofaviylikka yo'naltirilgan texnologiyalarni joriy etish muhimdir.

Адабиётлар:

1. G.Ochilova. Ta'lim texnologiyalari. O'quv qo'llanma. 2019.
2. Бурхонов А. А. Педагогик технологиялар. О'quv qo'llanma. 2019.
3. Tojiboeva D., Yo'ldashev A. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. 2014.
4. Юзликаева Э., Мадьярова С., Янбарисова Э., Морхова И. Теория и практика общей педагогики. 2014.
5. Hakimova M.F. Pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. 2013.
6. N.X.Avliyaqulov, N.N.Musaeva. pedagogik texnologiya. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. 2012.
7. Atamuratova va boshq. Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi. 2008.
8. Xasanboev J, To'rakulov X., Xaydarov M., Hasanboeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'at. 2008.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola "Ta'lim metodlari" bo'limi ta'lim tizimida zamonaviy ta'lim metodlaridan foydalanish, o'quv jarayonida treninglar, yakka tartibda, juftlikda, kichik guruhlar va jamoada ishlashni tashkil qilgan holda ilg'or ta'lim metodlarini amaliyotga joriy qilish hamda pedagogik jarayonga yangicha yondashuv masalalariga bag'ishlangan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раздел «Методика обучения» знакомит с использованием современных методов обучения в системе образования, обучением в учебном процессе, организацией работы индивидуально, в парах, в малых группах и в командах, посвященной вопросам выполнения и нового подхода к педагогическому процессу.

SUMMARY

In this article, the section «Teaching Methods» introduces the use of modern teaching methods in the education system, learning in the educational process, the organization of work individually, in pairs, in small groups and in teams, devoted to issues of implementation and a new approach. to the pedagogical process.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA TASVIRIY SAN'AT DARSLARINING MAZMUN VA MOHIYATI

Abduxamidov S. M.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Pedagogika" kafedrasida katta o'qituvchisi

Таянч сўзлар: san'at, tasvir, borliqni idrok etish, badiiy, san'atshunoslik, natura, kompozitsiya estetik, tafakkur, idrok, obyekt, tabiat.

Ключевые слова: искусство, образ, восприятие бытия, художественное, искусствоведение, природа, эстетическая композиция, мышление, восприятие, предмет, природа.

Key words: art, image, perception of being, artistic, art history, nature, aesthetic composition, thinking, perception, object, nature.

San'atni sevmaydigan undan hayratlanmaydigan kishi bo'lmaganidek undan zavqlanmaydigan o'quvchi yoshlar ham bo'lmaydi. San'at asari qaysi ko'rinishda bo'lmasin insoniyat ruhiyatiga ijobiy ta'sir etuvchi badiiy-estetik sifatida namoyon bo'ladi. Shunday ekan bugungi kunda o'quvchi yoshlarga tasviriy san'atdan yuqori darajada mashg'ulotlarni o'ta oladigan malakali kadrlarni tayyorlash o'quv rejasidagi barcha mutaxassislik fanlar qatorida uzluksiz amaliyotning o'rni benihoya katta ahamiyatga ega.

Buyuk bobkalonimiz tib qonuning sultoni Ibn Sino "San'at mo'jizadir. Yurak va miyaning shunday xilvat joylari borki, unga faqat san'at vositasidagina kirish mumkin" degan fikrni bergan, shunday ekan tasviriy san'at orqali yoshlarning ijtimoiy ongini, ma'naviyatini, madaniyatini, dunyoni anglash va tafakkurini shakllantirib rivojlantiradi.

Bugungi kunda yurtimizda barcha sohalar qatori tasviriy san'at ta'lim sohasini takomillashtirish, yoshlarga bo'lgan ye'tibor ularning iste'dodini yuzaga chiqarish uchun istiqbolli ishlar olib borilmoqda.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at o'quv predmetining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan va ta'limning davlat standartlariga asoslangan holda ta'lim mazmuni aniqlanadi.

Tasviriy san'at dasturida uning quyidagi besh turi belgilangan:

1. Borliqni idrok etish (1-4 sinflarda).
2. Badiiy qurish-yasash (1-4 sinflarda).
3. San'atshunoslik asoslari (5-7 sinflarda).

4. Naturaga qarab tasvirlash (1-7 sinflarda).

5. Kompozitsion faoliyat (1-7 sinflarda).

Borliqni idrok etish o'quvchilarning estetik idroki, didi, mazkur sohaga doir tushunchalari, tasavvur va xotiralarni o'stirishda muhim rol o'ynaydi. Borliqni idrok etish mashg'ulotlari odatda mavzuli kompozitsiyalarni bajarishdan oldin o'tkazilib, unda tabiatdagi va tevarak-atrofdagi nafislik va go'zallikni ko'ra bilish, idrok etish natijasida olingan tassurotlardan amaliy badiiy-ijodiy faoliyatlarda foydalanish nazarda tutiladi. Shuningdek, tabiatga qilingan sayohat jarayonida zarur hollarda ayrim ob'ekt va hodisalarni qalam, bo'yoq va boshqa badiiy materiallar yordamida xomaki rasmlari ham ishlanadi.

Badiiy qurish-yasash boshlang'ich sinf tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning qiziqishlari va ijodkorliklarini oshirish va rassomchilikda ishlatiladigan turli materiallar bilan kengroq tanishtirish maqsadida ishlari ham olib boriladi. Tasviriy faoliyatning bu qiziqarli turi uchun dasturda alohida soatlar ajratilgan bo'lib, ular mashg'ulotlar mazmunini yanada boyitadi. Qurish-yasash uchun asosan uch xil materiallardan foydalanish nazarda tutiladi:

1. Badiiy materiallar (rangli qog'ozlar, folga, gulqog'ozlar, plastilin, loy v.b.).

2. Tabiiy materiallar (daraxt barglari, shoxlari, ildizlari, po'stlog'lari, meva va sabzavotlarning urug'lari, rangli toshchalar, bug'doy va arpa poyalari v.b.).

3. Tashlandiq materiallar (ichimlik va dori darmondan bo'shagan sintetik idishlar, gugurt qutichalar, po'kak, penoplast, idish qopqoqlari) v.b.

Badiiy qurish-yasash mashg'ulotlarida bolalarni qaychi bilan ishlash, kley yordamida yelimlash, qog'ozlarni narsalar shakliga mos holda buklash, o'rash, ayrim badiiy tashlandiq va tabiiy materiallarni bir-birlariga yaqinlashtirish, qo'shish orqali tasvir yaratish kabi malakalar hosil qilinadi. Bu malakalarni hosil qilish boshlang'ich sinflar dasturida bir qator topshiriqlarni bajarishni nazarda tutadi.

San'atshunoslik asoslari bo'limi o'quv predmetining muhim qismlaridan biridir. U dasturda 5-7 sinflarda mustaqil bo'lim sifatida o'zining o'quv vazifalari tizimiga ega va u tasviriy, amaliy-bezak, me'morchilik san'atlari materiallaridan tashkil topadi. Mazkur bo'limning maqsadi o'quvchilar tomonidan san'at asarlarini ongli idrok etish va baholash, uning jamiyat va odamlar hayotidagi ahamiyatini tushunishga yordam berishdan iboratdir.

San'atshunoslik asoslari bo'limi o'quvchi shaxsining estetik rivojiga ko'maklashib, uni jahon madaniyatining buyuk durdonalari va san'at asarlari orqali tevarak-atrofdagi hayot go'zalliklari bilan tanishtiradi, badiiy didini shakllantiradi, san'atni sevishga o'rgatadi.

Naturaga qarab rasm ishlash mashg'ulotlari narsalarning tuzilishi, shakli, rangi, o'lchovlari, ularning xarakterli, tipik belgilarini bilish imkonini beradi. Shu orqali bolalarda kuzatuvchanlik, xotira, estetik did, obrazli tafakkur kabi eng muhim tasviriy malakalar shakllantiriladi va rivojlantiriladi. Ular tik, yotiq, og'ma, egri, to'lqinsimon chiziqlarni chizish, bo'yoqlar bilan tegishli yuzani bir meyorda bo'yash, och tusdan to'q tusga va aksincha to'qdan ochga o'tish, o'quvchilar to'g'ri va egri chiziqlarni teng bo'laklarga bo'lish malakalarni o'zlashtiradilar. Chizilayotgan rasm mazmunidan kelib chiqqan holda qog'oz formatini to'g'ri tanlashni hamda rasmni qog'ozda kompozitsion jihatdan to'g'ri joylashtirishni o'rganadilar. Shuningdek, rasmni bosqichlar asosida ishlashni o'zlashtiradilar.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tasviriy san'at (rasm) fani faqatgina rasm chizishni emas balki yuksak ma'naviyatli, madaniyatli, fuqarolik mas'uliyati, o'z ona yurtiga muhabbat, xalq an'alariga hurmat tuyg'usini tarbiyalashda ham o'rni beqiyosdir. Bugungi kun tasviriy san'at (rasm) fani jamiyatning jadal rivojlanishi ta'lim jarayonining texnologiyalari va usullarini o'zgartirish zarurligini taqozo etmoqda. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari bitiruvchilari har tomonlama kreativ, innovat, o'zgaruvchan zamonaviy tendentsiyalarga tayyor bo'lishi kerak. Shu bois tasviriy san'at (rasm) fanini o'qitishda individual yondashuv, harakatchanlik va masofaviylikka yo'naltirilgan texnologiyalarni joriy etish zarurdir.

Adabiyotlar:

1. Sultanov X.E., Sobirov S.T. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. (1-sinf uchun). O'quv qo'llanma. 2021.
2. S.M.Abdulhamidov Tasviriy va amaliy san'at (Tasviriy san'at o'qitish metodikasi), o'quv qo'llanma. 2021.
3. Muratov X.X. "Qalamtasvir" o'quv qo'llanma. 2020.
4. Sobirov S.T. "Tasviriy san'at atamalarining izohli lug'ati". Uslubiy qo'llanma, 2021.
5. Abdirasilov S. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. Darslik. 2012.
6. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at ta'limi konsepsiyasi.-Toshkent, 1995.
7. Tasviriy san'at. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. 1999.

РЕЗЮМЕ

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at o'quv predmetining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan va ta'limning davlat standartlariga asoslangan holda ta'lim mazmuni qisqacha ochib berilgan.

РЕЗЮМЕ

Кратко раскрывается содержание образования исходя из целей и задач предмета изобразительного искусства в общеобразовательных средних школах и исходя из государственных стандартов образования.

SUMMARY

The content of education is briefly revealed based on the goals and tasks of the subject of fine arts in general secondary schools and based on the state standards of education.

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INTEGRATSIYA SHAROITINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Allayorova S. B.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti
"Pedagogika" kafedrasida o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: tadbirkorlik; integratsiya; integratsiyalashgan aloqalar; integratsiya jarayoni, fan, ta'lim, amaliyot, ishlab chiqarish.

Ключевые слова: предпринимательство; интеграция; интегрированные коммуникации; интеграционный процесс, наука, образование, практика, производство.

Key words: entrepreneurship; integration; integrated communications; integration process, science, education, practice, production.

Jamiyat taraqqiyoti va kishilarning turmush tarzidagi rivojlanish va yuksalishlarni ta'lim, fan hamda ishlab chiqarishning faol integratsiyalashuviz tasavvur qilib bo'lmaydi. Integratsiya termini amaliyotda ikki va undan ortiq sub'yektlarning bir maqsad atrofida birlashuvi, uyg'unlashuvi bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarni anglatadi. Integratsiyalashuv jarayoni turli xil kengayish darajalariga ta'sir qiluvchi kompozitsion va kommunikativ tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Kompozitsion qismlar tarkib va tuzilish bilan bog'liq bo'lib, birlashuvchi sub'yektlarning norasmiy va me'yoriy chegaralarini aniqlashni talab qiladi. Kommunikativ qism esa, tarkib va sub'yektlar o'rtasidagi aloqadorlikning shakli, yangi sharoitda ularning tamoyil va mexanizmlarining o'zgarishlarini nazarda tutadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida integratsiyaning o'rni ortib, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quv faoliyatida, oliy o'quv yurti talabasining shaxsiy rivojlanishi natijalarida hamda ularning ijodiy va ilmiy qobiliyatlarida namoyon bo'lmoqda. Shuni, aytish joizki faqat zarur bilim va ko'nikmalarni egallash bilan cheklangan an'anaviy ta'lim strategiyasi shaxsning umuminsoniy va madaniy qadriyatlarini qabul qilishdagi ehtiyojlarini qondirmaydi, uning madaniyatli va kompetentli shaxs sifatida rivojlanishiga yetarli darajada javob bermaydi. Mazkur masalaning yechimlaridan biri ta'lim jarayonidagi integratsiya muammosi bo'lib, u ko'plab tadqiqotlarda, ilmiy manbalarda o'z aksini topgan.

Ta'lim tizimining amaliy jarayonlariga integratsion yondashuvlarni joriy qilish, amaliy tadqiqotlar olib borishda integratsiyaning tarixiy rivojlanishini bilish, kuzatish, tahlil qilish va ta'lim tizimiga mos holda joriy qilish bilan bog'liq bo'lgan eng dolzarb yondashuvlarni tanlab olish imkoniyatini beradi. Integratsiya terminining ilmiy holati birinchi marta XVII asrda integral hisoblash nazariyasida keltirilgan. Bu yerda integratsiya bir tomondan, differensiyaga teskari jarayon sifatida ko'rib chiqilgan, ikkinchi tomondan esa, birlashtirishning o'ziga xos turi sifatida qaralgan.

Ta'limda integratsiya g'oyasi Ya.A.Komenskiy tomonidan ilgari surilgan bo'lib, bu ko'p ma'noli tushuncha XVIII asrdayoq Spenser tomonidan izohlab o'tilgan. Bugungi kunda bu ilmiy tushuncha pedagogika fanining kontekstiga ham singdirilgan. Fanlar integratsiyasini ularning o'zaro aloqalari shakli sifatida tushunish kerakligini ta'kidlab o'tgan B.M.Kedrov, bilimlarning turli sohalarida umumiy tadqiqot maqsad va vazifalari mavjudligini, undagi muammolarni hal qilish va amalga oshirish uchun muayyan yagona bilim vositalari tizimi zarur degan fikrga keladi.

Ta'lim tizimini modernizatsiyalash sharoitida uni integratsiyalash innovatsion paradigma hisoblanib, ta'lim turlarining ajralmas o'zaro munosabatlari, hamkorligi doirasida ijodiy, raqobatbardosh shaxsni shakllantirish mumkin. Ta'lim integratsiyasining ikki muhim xususiyatini keltirib o'tish maqsadga muvofiq: ta'lim fan va madaniyatni rivojlantirishda dunyoning umumiy ko'rinishida yosh avlodning integral bilimlar tizimini shakllantirish maqsadida integrativ tendensiya sifatida; inson faoliyatining dunyo bilan aloqa va munosabatlari tizimida integrativ umumiy predmet sifatida tasvirlanadi.

Yevropa olimlarining ta'limdagi integratsiya jarayoni va uning samaradorlikni oshiruvchi omil sifatidagi e'tiroflariga qo'shilgan holda, aytish mumkinki, ta'lim sohasidagi integratsiya jarayonlarini amaliy ahamiyatga ega sifatni ta'minlashga moddiy va moliyaviy, texnologik, informatsion, uslubiy va kadrlar sohasidagi barcha resurslarni jalb qilish zarurati mavjud. Integratsiya ta'limda asosan ikki tushuncha sifatida, ya'ni ta'lim tizimining integratsiyasi hamda ta'lim mazmunining integratsiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy ta'limda chuqur integratsion jarayonlar muqarrarligini ta'kidlagan I.E.Kashekovaning fikricha, "zamonaviy dunyo integrativ asosda qurilgan bo'lib, u ko'p qirrali bilim, kompetensiya, axborot oqimini to'g'ri tanlash va to'g'ri ishlatish qobiliyatini talab qiladi". Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, ta'lim integrativ asosida qurilishi, insonni dunyo bilan tanishtirishi va uni o'zlashtirishiga yordam berishi kerak, degan xulosaga kelish mumkin.

Fan integratsiyasi ta'lim mazmunini o'zgartirishning asosi bo'lib, hozirgi zamon ta'lim tizimida shaxsni oila, maktab, jamiyat va davlatning asosiy qiymati sifatida uning rivojlanishi ta'lim bilan bog'liqligini hisobga olish lozim. Integratsiya aynan shu maqsaddagi ta'lim tizimining rivojlanishini amalga oshirishni hal qiladigan murakkab ilmiy, pedagogik va ijtimoiy omildir. Berilgan ta'rif va tavsiflardan integratsiyada uzluksizlik va izchillik tushunchalari o'zaro aloqadorlik va bir butunlikni hosil qilishi anglashiladi. Bu tushunchalarning tabiiy aloqadorligini ilmiy nuqtai nazardan asoslash, shubhasiz, ular o'rtasidagi integratsiya jarayonlarini yanada tezlashtiradi, bu xususiyatlarning samaradorligi uchun xizmat qiladi. Demak, har bir soha yoki tarmoqning rivojlanishi, avvalo, uch omil: ta'lim, fan va ishlab chiqarish jarayonlarining o'zaro hamkorligi, yaxlitlashuvi va integratsiyasiga bog'liq. Bu uchlikning o'zaro integratsiyasi nafaqat sohalarning, balki shu tizim sub'yektlarining ham innovatsion jarayonlar sari yuz burishiga sabab bo'ladi. Ma'lumki, ishlab chiqarish har doim innovatsiya va ilmiy yondashuvga ehtiyoj sezadi, bu ishlab chiqarishning turli darajalariga ham taalluqli bo'lib, uning to'g'riligi hech kimda shubha uyg'otmaydi. Chunki ishlab chiqarish endilikda o'zining tor sohasidagina vakolatlarga ega emas. U ilmiy uslublar va yuqori malakali kadrlar ishlab chiqarishning imkoniyatlarini kengaytiradi. Hozirgi kunda ilm-fan ishlab chiqarishdan ajralgan holda mavjud bo'lishi mumkin emas. Endilikda ilm-fan va ishlab chiqarish yo'lidan borsagina yuqori natijalarga erishishi amaliy tajribalarda o'z isbotini topdi.

Integratsiyaning asosida sinergiya (yunoncha "synergos" – "muvofiglashgan", "o'zaro hamkor") qonuni yotadi. Sinergiya qonuniga asosan har qanday sub'yekt o'zida faoliyatining samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi barcha jihatlarni birlashtira olmaydi, u har doim boshqa sub'yektlar bilan hamkorlik qilishga ehtiyoj sezadi. Turli sub'yektlardagi mazkur jihatlarning birlashtirilishi samaradorlikning oshishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahliliga ko'ra, integratsiyalashish turlari quyidagicha tasniflangan: 1. Rivojlanish yo'nalishlari bo'yicha: gorizontaal, vertikal, diagonal integratsiya.

2. Integratsiyalashish darajasiga ko'ra: o'zaro hamkorlik, kooperasion va to'liq integratsiya.

3. Faoliyat yo'nalishlari bo'yicha: ishlab chiqarish, ilmiy, ta'lim, marketing, investitsiyaviy va innovatsion integratsiya.

4. Huquqiy asosiga ko'ra: ulushli va qo'shma integratsiya

Yuqoridagi tasniflardan kelib chiqib, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasiga rivojlanish yo'nalishi bo'yicha vertikal, integratsiyalashish

darajasiga ko'ra o'zaro hamkorlik, faoliyat yo'nalishi bo'yicha ishlab chiqarish, ilmiy va ta'limiy integratsiya sifatida qarashni belgilash maqsadga muvofiq. Umuman, yuqoridagi tasnif ko'proq iqtisodiyot tarmoqlari va biznes sub'yektlarining o'zaro integratsiyasini nazarda tutadi. Integratsiyaning umumiy maqsad va qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda uni ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasiga ham taalluqli deyish o'rinli. Hozirgi davr nazariyasida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasiga oid turlicha yondashuvlar kuzatilmoqda. Bunday nuqtai nazarlardan birida mazkur jarayonga ichki tarmoq va tarmoqlararo integratsiya sifatida qaraladi. Ichki tarmoq integratsiyasi deyilganda, fan va ta'limni davlat boshqaruvining bir sohasi doirasida birlashtirish nazarda tutiladi.

Ta'lim tizimidagi integratsiya jarayoni har bir sub'yektning quyidagi maqsadlarga erishishiga imkon beradi: ta'limga yangicha innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish va tatbiq etishda bundan manfaatdor bo'lgan barcha hamkorlar imkoniyatlaridan foydalangan holda o'z mavqeyini yanada oshirish; umumiy maqsadlardan kelib chiqqan holda, xususiy maqsadlariga erishish uchun hamkorlardagi mavjud resurslardan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo'lish.

Bu bilan sub'yektlarning har biri alohida va umumiy maqsad atrofida birlashib, faqat o'z samaradorligini oshirishdangina emas, shuningdek, boshqa sub'yektlarning ham yuqori samaraga erishishidan manfaatdor bo'ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bozor iqtisodiyoti sharoitida fan – ta'lim - ishlab chiqarishni rivojlantirish va unga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi ta'lim samaradorligini oshirishni kuchaytirishning iqtisodiyijtimoiy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi: ishlab chiqarish jarayonining ishtirokchisi bo'lgan insonning bilimlarni o'zlashtirish, inson kapitalini shakllantirish, uni rivojlantirish aynan ta'lim majmuasi tomonidan amalga oshirilishi; jamiyat a'zolarining bilim darajasi davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va aholi turmush farovonligini belgilovchi muhim omil ekanligi; jamiyat iqtisodiyoti rivojlanishi inson bilimining kuchli ta'siri natijasida yuzaga kelishi, uning ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning asosiy omiliga aylanganligi; ta'lim sohasining turli tizimlarida axborotlarning yetakchi bilimga aylantirilishi; mamlakat mehnat taqsimotida milliy ta'lim tizimi ahamiyatining ortib borishi va h. k. Ta'lim samaradorligining ustuvor omili hisoblangan integratsiyaning turli daraja va yo'nalishlardagi quyidagicha faoliyat turlarini keltirib o'tish mumkin: mamlakat ilm-fanining jahon ilm-fani bilan integratsiyasi; ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi; davlat, hudud va muassasa darajasidagi integratsiya; turli xil sohalardagi ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligi;

ta'lim maydonida ta'lim turlarining barchasini uzluksiz ta'limning yagona tizimiga integratsiyalash (maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus ta'lim, oliy ta'lim, oliy ta'limdan keyingi ta'lim, maxsus va qo'shimcha ta'lim va b.); ta'limning turli bosqichlaridagi (boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim, yuqori sinf) uzviylik; turli sohalaridagi bilimlar integratsiyalashuvi (fan, madaniyat, san'at, iqtisodiyot va hokazo); kasbiy bilimlarning ilmiy tadqiqot bilan integratsiyalashuvi (tanlov nazariyasi asosidagi kasbiy bilimni nazariy va amaliy jihatdan tadqiq qilish); fanlararo integratsion ta'lim (umumta'lim o'quv rejalaridagi fanlarning uzviyligi), mavzulararo va mavzu ichidagi bilimlar integratsiyasi (muayyan fan negizidagi mavzular uzviyligi va izchilligi); o'qitish metodlari, texnologiyalari va ularni tashkil etish shakl, usul va vositalari integratsiyasi; ta'lim jarayonining turli ishtirokchilarini yagona ta'lim makonida integratsiyalash (ta'lim beruvchilar, ta'lim oluvchilar, ota-onalar, maxsus ijtimoiy-madaniy guruhlar (nogironlar, migrantlar) va b.); ta'limning barcha ishtirokchilari tarbiya va madaniyatini integratsiyalash (rahbar, xodim, ta'lim beruvchi, ta'lim oluvchi, ota-ona, ijtimoiy buyurtma talabgori) va h. k.

Ta'lim tizimini integratsiyalashtirish jarayoni klaster asosida amalga oshirilib, tadqiqotda uni isloh etishga doir bir qator ilmiy, uslubiy, tashkiliy va amaliy ishlar olib borildi. Bu harakatlar natijasida ta'lim jarayoni ishtirokchilari kompetensiyalarini yanada takomillashtirish va ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha ijobiy natijalarga erishildi.

Demak, quyidagi integratsion didaktik imkoniyatlarda ta'lim sifatini oshirish mumkin: bo'lajak mutaxassislar bilimi, ish uslubi, qobiliyat va fazilatlari butunligini ta'minlash orqali to'g'ri kasbga yo'naltirish hamda kasbiy faoliyatga tayyorlashda o'quvchilar tomonidan pedagogik va texnik bilimlarning kombinatsiyalashgan, bir butun holda o'zlashtirilishiga erishish (bu imkoniyat yetuk, raqobatbardosh mutaxassisni ta'minlashda samara beradi); integratsiya sharoitida ta'lim sifatini boshqarishda o'qituvchi faoliyatining barcha kompetensiyalarini yaxlit holda takomillashtirish va yuqori natijaga erishish uchun o'quv jarayonini rejalashtirish, loyihalashtirish, texnologiyalashtirish, qo'yilgan natijaga erishishda tanlangan usul va vositalarni o'zaro uzviylik va izchillikda olib borish (bu ta'lim sifatining yuqori natijalariga erishishga xizmat qiladi); o'quvchi kompetensiyalarini takomillashtirishni fanlararo, mavzulararo, kurs va bo'limlararo individuallashtirish, tabaqalashgan hamda ixtisoslashgan ta'lim asosida amalga oshirish (bu o'quvchining kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati garovi bo'lib xizmat qiladi); integratsiya sharoitida o'quv jarayoni tashkiliy shakl va usullari, uni samarali tashkil etuvchi sharoit va qo'llaniladigan uslub va texnologiyalar bilan birgalikda olib borish (bunda

sifatli ta'lim ta'minlanadi); o'quvchi tafakkurini, kreativligini shakllantirish uchun muammoli o'qitish, individual ishlash, motivasiyani kuchaytirish, mustaqil ta'limga yo'naltirish, o'z-o'zini rivojlantirish, nazorat qilish, baholash kabi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tarkibiy qismlarini o'zaro integratsiyalash orqali tashkil tashkil qilish (bu orqali o'quvchi iqtidori rivojlanadi hamda sifatli ta'lim olish ta'minlanadi)

Adabiyotlar:

1. Ibragimov X., Abdullayeva Sh. Pedagogika nazariyasi / darslik –T.: Fan va texnologiya
2. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Ta'lim menejmenti. – Toshkent, 2006.
3. Jumanov A.A. Oliy ta'lim muassasalari o'quv-tarbiya jarayonida fanlarichra va fanlararo integratsiyasini ta'minlashning pedagogik psixologik masalalari / Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi.
4. Muxamedov G'I., Xo'jamqulov U.N., Toshtemirova S.A. Pedagogik ta'lim innovasion klasteri / monografiya -T.: Universitet, 2020.
5. Ашихмина Я.Г. Интеграционные проекты в современной России: виды и характеристики // Научный ежегодник института философии и права УрОПАН. – 2010. Вып
6. Ta'lim tizimida integratsiya pedagogik innovatsion klasteri "Raqqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta'limning transformatsiyasi". Respublika ilmiy-amaliy anjumanining ilmiy maqolalar va ma'ruza tezislari to'plami (2022 yil 18 noyabr). – Tashkent: "Imzo Print Media Group", 2022. Ximmataliyev D.O, Allayorova S.B

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada «integratsiya» tushunchasining talqini keltirilgan bo'lib, uning shart-sharoitlari fa,ta'lim va ishlab chiqarish sifatini yaxshilash va samarasizlikni bartaraf etish istagi, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish va ortiqcha resurslardan foydalanish imkoniyatiga foydalanish borasida so'z brogan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена трактовка понятия «интеграция», ее условиями являются стремление повысить качество образования и производства и устранить неэффективность, диверсифицировать производство и воспользоваться возможностью использования избыточных ресурсов.

SUMMARY

In this article, the interpretation of the concept of «integration» is presented, its conditions are the desire to improve the quality of education and production and eliminate inefficiencies, to diversify production and to take advantage of the opportunity to use excess resources.

TA'LIM KLASSTERIDA PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR TUSHUNCHASI

Allayorova S. B.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti
"Pedagogika" kafedrasida o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: ta'lim klasteri, ta'lim xoldingi, klasterli yondashuv, innovatsiya, pedagogik innovatsiya

Ключевые слова: образовательный кластер, образовательный холдинг, кластерный подход, инновации, педагогические инновации.

Key words: educational cluster, educational holding, cluster approach, innovation, pedagogical innovation.

Hozirgi vaqtda ta'limning konseptual sohasida iqtisodiyotdan umumiy toifalarni olish natijasida shakllangan «ta'limda klasterli yondashuv» va «ta'lim klasteri» atamaları keng qo'llaniladi (E.I. Sokolova). Ushbu tushunchalarning qo'llanilishi bir vaqtning o'zida bir nechta semantik kontekstlarda sodir bo'ladi, ular orasidagi farqlar klasterni tashkil etuvchi obyektlarning sifat xususiyatlari, ko'lam va ta'siri chegaralari bilan bog'liq. Masalan, «ta'lim klasteri» iborasi «ta'lim kompetensiyasi», «ta'lim dasturi», «ta'limni tashkil etish» va «ijtimoiy institutlar birlashmasi» ma'nolarida qo'llaniladi. Bu «ta'lim klasteri» tushunchasining turli mazmun bilan to'ldirilishiga, izohlash va amaliy qo'llashdagi noaniqliklarga olib keladi.

Innovatsion boshqaruvning samarali tizimini yaratish tegishli nazariy vositalarning mavjudligini talab qiladi. Shuning uchun asosiy toifalarni boshqa tegishli kontseptual tushunchalar bilan to'ldirish va qayta aniqlash kerak.

Innovatsiyalar nazariyaning asosiy toifasi bo'lib, innovatsiyalar innovatsion jarayonlarning mohiyati va o'ziga xos xususiyatlarini va shunga mos ravishda ularni boshqarish xususiyatlarini belgilaydi. Shuning uchun ham ularning tipologiyasiga oid savollar menejment nazariyasi uchun ham, amaliyoti uchun ham juda muhimdir.

Rivojlangan bozorda innovatsion faoliyatni eng muvaffaqiyatli boshqarish uchun ilmiy-texnikaviy va innovatsion faoliyat sohasida korxona va tashkilotlar tarmog'ini yaratish, shuningdek ushbu korxonalar doirasida amalga oshirilayotgan yangiliklarni va davom etayotgan innovatsion jarayonlarni

batafsil va puxta o'rganish ayniqsa dolzarb muammoga aylanadi. Avvalo, siz innovatsiyalarni va mahsulotdagi kichik o'zgarishlarni va texnologik jarayonlarni (masalan, estetik o'zgarishlarni) ajrata bilishingiz kerak; mahsulot dizaynini o'zgarishsiz qoldiradigan mahsulotlarda kichik texnik yoki tashqi o'zgarishlar; mavjud talabni qondirish va kompaniya daromadini oshirish maqsadida ilgari chiqarilmagan, lekin bozorda allaqachon taniqli mahsulotlar ishlab chiqarishni o'zlashtirish orqali mahsulotlar turini kengaytirishdan iborat bo'ladi.

Innovatsiya bu tizimli tushuncha bo'lib, uning qo'llanilishi, ko'p marta ta'kidlanganidek, tasniflash muammosiga batafsil to'xtalishni talab qiladi. Innovatsiyalarning bir qator umumiy xususiyatlari va shunga mos ravishda ularni o'zida mujassam etgan korxonalar mavjud bo'lishiga qaramay, ularning ikkalasining ham turlari juda ko'p, shuning uchun ularning tavsifini standartlashtirishga ehtiyoj bo'lishingiz kerak.

Turli kontekstlarga tegishli obyektlar bo'ysunish munosabatlari bilan tavsiflanadi: vakolatlar ta'lim tashkiloti hayotining elementi bo'lgan ta'lim dasturining bir qismi sifatida ishlaydi va u o'z navbatida ijtimoiy institutlar birlashmasining a'zosi bo'lishi mumkin. Bu ta'lim klasterlarining nafaqat sifat xususiyatlari, ko'lami va ta'siri bo'yicha, balki klasterlash darajalari bo'yicha ham farqlar haqida gapirishga imkon beradi. Ikkinchisi - sinergik ta'sirga erishish uchun uni tashkil etuvchi obyektlarning resurslarini birlashtirish orqali klasterni yaratish va o'zgartirishning boshqariladigan jarayoni bo'lib, u faoliyat natijasi va rivojlanish sharti bo'lgan innovatsiyalarni yaratishda namoyon bo'ladi. Ushbu darajalarning har birining mazmuni ta'lim va innovatsiyalarni differentsiyallashtirishda klaster yondashuvining mohiyatini tushunish uchun o'ziga xos asosni belgilaydi.

Bu holat pedagogik innovatsiyalarni ishlab chiqish, sinab ko'rish va rag'batlantirishga samarali ta'sir ko'rsatish yo'llari va vositalarini aniqlashda katta qiyinchiliklar tug'diradi. Ikkinchisi raqobatbardoshlik, talab va iqtisodiy jozibadorlik talablariga javob berishi kerak. Ularning paydo bo'lishi tizimli innovatsiyalarni, mavjud bilimlardan yuqori darajada foydalanishni, bir vaqtning o'zida bir nechta ta'lim subyektlarining kuchlari va resurslarini birlashtirishni talab qiladi (D.S.Berezovskiy, A.P.Petrov).

Ushbu shartlarning kombinatsiyasi ta'lim xoldingining o'ziga xos xususiyati bo'lib, u umumiy ta'lim makonini yaratish uchun ta'lim organlari (yoki oliy ta'lim muassasi) homiyligida hamkorlik va gorizontal integratsiya asosida ta'lim va boshqa tashkilotlarning birlashmasi hisoblanadi.

Masalan, Rossiyaning Ulyanovsk viloyatida ta'lim xoldingining namunasi - Ulyanovsk viloyatining ta'lim tashkilotlarida innovatsion jarayonlarni rivojlantirish dasturida (keyingi o'rinlarda IJR dasturi deb yuritiladi) ishtirok etuvchi tashkilotlarni o'z ichiga olgan ta'lim tizimidagi innovatsion

infratuzilma hisoblanadi. 1992 yilda tashkil etilgan xolding tizim rivojlanishini ta'minlaydigan innovatsiyalarni yaratuvchi hududiy ta'lim klasteri sifatida rivojlangan. Xolding faoliyati davomida pedagogik innovatsiyalarni yaratishdan to sinovdan o'tkazish va rag'batlantirishgacha bo'lgan butun jarayonni qamrab oluvchi innovatsion faoliyatni boshqarish bilan bog'liq masalalar o'ta dolzarbligicha qoldi.

Ta'lim xoldingini boshqarish va unda pedagogik innovatsiyalarni yaratish mexanizmlari bir necha bor turli mualliflarning e'tibor obyektiga aylangan. Biroq, ularning harakati ta'lim innovatsiyalarining paydo bo'lishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish orqali amalga oshiriladi. Ta'lim xoldingida pedagogik innovatsiyalarni to'g'ridan-to'g'ri boshqarish, ularni yaratishdan sinovdan o'tkazish va targ'ib qilishgacha bo'lgan rivojlanish yo'lini ta'minlaydigan mexanizmni amalga oshirishda mumkin bo'ladi (P. Gandi; R.I. Morien; A. Munkacsi va A.Kazai-Onodi; K. Petersen va boshqalar).

Innovatsiyalarning butun hayotiy tsikli davomida harakatlanish mexanizmi «logistika» tushunchasi bilan tavsiflanadi, bu turli tizimlarda resurslar harakatini boshqarish nazariyasi va amaliyotiga taalluqlidir. Ilmiy tilda logistika bunday boshqaruv metodologiyasini taklif qiladi. Amaliy ma'noda u tashkilotdagi jarayonlarning o'zaro ta'sirini uyg'unlashtirish va oqimlarni (har qanday resurslarning yo'naltirilgan harakati) boshqarishning universal vositasi sifatida namoyon bo'ladi (A.M.Gadjinskiy; V.P.Melnikov; Y.M.Nerush, A.Y.Nerush, V.A.Shumaev va boshqalar). Ta'lim tizimida ushbu mexanizmni o'rganish ikki nuqtai nazarni shakllantirish bilan birga keldi. Birinchisi ta'lim muassasasi yoki ularning birlashmasi bo'lgan ta'lim tizimi infratuzilmasi barqarorligini ta'minlash muammolarini hal qiluvchi ta'lim logistikasi (V.A.Denisenko; N.Yu.Sklyarova; O.A. Trofimova). Ikkinchi pozitsiya pedagogik logistika bilan bog'liq bo'lib, uning maqsadi ta'lim jarayonining samaradorligi va sifatini ta'minlashdan iboratdir (Z.N.Bulaxova, Yu.N. Shestakov; E.A.Jitnov; V.M.Livshits; A.L.Nosov).

Pedagogik tizimni va u amalga oshirilayotgan ta'lim tashkilotini rivojlantirish masalalari ushbu logistika turlari doirasidan tashqarida qolmoqda. Ushbu o'zgaruvchanlikni hisobga olish klaster yondashuviga asoslangan ta'lim va pedagogik logistikani integratsiyalashgandagina amalga oshirish mumkin. Ushbu birikmaning natijasi pedagogik innovatsiyalar logistikasi bo'lib, u ham faoliyat mahsuli, ham ta'lim klasterlarini rivojlantirish omili bo'lgan pedagogik innovatsiyalar oqimini ta'minlaydi.

Jamiyat hayotining global o'zgarishlar eng yaqqol namoyon bo'ladigan sohalaridan biri bu ta'lim tizimidir. Bugungi kunda bu yerda quyidagi tendensiyalar majmui yaqqol ko'zga tashlanadi, jumladan: ta'lim va tarbiya mazmuni, usullari, shakllarini doimiy yangilash, ularni ijtimoiy tartib va davlat manfaatlariga muvofiqlashtirish; e'tiborni qaratish va ta'limda innovatsiyalarni

rag'batlantirish; ta'lim sifatini oshirishga yondashuvlarni ishlab chiqish; inson salohiyatini rivojlantirish yo'llari va vositalarini izlash. Ularning amalda tatbiq etilishi ijtimoiy hayotning turli sohalarida namoyon bo'ladigan tashqi farqlarga qaramay, bir xil faoliyat va rivojlanish qonunlariga bo'ysunadigan hodisalarning ishtiroki tufayli mumkin bo'ladi. Ta'lim tizimida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda bu hodisalar samarali manba sifatida qaraladi.

Joriy asrning birinchi o'n yilligi oxiriga kelib mamlakatimizda "klaster" atamasi va undan kelib chiqqan "klaster yondashuvi" iborasi keng tarqaldi. Bunday mashhurlikning obyektiv sababi «klaster» (inglizcha cluster – guruh, birikma) tushunchasidan faol foydalanish edi. Kategoriya sifatida u aniq (fizika, kimyo, matematika, informatika) va ijtimoiy (siyosatshunoslik) ilmiy fanlarga mustahkam o'rnatilgan. O'xshash belgilar asosida birlashtirilgan obyektlar to'plamini tuzatish klaster boshqa guruh va obyektlardan mustaqilligi (ajralishi va farqi) bilan tavsiflangan birlikni bildiradi. Bunday birikmalarni o'rganish uchun klasterlash (klaster tahlili) holatlari qo'llaniladi, bu bitta va turli guruhlarda birlashtirilgan obyektlarni oqilona birlashtirish va tadqiq qilish, ularning o'ziga xos va tipik xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Ijtimoiy tizimlarga nisbatan "klaster" atamasi iqtisodiy fanda eng keng tarqalgan bo'lib, bu jahon va mahalliy iqtisodiyotda sodir bo'layotgan jadal o'zgarishlar bilan bog'liq.

Klasterning keng tarqalgan ta'rifi 1980-yillarning oxirida paydo bo'lgan. Buni Garvard biznes maktabi professori Maykl Yujin Porter taklif qilgan. U raqobatbardosh firmalarning xarakterli xususiyati ma'lum bir hududda - mamlakat yoki uning alohida mintaqasida kontsentratsiya ekanligini aniqladi. Ushbu xususiyat tabiiydir, chunki korxona (yoki ularning birlashmasi) raqobatbardoshligi oshgani sayin, u o'z ta'sirini etkazib beruvchilar va iste'molchilar, shuningdek raqobatchilar bo'lgan manfaatdor tomonlarga kengaytiradi. Boshqa tomondan, manfaatdor tomonlarning muvaffaqiyatlari va yaqin atrof-muhit kompaniyaning raqobatdosh ustunliklarini rivojlantirishni rag'batlantiradi. Keyinchalik raqobatbardoshlikni o'zaro yaxshilash nuqtai nazaridan ijobiy ta'sir ko'rsatadigan tashkilotlar va tarmoqlar jamoasi shakllanadi, bu esa klaster - mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardosh turdosh tarmoqlari guruhini shakllantirish bilan yakunlanishi mumkin. Keyinchalik, 1998 yilda M.Porter kontsepsiyani tuzatib, unga iqtisodiy-hududiy komponentni kiritdi va klaster deganda "ma'lum bir hududda faoliyat yurituvchi va umumiy xususiyatga ega bo'lgan o'zaro bog'liq bo'lgan jug'rofiy jihatdan qo'shni kompaniyalar va tegishli tashkilotlar guruhi tushunila boshlandi". Ushbu ta'rifni mavzuga bag'ishlangan ko'plab asarlarda topish mumkin.

Bugungi kunda "klaster" atamasi mazmunidagi sezilarli o'zgarishlarni qayd etmaslik mumkin emas. Yevropa Ittifoqidagi klaster observatoriyasiga

murojaat qilib, A.A. Demidov, I.I. Komarov e'tiborni M.Porter ta'rifiga ishora qiluvchi mualliflar sonining kamayib borayotganiga, ma'lum bir tadqiqotda yoki ma'lum bir mamlakatning xarakteristikasida talab qilinadigan so'zlarni qabul qiluvchilar soni ortib borayotganiga e'tibor qaratadi.

Zamonaviy asarlar «klaster» atamasi uchun o'nlab ta'riflarni taklif qiladi va unga sanoat va faoliyatning geografik o'ziga xos xususiyatlari kiritilishi bilan ta'riflar sonining ko'payishini ishonch bilan bashorat qilish mumkin. Klasterning bunday xususiyatlari, masalan, neft va gazni qayta ishlash, yadroviy rivojlanish, yangi materiallarni yaratish, tibbiyot yoki ta'lim faoliyati bilan bog'liq bo'ladi. Klasterning ta'sir ko'lam (faoliyati) ham muhim shartga aylanadi: u bir mamlakat ichidagi alohida mintaqa bilan chegaralanadimi yoki global (xalqaro) darajada amalga oshiriladimi. Bugungi kunda har bir hudud tegishli davlatda qabul qilingan klasterni rivojlantirish kontseptsiyasi asosida tuzilgan o'z ta'rifiga ega. Ko'rinib turibdiki, har bir zamonaviy tadqiqot klasterning o'ziga xos ish ta'rifini aniqlaydi.

Shu bilan birga, klaster nafaqat korxonalarni birlashtirganini ta'kidlash lozim. Bundan tashqari, u o'zida iqtisodiy nuqtai nazardan eng samarali faoliyat turlarini mujassamlashtiradi. Ushbu faoliyatni amalga oshiruvchi tashkilotlar o'z raqobatida muvaffaqiyat qozonadilar, ular, obrazli qilib aytganda, davlat iqtisodiyotining «olmosi» bo'lib, uning bozor raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Мухамедов Г.И. Педагогик таълим инновацион кластери: эҳтиёж, зарурат, натижа “Халқ сўзи” 15 февраль 2019 йил. <http://xs.uz/uzkr/post>.
2. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Ульяновский государственный педагогический университет имени И.Н. Ульянова» На правах рукописи Данилов Сергей Вячеславович “Логистика педагогических инноваций на основе кластерного подхода”
3. Аверьянов, А. Н. Системное познание мира. Методологические проблемы [Текст] / А. Н. Аверьянов. – Москва : Издательство: Политиздат, 1985. – 263 с. 2. Адольф, В. А. Избранные труды [Текст] / В. А. Адольф. В 2-х томах. Т.2. – Красноярск, ООО «Новые компьютерные технологии», 2020. – 215 с.
4. Александрова Е. А. Социокультурные возможности образовательного пространства и детско-взрослых сообществ в контексте формирования у ребенка духовно-нравственной культуры Е. А. Александрова Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. 2014.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada klaster tizimini tashkil qilishda innovatsion go'yalardan foydalanish borasida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье речь идет об использовании инновационных идей в организации кластерной системы.

SUMMARY

This article deals with the use of innovative ideas in the organization of a cluster system.

O'QITUVCHINING KONFLIKTALOGIK TAYYORGARLIGINING KASBIY FAOLIYATIDAGI AHAMIYATI

Jamolddinova S. N.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti
"Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kompetensiya, pedagogik kompetensiya, kasbiy kompetensiya, kompetentlik, faoliyatli, kommunikativ, shaxsiy kompetensiya, konfliktologiya, konfliktologik tayyorgarlik, kasbiy faoliyat.

Ключевые слова: компетентность, педагогическая компетентность, профессиональная компетентность, компетентность, деятельная, коммуникативная, личностная компетентность, конфликтология, конфликтологическая подготовка, профессиональная деятельность.

Key words: competence, pedagogical competence, professional competence, competence, active, communicative, personal competence, conflictology, conflictological preparation, professional activity.

Pedagogik faoliyat turli yosh toifalariga mansub turli g'oyalar, qarashlar va hayotiy tajribalarga ega bo'lgan ko'p sonli odamlarning o'zaro ta'siri bilan tavsiflanadi bu muqarrar ravishda ziddiyatli vaziyatlarni keltirib chiqaradi, ularni hal qilish uchun o'qituvchi konfliktalogik madaniyatga ega bo'lishi kerak. Konfliktalogik madaniyat kasbiy o'zaro ta'sir jarayonlarini (muloqot, o'zaro faoliyat, munosabatlar) tartibga solish, kasbiy muhitning konfliktogen parametrlarini o'zgartirishdan iborat. Konfliktalogik madaniyat axborot, kommunikativ, psixologik, akmeologik, kasbiy madaniyatning maxsus turlari bilan chambarchas bog'liq. Uning konstruktiv funksiyasi kasbiy faoliyat sub'yektlari o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirish, ularning o'zaro harakatlarini uyg'unlashtirish, samarali kasbiy faoliyatni ta'minlash, keyingi nizolarning oldini olish uchun nizolarga moyil bo'lgan pedagogik muhitni o'zgartirishdan iborat. O'qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida sub'yektiv munosabatlarni ta'minlaydigan shartlar:

- pedagogik jamoada qulay hissiy-psixologik muhitni saqlash;
- ta'lim jarayonida hamkorlikni amalga oshirish;
- kasbiy faoliyatga shaxsiy manba sifatida munosabatda kasbiy va shaxsiy o'sish.

Yuqoridagi o'qituvchi faoliyatidagi sub'yektiv munosabatlarni bir maromda olib borishni ta'minlaydigan shartlar bu har bir o'qituvchining pedagogik faoliyatida muhim hisoblanadi. Ya'ni pedagogik faoliyatdagi bu su'byektiv munosabatlar har bir pedagogning faoliyatni yanada maxsuldorligini oshirishda ham ishtirok etadi. Albatta su'byekt bu birgalikdagi faoliyat yurituvchi ishtirokchilar hisoblanadi. Pedagogik faoliyatda o'zaro sub'yektlarning o'zaro bir-birlariga ta'siri juda kata bo'ladi. Jamoada o'zaro muhit yaxshi bo'lsa su'byektlar orasidagi o'zaro munosabat yaxshi bo'lsa bu ham uning faoliyatiga ta'sirini o'tkazmay qo'ymaydi. Uning uchun bir jamoada faoliyat olib boruvchi su'byektlar har biri o'z zimmasiga yuklatilgan vazifani o'z vaqtida samarali bajarishga tayyor bo'lishlari kerak va su'yektlar o'zaro bir-birlarini tushunishlari kerak.

D.I.Moisevning ta'kidlashicha zamonaviy mahalliy tadqiqotchilarning aksariyati pedagogik faoliyatning intensivligining sabablari ob'yektiv va su'yektiv omillarga bog'liq deb hisoblashadi.

Ob'yektiv omillar deganda vaziyatning tashqi sharoitlari ya'ni faoliyatning murakkab, shiddatli sharoitlari (ish kunining ish yuki, yangi qiyin vaziyatga duch kelishi, intellektual ish yukining ortishi va boshqalar)tushuniladi. Sub'yektiv omillarga inson kasbiy faoliyatining muayyan qiyinchiliklariga shu jumladan shaxsiy (motivatsion, hissiy, ijtimoiy va boshqa) xususiyatlarning haddan tashqari sezgirligini qo'zg'atadigan shaxsiy xususiyatlar kiradi.

N.V.Kuzmina pedagogik qiyinchilik tushunchasini "faoliyatning tashqi omillari ta'sirida yuzaga kelgan omillarning o'ziga xos xususiyatiga, shaxsning faoliyatiga tarbiyaviy axloqiy va jismoniy tayyorgarligiga bog'liq bo'lgan sub'yektiv zo'riqish, og'irlik, norozilik holati" deb ta'riflaydi. E.M.Semenov: pedagogik faoliyatning intensivligini tahlil qilganda, tashqi va ichki omillar dialektikasini, ob'yektiv va sub'yektiv sabablarining birligini esga olishi kerak. Keskin vaziyatning shaxs faoliyatiga ta'siri nafaqat vazifaning xususiyatiga, tashqi muhitga, balki uning individual xususiyatlariga, xatti-harakatlar motivlariga ham bog'liq, tajriba bilim ko'nikma asab tizimining asosiy xossalari" deb ta'riflab o'tadi.

Shuni ta'kidlash kerakki konfliktologiya madaniyati sohasidagi bilimlarni o'zlashtirish ushbu bilim va ko'nikmalarni konfliktlarni boshqarish uchun zarur bo'lgan samaradorlik bilan qo'llash imkonini beradigan shaxsiy va kasbiy fazilatlarini rivojlantirish bilan chanbarchas bog'liq.

Shaxs ichidagi ziddiyatli vaziyatlar va konfliktlar o'quv faoliyatining barcha tarkibiy qismlariga xosdir:

- ehtiyoj holatlari (motivatsion konfliktlar- “men buni qilmayman, chunki bu menga kerak emas, meni qiziqtirmaydi”);
- harakatlarni yo’naltirish va bajarish (kognitiv konfliktlar “ Qanday qilishni bilmayman”, “Men nima qilishni tushunmayapman”),
- baholash harakatlari (yutuq mojarolari – nega “2”, men hamma narsaga javob berdim”, men bu mavzuni bilaman, “3” ga qaraganda yaxshiroq).

Har bir nizoli vaziyatlarni kelib chiqishida nizoni kelib chiqishida ishtirok etuvchilarning psixologik holatlariga bo’g’liq. Chunki har qanday vaziyatni inson uni qanday tushunishiga va qabul qilishiga va unga qanday munosabat bildirishiga bo’g’liq bo’ladi. Misol uchun shaxsning temperament xususiyatlariga bo’g’liq: ekstrovertlar har qanday vaziyatga shoshma-shosharlik bilan qabul qiladi va uni to’liqligicha tushunmay kichik detallarini hisobga olmaydi va noto’g’ri tahlil qiladi bu ham nizoni keliub chiqishiga olib keladi. Aksincha introvertlar nizoli vaziyatlarni sekin qabul qiladi lekin uni to’g’ri tushunib unga to’g’ri munosabatda bo’ladilar. Lekin bu ham sekin munosabat bildirganliklari uchun ba’zida nizoni keltirib chiqarishi mumkin.

O’qituvchining kasbiy faoliyatning eng muhim xususiyatlaridan biri uning birgalikdagi xususiyatidir. Bu, albatta, o’qituvchini va u o’rgatgan, tarbiyalaydigan, rivojlantiradigan kishini o’z ichiga oladi. Ushbu faoliyat o’qituvchining o’zini o’zi anglashini va uning talabani o’zgartirishdagi maqsadli ishtirokini (uning tayyorgarlik, tarbiya, rivojlanish, ta’lim darajasi) birlashtiradi.

Pedagoglarning kasbiy faoliyatni mustaqil ijtimoiy hodisa sifatida tavsiflab, uning quyidagi xususiyatlarini ko’rsatishimiz mumkin:

Birinchidan, u o’ziga xos tarixiy xususiyatga ega. Demak, bunday faoliyatning maqsadi, mazmuni va xarakteri tarixiy voqelikning o’zgarishiga mos ravishda o’zgaradi. Masalan, L.N. Tolstoy o’z davri maktabini ta’limning dogmatik tabiati, byurokratizm, o’quvchi shaxsiga e’tibor va qiziqishning kamligi bilan tanqid qilib, maktabda insonparvarlik munosabatlariga, o’quvchining talab va manfaatlarini hisobga olishga chaqirdi. Uning shaxsiyatining shunday rivojlanishi uchun o’sib borayotgan insonni barkamol, yuksak axloqiy, ijodkor qiladi. “Tarbiyalash, rivojlantirish, bizda ongsiz ravishda bitta maqsad bo’lishi kerak: haqiqat, go’zallik va ezgulik ma’nosida eng katta uyg’unlikka erishish”, deb yozgan edi L.N. Tolstoy. O’z davri maktabining barcha kamchiliklarini hozirgi zamon psixologiyasi va falsafasida insonning mohiyati, uning hayotining mazmuni bilan bog’liq rivojlanmagan muammoning mahsuli sifatida ko’rib, L.N.Tolstoy dehqon bolalari uchun Yasnaya Polyana maktabini tashkil etishda ushbu muammoni o’zi tushunishini amalga oshirishga muvaffaqiyatli harakat qildi.

Ikkinchidan, pedagogik faoliyat kattalar ijtimoiy qimmatli faoliyatining alohida turidir. Bu ishning ijtimoiy ahamiyati shundaki, har qanday jamiyat, davlatning ma'naviy, iqtisodiy qudrati uning a'zolarining madaniyatli shaxs sifatida o'zini-o'zi kamol toptirishi bilan bevosita bog'liqdir. Insonning ma'naviy olami boyib boradi. Uning hayotiy faoliyatining turli sohaları takomillashib, o'ziga, boshqa odamlarga, tabiatga axloqiy munosabat shakllanmoqda. Ma'naviy va moddiy qadriyatlar va shu tufayli jamiyat taraqqiyoti, uning ilg'or rivojlanishi amalga oshiriladi. Har bir insoniyat jamiyati pedagogik faoliyatning ijobiy natijalaridan manfaatdor. Agar uning a'zolari tanazzulga uchrasa, hech bir jamiyat to'liq rivojlana olmaydi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda "O'qituvchining kasbiy standarti" talablarini hisobga olgan holda, ziddiyatli vaziyatlarda o'qituvchining xatti-harakatlari uning shaxsiy xususiyatlariga bog'liqligini anglash kerak. Bu xulosa xususan I.A.Kurochkina va boshqa mutaxassislar tomonidan ta'kidlangan. Shunga ko'ra o'qituvchining konfliktologik tayyorgarligi kasbiy nizolarni idrok etish va keyinchalik asbiy nizolar sharoitida kasbiy funksiyalarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan maxsus, kasbiy yo'naltirilgan konfliktologik bilimlarni o'zlashtirish va ulardan foydalanish bilan tavsiflanadi.

Bizning taraqqiyotimizda o'qituvchining konfliktologiya madaniyati ostida ta'lim muhitidagi nizolarni idrok etish, tahlil qilish va hal qilish uchun zarur bo'lgan kasbiy yo'naltirilgan konfliktologiya bilimlarini o'zlashtirish va ulardan foydalanishni tushunamiz. Qadriyat-semantik madaniyatni konfliktologik madaniyatning markazida turadi. Shaxsiyatning hissiy va kommunikativ sohasi muammolarni hal qilishda va konstruktiv usullar bilan qarama – qarshilikni bartaraf etish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Konfliktologik kompetensiya ajralmas qismi sifatida hisoblanadi, shaxsning kasbiy rivojlanishi va kasbiy faoliyatning ijtimoiy va individual darajalarida amalga oshiriladi. O'qituvchining konfliktologik tayyorgarligi ijtimoiy kompetensiyani anglatadi, idrok etish, kommunikativ shaxslararo va boshqaruv qobiliyatlari xususiyatlarini o'z ichiga oladi, maxsus kasbiy faoliyatning amaliy(vaziyatli) jihatlarini amalga oshiradi va qadriyatlar, ma'nolar, motivlar, e'tiqodlarning maxsus tizimini yaratishni o'z ichiga oladi. Qadriyat madaniyati bu har bir xalqning yoki elatning o'ziga xos tarbiya jarayonidagi qadrlab keladigan faoliyatlari har bir illatning urf-odati, fikri, nutqi, faoliyati, tashqi ko'rinishi va insonlar bilan qanday munosabat o'rnatishi uning yurishi va turishida ham namoyon bo'ladi. Har bir insonning tashqi jarayonlarga munosabatini qanday darajada ekanligi ham shaxsning konfliktli madaniyatini tarkib topishida muhim hisoblanadi.

Har qanday jamiyat o'zining har qanday davrdagi rivojlanish darajasidan qat'i nazar, ziddiyatlarga to'la. Qarama qarshiliksiz jamiyat yaratish g'oyalari

aylasuflar va olimlar tomonidan butun dunyo sivilizatsiyasining rivojlanishi davomida- Platondan (miloddan avvalgi V asrdagi qadimgi yunon aylasufi, birinchi “ideal” dan birini yaratgan) ilgari surilgan. Davlat modellari masalan T.Parsons (XX asrning amerikalik aylasufi, zamonaviy jamiyatning konfliktisiz modelini taklif etgan, ammo, ijtimoiy hayot amaliyoti shuni ko’rsatadiki, konfliktlar yo’qolmaydi, ular har qanday jamiyatda saqlanib qoladi, faqat o’z shakllari va turlari o’zgaradi.

Konflikt an’anaviy ravishda zamonaviy jamiyat hayotida muhim o’rin tutadi. Zamonaviy jamiyatni ko’rib chiqish uchun ko’proq sabablar mavjud. Nemis sotsiologi va aylasufi V.Bek yozganidek “falokatlar hafvini tashuvchi tavakkal jamiyat” va shunga ko’ra xavf va nizolar o’rtasidagi ichki bog’liqlik mavjudligini hisobga olgan holda, zamonaviy jamiyatni “mojarolar jamiyati” deb hisoblash juda o’rinli. Konfliktning bugungi kundagi ijtimoiy hayotdagi alohida o’rni konfliktologiyaning fn sifatida rivojlanishiga kuchli turtki beribgina qolmay, balki konflikt nazariyasining o’ziga xos universal gumanitar metateoriya sifatida qarashga imkon beradi.

Adabiyotlar:

1. L.N. Tolstoy Kimdan va kimdan yozishni, dehqon bolalari bizdan yoki biz dehqon bolalaridan?. Ped. soch., M, 1989.
2. Axmedova M.T. Rashidov H.F. Pedagogik konfliktlarni bartaraf etish dars intizomini yaxshilash omili sifatida. Maktab va hayot. - T., 2015, 1-son. - B. 12-16.
3. Баныкина С.В. Конфликт в современной школе: изучение и управление С. В. Баныкина, Е. И. Степанов. - М: Ком Книга, 2006. -184 с.
4. Jumayev R.Z. Konfliktologiya asoslari, asosiy tushuncha va tamoyillari. o’quv qo’llanma, 2015.
5. R.Musurmonov, S.N.Jamoldinova. “Teacher communication as a Tool for the Prevention of Pedagogical conflicts”. Pindus journal of Culture, literature, and ELT. December 2021. Volume: 12, (54-56 bet.)
6. S.N.Jamoldinova. “Norms of teacher-student relationship to prevent konflikt”. Galaxy international interdisciplinary research journal(giirj). Volume 9, Issue 12, December, 2021.

РЕЗЮМЕ

Maqolada o’qituvchining pedagogik faoliyatdagi o’qituvchilarning kasbiy faoliyati natijasidagi kasbiga oid va shaxsiy ko’nikmalari va shu kungacha bo’lgan faoliyati natijasida olgan bilim, ko’nikma va malakalarini amaliyotda qo’llashdagi turli xil nazariyalar ifoda etilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены различные теории практического применения знаний, умений и навыков педагога в результате профессиональной деятельности педагога в педагогической деятельности, в результате профессиональной деятельности педагога и личностного мастерства.

SUMMARY

The article describes various theories of practical application of the knowledge, skills, and abilities of the teacher as a result of the professional activity of the teacher in the pedagogical activity, as a result of the professional activity of the teacher and the personal skills.

KOMMUNIKATIV QOBILIYAT - TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDAGI KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISH MANBAI SIFATIDA

Jamoldinova S. N.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti
"Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kommunikatsiya, kommunikativ qobiliyat, kommunikasiya kanali, verbal kommunikatsiya, noverbal kommunikatsiya, motiv, dominat, dramatik, bevosita usul, bilvosita usul.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативная способность, коммуникативный канал, речевое общение, невербальное общение, мотив, доминирование, драматический, прямой метод, косвенный метод.

Key words: communication, communicative ability, communication channel, verbal communication, non-verbal communication, motive, dominance, dramatic, direct method, indirect method.

Kommunikativ qobiliyat – bu pedagogik o'zaro harakat sohasida maxsus ko'rinishga ega bo'lgan muloqotga qobiliyatlilikdir. Shaxsning atrofidagilar bilan o'zaro munosabat o'rnatishi. Munosabat jarayonida u o'zining nutqi, ko'rinishi, xatti-harakatlari orqali o'zgaga ta'sir etish jarayoni. Bu kommunikatsiya har bir shaxsda bo'ladi faqat turli xil ko'rinishlarda namoyon qilishadi. Kimdadir bu qobiliyat yuqori darajada kimdadir sust darajada, kimdadir umuman rivojlanmagan bo'lishi mumkin. Pedagogik qobiliyat bu ta'lim-tarbiya jarayonida munosabatlarda jarayon qatnashchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni nazarda tutamiz. Pedagogik kommunikatsiya faqatgina ta'lim-tarbiya jarayonida kuzatilib bu jarayonni yana samaradorligini oshirish uchun xizmat qiladi. Pedagogikada kommunikatsiya to'g'ri muomala qilish qoidalari, muloqot jarayonida har bir inson suhbatdoshiga ta'sir etish usuli tartiblarini to'g'ri yo'lga qo'yilishi jarayonlarini qamrab oladi. Pedagogik qobiliyatni psixologik jihatlari shundaki, muloqot jarayonida shaxsni ongiga uning ruhiyatiga ta'sir eta olish qobiliyatidir. Psixologik jihatdan ta'sir etish ham muhim ro'l o'ynaydi. Ya'ni insonga nutqimizdan qa'ti nazar unga harakatlarimiz, nutqimizning ohangi, mimik va pantomimik harakatlarimiz ham ta'sir etish jarayonida asosiy o'rinni egallaydi. Chunki ayrim insonlarda

aytilgan gaplar va so'zlardan ularni shu muloqot jarayonidagi holatlari hoitirada yaxshi qoladi. Aynan shu harakatlar holatlar orqali u vaziyatlarni yoki ayrim hodisalarni eslab qolamiz.

Psixologik adabiyotlarda kommunikativ qobiliyatlarning bir qancha turlari ajratib ko'rsatiladi:

1) insonning insonni tushuna olishi (insonni shaxs sifatida, uning alohida jihatlarini, motiv va ehtiyojlarini baholash, tashqi xulq-atvorini ichki olami bilan bog'liqlikda ko'rib chiqish, yuz, qo'l, gavda harakatlarini "o'qish" ko'nikmasi)

2) insonni o'z-o'zini anglay olishi (o'z bilimi, qobiliyati, o'z xarakteri va boshqa qirralarini baholash, inson boshqalar tomonidan qay tarzda qabul qilinishi va atrofdagilar ko'zi bilan baholash);

3) muloqot vaziyatini to'g'ri baholay olish ko'nikmasi (mavjud holatni kuzatish, uning namoyon bo'lish belgilari haqida ko'proq axborotlarni ajarata olish, ularga e'tiborni qaratish, yuzaga kelayotgan vaziyatning ijtimoiy va psixologik mohiyatini to'g'ri idrok etish va baholash).

Kommunikatsiya bu:

1) bir shaxsdan ikkinchisiga, bir madaniy birlikdan boshqasiga axborot) uzatish;

2) axborot almashinuvi jarayonida ishtirokchilarini o'zaro bog'lab turgan liniya yoki kanal;

3) axborotni uzatish yoki qabul qilishga yordam beradigan o'zaro harakat, axborot uzatish yoki qabul qilish jarayoni.

Kommunikatsion jarayonlarning asosiy vazifalari: insonlarning bir-biriga o'zaro ta'siri; turli g'oyalar, manfaatlar, kayfiyatlar, his-tuyg'ular bilan almashinishi.

Insonlar orasidagi muloqotning xususiyatlari:

1) har biri faol sub'ekt bo'lgan ikki individning mavjud munosabatlari (bu holda ularning o'zaro axborot almashinuvi birgalikdagi faoliyat yo'lga qo'yilishini ko'zda tutadi);

2) hamkorlarning bir-biriga belgilar tizimi orqali o'zaro ta'sir ko'rsatish imkoniyati (verbal va noverbal kommunikatsiyalar);

3) kommunikator (axborot yo'llayotgan odamda) va resipientda (uni qabul qilayotgan odamda) yagona yoki o'xshash kodlashtirish va kodni ochish tizimlari mavjud bo'lgan holdagina kommunikativ ta'sir ko'rsatish;

4) kommunikativ to'siqlar yuzaga kelish ehtimoli (bunday holda muloqot va munosabat o'rtasida mavjud bo'lgan bog'liqlik aniq-ravshan namoyon bo'ladi).

Muloqotning kommunikativ uslublari – bu boshqa insonlar bilan muloqot qilish jarayonida birga harakat qilish usullaridir.

Kommunikativ muloqotning o'n ko'rinishi:

1) dominant – kommunikatsiyada boshqalar rolini (o'rnini, ahamiyatini) kamaytirishga yo'llangan usuli;

2) dramatik – ma'lumot mazmunini bo'rttirish va unga emotsional bo'yoq berish usuli;

3) bahsli – kommunikativ muloqotning tajovuzkor yoki isbotlashga qaratilgan uslubi;

4) tinchlantiruvchi – bo'shashtiradigan, maqsadi, ayniqsa konfliktli vaziyatlarda hamsuhbatining xavotirini kamaytirishga qaratilgan muloqot uslubi;

5) taassurotli – muzokaralar bo'yicha hamkorda taassurot qoldirishga qaratilgan strategiya;

6) aniq – xabarning aniq-ravshanligiga qaratilgan;

7) e'tiborli – hamsuhbatlar kommunikativ muloqot jarayonida nimalarni so'zlayotganiga qiziqish bildirish;

8) ko'tarinki (ruhlangan) – noverbal axloq – ko'z, imo-ishora, tana harakatlari kabilardan tez-tez foydalanish;

9) do'stona – hamsuhbatini ochiq rag'batlantirish va uning muloqotga qo'shgan ulushidan manfaatdorlik;

10) ochiq-oydin – o'z fikri, his-tuyg'ulari, emotsiyalari, o'zligini, shaxsini namoyon etadigan jihatlarini qo'rqmay ifodalashga bo'lgan intilish.

Kommunikatsiya kanali – ular yordamida yoki ular orqali axborot uzatiladigan vositalar yoki yo'llar.

Kommunikatsiya kanal turlari:

1) bevosita (to'g'ridan-to'g'ri) – bunda axborot bevosita axborot tashuvchidan xabardor shaxsga uzatiladi;

2) bilvosita – bunda axborot uchinchi shaxslar orqali uzatiladi;

3) rasmiy – aniq va ishonarli axborotni taqdim etadi;

4) norasmiy – ishonchli manbalarga ishora qilmagan holda mish-mishlar, fikr almashinuvi orqali tekshirilmagan axborot taqdim etadi.

Kommunikatsiya quyidagi sabablar tufayli konflikt manbai bo'lib kelishi mumkin: fikrlar, qarashlar, voqealarni baholashdagi farqlar; voqea-hodisani ikki xil talqin qilish; odamlar axloqi (o'zini tutishi)dagi farqlar.

Odamlar axloqiga turli omillar ta'sir ko'rsatadi: hayot tajribasi, muayyan vaziyat, shakllangan qarashlar yoki individning baholashga moyilligi.

Uch elementi: kognitiv (bilimlar), ularning affektiv (kuchli ehtiroslar), axloqiy (o'zini tutish shakli) mavjud.

Sotsial qarashlar – ruhiy-asab tizimining tayyorlik holati, tajriba asosida shakllanib boradi va individning u bog‘liq bo‘lgan barcha ob‘ektlar va vaziyatlarga nisbatan reaksiyalariga yo‘naltiruvchi dinamik (o‘zgaruvchan) ta’sir ko‘rsatadi.

Ishontirishning ikki usuli – bevosita va bilvosita.

Bevosita usul – manfaatdor auditoriya butun e’tiborini maqbul (ijobiy) dalil-isbotlarga qaratgan holda mavjud bo‘lgan ishonch. Bunda dalil-isbot (argument) larning o‘zigina emas, balki ular keltirib chiqaradigan fikr-mulohazalar ham ishonchli (ishonarli) bo‘ladi.

Bilvosita usul – odamlarga tasodifiy omillar ta’sir ko‘rsatib, ular ongiga murojaat qilish talab etilmaydigan holda mavjud bo‘lgan ishonch (ishontirish). Bu ta’sir usulida ishora(shama)lar qo‘llanib, ular o‘ylab o‘tirmay qo‘llab-quvvatlashga rozi qiladilar.

Ishonchning to‘rt tarkibiy qismi:

- 1) kommunikator;
- 2) axborot (xabar);
- 3) uzatish kanali;
- 4) auditoriya.

Axborot uzatish xususiyati: nafaqat kim gapirayotganligi, balki uning aynan nimani gapirayotganligi ham muhim.

O‘zini tutishiga qarab auditoriya quyidagicha ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin:

- 1) fikrlaydigan, mulohaza qiladigan, manfaatdor, ya’ni bevosita ishontirishga bo‘yin berish, moyil bo‘lish. U ayniqsa ongli dalil-isbotlarga ta’sirchan bo‘ladi;
- 2) e’tiborsiz, ya’ni bilvosita shamalar ta’sirida qolish. Unga hammasidan ko‘proq kommutator yoqish, yoqmasligi ta’sir ko‘rsatadi.

Yaxshi kayfiyat samarasi. Ijobiy his-tuyg‘ular qobig‘iga “o‘ralgan” xabarlar ishonarliroq bo‘lib chiqadi. Yaxshi kayfiyatdagi odamlar olamni ijobiy tarzda ko‘rib, shoshilinch qarorlar qabul qilishga moyil bo‘lib, ko‘proq bilvosita shamalarga ishonadilar.

Qo‘rquvni faollashtirish samarasi. Ba’zan salbiy (negativ) his-tuyg‘ularga qaratilgan xabar ham ishonarli chiqishi mumkin. Salomatlik bilan bog‘liq xabarlar qo‘rquv uyg‘otishda ko‘proq ta’sir ko‘rsatib, odamni “chekkaga” taqab qo‘yishga xizmat qiladilar va bunda axborotni qabul qilmaslik yoki siqib chiqarish hodisasi yuz beradi. Samarali himoya strategiyasini taklif qilib, buning oldini olish mumkin.

Axborotni buzib ko‘rsatish mexanizmi. Axborotning qabul qilinishi quyidagilarga bog‘liq:

1) xabar beruvchiga bo‘lgan ishonch, uning bilimdonligi, xabardorligi. Auditoriyaning ishonchini qozonish usullaridan biri – auditoriya qo‘shiladigan (rozi bo‘lgan) mulohazalarni bildirish, yana bir usuli – ushbu masaladan xabardor kishi sifatida tanishtirish (taqdim etilish)dan iborat;

2) kommunikatorning so‘zlash uslubi – u ishonchga sazovor uslub tarzida qabul qilinish yo qilinmasligi;

3) nutq ishonchliligi va sur‘ati, to‘g‘ri ko‘zga qarab so‘zlash, biron-nimani o‘z manfaatlarini zarari hisobiga bo‘lsa ham himoya qilish.

Ko‘pgina odamlar mashhur shaxslar fikri ularga ta‘sir ko‘rsatishini tan olmaydilar, chunki ular bu yo‘nalishda mutaxassis emasligini anglab yetadilar. Bu holda bir qancha jihatlariga ega bo‘lgan jozibadorlik muhim o‘rin tutadi: jismoniy yoqimtoylilik, simpatiya (dalil-isbotlar chiroyli, o‘ktam shaxslar tomonidan bildirilganida, ko‘proq ta‘sir qiladilar) va o‘xshashlik (biz o‘zimizga ko‘proq o‘xshaydigan odamlarga moyillik bildiramiz).

Fikrlar har xilligi: 1) agar kommunikator bilimli va shu bilan birga ishonchli manba bo‘lsayu, auditoriya bu muammoga u qadar qiziqish bildirmasa, u o‘ta ziddiyatli, ekstremistik nuqtai nazarni taqdim etishi mumkin. Nifoqkelishmovchiliklar qancha ko‘p bo‘lsa, dastlabki pozitsiyaning o‘zgarish ehtimoli shuncha katta; 2) agar kommunikator ishonarli manba bo‘lmasa, u noxush xabarni taqdim etish bilan umuman ishonchdan mahrum bo‘lishi, o‘zini shaxsiy manfaatlarini ko‘zlagan va noxolis shaxs sifatida namoyon etishi mumkin. Auditoriyaning mazkur muammo qiziqitirsa, biroz farqli, ayniqsa qarama-qarshi nuqtai nazarga asoslangan fikr unga radikal qarash bo‘lib tuyulishi mumkin.

Asil dalil-isbotlarga murojaat qilish: 1) bir tomonlama xabar usiz ham bildirilayotgan fikrga qo‘shilgan odamlar uchun ayniqsa samaralidir; 2) asil dalil-isbotlarni ko‘rib chiqadigan xabar, dastlab unga qarshi bo‘lganlarga ko‘proq ta‘sir ko‘rsatadi; 3) ikki tomonlama ta‘siri xotirada uzoqroq vaqt saqlanib qoladi.

Agar auditoriyaga qarama-qarshi qarashlar (fikrlar) to‘g‘risidagi xabar (ma‘lumot) ma‘lum bo‘lsa, bu holda ikki tomonlama xabar ko‘proq samara keltiradi. Bir tomonlama xabar (axborot) auditoriyaning asil dalil-isbotlar (kontrargumentlar) to‘g‘risida va kommunikatorni bir tomonga yon bosyapti deb o‘ylashga majbur qiladi.

Birlamchilik va ikkilamchilik samarasi: birinchi kelib tushgan axborot ishonchliroq yangraydi, so‘nggi axborot (xabar) yaxshiroq esda qoladi.

Ikkilamchilik samarasi kamroq uchraydi. Yoddan chiqarish quyidagi hollarda ikkilamchilik samarasini hosil qiladi:

- 1) ikki xabar (axborot) o'rtasida ancha vaqt o'tgan bo'lsa;
- 2) auditoriya ikkinchi xabar (axborot)dan so'ng ko'p o'tmay qaror qabul qiladi.

Kommunikatsiya kanalini tanlash muammosi. Kommunikatsiya kanali – xabar (axborot) uzatiladigan usul (yuzma-yuz, yozma ravishda yoki boshqa yo'l bilan).

Kommunikatsiya kanalini tanlash xususiyatlari: bunda chop etilgan so'z (matn) kuchi ustuvor hisoblanadi. Odamlar avvalroq o'zlari o'qigan yoki baholagan fikrlarni nisbatan haqqoniy deb biladilar.

Kommunikatsiya kanalini tanlash qoidasi: xabar (axborot) naqadar obrazli qilib uzatilsa, taqdim etilayotgan xabar (axborot) shu qadar ishonarliroq chiqadi. Oson tushuniladigan (anglanadigan) xabarlar ayniqsa video tasvir ko'rinishida ishonarliroq bo'ladi. Nashr etilgan xabar (axborot)lar uning ma'nosi ichiga chuqurroq kirish va uni yaxshiroq tushunib yetishni ta'minlab, tushunilishi murakkab xabar uzatilgan holatda ishonarliroq chiqadi. Ishonarlilik xabarning murakkabligi va tanlangan kommunikatsiya vositasi turining o'zaro muvofiqligi bilan belgilanadi.

Odamlarga bilvosita uzatilgan axborot emas, balki ular bilan bevosita, yuzma-yuz uchrashish ko'proq ta'sir ko'rsatadi. Ammo ommaviy axborot vositalari va shaxsiy qarashlar o'zaro bog'liqdir, chunki ular aynan OAV ta'sirida shakllanadilar. OAV(ommaviy axborot vositalari) ta'siri ikki tabaqali kommunikatsiya oqimida yuz beradi: OAVdan – odamga, odamdan – ommaga.

Ijtimoiy (sotsial) va siyosiy ustanovka(qarash)larning yoshga bog'liq ravishda tabaqalanishi kuzatilmogda. Bu ikki omil bilan izohlanadi:

1) yosh o'tishi bilan hayot sikllariga bog'liq ravishda qarashlar ham o'zgarib boradi;

2) katta yoshdagi (qari) odamlarning yoshlikda o'zlashtirib olgan qarashlari asosan o'zgarmay qolaveradi, avlodlar o'rtasidagi uzilish (ajralish) ana shu qarash(ustanovka)lar orasidagi farqlanish tufayli paydo bo'ladi.

Auditoriyaning xabarga turlicha reaksiya bildirishi:

- 1) agar xabar shunga muvofiq fikrlar keltirib chiqarsa, u ishontiradi;
- 2) agar xabar kontrargumentlar (asil dalil-isbotlar) to'g'risida o'ylab qolishga majbur qilsa, avvalgi fikrni o'zgartirish murakkabroq kechadi;
- 3) hozir ishonarli bo'lmagan xabar kelib tushishi to'g'risidagi ogohlantirish aksil dalil-isbotlarni rag'batlantiradi (kuchaytiradi) va uning ishonarlilik darajasini pasaytiradi;
- 4) auditoriya e'tiborini ehtimol tutilgan e'tirozlarni bartaraf etish darajasida chalg'itishning imkoni bo'lsa, munozara(bahs)li xabarning ishonarliligi ortib boradi.

Fikrlash jarayonlarini ragʻbatlantirish usullari:

1) ritorik savollar, kommunikatorlar qatori (barcha uch dalil-isbotni keltiradigan bitta notiq oʻrniga bittadan dalil keltirgan uch notiqning ketma-ket chiqishi);

2) xabarga baho berganlik yoki unga nisbatan eʼtiborsizlik uchun masʼuliyat hissini paydo qilish;

3) notiq tomonidan erkin holat(poza)larni, koʻp marotaba takrorlashlar va auditoriyaning tarqab ulgurmagan eʼtiborini jalb qilish uslublarining qoʻllanishi.

Demak kommunikatsiya (muloqot) insonni atrofda shaxslar bilan oʻzaro aloq oʻrnatish uchun vosita, usul boʻlib xizmat qiladi. Shaxsning kommunikativ qobiliyati hayotda uchraydigan har qanday turdagi konfliktlarni kelib chiqishida yoki mavjud konfliktlarni bartaraf etishda muhim rol oʻynaydi. Hayotimizdagi nizolarni kelib chiqishida albatta shaxsning oʻzi sababchi boʻladi. Bizning atrofda insonlar oʻzaro aloqa oʻrnatish jarayonimizda biz kommunikatsion qonun-qoidalarga rioya qilib muloqot oʻrnatishimiz muhim hisoblanadi. Bizning muloqot jarayonimiz jarayonida yoʻl qoʻyadigan xatolarimiz orqali biz turli xil nizolarni keltirib chiqaramiz yoki nizolarni hal qilishimiz ham mumkin.

Adabiyotlar:

1. Axmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. Oʻquv qoʻllanma.
2. Axmedova M.T. Rashidov H.F. Pedagogik konfliktlarni bartaraf etish dars intizomini yaxshilash omili sifatida. Maktab va hayot 2015.
3. Баныкина С.В. Конфликт в современной школе: изучение и управление 2006.
4. Jumayev R.Z. Konfliktologiya asoslari, asosiy tushuncha va tamoyillari. oʻquv qoʻllanma, 2015.
5. R.Musurmonov, S.N.Jamoldinova. "Teacher communication as a Tool for the Prevention of Pedagogical conflicts". Pindus journal of Culture, literature, and ELT. December 2021.
6. S.N.Jamoldinova. "Norms of teacher-student relationship to prevent conflict". Galaxy international interdisciplinary research journal(giirj). Volume 9, Issue 12, December, 2021.
7. S.N.jamoldinova. "Harbiy kadrlarni tayyorlashning dolzarb muammolari: yechimlar va takliflar" xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 2022.

РЕЗЮМЕ

Inson hayotidagi nizoli vaziyatlarda kommunikativ qobiliyatning qonun-qoidalari haqida va ularni oqibatida turli xil nizolarni kelib chiqishi haqida maʼlumot berilgan.

РЕЗЮМЕ

Приведены сведения о правилах коммуникативных навыков в конфликтных ситуациях в жизни человека и о возникновении различных конфликтов в результате них.

SUMMARY

Information is provided about the rules of communication skills in conflict situations in human life and about the emergence of various conflicts as a result of them.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИНГ ИННОВАЦИЯЛАР ЖАРАЁНЛАРИ

Элмурзаева Н. Х.

*Чирчиқ давлат педагогика университети
“Педагогика” кафедраси н.ф.ф.д., доценти*

Саидов З. Х.

ЧОТҚМБЮ ўқитувчиси

Абдуллаева М. Х.

“Педагогика” кафедраси магистри

Маруфхонова С. У.

“Педагогика” кафедраси магистри

Таянч сўзлар: таълим-тарбия соҳаси, инновацион жараён, умумий кетма-кетлик, мақсад вазифалари, унинг ижтимоий аҳамияти.

Ключевые слова: сфера образования, инновационный процесс, общая последовательность, целевые задачи, его социальная значимость.

Key words: sphere of education, innovation process, general sequence, targets, its social significance.

Мустақилликнинг чорак асри давомида бизда туб моҳияти билан бутунлай бошқа, авваломбор, ўз таълим-тарбия моделини яратган, қолаверса, жаҳоннинг энг илғор педагогик тажрибаларидан андоза олаётган мактаблар тизими шаклланди, яъни бугунги мактаб кечаги мактаб эмас. Таълим жараёнида инновацион технологиялар барча соҳалар қатори дадил кириб келяпти. Давлат дастурида янги умумтаълим мактаблари биноларини қуриш, бир қанча мактабларнинг мавжуд биноларини реконструкция қилиш ва таъмирлаш билан бирга уларни замонавий ўқув мебеллари, ўқув-лаборатория жиҳозлари ва бошқа замонавий жиҳозлар билан таъминлаш кўзда тутилган. Шунингдек, кўплаб умумтаълим мактаблари интерактив электрон доскалар ва бошқа замонавий воситалар билан таъминланмоқда. Бу ўқитувчилар зиммасига янгидан-янги вазифаларни юклаши табиий. Таълим соҳасидаги инновацион жараёнларни жорий этиш билан боғлиқ бўлган бутун тизимни қайта яратиш, сўнгра таълим соҳасидаги ушбу инновацион жараёнларнинг ўзига хос хусусиятларини тақдим этиш керак. Умумий тизимни тиклаган ҳолда, бизнинг фикримизча, “инновация” ата-

масининг жорий этилишининг қисқача тарихидан бошлаш мақсадга мувофиқдир.

Дастлаб, янги ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган нарса сифатида кенг тушунилган «инновация» атамаси ўтган асрнинг ўрталарида маданиятшунослик ва тилшунослик бўйича тадқиқотларни тавсифлашда пайдо бўлди. У бир маданий ҳудуддан бошқа бир ҳодисанинг маданий анъаналарда ётган ҳолда эмас, балки мавжуд маданиятда у ёки бу шаклда ўзлаштирилган маданий лингвистик янгилик сифатида намоён бўладиган вазиятни кўриб чиқиш учун киритилган. Бу ривожланишининг табиий механизми сифатида талқин қилинган маданият. “Инновация” атамасининг маъноси ҳали ҳам қатор фанларда, масалан, этнографияда сақланиб қолган.

XX аср бошларидаёқ И. Шумпетер ўзининг макроиктисодий таҳлилида бу атамани қўллаган бўлиб, йирик ютуқлар – технологиядаги ихтиролар ва янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни (радикал инновациялар деб аталади) иқтисодий ўсишни рағбатлантирувчи омил сифатида кўриб чиқди. Шумпетер асосий вазифани - капиталистик иқтисодиётнинг жараён табиатини енгиб ўтадиган инновацион ташаббусларни доимий равишда қўллаб-қувватлашни белгилаб берди. Шумпетернинг бу ғоялари аста-секин бозорда фаолият юритувчи фирмаларнинг бутун сиёсатида устувор аҳамиятга эга бўлди ва давлат томонидан ҳам фаол қўллаб-қувватлана бошлади.

Ривожланган мамлакатлар давлатлари нафақат бу сиёсатни қўллаб-қувватлабгина қолмай, балки уни махсус солиқни тартибга солиш, кичик инновацион бизнесни қўллаб-қувватлаш, махсус ташқи иқтисодий фаолият ва ҳоказолар орқали сезиларли даражада кенгайтirdилар. Шундай қилиб, инновацион сиёсат макроиктисодиёт ва геосиёсатнинг таянч омилига айланди.

Жамиятда инновацион жараёнлардан фойдаланиш имкониятларига қизиқишнинг ортиши ва хабардорликнинг ортиши 20-асрнинг бошидан бошлаб махсус билим соҳаси - инновациялар ҳақидаги махсус фан сифатида шакллана бошлашига олиб келди. Моддий ишлаб чиқариш соҳасидаги техник янгиликларнинг қонуниятлари ўрганила бошланди (В.Зесаба, А. А. Толер ва бошқалар).

Инновациялар турли фирмаларнинг ушбу янги хизматлар ва ғояларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга бўлган эҳтиёжининг ортиб бораётганининг акси сифатида пайдо бўлди. 1930-йиллардан бошлаб Америка Қўшма Штатларида «фирманинг инновацион сиёсати», «инновацион жараён» каби атамалар ишлатилган. Дастлаб инновациялар илмий-техника-

вий янгиликларни яратиш ва тарқатишнинг иқтисодий ва ижтимоий қонуниятлари билан қизиққан бўлса, унда янги билим соҳаси манфаатлари турли хил ижтимоий инновацияларга, биринчи навбатда ташкилот ва корхоналардаги инновацияларга тарқалди (бошқарув тузилмаси ўзгаришлари, қарорлар қабул қилишнинг янги усуллари), янги фаолият турларини ишлаб чиқиш ва бошқалар.

1960-1970-йилларда Ғарбда фирмалар ва бошқа ташкилотлар томонидан амалга оширилган инновацияларнинг кўплаб эмпирик тадқиқотлари ўтказилди. Аммо маълум инновацион ўзгаришларнинг сифат хусусиятларини муҳокама қилганда, бу ўзгаришларни фақат иқтисодий назариялар доирасида аниқлашнинг иложи йўқлиги аён бўлади, чунки улар жамият ҳаётининг барча соҳаларига сезиларли таъсир кўрсатади.

Асосий жиҳатдан янги ёндашув зарурлиги тўғрисида фараз пайдо бўлди, унда инновацион муаммоларни таҳлил қилиш нафақат фан ва технология соҳасидаги, балки менежмент, таълим соҳаларида ҳам инновацион ютуқлардан фойдаланишни ўз ичига олади. Бир гуруҳ олимлар бутун инновацион жараёни таҳлил қилиш ва ҳар томонлама ўрганиш имконини берадиган тизимли-фаоллик ёндашувининг асосларини яратиш бўйича катта ишларни бошладилар. Назарий ва услубий даражада ўша йиллардаги ишлар Сазонова, Г.П. Шchedровитский, Э.Г. Юдин ва бошқаларнинг монографиялари ва мақолаларида инновацион ютуқлар тўлиқ акс эттирилган. Иқтисод ва таълим-тарбия соҳасида фанлараро билим соҳаси сифатида фундаментал шакллана бошлади. Етмишинчи йилларга келиб инновация фан сифатида мураккаб ва тармоқланган билим соҳаси сифатида шакллана бошлаган.

Тахминан 1950-йилларнинг охирида Ғарбда, фақат сўнгги йиллар ичида мамлакатимиз таълим тизимида инновацион жараёнлари олимларнинг махсус тадқиқот предмети сифатида майдонга чиқди. Ушбу тадқиқотларнинг бориши ва натижаларини акс эттириш учун махсус ахборот хизматлари, нашрлар ва журналлар яратилди. Масалан, ЮНЕСКО ҳузурида ҳозирда таълимни ривожлантириш бўйича Осие педагогик инновациялар маркази фаолият кўрсатмоқда, у дунёнинг турли мамлакатларидаги педагогик янгиликларни умумлаштиради ва улар ҳақида бутун педагогик жамоатчилиқни (Халқаро таълим бюроси билан биргаликда) саҳифаларида хабардор қилади. Мамлакатимизда педагогик инновациянинг ривожланиши, энг аввало, оммавий ижтимоий-педагогик ҳаракатнинг пайдо бўлиши ва шаклланиши билан боғлиқ. Ҳар қандай ижтимоий-маданий ҳодиса сингари, ўзбек педагогик ҳаракати ҳам унинг пайдо бўлиши учун ўзига

хос субъектив ва объектив шартларга, ўз тарихига ва ривожланишнинг асосий йўналишларига эга.

П.Г. Шchedровитский ўзининг «Замонавий маҳаллий таълимда инновацион ҳаракатнинг уфқлари» асарида инновацион педагогик ҳаракатнинг пайдо бўлишининг камида учта асосий манбасини тавсифлайди.

Ўтган асрда немис фалсафий умумий психологияси Европа контекстига асосланган бўлса ҳам индивидуал шахснинг мулкига айланиши мумкин бўлган интеллектуал функциялар ва қобилиятлар тўғрисидаги ғоялар тўпламини П.Г. Шchedровитский ўз асарларида ёритиб берган.

Немис классик фалсафаси соф ақл, соф фикр ва мутлақ руҳ муаммосини муҳокама қилди. Шу нуқтаи назардан қараганда, тафаккур ва онг ҳар бир аниқ шахсга фақат фойдаланиш учун берилади. Аммо Кантни ҳам, Фихтени ҳам қобилиятлар муаммоси ва онг муаммоси ташвишга солган. Қандай қилиб битта одам ўзига фикрлаш қобилиятини мослаши мумкин? Умуман олганда, инсон ўз табиатига кўра индивидуал бўлган ижтимоий-маданий, тарихий нарсаларни қандай ўзлаштириши мумкин. Кант, Фихте, Гегел шогирдлари, ўз навбатида, фикрлашнинг намоён бўлиш усулини асослайдиган ва индивидуал интеллектуал функциялар қандай мавжудлигини кўрсатадиган янги категорияларни ишлаб чиқишга ҳаракат қилдилар. Инглиз эмпиризми ва ҳар бир шахснинг кадр-қиммати ҳақидаги ғояларга асосланиб, Кант ва Гегел издошлари интеллектуал функцияларни индивидуаллаштиришни таъминлаши керак бўлган тушунчалар ва усулларни аста-секин ишлаб чиқа бошлайдилар.

Агар буларнинг барчаси дастлаб шаклланган фалсафий ва экспериментал-психологик иш контекстини тушунмаса, унда Л.С. Вйготский ва унинг бир гуруҳ шогирдлари ва издошлари анча кейин кўшилган бўлсада янги инновацион ҳаракатнинг ўзига хос хусусиятларини яратишган.

Ушбу билим тури Гёте томонидан ишлаб чиқилган («мулоҳаза юритиш қобилияти»), сўнгра Антропософия жамияти таълимотларида, Бесант ва Блаватский издошларининг эзотерик таълимотларида, тўғридан-тўғри «янги одам» ни шакллантирмоқчи бўлган.

Педагогик ва маърифий таълимотлар узов вақт давомида кенгроқ таълим-тарбиявий ва интеллектуал контекстдан олинган. Маҳаллий педагогик психологик ва экспериментал педагогика соҳаси асосан Европа экспериментал педагогика институтлари таъсирида ва моделлари остида ривожланган.

1922 йилдан педагогика ва психология аслида -инсонпарварлик билимлари ва тафаккур тарбиячилари фаолият юрита оладиган ягона соҳа бўлиб

қолди. Турли соҳа мутахассислари бўлган юқори даражадаги мутахассислар экспериментал педагогик-психологик ишланмалар соҳасига янги таълим технологияларини яратиш ва назарий асослашга киришдилар.

Таълим-тарбия тизими сифат жиҳатидан илғор ғоялари билан барча соҳаларда кескин ўзгаришлар қилишга имкон берадиган янги элементларнинг мазмунли киритилиши ва бу ҳаракатни янгилик сифатида тавсифлаш имкониятини берадиган жиҳатлари ҳозирги кунда шубҳасиз жуда тез ривожланмоқда. Таълим-тарбия соҳасида инновацияларни «қўллаш» жараёнлари жуда хилма-хилдир. Касбий педагогик фаолиятдаги янгиликлар:

- юксак маданиятли, амалий касбий кўникмага эга, тарбия, ўқитиш методлари ва баҳолаш мезонларини пухта эгаллаган замонавий педагог кадрларни шакллантириш жараёнлари самарадорлигини ошириш;
- педагогик таълим соҳасининг таълим йўналишлари ва мутахассисликлари бўйича ўқув режа ва дастурларини илғор хорижий тажриба асосида такомиллаштириш, инновацион ўқув-меъёрий ва таълим ресурсларини яратиш ҳамда амалиётга жорий этиш;
- соҳада таълим, илм-фан ва ишлаб чиқариш уйғунлигини таъминлаш орқали таълим сифатини яхшилаш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, илмий ва инновацион фаолиятни самарали ташкил этиш;
- тарбия ва ўқитиш усуллари, ахборот-коммуникация технологиялари ҳамда хорижий тилларни пухта ўзлаштирган, таълим жараёнида замонавий педагогик технологияларни қўллаш кўникмаларига эга профессионал педагог кадрлар тайёрлаш ва бошқа кўплаб янгиликлар амалга оширилмоқда.

Масалан, фасилитатор (таълим соҳасида янги жараёнларнинг пайдо бўлишига ташаббускор) ва репетитор (таълим жараёнларини қўллаб-қувватловчи) каби янги педагогик касбларнинг пайдо бўлиши. Аниқ фанларни ўқитиш методикасидаги янгиликлар ҳақида ҳам гапириш мумкин. Аммо бу барча ҳолатларда инновациялар амалий жиҳатдан қараганда назарий жиҳатдан кўпроқ муҳокама қилиниши керак, чунки касбий педагогик фаолият ёки ўқитиш усулларида инновацияларни амалга ошириш замонавий жиҳозлар билан таъминланганлигига боғлиқ.

Репетиторнинг таълим муассасасида самарали ишлаши учун биринчи навбатда мазмунли ишлай оладиган таълим муассасасига эга бўлиш керак. Репетитор лавозимини талаб қилиш ва инновацион тарзда очиладиган услубий ишлар тегишли стратегик ўқув дастури контекстида (кетма-кетлигида) тузилиши керак. Акс ҳолда, эртами-кечми рад этилади ва ҳ.к.з.

Адабиётлар:

1. Bepalko V.P. Pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismlari. - M., 1989 yil.
2. Burgin M.S. Pedagogikadagi innovatsiyalar va yangilik // Sovet pedagogikasi. - 1989. - 12-son.
3. Vygot'skiy L.S. Pedagogik psixologiya. - M., 1996 yil.
4. Элмурзаева Н.Х. Самообразование личности в процессе профессиональной подготовки студента - Science and Education 1 (Special Issue 4) 2020
5. D.Khimmataliev. Preparation of Future Teachers for Professional Activity on the Basis of Competent Approach//European journal of life safety and stability (EJLSS) ISSN 2660-9630 www.ejlss.indexedresearch.org Volume 11, 2021 pp.1-4
6. N.X. Elmurzaeva. Organization of the Educational Process in Specialized Schools Pedagogical Problem. European Journal of Molecular & Clinical Medicine ISSN 2515-8260 Volume 07, Issue 07, 7020-7027, 2020
7. N.X. Elmurzaeva. Pedagogical Requirements for the Organization Process in Specialized State Educational Institutions. Psychology and Education Journal 58 (1), 1078-1084, 2021
8. N.X. Elmurzaeva Organizational and Pedagogical Conditions of Improving Educational Work with Mentally Retarded Children in Republik of Uzbekistan // Eastern European Scientific Journal . Ausgabe. 2019. №1. –Б. 498-502
9. Nasiba Kholboevna Elmurzaeva. PEDAGOGICAL EDUCATION CLUSTER AS A SCIENCE. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 10 No. 3, 2022 ISSN 2056-5852
10. Nasiba Kh. Elmurzaeva. Development Of The Pedagogical (Educational) Cluster. In The Regional Educational Space Journal of Pharmaceutical Negative Results | Volume 13 | Special Issue 7 | 2022
11. Nasiba Kh. Elmurzaeva. Formation Of A Cluster System. In The Sphere Of Education In Uzbekistan: Problems And Prospects. Journal of Pharmaceutical Negative Results | Volume 13 | Special Issue 7 | 2022.
12. Nasiba Kh. Elmurzaeva. Formation Of Pedagogical Clusters Of Scientific And Methodical Cooperation Educational Organizations Of Regions (In The Example Of The World Countries). Journal of Pharmaceutical Negative Results | Volume 13 | Special Issue 7 | 2022

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақола орқали таълим-тарбия соҳасидаги инновацион жараёнларни жорий этиш билан боғлиқ бўлган бутун кетма - кетликни қайта яратиш, сўнгра таълим соҳасидаги ушбу инновацион жараёнларнинг ўзига хос хусусиятларини тақдим этишга бағишланган ҳамда умумий кетма – кетликни тиклаган ҳолда, бизнинг фикримизча, “инновация” атамасининг жорий этилишининг қисқача тарихидан бошлаш мақсадга мувофиқлиги ҳақида фикр мулоҳазалар ёритилган.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена воссозданию всей последовательности, связанной с внедрением инновационных процессов в сфере образования, а затем представлению специфических особенностей этих инновационных процессов в сфере образования, и восстановлению общей последовательности, на наш взгляд, внедрения термина «инновация» выделены мнения о целесообразности начать с краткой истории.

SUMMARY

This article is devoted to recreating the entire sequence associated with the introduction of innovative processes in the field of education, and then presenting the specific features of these innovative processes in the field of education, and restoring the overall sequence, in our opinion, the introduction of the term «innovation», opinions are highlighted on the advisability of starting with a brief history.

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕРСОНАЛА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Мустафоева Д.

Доцент Национального исследовательского университета “Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства”, PhD

Таянч сўзлар: касбий компетенция, профессионал таълим, кўникма, маҳорат, методология, интеграция, технология.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, профессиональное образование, навыки, скиллы, методология, интеграция, технология.

Key words: professional competence, professional education, skills, skills, methodology, integration, technology.

В нашей стране решаются задачи внедрения механизмов непрерывного обновления профессиональных знаний, навыков и умений педагогических кадров, повышения квалификационных требований к качеству подготовки руководящих и педагогических кадров путем удовлетворения их профессиональных потребностей на основе научно-педагогического потенциала руководящих и педагогических кадров, обеспечения интеграции образования. В то же время, при развитии профессиональной компетентности педагогических кадров важно регулярно обновлять профессиональные знания, навыки и умения, совершенствовать педагогические механизмы и на основе исследований повышать качество профессионального образования.

Научные исследования по повышению качества подготовки кадров в системе профессионального образования, методологии развития профессиональной компетентности, педагогическим и психологическим аспектам, развитию профессиональных навыков педагогических кадров ученых Узбекистана: Х.Ф.Рашидов, Ш.Э.Курбонов, Н.А.Муслимов, Б.С.Нуридинов, Н.Азизходжаева, У.Бегимкулов, Р.Джураев, Ф.Закирова, Д.Сайфуров, А.Мусурманова, Н.Муслимов, К.Олимов, М.Уразова, З.К.Исмаилова, Ш.Шарипов, Д.Д.Шарипова, С.Ашурова, Г.Елдашева,

М.Мирсолиева и может быть найден в исследовательской работе и научных изысканиях других ученых.

Хотя вопросы развития профессиональной компетентности педагогических кадров изучались многими исследователями, вопросы разработки структуры профессиональной компетентности преподавателя специальной науки, развития педагогико-психологической, организационно-коммуникативной, эмоционально-волевой деятельности преподавателей профессиональных образовательных учреждений до сих пор не изучены. на данный момент полностью изучен.

Также при изучении содержания развития профессиональной компетентности преподавателей специальных дисциплин мы обнаружили, что существуют следующие подходы: разделение содержания профессиональной компетентности в виде базовых, универсальных, специально-предметных компетенций, которые осваиваются в рамках блоков науки в учебный план и представляют содержание основных направлений деятельности; индивидуально-психологический подход, направленный на развитие компетенций, которые служат быстрой и бесконфликтной адаптации специалиста к конкретным условиям работы.

Эти подходы и их критерии, уровни освещены в большинстве исследовательских работ, но именно в охвате профессиональной компетентности преподавателей общих и специализированных дисциплин определяется наличие дисбалансов.

На основе научно-педагогического анализа профессиональная компетентность педагогических кадров системы высшего образования исследователями классифицируется по следующим направлениям, представленным в таблице ниже (таблица 1).

Таблица -1

Типология профессиональной компетентности

Типы компетентности	Содержание
Компетентность в профессиональной деятельности	Специальная компетентность, вытекающая из требований сферы профессиональной деятельности (хорошее знание своей работы); технологическая компетентность; субъективная компетентность; профессионалогическая компетентность (знание мира профессий); юридическая компетентность; экономическая компетентность и т.д.

Компетентность в профессиональном общении	Коммуникативно-коммуникативная компетентность (способность к сотрудничеству), связанная с эффективной организацией управленческой и педагогической деятельности; социально-перцептивная компетентность (способность воспринимать других людей); дифференциально-психологическая компетентность; диагностическая компетентность (способность изучать других); моральная компетентность; эмпативная компетентность; межкультурная, социокультурная, гендерная компетентность (толерантность по отношению к другим культурам); компетентность в конфликтных ситуациях и т.д
Профильная компетентность	Психологическая компетентность организации практической деятельности с точки зрения направления деятельности, специализации и обособленности (способность изучать других людей); индивидуальная, аутопсихологическая компетентность (навык самообучения); культурная компетентность (принятие культурных норм, принятых в обществе, и ассимиляция в качестве ориентира для самого себя); рефлексивная компетентность и т.д.).

А развитие профессиональной компетентности педагогов рассматривалось как интегративный процесс, основанный на современных подходах, инновационных технологиях, овладении новыми знаниями, умениями и компетенциями, относящимися к отрасли, направленный на повышение уровня и качества профессиональных навыков с учетом индивидуальных потребностей и квалификационных требований.

В развитии профессиональной компетентности, наряду с профессиональными характеристиками, также важны дидактическое сопровождение образовательного процесса, выбор индивидуальных подходов к осуществлению образовательного процесса.

Ниже мы обрисуем структуру, направленную на повышение профессиональной компетентности преподавателей специализированных наук (рис.1)

Нижеследующее было использовано при разработке структуры для совершенствования механизма развития профессиональной компетентности преподавателей в области специальных наук.

- квалификация в соответствии с квалификационными требованиями ГОС быть подготовленным к тому, чтобы иметь возможность

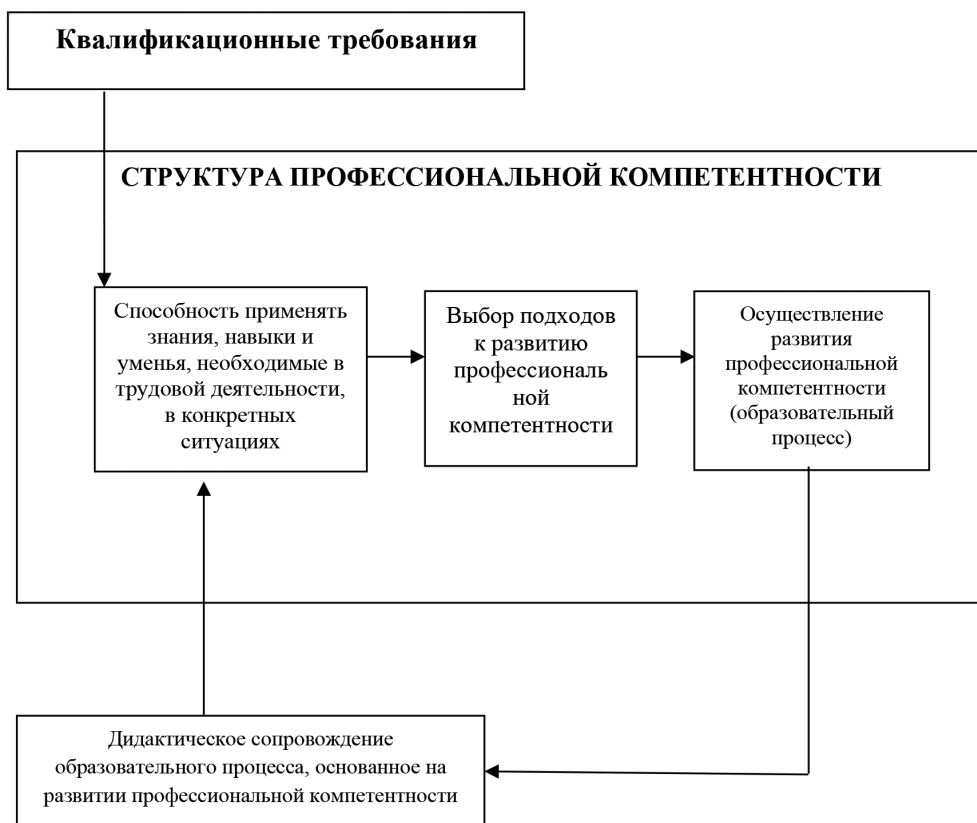

Рисунок 1. Структура профессиональной компетентности преподавателей

выполнять конкретные обязательства в трудовой деятельности, овладеть необходимыми компетенциями;

- ▶ компетентность - способность применять необходимые знания, навыки и умения в трудовой деятельности в конкретных ситуациях;
- ▶ компетенции осуществляют профессиональную деятельность, основанную на интеграции теоретической и практической деятельности. Один или несколько должны быть связаны с частями педагогической деятельности.

Постоянное развитие личности, влияние глобальных изменений с его собственным видением, развитие трудовой активности можно рассматривать как результат личностно-ориентированной деятельности.

Исследователь Т.Базаров коснулся совершенствования механизмов, направленных на развитие современных профессиональных знаний и умений специалистов в контексте социально-экономических изменений в своих научных исследованиях в области управления персоналом, форми-

рования системы специализированных компетенций в образовании в этой связи; формирования системы профессиональной коммуникации (семинары, мастер-классы, конференции и т.д.) разработка; в нем подчеркивается, что инновационные формы, подходы к совершенствованию системы повышения квалификации и переподготовки кадров являются важными факторами развития профессиональной компетентности.

Выводы. Мы считаем целесообразным развивать профессиональную компетентность преподавателей профильных наук в развитии их профессиональной компетентности на основе интерактивных технологий обучения, организовывать в них лекции и практические занятия с использованием передовых педагогических технологий в развитии профессиональной компетентности преподавателей, методической поддержки правильного выбора ее компонентов, личностные, профессиональные характеристики, характерные для преподавателей

В данном случае основной задачей является определение содержания и приоритетов развития своей профессиональной компетентности на основе инструкций преподавателям, самооценки, анализа, рефлексии, профессионального и социального роста, методов совершенствования своих профессиональных навыков, диагностики коммуникативных навыков.

Литература:

1. Мирсолиева М.Т., Эрматов А. Внедрение передового зарубежного опыта в процесс обеспечения качества образования конечная цель - благосостояние населения и развитие страны. Материалы Республиканской научно-теоретической конференции. – Андижон, 2017. -64-66 С.
2. Закирова Ф.М., Позилова Ш.Х. Тексты лекций из модуля «Инновационные образовательные технологии и педагогическая компетентность» // Методическое пособие. – Т.: ТАТУ. 2018. - 72 с.
3. Муслимов Н.А., и др. Технология формирования профессиональной компетентности педагогов профессионального образования/ Монография. – Т.: издательство “Фан ва технология”, 2013
4. Базаров Т.Ю., Ермина Б.Е. Управление персоналом: Учебник для вузов / Под ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина-2-е изд., - М: ЮНИТИ, 2002. - 560 с.
5. Каримова Н.Н. Развитие профессиональной компетентности будущих учителей профессионального образования. автореф дисс. (PhD) - Т.: 2018. – 48 с.
6. Мустафоева Д.А., З.К.Исмаилова, «Педагогическая компетентность преподавателей специальных наук в системе повышения квалификации» (о развитии инновационной деятельности). Методическое пособие. – Тошкент, ТИИИМСХ, 2018 г.

РЕЗЮМЕ

Мамлакатимизда таълим сифатини ошириш, кадрлар тайёрлаш тизимининг фан ва технологиялар тараққиётининг устувор йўналишлари билан интеграциялашувини таъминлаш жараёнида педагог кадрлар касбий компетентлигини узлуксиз ривожлантириш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Айниқса профессионал таълим муассасаси кадрларининг касбий компетентлигини риволантиришда зарурий механизмлар ва ёндашувлар муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Мақолада муаллиф ёндашувлар, тамойиллар, муаммо ва ечимлар таҳлилини келтиради.

РЕЗЮМЕ

Особое внимание уделяется вопросу непрерывного развития профессиональной компетентности педагогических кадров в процессах повышения качества образования в нашей стране, обеспечения интеграции системы подготовки кадров с приоритетными направлениями развития науки и техники. В частности, важным фактором служат необходимые механизмы и подходы к описанию профессиональной компетентности персонала профессионального образовательного учреждения. В статье автор приводит концепцию подходов, принципов, проблем и решений.

SUMMARY

Special attention is paid to the issue of continuous development of professional competence of teaching staff in the processes of improving the quality of education in our country, ensuring the integration of the personnel training system with priority areas of science and technology development. In particular, an important factor is the necessary mechanisms and approaches to the description of the professional competence of the staff of a professional educational institution. In the article, the author presents the concept of approaches, principles, problems and solutions.

МЕТОДИКА СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ

Элмурзаева Н. Х.

(PhD) доцент кафедры “Педагогики”

Чирчикского государственного педагогического университета

Саидов З. Х.

преподаватель ЧВТКИУ

Абдуллаева М. Х.

магистр кафедры “Педагогики”

Маруфхонова С. У.

магистр кафедры “Педагогики”

Таянч сўзлар: metod, usullar majmui, ekspert usullari, ijtimoiy-iqtisodiy tahlil usullari, bevosita muhandislik va iqtisodiy hisob-kitoblar usullari, balans usuli, iqtisodiy-matematik usullar va modellar, tizimli tahlil va sintez usullari.

Ключевые слова: метод, совокупность методов, экспертные методы, методы социально-экономического анализа, методы прямых инженерно-экономических расчетов, балансовый метод, экономико-математические методы и модели, методы системного анализа и синтеза.

Key words: method, set of methods, expert methods, methods of socio-economic analysis, methods of direct engineering and economic calculations, balance method, economic and mathematical methods and models, methods of system analysis and synthesis.

Метод стратегического планирования – это технический прием, который помогает решать любую задачу планирования и создает аппарат для обработки численных значений показателей прогнозов и стратегических программ. Методика стратегического планирования – это совокупность методов, приемов разработки, обоснования и анализа прогнозов, стратегических программ и планов всех уровней, а также системы расчетов плановых показателей и их взаимная увязка. При составлении плана необходимо отметить разрывы между фактическим и прогнозируемым состоянием объекта. В зависимости от характера проблем используются различные методы планирования. Выбор подходящих методов планирования варьируется в зависимости от выявленных проблем. Методы подразделяются на следующие группы:

1. Экспертные (оценочные) методы.

2. Методы социально-экономического анализа.
3. Методы прямых инженерно-экономических расчетов.
4. Балансовый метод.
5. Экономико-математические методы и модели.
6. Методы системного анализа и синтеза.

Экспертные методы или методы экспертных оценок, представляют собой комплекс логических и математических процедур, включающих в себя анализ и обобщение информации, полученной от специалистов для формирования оптимальных решений в планировании и прогнозировании. Методы экспертных оценок можно разделить на индивидуальные и коллективные. В методах индивидуальных экспертных оценок уделяется внимание персональному мнению всех членов группы, в то время как в коллективных вопросы решаются на основании мнения группы в целом.

Индивидуальные методы включают в себя методы анкетирования, глубинного интервью и метод Delphi. Преимущество данных методов заключается в возможности глубокого исследования вопроса и анализа профессионального мнения эксперта без давления со стороны. Недостатком же является субъективность. Анкетирование происходит посредством сбора мнений в форме ответов на вопросы и предусматривает последующую статистическую обработку анкет опросов специалистами. Анкетный опрос может осуществляться как в устном, так и письменном виде. Глубинное интервью представляет собой метод, при котором задаваемые вопросы не являются односложными и предполагают развернутый ответ. Интервьюер имеет заранее подготовленный перечень вопросов, а интервью проходит в виде неформальных переговоров.

Использование метода Delphi базируется на процедуре проведения интерактивного опроса. Важным условием проведения данной процедуры является отсутствие общения между экспертами и соблюдение анонимности оценок. Этот метод обычно используется для прогнозирования тенденций на основе информации, предоставленной группой экспертов. Эта серия шагов основана на методе Delphi, который относится к греческому дельфийскому оракулу. Этот метод использует группу экспертов для составления прогноза. Каждому эксперту предлагается дать прогноз, специфичный для конкретной потребности. После того, как сделаны первоначальные прогнозы, каждый эксперт читает то, что написал каждый другой эксперт, и, конечно, находится под влиянием их взглядов. Затем каждый эксперт делает последующий прогноз, эксперты снова читают то, что написал каждый другой эксперт, и снова находятся под влиянием

восприятия других. Этот процесс повторяется до тех пор, пока каждый эксперт не придет к согласию относительно необходимого сценария или цифр. Предполагается, что ответы группы более полезны и беспристрастны, чем ответы, предоставленные одним человеком. Общее количество раундов может отличаться в зависимости от цели компании или группы исследователей.

Коллективные методы включают в себя метод деловых игр, метод совещаний, метод мозговой атаки и метод суда. Преимущество данных методов заключается в многостороннем изучении проблемы. При этом стоит отметить, что организация процессов получения мнений экспертов и формирование группового мнения, исходя из индивидуальных суждений, имеет свои сложности. Также существует опасность подавления авторитетом остальных членов группы.

Метод деловой игры – это имитация принятия решений внутри организации для достижения выбранной цели. Отличительной особенностью данного метода является активное участие членов экспертной группы. За каждым участником закрепляется определенная роль и функции в соответствии с заранее составленными правилами и программой.

Метод совещаний заключается в проведении дискуссий в целях формирования единого взгляда на решение проблемы. В процессе совещания участники могут не только выражать свою точку зрения, но и критиковать мнение других.

Метод мозговой атаки предусматривает коллективное генерирование идей. Предполагается, что в данном случае предлагаемые идеи решения общего вопроса не подвергаются критике. Впоследствии происходит отбор наиболее ценных предложений по решению проблемы. Метод суда – это вариация метода совещания, реализуемая по аналогии с судебным процессом. Подсудимые – это выбираемые варианты решения, судьи – лица, принимающие решения, прокуроры и защитники – члены экспертной группы. При проведении такого «судебного разбирательства» определенные решения отклоняются или принимаются.

Если организация сталкивается с типами неструктурированных и слабоструктурированных проблем, то при их решении применяются экспертные методы. **Метод социально-экономического анализа** предполагает изучение и принятие во внимание факторов социально-экономической действительности, внутренних связей между явлениями, их созависимости, с целью развития и возможностями производства. В этом виде анализа используются такие методы, как сравнение, выборочное изучение

функционирования крупных объектов стратегического планирования, группировки, исчисление балансовых разниц. Методы социально-экономического анализа используются для решения проблем всех классов.

В случае возникновения необходимости проектирования увеличения производства, на предприятиях используются методы прямых инженерно-экономических расчетов. С помощью данных методов осуществляется расчет спроса продукции на рынке, возможностей ее производства и реализации. На предприятиях промышленности такие расчеты охватывают улучшение использования производственных мощностей, сырья, материалов, топлива, энергии, трудовых ресурсов персонала; снижение себестоимости продукции. Особое место среди инженерно-экономических расчетов используемых в стратегическом планировании, занимают расчеты экономической эффективности производства, инвестиций, доходности ценных бумаг, используемых кредитных ресурсов, конверсии валюты и наращивания процентов простых и сложных. Эти методы широко используются при решении стандартных и структурированных проблем.

Экономико-математические методы используют экономико-математические модели, которые играют важную роль в практике стратегического планирования. Важнейшими моделями являются: система национальных счетов. Для согласования взаимозависимых показателей в стратегическом планировании используется балансовый метод. Целью данного метода является достижение баланса, равновесия между показателями.

Специфика метода системного анализа и синтеза состоит в установлении связей между элементами экономической системы. Решение комплексных проблем, связанных с разработкой стратегических планов развития производственных систем на различных уровнях, обеспечивается перспективным комплексным анализом. Комплексный анализ неотделим от синтеза проблем долгосрочного развития. Анализ и синтез единое методологическое целое. Метод системного анализа и синтеза может быть использован для решения всех проблем стратегического планирования.

Литература:

1. D.Khimmatalliev. Preparation of Future Teachers for Professional Activity on the Basis of Competent Approach//European journal of life safety and stability (EJLSS) ISSN 2660-9630 www.ejlss.indexedresearch.org Volume 11, 2021 pp.1-4
2. N.X. Elmurzayeva. Organization of the Educational Process in Specialized Schools Pedagogical Problem. European Journal of Molecular & Clinical Medicine ISSN 2515-8260 Volume 07, Issue 07, 7020-7027, 2020
3. N.X. Elmurzayeva. Pedagogical Requirements for the Organization Process in Specialized State Educational Institutions. Psychology and Education Journal 58 (1), 1078-1084, 2021

4. N.X. Elmurzaeva Organizational and Pedagogical Conditions of Improving Educational Work with Mentally Retarded Children in Republik of Uzbekistan // Eastern European Scientific Journal . Ausgabe. 2019. №1. –Б. 498-502
5. Nasiba Kholboevna Elmurzaeva. PEDAGOGICAL EDUCATION CLUSTER AS A SCIENCE. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 10 No. 3, 2022 ISSN 2056-5852
6. Nasiba Kh. Elmurzaeva. Development Of The Pedagogical (Educational) Cluster. In The Regional Educational Space Journal of Pharmaceutical Negative Results | Volume 13 | Special Issue 7 | 2022
7. Nasiba Kh. Elmurzaeva. Formation Of A Cluster System. In The Sphere Of Education In Uzbekistan: Problems And Prospects. Journal of Pharmaceutical Negative Results | Volume 13 | Special Issue 7 | 2022.
8. Nasiba Kh. Elmurzaeva. Formation Of Pedagogical Clusters Of Scientific And Methodical Cooperation Educational Organizations Of Regions (In The Example Of The World Countries). Journal of Pharmaceutical Negative Results | Volume 13 | Special Issue 7 | 2022

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola har qanday rejalashtirish muammosini hal qilishga yordam beradigan va prognozlar va strategik dasturlar ko'rsatkichlarining raqamli qiymatlarini qayta ishlash apparatini yaratadigan strategik rejalashtirish usuli bilan bog'liq. Strategik rejalashtirish metodologiyasi - bu barcha darajadagi prognozlar, strategik dasturlar va rejalarni ishlab chiqish, asoslash va tahlil qilish usullari, texnikasi, shuningdek, rejalashtirilgan ko'rsatkichlar va ularning o'zaro bog'liqligini hisoblash tizimi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье речь идёт о методе стратегического планирования, который помогает решать любую задачу планирования и создает аппарат для обработки численных значений показателей прогнозов и стратегических программ. Методика стратегического планирования – это совокупность методов, приемов разработки, обоснования и анализа прогнозов, стратегических программ и планов всех уровней, а также системы расчетов плановых показателей и их взаимной увязки.

SUMMARY

This article deals with the method of strategic planning, which helps to solve any planning problem and creates an apparatus for processing the numerical values of indicators of forecasts and strategic programs. The strategic planning methodology is a set of methods, techniques for developing, substantiating and analyzing forecasts, strategic programs and plans of all levels, as well as a system for calculating planned indicators and their interconnection.

ФОРМИРОВАНИЕ ГЕНЕТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ У СТУДЕНТОВ БИОЛОГИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Шахмурова Г. А., Халитова Р. А.

*Ташкентский государственный педагогический
университет им. Низами*

Tayanch so'zlar: genetika, genetik savodxonlik, genetik tushunchalar.

Ключевые слова: генетика, генетическая грамотность, генетические концепции.

Key words: genetics, genetic literacy, genetic concepts.

В настоящее время в мировых масштабах приобретают огромное значение исследования в такой отрасли биологии – как генетика. Исследования в области генетики играют особую роль в современной биологии и в жизни социума.

Генетика разрабатывает рекомендации, применяемые в генной инженерии, селекции и биотехнологии, охраны окружающей среды. Методы генетики имеют огромное значение в решении проблем микробиологической промышленности, сельского хозяйства. С помощью методов генетической инженерии создаются новые породы животных и сорта растений [1,2,5,7].

Возможности генетики в современном мире довольно-таки большое, они широко используются в медицине, вирусологии, микробиологии, криминалистики, психиатрии. Наиболее важными являются проблемы генетики человека, благодаря которой, разрабатываются методы лечения наследственных заболеваний человека. Внедряются в практику приемы медико-генетического консультирования, методы пренатального диагностирования, что позволяет предупредить развитие наследственных заболеваний. Понимание генетических механизмов патогенеза наследственных болезней, дали возможность успешно лечить многие формы патологии.

В.Ф. Чешко считает, что современная генетика является мостом, между естествознанием, гуманитарными дисциплинами и социальной практикой. Увеличивающее влияние генетики на общественную жизнь, превращает эту отрасль науки в силу, сравнимую по своей социальной роли, с политикой и экономикой [3].

Таким образом генетика является одной из наиболее прогрессивных наук, её достижения изменили философское и естественнонаучное понимание явлений жизни.

Данные методы предупреждающие наследственные болезни, такие как пренатальная диагностика, медико-генетическое консультирование, полная диагностика у новорожденных дают возможность снизить частоту рождаемости детей с наследственными болезнями и врожденными пороками на 60-70%.

Несмотря на растущее воздействие генетических проблем, недавние исследования зарубежных исследований показывают, что широкая публика имеет относительно низкое понимание генетических концепций [4,7].

Ученые России и Великобритании исследовали генетическую грамотность, данные исследование базовых знаний о генетике проводилось в социальных сетях, в котором приняло участие более 5400 человек из 78 стран мира. Самые большие выборки - из России, США и Великобритании. В целом генетические знания были плохими. Вопросы были разработаны для оценки базовой генетической грамотности. Однако только 1,2% участников ответили на все 18 вопросов правильно, а средний балл составил 65,5% [6].

Первый шаг к развитию генетической грамотности – исследование знаний о генетике у населения. Анализ литературы, сделанный нами, показывает, что, было мало проведено исследований по оцениванию генетических знаний и генетической грамотности студентов.

Генетика является одной из важнейших составляющих фундаментальной подготовки специалистов биологического направления и важна как в научных изысканиях, так и непосредственно в практической деятельности.

Среди студентов биологического направления, трех учебных заведений: 1 - Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами, 2 - Чирчикский государственный педагогический институт Ташкентской области, 3 - Навоийский государственный педагогический институт, проведено тестирование по оцениванию уровня генетической грамотности, которое включало 30 вопросов. Тесты составлены из вопросов открытого типа, которые требуют от студента информативного ответа, также вопросов, которые предполагают ответы на вопросы в трех позициях: 1) да; 2) нет; 3) иногда.

В экспериментальной работе участвовали 296 студентов. Из них 151 студент в экспериментальных группах (ЭГ) и 145 студентов в контрольных группах (КГ) до и после эксперимента.

Полученные данные и результаты исследования были обработаны и обобщены с помощью математической статистики, сформулированы выводы и практические рекомендации.

Таким образом, в результате проведения эксперимента и изучения состояния проблемы выявлен недостаточный уровень генетической грамотности среди студентов.

Обобщенные показатели динамики состояния генетической грамотности в контрольных и экспериментальных группах ходе педагогического эксперимента отражены в итоговых сведениях (см. табл.)

Изученный уровень генетических знаний студентов биологического факультета выявил недостаточность их подготовки, данное обстоятельство существенно сказывается на формировании биологической, генетической культуры и профессиональной компетенции будущих учителей биологии, что диктует необходимость развития репродуктивных, вариативных, частично-поисковых, креативных исследовательских навыков.

Таблица

Динамика состояния генетической грамотности студентов (%)

группы	Кол-во студентов	Общие показатели по четырем уровням и в процентах							
		До эксперимента				После эксперимента			
		Креативный уровень	Частично-поисковый уровень	Вариативный уровень	Репродуктивный низкий	Креативный уровень	Частично-поисковый уровень	Вариативный уровень	Репродуктивный низкий
КГ	145	6,2 %	27,3 %	57,2 %	7,6 %	10,3 %	39,3 %	46,2 %	4,1 %
ЭГ	151	6,6 %	27,1 %	59,6 %	6,6 %	25,8 %	49,7 %	23,8 %	0,66 %

Нами представлены методические рекомендации по формированию генетической грамотности у будущих учителей биологии посредством применения проектной технологии и организации исследовательской деятельности при преподавании раздела «Генетика».

В качестве основных в формировании исследовательской компетенции и генетической грамотности выбраны деятельностный, проектный, компетентностный, практико-ориентированный подход в обучении; организация единства образовательной и исследовательской деятельности, обе-

спечение её непрерывности; развитие исследовательской деятельности посредством различных форм, методов и средств обучения.

В ходе эксперимента с целью повышения эффективности, совершенствованной нами методики преподавания раздела «Генетика» были разработаны учебное пособие «Генетика и эволюционное учение», учебно-методическое пособие «Генетика и эволюционное учение» (методические рекомендации проведения лабораторных занятий), сборник задач по генетике, учебно-методическое пособие по проведению проектов на занятиях по генетике, учебно-методическое пособие «Генетический анализ *Drosophila melanogaster*», создан медиа портал с теоретической базой, с виртуальными лабораториями и виртуальными экскурсиями, которые раскрывают возможности формирования исследовательских навыков, способствующих генетической грамотности.

Обоснованы пути реализации курса генетики для студентов биологического направления, ориентированного на формирование исследовательских, проектировочных навыков, профессиональной и генетической культуры; создан банк генетических задач различных уровней сложности, учебные проекты, задания формата PISA, методические рекомендации, учебные пособия.

Определены критерии и показатели результативности развития исследовательской деятельности и генетической грамотности студентов педагогического вуза в процессе обучении раздела «Генетика». Сформирован диагностический инструментарий, позволяющий определить уровень развития компонентов исследовательской деятельности и генетической грамотности студентов.

Данные сравнительного анализа критериев и уровней генетической грамотности студентов свидетельствует о существенных различиях данного показателя у студентов экспериментальной группы по завершению педагогического эксперимента, за счет соответствующей экспериментально-образовательной среды, обеспечения адекватности обучения иерархическим и последовательным образом, в которой использованы исследовательская и проектная деятельность.

Литература:

1. Бочков Н.П. Экологическая генетика человека. // Экологическая генетика. Том 1. 2003. – С. 87-120.
2. Карташова Н.С., Шахмурова Г.А., Халитова Р.А. Разнообразие и взаимосвязь форм обучения в процессе методической подготовки учителя биологии в педагогическом университете // Педагогика. 2020, №1. С.44-52.

3. Чешко В.Ф., Кулиниченко В.Л. Наука, этика, политика: социокультурные аспекты современной генетики. // К.: Центр практической философии. - Изд. Парапан, 2003. – С. 16-143.

4. Bates B. R. Lynch J. A. Bevan J. L. Condit C. M. // Warranted concerns, warranted outlooks: A focus group study of public understandings of genetic research. *Social Science and Medicine*. 2005. 2: P. 331–344.

5. Kartashova N.S., Shakhmurova G.A., Halitova R.A. The use of case technology in the process of practical training on the discipline of “methodology of biology teaching // *International Journal of Scientific and Research Publications*. Volume 10, Issue 5, May 2020. Pp.727-728. DOI: 10.29322/IJSRP.10.05.2020.p10183

6. Lanie A. D. Jayaratne T. E. Sheldon J. P. Kardia S. L. R. Anderson E. S. Feldbaum M. Petty E. M. // Exploring the public understanding of basic genetic concepts. *Journal of Genetic Counseling* 4. 2004. 305 с.

7. Rakhmatov U.E., Shakhmurova G.A. Methodical Instructions of Improving Biology Teachers' Professional Competence for Conducting Modern Lesson (based on Solutions of Issues and Tasks) // *Eastern European Scientific Journal*. 2020. №3. Pp13-16 www.auris-verlag.de DOI 10.12851/EESJ202003

РЕЗЮМЕ

Maqolada genetik savodxonlikning oʻrni va ahamiyati, pedagogika universitetida genetika boʻlimini oʻqitishda tadqiqot va loyihaviy yondashuvdan foydalanish masalalari muhokama qilinadi. Oʻqitishdagi tadqiqot va loyihaviy yondashuv oʻquvchilarning salohiyatini ochib berishga yordam beradi, oʻrganish uchun motivatsiyani shakllantiradi va oʻquv jarayonining samaradorligini oshiradi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены роль и значение генетической грамотности, использование исследовательского и проектного подхода в преподавании раздела генетика в педагогическом вузе. Исследовательский и проектный подход в обучении способствует раскрытию потенциала студентов, формирует мотивацию к обучению и повышает эффективность учебного процесса.

SUMMAR

The article discusses the role and importance of genetic literacy, the use of a research and project approach in teaching the section of genetics in a pedagogical university. The research and project approach in teaching helps to reveal the potential of students, forms motivation for learning and increases the efficiency of the educational process.

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМОРАЗВИТИЕ ПЕДАГОГА

Элмурзаева Н.Х.

(PhD) доцент кафедры “Педагогики”

Чирчикского государственного педагогического университета

Tayanch so’zlar: o’z-o’zini tarbiyalash, tashkiliy mustaqillik, kognitiv mustaqillik, o’z-o’zini o’rganish, ijodiy mustaqillik.

Ключевые слова: самообразование, организационная самостоятельность, познавательная самостоятельность, самообучение, творческая самостоятельность.

Key words: self-education, organizational independence, informative independence, self-training, creative independence.

Успешность педагогической деятельности во многом зависит от умения и способности молодого педагога мобилизовать свои усилия на систематическую умственную, работу, рационально строить свою деятельность, преодолевать трудности во время самостоятельной подготовки к занятиям, снимать эмоциональные и психические нагрузки, управлять своим эмоциональным состоянием.

Эта работа приобретает особую актуальность в наши дни, когда возрастает значение самодисциплины и самоуправления, когда жизненный успех все больше зависит от самостоятельности, умения использовать внутренние резервы личности, максимально развивать способности, проявлять творческую активность. В педагогике такая работа над собой носит названия самовоспитания и саморазвития.

Самовоспитание и саморазвитие – это сознательная практическая деятельность, направленная на возможно более полную реализацию человеком себя как личности.

Профессиональное саморазвитие и самовоспитание – это сознательная деятельность, направленная на совершенствование своей личности в соответствии с требованиями профессии к человеку. Личностное саморазвитие, профессиональное самовоспитание неразрывно связаны между собой.

Уровень творческой индивидуальности и степень саморазвития педагога можно повысить, если разработать и реализовать индивидуальный

план, включающий деловые игры, упражнения, знакомство с новой научной и методической литературой, а также изучение работы опытных педагогов.

В настоящее время в обществе все больше утверждается мысль о том, что образование из способа просвещения индивида должно превратиться в механизм развития творческой личности, ее индивидуальных способностей и дарований. Личности, способной конструировать самое себя, определять и изменять свою жизненную стратегию.

При организации профессионального самовоспитания необходимо придерживаться следующих последовательных действий:

1. Целеполагание: выбор личностно значимых целей и задач самовоспитания.
2. Планирование, выбор действий, создание программы самовоспитания.
3. Выбор методов и средств самовоспитания.
4. Реализация в учебно-научной деятельности целей и задач программы профессионального самовоспитания.
5. Самоконтроль: сравнение достигнутых результатов с ожидаемыми.
6. Коррекция программы самовоспитания с учетом результатов самоконтроля и самооценки.

Важную роль в обретении профессионализма играют психолого-педагогические условия:

- личное отношение к профессии;
- понимание своих личных ограничений и ресурсов профессиональной деятельности;
- личный опыт жизни в целом, а не профессиональные требования (определяет отношение к вариантам саморазвития);
- особенности индивидуального видения средств деятельности (являются основным содержанием формирования личности специалиста);
- проблемные ситуации, цели и методы профессиональной деятельности;
- методологические установки и нормы профессионального мышления (возникают в сознании человека в результате рефлексивного освоения им профессиональной деятельности).

Определить и провести работу по повышению уровня творческой индивидуальности и степени саморазвития педагогов.

I. Для реализации этой цели на констатирующем этапе нами использовались следующие диагностические методики:

- карта наблюдения за деятельностью педагога;
- анкета сотрудника дошкольного учреждения;
- анкета молодого специалиста;
- карта анализа речевого поведения воспитателя;
- тесты, определяющие коммуникативные знания педагога;
- диагностическая карта возможностей и затруднений педагогов;

Результаты констатирующего этапа эксперимента показали, необходимо повышать уровень профессионализма.

Для того, чтобы получить желаемый результат и приблизить свой реальный образ к идеалу, нужно уметь управлять собственным развитием. Необходимо выстроить свою профессионально-образовательную стратегию, которая учитывала бы конкретные особенности педагога и запросы, а также образовательную траекторию как способ достижения желаемой цели.

Разработаны индивидуальные рекомендации для нуждающихся в помощи педагогов. В них мы предложили ознакомление с новой методической литературой, публикациями из журналов. С целью повышения степени саморазвития педагогов со всеми сотрудниками систематически проводились упражнения, деловые игры:

1. «Вариант» (моделировании рабочего дня для использования в организации разнообразной деятельности; совершенствование навыков планирования; поиск и выбор наиболее эффективного варианта выполнения задания; формирование умения вести дискуссию).

2. «Педагогический пробег» (уточнить знания педагогов по проблемам, которые были ведущими в учебном году и над которыми углубленно работал; упражнять в умении общаться и вырабатывать единое мнение в группе).

3. «Алло, справочное педагогическое бюро?» (выявить и уточнить знания педагогов по теме методического мероприятия).

К числу признаков, характеризующих процесс самовоспитания относятся следующие: а) осознание личностью своего образа жизни, своих достоинств и недостатков, адекватность самооценки; б) требовательность к себе, недовольство собой, стремление стать лучше, осознание необходимости самовоспитания; в) умение самостоятельно ставить перед собой определенные цели и задачи, их наличие; г) наличие идеала; д) наличие определенной программы или плана по достижению поставленных пе-

ред собой целей и задач; е) знание методики самовоспитания, средств и способов работы над собой, владение ими; ж) конкретная деятельность в одном или нескольких направлениях своего развития, разносторонность самовоспитания; з) устойчивость (систематическое, эпизодическое) и результативность самовоспитания. Многие из перечисленных признаков имеют аналоги в процессе самообучения.

Литература:

1. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. вузов / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В. А. Сластенина. М.: Изд. центр «Академия», 2002. 576 с.
2. Подласый И. П. Педагогика: Учебник. М.: Высшее образование, 2006. 540 с.
3. N.Kh. Elmurzaeva. Features of the development of inclusive education in Uzbekistan. ISSN 2308-4804. Science and world. 2017. № 3 (43). Vol. III.
4. N.Kh. Elmurzaeva. Organizational and Pedagogical Conditions of Improving Educational Work with Mentally Retarded Children in Republic of Uzbekistan. Eastern European Scientific Journal, 2019
5. N.Kh. Elmurzaeva, S.B. Qoraev. Pedagogical Requirements for the Organization of the Educational Process in Specialized State Educational Institutions. Psychology and Education Journal, 2021 – ISSN: 0033 - 3077
6. N.X. Elmurzaeva. Organization of the Educational Process in Specialized Schools Pedagogical Problem. European Journal of Molecular & Clinical Medicine ISSN 2515-8260 Volume 07, Issue 07, 7020-7027, 2020
7. N.X. Elmurzaeva. Pedagogical Requirements for the Organization Process in Specialized State Educational Institutions. Psychology and Education Journal 58 (1), 1078-1084, 2021
8. N.X. Elmurzaeva Organizational and Pedagogical Conditions of Improving Educational Work with Mentally Retarded Children in Republik of Uzbekistan // Eastern European Scientific Journal . Ausgabe. 2019. №1. –Б. 498-502

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati ko'p jihatdan yosh o'qituvchining o'z kuchlarini tizimli aqliy mehnatga safarbar etish, o'z faoliyatini oqilona qurish, darslarga o'z-o'zini tayyorlash paytida qiyinchiliklarni engish, hissiy va ruhiy stressni bartaraf etish, boshqarish qobiliyati va qobiliyatiga bog'liq ularning hissiy holati.

РЕЗЮМЕ

В данной статье о успешность педагогической деятельности во многом зависит от умения и способности молодого педагога мобилизовать свои усилия на систематическую умственную, работу, рационально строить свою деятельность, преодолевать трудности во время самостоятельной подготовки к занятиям, снимать эмоциональные и психические нагрузки, управлять своим эмоциональным состоянием.

SUMMARY

In this article, the success of pedagogical activity largely depends on the ability and ability of a young teacher to mobilize their efforts for systematic mental work, rationally build their activities, overcome difficulties during self-preparation for classes, relieve emotional and mental stress, manage their emotional state.

TRAINING STUDENTS ON THE BASIS OF SMART TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF INNOVATION ACTIVITIES

Zaripova D. A.

*Tashkent University of Information Technologies named after
Muhammad al-Khorazmi, senior teacher*

Таянч сўзлар: SMART-texnologiyalar, innovatsiyalar, innovatsion faoliyat, axborotlashtirish, ta'limni axborotlashtirish.

Ключевые слова: SMART-технологии, инновации, инновационная деятельность, информатизация, информатизация образования.

Key words: SMART technology, innovation, innovative activity, informatization, education informatization.

In the world at present, humanity has stepped into a historical process called informationization. This process opens the way to sources of information for every citizen and requires the penetration of information technologies into the fields of science, education, and production and a high level of service to them. The introduction of digital technologies into the educational system of UNESCO is creating a new important communication environment, which requires the teacher not only to work with digital technologies, but also to have skills such as «Simple Skills» - information search and processing, flexibility, teamwork and creative thinking. The processes related to the informatization of society not only accelerated the intellectual development of science and all types of human activity, but also created new sources of information that develop human creative potential.

In accordance with the latest requirements of the information society, conducting training sessions on the basis of modern pedagogical technologies in the educational system of higher education institutions is gaining urgent importance. It was implemented at the «Big 20» Summit held in Seoul, Korea in 2010 - «...Smart technology is a new stage of the information society, in which the use of high-tech tools by the representatives of the industry facilitates interaction between users, public institutions, and private companies.

determines the new quality of relations and leads to the improvement of social and economic spheres of life.

Paul J. Meyer Paul J. Meyer, There's a S.M.A.R.T. way to write management's goals and objectives» states that the concept of «Smart» is a new modern stage of the development of society, based on the change of social use, new ideas, knowledge and the process of change by the intellectual society, in which they implement these processes with the help of innovative technologies and will be prepared to support.

Smart technology is defined not only as a carrier of information, but also as an active influencing field of information activity, allowing people to improve all activities in their life in the information environment. Modernization of the information environment on the basis of Smart-society and modern innovative technologies, which has become a leading trend in the developed countries of the world, appears as a global trend today.

In the scientific school of academician V.P. Tikhomirov, located in the city of Moscow, Russia, the philosophy of Smart-society development is advanced, in which the problems of transitioning society to a Smart-society based on the step-by-step development of electronic learning technologies are deeply studied.[3]

In the publications of the current era, dedicated to the problems of education in the information society, the facts of the existence of a «digital» generation of people are emphasized, for them it is a natural element of life activity. by defining it as a complex of activities, showed that education informatization is a means of solving pedagogical problems with the help of new information technologies in the form of a lever that allows to qualitatively change the methods and organizational forms of pedagogical activity [2]. This idea became the basis for the modern interpretation of this concept.

Considering the current state of the problem of informatization of the educational system, it is necessary to emphasize the large-scale and complex nature of the introduction of information technologies, which allows to achieve two strategic goals - the effectiveness of all types of educational activities and the improvement of the quality of training specialists in accordance with the requirements of the information society.

thus, the analysis of the modern directions in the development of the information society and education informatization assumes that in the Smart-society there will be a transition from the traditional teaching model to the e-learning model, and then to Smart-education. Smart-education (Smart-education) is «flexible learning in an interactive learning environment using

freely available content from around the world.» Smart-educational technology allows learners to generate new knowledge and form a Smart-person, such a person will be able to perfectly use information and communication technologies to search for information, analyze and create innovations [3].

In the scientific-methodical literature dedicated to smart-education, the following main descriptions of it are distinguished: [4].

- e-learning, as a set of educational technologies, is in principle filled with new content and interactive provision of its disposal;
- a significant part of educational content is placed on web resources on the Internet;
- conditions for the synchronized delivery of knowledge are created - current information posted on the site is quickly included in the educational materials;
- Pedagogical Internet-communities will be developed, where specialists of the educational system will be able to carry out exchanges with interactive content to ensure diversity in understanding the content and methodology of teaching for each specific subject;
- educational institutions and teachers implement a collective educational process using a common repository of educational materials to implement collaborative educational activities through the Internet based on common standards, agreements and technologies;
- learners can participate in the development of educational content, which allows them to acquire knowledge, skills, methods of activity in accordance with the competent model.

New high-tech trends in the informatization of education, reflected in the concept of smart-education, place high demands on graduates' readiness for innovative activities.

Nowadays, improving the effectiveness of training bachelors of vocational education depends on the content of educational materials in the educational system. Among scientists, A.A. Kyverlyag divides the set of educational materials into groups depending on the labor and professional training of students, their tasks in the educational process, that is, directives (instructive) - regulatory documents (curriculums and curricula); methodological materials for classes (private methodological recommendations); for students' printed manuals (textbooks, didactic materials, methodical manuals for performing laboratory and practical works) and educational demonstration materials. He considers the textbook as the main link of educational materials [].

In international experiences, Smart-education technology is used in the context of educational informatization. Smart-education (Smart-education) is «flexible learning in an interactive learning environment using freely available content from around the world.» Smart-educational technology allows students to generate new knowledge and form a Smart-man, such a person will be able to perfectly use information and communication technologies to search for information, analyze and create innovations.

The basis of the SMART-approach to education is the ability to apply theoretical knowledge to solving real practical problems.

The meaning of «SMART technology» is as follows: Specific, Measurable, Attainable, Relevant. This technology is considered as a technology that implements the creation of databases and information systems, their use, provision of services and integration with other information systems aimed at informatization of training management processes.

In the course of our research, the principles of organizing the SMART-learning process in preparing students for innovative activities, creating electronic educational resources were analyzed (Table 1.1)

Description of the organizing principles of the SMART-learning process

Mobility of the educational process.	It ensures the implementation of the principle of education at a convenient place, at a convenient time. It is done through the use of mobile platforms
Two-way integration with social media.	It ensures the rapid distribution of information on the subject or the given tasks and the use of information on social media in the educational process
Self-development and self-improvement.	Ensures completion of the given task with up-to-date and complete information on the subject being studied.
Online consultations with teaching and programming experts.	Provides interaction with industry experts.
Co-Creation Chain: The student is the co-creator of the course.	A promising development of SMART-education is «peer-2-peer education», in which students communicate with each other on the topic being studied, and the material solved by the student is used in teaching at the next stages.

Practical application of skills for solving practical tasks on creating electronic learning resources.	The practice orientation of providing educational material, that is, the principle of «practical and theoretical knowledge» is implemented

Nowadays, improving the effectiveness of training bachelors of vocational education depends on the content of educational materials in the educational system. Scientists A.A. Kyveryalg divides the set of educational materials into groups depending on the labor and professional training of students, their tasks in the educational process, i.e. directive (instructive) - regulatory documents (curriculums and curricula); methodological materials for classes (private methodological recommendations); for students' printed manuals (textbooks, didactic materials, methodical manuals for performing laboratory and practical works) and educational demonstration materials. He considers the textbook as the main link of educational materials.

State educational standards (DTS), curriculum, educational programs, textbooks, educational and methodical manuals and recommendations form the basis of preparation of vocational education teachers for innovative activities in the conditions of information.

DTS defines the forms, tools, methods of educational content and the procedure for evaluating their quality. It is necessary to ensure a stable level of education in various educational institutions (state and non-state) operating in the territory of the country by means of the standard, which is the core of the educational content. DTS, by its very nature, serves as a basis for the creation of educational programs, textbooks, training manuals, regulations, curriculum and other normative documents [5].

It is important to correctly define the educational content in the preparation of vocational education teachers for innovative activities. For this reason, the educational content is formed according to the direction and volume in accordance with the planned purpose. It is formalized in the form of relevant normative documents: educational standards, curriculum, educational programs and approved in the established order.

In the course of conducting the research, the necessary content of preparation for innovative activity and the suggestions of bachelors regarding the level of preparation for professional and innovative activity were incorporated into the content of the state educational standard of the vocational education in the field of information and communication technologies 5350400 prepared with the personal participation of the author.

The principles of differentiation of educational content, coordination of national and world experiences in educational content are very useful in preparing vocational education teachers for innovative activities.

The classification of educational content is a unique creative process, it is carried out taking into account the individual characteristics and intellectual potential of learners, and based on this, learners are divided into groups. At the same time, educational programs and plans of different levels, didactic and innovative communicative didactic materials, which differ from each other in terms of the content, size, complexity of the studied resource (subject, chapter, subject, course, field, etc.) are prepared, and the methodology of their implementation and use is prepared.

General and specialized subjects are of great importance in preparing future teachers of vocational education for professional and innovative activities in the field of education «5111000»-Vocational education (by fields), «5350400-Vocational education in the field of information and communication technologies». They form the basis of studying the specialty to be acquired. One of the main tasks of the block of general and specialized sciences is to create a system of competencies that form the basis of professional skills that must be formed in students in a specific profession.

Experimental and testing works were conducted at Tashkent University of Information Technologies (TATU), Karshi branch and Fergana branch of Tashkent University of Information Technologies.

At the critical stage of the experimental work, the contents of the educational programs of higher educational institutions «5350400-Vocational education in the field of information and communication technologies», the curriculum of educational subjects, the content of assignments intended for practical and laboratory training of general professional and specialized sciences, textbooks, training manuals, innovative materials used in the training process the role of pedagogical and information technologies in the teaching process and the level of use, the state of the system of preparation for innovative activities in the process of educational informatization and the need for its improvement were studied, pedagogical monitoring of students' educational activities, interviews, test questions, analysis of knowledge levels in general and specialized subjects, control was used.

At the formative stage of the experimental work, the educational and methodological support and pedagogical system aimed at preparing students of vocational education for innovative activities, as well as the criteria for

evaluating the levels of preparation of students for innovative activities, were developed.

In the framework of the research, a study guide on the subject of «Educational Technologies», an electronic information system of the «Network Boomerang» technology aimed at preparing students for innovative activities during the research was developed. Methodical instructions for practical training in «Professional education methodology», set of test questions in «Professional psychology», control and test questions in «Professional education methodology» were developed. The model of the educational and methodological support and pedagogical system developed by the Tashkent University of Information Technologies (TATU), the Karshi branch of the Tashkent University of Information Technologies (TATU Karshi branch) and the Ferghana branch of the Tashkent University of Information Technologies (TATU Fergana branch) «5350400-Vocational education in the field of information and communication technologies » educational direction was applied to the educational process. A set of tasks was developed to assess the level of preparation of students for innovative activities. (Table 1.3)

Student achievement levels	In the experimental group n=97		In the control group m=99	
	At the beginning of the experiment	At the end of the experiment	At the beginning of the experiment	At the end of the experiment
High	16 (16,49%)	32 (32,99%)	17 (17,18%)	19 (19,2%)
Medium	46 (47,42%)	51 (52,58%)	43 (43,43%)	50 (50,5%)
Low	35 (36,09%)	14 (14,43%)	39 (39,39%)	30 (30,3%)

In conclusion, the process of education in educational institutions for future vocational teachers is the most optimal period of development and self-improvement on the basis of professional knowledge, professional quality, competence and criteria, which are considered important for the successful implementation of labor activity. Learners are prepared for innovative activities in this process, which includes situations such as gathering, storing, transferring knowledge, creating their logical structure, and using them effectively in

organizing their professional activities in the future. The educational process based on innovative activities serves to update and improve the educational content based on innovative new scientific ideas and concepts. This requires high levels of professional competence of teachers, which, in turn, affects the academic performance of students. Innovative educational technology is a theoretical project of managing educational activities according to the defined goal of education and the student's level of knowledge, and a system of necessary tools that ensures the implementation of the pedagogical system.

Literature:

1. Paul J. Meyer Management Review by George T. Doran. There's a S. M.A.R.T. way to write management's goals and objectives // Management Review.- 1981.- Vol. 70. Is.II (AMAFORUM).- P. 35-36.
2. Ершов. А. И. Информатизация: От компьютерной грамотности учащихся к информационной культуре общества/ А. П. Ерипов// Коммунист.- 1988. - № 2. – С. 82-92.
3. Тихомиров. В. П. Smart-education: новый подход к развитию образования [Электронный ресурс] / В. П. Тихомиров. Н. В. Тихомирова // E-learning PRO Ассоциация E-learning специалистов. – Режим доступа: [http:// www.elearning pro.ru/forum/topics/smart-education](http://www.elearning.pro.ru/forum/topics/smart-education) (дата обращения: 09.12.2013).
4. Лапчик. М. П. Россия на пути к smart- образованию /М.П. Лапчик// Информатика и образование. – 2013.- № 2. – С. 3-9.
5. (Ҳасанбоев Ж., Тўракулов Х.А., Алқаров И., Усмонов Н.Ў., Исьянов Р.Г., Юзликаев Ф. Педагогика назарияси (Дидактика): Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2011. - 420 б.)

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ta'limni axborotlashtirish sharoitida kasb-hunar ta'limi o'quvchilarining innovatsion faolligini oshirishda SMART texnologiyasi asosidagi o'qitish usullarining samaradorligi ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена эффективность методики обучения на основе технологии SMART в повышении инновационной активности студентов профессионального образования в условиях информатизации образования.

SUMMARY

In this article, the effectiveness of the teaching methodology based on SMART technology in improving the innovative activity of vocational education students in the environment of educational informatization is presented.

MODEL OF DEVELOPMENT OF EDUCATION QUALITY ASSESSMENT SKILLS OF VOCATIONAL EDUCATION STUDENTS

Khamrayeva G. R.

*Senior lecturer of the Department of Information and Educational Technologies.
Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khorezmi*

Tayanch so‘zlar: sifat, element, moddiy-texnika, jarayon, tarkibiy qism, rivojlantirish, struktura, kredit modul.

Ключевые слова: качество, элемент, материально-техническое, процесс, составная часть, развитие, структура, кредитно-модульная система.

Key words: quality, element, material-technology, process, component, development, structure, credit module.

The Law of the Republic of Uzbekistan «On Education», the implementation of the tasks defined in the Development Strategy and State Programs, as well as the adoption of a number of laws and by-laws on education fundamentally changed the content of education. To develop and implement measures in accordance with the unified state policy in the system of higher education, to analyze and study the forms of methodologies that ensure the uniform quality of education in accordance with international standards, as well as to establish a mechanism for analyzing problems in the field of education and finding appropriate solutions for them, to develop this field the development of targeted proposals has become one of the most pressing issues today.

The concept of «higher education quality» is interpreted in the scientific and pedagogical literature as a fundamental description of education directed to different goals, different consumers, different management influences. Ensuring the quality of higher education, according to researchers, requires maintaining the quality of higher education (quality of results, process and educational system) at a level not lower than the established norms, requirements and standards. Among the important factors, conditions and resources for achieving the quality goals are educational and methodological tools, material and technical base, abilities of the employees of the higher education institution, the level of motivation and preparation of students, financial support, information

supply, in short, the sum of all the main elements of the educational activity of the higher education institution included.

Quality of education means compliance with the requirements of educational standards, quality of education is considered to be related to consistency of goals and results, measures to achieve the goals, and continuous monitoring of the development of the learner's capabilities. The degree of conformity of educational services with the needs of society and expected results serves to determine the essence of quality.

The components of the quality of education and their interrelation We consider three main components as an interrelated structure: the quality of the result, the quality of the process, the quality of the conditions. Because the assessment of the quality of the result leads to a change in the quality of the conditions and the quality of the process, or the assessment of the quality of the process determines the development of the quality of the conditions and affects the quality of the results. Therefore, the quality of one component affects the quality of other components.

Thus, the structure of improving the quality of the entire education system today:

The following elements (features) can be included in the quality of conditions:	1	level of material and technical base;
	2	the quality of teachers' work;
	3	activities of management bodies;
	4	personal qualities of students;
	5	the level of educational and methodological support;
	6	internal and external evaluation quality.
The main components of process quality:	1	quality of educational content of educational programs;
	2	management of the educational process;
	3	quality of educational, methodological and material and technical support;
	4	educational process technology;
	5	quality composition of teachers;
	6	quality of students.

The quality of the result can be considered as a system consisting of the following elements:	1	quality of student learning;
	2	the quality of the student's educational and cognitive activity;
	3	student personality development;
	4	level of preparation of the graduate;
	5	qualification of the graduate;
	6	competitiveness and graduate employment;
	7	achievements and dynamics of career growth of graduates;
	8	development of student personality.

This division of the components and elements of the quality of education can be considered conditional, because they are all interrelated and interrelated.

The interdependence of the elements is determined by the naturalness of the relationship between the components of the quality of education. At the same time, these elements are interrelated. Some elements have a significant influence on others and contribute to a certain extent to the formation of the quality of these elements.

The components of the quality of education have a specific structure and influence the formation of subsequent components. Thus, the quality of knowledge, the quality of educational and cognitive activity and the development of the student's personality affect the formation of the quality level of the graduate's training and qualifications, and the level of the graduate's qualifications and training increases and affects competitiveness. employment of graduates. Graduates' achievements and subsequent career growth reflect the quality of the results and, at the same time, the quality of the education. Components, criteria and quality indicators of the educational process:

Components	Criteria	Indicators
1. Content of educational programs	Normative base	– Availability of documents from higher management structures; – Quality of educational programs; – Availability and nature of educational programs.
	Purpose of educational programs	– Ability to set goals; – Planning ability; – The ability to reflect the results from a point of view; – Achieving the goal.
	Priority areas	– Have a plan; – Priorities of the educational program; – Effectiveness of plans.
	Curriculum quality	– Availability and quality of basic curricula; – Availability and quality of different curricula.
	A collection of additional educational programs	– Number of Additional Education Programs; – Implementation mechanisms.

2. Management of the educational process	School structure.	– Management apparatus; – Services, departments, commissions; – Lessons, shifts.
	Quality of management personnel.	– The ability to develop a long-term plan; – Ability to bring the plan to the attention of structures; – Ability to implement and control the educational process.
	Manual documentation	– Availability of functional tasks; – Existence of rules of activity; – Leadership style.
	Feedback	– The presence of a control system within the school; – The mechanism and nature of the information received about the educational process; – Availability of corrective actions.
3. Educational, methodological and material and technical support	Description of the educational and methodological base	– Availability of books, manuals, measuring instruments, audio and video materials, software; – Internet resources; – Efficiency.
	Description of the material and technical base	– Availability of laboratories, computer classes, classrooms, etc; – efficiency of their use.

4. Educational process technology	The quality of the teacher plan	– The nature of the goal; – Methodological components; – Management system; – Planning teaching methodology.
	Modern teaching methods	– Availability of modern teaching methods used; – Their effectiveness.
	Evaluation system	– Availability of control and diagnostic, measurement tools in the educational process; – Knowledge assessment mechanism; – A mechanism for correcting students' knowledge.
	A mechanism for analyzing the results and correcting the training process	– Summarize the diagnosis; – A mechanism for; – Availability of further action plans.
5. Quality composition of teachers	Professional level of teachers	– Education, qualification; – Level of mastery of educational methods; – level of learning technology.
	Teacher motivation	– Attitude towards one's activity; – Reward system.
	The existence of a professional development system	– Professional development plans; – The number of teachers who have improved their qualifications.
	Competence in innovative methods	– Knowledge of innovative teaching methods; – Being able to use innovative methods in the educational process.
	staffing	– Number of employees; – Quality.

6. Student quality	Achieving learning outcomes	– Levels of knowledge; – Acquired skills; – Participation in the Olympics.
	Value directions	– Adherence to generally accepted human standards; – The ability to evaluate situations, express one's point of view; – Level of class and family relationships.
	Education of students	– Behavior and activity of students; – Influence of school, community and environment on education.

These criteria and indicators are not perfect. They can be supplemented with new content and components. The content of some criteria and indicators can be changed according to tasks and conditions.

Reforms of the educational system have been gradually developed, and in order to educate intellectually developed and competitive young people based on the principles of integrity and continuity, a new generation of state educational standards, qualification requirements, curriculum, academic science programs, and educational literature has been developed for the educational directions and specialties of the higher education system, as well as all types of education. put into practice.

Control of the quality of education is considered an integral part of the management system, and its main task is to ensure the quality of education in accordance with the requirements of state educational standards and to implement targeted and coordinated measures to organize control in order to increase the effectiveness of educational processes at the university.

Literature:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони// www.lex.uz.

2. Рахимов О.Д. Таълим сифати ва ҳаёт сифати. Ўқув-услубий қўлланма. – Қарши, 2015. – 44 б.

3. Майоров А.Н. Мониторинг в образовании. - М.: Интеллект-Цел 2005 - 424 с.

4. Пўлатов Ш. Таълим менежменти ёхуд таълим муассасасини илмий-методик бошқариш технологияси. Ўқув методик қўлланма. – Т: Адабиёт учқунлари, 2017. – 594 б.

5. Набиева Е.В. Мониторинг формирования научно-исследовательский компетентности учителя /У.В.Набиева // Стандарты и мониторинг в образования. -2008. -№5.-С. 13-17.

6. Стандарты и руководства для обеспечения качество высшего образования в европейском пространстве высшего образования (ESG) // Одобрено Конференцией министров в Ереване, 14-15 мая 2015 г. С. 156.

7. Бордовский Г.А. Управление качеством образовательного процесса: Монография / Г.А.Бордовский, А.А.Нестеров, С.Ю. Трапицын-СПб.: Издательство РГПУ им. А.И.Герца, 2001.- 359 с.

8. Голерова С.Н. Качество профессионально-педагогического образования в университетах Австралии и России: сравнительный анализ / С.Н. Голерова // Омский научный вестник. – Омск, 2009. №3(78). – С, 159-162.

9. Болонский процесс: середина пути // Под науч. Ред. В.И.Байденко. М.: Исслед. центр подготовки специалистов, 2005. – 377 с.

10. Вахобов М.М. Умумий ўрта таълим тизимида таълим сифати мониторингини олиб боришнинг моделлаштириши. 13.00.01-Педагогика назарияси ва тарихи. Таълимда менежмент. Докторлик диссертацияси, Тошкент, 2016. 260-бет.

РЕЗЮМЕ

Maqolada kredit modul tizimda ta'lim olayotgan kasb ta'lim yo'nalishi talabalarning ta'lim sifat baholash ko'nikmalarini rivojlantirish modeli tamoyillari yoritilgan. Bundan tashqari, muallif tomonidan talabalarning dars mashg'ulotlarini tashkil etishda ta'lim tizimi sifatini oshirish strukturasi namuna sifatida ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны принципы модели оценки качества образования студентов, обучающихся по направлению профессионального образования в кредитно-модульной системе. Кроме того, автором разработана образцовая структура повышения качества образования в организации учебных занятий для студентов.

SUMMARY

In the article, the principles of the model of development of the skills of education quality assessment of vocational education students studying in the credit module system are highlighted. In addition, the structure of improving the quality of the educational system was developed by the author as a model for organizing students' classes.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

ГЕОЛОГИЯ ФАНИНИНГ ТАРИХИЙЛИК НУҚТАИ НАЗАРИДАН ТАВСИФИЙ ТАҲЛИЛИ

Норинов Ф. Қ.

Қариш муҳандислик иқтисодиёт институти

Ўтган асрнинг охирларига келиб, геология назариясига тизимли фикрлашнинг жорий этилиши бу соҳадаги муҳим ўзгаришларнинг янги босқичини бошлаб берди. Тизимлар назарияси, геологик материянинг (моддийатнинг) пайдо бўлиш босқичлари, иерархик қонунларнинг қўлланилиши, динамик, статистик, ретроспектив ҳамда истиқболли тизимлар ҳақидаги тушунчалар геология соҳасидаги билимларнинг маълум бир тизимга солинган ҳолда ўрганилишини ва бу ўрганилишининг изчиллигини таъминлади.

Шуни айтиш керакки, тизимли ёндашув – геологияга даврлар давомида тақдим этилган ўзига хос “имтиёз” эмас, балки соҳанинг ўзига хослиги туфайли юзага келган заруратдир. Яъни Д.И.Менделеевнинг даврий системаси, В.И.Вернадскийнинг ноосфераси, В.Н.Сукачевнинг биоценозлари, Е.С.Федоровнинг кристаллар синфи ва бошқа олимлар тафаккурларининг ҳосиласидир.

Тизимларнинг умумий назарияси ҳақидаги фалсафий қарашлар турли даражадаги жараёнларнинг туб моҳиятини очиб бериш ва уларни яхлит бир жараённинг таркибий қисми сифатида тасаввур қилишга ҳаракат қилади. Тизимларнинг кўпжиҳатли, шунингдек, “тизим” тушунчасининг кўп талқинли эканлиги замонавий фалсафа фанининг табиат қонунларининг турфа сифатли, кўпқиррали эканлиги ҳамда уларни физика, геология ва биокимёнинг алоҳида қонунлари шаклида қайтарилмаслиги ҳақидаги тасаввурлар билан изоҳланади. Кўп тизимлар пайдо бўлади, уларга амал қилинади ва ушбу тизимни тарқатиб турувчи ғоялар билан бирга йўқ бўлади; айтиш мумкин айрим тизимлар эса “умрбоқийдир”. Бу тахминан, асфальт устида катакчалар ўйини, кўпайтириш жадвали ва шахмат ўйини ўртасидаги умрбоқийлик борасидаги тафовутларига ўхшайди. Юқоридаги мисолимизда тизимли ёндашувнинг учта афзаллиги: ўйин қонунининг

жорий этилиши, билимга асосланувчи бошқариладиган ашёларнинг сафга тизилиши ва ҳали ойдинлашмаган тизимдаги интеллектуал соҳага оид кашфиётларнинг очилиш усуллариининг тимсолли тарзда берилиши намоён бўлади.

Бугунги даврда оддий (икки бўғинли) ва кўп бўғинли, барқарор ва ўзи ривожланиб боровчи, бошқарилувчи ва бошқарувчи тизимлар, ақлу заковат ўйини ўларок, атрофимиздаги оламни ўрганиш учун беқиёс имкониятлар яратмоқда. Тизимларнинг энг муҳим афзаллиги уларда тизимли соҳаларнинг, яъни биз танлаган ва идрокимиз маҳсули бўлган соҳаларнинг давомли очила боришидадир.

Геология фани соҳасидаги тизимли ёндашувнинг изчил вариатив эканлиги бу соҳага доир қизиқишлар кўламининг кенглиги билан изоҳланади: кимёвий элементларнинг ва натижада коинотнинг пайдо бўлишидан тортиб то атомнинг тузилиши ва энг кичик заррачаларнинг ҳаракатларигача бўлган тасаввурлар катта қизиқиш миқёсини ҳосил қилади. Геология соҳасидаги энг дастлаб амалга оширилган тизимли таҳлил – бу Ерни яхлит бир тизим сифатида кўришдир. Ҳолбуки, мазкур тизимнинг алоҳида қисмлари ҳам барча мавжуд фан соҳалари учун чуқур ўрганиш объекти сифатида қаралади. Эътироф этиш керакки, фақат геология фанигина мазкур танлаб олинган тизимни етарлича кенг тадқиқ қилади: Ернинг пайдо бўлиши, унинг коинотдаги ўрни, Ер қатламларининг шаклланиши ва эволюцияси, Ерда ҳаётнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш қонуниятлари, ўта суръатли эволюцион жараёнларнинг салбий оқибатларини мувозанатлаб боровчи тизимларнинг яралиши ва маромли ривожланиши, Ернинг яхлит тизим сифатидаги ўта мавҳумлиги ва у ҳақдаги мавжуд билимларнинг ойдинлаштирилганлиги ва шу кабилар. Хоссатан, Ер ва унинг қобиклари (ядро, мантия, ер пўстлоғи, гидросфера ва атмосфера) динамик тарзда ривожланиб боровчи ягона тизим сифатида қаралади. Ернинг ривожланиб боришига оид асосий йўналиш сайёра пайдо бўлиши ҳақидаги мавжуд барча фаразларда ўз ифодасини топган.

Биология фани талқинидаги биосфера ва географлар томонидан ажратиб кўрсатиладиган географик қобик Ернинг яхлит тизим сифатида эгаллаган фазосидан анча тор, бироқ мазкур “торайиш” ўзининг бир қатор афзалликларига эга. Масалан, Ер эгаллаб турган фазо биологик биосфера даражасида тадқиқ этиладиган бўлса, бу “ягона” биологик-географик-геологик тизимнинг ер пўстлоғи, гидросфера ва тропосферадан иборат “манзарали қатлам” доирасида тадқиқ ва таҳлил этилишига замин яратади ҳамда мазкур қатламнинг тизим сифатида фаоллигини баҳолаш имконини

беради. Бу қатлам география талқинидаги бутун фазони, биология назарда тутган деярли барча фазони камраб олади ва шу билан бирган геология соҳасидаги муҳим қарашларга ҳам ўрин қолдиради. Гарчи тизим “на ўзак ва на қопқоққа эга бўлмаса-да”, фанларнинг табиатшунослик ва социосфера соҳасида ўзаро умумлашуви, уйғунлашуви ҳамда натижада бир-бирларини ривожлантиришлари учун қулай муҳит сифатида катта аҳамият касб этади.

Фанларнинг интеграциялашуви ва тарқоқлашуви, сиёсий тузилмаларнинг шаклланиши ва парчаланиши, никоҳ тузилиши ва оилаларнинг бузилиши билан боғлиқ муаммолар марказдан қочувчи ва марказга интилувчи кучларнинг ягона таъсирлашув майдонида содир бўлади. Мазкур кучларнинг тенг таъсирини ўзида намоён қилувчи ноёб мисол сифатида Қуёш тизимини келтиришимиз мумкин. Ёш бола ўйинчоқ челақни сув билан тўлдиради ва уни ипга боғлаб, тизим ҳосил қилади: бу тизим ёш бола атрофида муайян муддат айланади. Бунда челақдаги мавжуд сув тўкилиб кетмайди: чунки марказдан қочувчи куч таъсир қилади, челақ эса марказга интилувчи куч туфайли “учиб кетмайди”. Афтидан, тафовутлар тенденцияси, фанларнинг бир-биридан узоқлашиб бориши дунё ягона манзарасининг “хиралашув” майдонида содир бўлади. Бироқ фундаментал қонунларни топиш йўлидаги изланишлар ва қатор оламшумул кашфиётлар (айниқса, биология соҳасида) бошқа бир тренднинг, яъни бирлашувнинг юзага келиши учун замин ҳозирлайди. Муаммонинг барчага ойдинлашган, ёрқин тасвирларда тақдим этилишининг намунаси сифатида геосинклинаал циклнинг инверсион фазасини келтириш мумкин: бу фаза ер пўстлогининг давомли чўкиб бориши асносида кўтарилишларни кузатиш билан боғлиқдир. Мазкур кўтарилишлар жойларда оролли ёйлар ҳосил қилади ва натижада оролли биоценозлар пайдо бўлади (фанларнинг давомли тавофут ҳосил қила бориш назарияси шароитида биз таъкидлаган тизим геология, география ва биологиянинг ягона кичик тизимга бирлашувига замин яратилади).

Ўн тўққизинчи аср фалсафасининг табиатни англаш концепциялари материя (моддий) ва фазо ҳақидаги мавжуд тасаввурларга асосланган эди. XX асрда эса янги таркиб ҳосил қилувчи элемент – ахборот ҳам қўшилди. Ҳозирда барча тизимлар уч ўлчамли тузилмаларнинг симметриявийлиги ва улар ўртасидаги боғлиқни англашни ташкил этишдан иборатдир. Бизнинг фикримизча, бу объектив ва субъектив сабаблар таъсирида, Яъни оғирлик кучи таъсир майдонининг мавжудлиги ва унинг атроф олами

идрок этиш давомида амалга ошириладиган фикрлаш жараёнига сингдирилиб юборилиши асносида содир бўлади.

Геология ва география (айниқса, унинг физикавий жиҳатлари) ўртасидаги муносабатларга ортиқча тўхталишга зарурат йўқ. Улар ўз фани негизлари доирасида шунчалар кўп боғлиқликларга эгаки, ҳатто моҳиятан битта фандек тасаввур туғдиради. Бу икки фанни назарий жиҳатдан ажратишга қаратилган ҳаракатлар табиат қонунларига алоқадор муҳим сабабларга таяна олмайди. Бир қарашда ўз хусусиятларига эга бўлгандек туюладиган биология ҳам геология ва география бўйсунадиган қонунлар доирасида ривожланади. Яъни Килиманджаро тоғлари ва бу тоғлар пойидаги гепард ҳам бир хил кимёвий элементлардан таркиб топади. Тирик ҳужайра ҳам, уммон тубига чўкадиган кум зарраси ҳам ўзида Ер магнит майдонининг муайян бир хусусиятини намоён қилади. Фотосинтез ва тоғ жинсларининг экзоген емирилиш жараёнларида куёш энергиясининг сақланиши кузатилади. Биологиядаги алмашинув жараёнлари билан ер пўстлоғида сувли эритмаларнинг табиатдаги айланиши асносида кечадиган алмашинувлар ўртасида ўхшашлик бор.

Тирик ва жонсиз табиатнинг мавжудлиги ва ривожланиш жараёнлари бир йўналишда кечади. Инсон эволюцияси унинг дастлабки шакллардан сув жонвориغا айланиши, қуруқликда яшашга мослашиши, эмаклаб юрувчи рептилияларга ва ниҳоят турли ривожланганлик даражасига эга бўлган организмларга айланиб боришида ўз ифодасини топади. Гранитнинг кристаллашувида Ернинг пайдо бўлиш ва ривожланиш эволюцияси акс этади. Энг аввало, ультраасосли жинслар (бирламчи жинсларни ҳосил қилувчи минереллар – оливинлар) пайдо бўлади, кейин улар ўрнини базальтлитлар туркумига мансуб минераллар (пироксенлар) эгаллайди, навбатдаги эврилишларда пироксенлар диоритлар минералларига (амфиболлар, плигиоклазлар) “ўрнини” бўшатиб беради ва фақат санаб ўтилган жараёнлардан сўнггина кварц, дала шпатлари ва слюдадан иборат учлик гранит кристалланади. Геологияда ҳам, биологияда ҳам эволюция давомида дивергенция (ажралиш ва бир-биридан йироқлашиш) ҳамда конвергенция (яқинлашиш) қонунлари бир хил куч билан таъсир эта боради. Турларнинг ҳар хил физикавий ва географик шароитларга эга бўлган ҳудудлар бўйлаб радиатив тарқалиши биологияда янги турлар, туркумлар ва оилалар пайдо бўла боришига олиб келади. Геологик тузилмаларнинг экзоген емирилиши ва моддаларнинг у билан боғлиқ дифференциялашуви чўкинди тоғ жинсларининг бутун бошли туркумлари пайдо бўлишига сабаб бўлади. Мезозей эрасига мансуб рептилиялар ва кайназой эраси-

даги сут эмизувчиларнинг мавжуд бўлиш ҳам яшаб қолиш шароитлари ўртасидаги яқинлик (ёки ўхшашлик) бир-биридан мутлоқ узоқ даврларда яшаган жонзотлар турларининг ташки ўхшашликларида намоён бўлади. Бир-биридан қатъиян фарқланувчи иккита жараён – кварц, дала шпатлари ва слюданинг емирилган чўкинди жинсларда тўпланиши ҳамда магматизм умумий эволюциясининг кремнезем миқдорининг ортиб боришига томон ўзгариши – ер пўстлогининг гранитли қатлами пайдо бўлиши учун шароит яратди.

Агар тирик ва жонсиз табиат ўртасидаги фарқнинг эмас, ўзаро ўхшашликларнинг намоён бўлиш шароитларини ахтарадиган бўлсак, биз қадимдан бир-бирига мутлақо яқинлашмайдиган бу икки дунё орасида бешинчи даражали симметрия ўқининг мавжудлиги ёки бутунлай мавжуд эмаслиги натижасида фарқланишига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Қатъий тартиб асосида шаклланган кристаллар дунёсида бешинчи даражали симметрия ўқи мавжуд бўлиши мумкин эмас. Афлотун (Платон) назарий жиҳатдан тўғри бешбурчаклар асосида шакллар чизмасини яратди, аммо ўрта асрлар математиклари уларда ёпиқ геометрик шакл яратиш мумкин эмаслигини исботлаб бердилар. Жонсиз табиатнинг тимсоли сифатида олти қиррали қор заррасини кўрсатиш мумкин. Айни вақтда, тирик табиатга тимсол ўлароқ, беш қиррали денгиз юлдузчасини келтириш ўринли бўлади. Ўзаро уйғунликда эволюцион тараққиёт йўлини босиб ўтаётган тирик ва жонсиз табиат ўртасида ўзига хос “чегарасилик” вазифасини ўтаётган олам вакили мавжуд бўлиб, биз уни “вирус” деб атаймиз. Бу ҳол (яъни тирик ва жонсиз табиат учун ҳам бирдек қабул қилувчанлик хусусияти) унга “Троя оти” тамойили асосида тирик ҳужайрага кириб олиш имконини беради. Ўз тузилмасини янги шароитларга мослаш ва “яшаб қолиш” учун вирус олти қиррали кўриниш олади: бунда у ҳужайрани ўлдиради ва минераллар дунёсига йўллайди. Шу ва шунга ўхшаш хусусиятларига кўра у (яъни вирус) чинакам “чегарачи”дир.

Тирик табиат оламида бешинчи тартибдаги ўқнинг мавжудлиги энтропиянинг ўсиб бориш қонунини, соддалашувга интилишни четлаб ўтиш имконини беради. Бешинчи тартибдаги ўқ кристаллар оламидаги қатъий тартиб асосида шаклланган тузилмани бузиш орқали потенциаллар айирмасига боғланган биокимёвий реакцияларни соддалаштиради ва уларни тезлаштиришга ёрдам беради. Қолаверса, энтропияни тартибсизлик ўлчови сифатида талқин этиш ва бунинг натижасида Коинотнинг термодинамик жиҳатдан тугаши ҳақидаги хулосалар биологик эволюция натижаларига ҳам, Ернинг геологик тузилишининг маромли такрорланиб ту-

рувчи тектоник жараёнлар давомида мураккаблашиб бориши тўғрисидаги қарашларга ҳам зиддир. Шунга қарамай, замонавий физика фани, гарчи эволюция орқага қайтмаслик хусусиятига эга бўлса-да, у энтропиянинг тез суръатларда ўсиши томонга қараб доимий равишда содир бўлавериши ҳақидаги ўз ғояларида собит туради. Яна бир жиҳати борки, энтропия эҳтимол тартибсизлик ўлчови, бинобарин, соддалашувлар ва емирилишлар ўлчови бўлмаслиги ҳам мумкин [6]. Худди экологиядаги сингари, табиат қонунларига қарши курашмасдан, уларни яхши билиш ва улардан фойдаланиш лозим [4].

Табиатдаги жараёнлар ўртасидаги сабаб-оқибатли боғлиқликларни кўриб чиқадиغان бўлсак, манзарали қобиқ тизими доирасида геологиянинг атроф-борлиқни англаш борасидаги ўрни аниқ белгиланади. Кўп миллион йиллик геологик эволюцион жараёнлар давомида ер пўстлоғи, гидросфера ва литосфера шаклланган. Давомли вулқонлар ва қатламларнинг изчил сувсизланиш (дегидрация), газсизланиш (дегазация) жараёнлари тизимнинг барқарорлашиб боришини таъминлади ҳамда содир бўлган йўқотишлар ўрнини тўлдира борди. Геология ҳаёт учун ҳамма шароитларни яратиб бўлгандан кейингина Ерда ҳаётнинг дастлабки аломатлари пайдо бўла бошлади. Геологик жараёнлар сайёранинг физикавий географиясини ўзгартирди ва ҳаёт эволюциясининг умумий йўналишини белгилаб берди. Ушбу ўринда қайтариқли боғланиш ҳам мавжудлигига шубҳа йўқ, бироқ географик ва биологик қатламларнинг эволюцияси учун геологиянинг асос бўлганлиги ҳақидаги фараз ўз аҳамиятини йўқотмайди.

Биз танлаб олган тизим қисмларининг манзарали қатлам доирасидаги умумийлик ва яқинлик жиҳатларини ахтариш ишлари [5] геология, география ва биология фанлари учун умумий илмий майдонни белгилаб олиш имконини беради. Замонавий таълим, айниқса педагогик таълим соҳаси ҳозирги давр мутахассисларига қўйиладиган талаблар борасида икки негизга таяниши лозим, ҳозирча эса, иккиланган қоқоқлик кузатилмоқда, холос [2]. Педагогик университетлар тизимига табиатшуносликнинг кириб келиши мазкур қоқоқлик муаммосини ҳал этиш учун замин яратади. Аммо кадрлар тайёрлашнинг қўпбосқичли таълим тизимини яратиш масаласи ҳалигача фанлар мажмуаларини шакллантиришдан нарига ўтолган эмас. [3].

Ернинг эволюцияси ҳақидаги назариянинг шаклланиши жуда узоқ тарихга эга бўлган воқелик эмас. Бундан келиб чиқадики, табиатшунослик мажмуасига кирувчи фанларнинг чинакам интеграцияси содир бўлиши муқаррар.

Манзарали қатлам тизими доирасида турли ижтимоий воқеликлар ва жараёнлар содир бўлиши нотабиийлик саналмайди. Мазкур воқеликлар ва жараёнлар ҳам худди геология, география ва биология сингари табиат қонунлари йўриғида кечади. Ушбу ҳақиқат ижтимоий соҳага оид матери-алларга математик жиҳатдан ишлов бериш усулларида нотўғри фойдала-ниш орқали ниқобланади. [6]. Ижтимоий ўзгарувчилар ноаддитив хусу-сиятга эга, яъни улар арифметик маънодаги йиғинди ҳосил қила олмайди. Масалан, табиатшунослик фанларида муваффақият билан қўлланилади-ган Гаусс тақсимотлари ижтимоий ҳодисаларнинг таҳлили учун деярли яроқсиздир. Ижтимоий воқеликларга оид маълумотлар мажмуасига мате-матик жиҳатдан қулай ишлов бериш манзарали қатламдаги барча ҳодиса ҳамда воқеликларнинг бир хил қонуниятларга бўйсунити шароитида са-мара беради.

Тизимлар бизнинг ботинимизда, тизимлар бизнинг атрофимизда – бу ҳамма нарсани тартиб билан ўрганишга қаратилган фикрлаш қонуни-ятлари билан боғлиқ субъектив реалликдир. Бироқ субъектив тизимлар аниқ кечаётган табиий жараёнлар, умумий тарзда эса атрофдаги оламга йўналтирилгандир. Фалсафа эса тизимлар назариясидан табиатнинг фун-даментал (негизли) қонунларининг аломатларини ахтаради. Ҳамоноки, борлиқнинг ягона манзара ҳақида тасаввур шаклланмаган экан, фалсафа фаннинг хизмати қилиб, унинг ортидан эргашаверади. Қачонки, Коинот шаффофлашиб, унинг ботини бизга тўлиқ аён бўлмагунча бу жараён да-вом этаверади.

Умуман олганда, геология фундаменталлик, муҳим амалий аҳамиятли-лик, тарихийлик, дунёқарашга хос барча нукталарга (нукталарга эмас) эга бўлгани ҳолда, табиатшунослик мажмуасига кирувчи фанларнинг ҳамда барча даражалардаги табиий таълимнинг негизи бўла олади ва бўлиши ҳам керак. Ҳозирча геология дефакто даражасидаги мақомга эга. Бироқ яқин истиқболда унинг де-юрелик мақомини кутишга ҳақлимиз.

Адабиётлар:

1. Беруни и Ибн Сина. Переписка. - Ташкент: Фан, 1973. - 36 с.
2. Бордовский Г.А. Подготовка специалиста в области образования (структура и содержание). - СПб., 1994. - С. 3-8.
3. Жиров А. И., Мосин В. Г., Соломин В. П. Создание, формирование и функционирование образовательных систем. - СПб., 1999. - 91с.
4. Нестеров Е.М. Геология в современном естествознании Сб. «Образы геопространства». - СПб.: Изд-во СПбГТУ, 2000. - С. 176-187.
5. Солнцев В.Н. Системная организация ландшафтов. Проблемы методологии и теории. - М.: Мысль, 1981. - 240 с.

6. Хайтун Д.С. Мои идеи. - М.: Агар, 1998. - 239с.

РЕЗЮМЕ

Геология - алоҳида амалий аҳамиятга эга бўлган фан бўлиб, у жамиятнинг геологик шаклланишининг алоҳида ўрнини ҳам белгилайди. Мақолада, геологик билимларнинг пайдо бўлиш тарихийлик нуқтаи назаридан бизгача етиб келган энг дастлабки далилларда инсон Ер, геологик жараёнлар, минераллар, тоғ жинслари ҳақидаги маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш, бу маълумотлардан милоддан аввалги тўртинчи минг йилликдан бошлаб ўргана бошлаганлиги айтилади.

РЕЗЮМЕ

Геология - наука исключительной практической значимости, что определяет и особое место геологического образования общества. В статье отмечается, что самые ранние дошедшие до нас свидетельства по истории появления геологического знания утверждают, что человек стал собирать и анализировать сведения о Земле, геологических процессах, минералах, горных породах и использовать эти данные в образовательном процессе с четвертого тысячелетия до нашей эры.

SUMMARY

Geology is a science of special practical importance, which also determines the special place of the geological formation of society. In the article, it is said that in the earliest historical evidence of the emergence of geological knowledge, man began to collect and analyze information about the Earth, geological processes, minerals, and rocks, from the fourth millennium BC.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

MEKTEPLERDE ELEMENTAR BÓLEKSHELER FIZIKASI BÓLIMIN OQÍTÍWDÍ JETILISTIRIW JOLLARI (Mektep fizika páni muǵallimlerine metodikalıq járdem)

Jumamuratov A. J.

Awıl xojalıǵı ilimleri doktori, professor.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Kalilaev F. K.

Óz betinshe izleniwshi.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti.

Tayanch so'zlar: kvark, adron, lepton, izotop, glyuon, myuon, bozon, graviton, antizarra.

Ключевые слова: кварк, адрон, лептон, изотоп, глюон, мюон, бозон, гравитон, античастица.

Key words: quark, hadron, lepton, isotope, gluon, muon, boson, graviton, antiparticle.

Adamzat payda bolǵannan berli túngi aspandaǵı san-sanaqsız juldızlar, ay hám quyash tutılıwları, nur tarqatıwshı hám basqa kishi aspan deneleri menen baylanıslı jaǵdaylar adamdı oylandırıp kelgen. Házirge kelip álemde hámme zatlar: juldızlar, juldızǵa uqsasǵan aspan deneleri, planetalar, planetalar aralıq gazlar hám kosmoslıq nurlar kórinisinde barlıǵı belgili. Shama menen elementar bóleksheler degende bólinbeytuǵın, strukturaǵa iye bóleksheler túsiniledi. Bul túsinikeyingi 120 jıl ishinde «bólinbes» atomnan kvarklarǵa shekem, yaǵnıy, 10^{-8}sm den 10^{-16}sm ge shekem «keńeydi». Házirgi waqıtları elementar bóleksheler 12, 12 tásirlesiwdi tasıwshılar hám hár bır elementar bólekshelerge olardıń antibólekshelerine sáykes keledi. Bular:

I	ν_e	e^-	u	d
	$\bar{\nu}_e$	e^+	$\bar{u}$	$\bar{d}$
II	ν_μ	μ^-	c	s
	$\bar{\nu}_\mu$	μ^+	$\bar{c}$	$\bar{s}$
III	ν_τ	τ^-	t	b
	$\bar{\nu}_\tau$	τ^+	$\bar{t}$	$\bar{b}$

Bizge belgili, u^- , c^- -hám r^- -kvarklardıń elektr zaryadı $+3/2e^+$ zaryadına, d^- , s^- -hám b^- -kvarklardiki bolsa $-1/3e^-$ zaryadına teń. Antikvarklardiki bolsa sáýkes halda $-3/2e^-$ hám $+1/3e^+$ zaryadına teń.

I topar bóleksheler atıramızda hámme waqıt bar bolǵan hám u^- , d^- -kvarklardan nuklonlar, olardıń basqa bóleksheler menen (elektronlar) óz-ara tásirlesiwinen bolsa atomlar, molekularlar hám solay etip zatlar payda bolǵan.

II hám III topar bóleksheler bolsa I topar elementlerinen dúzilgen adron hám leptonlar óz-ara tásirlesiw nátiyjesinde kosmoslıq nurlarında payda boladı. Olar tez bólinip jáne I topar bólekshelerge aylanadı. Endi 12 tásirlesiwlerdi tasıwshılarga kelsek: bular 8 «reńli» glyuonlar – kúshli óz-ara tásirlesiwlerdi tasıwshılar esaplanadı, foton – elektromagnit óz-ara tásirlesiwdiń tasıwshısı hám $W^\pm$ - Z^0 - bozonlar – hálsiz óz-ara tásirlesiwdi tasıwshılar bolıp esaplanadı. Gravitaciyalıq óz-ara tásirlesiwdi tasıwshılar -G-graviton gipotetikalıq bóleksheler bolıp onıń barlıǵı elege shekem tájiriýbede óz tastıyqlawın tappadı. Bul tásir tasıwshılar tuwralı barlıq maǵlıwmattı tómendegı jaǵdaydan ulawmalastırıwǵa boladı (1-keste).

1-keste. Fundamental tásirlesiwler

Óz-ara tásirlesiw túrleri	Mexanizimi	Intensivligi	Tásirlesiw radiusı (m)	Tásirlesiw waqtı (sekund)
Kúshli	Glyuonlar ($8g$)	$10^{-1} \div 10^1$	$\approx 10^{-15}$	$\approx 10^{-23}$
Elektromagnitlik	Foton (γ)	$1/137$	∞	$\approx 10^{-20}$
Hálsiz	aralıq bazonlar ($W^\pm, Z^0$)	$\approx 10^{-10}$	$\approx 10^{-17}$	$\approx 10^{-13}$
Gravitaciyalıq	Graviton (G)	$\approx 10^{-38}$	∞	?

Kúshli óz-ara tásirlesiw kvarklar arasında glyuonlar arqalı payda boladı. Eki bóleksheler bir-biri menen tásirlesiwshi aralıq $r \approx \hbar/mc$ arqalı anıqlanadı. Buǵan sáýkes kúshli, elektromagnit hám gravitaciyalıq óz-ara tásirlesiwler radiusı ∞ bolıwı kerek, sebebi bul tásirlesiwdi tasıwshı bóleksheler massası 0 ge teń. Hálsiz tásirlesiwdi tasıwshı bóleksheler ushın bolsa $r \approx \hbar/m_w c = 10^{-17} m$ ($m_w = 80 GeV$) ǵa teń. Shama menen, $r < 10^{-17} m$ den kishi aralıqta hámme kúshler ózin birdey tutıwı kerek hám $F \approx r^{-2}$ bolıwı múmkin. Elektromagnit tásirlesiw intensivligi $\alpha = e^2/\hbar c = 1/137$, yaǵnıy názik struktura turaqlısı arqalı kórsetiledi. Soǵan sáýkes, kúshli tásirlesiw turaqlısıda $\alpha_s = g_s^2/\hbar c$ bılay kórsetiledi. Bul jerde g_s -kúshli zaryad.

Biraq elektrodinamikadan ayırmashılıǵı, α_s aralıqqa qarap ózgermeli boladı. Yaǵnıy, tásirlesiw potentsialı $V \approx \alpha_s r^{-1} + kr$, sıyaqlı bolıp aralıq asıwı menen bul potentsial artadı. $r \approx 10^{-16} m$ de $\alpha_s \approx 0,1$ ǵa teń boladı, nátiyjede glyuonlar teoriyasın qollanıp, kúshli óz-ara tásirlesiwdi tómendegishe túsindiriwimiz múmkin boladı. Glyuonlar teoriyasın qollanıw múmkin bolǵan processler – perturbativ processler dep ataladı. Úlken aralıqlarda bolsa α_s te ósedi, sol sebebli glyuonlar teoriyasın kúshli tásirlesiwdi úlken aralıqlarda úyreniwge qollanıw bolmaydı. Bunday processler – perturbativ emes processler dep ataladı hám olardı úyreniw ushın túrli fenomenologiyalıq modeller qullanıladı. Endi sál aldın aytqan sózimizge qaytatuǵın bolsaq, hámme óz-ara tásirlesiw turaqlıları aralıq azayıwı menen azayıp, belgili aralıqta olar óz-ara qosılıp ketiwı múmkin. Bul aralıqta bolsa lepton hám kvarklar arasındaǵı ayırmashılıq jogalıp, tek bir túrdegi bóleksheler - leptokvarklar (ullı birlesiw modeli) bar bolıwı múmkin.

Anti bóleksheler. Teoriya menen shugıllanıwshı ilimpazlar tárepinen dáslep pozitron bólekshesi ashılǵan waqıtları antiprotonnań qásiyeti tuwralı boljawlar ayılǵan edi. Biraqta bul bóleksheni alıw ushın energiyası 6 GeV protondı tezlestiriwshı qurılma kerek edi. Bunday (uskoritel) arnawlı túrde qurıldı hám antiproton hám antineytrondı alıw boyınsha tájiriye baslandı. 1955-jılı O. CHemberlen, E. Segre, K. Biganda hám T. Ipsilantisler tárepinen antiprotondı tómendegi reakciya arqalı alıwǵa eristi. $p + p \rightarrow p + p + \bar{p} + p$ 1956-jılı antineytron tabıldı. 50-jıllardıń ishinde antigiperonnnıń asılıwı menen juwmaqlandı. Házirgi kúnde hesh kim qálegen bóleksheniń tuwısqanı bar ekenligine gúmanlanbaydı.

Antibóleksheler bir qansha xarakteristikalarǵa iye. Olardıń san mánisi menen birge keri belgisi menen xarakterlenedi. Sonday-aq bóleksheler hám antibóleksheler massaları birdey, spini, izospini, jasaw waqıtı, elektr zaryadınıń keri xarakteristikası, magnitlik momenti, barionlıq hám leptonlıq zaryadları, izospin proekciyası, juplıǵı hám taǵı basqaları menen ayrıladı. Bóleksheler hám keri bóleksheniń ıdıraw sxeması-zaryadqa uqsaslıǵı, misalı:

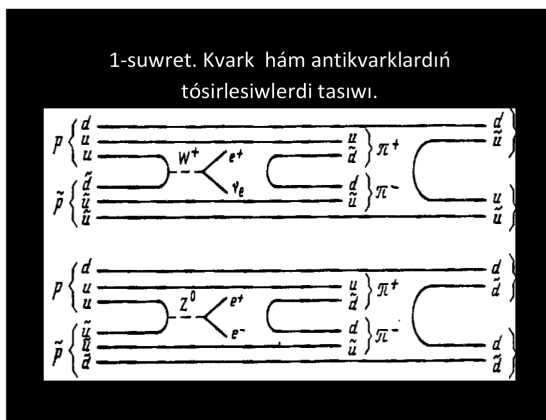
$$n \rightarrow p + e^- + \bar{\nu}_e; n \rightarrow \bar{p} + e^+ + \nu_e$$

Haqıyqıy zaryadsız bóleksheler (γ, π^0, η^0) bir-birine teń boladı. Keri zattıń bir qansha quramqlı forması laboratoriya sháriyatında alınıp olar tritiy hám geliydiń keri yadroları esaplanadı. Bul tájiriye beler 1970-74 jılları Serfuxov tezletkishinde orınlanıp úlken nátiyjelerge eristi. 1998-jılı birinshi márte kerivodorot atomı alındı.

Tań qalarlıq bóleksheler. 1947-jılı pionnnıń ashılıwı menen keyingi 10 jıl ishinde kosmos nurların hám tazadan qurılǵan joqarı energiyalı tezletkishlerde elementar bóleksheler kestesi taza bóleksheler menen tola basladı. Usı waqıtta 30 dan aslam bóleksheler ashıldı. Birinshilerden bóleksheler K-mezonlar yamasa kaonlar, bóleksheler massası shama menen 500 MeV. Keyninen awır bóleksheler Λ hám Σ ashıldı. Jańadan ashılǵan bóleksheler tań qalarlıq ayırmashılıqqa iye bolıp -olar jup bolıp tuwıldı, biraq bóleksheler hám keri bóleksheler payda bolmadı. Bul jerde basqa nızamlıq payda boldı. Mısalǵa eki protonnnıń soqlıǵısıwınan mına reakciya payda boldı. $p + p \rightarrow p + \Lambda + K^+$, demek eki Λ -bóleksheler hám K^+ -mezon tań qalarlıq eki bóleksheler payda boldı. Payda bolǵan tań qalarlıq bóleksheler keyninen leptonlar, nuklonlar hám pionlarǵa ıdırap ketti. Olardıń ekinshi ayırmashılıǵı tań qalarlıq bólekshelerdiń jasaw dáwirini úlken. Λ giperonnnıń ıdırawında kúshli tásirlesiwge qatnasatuǵın bóleksheler p hám π^- yamasa n hám π^0

larǵa ıdıraydı. $K^+ \rightarrow \mu^+ + \nu_\mu$, $K^+ \rightarrow \pi^+ + \pi^0$, $\Lambda \rightarrow p + \pi^-$, $\Lambda \rightarrow n + \pi^0$. Bunday jaǵdayda tań qalarlıq bólekshelerdiń jasaw dáwirini $\sim 10^{-22} - 10^{-23}$ sekund bolıwı kerek. Al olardıń jasaw dáwirini $\sim 10^{-10}$ sekundqa teń, ol hálisiz tásirlesiwge tiyisli. Sonıń ushın bunday tań qalarlıq bólekshelerdiń tábiyatın túsindiriw ushın M. Gell-Mann hám K. Nishidjamylar bul tań qalarlıq bóleksheler taǵı bir jańa kvant sandı alıp júriwi múmkin onı tań qalarlıq kvant san dep atadı. Tań qalarlıq kvant sanı kúshli tásirlesiwde saqlanadı, al hálisiz tásirlesiwde orınlanbaydı. Bul birden tań qalarlıq bólekshelerdiń juplıq bolıp tuwılıwın túsindirdi. Demek kúshli tásirlesiw reakciyasında tań qalarlıq bóleksheler payda boladı onıń jasaw dáwirini úlken bolıwı ıdıraw processini hálisiz tásirlesiwdiń nátiyjesinde boladı dep túsindiredi. Sonday-aq ashılǵan tań qalarlıq bólekshelerdiń ishinde tınıshlıq massası nuklonlardıń tınıshlıq massasınan úlken bólekshelerdiń bar ekenligi tabıldı. Ol bóleksheler giperonlar dep ataldı. Olarǵa Λ , Σ^0 , Σ^+ , Σ^- , Ξ^0 , Ξ^- , Ω^- kiredi.

Rezonanslar. Alpısmshı jıllardıń baslarında jáne bir elementar

bólekshelerdiń toparı ashıldı. Olar rezonanslar yamasa rezonans bóleksheler dep atala basladı. Olardıń jasaw dáwiri shama menen 10^{-22} sekund. Birinshi nuklonlıq rezonans 1952-jılı E.Fermi tárepinen π -mezonniń nuklonlarda shashırawınan payda bolıp ol Δ . rezonanslar tez pát penen úyrenile baslandı hám vodorodlı kóbkikli kamera texnikasınıń rawajlanıwı rezonanslardıń ıdırawın tájiriyybede anıqlandı. $\Delta^0 \rightarrow p + \pi^-$ $\Delta^{++} \rightarrow p + \pi^+$. Birinshi márte elementar bóleksheler ishinde zaryadı +2 ge teń bolğan bóleksheshe ashıldı.

Glyuonlar. Materiyanıń eń kishkene gerbishleri esaplangan elementar bóleksheler quramalı bóleksheshe iye ekenligi belgili bolgannan soń, materiyanıń haqıyqattan eń kishkene gerbishlerin izlew mashqalası payda boldı. Eger usınday bóleksheler bar bolsa, házirge shekem bizge belgili bolğan hám quramalı dúziliske iye bolğan barlıq bóleksheler olardan quralğan bolıwı kerek. 1964-jılı amerikalı fizik M.Gell-Man hám D.J.Tsveyglar mezonlar hám barionlar kvarklar dep atatuǵın ápiwayı bólekshelerden quralǵanlıǵı haqqındaǵı gepotezanı usınadı. Bul gepotezaǵa muwapıq barionlar úsh: u, d, s, kvarklardan, antibarionlar bolsa antikvarklardan quralǵan. Bul kvarklar yarım spinge iye bolıwı, al zaryadları elektron zaryadınıń 1/2 hám 2/3 bólimine teń bolıwı kerek. Keyin ala jáne eki: c << ózine tartatuǵın >> inglizshe (charm) hám b << gózzal >> inglizshe (beauty) kvarkları antikvarkları menen birge kirgizilgen. Zamanagóy gipotezalar boyınsha kvarklar da leptonlar sıyaqlı altaw bolıwı kerek. Lekin t << haqıyqıy >> inglizshe (truth) kvarkın tabıw maqsetinde islenip atırǵan barlıq urınıwlar házirshe hesh qanday nátiyje bermedi. Sonıń menen birge, kvark hám antikvarklardıń kombinacijaları bar mezonlardıń barlıǵın payda bolıwın túsindirip bere aldı. Usı kóz qarastan qaraǵanda kvarklar hesh qanday ishki dúziliske iye emes hám olardı shın mániste elementar bóleksheler dep esaplaw múmkin.

Antikvarklar. Antikvarklar kvant sanlarınıń (spin I hám izotrop spin T dan tısqarı) belgisi menen óz kvarklarınan ayrıladı. Kvark modeli, mezonlar, kvark hám antikvark $q, \bar{q}$ juplıǵınan dúzilgen. Máselen, π^- -mezon, u-kvark hám $\bar{d}$ -antikvarktan dúzilgen bolıwı kerek. π^- -zaryadı onı dúziwshi kvark-antikvark zaryadınıń qosindısına teń, $+2/3+1/3=1$, onıń barion zaryadı bolsa, $1/3-1/3=0$. kvark modeline sáykes, barionlar úsh kvarktan quraladı. Misalı: proton $p(uud)$, elektr zaryadı, $+2/3+2/3-1/3=1$, barion zaryadı $1/3+1/3+1/3=1$, bir túrliligi $S=0$ hám tap sonday: $n(udd)$,

$\Lambda^0(uds), \Sigma^-(uus), \Xi^-(dss), \Xi^0(uss)$. Túrli mezon hám barionlardı dúziwshi eki kvark-antikvark yamasa úsh kvarklı sistemalar orbital momentı nólge teń halda bolıp, massası minimal bolıwı yamasa orbital qozǵalıwları nátiyjesinde massaları artıp spin hámde juplıqlar ózgeriwi múmkin. Nátiyjeде olar okuplet yamasa deкупlet sistemaların payda etedi.

Kvarklardıń massaları tómendegishe: $m_u \approx 3,5 \div 5 \text{ MeV}$, $m_d \approx 6,5 \div 10 \text{ MeV}$, $m_s \approx 100 \div 250 \text{ MeV}$, $m_c \approx 1,35 \text{ GeV}$, $m_b \approx 4,7 \text{ GeV}$, $m_t > 22 \text{ GeV}$. Barionlar spini $I=1/2$ bolıwı ushın bariondı dúziwde úsh kvarklardıń spinleri ekewi parallel, birewi antiparallel dep qaraladı. $I=3/2$ bolıwı ushın bolsa úsh kvarklardıń spinleri parallel bolıwı kerek, máselen, $3/2$ spinli barion deкупlet;

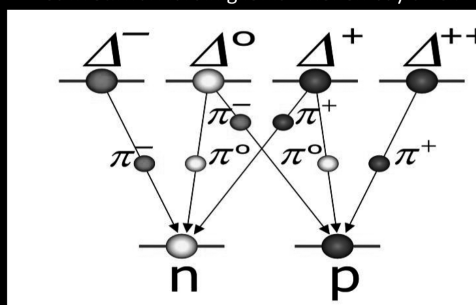
$$\Delta^- = ddd \quad \Delta^0 = udd$$

$$\Delta^+ = uud \quad \Delta^{++} = uuu \quad 1232 \text{ MeV}$$

$$\Sigma^- = dss \quad \Sigma^0 = uds$$

$$\Sigma^+ = uus \quad 1385 \text{ MeV} \quad \Xi^- = dss \quad \Xi^0 = uss \quad 530 \text{ MeV} \quad \Omega^- = sss \quad 672 \text{ MeV} [3.72]$$

2-suwret. Kvarklardıń glionlar menen baylanısı.

Kvarkların öz-ara glyuonlar arqalı tásirlesiwiniń baylanısları 2-súwretlerde kórsetilgen. Kvarklar öz-ara massasız, spini 1 ge teń bolǵan glyuonlar (glue- inglizshe kley) menen tásirlesedi. Kvarkların glyuonlar almasıwında kvarkların reńi ózgeredi, túri bolsa ózgermeydi, qalǵan kvant sanları saqlanadı. Máselen, u –kvark glyuon berip yamasa glyuon alıp, u -kvarktıń basqa reńde payda boladı. Glyuonlar kvarksız da öz-ara tásirlesiwı múmkin. Lekin, elektromagnit maydan fotonları bunday qásiyetke iye emes.

Kvark teoriyasında, kvark átirapında payda bolǵan reń zaryadı kvarktan uzaqlasqanda ózgermey qalıwı yamasa artıwı múmkin. Bunıń nátiyjesinde kvarklar arasında aralıqtıń artıwı menen olardıń öz-ara tásir energiyası artıp baradı. Kvarklar adron ishinde, bir-birine júdá jaqın jaylasqanlıǵı ushın olar arasındaǵı öz-ara táhiri az hám kvarklar bólekshe ishinde ózlerin erkin bóleksheley tutadı. Kvarklar arasındaǵı aralıqtıń artıwı menen sistemanıń reń zaryadı artıp ketip, olar arasındaǵı tásir energiyasında artadı. Sonıń ushın kvarklardı oraydan shette bolsa “qullıqta” dew múmkin. Báлки kvarklardı erkin halda baqlanbawı da sonnan bolıwı múmkin. Adronlar ishinde kvarkların öz-ara kúshli bolmaǵan bolıwı ushın aralıq artıwı menen kvark reńi zaryadınıń sheksiz artıwı zárúr emes. Reń zaryadınıń artıwı energiyanıń jańadan kvark hám antikvark jubı payda bolıwına jeterli bolǵan dárejesinde ózgeriwine sebep bolsa, jeterli bolıwı múmkin. Reń zaryadı sol mániske eriskende jańadan kvark-antikvark jubı payda boladı. Adron ishinde tez elektron urıp shıǵarǵan kvark ornın jańadan payda bolǵan kvarklar iyeleydi. Urıp shıǵarılǵan kvark bolsa jańadan payda bolǵan antikvark penen qosılıp mezondı payda qıladı. Kvarkların adronlar ishinde erkin shıǵa almasıǵın túsindiriwshi bir neshe pikirler bar, tiykarınan tor modelinde, tor sozılǵanda onıń keriliw energiyası artqan sayın bir-birinen uzaqlastırılǵan eki kvark arasındaǵı glyuon maydanı artadı. Kvarklar glyuon maydannan quralǵan tor sebepli bir-biri menen baylanǵan boladı. Kvark arasındaǵı aralıǵı jáne de artqanda torda toplanıwshi glyuon energiyası kvark-antikvark juplıǵın payda qılwıda jeterli bolıp qalsa tor úziledi. Tor úzilgen jerde jańadan kvark hám antikvark payda boladı. Solay etip, erkin kvarklar payda bolıwı ornına mezonlar payda boladı. Bul haldı tuwrı magnitti ekige bólgenimizde jáne eki polyusli magnit payda bolıwına uqsatıw múmkin. Nuklonlar ortasındaǵı kúshli öz-ara tásirde mezonlar arqalı dep túsindiriledi. Endi kvant xromodinamikasına kvarklar arqalı ámelge asırıladı dep qaraladı. Kúshli öz-ara tásirlesiw glyuonlar, glyuon reńi almasıwı menen ámelge asırıladı dep qaraymız.

Lepton, foton, bazonlar ózleri menen reń alıp ótpeydi, sonıń ushın kúshli tásirlesiwge qatnaspaydı. Adron bóleksheleydi válentli, toklı kvarklar hám átirapında glyuonlar “teńizi” hár qıylı reńli kvark hám antikvarklar qaplap alǵan dep oylaw múmkin. Válentli kvarklar adronlar quramın dúziwde qatnasadı, toklı kvarklar glyuonlardı jutadı yamasa shıǵaradı, olar kúshli tásirlesiwdi ámelge asıradı. Jáne sonı aytıw múmkin, virtual kvarklar antikvarklar glyuonlar menen birgelikte protonlardı dúzedi. Nuklonlar arasındaǵı öz-ara tásirde birinshi nuklondaǵı kvark ekinshisine, ekinshi nuklondaǵı kvark birinshi nuklonga ótedi. Nátiyjede kvark-antikvark $q-q$ juplıǵı menen, yaǵnıy pion menen almasıw juz beredi. Ápiwayı barion hám mezonlardı dáslep úsh kvarkların kombinaciyasın dúziw múmkin hám buǵan tuwra keletuǵın barlıq kvarklar sanın keltirip shıǵarıw múmkin. Ápiwayı bolmaǵan barion hám mezonlardı bolsa, qalǵan kvarklardı itibárga alıw arqalı dúziw múmkin. Bul Gell-Mannıń kvarklar teoriyasınıń jetiskenligi edi. Biraq soǵan qaramay bunıń ózi elementar bóleksheleydiń barlıq fizikalıq qásiyetlerin tolıq túsindirip bere almaytuǵın edi. Nátiyjede teoriyaǵa kvarkların iyisi, reńi degen jańa túsinipler kiritildi.

1964-jılı M. Gell-Mann hám J. Tsveyglar neytronlar hám protonlar 3-u, d, s kvarklar dep atatuǵın ápiwayı bóleksheleyden quralǵanlıǵı haqqındaǵı gipotezanı kóterip shıqtı. Kvarklar ishki dúziliske iye emes hám usı maǵanada haqıyqıy elementar bóleksheley esaplanadı. Keyin ala jáne 2-“közge tartatuǵın” c hám “gózzallıq” b kvarklar kirgizildi. Haqıyqıy kvarktıń da bolıwı itimaldan alıs emes. Solay etip, zatlar molekula hám atomlardan dúzilgen. Al, atom óz nábwetinde yadro hám onı qorshap turǵan elektronlardan, yadro bolsa neytronlardan hám protonlardan ibarat. Protonlar hám neytronlar kvarklardan dúzilgen. Joqarıda atap ótilgenindey, bóleksheley-bul dúnyanın eń kishi gerbishleri. Yadrolar, atomlar, molekular, ximiyalıq birikpeler, biologiyalıq toqımarlar, planetalar, úlken juldızlar, kosmos deneleri, sonıń ishinde biziń ózimiz de usı

bólekshelerden quralǵanbız. Lekin, bul bólekshelerdi qanday kúshler baylanistırıp turadı degen soraw tuwıladı. Elementar bóleksheler arasında tórt túrli fundamental tásirlesiw bar bolıp bular: tartısıw (gravitaciyalıq); elektromagnitlik; kúshli (yadrolıq) hám kúshsiz tásirlesiwler. Tiykarınan kúshli tásirlesiwde glyuonlar almasıwı nátiyjesinde bolıp ótedi. Glyuon túsinigi inglizshe (jelim) kley sózinen alınǵan. Kvarık bóleksheler glyuonlar arqalı ámelge asırıladı. Reń túsinigin kiritiw, kvarklardıń túrin gózzal, ózine tartatúǵın dep atala baslandı. Yaǵnıy kvarklar u, d, s gózzallıqqa iye delinedi. Hár qıylı gózzallıqlı kvarklar massaları boyınsha bir-birinen parqlanadı, biraq reńi bir qıylı gózzallıqqa iye bolǵan kvarklar bir-birinen reńi menen ayrıladı. Kvarık teoriyasına reń túsinigin kvarık statistikasını mashqalasın sheshiw ushın kiritilgen edi. Kvarıkardı adronlar ishinde bir-biri menen baylap, uslap turıwshı kúsh sol reń sebepli júzege keledi dep qaraladı. Kvarıklar óz-ara massasız, spini 1 ge teń bolǵan glyuonlar menen tásirlesedi. Kvarıkardıń glyuonlar almasıwında kvarklardıń reńi ózgeredi, túri bolsa ózgermeydi, qalǵan kvant sanları saqlanadı. Mısalı, u-kvarık glyuon berip yamasa alıp, u-kvarık basqa reńde payda boladı. Glyuonlar kvarksız da óz-ara tásirlesiwı múmkin. Lekin, elektromagnitlik maydan fotonları bunday qásiyetke iye emes. Biz házirgi kúnde anıqlanǵan kvarklardıń xarakteristikaların 2-kestede bergenbiz.

2-keste.

Kvarıkardıń xarakteristikaları						
Xarakteristikaları	Kvarık túrleri					
	d	u	s	c	B	t
Elektr zaryadı Q	-1/3	+2/3	-1/3	+2/3	-1/3	+2/3
Barionlar sanı B	1/3	1/3	1/3	1/3	1/3	1/3
Spin J	1/2	1/2	1/2	1/2	½	1/2
Juplıǵı P	+1	+1	+1	+1	+1	+1
Izospin I	1/2	1/2	0	0	0	0
Izospinniń proekciyası I ₃	-1/2	+1/2	0	0	0	0
Tañ qalarlıq s	0	0	-1	0	0	0
Charm c	0	0	0	+1	0	0
Bottomness b	0	0	0	0	-1	0
Topness t	0	0	0	0	0	+1
Adron quramındaǵı massa, GeV.	0,31	0,31	0,51	1,8	5	180
Erkin kvarık massası, GeV	~0,006	~0,003	0,08-0,15	1,1-1,4	4,1-4,9	174±5

Mektep oqıtıwshıları 11-klass fizika oqıwlıǵınıń atom, yadro bóliminde elementar bóleksheler fizikasın oqıtqanda kóplegen qıyınshılıqlarǵa ushıraydı. Sebebi házirgi zamanda álemniń dúzilisin úyreniwde fundamental bólekshelerdiń tásirlesiwini hám zatlardıń nelerden turatúǵınlıǵın bilmeydi. Házirgi kúnde bizge 400 den aslam elementar bólekshelerdiń bar ekenligi

málim. Mektep fizikasında saatlardın az beriliwi olardı úyreniwge múmkinshilik bermeydi. Degen menen elementar túsiniklerge iye bolıw ushın biz qarastırıp atırǵan elementar bólekshelerdi mektep fizika muǵallimleri biliwi kerek. Bul maqala mektep oqıtıwshıları menen oqıwshıları ushın metodikalıq qollanba bolıwı sózsiz. Mektep fizikasına bunday túsiniklerdi kiritiw táreptarımız.

Ádebiyatlar:

1. Т.И. Руднева, Основы педагогической профессии /Т.И. Руднева.— Самара: Самарский институт управления, 1995.
2. М. Н. Ólmasova. Fizika optika, atom va yadro fizikasi. Akad. litseylar uchun óquv qóllanma /B.M.Mirzahmedov tahriri ostida.—T.:Chólpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi., 2007. k.3.—384 b.
3. A.G.Ganiyev, A.K.Avliyov, G.A.Alimardonova. Fizika. 2-qism. akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik.—T.:«Oqituvchi» 2013. — 208 b.
4. A.Jumamuratov, M.A.Jumamuratov Atom yadrosı hám elementar bóleksheler fizikası. Tashkent — 2016.

РЕЗЮМЕ

Maktabda elementar zarralar fizikasini o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanib, olamning tashkiul etuvchilarini, o'larning tasirlashish kuchlarining tabiyatini tushintirish bilan birgalikda ko'pchilik zarrachalarning xossalarini va kvark tuzilmalarini ko'rib chiqdik.

РЕЗЮМЕ

Используя педагогические технологии для обучения физике элементарных частиц в школе, мы рассмотрели свойства и кварковые структуры многих частиц, а также объяснили природу составляющих Вселенной и силы их влияния.

SUMMARY

Using pedagogical technologies to teach elementary particle physics in school, we have looked at the properties and quark structures of many particles, along with explaining the nature of the universe's constituents and their forces of influence.

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА PYTHON ДАСТУРЛАШ ТИЛИНИ ЎҚИТИШ МУАММОЛАРИ

Джумабаев К. Н.

ЎзПФТИ Қорақалпоғистон филиали мустақил изланувчиси

Таянч сўзлар: Python, алгоритмлаш, дастурлаш информатика ва ахборот технологиялари, ижодий қобилият, компетенция.

Ключевые слова: Python, алгоритмическое программирование, информатика и информационные технологии, креативность, компетентность.

Key words: Python, algorithmic programming, computer science and information technology, creativity, competence.

Бугунги кунда узлуксиз таълим тизимида информатика туркумига кирадиган фанларни ўқитиш методикасини такомиллаштириш, модернизациялаш, замонавий ўқитиш технологиялари асосида ўқувчиларнинг амалий, инструментал дастурлар ва медиа, график воситалар билан ишлаш, шунингдек, булутли, блокчинг, веб технологиялардан фойдаланиш маданиятини, ижодкорлик қобилиятларини, когнитив фикрлашини ошириш ҳамда дастурлашга оид компетенцияларини шакллантириш ва ривожлантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Бу борада, яъни умумий ўрта таълим мактабларида “Информатика ва ахборот технологиялари” фанини ўқитиш методикаси, ўқувчиларнинг ахборот технологияларига оид ижодий қобилиятини ошириш, амалий қўникмаларини ҳамда компетенцияларини шакллантириш назарияси ва амалиётига оид тадқиқотлар мамлакатимиз А.А.Қаршиев, Д.Б.Сулайманова, У.Н.Тайлаковлар томонидан олиб борилган.

Шунингдек, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигида умумий ўрта таълим мактабларида информатика ва ахборот технологиялари фанини ўқитиш методикаси, ўқувчиларни ахборот хавзилигига ахборотлар билан ишлашга оид компетенцияларини шакллантиришга бағишланган тадқиқотлар Э.В.Танова, С.В.Чарыкова, О.М.Осокина, М.Ю.Новикова, Д.В.Гулякин, И.Н.Бежина, О.А.Туманова, Т.В.Яцюк, Д.Д.Яшин каби олимлар томонидан олиб борилган.

Ушбу келтирилган олимларнинг тадқиқотларида умумий ўрта таълим мактабларида “Информатика ва ахборот технологиялари” фанини ўқитиш самарадорлигини оширишда илғор педпгогик технологиялардан, электрон таълим ресурсларидан фойдаланишнинг назарий ва амалий жиҳатларини ҳамда ўқувчиларнинг ахборот технологияларига оид ижодий қобилиятини, амалий кўникмаларини, компетенцияларини шакллантириш методикасига бағишланган изланишлар олиб борилган. Аммо уларнинг тадқиқотларида дастурлаш тилларини ўқитиш самарадорлигини ошириш методикасига эътибор қаратилмаган.

Бугунги кунда талаб юқори бўлган соҳалардан бири информатика ва ахборот технологиялари ҳисобланади. Шунинг учун информатика ва ахборот технологиялари соҳаси бўйича мутахассиларни тайёрлаш учун дастлаб умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларининг ахборот технологияларига оид мустаҳкам билим, кўникма ва малакаларни ошириш лозим. Ўқитувчи олдида битирувчига нафақат билимлар тўпламини бериш, балки қўйилаётган муаммоларни мустақил ҳал эта оладиган, ўз фаровонлиги ва бутун жамият учун масъул бўла оладиган ўқувчини тайёрлаш вазифаси қўйилади. Бунинг учун асосий компетенцияларга эга бўлган масъулиятли, мустақил ва фаол шахсни тайёрлашда зарур шарт-шароитларни яратишни талаб этади. Ана шундай асосий компетенциялардан бири, ўқувчилар берилган масалаларни алгоритминини ва дастурини тузиш ҳамда турли амалий лойиҳалар тайёрлай олиш қобилиятидир. Бу борада Е.Ф.Родыгин фикрига кўра, ахборот технологиялари соҳасида замон талабларига мос мутахассисларни тайёрлаш учун мактаб ўқувчиларини “Алгоритмлаш ва дастурлаш” га оид ижодий қобилиятини ва компетенцияларини шакллантириш лозим [1].

Демак, умумий ўрта таълим мактабларида “Информатика ва ахборот технологиялари” фанини “Алгоритмлаш асослари” ва “Дастурлаш асослари” бўлимларини ўқитиш масаласига алоҳида эътибор қаратиш лозим. “Алгоритмлаш асослари” ва “Дастурлаш асослари” бўлимлари “Информатика ва ахборот технология” фанини ўрганишда энг қийин мавзулардан бири ҳисобланади. Ҳозирда бу йўналишда, яъни алгоритмлаш ва дастурлашни ўргатиш масалаларига оид таълим тизимида ечимини топмаган кўплаб муаммолар мавжуд. Шу боис, узлуксиз таълим тизимида, жумладан умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларнинг алгоритмлашга ва дастурлашга оид мотивациясини оширишга, креатив фикрлашини ривожлантиришга ҳамда компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган

методикани ишлаб чиқиш лозим. Бу эса дастлаб, соҳагаоид олимларнинг ишларини ўрганишни тақозо этади.

Бу борада, яъни мактаб ўқувчиларининг алгоритмлашгаоид мантикий, ижодий фикрлашини шакллантириш муаммолари, уларни бартараф этиш методикасигаоид тадқиқотлар Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигида Т.Н.Лебедева, И.Н.Слинкина, И.В.Гаврилова, А.И.Газейкина каби олимлар томонидан ўрганилган.

Шу билан бирга умумий ўрта таълим мактабларида дастурлашни ўргатиш назарияси ваамалиёти, ўрта мактаб ўқувчиларига тизимли-фаоллик ёндашуви асосида дастурлашни ўргатиш методикасигаоид изланишлар мамлакатимиз ва Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигида Н.Н.Зарипов, Ю.Н.Нилова, И.Н. Слинкина, М.Н.Мысин, Д.Г.Жемчужников, Пардаёз мр Маржана каби олимлар томонидан тадқиқ этилган.

Бу каби тадқиқотлар А.Н.Бобров, Е.Ф.Родыгин, А.А.Илюпова, В.Ю.Пирогов, Е.И.Попова, А.Н.Бобров, M.Saeli, J.Perrenet, Jochems, W.M.G.m, B.Zwaneveld, J.Sheard, S.Simon, M.Hamilton, J. Lönnberg, K.Sloane, C.Linларнинг мақолаларида ҳам келтирилган бўлиб, уларнинг ишларида умумий ўрта таълим мактабларида дастурлаш тилларини ўқитишгаоид таклиф ва тавсияларини келтирган.

Тадқиқот таҳлилидан шуни гувоҳи бўлдики, умумий ўрта таълим мактабларидаолиб борилган илмий тадқиқот ишлари асосан ўқувчиларнинг мисол ва масалаларни алгоритмлашгаоид фикрлашини шакллантириш ҳамда Pascal, Delphi, CS, C++ каби дастурлаш тилларини ўқитишда турли ўқитиш технологиялари, электрон ўқув воситалардан, тармоқ технологияларидан ва компьютер ўйинларидан фойдаланиш методикаси, шунингдек, ўқувчиларнинг дастурлашгаоид амалий кўникмаларини, ижодий қobiliятини ошириш ва компетенцияларини шакллантиришга бағишланган.

Келтирилган тадқиқот ишларида Phytun дастурлаш тилини ўқитишни баъзи бир ёндашувлари илгари сурилган бўлишига қарамай, ушбу илмий асарлардаги манбаалар етарли даражада деб, бўлмайди.

Шу билан бирга тадқиқотчиларнинг илмий-услубий мақолаларида Phytun дастурлаш тилини ўқитиш бўйичаайрим ёндашувлари илгари сурилган бўлса-да, аммо Phytun дастурлаш тилини ўқитиш методикаси назарий ва амалий жиҳтда тўлиқ илмий асосланмаган.

Шу боис, илгари сурилаётган тадқиқот, яъни умумий ўрта таълим мактабларида Phytun дастурлаш тилини муаммоли таълим технологияси варақамли технологияларни ўзаро бойитиш, интеграциялаш асосида

ўқитиш методикасини такомиллаштириш долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Python дастурлаш тили бугунги кунда ривожланган давлатларнинг умумий ўрта таълим мактабларида ўқитилб келинмоқда. Шунингдек, турли ташкилотларнинг бошқарув фаолиятини ахборотлаштиришда ва компаниялар (Google ва Yandex) томониданамалий лойиҳалар яратишда самарали тил сифатида эътироф этилмоқда.

Python дастурлаш тили NumPy, SciPy, Matplotlib, Matlab пакетларнинг имкониятларини ўзида мужассамлаштириб, турли илмий ҳисоб-китоблар учун универсал муҳит сифатида фойдаланилиб келинмоқда. Шунингдек, Houdini ва Nuke каби профессионал 3D график дастурларнинг стандарт хусусиятларини кенгайтиришда Python дастурлаш тилидан фойдаланилинади [2, 3].

Шундай қилиб, Python дастурлаш тили кўп функцияли бўлиб, ундан фойдаланиб турли оммабоп ўйинлар, тизимларни назорат қилиш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш, ташкилот ва корхоналарнинг фаолиятини енгиллаштиришга мўлжалланган дастурий маҳсулотлар яратиш учун муҳим инструментад дастур ҳисобланади [4].

Функционаллик нуқтаи назаридан Python дастурлаш тилини гибрид деб аташ мумкин. Унинг воситалари анъанавий скрипт тиллари (Tcl, Scheme ва Perl каби) ва дастурий таъминот тизимларини ишлаб чиқиш тиллари (C, C++ ва Java каби)нинг имкониятларини ўзида мужассамлашган [4, 5].

Python дастурлаш тилининг ўзи дастурда ишлатиладиган объектлар турларини кузатиб боради, шунинг учун дастур кодида узоқ ва мураккаб декларацияларни ёзишингиз шарт эмас [6]. Аслида Python дастурлаш тили тушунчаси ва ўзгарувчиларни эълон қилиш учун зарурат туғдирмайди. Python коди маълумотлар турлари билан чекланмаганлиги сабабли, у бир қатор объектларни автоматик равишда бошқариши мумкин [5].

Python тили таълимда, илмий моделлаштиришда, маълумотларни қайта ишлашда (айниқса матнда), иловалар кодини ёзишда (кўпинча ўйинларда), узлуксиз интеграцияда (автоматлаштирилган тест, инфратузилмани жойлаштириш скриптлари) муҳим аҳамият касб этади.

Python дастурлаш тилининг юқорида келтирилган имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, уни ўқитиш методикасини такомиллаштириш ва ўқувчиларнинг когнитив фикрлашини ҳамда компетенцияларини шакллантириш муҳим ҳисобланади.

Изланишларимиз давомида шуни гувоҳи бўлдикки, фаол ривожланаётган ахборот технологиялари ўқувчиларнинг дастурлаш соҳасига эъти-

брини сусайтиришга сабаб бўлмоқда. Бошқа томондан, олимпиадаларда ва танловлар ўқувчиларнинг турли вазифаларни расмийлаштиришда яхши кўникмаларга эга бўлишларини, дастурлаш техникасини ишончли эгаллашларини таъминлайди. Бундай вазиятда табиий саволлар туғилади: “Дастурлашни нима учун ўрганитиш керак?” ва “Қандай қилиб ўргатиш керак?”

Илгари сурилаётган тадқиқот, ушбу масалаларга қаратилганлиги сабабли умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларининг дастурлашга оид муносабати, дастурлаш технологиясини билиш даражасини аниқлаш мақсадида, дастлаб кузатиш ишларини олиб бордик. Кузатиш жараёни умумий ўрта таълим мактабларининг 9-синфларда ўқитиладиган Python дастурлаш тили билан боғлиқ.

Кузатишлар олиб борилган мактабларда ўқитувчилар ҳар бир дарсни самарали ташкил этиб, ижодий ёндашиб, янги педагогик технологиялар асосида ўтаётганига амин бўлдик. Кузатиш ва таҳлил натижаларига кўра, ушбу мактабларда дастурлаш технологияларини ўргатишда баъзи бир қийинчиликларга дуч келинаётганлиги аниқланди. Бунинг асосий сабаби, ўқувчилар берилган масалаларни алгоритмини тузишга ва математик нуқтаи назарда таҳлил этишга ҳамда берилган операторларни тўғри қўллай олмаслиги маълум бўлди. Биз кузатган синфларда ўқувчилар дарсларда етарлича мисол ва масалаларни дастурини туза олмаганлигига амин бўлдик. Кузатиш давомида ўқувчилар билан суҳбатлар ўтказдик. Суҳбатлар давомидашуни гувоҳи бўлдики, ўқувчилар бизга Python дастурлаш тилини ўрганиш шарт эмас, гарчи яқинда бундай бўлиши мумкин эмас эди, нима учун дастурлашни ҳаммага ўргатиш керак, агар бу ҳақиқатан ҳам ахборот технологиялари соҳасидаги тегишли мутахассисликларга борадиган бир нечта ўқувчилар учун керак бўлса? Компьютердан фойдаланадиган кўпчилик фойдаланувчилар ўз дастурларини ёзмайдилар ва улар дастурлашни умуман билишлари шарт эмас. Агар фойдаланувчи фақат зарурий амалий дастурлар билан ишлашни билса бўлди, “Информатика ва ахборот технологиялари” фанидан фақат амалий дастурлар билан ишлашни ўргатиш керак, деган фикрларни билдирди.

Юқорида келтирилган суҳбат натижалари ва тадқиқот муаммосига оид илмий-методик манбаларни таҳлили, кузатиш ишлари олиб борилган мактабдаги ҳолатларига кўра, умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларга Python дастурлаш тилининг моҳиятини тушинтириш, уларни қизиқтириш ҳамда дастурлаш технологияларининг янгича ёндашувларини тадқиқ этиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан эканлиги аниқланди.

Ушбу муаммоларни бартараф этиш учун куйидагиларга эътибор қаратиш лозим: дастурлаш тиллари ёрдамида қандай муваффақиятларга эришиш мумкинлигини ўқувчиларга тўлақонли етказиш; умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладиган дастурлаш тилини, яъни Python дастурлаш тилининг имкониятини, ушбу дастурлаш тили ёрдамида яратилган амалий дастуларни ўқувчиларга тушунтириш; ўқувчиларга дастурлаш тилларини ўргатиш математикани билиши ва уни дастурлаш амалиётига қўллашни ўргатиш; ўқувчиларга масалаларни алгоритмлашга ўргатишда ҳаётий мисоллардан фойдаланиш; ўқувчилар берилган мисол ва масалаларни алгоритмини ишлаб чиққандан сўнг, уларни дастурлаш тили кодига, яъни Python тилининг дастур кодига ўтказишни ўргатиш.

Келтирилган таҳлилий маълумотлар асосида айтиш мумкинки, умумий ўрта таълим мактабларида Python дастурлаш тилини ўқитиш самарадорлигини оширишда ва ўқувчиларнинг мотивациясини, ижодий қобилиятини оширишда ҳамда компетенцияларини шакллантириш бугунги кунда муҳим масалалардан бир эканлигини таъкидлаш мумкин.

Адабиётлар:

1. Родыгин Е.Ф. Методические рекомендации обучения программированию в школе // информатика как основасовременного общества. – С. 20-22. [file:///C:/Users/Mirsanov/Downloads/metodicheskie-rekomendatsii-obucheniya-programmirovaniyu-v-shkole%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Mirsanov/Downloads/metodicheskie-rekomendatsii-obucheniya-programmirovaniyu-v-shkole%20(2).pdf)
2. Илюпова А.А. Основные возможности языка программирования PYTHON // <https://infourok.ru/statya-na-temu-osnovnie-vozmozhnosti-yazika-programmirovaniya-pyton-1106702.html>
3. Шапошникова С. Основы программирования на Python. Учебник. Вводный курс. – версия 2. – 2011. – 44 с.
4. Россум Г. И др. Язык программирования Python. 2001. – 454 с.
5. Илюпова А.А. Основные возможности языка программирования Python // <https://infourok.ru/statya-na-temu-osnovnie-vozmozhnosti-yazika-programmirovaniya-pyton-1106702.html>
6. Практикум по алгоритмизации и программированию на языке Python Хахаев И.А. – М.: Альт Линукс, 2011. – 128 с.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада умумий ўрта таълим мактабларида Python дастурлаш тилини ўқитиш муаммолари ва уларнинг ечимларига оид таълиқ ва тавсиялар келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены предложения и рекомендации по проблемам преподавания языка программирования Python в общеобразовательных школах и пути их решения.

SUMMARY

This article presents suggestions and recommendations on the problems of teaching the Python programming language in secondary schools and ways to solve them.

ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Бекнозарова З. Ф.

ТИҚХММИ, МТУ в.б. доценти

Таянч сўзлар: кейс, интерактив, эркин тушиши, компетенция, педагогик, технология, инновация, метод.

Ключевые слова: кейс, интерактив, свободное падение, компетенция, педагогическая, технология, инновация, метод.

Key words: case, interactive, free fall, competence, pedagogical, technology, innovation, method.

Олий таълим тизимида ўқитиш самарадорлигини такомиллаштиришнинг асосий шарти кўп жиҳатдан таълим муассасаларида тайёрланаётган мутахассис кадрларнинг билим даражаси, илмий дунёқарашининг шаклланганлиги ҳамда келгусида фаолият олиб борадиган мутахассисликка хос кўникма ва малакаларни таркиб топганлиги билан белгиланади. Албатта касбий тайёргарлик ўз ўзидан юзага келмай балки маълум бир босқичларни камраб олади.

Таълим муассасаларининг асосий вазифаларидан бири ўқувчи-талабаларга инсоният тарихи давомида яратилган билимларни етказиш, фанлар асослари бўйича мунтазам билим олишлари учун тегишли шароит яратиш, зарур ахборотларни танлаш ва мустақил ўқишни ўргатиш орқали билим олишга бўлган эҳтиёжларини қондириш ва қизиқишларини орттиришдан иборат. Бу вазифаларни анъанавий таълим технологиясидан фойдаланган ҳолда ҳал этиб бўлмайди, шу сабабли таълим-тарбия жараёнида замонавий педагогик технологияларни қўллаш зарурати вужудга келди [1].

Замонавий педагогик технология—таълим олувчига олдиндан белгиланган мақсад бўйича таъсир ўтказиш фаолиятидан иборат бўлиб, ўқувчини мустақил ўқишга, билим олишга, фикрлашга ўргатишни кафолатлайдиган жараён. Бу жараёнда таълим берувчи бошқарувчи сифатида таълим жараёнини бошқаради, таълим олувчини билиш фаолиятини ташкиллаштиради, таълим олувчи мустақил ҳолда билим олади, ўрганади, ўзлаштиради. Бу жараён талаба фаолиятини амалга оширишда уни ташкил қилиш, фао-

Демак, ҳозирги таълим-тарбия соҳасида долзарб муоммоларидан бири замонавий педагогик технологияларни ўқув жараёнида қўллашдан иборатдир.

Бу вазифаларни бажариш учун ўқув жараёнига **“Кейс”** технологиясини ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Масалан, “ТИҚХММИ” МТУ, **“Физика ва кимё”** кафедрасида физика фанини ўқитишда **“Эркин тушиши тезланиши”** мавзуси бўйича кейс технологиясини қўллаб, самарали натижаларга эришилмоқда.

Кейснинг ўқув мақсади: Эркин тушиш тезла-
ниши ва унинг аҳамияти-
ни ўрганиш.

Кейсни бажариш жараёнида ўқувчиларда қуйидаги кўникмалар ривожланади:

1. Ахборотни қабул қилиш ва қайта ишлаш (матнни таҳлил қилиш, сабаб-оқибат алоқаларини ўрнатиш, муаммони ҳал этиш йўллари кидириш, ахборотни синтез қилиш).

Коммуникатив (суҳбат юритиш, бошқаларни ишонтириш, ўз нуқтаи назарини ҳимоя қилиш, бошқаларнинг ҳуқ-атворини баҳолаш, ўзини назорат қилиш).

2. Рефлексив кўникма (ўзининг ва бошқаларнинг фикрини таҳлил қилиш) [3].

Кейс билан ишлаш босқичлари	Кейс мазмунини яхшироқ тушуниш учун методик тавсифлар
1. Кейс матнини ўқиш.	Матнни ҳар бир ўқувчи икки марта ўқийди.
2. Матнни ўз сўзлари билан гапириб бериш.	Матн ўқувчилар томонидан занжир тарзида гапирилиб берилади. Сўзлаш жараёнида айрим деталларга аниқлик киритилади.

3. Муаммони кидириш (аниқлаш). Матнда қандай муаммо ҳақида гап кетяпти?	Муаммолар бир нечта бўлиши мумкин. Бундай ҳолатда улар ўртасидаги алоқадорликни топиш керак.
4. Муҳокама қилиш. Муаммо қандай намоён бўляпти?	Венн диаграммаси, SWOT таҳлил жадвали, резюме жадвалларини тўлдириш орқали муаммонинг ечимини топиш мумкин.
5. Мезонларни ажратиш (идеал, яъни муаммоси йўқ системанинг моделини келтириш).	Бу қандай натижага олиб келишини кўрсатиш учун керак.
6. Муаммони ҳал этиш йўллари аниқлаш.	Муаммо ечими йўллари ёзиб бориш мақсадга мувофиқ. Бу энг муҳим нарсани эсдан чиқармаслик учун керак.
7. Гуруҳнинг тақдимотга тайёрлиги: 1. Асосланган эссе. 2. Таянч контекст. 3. Схема. 4. Жадвал. 5. Мультимедиа тақдими. 6. Тақдимот ўтказиш.	Бу жараёнда ўқувчиларнинг ижодий қобилияти шаклланади.

Кейс матни

Жисмнинг эркин тушиши ва вертикал отилган жисмнинг ҳаракати тўғри чизиқли текис тезланувчан ҳаракатнинг қизиқ мисолидир.

Жисмларнинг бундай ҳаракатини машҳур итальян олими Галилео Галилей ўрганган. У бундай ҳаракатлар текис тезланувчан ҳаракат эканлигини топган. Бундай ҳаракатларда тезланиш пастга вертикал йўналган ва абсолют қиймати тахминан $9,8 \text{ м/сек}^2$ га тенг эканлиги ўлчаб топилган.

Бу тезланишнинг ҳамма жисмлар учун бир хил эканлиги, айниқса ажабланарли ва узоқ вақт давомида жумбоқ бўлиб келган.

Қутбда эркин тушиш тезланиши $9,83 \text{ м/сек}^2$, экваторда $9,78 \text{ м/сек}^2$, 45° кенликда эса $9,81 \text{ м/сек}^2$ га тенг.

Тортишиш кучи масофага боғлиқ бўлса, у ҳолда Ер сиртидан H баландликка кўтарилган m массали жисм Ерга куч билан тортилади.

Шунинг учун эркин тушиш тезланиши Ер сиртидан узоқлашганда ўзгаради.

Муҳокама натижаларини тез белгилаш учун қуйидаги шаблонларни тарқатиш лозим:

Иш учун шаблон

1-муаммо: _____

2-муаммо: _____

3-муаммо: _____

Муаммонинг намоён бўлиши: _____

Муаммони ҳал этиш йўллари _____

Натижада қуйидаги таянч консепт тузилиши мумкин:

1-муаммо: Эркин тушиш тезланишининг кашф этилиш тарихи.

2-муаммо: Эркин тушиш тезланишининг асосий моҳияти.

3-муаммо: Эркин тушиш тезланишининг Ер сиртидан Н баландликдаги қиймати.

Муаммонинг намоён бўлиши:

а) эркин тушаётган жисмлар юқорига эмас, айнан пастга вертикал тушадилар	б) эркин тушаётган жисмлар текис ҳаракат қилмасдан, балки маълум тезланиш билан пастга вертикал тушадилар	в) ердан бирор Н баландликка кўтарилганда эркин тушиш тезланишининг қиймати камаяди

Муаммони ҳал этилиши:

1. Қадим замонлардаёқ одамлар жисмлар вертикал пастга бирор тезланиш билан ҳаракатланишини сезганлар.

2. Эркин тушиш тезланиши бирор ўзгармас қийматга эга эканлиги ва бу қиймат Ер сиртининг турли кенгликларида турлича эканлиги .

3. Эркин тушиш тезланиши қийматининг Ердан бирор баландликка кўтарилганда маълум қонуниятга асосан ўзгариши (ўқувчилар бунинг сабабларини аниқлашлари лозим).

Гуруҳларга мустақил бажариш учун бериладиган топшириқлар:

1-топшириқ. Венн диаграммаси ёрдамида эркин тушиш тезланиши, бутун олам тортилиш қонуни ҳамда юклама ва вазнсизлик ўртасидаги умумий ва фарқ қилувчи жиҳатларни умумлаштиринг.

(Венн диаграммаси)

2-топшириқ. Эркин тушиш тезланишининг фойдали ва заррали томонларини таққосланг.

Эркин тушиш тезланиши	
Фойдали жиҳатлари	Зарарли жиҳатлари

3-топшириқ.

Эркин тушиш тезланишининг аҳамиятига оид SWOT жадвалини тўлдириг[4,5].

Хулоса қилиб, шуни айтишимиз мумкинки, ўқувчиларнинг кейслар билан ишлаши уларда фанга бўлган қизиқишни оширади, коммуникатив қобилиятни юксалтиради, муҳими, танқидий фикрлаш ва мустақил ишлаш қуникмасини ривожлантиради.

Педагогик инновациялар маълум миқдордаги вазифаларни ҳал этиш учун хизмат қилишга йўналтирилган бўлади. Агар талабада мустақкам билим билан бирга, уни амалий фаолиятда қўллаш кўникма ва малакалари таркиб топса, тажрибада синаб кўрилганда самарадорликка эришса, мавжуд ҳолатлар ижобий томонга ўзгартирилса, янги ғоялар устида иш олиб борилса, ҳар қандай муаммонинг ечимини атрофлича тасаввур қи-

линса, глобал масштабда фикр юритилса инновация кафолатланган натижани берган бўлади.

Худди шундай педагогик инновациялар ҳар томонлама камол топган, баркамол авлодни тарбиялаб бериш вазифасини ҳал этади.

SWOT – таҳлил жадвали

S	W
O	T

Ўқув машғулотли жараёнида кейс технологиясини ташкил этиш

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 мартдаги “Физика соҳасидаги таълим сифатини ошириш ва илмий тадқиқотларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5032-сон Қарори <https://lex.uz/docs/5338558>

2. Бекнозарова З.Ф. Мухандислик йўналиши талабаларининг касбий компетентлигини шакллантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. -Т.:2022.

3. Бекназарова З.Ф. Тесты как средство оценки знаний по физике // Муғаллим ҳэм узликсиз билимлендириў. Илимий-методикалық журнал. ISSN 2181-7138. – Некис, 2021. – № 3/3. – Б. 129-131.

4. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари /Қўлланма. – Т.: Ўқитувчи, 2004 й.

5. Абдурахмонов А. “Физика курси” 2011 й. Т.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада физика фанини ўқитишда кейс технологиясини ташкил этиш масалалари ўрганилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются вопросы организации кейс-технологии в обучении физике.

SUMMARY

This article discusses the organization of case technology in teaching physics.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ФИЗИКА ФАНИ АМАЛИЁТ ДАРСЛАРИНИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ОЛИБ БОРИШ

Бекнозарова З. Ф.

ТИҚХММИ, МТУ в.б. доценти

Таянч сўзлар: “скарабей”, интерактив, гравитация, эластиклик, компетенция, технология, инновация, метод.

Ключевые слова: «скарабей», интерактив, гравитация, эластичность, компетенция, технология, инновация, метод.

Key words: scarab, interactive, gravity, elasticity, competence, technology, innovation, method.

Жаҳонда физика фанидан таълим сифати ва самарадорлигини ошириш, муҳандислик йўналиши талабаларнинг таълим олишларини қўллаб-қувватлаш жараёнларида компетентли ва методологик ёндашувлардан кенг миқёсда фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ҳозирги кунда жаҳоннинг энг илғор университетларида тизимли, амалий ва ускунавий дастурий таъминотлар имкониятларидан фойдаланган ҳолда физикадан таълим жараёнини самарали ташкил этиш ҳамда бўлажак муҳандисларнинг касбий компетенцияларини шакллантириш ўта долзарбликка эга [1].

Таҳлилларга кўра, аксарият олий таълим муассасаларида амалдаги педагогик таълим дастурлари ва ўқув режалари бўлажак муҳандисларнинг жамиятдаги ва тайёр шаклда тақдим этилган амалий ва назарий билимларни ўзлаштиришига қаратилган. Аммо бугунги кунда ахборот-коммуникация технологияларининг тезлик билан ривожланиши нафақат билимлар ҳажмининг муттасил ўсиб боришига балки, олган билимларини касбий фаолиятида, кундалик турмуш тарзида ва ҳаёт фаолиятида қўллай олиш кўникмасига эга бўлишни тақозо этади, бу эса муҳандислик таълимини модернизация қилиш заруратини белгилаб беради. Олий таълим тизимини ислоҳ қилиш жараёнида янги ишлаб чиқилган педагогик таълим инновацион кластери, педагогик ва инновацион технологиялар муҳандислик йўналиши талабаларини мустақил равишда ўз касбий фаолиятига тегишли бўлган ахборотларни олишга, мавжуд касбий муаммонинг моҳиятини аниқлашга ва уларни ҳал қилишнинг энг самарали усуллари ва

методларини топишга ўргатишга, шунингдек мавжуд билимларни таҳлил қилиш ҳамда янги таълим муаммоларини ҳал қилишда қўллашга ва фойдаланишга йўналтирилади.

Ҳозирги кунда таълимда кенг жорий этилаётган **“Скарабей”** технологияси интерактив усул бўлиб, у талабаларда фикрий боғлиқлик, мантиқ, қандайдир муоммони ҳал қилишда ўз фикрини очиқ ва эркин ифодалаш маҳоратини шакллантиради.

Талабаларга мустақил равишда билимнинг сифати ва савиясини ҳолис баҳолаш, ўрганиладиган мавзу ҳақидаги тушунчаларни аниқлаш имконини беради. Бу технология талабаларга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради. Талабаларда баҳс кўникмаларини ўз фикрида қатъий туриш ва эркин фикрлашни ривожлантиради.

Бу услуб кичик гуруҳлар билан машғулоти олиб борилганда самарали натижа беради. Талабаларнинг дарс муҳокамасида фаол иштирок этиши, уларнинг билимини ва ўзлаштиришини баҳолашга имкон яратади [2,3].

Табиий фанлар шу жумладан физика фанини ўрганишда талабаларда мустақил кўникмаларни шакллантирувчи дарс турлари муҳим аҳамият касб этади. Физика фанини ўрганиш орқали, физик ходисалар ва уларнинг қонуниятлари, ҳамда ўзлаштирилган билимларни амалиётга тадбиқ этиш бўйича кўникмалар ривожланишига эришилади. Амалиёт дарслари талабаларнинг билимини фаоллаштиради, амалий тадбиқ қилишга ўргатади, ижобий илмий фикрлаш, тасаввурга эга бўлиш, таққослаш каби қобилиятларини ривожлантиради ва фаоллаштиради.

Амалиёт дарсларида, ўтилган маъруза мазмунини жипслаштиради, у фан мазмунининг салмоқли қисмини ташкил этади ва унинг ажралмас қисми сифатида намоён бўлади. Шунинг учун, физика амалий машғулоти дарсларида олган билимларини доимий мустахкамлаб бориш учун **“Скарабей”** интерактив технологиясидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. **“Скарабей”** интерактив технология бўлиб, бир неча босқичда ўтказилади. Яъни: талабаларга ФСМУ технологиясининг тўрт босқичда ёзилган қоғозлари тарқатилади.

Ф- Фикрингизни баён қилинг;

С- фикрингизнинг баёнига сабаб кўрсатинг;

М- кўрсатган сабабингизни исботлаб, мисол (далил) келтиринг;

У- фикрингизни умумлаштиринг.

Талабаларнинг физика фанидан **“Механик иш ва энергия”** мавзуси бўйича олган билимларини баҳолаш учун ФСМУ технологиясини қўл-

лаш мақсадга мувофиқ бўлади. Технология бир неча вариантлар ёрдамида амалга оширилади. Яъни:

1-Вариант

(Ф)- Оғирлик кучи бажарган ишни тарифлаб беринг.

(С)- Оғирлик кучи бажарган ишни сабабини кўрсатинг.

(М)- Оғирлик кучи бажарган ишга мисоллар кўрсатинг.

(У)- Оғирлик кучи бажарган ишни формуласини ёзинг.

2-Вариант

(Ф)- Гравитация майдонининг потенциали деб нимага айтилади.

(С)- Гравитация майдонидаги жисмнинг потенциал энергияси формуласидаги манфий ишора сабабини кўрсатинг.

(М)- Гравитация майдонидаги потенциал энергияга эга булган жисмларга мисол келтиринг.

(У)-Гравитация майдонидаги жисмнинг потенциал энергияси формуласини ёзинг.

3-Вариант

(Ф)- Эластиклик кучи бажарган ишини тарифлаб беринг.

(С)- Эластиклик кучи бажарган ишини сабабини курсатинг.

(М)- Эластиклик кучи бажарган ишга мисоллар келтиринг.

(У)- Эластиклик кучи бажарган ишнинг формуласини ёзинг.

Бу технологияни қўллаш жараёнида талабалар билимини мустаҳкамлаш билан бирга уларнинг ақлий фаолияти ва фикрлаш қобилияти ҳам шаклланади, бу эса таълим технологиясининг асосий мақсади ҳисобланади [3].

Физика фанидан амалий машғулотларни олиб боришда педагогик технологиялардан фойдаланиш, электр схемаларини тузиш, улаш ва физикавий катталикларни ўлчаш, ҳисоблаш каби касбий фаолиятга мос бўлган компетенциялар ҳамда ҳар бир муаммони ҳал этиш кетма-кетлигини аниқлаб олиш, яъни тадқиқотчилик ва конструкциялаш компетентликлари ривожланишига омил бўлади [5].

Таълим сифатини ошириш ва талабаларни физика фанига қизиқтириш, уларнинг билим даражасини ошириш учун дарс жараёнини кўпроқ ноанъанавий тарзда, ҳар хил услубда олиб борилиши керак. Бир хил усулда ўтилган дарслар талабаларда зерикиш ўйғотади ва фанга бўлган қизиқишни пасайишига олиб келади. Таълим технологияларининг мақсади ёш авлодга чуқур ва мукамал билим бериш бўлса, фаолияти шу билимни беришда турли услублардан ҳамда замонавий техникавий воситалардан

фойдаланиш ҳисобланади. Натижа эса ўқувчилар олган билим ва кўникмаларни ҳаётга тадбиқ қила олишларида кўринади.

Талаба ёшларни келажак ҳаётга тайёрлар эканмиз, уларни мустақил ҳаётга ўз билим, малака ва кўникмаларини доимий ошириб боришларини, фан техника ютуқларини ўз иш фаолиятида тўла татбиқ қила олишлари учун уларда таълим олишига қизиқишини ривожлантириб боришимиз керак. Шунинг учун ўқув жараёнини ташкил этишда, талабаларга чуқур билим олишларига ёрдам берувчи педагогик технологияларини қўллашга алоҳида эътибор қаратишимиз керак, бу эса ўқитувчидан чуқур билимгина эмас, балки педагогик маҳоратни ҳам талаб этади [5,6].

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 мартдаги “Физика соҳасидаги таълим сифатини ошириш ва илмий тадқиқотларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5032-сон Қарори <https://lex.uz/docs/5338558>
2. Бекнозарова З.Ф. Мухандислик йўналиши талабаларининг касбий компетентлигини шакллантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. -Т.:2022. 70 б.
3. Бекнозарова З.Ф. Физика ўқитувчисининг таълимга инновацион ёндашуви. Нам ДУ Илмий ахборотномаси.-2019.№12. -238-242 б.
4. Бекнозарова З.Ф., Тошмуродов Ё., Физика фанидан лаборатория ишларини бажариш бўйича/Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТИҚХММИ, 2019. – Б. 175.
5. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари /Қўлланма. – Т.: Ўқитувчи, 2004 й.
6. Абдурахмонов А. “Физика курси” 2011 й. Т.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада олий таълимда физика фани амалиёт дарсларини педагогик технологиялар асосида олиб бориш ва уларни ташкил этишнинг йўллари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье объясняются способы проведения практических занятий по физике в высшей школе на основе педагогических технологий и их организации.

SUMMARY

This article explains the ways of conducting practical classes in physics in higher education on the basis of pedagogical technologies and their organization.

ҚУРИЛИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ ТАЛАБАЛАРИГА ЧИЗМА ГЕОМЕТРИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА КОМПЕТЕНТЛИ ЁНДАШУВ

Мавлонов Р. А.

Наманган муҳандислик-қурилиш институти катта ўқитувчиси

Таянч сўзлар: қурилиш, муҳандислик, чизма геометрия, компьютер графикаси, қурилиш чизмачилиги, иншоот, дастурий таъминот.

Ключевые слова: строительство, инженерия, начертательная геометрия, компьютерная графика, строительный чертёж, сооружения, программное обеспечение.

Key words: construction, engineering, descriptive geometry, computer graphics, construction drawing, structures, software.

Қириш.

Бугунги кунда Республикамиз тараққиётини таъминловчи муҳим омилларидан бири ҳеч бир шубҳасиз, олий таълим тизимини янада такомиллаштириш механизмини ишлаб чиқиш ва уни амалга жорий этишдир. Республикамизнинг ҳозирги тараққиёт босқичи мамлакатимиз ва минтақа учун етук муҳандис кадрлар етказиб беришни талаб қилади.

Қурилиш муҳандислиги йўналишларида ўқитиладиган умумқасбий фанлар мазмунини ишлаб чиқишда чизма геометрия, муҳандислик, компьютер графикаси ва қурилиш чизмачилиги фанлари алоҳида аҳамиятга эга. Умумқасбий фанларни ўрганиш объектлари:

- меҳнат мавзуси: қурилиш ва муҳандислик иншоотларининг чизмалари;
- меҳнат воситалари: чизмаларни қўлда, чизиш воситалари ёрдамида ва чизмаларни электрон шаклда бажаришга имкон берадиган замонавий дастурий таъминот ёрдамида бажариш қобилияти;
- фаолиятнинг мазмуни ва усуллари: расм чизиш, қурилиш технологияси ва бошқалар;
- меҳнат объекти: кўприklar ва бошқа транспорт иншоотлари конструкциялари билан биринчи танишиш, умумқасбий фанларни ўқитиш биринчи курс талабаларига амалга оширилади;

- фанлар объектлари, чизма геометрия кўприклар ва туннеллар лойиҳалари ва қурувчиларининг касбий фаолиятининг илмий, назарий ва методологик асосидир.

Чизма геометриянинг назарий усулларининг мавҳумлиги ва уларни нафақат график ишларида, балки касбий фаолиятда муҳандислик муаммоларини ҳал қилиш воситаси сифатида ишлатишнинг “табiiйлиги” ўртасидаги фарқни бартараф этишда қурилиш муҳандислиги мутахассислиги учун умумкасбий фанларнинг мазмунини ишлаб чиқишда кўп босқичли усулдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Чизма геометрияни ўқитиш муаммоларини ўрганган Ф.И.Пекаринатомонидан олиб борилган тадқиқотда “мавзу мазмунида уҳта кичик мазмунни ажратиш мумкин: чизма геометрия тизим объекти сифатида; катта курсларда бўлажак ўқув ва муҳандислик фаолияти; мутахассис муҳандиснинг келажақдаги касбий фаолияти” эканлиги таъкидланган [2, 34].

Бу қондани муҳандислик ва компьютер графикаси ва қурилиш чизмаларини ўқитиш методикасига тадбиқ қилиб, умумкасбий фанларни ўқитишда (биринчи семестрда) чизма геометриянинг назарий асосини сингдириш ҳамда қурилиш ва компьютер графикасининг ҳар бир кейинги мавзусини ўқитиш тизимининг элементи сифатида кўриб чиқиш мумкин. Масалан, “Рақамли белгилар билан проекциялар” мавзусини тақдим этишда қуйидагиларни аниқлаш керак:

- назарий асос-объектларни бир горизонтал текисликда ортогонал параллел проекциялаш ва фронтал текисликни баландлик белгилари билан алмаштириш методи;
- транспорт қурилишида ушбу мавзу методларини амалда қўллаш;
- мавзуга оид тушунча ва методларнинг “муҳандислик” фанлари: “Геодезия”, “Муҳандислик геологияси”, “Грунтлар механикаси”, “Замин ва пойдеворлар”, “Йўлларни лойиҳалаш ва қуриш”, “Кўприкларни лойиҳалаш ва қуриш” билан боғлиқлиги.

Тадқиқот методологияси

Умумкасбий фанларни ўқитиш бир нечта ўрганиш объектига эга бўлиши кераклиги сабабли, компетентли ёндашув мантиғида умумкасбий фанларнинг мазмунини тузиш, уҳ даражадаги мазмунни аниқлаш орқали амалга оширилиши тақлиф этилади:

- 1) умумкасбий фанлар мазмунининг касбий компетентлик билан боғлиқлиги;

2) умумқасбий фанлар мазмунининг қурилиш мутахассислиги ўқув да-
стурининг бошқа фанлар мазмуни билан боғлиқлиги;

3) учта даражага ажратиш мумкин бўлган мавзу ичидаги мазмунлар:

- умумқасбий фанларни ўқитиш жараёнида олинган билим, кўникма
ва қобилиятларга ва илгари шаклланган малаканинг асосий ва ме-
та-фан қисмларига мурожаат қилиш;
- тузилиш ва ўзаро боғлиқликни белгилайдиган ҳозирги ўрганила-
ётган мавзу доирасида ўрганилаётган элементлардан иборат жорий
мазмун;
- келажакдаги мавзуларга мурожаат қилиш-дастлабки мазмун (ком-
пютер).

Қасбий компетентлик компонентлари ва умумқасбий фанлар мазмуни-
нинг ўзаро боғлиқлиги бу мавзуни ёки фанни ўзлаштириш натижасида
компетентлик компонентларининг ривожланиш даражасини кўрсатади.

Чизма геометрияни ўрганишда биринчи курс талабаларининг эътибо-
рини жалб қилиш қийин. Уни фақат назарий фан деб ҳисоблаб, ҳар бир
бўлим бўйича чизма геометрия методи ёки техникаси талабаларга қулай
воситалар тақдим этилса ёки талабаларнинг келажакдаги фаолияти ҳақи-
да зарурлиги тушунтирилган ҳолда, жамоа асосида биргаликдаги ишлан-
сагина фанга қизиқиш таъминланади.

Мисол учун, чизма геометрия курсининг асосини “нуқта проекцияси”
бўлими ташкил этади. Сўнгра кетма-кет тўғри чизик, текислик, тўғри чи-
зиқ ва текисликларнинг ўзаро ҳолати, чизмани айлантириш усуллари ўр-
гатилади. Бу мавзуларнинг барчаси 50% дан кўпроқ вақтни олди. Биринчи
“текисликларнинг кесишиши” график иши талабалардан жуда кўп куч
талаб қилди, чунки улар нуқта, тўғри чизик, текисликнинг мавҳумлигини
деярли енгиб ўтишлари керак бўлади. Кейин сирт нуқталар тўплами сифа-
тида кўриб чиқилади [1, 59].

Таҳлил ва натижалар

Сўнгги йилларда қурилиш муҳандислиги йўналиши чизма геометрия
курсида қўлланилаётган асосий ўрганиш объекти сиртдир. Биринчи маъ-
рузадан бошлаб, геометрик моделлаштириш ва муҳандислик ва қурилиш
амалиётида марказий ва параллел проекция методларидан фойдаланиш
муаммоларини кўриб чиқишда талаба ҳар қандай қурилиш объекти ва
тузилишини сиртларнинг комбинацияси сифатида кўриб чиқишга тайёр-
ланади ва нуқта ва чизикни ўрганишни бошлайди (тўғри ёки эгри), уни
амалга ошириш сирт чизик ҳаракати билан ҳосил бўлганлиги ва ушбу
сиртнинг тегишли чизикларига тегишли нуқталар тўплами эканлиги,

нуқта, тўғри чизиқ (ва текислик) шу тариқа охир оқибат, ҳар қандай сирт мазмунда тегишли объектлар сифатида қаралади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, “Чизма геометрия” фанининг дастурига қуйидаги график ишлар киритилган:

1. Сиртнинг текисликлар билан кесишиши;
2. Сиртларнинг кесишиши (кесишувчи текисликлар методи);
3. Сиртларнинг кесишиши (сфера методи);
4. Текисликларнинг кесишиши (ўлчаш вазифалари);
5. Рақамли белгилар билан проекциялар;
6. Аксонометрик проекциялар;
7. Қаламчалар (қаламчалар билан журналларнинг ишчи чизмаси) ва бо-

шқалар.

Чизма геометрия бўйича ушбу график ишлар бўлажак мутахассиснинг касбий компетентлигини ривожлантиришнинг назарий ва амалий асосидир. Чизма геометрия фанидан маърузалар курси мазмуни ва амалий машғулотлар мавзулари тўлиқ ушбу график ишларни талабалар томонидан мустақил бажаришга қаратилган.

Хулоса ва таклифлар

Шуни таъкидлаш лозимки, касбий компетентлик ўз табиатига кўра билим эмас, балки фаолиятдир. Шунинг учун ҳам касбий компетентликни билимлар кўринишида эмас, балки курувчи мутахассислигига мос ўқув фаолияти тизими кўринишида шакллантириш лозим. Мутахассиснинг реал касбий фаолияти интегратив характерга эга, таълим жараёнида бўлажак мутахассис эгаллайдиган билим, кўникма ва малакалар алоҳида ўқув фанлари бўйича тарқалади. Касбий фаолият кетма-кет ёки параллел ҳал этиладиган мураккабликнинг турли даражасидаги касбий масалалар тизими сифатида ташкил этилади, аммо ўқув материали шаклида тузилмалаштирилади. Компетентли йўналтирилган таълим, хусусан таълим жараёнига талабаларда фанлараро интегратив ёндашув асосида касбий компетентликни киритиш мутахассис касбий фаолияти тузилмаси ва унга тайёргарлик тузилмаси ўртасидаги зиддиятни бартараф этиш имконини беради.

Адабиётлар:

1. Пекарин Ф.И. Теория и практика контекстного обучения в вузе / Ф.И.Пекарин; под ред. А.А.Вербицкого. М.: б. и., 1984. - 48 с.
2. Ўтанов Б. Ўқитувчи ва талабанинг ҳамкорлигидаги фаолияти ўқитиш самарадорлигини оширишнинг муҳим омили сифатида: Психол. Фан номзоди дисс. - Т., 1992. - 105 б.

3. Талызина Н.Ф. Пути, разработки профиля специалиста / Н.Ф. Талызина, Н.Г. Пенченко, Л.Б. Хахловский. Саратов: Изд-во Саратов ун-та. 1987.- 174 с.

РЕЗЮМЕ

Мақолада курилиш муҳандислиги йўналишларида ўқитиладиган умумқасбий фанларнинг мазмунини ишлаб чиқишда чизма геометрия фанининг аҳамияти, умумқасбий фанларнинг ўрганиш объектлари, чизма геометрия фанининг график ишлари ҳамда фанни ўқитишда компетентли ёндашув ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о значении начертательной геометрии в освоении содержания и изучения общепрофессиональных дисциплин, преподаваемых в области строительства. А также, в компетентный подходе к преподаванию этого предмета и изучению графических работ по чертежной геометрии.

SUMMARY

В статье говорится о значении начертательной геометрии в освоении содержания и изучения общепрофессиональных дисциплин, преподаваемых в области строительства. А также, в компетентный подходе к преподаванию этого предмета и изучению графических работ по чертежной геометрии.

MATEMATIKA O'QITISHDA MILLIY O'QUV DASURINING UZVIYLIGI VA UZLUKSIZLIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Djumaev M.

Nizomiy nomidagi TDPU professori

Таянч сўзлар: мактабгача таълим, бошланғич таълим, узлуксиз таълим, компетенция, математика, педагогика, таълим ва тарбия.

Ключевые слова: дошкольное образование, начальное образование, дополнительное образование, компетентность, математика, педагогика, воспитание и обучение.

Key words: pre-school education, primary education, additional education, competence, mathematics, pedagogy, education and training.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-sonli qarori ilovasining 4-bandiga ko'ra "Maktabgacha, umumiy o'rta, professional va oliy ta'lim o'quv dasturlari va fanlarning uzluksizligini ta'minlash" vazifasi belgilangan.

Qaror ijrosiga binoan Uzluksiz ta'lim tizimida matematika fani uzviyligini ta'minlagan holda milliy o'quv dasturi majmuasini tayyorlashning maqsad va vazifalar belgilandi.

Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi Maktabgacha ta'lim, Xalq ta'limi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'limi vazirliklari hamkorligida 32 nafar matematika fani mutaxassis olimlari, tajribali mutaxassislardan iborat ekspertlar guruhini tashkil etdi. Ular ko'magida matematika fanidan har bir ta'lim turi uchun konsepsiyalar va alohida o'quv dasturlari loyihalari tayyorlandi hamda Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi portaliga (<http://www.uzviylik.tdi.uz>) joylashtirildi. Portalga 100 ga yaqin taklif va mulohazalar kelib tushgan.

Uzluksiz ta'lim tizimida fan dasturlarining uzviyligi ta'minlanmaganligi ta'lim sifati va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'lim turlariaro mavzularning takrorlanishi, ayrim mavzularga haddan ziyod ko'p soat ajratilgani, fan mazmuni deyarli nazariy ma'lumotlarga asoslanganligi hamda xalqaro tadqiqotlar singdirilmaganligi kabi muammolar aniqlandi. Xususan,

Matematika fanidan mavjud o'quv dasturlari qiyosiy jadvallar asosida tahlil qilindi. Birlamchi tahlillarga ko'ra takrorlangan mavzular 9 ta, uzviyligi ta'minlanmagan mavzular 29 ta, yangilanishi zarur mavzular 94 ta, olib tashlanadigan mavzular 43 ta, xalqaro tadqiqotlar bo'yicha kiritiladigan mavzular soni 89 ta, boshqa ta'lim turiga o'tkaziladigani 20 ta ekanligi aniqlandi va dasturlar to'g'rilandi.

To'g'rilangan o'quv dasturlari ikkinchi marta ta'lim inspeksiyasi saytidagi ([http:// www.uzviylik.tdi.uz](http://www.uzviylik.tdi.uz)) muhokama portaliga joylashtirildi va ularga 150 dan ortiq takliflar bildirildi.

Keyingi bosqichda matematika fani konsepsiyasi va 5 ta o'quv dasturi (MTM, umumiy o'rta ta'lim, AL, KHM va OTM uchun) O'zFA qoshidagi V.I. Romanovskiy nomidagi Matematika institutiga, Samarqand davlat universitetiga, Urganch davlat universitetiga hamda Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni rivojlantirish agentligiga ekspertizaga berildi hamda ushbu ta'lim muassasalarining tajribali mutaxassislari tomonidan 1 oy davomida ko'rib chiqilib xulosalar olindi.

Ekspertiza xulosalarida jami 97 ta (6 ta MTM, 69 ta maktab bo'yicha, AL 6 ta, KHM 5 ta, 11 ta OTMlar) kamchilik va takliflar aniqlanib, ular tegishli vazirliklarga taqdim etildi hamda mualliflar tomonidan muhokamalar qilindi. Ulardan 49 tasi dastur mazmuniga kiritildi, 38 tasi asoslantirildi. Shuningdek, o'quv va fan dasturlarini takomillashtirish jarayonida xalqaro tajribalar jumladan,

Finlyandiya tajribasi o'rganildi. Maktabgacha va umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturlarini tahlil qilishda YuNISEF ko'magida Singapur, Koreya, Yaponiya, Gonkong dasturlari, Prezident maktablari bilan Kembrij tajribasi va o'quv dasturlari o'rganildi. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va oliy ta'lim tizimlarida matematika fanini o'qitishni rivojlantirish konsepsiyasi O'zbekiston Respublikasining 2035-yilgacha rivojlanish Strategiyasining konsepsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimining 2030-yilgacha konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-sonli Qarori, 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF- 5712-sonli Farmoni, 2019-yil 6-sentabrdagi "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5812-sonli Farmoni, 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni, 2020-yil

7-maydagi “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4708-sonli Qarori hamda O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasida belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan ishlab chiqilgan.

O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlandi. Uning maqsadi fuqarolarga ta’lim-tarbiya berish, kasb-hunar o’rgatishning huquqiy asoslarini va ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplarinibelgilash hamda har kimning bilim olishdan iborat konstitutsiyaviy huquqini ta’minlashdan iborat.

Mazkur Konsepsiya maktabgacha, umumiy o’rta, o’rta maxsus, professional va oliy ta’lim tizimlarida matematika ta’limini rivojlantirishning asosiy tendensiyalarini belgilab beradi, jumladan:

- matematika ta’limi me’yoriy hujjatlarini ta’lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo’yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta’minlash;

- matematika ta’limi bo’yicha maktabgacha, umumiy o’rta va o’rta maxsus, professional va oliy ta’lim tizimlari bitiruvchilariga qo’yiladigan malaka talablarini uzviyligini ta’minlash hamda amaliyotga tatbiq etish;

- matematika ta’limi mazmuni va mohiyatini sifat jihatidan yangilash, shuningdek, o’qitishning yangi metodikalarini ishlab chiqish;

- matematika ta’limi mazmuni, mustaqil hayotda qo’llash imkoniyati bo’lgan matematik savodxonlikni, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirish;

- rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ta’lim sohasida me’yorlarni belgilash tajribasidan milliy xususiyatlarni va mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarni hisobga olgan holda takomillashtirish;

- matematika ta’limini tashkil etishning zamonaviy shakl, metod va vositalari asosida o’quv modullarini ishlab chiqish;

- ta’lim jarayoniga milliy, umuminsoniy va ma’naviy qadriyatlar asosida bitiruvchilarni tarbiyalashning samarali metodikasini keng joriy etish;

- matematika ta’limi jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish;

- o’quv-tarbiya jarayoni samaradorligini va natijaviyligini ta’minlashda innovatsionpedagogikvazamonaviyaxborot-kommunikatsiyatexnologiyalarini tatbiq etish;

- matematika ta’limining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va budjetdan mablag’ bilan ta’minlashning samaradorligini oshirishdan iboratdir.

Maktabgacha ta’lim tizimida. Davlat talablari tug’ilgandan 7 yoshgacha bo’lgan bolalarning bilim-ko‘nikmalari beshta asosiy rivojlanish sohalari

asosida belgilanadi. O'z navbatida har bir rivojlanish sohasi kichik sohalarga bo'lingan bo'lib, ular har bir yosh guruhiga mos bir nechta kutilayotgan rivojlanish ko'rsatkichlaridan (talablardan) iborat.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuv o'sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan, axloqiy me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, "Men" obrazini qurish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat usullarini shakllantirishga tayyorgarlikni ko'zda tutadi.

Maktabgacha ta'limni rivojlantirish sohasida davlat siyosatini muvaffaqiyatli yuritishga va ta'lim-tarbiya jarayonlarini talab darajasida tashkil etishga to'sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammolar va kamchiliklar mavjud. Bular quyidagilar:

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim samaradorligini baholash va takomil- lash-tirish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish asosida ishlarning to'laqonli yo'lga qo'yilmaganligi;

- ta'lim-tarbiya usullarining ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiluvchi mexa- nizmlarning yo'qligi;

- maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilar uchun zamonaviy sharoit va ehtiyojlar asosida ishlab chiqilgan o'quv-metodik adabiyotlar etarli darajada ta'minlanmaganligi;

- mamlakatimizda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan ta'limiy islohotlarga hamohang tarzda maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun matematik tasavvurlarni shakllantirish bo'yicha zamonaviy mazmun-mohiyatini kasb etuvchi metodik ishlanmalar yetarli darajada yaratilmaganligi;

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarining malakali pedagog kadrlar bilan to'liq ta'minlanmaganligi;

- matematika mashg'ulotlarini tashkil etish uchun multimedia va didaktik materiallarning etishmasligi;

- maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi uzviylikning mavjud emasligi;

- zamonaviy o'quv metodik materiallar va ko'rgazmali qurollarning etishmasligi; – ilg'or ish tajribalarni o'rganish, ularni ommalashtirish ishlari talab darajasida tashkil etilmaganligidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoni asosida qo 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi", 2019-yil 9-iyuldagi "Matematika ta'limi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, 2020-yil 7-maydagi "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy- tadqiqotlarni rivojlantirish chora-

tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4708-sonli qarori, 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida matematika fani va ta'limini har tomonlama takomillashtirish va rivojlantirish yuzasidan qator salmoqli vazifalar belgilangan.

Matematika olamni, dunyoni bilishning asosi bo'lib, tevarak-atrofimizdagi voqea va hodisalarning o'ziga xos qonuniyatlarini ochib berishda juda katta ahamiyatga egaki, matematik bilimlarsiz ishlab chiqarish va fanning rivojlanishini tasavvur qilib bo'lmaydi. Shuning uchun ham matematik madaniyat – umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi hisoblanadi va va matematika jamiyatimizning barcha jabhalariga juda katta madaniy qiymat qo'shadi.

STEAM (S – science – tabiiy fanlar T – technology – texnologiya, E – engineer ring – muhandislik, A – art –san'at, M – mathematics –matematika) ta'lim texnologiyasi aniq fanlar blok-modulida o'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog'liqligini ko'rsatishda dars va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quv tadqiqotlarini o'tkazish, tajribalarni bajarish, loyihalashtirishga yo'naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu texnologiyani amalga oshirishda o'quvchilar tomonidan turli texnik qurilmalarni yasash uchun loyihalar yaratish, loyiha asosida qurilmaning maketini yaratish va uni amaliyotda ishlatib ko'rish, kamchiliklarini topish hamda uni bartaraf etish kabi vazifalar bajariladi.

Matematik ta'limga kompetensiyaviy yondashuv kasbiy, shaxsiy va jamiyatdagi kundalik hayotda uchraydigan holatlarda samarali harakat qilishga imkon beradigan turli ko'rinishdagi malakalarni o'quvchilar tomonidan egallashni nazarda tutadi. Shunday qilib, kompetensiyaviy yondashuvda matematik ta'limning asosini amaliy, tatbiqiy yo'nalishlarini kuchaytirishga qaratiladi.

Matematika fanini o'qitishning asosiy maqsadi:

- o'quvchilarda kundalik faoliyatda qo'llash, fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom

- ettirish uchun zarur bo'lgan matematik bilim va ko'nikmalar tizimini shakllantirish va rivojlantirish;

- jadal taraqqiy etayotgan jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigan, aniq va ravshan, tanqidiy, tizimli hamda mantiqiy fikrlay oladigan shaxsni shakllantirish;

- jamiyatlarning barcha darajalarda o'z kelajagi to'g'risida asosli qaror qabul qilishlari uchun zarur bo'lgan modellashtirish va bashorat qiluvchi

ma'lumotlarga hissa qo'shish uchun matematik bilim va ko'nikmalarni qo'llay oladigan shaxsni shakllantirish;

- o'z fuqarolarining rivojlanishiga qodir bo'lishini ta'minlash uchun jamiyatlar olib boradigan barcha rivojlanishlarni maqsadga muvofiqligi, amaliyligi, xavf omillari va iqtisodiy oqibatlarini baholash va maslahat berish uchun birgalikda ishlashga qodir bo'lgan shaxsni shakllantirish;

- milliy va global jamiyatlar barcha fanlar bo'yicha duch keladigan muammolar va qiyinchiliklarni ko'rib chiqish va hal qilishga yordam berish uchun matematik tushunchalar va strategik yondashuvlarni qo'llay oladigan shaxsni shakllantirish;

- har kuni duch keladigan ma'lumotni hazm qilish uchun o'zlarining matematik bilimlari va tavakkalchilik tushunchalaridan foydalana oladigan va shu bilan hayotning barcha sohalarida o'zlari va boshqalar manfaati uchun oqilona qaror qabul qila oladigan shaxsni shakllantirish;

- milliy, ma'naviy va madaniy merosni qadrlash, tabiiy-moddiy resurslardan oqilona foydalanish va asrab-avaylash, matematik madaniyatni umumbashariy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida tarbiyalash;

- matematikani tushunish va matematik dunyoda ishlash qobiliyati orqali hayot davomida o'qitishning samarali yo'nalishlariga ega bo'lgan shaxsni shakllantirish; ya'ni - ijodkorlik, qiziquvchanlik, hamkorlik, strategik ong, mustaqillik, chidamlilik va topqirlik.

- o'quvchilarning kuzatuvlar orqali amaliy faoliyatlarini bog'lagan holda loyihalashtirishga yo'naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, kreativ, tanqidiy fikrlash va mantiqiy tahlil, qiziquvchanlik, muammolarni hal qilish, yangiliklar yaratishga bo'lgan ko'nikmalarini namoyon qilish va rivojlantirishdan iborat.

Matematika fanini o'qitishning asosiy vazifalari:

- o'quvchilar tomonidan matematik tushunchalar, xossalar, shakllar, usullar va algoritmlar haqidagi bilim, ko'nikmalar egallanishini ta'minlash;

- inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotida matematikaning ahamiyatini anglash,

- ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, kundalik hayotda matematik bilim va ko'nikmalarni muvaffaqiyatli qo'llashga o'rgatish;

- o'quvchilarning individual xususiyatlarini rivojlantirgan holda, mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish;

- fanlar integratsiyasini inobatga olgan holda o'quvchilarda, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni, ijodkorlik (kreativlik) ni shakllantirish hamda ongli ravishda kasb tanlashga yo'naltirish;

– hozirda matematika fanini nazariylashtirgan holda o‘qitishga, o‘quvchilarga tayyor o‘quv materiallarini berishga asoslangan yondashishdan ma’lum darajada voz kechib, o‘quvchining kundalik hayotida matematik bilimlarni tatbiq eta olish salohiyatini shakllantirish va uni rivojlantirishga erishish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini namoyon qilish va faollashtirish.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, xalq ta’limi tizimida matematika fanini o‘qitishni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat bo‘lishi maqsadga muvofiq:

– matematika fani davlat ta’lim standarti talablarining avvalo kelajakdagi zamonaviy davlat va jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqib, XXI asr ko‘nikmalariga mos ta’lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo‘yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta’minlash;

– maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va kasb-hunar, oliy ta’lim muassasalari hamda ilmiy-uslubiy tadqiqot tuzilmalari o‘rtasidagi yaqin hamkorlikni, uzluksizlikni va uzviylikni ta’minlovchi yaxlit tizimni shakllantirish;

– umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarida matematika fanlarini o‘qitish sifatini oshirish, hududlarda matematika faniga ixtisoslashtirilgan maktablar tizimini tashkil qilish va faoliyatini rivojlantirish;

– matematika fani bo‘yicha kadrlarni, xususan qishloq joylardagi maktablarning kadrlarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish;

– matematika fani bo‘yicha darsliklar va o‘quv qo‘llanmalarni takomillashtirish;

– iqtidorli yoshlarni aniqlash hamda ularning matematika fani bo‘yicha mahalliy va xalqaro fan olimpiadalarida muvaffaqiyatli ishtirok etishini hamda sovrinli o‘rinlarni egallashini ta’minlash;

– matematika fani mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek, o‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim tarbiya jarayonini individuallashtirish tamoyil- larini bosqichma-bosqich tatbiq etish;

– matematika fanining mazmunini takomillashtirish, optimallashtirish va uni boshqa umumta’lim fanlari bilan o‘zaro integratsiyasini kuchaytirish;

– o‘quvchilarda o‘zlashtirgan bilim va ko‘nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, matematik savodxonlik, tanqidiy, kreativ va ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirish;

– matematikani o‘qitish jarayoni samaradoriligini va natijaviyligini ta’minlashda zamonaviy raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarni joriy etish;

– o‘quvchilar yutuqlarini baholashning ilg‘or xorijiy tajribalari va bu boradagi xalqaro tadqiqotlar natijalariga tayanib, yangi baholash tizimini yaratish hamda u asosida matematika fanini bilish darajasini baholash bo‘yicha milliy sertifikatlash tizimini joriy qilish;

– matematika fanini o‘qitishning yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, jumladan zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan, elektron darslik hamda zamonaviy laboratoriya jihozlaridan foydalangan holda o‘quv jarayonini tashkil etishning yangi ilmiy yo‘nalishlari va tamoyillarini tatbiq etish;

– ta‘lim va tarbiyani uyg‘un olib borish, o‘quvchilarni nafaqat bilimli, balki ma‘naviy, axloqiy etuk shaxs sifatida shakllantirish;

– matematika darslarida sog‘lom ijodiy muhitni yaratish, ta‘lim va tarbiya jarayoniga ilg‘or innovatsion zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali o‘qitish sifatini yangi bosqichga ko‘tarish, o‘quvchilar dunyoqarashini, tafakkuri, mantiqiy mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish;

– matematika o‘qitishda sinfdan va maktabdan tashqari tashkil etiladigan to‘garaklar, fakultativ va ellektiv kurslar mazmunini tubdan yangilash;

– matematika fanini o‘qitishning ilmiy metodik ta‘minotini rivojlantirish;

– xalqaro fan olimpiadalarida g‘olib bo‘lgan yoshlar va ularning murabbiy ustozlari mehnatini rag‘batlantirish tizimini takomillashtirib borish;

– ta‘lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish orqali innovatsion infratuzilmani shakllantirish;

– matematika fani yo‘nalishida o‘quvchilarning egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatishda dars va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quv tadqiqotlarini o‘tkazish, loyihalashtirishga yo‘naltirilgan ijod- korligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirish.

MATEMATIKAMALIYOT STANDARTLARI. Qisqacha tavsifi: Amaliy standartlar barcha darajadagi matematika fani o‘qituvchilaridan o‘quvchilar mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirishga intilishi lozim bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar turlarini belgilaydi.

Mazkur standartlar o‘quvchilarning quyidagi aqliy faoliyati sohalarini qamrab oladi (kelgusida ishlatish qulay bo‘lsin uchun aqliy faoliyat sohalarini mos ravishda M1, M2, M3, M4 va M5 bilan kodlanadi):

1. Matematik amaliyot standartlar har bir sinf kesimida mazmun standartlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, tegishli mazmun standartlarida o‘z aksini topgan. Tegishli yosh fiziologik imkoniyatlari va aqliy faoliyat sohalaridan kelib chiqib singdirilgan.

Shu bois, amaliyot standartlarini har bir sinf kesimida yana alohida aniqlashtirib o'tirmaymiz. 2. **Mulohaza yuritish (M1)**; matematikaga oid fikrni asoslash, isbotlash yoki o'zgalar fikriga munosabat bildirish uchun mantiqan asosli va tushunarli dalillarni keltirish;

3. **Modellashtirish (M2)**: o'quv va hayotiy muammolarni matematika tilida ifodalash, ularning matematik modelini qurish;

4. **Muammoni echish (M3)**: matematikani qo'llab muammoni hal qilish;

5. **Muloqot qilish (M4)**: matematik tushuncha, belgi va timsollar asosida matematika tilida o'zaro muloqot qilish;

6. **Ma'lumotlar bilan ishlash (M5)**: ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va turli shakllarda tasvirlash.

Matematika ta'limining ahamiyati uning fan-texnika taraqqiyotida, axborot-kommunikatsion texnologiyalarning ishlab chiqarish sohalarida va kundalik hayotda tutgan o'rni bilan belgilanadi. Iqtisodiy talablarni bajarish uchun bunyodkor va ijodkor kadrlarni tayyorlash bilan bir qatorda, bu yutuqlardan iste'molchi sifatida foydalanuvchilarga ham sifatli ta'lim berilishi lozim.

Fan texnikaning keskin rivojlanishi, olamning globallashuvi hamda axborot-kommunikatsion texnologiyalarning taraqqiy etishi insonlarning dunyoqarashini, muvaffaqiyatga erishish usullarini, inson salohiyati, qobiliyati hamda yaratuvchanlik faoliyati jamiyatning asosiy kapitali bo'lib xizmat qiladi. Bu holatda jamiyatdagi har bir o'quvchi shaxsining jamiyatda raqobatbardosh bo'lib shakllanishi, o'zgaruvchan ijtimoiy- iqtisodiy muhitga moslashuvchan, faol, ijtimoiy etuk salohiyatli, yuqori darajadagi bilim egasi, ruhan va qalban chiniquqan komil insonni shakllantirish davlatimiz oldidagi vazifalardan biridir.

Adabiyotlar:

1. Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. Uzbekiston Respublikasi rezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.

2. Дрига, В. И. Развитие профессиональной карьеры современного педагога в условиях креативного образования / В. И. Дрига // Стандарты и мониторинг в образовании.— 2012.— № 4.— С. 48–51

3. Djumaev M. Mathematical regularity and development of creative thinking of students. Deutsche internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft /German International Journal of Modern Science. Edition: № 28/2022 (February) – 28th Passed in press in February 2022 №28 2022. 26-28 st.

4. Dzhumaev Mamanazar Irgashevich, professor at the Tashkent State University named after Nizami. Tashkent city (Uzbekistan). Use of Computer Software in Education of Students in Primary School and Preschool. www.biogenericpublishers.com. 28.09.2021 Angilya.

5. Джумаев М. Реализация профессиональной компетенции педагогов как средство методико-математической подготовки в колледжах. Ямало.Россия. 12.12.2021.г. Журнал. «Профессиональное образование арктических регионов» № 4, декабр, 2021. 7-8 ст.

6. Фридман Л.М. Как научиться решать задачи. Москва.: Просвещение 2005.

132 ст. 7. Петерсон Л.Г. Моделирование как средство формирования представлений о понятии функции в 4-6 классах средней школы. Дис. на соиск. уч. степ. канд. пед. наук. -М., 1984. -201с.

Internet saytlari

www.tdpu.uz

www.pedagog.uz

www.edu.uz

www.nadlib.uz (A.Navoiy nomidagi O'z.MK)

<http://ziyonet.uz> – Ziyonet axborot-ta'lim resurslari portal

РЕЗЮМЕ

Maqolada uzluksiz ta'lim tizimida fan dasturlarining uzviyligi ta'minlanmaganligi ta'lim sifati va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'lim turlariaro mavzularning takrorlanishi, ayrim mavzularga haddan ziyod ko'p soat ajratilgani, fan mazmuni deyarli nazariy ma'lumotlarga asoslanganligi hamda xalqaro tadqiqotlar singdirilmaganligi kabi muammolar va Maktabgacha ta'limni rivojlantirish sohasida davlat siyosatini muvaffaqiyatli yuritishga va ta'lim-tarbiya jarayonlarini talab darajasida tashkil xususiyatlari qaraladi.

РЕЗЮМЕ

Статьи отсутствие преемственности научных программ в системе непрерывного образования негативно сказывается на качестве и эффективности образования. Такие проблемы, как повторение междисциплинарных предметов, слишком много часов, отведенных на некоторые предметы, тот факт, что содержание предмета почти основано на теоретической информации, и отсутствие интеграции международных исследований, а также необходимость успешного выполнения государственной политики в области развития дошкольного образования и образовательных процессов Организационные особенности рассмотрены на уровне.

SUMMARY

Articles Lack of continuity of scientific programs in the system of lifelong education has a negative impact on the quality and effectiveness of education. Problems such as repetition of interdisciplinary subjects, too many hours devoted to some subjects, the fact that the content of the subject is almost based on theoretical information, and the lack of integration of international studies, as well as the need to successfully implement public policies in the field of early childhood education and educational processes Organizational features are considered at the level.

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARIDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARI VOSITALARINING IMKONIYATLARI

Saidova N. R.

Navoiy davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi, PhD

Tayanch so'zlar: axborot texnologiyalari vositalari, zamonaviy o'qitish vositalari, kompyuter texnologiyalari, motivatsiya, qobiliyat.

Ключевые слова: средства информационных технологий, современные средства обучения, компьютерные технологии, мотивация, способность.

Key words: information technology tools, modern teaching aids, computer technology, motivation, ability.

Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish matematika ta'limining bugungi rivojlanish darajasida talab etiladigan zaruriyatlardan biri hisoblanib, o'qituvchi va o'quvchi uchun kompyuter dasturlari va tarmoqlari axborotlarni qabul qilish, saqlash, himoyalash, qayta ishlash, uzatish jarayonlarini tez amalga oshirish uchun zamonaviy vosita hisoblanadi [1].

Bugungi kunda boshlang'ich sinf darslarini axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanib o'qitish uchun zamonaviy o'qitish vositalarining imkoniyatlaridan foydalanish tizimini yaratish va undan unumli foydalanish dolzarbligicha qolmoqda.

Zamonaviy o'qitish vositalarining ta'lim jarayoniga keng joriy etilishi, boshlang'ich sinf darslarini axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanib ta'lim oluvchilar oldiga muntazam mustaqil ravishda ta'lim olish vazifasini yuklamoqda. Ushbu o'qitish vositalarini yaratish, ulardan ta'lim tizimida foydalanish yaxshi samara berishi shubhasiz. Boshlang'ich ta'limida zamonaviy o'qitish vositalaridan foydalanish o'quvchilarning ko'proq ichki imkoniyatlari, intellektual salohiyati, axborotni qabul qilish va o'zlashtirish xususiyatlariga bevosita bog'liq. Shuning uchun axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanib o'quvchilarga bilim berishda quyidagi ta'limiy shakllardan foydalanilish maqsadga muvofiq:

Darsda namoyish modellaridan foydalanish;

Dasturlashtirilgan mashg'ulotlarni tashkil qilish;

Ma'lumot modellarini loyihalash;

Bilimlarni tizimlashtirishga mo'ljallangan dars va darsdan tashqari mashg'ulot.

Boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalari vositasida o'quvchilarga bilim berishdagi axborot kommunikatsiya imkoniyatlari quyidagilarga qaratiladi:

darsda o'tilayotgan o'quv materialini vizualizatsiyalash jarayoniga samarali ta'sir ko'rsatishi;

boshlang'ich sinf o'quvchisi o'rganayotgan matematik kattaliklarni chizmalar, grafiklar, animatsiya, gipermatn, multimedia, modellashirish elementlari, tovush orqali virtual bilim egallashlari imkoniyatlarini kengaytirish;

ma'lumot egallash va bilim o'zlashtirishga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirish;

ta'lim natijalarini kafolatlash. Bu albatta, didaktikaning interfaollik tamoyili asosida sodir bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ fikrlashiga va ularda matematik kompetensiyalarning shakllanishiga, matematik iqtidorining namoyon bo'lishiga olib keladi.

V.A.Krutetskiy o'zining izlanishlarida matematik materialni umumlashtira olish qobiliyati, ketma-ket, to'g'ri taqsimlangan mantiqiy mulohaza yuritish, mulohaza jarayonini qisqartirish, jamlangan tizimli fikr yuritish, to'g'ri fikrlash jarayonidan, aksincha teskari yo'nalishda fikrlashga o'ta olish qobiliyati, bir aqliy ish faoliyatidan boshqasiga o'ta olish, matematik xotira, fazoviy tasavvur kabi 9 ta guruhga ajratilgan qobiliyatlarni sanab o'tgan [2]. Geometrik masalalarni ayniqsa, fazoviy geometrik masalalarni yechishda turli kesimlarni chizmada aniq ko'rsatish imkoni bo'lmaydi, bunday hollarda hosil bo'ladigan kesimni fikran tasavvur qila olish zarur. Geometrik masalaning chizmasini chizib, tasavvur qilmasdan turib, uni yechishga kirishish mashaqqatli kechadi. Shuning uchun ham noverbal tasavvurga bo'lgan qobiliyat matematik iqtidorning juda muhim komponenti hisoblanadi.

A.N.Kolmogorov tomonidan ishlab chiqilgan, aql-idrok tizimi konsepsiyasi qobiliyatli o'quvchilarni o'qitish dasturining asosi bo'lgan, aqliy faoliyat modeli bo'lib koldi. Modelning kompleks xususiyati, aqliy faoliyatning keng yo'llarini ko'rsatadi, o'qituvchilarga turli usullardan foydalanish imkonini beradi. Bu modelning keng imkoniyatlari o'qituvchilar va o'quvchilarga ularning mustaqilligini oshiruvchi, darslarni jonlantiruvchi bir talay amaliy va nazariy vositalarni ochib beradi [3]. Modelning bu parametri, aqliy faoliyatning usullari va xususiyatlarini aks ettiradi. Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish, xotira, samarali fikrlash va vaziyatlarni to'g'ri baholay bilishi ham shular jumlasiga kiradi.

Boshlang'ich ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalarini tatbiq qilish muhim ahamiyatga ega. Chunki, bu jarayonda o'quvchining faoliyati asosan

shakllanadi va o'zining rivojlanish bosqichiga kiradi, uning ijodkorlik imkoniyatlari va o'z-o'zini namoyon qilish ko'nikmalari tarkib topadi. Ushbu jarayonda bilish-anglash bu axborotni tushunish va his qilish organlari yordamida amalga oshiriladigan kashfiyot, deb hisoblasak, unda bilish orqali bolalar yangi axborotlarga ega bo'ladi. Xotira esa, axborotni saqlash va qayta ishlash mexanizmidir. Shubhasiz, xotira fikrlash faoliyati uchun zarur manbadir. Samarali fikrlash tasavvur qilishga tayanadi va original g'oyalar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu modelning imkoniyati keng bo'lib, odatdagi modellardan keskin farq qiladi. Bejiz emaski, iqtidor fenomenini o'rganishda pedagogika, psixologiya fanlariga D.Gilford va ularning davomchilari shu sababli "kreativlik" tushunchasini kiritdilar.

V. N. Petrovaning "Педагогическое сотрудничество на уроке как средство активизации обучения и развития школьников" mavzusidagi dissertatsiyasida hamkorlik nazariyasi nuqtai nazaridan yondashganda o'quv jarayonida tarkibsizlik mavjud bo'lmasligi, shunga ko'ra, bo'shliq hamkorlikning asosiy predmeti hisoblanishi hamda bo'shliq, tasodifiylik, tashkillashtirishning buzilishi faqat buzuvchi emas, balki muayyan vaziyatlarda o'zida birlashtiruvchilik, konstruksiyalovchilik imkoniyatlarini ham mujassamlashtirishi haqidagi g'oyalarni keltiradi [4].

O'z-o'zini tashkil etishning konseptual hamda g'oyaviy asoslari, shaxsning quvvatlari yordamida o'z faoliyatini tashkil etish imkoniyatini tan olishga ko'maklashishi, bunda u o'zining ichki imkoniyatlaridan foydalanish hisobiga erisha olishi O.I.Gataulinaning "Pedagogicheskiye usloviya effektivnogo sotrudnichestva uchitelya i uchashixsya v protsesse razvivayushego obucheniya v nachalnoy shkole" mavzusidagi dissertatsiyasida o'z ifodasini topgan [5].

V.V.Nesterova Viktoriyaning «Педагогические условия организации сотрудничества детей и взрослых в муниципальном пространстве дополнительного образования» mavzusidagi dissertatsiyasida ta'lim jarayonini pedagogik hamkorlik asosida tashkil etish, an'anaviy ta'lim tizimining pedagogik tafakkurning rivojiga to'sqinlik qilishi, davlat va nodavlat muassasalalarida hamkorlikda o'qitishni tashkil etish kabi masalalar yoritilgan [6].

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish, bunda o'qituvchining kreativlik faoliyati to'g'risidagi g'oyalar, ta'limiy faoliyatdagi hamkorlik qonuniyatlari BA.Adizovning "Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari" mavzusidagi pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozgan dissertatsiyasida keltiriladi [7].

O'quv jarayonida o'quvchilarning barcha muammolarini yechishga ko'maklashadigan ta'lim-tarbiya jarayoni tashkil etiladi. Ta'lim-tarbiya maktab, ota-onalar, mahalla va o'quvchilar jamoasi hamkorligida, demokratiya

va tolerantlik tamoyillari asosida amalga oshiriladi. Bu jarayonda o'quvchilar oddiy ta'lim oluvchilar emas, ta'lim-tarbiya jarayonining teng huquqli, hamkorlik asosida jiplashgan ishtirokchilari bo'lishlariga erishiladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, o'qituvchi o'quv-biluv jarayonini tashkil etar ekan, har bir o'quvchining betakror ekanligi, uning ta'lim-tarbiyasi, ruhiy kechinmalari va kayfiyatiga ko'p jihatdan bog'liq bo'lishini unutmasligi lozim. Shu sababli, boshlang'ich ta'limga axborot texnologiyalarni modellar tatbiq qilinar ekan, o'quv jarayonida ijodkorlik muhitini vujudga keltirish, o'quvchilar faoliyatini muayyan tartib asosida tashkil etish muhim bo'lib hisoblanadi. Buning uchun o'quv-tarbiya jarayonining ochiq xarakter kasb etishi va o'zaro axborotlar almashinuvi uchun qulay bo'lishini ta'minlash kerak.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida axborot texnologiyalari vositalari asosida interfaol ravishda bajariladigan o'quvchilar faoliyati ongli, mustaqil, ijodiy fikrlashga yo'naltirilgan bo'ladi. Chunki, boshlang'ich sinf o'quvchilari murakkab, ruhiy inqirozlar vujudga keladigan, yuqori quvvatga ega bo'lgan, shijoatli, yangilikka chanqoq, olamni o'zlashtirishga intiluvchan, mustaqillik va moslashuvchanlikka moyil, xulq-atvorida ijtimoiy meyorlarning shakllanishi jadal sur'at bilan kechadigan rivojlanish davrida bo'ladilar. Shunga ko'ra quyidagilarning muhimligi kuzatilmoqda:

- boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quv ma'lumoti hajmining kengligi va ularni axborot texnologiyalari vositalari asosida o'zlashtirish o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorligining o'zaro fikr almashinish muhitini taqozo qilishi;
- boshlang'ich ta'lim jarayonida axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish o'qituvchi pedagogik faoliyatining tarkibiy qismiga aylanishi zarurligi;
- o'quvchilar va o'qituvchilar munosabatlarida an'anaviy pedagogik yondashuvlarning saqlanib qolayotganligi va uni bartaraf etish ehtiyojining kuchayotganligi;
- ta'lim jarayoni samaradorligini ta'minlashda o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorlikning muhimligi.

I.A.Podlasiy shaxslararo munosabatlar jamoadagi faoliyatdan kelib chiqishini o'rgangan holda, ta'lim jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan hamkorligini tashkil qilish faqat ularning muloqot, muomalaga nisbatan ehtiyojini qondirish vositasi emas, balki o'quv materialini o'zlashtirishning muhim sharti ekanligini ta'kidlaydi [8].

Pedagogikada boshlang'ich sinf o'quvchilarining turli qobiliyatlarini, sifatlarini shakllantirishga oid yondashuvlardan foydalanish masalasida bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan.

V.T.Vinenkoning “Личностно-образовательные технологии, направленные на взаимосотрудничество педагога и школьника” mavzusida yozilgan dissertatsiyasida pedagogik hamkorlikni amalga oshirish jarayonida o‘qituvchida yangiliklarni qabul qilishga moyilliklik ortishi, unga axborotlarni faol, maqsadga yo‘naltirilgan holda o‘zlash yo‘llari xususida fikr bayon etilgan [9]. Demak, ta’lim sohasida yuqorida ta’kidlangan maqsad va vazifalar anglanilsada, unga yetarlicha amal qilinmayapti. Natijada, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematik kompetensiyalarini shakllantirishda axborot texnologiyalari vositalarini tatbiq etish masalalariga sustkashlik bilan yondashilmoqda.

Shunday qilib, boshlang‘ich sinf darslarida axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning samarali o‘zlashtirishga va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid kompetensiyalarini shakllantirishga erishiladi.

Adabiyotlar:

1. Мирсанов У.М. Умумий ўрта таълим мактабларида математикани амалий дастурлар ёрдамида ўқитиш самарадорлигини ошириш методикаси (5–6-синфлар мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2019. – 190 б.
2. Колягина Ю.М. Материалы по реформе школьного математического образования. – М., 2016. – С. 98-99.
3. Колмогоров А.Н. Высшая математика, М.: Педагогика, 2007. – 436 с.
4. Петрова В.Н. Педагогическое сотрудничество на уроке как средство активизации обучения и развития школьников // Дисс. ... канд. пед. наук. – Санкт-Петербург, 2014. – 170 с.
5. Гатаулина О.И. Педагогические условия эффективного сотрудничества учителя и учащихся в процессе развивающего обучения в начальной школе // Дисс. ... канд. пед. наук. – М., 2015. – 156 с.
6. Нестерова В.В. Педагогические условия организации сотрудничества детей и взрослых в муниципальном пространстве дополнительного образования // Дисс. ... канд. пед. наук. – М., 2015. – 164 с.
7. Адизов Б.А. Бошлангич таълимни ижодий ташкил этишининг назарий асослари // Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т., 2003. – 320 б.
8. Подласый И.А. Педагогика, Книга 2. – М.: Владос, 2015. – 436 с.
9. Виненко В.Т. Личностно-образовательные технологии, направленные на взаимосотрудничество педагога и школьника // Дис. ... докт пед. наук.-Казань, 2015. – 322 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf darslarida axborot texnologiyalari vositalarining imkoniyatlariga oid tahliliy ma’lumotlar keltirilgan va undan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены аналитические информации о возможностях использования средств информационных технологий на уроках начальных классов и даны рекомендации по их использованию.

SUMMARY

This article presents analytical information about the possibilities of using information technology tools in primary school lessons and gives recommendations on their use.

КАР ВА ЗАИФ ЭШИТУВЧИ БОЛАЛАР МАКТАБЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ТАЛАФФУЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА ЭШИТИШ ИДРОКИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА КОРРЕКЦИОН МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ ВА УЛАРНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ

Саламова Ф.

*Ажсиниёз номидаги НДПИ «Мактабгача тарбия ва дефектология» кафедраси
ассистент ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: кар ва заиф эшитувчи болалар, коррекцион фанлар, якка машғулот, эшитиш, кўриш, сезиш, талаффуз, нуткий кўникма, эшитиб фарқлаш, эшитиб кўриш, экран.

Ключевые слова: глухие и слабослышащие дети, коррекционные науки, одиночное обучение, слух, зрение, ощущения, произношение, речевые навыки, дифференциация слуха, слуховое зрение, экран.

Keys words: deaf and hard of hearing children, correctional sciences, solitary education, hearing, vision, sensations, pronunciation, speech skills, hearing differentiation, auditory vision, screen.

Кар ва заиф эшитувчи болаларнинг талаффузини шакллантириш ва эшитиш идрокени ривожлантириш бўйича якка машғулот коррекцион машғулот ҳисобланади. Ўқув режада ўқув фанлари ва уларга ажратилган соатлар давлат компоненти ва мактаб компоненти тарзида ажратилади.

Якка машғулот ўқув режада коррекцион фанлар компоненти соатлари таркибида акс этади. Ушбу машғулотлар ўқувчиларнинг нуткий ва ўзига хос психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда ташкил этилади. Имконияти чекланган болалар таълими жараёнида дифференциал (табақаланган) ва индивидуал (якка) ёндашувлардан фойдаланишсиз бир қадам олдинга юришнинг иложи йўқлиги илмий тадқиқотлар билан асослаб берилган (В.А.Дьячков (1960), Д.А.Дульнев (1970), Л.Мўминова (1980), Р.Шомахмудова (1984), М.Аюпова (1995), Н.Рахмонкулова (1998), Н.Бекмуродов (1988), У.Файзиева (1994), Н.Дадахўжаева (1997), Ф.Қодирова (2006), Р.Рустамова (2008), Д.Назарова (2009)).

Махсус мактаб, мактаб-интернатларида ўқув-тарбия ишларининг самарадорлиги ҳар бир ўқувчининг ўзигагина хос бўлган (индивидуал) хусу-

сиятларнинг ҳисобга олинишига бевосита боғлиқдир. Якка (индивидуал) ёндашувдан фойдаланиш ўқитувчи ва тарбиячининг дарс, машғулотларга ҳозирлик кўришлари жараёнидаёқ бошланади. Коррекцион – компенсатор ҳамда ривожлантирувчи тавсифга эга бўлган махсус таълим тизимида дифференциал (табақалаштирилган) ҳамда якка (индивидуал) тартибдаги ёндашув болаларда мавжуд муаммоларни тузатиш, юзага келиши мумкин бўлган иккиламчи муаммоларнинг олдини олишга йўналтирилади. Бундан ташқари коррекцион машғулотларнинг муҳим хусусияти ўқувчиларга ўз-ўзини номоён қилиш, ўзини-ўзи баҳолашга ундаган ҳолда айрим сифатларини ислоҳ қилиш йўллариини ўргатади, соғлом инсонлар орасида нафақат яшаб қолиш, балки турли муносабатларда фаол ҳамда самарали иштирок этиш учун зарур кўникма ва малакалар билан қуроллантиради.

Кар ва заиф эшитувчи болалар мактабларида ўқувчиларнинг нутқий имкониятларини ривожлантиришга мўлжалланган якка машғулотлар педагогик жараённинг асосий шакли ҳисобланади. Афсуски аксарият муассасаларда ушбу машғулотларга 2-даражали машғулот сифатида қаралганлиги сабабли, ҳар доим ҳам машғулот қутилган натижаларни бермаяпти. Яъни кар ва заиф эшитувчи болалар фанларни ўзлаштириш ва атрофдагилар билан мулоқотга киришиш учун етарли кўникма, малакаларга эга бўлмаяптилар. Шунинг учун қуйида якка машғулотларни самарали ва услубий жиҳатдан тўғри ташкил этиш юзасидан маълумотлар келтирилади.

Якка машғулотлар ўқувчиларда эгаллаётган тил таркибида мавжуд товушларни овоз кучайтирувчи аппаратлар ёрдамида ёки уларсиз эшитиш, кўриш, тери-туюш сезгилари орқали сездирган ҳолда талаффуз кўникмаларини шакллантиришга ҳамда қолдиқ эшитиш идрокини ривожлантиришга хизмат қилади.

Якка машғулотларнинг вазифалари:

- ▶ Ўқувчиларнинг товушли ҳодисалар ҳақидаги тасаввурларини аниқлаш ва кенгайтириш.
- ▶ Эшитув сезгисини ўқитиш жараёнига ва атрофдагилар билан мулоқотга йўналтириш.
- ▶ Ўқувчилар сўзлашув нутқини ривожлантириш, талаффузини шакллантириш бўйича педагогик жараёнга ҳамкорлик қилиш.

Кар ва заиф эшитувчи болалар махсус мактаб-интернатларида якка машғулотлар 2 та қисмга бўлиниб ташкил этилади.

1-қисмда ўқувчиларнинг талаффузи устида 10 дақиқа

2-қисмда ўқувчиларнинг қолдиқ эшитиши устида 10 дақиқа иш олиб борилади.

Ўқувчиларнинг нутқий кўникма ва малакаларини ривожлантиришда машғулотлар якка ва фронтал тарзда ташкил этилади.

Эшитишни ривожлантириш бўйича фронтал машғулот турлари:

1. Ўқувчиларда эшитиш қолидигидан максимал фойдаланиш кўникма ва малакаларини шакллантириш ва мустаҳкамлаш бўйича машғулотлар. Ушбу машғулотларда ўқувчилар товушларнинг манбаини фарқлашга, нутқий материал характери (ўғил бола товуши, қиз бола товуши, чақирик-ли нутқ, маслаҳат шаклидаги секин оҳангли нутқ, оталар нутқи, оналар нутқи, ёрдамга чақириш мазмундаги нутқ...)ни аниқлашга ўргатилади. Машғулот учун ўқув материаллари кундалик ҳаётда кўп учрайдиган нонутқий воситалар (соат, телефон, ошхона жихозлари, машина сигнали ва унга хос бошқа овозлар, қурилиш ишлари овозлари, мусиқа воситалари ва б.)ни эшиттириб фарқлатишга мўлжалланган мавзулардан ташкил топади.

2. Эшитиш ва эшитиб фарқлашга ўргатувчи аралаш машғулотлар. Ушбу машғулотнинг аралаш деб номланишига сабаб, унинг мазмунини нонутқий товушларни фарқлатишга ундовчи топшириқлардан ташқари ўқув фанларига оид сўзлардан ташкил топган нутқий материал ҳам ташкил этади.

3. Ўқувчиларнинг эшитиш идроки устида олиб борилган коррекцион жараёни мониторинг қилиш, уларнинг эшитиб-фарқлаш бўйича имкониятларини таҳлил қилиш, эшитиш динамикасини таққослашга мўлжалланган назорат машғулотлари. Мазкур машғулотлар одатда ўқув йилининг боши ва охири ҳамда ҳар бир катта бўлимдан сўнг ўтказилади.

Машғулотларда кенг қўлланиладиган иш турлари қуйидагилар:

- товуш манбаини аниқлаш;
- товуш йўналишини аниқлаш;
- сўзнинг товуш-бўғин ва ритмик таркибини фарқлаш.

Якка машғулотлар ўзининг номи билан боғлиқ равишда ҳар бир бола учун алоҳида тузилган режа асосида ташкил этилади. Бу машғулотлар учун тузилган дастур умумий мазмунда бўлиб, унда болаларнинг эшитиш масофаси, қанча сўздан ташкил топган жумлаларни фарқлаши, товушларнинг кетма-кет қўйилиши бўйича талаблар келтирилади. Ўқитувчилар бу дастурга таянган ҳолда ўқувчиларнинг эшитиш ва нутқий имкониятларидан келиб чиқиб, алоҳида режа тузадилар.

Эшитиш бўйича якка машғулотларда ўқув фанлари мазмунидан ҳам нутқий материаллар олинади. Шу жиҳатдан олганда эшитиш машғулотларининг режалаштирилиши синф ўқувчилари учун бир хилликка эга

бўлади. Бирок ҳар бир ўқувчининг эшитиш имконияти ва нутқни қабул қилишининг ўзига хослигига қараб, машғулоти олиб борилади.

Биринчи усулда нутқий материаллар **фақат қулоққа** (режалаштирилган масофаларда, бу масофалар яқиндан узоққа қараб ўзгариши лозим) берилади. Бу иш усули **“Экрандан”** деб номланади ва натижаларни акс эттиришда ҳам **“Э”** ёки **–экран-** деб ёзиб борилади.

Иккинчи усул нутқий материал **эшитиб-қўришга** берилади. Ушбу усул натижасида олинган натижалар **“ЭК”** деб акс эттирилади.

Учинчи усул **қўришга**, яъни сўзнинг карточкада ёзилган шакли ёки расми намойиш этилади. Бу усул кар ва заиф эшитувчи болаларда чуқур муаммолар бўлганда ёки боланинг нутқи жуда камбағаллигида фойдаланилади. Ушбу усул аксарият ҳолларда ўқувчи учун маъноси тушунарли бўлмаган сўзларни эшиттиришда ҳам қўлланилади.

Амалиётда якка машғулоти ташкил этишда жуда кўп мунозарали вазиятлар учрайди. Масалан, якка машғулоти жараёнида ўқувчиларга таниш сўзлар эшитишга берилади-ми ёки янги сўзлар ҳам бериладими? –деган саволлар ўқитувчиларни қизиқтиради. Бу савол жуда ўринли бўлиб, у эшитиш машғулоти иш режасига тааллуқлидир. Эшитиш учун танланган сўзлар албатта, маъноси ўқувчиларга таниш бўлмоғи мақсадга мувофиқдир. Чунки ўқувчилар сўзларни бир неча бор турли контекстларда қўриб, мазмуни билан танишгандагина шу сўзни эшитиб фарқлаш ёки ҳеч бўлмаганда лабдан ўқиб фарқлашга эришади.

Машғулоти учун мақсад ҳар бир машғулоти мавзуси ва ушбу мавзуга ажратилган соатга кўра белгиланади.

Амалиётда ўқитувчилар ўртасида умумтаълим фанларидан ўтказиладиган дарсларга қўйиладиган мақсадлар каби мақсад шакллантириш тажрибаси кўп кузатилмоқда. Ушбу ёндашув машғулоти моҳиятига мос келмайди. Чунки бу машғулоти коррекцион мақсад ва вазифани кўзлаши лозим. Яъни машғулоти мазмуни ва олиб борилиши ўқувчиларда мавжуд муаммоларни аниқлаш, олдини олиш, бартараф этишга йўналтирилади. Ушбу машғулотларда ўқувчиларга янги маълумотларнинг берилишига урғу берилмайди. Шу сабабли машғулотларга коррекцион мақсад қўйиладиган. Ушбу мақсад асосида вазифалар белгиланади. Белгиланган вазифалар машғулотида қўлланиладиган иш турлари ва усуллари келиб чиқиб белгиланади.

Адабиётлар:

1. Э. Г. Ричедская, Э. В. Пархалина Готовность слабослышащих детей дошкольного возраста к обучению в школе. - М.: Владос, 2003

2. Э. Г. Ричедская Развитие глухих школьников процессе не классная работе. - М.: Просвещение, 1990
3. Юсупова П. Мактабгача тарбия педагогикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1993.
4. Аюпова.М, Хамидова М., Maktabgacha tarbiya maxsus metodikasi. – Т.: O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2009
5. Загорянская М. Е., Румянцева М.Г., Дайняк Л. Б. Нарушение слуха у детей: эпидемиологическое исследование // Вестник оториноларингологии, 2003.
6. Зикеев А. Г. Развитие речи учащихся специальных (коррекционных) образовательных учреждений. М.: Просвещение, 2000.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада кар ва заиф эшитувчи болалар мактабларида ўқувчиларнинг талаффузини шакллантириш ва эшитиш гидрокини ривожлантириш бўйича коррекцион машғулотлар мазмунини ва уларнинг ташкил этилиши масалалари ўрганилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье изучены содержание и организация коррекционных занятий по формированию произношения и развитию слухового восприятия учащихся в школах для глухих и слабослышащих детей.

SUMMARY

This article examines the content and organization of remedial classes on the formation of pronunciation and the development of auditory perception of students in schools for deaf and hard of hearing children.

KREDIT-MODUL TIZIMIDA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH

Aminov A. Sh.

BuxDU tasviriy san`at va muhandislik grafikasi kafedrası o`qituvchisi

Tayanch soʻzlar: kredit-modul tizimi, taʼlim dasturlari, modul texnologiyasi, platforma, mustaqil ish, elektron taʼlim.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, образовательные программы, модульные технологии, платформа, самостоятельная работа, электронное обучение.

Key words: credit-module system, educational programs, module technology, platform, independent work, electron education.

Yosh kadrlarni zamonga mos ravishda taʼlim olishi va mehnat bozori talablariga muvofiq raqobatdoshligini oshirib borish hamda ularning ijodiy fikrlaydigan mutaxassislarni yetishtirish oʻquv dargohlarida yoʻlga qoʻyilgan taʼlim berish jarayoni bilan chambarchas bogʻliq hisoblanadi.

Bugungi kunda oliy taʼlim tizimida zamonaviy oʻqitish boʻyicha samarali ishlar joriy etib kelinmoqda. Jumladan 2019-yilning 8-oktabridagi “Oʻzbekiston Respublikasi oliy taʼlim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi PF-5847-sonli farmonda oliy taʼlim muassasalarida oʻquv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga oʻtkazish masalalari vazifa qilib qoʻyildi. Oliy taʼlim muassasalarida oʻquv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 31.12.2020 yildagi 824-sonli qaroriga asosan nizomi ishlab chiqildi. Unga koʻra oliy taʼlim muassasalarida oʻquv jarayoniga Kredit toʻplash va koʻchirishning Yevropa tizimi (European Credit Transfer and Accumulation System — ECTS) asosida taʼlimning kredit-modul tizimi va taʼlim dasturi tuzilmasini bosqichma-bosqich joriy etish belgilab qoʻyildi.

Kredit – modul tizimining ilk tarixiga nazar solsak, XIX asr ikkinchi yarmida AQSHda birinchilardan joriy etilib, keyinchalik dunyo davlatlariga va shu bilan birga Yevropa davlatlarning oliy taʼlim muassasalarida shakllanib kelgan. Mazkur tizimni joriy etilishidan maqsad AQSHning universitet oʻquv dasturlarida bu kabi amaliyotda ahamiyatini yoqotgan fanlar koʻlami anchani

tashkil qilganligi uchun oddiy fuqarolar orasida universitetlarga qiziqish kamayganligi uchun joriy qilingan.

Kredit-modul tizimi, bu — ta'limni tashkil etish jarayoni bo'lib, o'qitishning modul texnologiyalari jamlamasi va kredit o'lchovi asosida baholash modeli hisoblanadi. Uni bir butunlikda olib borish serqirra hamda murakkab tizimli jarayondir.

Kredit-modul tizimining hozirgi zamonaviy ta'limning eng takomillashgan shakli hisoblanadi.

Kredit-modul tamoyilida ikkita asosiy masalaga ahamiyat beriladi:

- talabalarning mustaqil ishlashini ta'minlash;
- talabalar bilimini reyting asosida baholashdir.

Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibining 4-bobida O'quv jarayonini rejalashtirish, monitoring olib borish va ta'lim sifatini ta'minlashda Kredit-modul tizimi 1 kredit o'rtacha 25—30 akademik soatlik o'quv yuklamasiga teng. Ya'ni talaba muayyan fandan tegishli kreditlarni to'plashi uchun ma'lum miqdordagi o'quv yuklamasini o'zlashtirishi zarur. O'quv yuklamasi bakalavriatda — 40 — 50% auditoriya soati, 50 — 60% mustaqil ish soatiga bo'linishi ko'rsatilgan. Shunday ekan, kredit - modul tizimi dars mashg'ulotlarini nafaqat o'qitishni innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida olib borish, balki talabadan mustaqil o'qib-o'rganish, ta'limga yangicha munosabatda bo'lish, mehnat bozori talabidan kelib chiqib, zaruriy va chuqur nazariy bilimlarni egallash, amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga o'rgatishdan iboratdir.

Mazkur tizim talabaning kasbiy rivojlanishi va kamolotiga yo'naltiradi. Ilm sohibining butun hayoti davomida bilim olishini ta'minlashga hamda mehnat bozori va zamonaviy talablarga javob bera oladigan inson kapitalini shakllantirishga qaratilgan deb aytish mumkin. Kredit – modul tizimining joriy etilishi o'qituvchi va talabaning hamkorlikda ishlashida muhim omil hisoblanadi.

Kredit – modul tizimiga ko'ra o'quv mashg'ulotlari talabaga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari bo'lib, talabaning mustaqil o'qib o'rganishiga asoslanadi.

Oliy ta'lim talabalarining mustaqil ta'lim doir vazifalarini ikki ajraladi:

- auditoriyada – bu bevosita fan o'qituvchisi tomonidan talabalar bilan bajariladigan mustaqil ishlar;
- auditoriyadan tashqari - fan o'qituvchi tomonidan talabaga variant topshiriqlari va mavzular berilgan, lekin uning ishtirokisiz bajariladigan individual mustaqil ishlardir. Bu kabi auditoriya va auditoriyadan tashqari

mustaqil ishlari talabaga berish va uning mazmuni o'quv fani ishchi dasturida ko'rsatilgan, tavsiya etilayotgan o'quv topshiriqlari asosida belgilanadi.

Mustaqil ishni tashkil etish, uni boshqarish har bir o'qituvchining mas'uliyatli va murakkab faoliyat turi hisoblanadi. O'rta maktab o'quvchilarning chuqur va doimiy bilimlari, ularning faoliyati va mustaqilligini shaxsiyat xususiyatlari sifatida shakllantirish, ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun kurash vositasidir. Misol uchun maktab ostonasini birinchi marta kesib o'tgan bola o'z faoliyatining maqsadini mustaqil ravishda belgilay olmaydi, o'z harakatlarini rejalashtira olmaydi, ularni amalga oshirishni tartibga soladi, natijani belgilangan maqsad bilan bog'laydi.

Kredit-modul tizimi oliy ta'lim talabalari auditoriyada ma'ruza, amaliyot va laboratoriyada ajratilgan soat miqdori 40-50% tashkil topib undan olgan bilim ko'nikmalariga tayanib, alohida o'zi mustaqil ravishda fan o'qituvchisi tomonidan berilgan mustaqil vazifalarini 50-60% o'zi bajarib o'zlashtirishi lozim bo'ladi. Bu uchun talaba auditoriyada ma'ruza tinglab o'qituvchi tomonidan bayon etilganlarni qayt etadi. Tinglovchi talabalardan paydo bo'lgan savollar, savollarga javob variantlari, faktlarni yozish va har xil belgilarni qo'yishadi.

Hozirgi texnika va texnologiyalar taraqqiy etgan bir zamonda talabalarining mustaqil ish vazifalari qiziqarli masalalar, krossvordlar, didaktik o'yinli texnologiyalar va video taqdimotlar tayyorlash hamda o'qituvchi yordamida tahlil qilishdan iborat bo'lishi lozim.

Talaba auditoriyadan tashqari mustaqil ta'lim vazifalarini bajarish jarayonida quyidagi manbalardan foydalanishi kerak bo'ladi:

- darsliklar, o'quv qo'llanmalar, metodik adabiyotlar, ma'lumotlar, yo'riqnomalar va hokazolarni
- elektron ta'lim, internet resurslardan foydalanish;
- mustaqil ta'lim vazifasiga doir video qo'llanmalardan foydalanish;

Bundan tashqari talaba nazorat ishlariga tayyorlanish jarayoni ham mustaqil ta'limning asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Talaba fanni to'liq o'zlashtirgandan so'ngina unga bir butunlikdagi kredit yig'iladi.

Bugungi kunda modulli texnologiya joriy etish bo'yicha fan manbalari tizimlashtirish maqsadida masofaviy ta'lim texnologiyasi an'anaviy ta'lim tizimini amalga oshirishda duch kelingan muammolarni hal etish yoki shart-sharoit uni taqozo qilgan holda qo'llaniladi. Bu esa ta'lim samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Kredit – modul tizimining modul texnologiyasi oliy o'quv yurtlarida moodle.uz, hemis.uz, uniwork.uz va boshqa platformalar joriy etilgan bo'lib,

unda ma'ruza va amaliy ishlanma hamda mustaqil ta'lim vazifalari undagi har bir kontentlari fan o'qituvchisi tomonidan modullarga ajratib joylashtirishadi. Bundan tashqari mazkur platformada bulutli texnologiyalardan foydalanib yaratilgan fan mavzularidan video va audio taqdimotlarning havolasini joylashtirib undan talabalar maqsadli foydalanishi mumkin. Ushbu platformalarda o'qituvchi tomonidan har bir mustaqil ishlarning vaqtini chegaralab qo'yib talabalarni nazoratga olinishi mumkin.

Bunday o'quv platformalar Oliy ta'limda joriy etilgan bo'lib, fan o'qituvchisi tomonidan resurs joylashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanib kelinmoqda. Lekin o'qituvchiga har bir semestr taqsimotida turli fanlar ko'pligi sabab ulgurmay qolishlari mumkin. O'qituvchi bu vaziyatdan chiqish maqsadida bitta auditoriya mashg'ulotidan keyin platformada har bir mashg'ulotlarni oldindan joylashtirib borish tavsiya etiladi.

Oliy ta'limning talabalari ushbu platformada ixtiyoriy vaqtda kirib, modul kontentlarni ko'rishi mavzularga daxldor bo'lgan mustaqil ta'lim ishlarini olib bajarishi hamda fandan kredit olishi uchun harakatini boshlashi tezda vazifalarni bajarib borishi talabaning zimmasigadir.

Yuqorida aytilgan ta'lim platformasidan masofaviy ta'lim sifatida amalga oshirish jarayonining asosini mustaqil ta'lim tashkil qilganligi uchun ham talabalarining fikr doirasi va ijodiy tafakkuri rivojlanib boradi. Masofaviy ta'limda o'quv jarayonining muddati qat'iy belgilanmaydi. Nazorat ishlarini bajarish va javob yo'llashni talaba mustaqil va o'ziga qulay vaqtda bajaradi. Ushbu holat masofaviy ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Lekin ta'limni masofali o'qitishda o'qituvchi va talaba ham ikki marta ma'suliyatni sezishlari kerak bo'ladi. O'qituvchi tomonidan mavzuga doir masofaviy vebinarlar va onlayn master klaslar tashkil etishi zarur hisoblanadi. Talabalar tomonidan esa onlayn vebinarlarga o'z vaqtida kirishi va unga berilgan vazifalarni platformada mustaqil bajarib ketishi zarur hisoblanadi.

Talabalar bajaradigan mustaqil ishlarini baholash maqsadida quyidagi prinsipga amal qilish lozim bo'ladi. Beriladigan mustaqil vazifalarni oqituvchi tomonidan oddiy va murakkab prinsipiga amal qilgan holda vazifaning murakkablik darajasi qarab 100 ballik sistemasiga taqsimlanishi maqsadga muvofiq bo'lar edi. Talabalar har bir bajargan mustaqil ish vazifalarni to'liq baholash mezonida ko'rsatilishi lozim. Bunday holatda talaba bajarayotgan mustaqil vazifalarning mozoniga qarab sifatli bajarishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda auditoriyadan tashqari talabalarining mustaqil ta'lim vazifalarini tashkillashtirishda fan o'qituvchisi ma'suliyat katta hisoblanib, fanning barcha mavzulari va unga daxldor mustaqil vazifalarning

ma'lumotlarini tizimlashtirish va uni boshqarish dolzarb masala sanaladi. Auditoriyadan tashqari mustaqil ta'lim vazifalariga tegishli bo'lgan barcha kontentlarni joylashtirgan holda har bir mustaqil vazifalarning murakkablik darajasiga qarab baholash mezonini berishi undan talaba unumli foydalanib vazifani bajarilishi kerak. Platformada fan o'qituvchisining har bir talabani boshqarishi, talabani bilim, ko'nikma va malakasini bilgan holda uni to'g'ri hamda xolisona baholay oladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrda PF-5847-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. 26-bet.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 31. 12. 2020 yildagi 24-sonli qarori. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish. 10-bet.
3. Nosirova, D., & Jalilov, S. (2021). Kredit-modul tizimida talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishning asosiy shakllari. Журнал математики и информатики, 1(3).
Internet resurslari
lex.uz

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada kredit-modul tizimiga talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish va boshqarish bo'yicha quyidagicha fikr yuritilgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, kredit-modul tizimining tarixi va tushunchalar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Oliy ta'lim tizimida zamonaviy o'qitishning kredit-modul tizimiga o'tish xorijiy tajribalarni o'rgangan holda bosqichma-bosqich amalga oshirib kelinmoqda. Kredit-modul tizimida talabalar kredit yig'ib borishi bilan bog'liq muammolar, modul texnologiyasi bo'yicha talabalarning mustaqil ishlarini pedagogik dastur platformalarda amalga oshirish, uni boshqarish kabi fikr va mulohazalar bayon qilingan. Bundan tashqari talabalarning mustaqil ishlarini baholash mezonlari bo'yicha atroflicha fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается организация и управление самостоятельной работой студентов по кредитно-модульной системе следующим образом. Представлены сведения о постановлениях Кабинета Министров Республики Узбекистан, истории кредитно-модульной системы и концепциях. Переход на кредитно-модульную систему современного обучения в системе высшего образования осуществляется поэтапно, с изучением зарубежного опыта. В кредитно-модульной системе изложены такие отзывы, как проблемы со сбором студенческого кредита, реализация самостоятельной работы студентов по модульной технологии на педагогических программных платформах, ее администрирование. Кроме того, подробно рассмотрены критерии оценки самостоятельной работы учащихся.

SUMMARY

This article discusses the organization and management of students' independent work on the credit-modular system as follows. The information about the resolutions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, the history of the credit-modular system and concepts are presented. The transition to a credit-modular system of modern education in the higher education system is carried out in stages, with the study of foreign experience. The credit-modular system contains such reviews as problems with collecting student loans, the implementation of students' independent work on modular technology on pedagogical software platforms, and its administration. In addition, the criteria for evaluating students' independent work are considered in detail.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY FAOLLIGINI SHAKLLANTIRISH

Hazratqulova S. R.

Termiz Davlat Pedagogika Instituti Maktabgacha talim yo'nalishi 2 -kurs magistranti

Tayanch so'zlar: maktabgacha yosh, bola, bilish, ijodiy, faoliyatlar, izlanish, ijodiy faoliyat, yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yor, mezon, atrof-olam, ob'ektlar bilimlar, o'zlashtirish.

Ключевые слова: дошкольный возраст, ребенок, познание, творчество, деятельность, исследование, творческая деятельность, направленность, планомерность, норма, критерий, среда, предметы, познание, овладение.

Key words: preschool age, child, cognition, creativity, activity, research, creative activity, orientation, regularity, norm, criterion, environment, objects, cognition, mastery.

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizda maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy sifatlarni rivojlantirishda ko'pgina muammolar mavjud bo'lib, ularni hal qilish uchun davlatimizda ko'plab yangi qonun va farmonlar qabul qilinmoqda. Maktabga tayyorlov guruhlarida ijodiy obrazlar orqali ya'ni ijtimoiy muhit, tengdoshlari, oilaning barcha vakillari orasida axloqiy sifatlarni rivojlantirish va inson manfaatlarini bilan bog'liqligi hamda jamiyat hayotida o'z aksini toptirish maqsadida o'ziga xos hamkorlikni hisobga olishni ko'zlaydi. Biroq, zamon talablari va insonlarning dunyoqarashining o'zgarishi natijasida maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tarbiyaning berilishi borasida muammolar kelib chiqmoqda.

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2018-yil 30-sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son qarori ga muvofiq:

- O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiq holda maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ huquqiy bazani yanada takomillashtirish;

- maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish;
- maktabgacha ta’limni boshqarish tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini moliyalashtirish shaffofligi va samaradorligini ta’minlash;
- maktabgacha ta’lim tizimiga maktabgacha ta’lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning tarbiyasidagi aynan axloqiy xatti-harakatlarini pedagogik jihatdan shakllantirish, hamda oila a’zolarining, ayniqsa oiladagi katta avlod vakillarining bolada axloqiy sifatlarini shakllantirishi bugunning dolzarb masalasiga aylanib bormoqda.

Adabiyotlar tahlili: Ko’plab pedagog va psixologlarning tadqiqotlarida ijodkorlik va ijodkorlik muammosi ustida ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xususan L. S. Vygotskiy, B. M. Teplov, S. L. Rubinshteyn, V. I. Drujinin, A. N. Leontiev, A. R. Luriya, D. B. Bogoyavlenskiy, A. Ponomarev, N. F. Vishnyakova, A. A. Melik-Pashaeva, V. A. Kan-Kalika, K.V. Gavriloven V. V. Poznyakova va ushbu muammo bo’yicha tadqiqotlar olib borgan boshqa xorijiy psixologlar: D. Veksler, J.V. Poznyakova va boshqalar. Guilford, R. Sternberg, G. Eyzentak, A. Tannenbaum va boshqalar.

Psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish “ijodkorlik” tushunchasini “qarama-qarshilikni hal qilishga (ijodiy muammoni hal qilishga) qaratilgan inson faoliyatining turlaridan biri” deb ta’riflashga imkon berdi, buning uchun ob’ektiv (ijtimoiy, moddiy) va sub’ektiv shaxsiy sharoitlar (bilim, ko’nikma, ijodkorlik) talab qilinadi. Ma’lumki, B. M. Teplov qobiliyatlari deganda bir odamni boshqasidan ajratib turadigan ma’lum individual psixologik qobiliyatlarni tushungan, ular odamda mavjud bo’lgan ko’nikma va bilimlarning mavjud zaxirasiga kamaytirilmaydi, balki ularni topish qulayligi va tezligini belgilaydi.

Tahlil va natija: Maktabgacha yoshdagi bolada bilish jarayoni ijodiy faoliyatlar jarayonida rivojlanadi. Bolaning berilgan topshiriqni bajarish jarayonida izlanishi, ijodiy faoliyati namoyon bo’lishi uchun aniq maqsadga yo’naltirilgan, rejalashtirilgan, me’yor va mezonlarga ega bo’lgan, o’zo’zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi. Bu esa bolada atrof-olam ob’ektlari va ular haqidagi bilimlarni o’zlashtirish; ta’lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishni taqozo etadi.

Xususan, “maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlik xususiyatlarini qanday tarbiyalash mumkin?”- degan dolzarb muammo bugun paydo bo’lmagan. Azal-azaldan ijodkorlikning boshlanishi bo’lgan insondagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi bevosita bolalar ta’lim tarbiyasi bilan shug’ullanuvchi pedagoglarni ham, tadqiqotchilarni ham hozirgi davrgacha qiziqtirib keladi. Ta’lim va tarbiya, shaxsning jamiyatda shakllanishi, qobiliyatlarni rivojlantirish hanuzgacha dolzarb masalalardan bo’lib qolmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy faollikni shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqish muammosi ko’p qirrali pedagogik- psixologik ijtimoiy vazifalardan biri bo’lib, jamiyat ijtimoiy rivojlanishi va taraqqiyoti uchun dolzarb vazifalardan biridir.

Ijodkorlik – faoliyatning turli holatlarida paydo bo’ladi. Qiziqish ilhom, intilish va boshqalar ijodkorlikning inson ongida eng oliy tarzda paydo bo’lishidan tortib, to namoyon bo’lishigacha jarayonni o’z ichiga oladi. Shaxsning ijodiy faoliyat ehtiyoji faoliyatda yangi, ilgari maqsad qilib qo’yilmagan bunyodkorlik intilishini bildiradi.

Maktabgacha tayyorlov yoshidagi bolalarda ijodiy faoliyatning har qanday kurtaklari ta’lim- tarbiya, faoliyatdan tashqarida kamol topa olmaydi. Ta’lim-tarbiya jarayonida bolalardagi yashirin iste’dodlarni yuzaga chiqarish, maktabgacha yoshdan boshlab o’z faoliyatini namoyon qilishi uchun imkoniyat yaratish, ulardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish kelajakda yuksak salohiyatli, ijtimoiy faol, o’tkir zehqli, kashfiyotchilik qobiliyatini namoyon eta oladigan raqobatbardosh kadrlarni voyaga yetkazish garovi bo’lib hisoblanadi. Bu davlatimizning ustuvor yo’nalishlaridan biri – har tomonlama barkamol insonni voyaga yetkazish g’oyasiga mos keladi. Maktabgacha ta’limda bolalarda ijodiy faollikni shakllantirish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi sanaladi. Maktabgacha ta’limning faol va yetakchi sub’ektlari bo’lgan bolalarning yosh va psixologik xususiyatlari, shuningdek, tasviriy san’at, mehnat, musiqa va jismoniy tarbiyaning o’ziga xos jihatlari tarbiyachidan ijodiy yondashuvni talab qiladi.

O’zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to’g’risidagi 802-qarorida “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari” va «Ilk qadam» o’quv dasturining ishlab chiqilishi uzluksiz ta’lim tizimida maktabgacha ta’limni samarali amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. O’quv dasturida maktabgacha ta’lim tashkilotida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning o’ziga xos belgilarga ega bo’lgan yoshga doir xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahmiyat kasb etishi

qayd etiladi. Shu bilan birga rivojlantiruvchi muhit mazmuniga quyidagilar ko'rsatiladi:

- maktabgacha ta'lim tashkilotining ko'rgazmali-rivojlantiruvchi muhiti mazmuni madaniyatarixiy qadriyatlar: milliy va mintaqaviy an'analar; tabiat, iqlimdan kelib chiquvchi xususiyatlarga mos bo'lishi lozim;
- muhit mazmuni birlamchi dunyoqarash asoslarini shakllantirish, bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuviga yordam berishi lozim.

Albatta, maktabgacha ta'limni ham shaklan, ham mazmunan yangilashga qaratilgan bu kabi innovatsiyalar ota-onalardan tortib barcha pedagoglar bola tarbiyasi, uning ta'lim olishga tayyorgarligiga zamon talablaridan kelib chiqqan holda yondashuvini talab etadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti guruhlarida tashkil etiladigan rivojlanish markazlaridagi jarayonlar bolalarning doimiy ravishda yangi bilimlarni o'zlashtirishga, mustahkamlashga yordam beradi. Bolalarni o'z bilimini mustaqil ravishda to'ldirib borish, kechayotgan yangilanish jarayonlariga munosib moslashib borishga o'rgatish rivojlanish markazlarining asosiy maqsadidir. Dastur asosida tashkil etiladigan rivojlanish markazlari bolalarda quyidagilarni tarkib toptiradi:

- o'zgarishlarni qabul qilish va amalga oshirish;
- tanqidiy fikrlash;
- tanlashni amalga oshirish;
- muammolarni eta olish; - ijodiy, tafakkur va ixtirochilik imkoniyatlarini namoyon etish;
- odamlar, jamiyat, mamlakat, atrof-olam to'g'risida g'amxo'rlik qilish.

Qobiliyatlarning tuzilishini hisobga olgan holda, S. L. Rubinshteyn ikkita asosiy komponentni aniqlaydi: “operatsion” - faoliyat amalga oshiriladigan va “yadro” - operatsiyalarni tartibga soluvchi aqliy jarayonlar: tahlil va sintez jarayonlarining sifati. S. L. Rubinshteyn tomonidan rejalashtirilgan qobiliyat tuzilishining zamonaviy amalga oshirilishi bilan belgilanadi. V. D. Shadrikov nazariyasiga ko'ra qobiliyat u tomonidan “individual zo'ravonlik o'lchoviga ega bo'lgan individual psixologik funktsiyalarni amalga oshiradigan funktsional tizimlarning xususiyati” deb ta'riflanadi. “Yadro” - bu moyillikka bog'liq bo'lgan funktsional mexanizmlar va atrof-muhit faoliyati davomida rivojlanayotgan operatsion komponentlar tizimi bilan ifodalanadi. V. D. Shadrikovning qobiliyat nazariyasining uslubiy asoslari, shuningdek, B. F. Lomov psixologiyasida ishlab chiqilgan tizimli yondashuvni, P. S. Anoxinning funktsional tizimlar nazariyasini va B. G. Ananyevning aqliy funktsiyalarning ontogenezi, psixikaning funktsional va operatsion mexanizmlari o'rtasidagi munosabatlar haqidagi g'oyalarini o'z ichiga oladi.

Zamonaviy psixologik va pedagogik tadqiqotlarda “ijodkorlik” tushunchasining yagona talqini yo’q. Ko’pgina psixologlar bolalarning ijodga bo’lgan munosabati, badiiy qobiliyatlari, ijodiy harakatlarning namoyon bo’lish darajasi va faoliyat samaradorligi bo’yicha ijodiy qobiliyatlarni baholaydilar. Shunday qilib, A.A.Melik-Pashaev bolalar ijodini bolaning ichki dunyosini ifoda etishga bo’lgan ehtiyojining natijasi deb biladi. An’anaviy ravishda u badiiy iste’dodning uchta darajasini aniqlaydi: shaxsning estetik pozitsiyasi; ijodiy tasavvur; maxsus bilim, ko’nikma va ko’nikmalar to’plamidir. I. P. Volkov “ijodkorlik” va “qobiliyat” tushunchalarini birlashtirib, g’ayrioddiy fikrlash qobiliyati, odatdagidek g’ayrioddiy narsalarni sezish, muammolarni ko’rish, voqealar, hodisalarni tahlil qilish va ularda naqshlarni topish qobiliyati haqida gapiradi. Umumiy ijodiy qobiliyatlarga maxsus musiqiy, adabiy, badiiy va boshqalar kiradi.

Xulosa va tavsifalar: Har bir bola ijodkorlik potentsialini o’z ichiga oladi, deb ishonish uchun yetarli psixologik asoslar mavjud. Amalda, ba’zi cheklovlarni yengib o’tish kerak. Birinchidan, ijodkorlik qobiliyatini bilim yoki mahorat sifatida yetkazish, “translyatsiya qilish” mumkin emas. Ikkinchidan, har qanday sohadagi haqiqiy ijodkorlik “kuchli psixologik dominantni yaratadi, butun odamni qamrab oladi”. Vazifa bolaga yaratuvchining pozitsiyasi bilan aloqada bo’lishga yordam berishdir. Tabiatan bolalar ijodi sintetik va ko’pincha improvizatsiya xususiyatiga ega. Musiqiy ijodda hissiy sezgirlik va fikrlash, mantiq va sezgi, ijodiy tasavvur va tez qaror qabul qilish qobiliyatining sintezi yetakchi rol o’ynaydi. Bolalar ijodiyoti jarayoni bolalarda samimiy va tabiiy harakat qilish istagini uyg’otadi. Xulosa qilib shuni ta’kidlashni istardimki, ushbu yo’nalishda ish olib borganimda, bolalar tomonidan turli xil usul va usullardan, materiallardan, original texnikalardan, ijodiy vazifalardan foydalangan holda ijodiy ishlarni bajarish bolalarga unutilmas ijobiy his-tuyg’ularni his qilishlariga imkon berishiga amin bo’ldim. Bolalar o’zlarining fantaziyalarini, istaklarini va o’zlarini ifoda etishlari uchun katta imkoniyatlar ochmoqdalar umuman olganda, bolalar ijodiy izlanishlar va echimlarga qiziqishadi, bolalar turli xil materiallar bilan ishlashni o’rganadilar, bolalar o’zlarining qobiliyatlariga ishonchni rivojlantiradilar, badiiy ufqlari kengaymoqda.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29-dekabrda “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 2707-sonli qarori
2. O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirining 2018 yil 18-iyundagi “O’zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida”gi 1-mh-sonli buyrug’i

3. Abdullaeva SH.A. Pedagogika. Bakalavrlar uchun darslik. – T.: Fan va texnologiyalar, 2015. – 288 b.
4. Abdurahmonova Z.A. Zamonaviy o'qituvchining shaxsiy kompetensiyasini shakllantirish muammolari // Zamonaviy ta'lim j. – T.: 2016. – №5. – 56 b.
5. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Pedagogik texnologiyalarga oid atamalarning izohli lug'ati. – T.: Fan va texnologiya, 2012. – 44 b.
6. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish nazariyasi va metodologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2012. – 104 b.
7. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003. – 192 b.
8. Allamuratov SH.I. Kasbiy fanlar darsligi qanaqa bo'lishi kerak? // Kasb-huna rta'limi. – T.: 2001. 4-son. – 23-25 b.
9. K.X. Аллабердиева. Мактабгача катта ёшдаги болаларда ижодий фаоллиқни шакллантиришнинг нейропедагогик имкониятлари // Педагогика ва психологияда инновациялар . Тошкент, 2020. - 2-махсус сон. - Б. 243-247.
10. K. Аллабердиева. Болаларнинг ижодий фаоллигини шакллантиришда таълимий ўйинлар ва методларнинг аҳамияти // Жамият ва инновациялар. Тошкент, 2022.-04.-Б.460-464.
11. K.A. Xamrayevna. To The Question on Neuropedagogic Possibilities of Formation of Creative Activity at Children of the Senior Preschool Age // International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT). - General Rublik licens. – Spanish, 2019. - Vol. 16. - N 2. - 2019, - P. 265-267.
12. K.A. Khamraevna. Achievement of development of creative activity of preschool children on the basis of integration of preschool educational content // Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities - India, Issue 04, April 2022.- Vol. 12.- P. 6-бет.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha katta yoshdagi bolalarning ijodiy faolligini shakllantirishning ahamiyati haqida so'z yuritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolada bilish jarayoni ijodiy faoliyatlar jarayonida rivojlanadi. Bolaning berilgan topshiriqni bajarish jarayonida izlanishi, ijodiy faoliyati namoyon bo'lishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yor va mezonlarga ega bo'lgan, o'zo'zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi. Bu esa bolada atrof-olam ob'ektlari va ular haqidagi bilimlarni o'zlashtirish; ta'lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishni taqozo etadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится о важности формирования творческой активности дошкольников в дошкольных образовательных организациях. Познавательный процесс дошкольника развивается в процессе творческой деятельности. Для того чтобы ребенок искал и проявлял свою творческую активность в процессе выполнения поставленной задачи, ощущается потребность в самосознательной деятельности, которая направлена на конкретную цель, спланирована, имеет стандарты и критерии. Это усвоение ребенком предметов окружающей среды и знаний о них; создание образовательной эффективности требует опоры на предыдущие виды деятельности.

SUMMARY

This article talks about the importance of forming the creative activity of preschoolers in preschool educational organizations. The cognitive process of a preschooler develops in the process of creative activity. In order for the child to seek and show his creative activity in the process of completing the task, there is a need for self-conscious activity that is aimed at a specific goal, planned, has standards and criteria. This is the child's assimilation of environmental objects and knowledge about them; creating educational effectiveness requires building on previous activities.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING “TARBIYA” DARSLARIDA KREATIV FIKRLASHLARINI SHAKLLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARIGA NAZARIY YONDASHUV

Djumayeva D. I.

*TerDU Pedagogika institute Pedagogika nazariyasi va tarixi
(faoliyat turi bo'yicha) yo'nalishi 2-bosqich magistranti*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich sinf o'quvchilari, kreativ fikrlash, amaliy jarayon, o'qituvchi.

Ключевые слова: учащиеся начальных классов, творческое мышление, практический процесс, учитель.

Key words: primary school students, creative thinking, practical process, teacher.

Kirish. Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda ta'lim sohasida texnika va texnologiyalar sohasiga keng o'rin berilmoqda. Dars jarayonlarini shakllantirish, ularning mazmunli bo'lishini ta'minlash ta'lim tizimida faoliyat olib boruvchi barcha shaxslar zimmasiga ulkan vazifa yuklaydi[4], desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Biz tadqiq etmoqchi bo'lgan ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida «Tarbiya» darslarida kreativ fikrlash jarayonini tashkillashtirish hamda buni yuzaga keltirishda ustoz va murabbiylar zimmasiga yuklatiladigan vazifalar xususida so'z yuritiladi.

Muhokama va natijalar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida «Tarbiya» darslarida kreativ fikrlash jarayonini tashkillashtirish borasida to'xtalmoqdan oldin, eng avvalo, kreativlik, kreativ fikrlashning qanday jarayon ekanligi xususida qisqacha aytib o'tmoq maqsadga muvofiqdir.

Kreativlik inglizcha «creative» so'zidan olingan bo'lib, «yaratmoq» degan ma'noni anglatib, bugungi kunda ushbu so'zning ma'nosida biroz o'zgarish yuzaga kelganligini alohida ta'kidlash lozim[3]. Ya'ni «ijodiy» ma'nosi ushbu so'z zahirida vujudga kelmoqda. Kreativlikning yuzaga kelishida o'ziga xos omillar mavjud bo'lib, ularga misol sifatida tushunarlilik, keng tarmoqlilik, yangilikka boylik va shu kabilarni keltirish mumkin. Tushunarlilik kreativ fikrlashning asosiy qismlaridan biri hisoblanib, bunda nazarda tutilgan jihat o'qituvchi tomonidan mohiyati ochiq va oydin, ya'ni tinglovchiga tushunarli

bo'lishi nazarda tutiladi. Kreativlikni yuzaga keltirishdagi keyingi omil bu yangilik bo'yog'iga ega ekanlik hisoblanib, ta'lim jarayonining yanada yuqori saviyada o'tishiga xizmat qiladi. Demak, ta'lim sohasida kreativlikni vujudga keltirish qator omillarning natijasi hisoblanib, ushbu asosda kreativ fikrlash mutanosib holatda yuzaga keladi[6].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining "Tarbiya" darslarida kreativ fikrlash jarayonini shakllantirishning o'ziga xos metod va omillari ham mavjud bo'lib, bunda olib borilgan har bir ilmiy tadqiqot hamda amaliy ishlar ma'lum tajribaga asoslanishi hamda o'quvchilar dunyoqarashiga mutanosib holatda shakllantirilishi maqsadga muvofiqdir[2]. Ma'lumki, "Tarbiya" darslari o'quvchilar yosh doirasidan kelib chiqqan holda shakllantirilgan bo'lib, ana shu jarayonga kreativlikni "singdirib" yuborish dars jarayonining yanada sifatli yuzaga kelishiga xizmat qiladi. Buni quyidagi amaliy topshiriqlar asosida ko'rib chiqamiz:

1-topshiriq. O'qituvchi tomonidan "Tarbiya" darsi uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshiga xos quyidagi matn o'qituvchi tomonidan kompyuter texnologiyasi yordamida namoyish qilinsin:

Komil maktabga bordi. Yo'lda qo'llarida og'ir yuk ko'targan biri qari kishiga duch keldi. Oldiga yugurib borib, u kishidan yuklariga yordam berishini taklif qildi. Qariya bu bolaning xatti-harakatidan juda xursand bo'ldi. Ota-onasiga bergan tarbiyalari uchun rahmat aytib, qayta-qayta duo qildi[9].

Yuqoridagi topshiriq asosida o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga multimedia vositalari yordamida 4 xil mazmunda to'rt surat namoyish etiladi. Vizual tasvir orqali o'quvchilar matnga mos suratni tanlaydilar. Bunda e'tiborga olish lozim bo'lgan jihat shundan iboratki, o'qituvchi suratlarni tanlash jarayonida rang-tasviriylikka urg'u berishi hamda ularga kreativ yondashishi lozim. Sababi, tanlangan ushbu topshiriqdan asosiy maqsad o'quvchilarda kreativ fikrlash jarayonini shakllantirish hisoblanadi.

2-topshiriq. Dars jarayonida ta'lim jarayoniga taalluqli bo'lgan tarbiya fanlariga oid qator so'zlar tanlab olinadi hamda o'quvchilardan ushbu so'zlarga oid o'z fikrlarini bildirishlari topshiriq sharti sifatida keltiriladi. Misol sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

Odob, axloq, tarbiya, ota-ona, Vatan...

Ushbu mashqning o'quvchiga havola etilishiga sabab shundaki, bunda o'quvchi keltirilgan topshiriq orqali ularni o'ylashga, mulohaza qilishga chorlaydi. Bu orqali esa o'quvchilarning kreativ fikrlashi jarayonini yanada shakllantirish mumkin. "Tarbiya" darslarni maktabni tajribali, bilimdon zukko, oq-qorani yaxshi tanigan, iymon-e'tiqodli, tajribali o'qituvchilari o'tishi, ayrim

xollarda shoiru yozuvchilar, olim-u fuzalolar, yetuk shaxslar olib borishlari maqsadga muvofiqdir.

Buyuk hazrat Alisher Navoiy “Haqiqiy sharaf xayo va odobdan keladi”, - degan edi. Darhaqiqat, odob muammosi kishilik jamiyati paydo bo’lgan davrdan boshlab, xalq ijodining maxsuli – afsona, ertak, doston, maqol, rivoyat va hikoyatlarda o’z ifodasini topgan. Bu fanni o’qitishdan maqsad: bolalarni sog’lom turmush tarziga tayyorlash, ularda ota-onadan mamnun bo’lish hissini uyg’otishdan iboratdir. Muddaomiz o’quvchiga hayotimizdagi yaxshilik va yomonlik tushunchalari mazmunini anglatishdan iborat ekan, biz bunga erishmog’imiz, kelajagi buyuk yurtning har tomonlama yetuk, barkamol shaxslarni tarbiyalab voyaga yetkazmog’imiz bu yo’lda “Tarbiya” fani mavqeini oshirmog’imiz lozim.

“Tarbiya” darslarida o’quvchiga amaliy mashg’ulot, mustaqil ishlash uchun muammoli topshiriqlar berish orqali ijodiy ishlash ham nazarda tutilgan.

1-4 sinflarda o’qitiladigan “Tarbiya” fani boshlang’ich sinfdagi integrasiyalashgan fanlar majmuasi bo’lganligi sababli, o’quvchini turli fanlardan olgan bilimiga sayqal baxsh etadi.

“Tarbiya” fanidagi mavzular xayotiy haqiqatga, insoniy kechinmalarga yaqin. U o’quvchini o’ylantiradi, o’ziga tegishli xulosalar asosida mustaqil fikrlashga o’rgatadi.

Shu talablardan kelib chiqqan holda 2 – sinf “Tarbiya” darsligida “Do’st bo’lish odobi” deb nomlangan bo’limida, aynan 2 sinf o’quvchilariga milliy-ma’naviy qadriyatlarni singdirishda Odob saboqlarida bolalar nima yaxshi-yu, nima yomon ekanligini, qanday ishlarga ergashish kerak, kimlarga taqlid qilish mumkin, qanday ishlardan o’zini tiyishni bilib oladilar va o’zlarida eng yaxshi insoniy sifatlarni rivojlantirishga harakat qiladilar. Shunday tadbirlar va ishlar bolalardagi eng muhim shaxsiy imkoniyatlarni ro’yobga chiqarish mumkin.

O’qituvchi va o’quvchi munosabatlarida ustoz-shogirdlik odobini qaror toptirish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish kerak:

1. Odob saboqlarida voqea-hodisalarga munosabat bildirishni o’rgatish yuksak insoniy saboqlarida o’zlashtirib olishga qiziqishni oshirish.

2. Har bir bolada Vatan tuyg’usi paydo bo’lishiga erishish.

“Ta’lim to’g’risida” gi Qonunga muvofiq o’qituvchi ta’lim berish jarayonida bir-biri bilan bog’liq quyidagi uch maqsadni amalga oshirishi kerak:

a) ta’lim berishi, ya’ni o’quvchilarning o’quv materiallarini o’zlashtirishlari

b) odob-ahloq me’yoriga rioya qilishlari

d) o’quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirish maqsadlarini hisobga olgan holda o’quvchilarda quyidagi sifatlarni shakllantirish zarur.

c) tarbiyaning sifati (xususan, mehnatsevarlik, puxtalik, mustaqillik, sobitqadamlik va h.k).

“Tarbiya” darsliklarining mazmuni va ta’lim texnologiyasining o’zaro bog’liqligi.

Tarbiya ilmi-Vatan tuyg’usi salom berish odobi, oilada milliy urf-odat va an’analarga rioya qilish demakdir. Xalq pedagogikasi, ota-onalar nasihatlari, xalq og’zaki ijodiyoti materiallari bo’lmish doston, ertak, rivoyat hamda buyuk shaxslar ijodi, hayotidan namunalar keltirish va ular o’gitlarini o’rganish orqali murg’ak qalbni tarbiyalashdir.

I-IV sinflarda “Tarbiya” dasturi oddiydan murakkabga qarab boradi. Biri ikkinchisini to’ldiradi, boyitadi. I-sinfda “Odob salomdan boshlanadi” mavzusida o’quvchilarga dastlabki salomlashish odobi o’rgatiladi. II-sinfda u asta-sekin rivojlantirilib, “Yaxshi so’z-jon ozig’i” mavzusiga bog’lanib ketadi. III-sinfda “Orastalik-yaxshi odob” mavzusiga doir darsda insonlarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi vosita, ularning odobi ochiq chehrali ekanligini, IV-sinfda “Odob-inson ziynati” mavzusida salomlashish, xushxulqlik, insondagi odoblilik fazilat ekanligini asoslab beriladi.

Shuningdek, bolalarga yoshligidanoq nima savobu nima gunoh, nima halolu nima harom kabi o’zbekona turmush tarziga xos tushunchalarni o’rganishga ahamiyat berish zarur.

I-IV sinflar uchun yangi yaratilgan “Tarbiya” dasturining ahamiyati shundaki, kerak bo’lgan o’rinda Qur’on, Hadis ilmidan foydalangan holda, diniy aqidaparastlikni oldini olish masalalari ham ochib berilgan. Darslardagi har bir mavzu bolalarning kundalik hayoti, turmush tarzi bilan bog’langan. Har bir bo’lim va mavzular tarbiyaviy jarayondan ayricha emas, o’qituvchi mavzularni o’zi yashayotgan mahalliy sharoitdan ham olishi mumkin. Tarixiy, madaniy, rasm-rusmlar dars yo’nalishini tashkil etadi.

I-IV sinflar uchun “Tarbiya” fani bo’yicha mazkur yaratilgan mazkur dasturidagi bo’lim mavzularida boshlang’ich sinf o’quvchilarining yosh xususiyatlari, bilim darajalari hisobga olingan. Ular asta sekin takomillashtirib rivojlantirilgan. Buyuk hazrat Alisher navoiy “Haqiqiy sharaf hayo va odobdan keladi” - degan edi. Darhaqiqat, odob muammosi kishilik jamiyati paydo bo’lgan davrdan boshlab, xalq ijodining mahsuli-afsona, ertak, doston, maqol, rivoyat va hikoyalarda o’z ifodasini topgan. Mustaqillik sharofatida o’zbek diyorida xalqimizning o’z ona tili va madaniyatiga bo’lgan e’tibori kuchayadi. Biz shu ona tilimiz orqali mutafakkir va ma’rifatparvarlarning asarlarini dilimizga jo qilamiz. Shuning uchun “Tarbiya” darslarida sof o’zbek tilida so’zlashga alohida ahamiyat berish lozim.

Xulosa. Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida "Tarbiya" darslarida kreativ fikrlashni shakllantirish ta'lim tizimi oldida turgan ulkan vazifalardan biri hisoblanib, bunday jarayonni bevosita ta'lim jarayoniga tatbiq etish dars sifatining yanada oshishiga hamda olib borilayotgan ta'limiy islohotlarning mutanosib holda amalga oshirilishiga sabab bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
2. Muslimov N.A. "Bo'lajak kasb ta'lim o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish" /Monografiya. – T.: Fan, 2004.
3. Muslimov N.A. "Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi" /Monografiya. –T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013.
4. Sayidahmedov N."Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya". – T.: 2003.
5. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. "Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot". – T.: "Fan", 2005.
6. www.wikipedia.org
7. www.hozir.org
8. www.ziyounet.com
9. www.google.com

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida «Tarbiya» darslarida kreativ fikrlashlarini shakllantirish hamda ushbu jarayonni tashkillashtirish maqsadida olib boriladigan amaliy ishlar xususida so'z yuritiladi. Ta'kidlash lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ fikrlash jarayonini shakllantirish davr talabiga aylanib, ta'lim jarayonining bevosita uzviy qismini tashkil qilmoqda. «Tarbiya» darslarida kreativ fikrlash jarayonini tashkillashtirish bevosita o'qituvchilar zimmasiga ulkan vazifa yuklaydi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассказывается о практической работе, проводимой с целью формирования творческого мышления и организации этого процесса в классах «Воспитание» учащихся начальных классов. Следует отметить, что формирование процесса творческого мышления у младших школьников стало велением времени и является непосредственной неотъемлемой частью образовательного процесса. Организация процесса творческого мышления на занятиях «Образование» - огромная задача для педагогов.

SUMMARY

This article talks about the practical work carried out for the purpose of forming creative thinking and organizing this process in the «Education» classes of primary school students. It should be noted that formation of the creative thinking process in elementary school students has become a demand of the times and is a direct integral part of the educational process. Organization of the process of creative thinking in «Education» classes is a huge task for teachers.

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ КРЕАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Хушбоков Б. Х.

Тошкент давлат иқтисодиёт университети таянч докторанти

Таянч сўзлар: компетенция, бошланғич синф ўқитувчилари, креатив компетентлик, компетентлик, креативлик.

Ключевые слова: компетентность, учителя начальных классов, творческая компетентность, компетентность, креативность.

Key words: competence, primary school teachers, creative competence, competence, creativity.

Бугунги кунда таълимни ривожлантириш бўйича кўплаб тадқиқотлар, лойиҳалар олиб борилмоқда, айниқса педагогик касбий тайёргарликнинг барча компонентларини ривожлантиришга катта аҳамият қаратилмоқда. Мамлакатимизда ҳам педагогик касбий компетенцияларни ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш мақсадида таълим муассасаларида замонавий моддий техник база яратилган ҳамда инновацион таълим дастурлари ишлаб чиқилган. Республикаимизда сўнгги йилларда ёш авлоднинг мустақил ва еркин фикрлаш, дунёқарашини кенгайтириш, тева-рак-атрофда содир бўлаётган воқеаларни идрок етиш, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг креатив компетенциясини шакллантириш асосида ўқувчиларнинг саводхонлигини ривожлантиришнинг меъёрий асослари яратилмоқда. Ҳар томонлама етук, интеллектуал, жисмоний ва маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, келажак таълим асоси бўлган бошланғич таълим сифатини оширишда таълим тизимининг ролини орттириш имкониятлари кўпаймоқда. Ўзбекистон Республикасининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясининг тўртинчи йўналишида кўзда тутилган “Ўрта таълим тизимини замон талабларига мослаштириш мақсадида” концептуал негизи муҳим устувор вазифа сифатида белгиланди [1]. Бу бошланғич синф ўқитувчиларининг таълим жараёнини янги педагогик технологиялар дастурларидан фойдаланиб уларнинг креативлигини янада ошириш имкониятларини кенгайтиради.

Шу билан бирга мамлакатимизда амалга оширилаётган кўплаб ислохотларда ҳам демократик тамойиллар асосидаги фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида олий таълим тизимида талабаларнинг мутахассислиги бўйича касбий тайёргарлик сифатини оширишда педагогларнинг касбий компетенцияларини янада такомиллаштириш зарурати таъкидлаб ўтилган. Бозор муносабатлари шароитида меҳнат бозорида устувор ўрин эгаллаган кучли рақобатга бардошли бўлиш ҳар бир мутахассисдан касбий компетентликка эга бўлиш, уни изчил равишда ошириб бориш зарурлигини кўрсатмоқда. Бу вазифаларни амалга оширишда таълим контекстида кўп босқичли узвийлик, узлуксизлик ва изчиллик тамойилларига асосланган самарали инновацион моделларни яратиш, педагогларнинг касбий компетенцияларини ривожлантиришни тақозо қилмоқда.

Шу муносабат билан таълим олдига янги ва жуда муҳим вазифалар қўйилади. Улардан бири шахснинг тўлақонли ривожланишига, унинг ижодий интилишлари, инсоннинг турли атроф муҳитга, динамик тарзда ўзгарадиган ижтимоий-иқтисодий вазиятга мослашувига ёрдам берадиган тарбия ва таълимдир. Ушбу мақсадга эришиш учун педагогнинг ўзи ҳам креатив шахснинг юқорида кўрсатилган характерискаларига эга бўлиши зарур. Шу муносабат билан педагогнинг креативлик компетенциясини шакллантириш ҳақидаги масала қад кўтаради. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини компетенция структурасида креативлик педагогнинг касбий фаолиятнинг турли босқичлариги ижодий ютуқларини акс эттиради ва янги касбий маҳсулотларни ва фаолиятнинг юқори натижаларини шахснинг креатив қобилиятларини амалга ошириш ҳисобига яратиш қобилияти сифатида тушунилади [2]. Қабул қилинадиган қарорлар, ечимларнинг ғайриоддийлиги, янгилиги, фойдалилиги, ва қувват харажатларини минималлаштиришни ҳисобга олган ҳолда фаолиятни оптимал ташкил этишда ифодаланадиган умуман педагогик фаолиятнинг маҳсулдорлиги ОТМ ўқитувчи, мактаб ўқитувчиси, болалар боғчаси тарбиячисининг педагогик фаолияти креатив характерискалари ҳисобланади [3]. Шу муносабат билан Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлашнинг мавжуд (асосан махсус билимлар, ечимлар алгоритмлари, текшириб кўрилган технологияларга қаратилган) тизими ва юқори даражада ноаниқлик/номуайянлик ва масъулият вазиятларида педагогнинг ижодий фикрлашга, қарорлар қабул қилишга тайёрглигини, яъни ўз касбий креативлигига нисбатан компетентликнинг барча асосий элементларини таъминлайдиган таълим-бошқарувчилик методларини ишлаб чиқиш зарурлиги орасида тубдан зиддият мавжудлиги кузатилади. Замонавий педагогик фаолият

талаб қиладиган ушбу барча жиҳатлар компетент ўқитувчиларнинг профессионализми ва креативлигини ривожлантиришга, ўқитувчиларнинг ўз фаолиятининг ижодий юксалишининг (кўтарилишининг) турли моделларини ишлаб чиқишга бағишланган тадқиқотларни ўтказишнинг долзарблигини аниқлаб беради [4].

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг креатив компетенциясини тадқиқ қилишни ташкил этиш ва уни шакллантириш шунчаки бекорчи гап эмас, зеро бугунга кунга келиб йигирмадан ортиқ ёндашувлар ва методологик қараш, нуқтаи назарлар мавжуд. У ёки бошқа ёндашувни танлаш таълим жараёнининг ичида ётадиган сабаблардан келиб чиқиб амалга оширилиши мумкин. Бироқ, бунга ўз навбатида иқтисодий тузумнинг ўзгариши, ижтимоий, сиёсий ва бошқа глобал ўзгаришлар билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлиши мумкин бўлган таълим парадигмасининг ўзгариши ҳам асосий, бирламчи сабаб бўлиши мумкин [5]. Биз креатив компетенциясини (қобилиятлар ёки шахсий хусусиятлар эмас, балки айнан компетенцияни) шакллантиришга тааллуқли масалани ўрганмоқдамизки. Бу билан ушбу атама бизнинг ушбу ҳодисани таҳлил қилишга айнан компетенциявий ёндашувнинг афзаллик томонлари ҳақидаги умумий фикр, нуқтаи назаримизнинг умумлаштирилган кўриниши ҳисобланади. Компетенциявий таълим назарияси тажрибаларга асосланишини тақозо этади (1.1-жадвалга қаранг):

1.1-жадвал.

Компетенциявий таълим назарияси тушунчаларининг мазмун-моҳияти

№	Компетенциявий таълим назарияси тушунчалари	Тушунчаларнинг мазмун-моҳияти
1	Компетентлик	инсоннинг (профессионал, жамият аъзоси, фуқаро ва ҳ.к.) у ёки бу ижтимоий ролни самарали амалга оширишга тайёргарлигини ифодаловчи шахснинг интеграл сифати ¹
2	Касбий компетентлик	касбий фаолиятнинг нафақат у ёки бу соҳа-сидаги билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш даражасини, балки жамиятда самарали хатти-ҳаракат қилиш малакасини акс эттирувчи шахс сифатларининг мажмуини ифодаловчи ишчи (мутахассис) шахсининг интеграл тавсифи

3	Компетенция	инсоннинг касбий ва касбий бўлмаган фаолиятининг муайян вазифаларини унинг ички ва ташқи ресурслардан фойдаланиш асосида ечишга тайёргарлигида ифодаланувчи таълим натижаси
4	Касбий компетенция	мутахассиснинг маълум касбий вазифаларни ички ва ташқи ресурслардан фойдаланиши асосида амалга оширишга тайёргарлигида ифодаланувчи касб таълими натижаси
5	Махсус компетенция	маълум мутахассиснинг касбий фаолиятининг функционал ўзига хослигини тавсифловчи касбий компетенция кўриниши

Тадқиқотчи Н.Муслимов тадқиқотида компетентлик – бу талабанинг шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга касбий фаолиятни амалга оширилиши учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ҳамда уларни касбий фаолиятда қўллай олиши билан ифодаланиши ёритилган[6.]. Мазкур ўринда «компетентлик» тушунчасининг моҳияти ҳам тўла очилади, у қуйидаги икки кўринишда намоён бўлади: компетентлик талабаларнинг шахсий сифатлари тўплами ҳамда касбий соҳанинг таянч талаблари сифатида.

Таълим мазмунининг ўқув режадаги фанлар блоклари (барча фанлар учун), фанлараро (фанлар тўплами учун) ва предметли (маълум бир фан учун) тарзда гуруҳланганлиги боис қуйидаги уч даражани намоён этувчи компетентликни эътироф этиб ўтамыз:

таянч компетентлик (таълимнинг гуманитар, ижтимоий-иқтисодий мазмунига кўра);

фанлараро компетентлик (умумкасбий тайёргарликнинг ўқув фанлари ва таълим блокларининг маълум доирлигига кўра);

битта предмет(фан) бўйича компетентлиги (махсус ўқув фани доирасида аниқ ва маълум имкониятга эгалигига кўра)[6.].

Замонавий тадқиқотчилар хорижий таълим назарияси ва амалиётида компетенциявий ёндашувнинг тарқалишида қуйидагича қатор шарт-шароитларни ажратадилар:

1) компетенциявий таълимнинг ривожланишига компьютерлаштириш қўмаклашди. Компетенциявий таълим ахборот портлаши деб номланган жараёнда айниқса долзарб ҳисобланади.

2) «Компетентлик», «компетенция» тушунчалари касбий соҳаларда фойдаланилади.

Компетенциялар устида ишлаш – бутун дунё таълим тизимларининг таълимий натижалари ва ҳаётнинг замонавий талаблари ўртасидаги узилишларни бартараф этишга уринаётган йўналишдир. Таълимга компетенциявий ёндашув билимлар базаси, кўникмалар мажмуи, шунингдек, функционал саводхонлик элементларини ривожлантириш заруратини инкор этмайди. Бу ҳолатда интеграцияланган натижа, яъни компетентликни ривожлантириш назарда тутилади.

«Компетентлик» тушунчаси иқтисодиёт ва инсоннинг жадал суръатларда ўзгарувчан ҳаёт шароитларига мослашиш эҳтиёжидан юзага келган инсон захираларига янгича ёндашувнинг натижаси ҳисобланади. «Компетенция» тушунчаси эса таълим амалиётига киритишни А.В.Хуторск-кой таъкидлаганидек, мактаб учун одатий бўлган, ўқувчилар назарий билимлар мажмуини эгаллаб, маълум вазифалар ёки муаммоли вазиятларни ечишда сезиларли қийинчиликларни ҳис этишлари муаммосини ҳал этиш имконини беради [7].

Тадқиқотчи И.А.Зимняя томонидан компетенциявий ёндашув муаммоси бўйича тадқиқотларни умумлаштириб, унинг ривожланишининг уч босқичларини қуйидагича ажратган:

биринчи босқич (1960-1970 йиллар) илмий аппаратга «компетенция» тоифасини киритиш билан тавсифланади;

иккинчи босқич (1970-1990 йиллар) она тилини ўқитиш назарияси ва амалиёти, бошқарув соҳасида «компетентлик» / «компетенция» тоифаларидан фойдаланиш билан тавсифланади;

учинчи босқич (1990-2001 йиллар) таълимда «компетентлик» / «компетенция» тоифаларидан фаол фойдаланиш билан тавсифланади [8].

Олий таълим муассасалари талабаларида креатив тафаккурни шакллантириш жараёнида қуйидаги ҳолатлар сўз юритилаётган жараёнда самарадорликка эришишни кафолатлайди:

- олий таълим муассасалари талабаларида креатив тафаккурни шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш;
- олий таълим муассасалари талабаларида креатив тафаккурни шакллантиришнинг назарий асосларини ишлаб чиқиш;
- олий таълим муассасалари талабаларида креатив тафаккурни шакллантиришга хизмат қилувчи мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш чора-тадбирларини белгилаш;
- талабаларнинг креатив тафаккурини шакллантиришга ёрдам берувчи шакл, метод ва воситалар тизимини асослаш;
- мазкур жараёнда фанлараро алоқадорликни таъминлаш;

- талабалар томонидан ўзлаштирилган назарий-педагогик билимларнинг амалиётга тадбиқ этишга имкон берувчи шарт-шароитларни яратиш.

Кўриниб турибдики, креативлик бевосита шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари билан боғлиқ жараён ҳисобланади. Унинг ривожланиши эса интеллект-интуиция-мантикий фикрлаш жараёни таъсирида кечади. Талабаларда креативликни ривожлантириш таълим мазмунини ўзлаштиришда талабаларнинг билим савияси, ўзлаштириш даражаси, таълим манбаи, дидактик вазифаларига қараб, муносиб равишда ўқитиш жараёнини ташкил этишни талаб қилади. Бунда қуйидаги педагогик шарт-шароитларга амал қилиш лозимлиги назарда тутилади:

- талабаларда креатив фаолиятни эгаллаш майлларини қарор топтириш, билиш эҳтиёжларини шакллантириш ва таълим жараёнида мустақилликни намоён қилиш муҳитини таъминлаш;
- талабаларда ижодий фикрлаш учун қулай имконият яратиш, талабалар томонидан баён қилинган турли;
- туман фикрлар ва ғояларни бағрикенглик билан қабул қилиш ҳамда уларнинг ўқув жараёнидаги фаоллигини таъминлаш, ҳар бир талабада унинг ижодий фикрлашга қодирлиги ҳақидаги ишончни қарор топтириш, уларнинг ижодий фаолликларини мунтазам рағбатлантириш;
- ўқув жараёнини талаба шахсининг хусусиятлари, эҳтиёжлари ва интеллектуал салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда индивидуаллаштириш;
- талабаларда индивидуал, кичик гуруҳлар ва жамоада ишлаш кўникмаларини шакллантириш, уларнинг ижодий имкониятларини кенгайтириш, уларни муаммоларни ҳал қилишда тайёр, стандарт ечимлар билан бирга ностандарт ечимлар қабул қилишга ундаш;
- креатив фаолиятни ривожлантиришнинг асоси бўлган когнитив билимларни амалда қайта ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш имконини берадиган интерфаол машғулот шакллари ва методларини танлаш ва татбиқ этиш. Демак, педагогик фанлар мисолида талабаларнинг шахсий-креатив компетенциясини ривожлантириш жараёнида қуйидаги вазифаларни бажариш муҳим саналади:

1. Педагогик фанлар мисолида талабаларнинг шахсий креатив компетенциясини ривожлантириш долзарб педагогик муаммо эканлигини асослаш;

2. Талабаларнинг шахсий креатив компетенциясини ривожлантириш жараёнини педагогик-психологик хусусиятларини аниқлаштириш;

3. Талабаларнинг шахсий креатив компетенциясини ривожлантиришнинг мезонларини ишлаб чиқиш;

4. Талабаларнинг шахсий креатив компетенциясини янада ривожлантириш бўйича илмий таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, талабаларнинг шахсий креатив хусусиятларини ривожлантириш таълим жараёнини янада самарали ташкил этишга хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 28-январдаги “2022-2026-йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони // <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>

2. Абдуллаева Б.С., Абдувалиева Д. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларнинг замонавий ахборот компетентлигини ривожлантириш тизими. “Бошланғич таълим ва жисмоний маданият йўналишида сифат ва самарадорликни ошириш: муаммо ва ечимлар” халқаро илмий конференция. Тошкент, 2017-йил 25-май, 14-15 бетлар

3. Файзуллаев А., Бошланғич таълим фанларини ўқитиш сифати ва самарадорлигини оширишнинг асосий омиллар. НамДУ илмий ахборотномаси-Научный вестник НамДУ 2021 йил 4-сон

4. Ахмедова Л.Б. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини дидактик-методик компетентлигини ривожлантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (ПхД) диссертацияси. Тошкент 2022

5. Qayumova Sh.T. Pedagogical conditions for the development of methodological training of future primary school teachers based on the TIMSS international assessment program//International Conference on Developments in Education, Bursa, Turkey 2022, 95-97 pp

6. Муслимов Н.А. ва б. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. –Т.: Fan va texnologiya, 2013.– 128 б.

7. Хуторской А.В. Образовательные компетенции и методологии дидактики. Электронный ресурс: <https://khutorskoy.ru/be/2016/0922/index.htm>. Дата обращения: 18.01.2020

8. Зимняя И.А. Психология обучения родному языку (на материале русского языка как иностранного). – Москва: Русский язык, 1989. – 219 с.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларнинг креатив компетенциясини шакллантиришнинг назарий асослари, компетенциявий таълим назарияси ҳамда олий таълим муассасалари талабаларида креатив тафаккурни шакллантириш жараёнининг педагогик жиҳатлари ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны теоретические основы формирования творческой компетентности будущих учителей начальных классов, теория компетентностного воспитания, педагогические аспекты процесса формирования творческого мышления у студентов высших учебных заведений.

SUMMARY

This article describes the theoretical foundations of the formation of creative competence of future elementary school teachers, the theory of competence education, and pedagogical aspects of the process of formation of creative thinking in students of higher education institutions.

BOSHLANG'ICH SINFLARNING O'QISH DARSLARIDA NASRIY ASARLARNI O'QITISHGA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV YO'LLARI (3-4- SINFLAR MISOLIDA)

Eshchanova G. O.

Urganch davlat universiteti dotsenti

Madaminova Sh. Sh.

Urganch davlat universiteti magistranti

Tayanch soʻzlar: Prezident Sh.M.Mirziyoyev, “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun, Davlat ta’lim standarti, uzluksiz ta’lim, boshlang’ich ta’lim, “O’qish kitobi”, zamonaviy texnologiyalar, intellektual salohiyat, “Donolarning donosi” nomli ertak, “Nihollarning nolasi” nomli hikoya, X. To’xtaboev, muammoli ta’lim.

Ключевые слова: Президент Ш. М. Мирзиёев, Закон «Об образовании», Государственный образовательный стандарт, непрерывное образование, начальное образование, «Учебник», современные технологии, интеллектуальный потенциал, сказка «Donolarning donosi», рассказ «Nihollarning nolasi», X. Тухтабоев, проблемное образование.

Key words: President Sh.M.Mirziyoyev, Law «On Education», State Educational Standard, lifelong education, primary education, «Textbook», modern technologies, intellectual potential, fairy tale «Donolarning donosi», story «Nihollarning nolasi», X Tokhtaboev, problem education.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo‘llab-quvvatlash va ro‘yobga chiqarishga sharoitlar yaratish bo‘yicha vazifalar doirasida boshlang’ich ta’limning pedagogik hamkorlik muhiti va didaktik xususiyatlarini o‘rganish, mazmuni, shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolaning ongi va vazifalari endi shakllanib kelayotgan boshlang’ich sinflarda o‘qituvchining mahorati, uning zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayoniga mohirona tatbiq eta olishi, ta’limning yangi – yangi yo‘l va usullarini izlash, ilg‘or tajribalardan ijobiy foydalana olishi juda muhimdir. Shu bois ham zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish, ta’lim samaradorligini oshirish uchun tinimsiz izlanish bugungi kunning ehtiyojiga

aylangan. Zero, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev: “Farzandlarimizning qobiliyatini ro‘yobga chiqarishga bolalikdan e‘tibor berib, ularning kamoloti uchun barcha imkoniyatlarimizni safarbar etsak, yurtimizdan yana ko‘plab Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar yetishib chiqadi” -deya ta’kidlaganlari bejiz emas.

Jamiyat taraqqiyotida yosh avlod ta’lim-tarbiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda avvalo, maktabning boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga, jumladan, o‘qish kitoblariga e‘tibor muhim rol o‘ynaydi. Mustaqillik yillarida ta’limga berilayotgan e‘tibor kelajakka e‘tibor yanglig‘ davlat dasturi darajasiga ko‘tarilgani e‘tirofga loyiq. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ta’lim sohasida olib boriladigan ishlarning mazmuni va istiqbolini belgilab berdi. Bular asosida Davlat ta’lim standartlari, dasturlar va darsliklarning yangi avlodlari yaratildi. Ta’limda rivojlangan davlatlar tajribalaridan foydalanilmoqda. Jamiyat va ilm –fan tinimsiz taraqqiy etaveradi. Darsliklarning ham yangidan yangi avlodlari nashretilaveradi. Yangiliklarni ta’lim jarayoniga olib kirish va joriy etish bugungi kun o‘qituvchisining vazifasidir. Binobarin, o‘qish darslari ularning mag‘zini tashkil qiluvchi har xil janrdagi asarlar atrof-muhit, insoniy munosabatlar, Vatanning o‘tmishi va hozirgi kundagi hayoti, unda insonlarning o‘rni haqidagi o‘quvchilar bilimlarini kengaytiradi, dunyoqrashlarining shakllanishiga, ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Natijada, o‘quvchilarda ijobiy-axloqiy sifatlar shakllana boshlaydi, vatanparvarlik, vatanga muhabbat, insonparvarlik hislari rivojlanadi. Darvoqe, yurtboshimiz: “Yosh avlodning ma’naviy – intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, ularning qalbida ona - Vatanimiz hamda xalqimizga muhabbat va sadoqat tuyg‘usini kuchaytirish, barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo‘lgan kitobxonlik madaniyatini oshirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda” - deganlarida yuz karra haqlidirlar.

Boshlang‘ich ta’limning 3-sinf o‘quvchilariga mo‘ljallangan “O‘qish kitobi” darsliklari avvalgi ikki sinf darsligidan mazmunan farqlanadi. Ya’ni, darslikda matn (badiiy asar) tanlashda nisbatan bilimdonlik bilan yondashilgan. Darslikning “Ulug‘lardan o‘rganmo-oqillik” bo‘limida Navoiy ijodi teranroq yoritilgan. Prof. A.Hayitmetovning “Donolarning donosi” ilmiy ommabop maqolasida ulug‘ shoirning hayoti va ijodi to‘g‘risida fikr yuritilgan..

Darslikda matn mazmuni yuzasidan ikkita savol va bitta topshiriq berilgan.1) Matndan Navoiyning til haqidagi hikmatini topib o‘qing va ma’nosini tushuntiring. 2) Nima uchun xalqimiz Alisher Navoiy nomini mehr bilan tilga oladi? 3) A.Navoiy ustozlar haqida nima deganlar? Bu savol ustida ishlash bilan asarning mohiyati ochilmaydi. Darvoqe, o‘quvchilar matndagi

yetakchi qarashlarni anglashlari, asardan kutilgan didaktik maqsadning amalga oshishi uchun uning matni ustida batafsil ishlashi lozim. Buning uchun esa matn mazmunidagi yetakchi fikrlarni ajratish va ularni savol yoki topshiriqqa aylantirib ularga o'quvchilarning diqqatini qaratish, ma'naviy ozuqa bo'ladigan bunday his – tuyg'ular haqida o'ylashga yo'naltirish kerak bo'ladi, nazarimizda. Masalan: 1) O'ylab ko'ringchi, Alisher Navoiy bobomiz nima sababdan yoshlik chog'laridanoq hammaning e'tiboriga tushgan? 2) Zehnli so'zini qanday tushunasiz? 3) Yosh Alisherning minglab misra g'azallarni yod olishining sababi nimada deb o'ylaysiz? 4) Yosh Alisher ona tilidan tashqari yana qaysi tillarni puxta o'rgangan? 5) Alisher Navoiy birinchilardan bo'lib ona tilida qaysi mashhur asarini yozgan? 6) "Xamsa" asari qaysi dostonlardan tarkib topgan?. 7) Bobomizning "Tilga ixtiyorsiz - elga e'tiborsiz" hikmatining ma'nosini qanday tushunasiz? 8) Navoiy barcha asarlarida xalqni nimalarga chaqirgan? 9) Alisher Navoiy shohning vaziri bo'lganda xalq uchun qanday yaxshiliklar qilgan va ularning mehrini qozongan? 10) Shoir bobomiz ustozlarni qanday ulug'laganlar? 11) Nima sababdan Navoiy bobomizning asarlarining mazmunini tushunishga qiynalamiz? 12) Navoiy bobomizning "Bilmaganni so'rab o'rgangan olim..." degan hikmatining ma'nosini qanday tushunasiz? 13) Nima sababdan Navoiy bobomiz ijodini daryoga o'xshatamiz? 14) Navoiy bobomizning nomlari butun dunyoga mashhurligi sababi nimada deb o'ylaysiz?

Ko'rinadiki, yuqoridagi muammoli savollarga javob berish va topshiriqlarni bajarish orqali o'quvchilar yosh Alisher ya'ni bo'lajak shoirning she'rlariga ustozlari ham qoyil qolishgani, ona tilini yaxshi bilganlari, arab va fors tillarini ham chuqur o'rganganligini bilib oladilar. Albatta, bu o'quvchilar uchun chindan ham ibratlidir. Zero, bu mavzu o'tilayotganda, o'quvchilar ham shunday bilimdonlikka da'vat etiladi, bugungi kun talablari asosida ularni xorijiy tillarni puxta o'rganishga undash lozim. Zero, zehni o'tkirlik, xotira kuchliligi boshlang'ich sinflardan tarbiyalana boradi.

Bu matnni mukammal ilmiy ommabop maqola tarzida e'tirof etish mumkin. Chunki unda ulkan navoiyshunos olimning Alisher Navoiy haqidagi teran fikrlari, mulohazalari shoir iste'dodining eng yorqin qirralari qayd etilgan. Birinchi bo'limida Alisher Navoiyning bolalik chog'lari tilga olingan. Shu yoshdayoq hammaning e'tiboriga tushgani, eng avvalo, odobli bo'lgani, ko'p kitob o'qigani, zehnlari o'tkirligidan minglab misra g'azallarini yod bilganlari ta'kidlangan.

Navoiy ijodi bo'yicha xotira mashqlari o'tkazish, she'r va g'azallaridan ko'proq yod oldirish, hikmatli so'zlarni takrorlab yurish, yoxud, dam olish

daqiqalarida ham bunday mashg'ulotlardan foydalanish samarali natija beradi. Bunda Navoiy ijodiga ko'proq murojaat qilinsa, ayni muddao bo'ladi.

“Donolarning donosi” hikoyasining ikkinchi qismida Alisher Navoiyning ijtimoiy faoliyati tilga olingan. Unda hazrat Navoiyning eldan yordamini ayamaslighi, Hirot aholisini og'ir soliqlardan qutqarish uchun o'zlarining shaxsiy mablag'lari bilan yordam bergani, Alisher Navoiy Hirotida bir qancha mashhur oromgohlar, madaniyat koshonolari bunyod etgani, shuningdek, hazrat o'z mablag'lariga ko'pgina xonaqoh –u madrasalar, to'qqizta hammom, o'n to'ptta masjid qurdirgani hikoya qilinarkan, bu jihatlar ham yosh avlodga ibrat maktabini o'tashi aniq.

Matnda Alisher Navoiyning birinchilardan bo'lib ona tilida “Xamsa” (besh doston) yozgani tilga olinishi bejiz emas. O'quvchilar yuqori sinflarda bu asardan ayrim namunalar bilan tanishadilar. 3-sinfda esa “Xamsa”ning o'zi qanday dostonlar tarkibidan iboratligi, Navoiyning bu dostonlarni qancha muddatda yozib tugatgani hamda xamsanavislik an'analari haqida tasavvurga ega bo'lsalar kifoya. Shuningdek, Navoiyning ko'pgina g'azallari hamon qo'shiq bo'lib yanrayotgani eslatilishi maqsadga muvofiq, bilamizki, bunday qo'shiqlarni o'quvchilar ham radio-televideniyedan eshitadilar. Shu sababli sinfda ulardan namuna eshittirilsa ham yomon bo'lmaydi.

Fikr yuritayotganimiz, matnda Alisher Navoiyning hikmatli so'zlari tahliliga ham e'tibor qaratilgan. Shoirning til haqida, odamiylik va mardlik, yaxshilik qilish to'g'risidagi aforizmlarga kengroq tahlil etilgan. Ayniqsa, ulug' shoirning ustozlarni ulug'lab yozgani:

Haq yo'linda kim senga bir harf o'rgatmish ranj ila,

Aylamak oson emas haqqin ado ming ganj ila

Satrlari mazmuni teran ochilgan. Ya'ni, “Harf o'rgatgan o'qituvchilaringni hurmat qilib, haqini uzmoqchi bo'lsang, xazinalardagi barcha oltinlar bilan ham uzolmaysan”– deydilar.

Darhaqiqat, sinfdan-sinfga o'tgani sayin o'quvchilar bunga ishonch hosil qiladilar. Shu tariqa, Alisher Navoiy ijodi boshlang'ich sinflarda ilmiy-ommabop maqolalar shaklida ham ma'lum uzviylikni tashkil etadi.

Boshlang'ich sinflarning 4 - sinfi o'quvchilarilariga mo'ljallangan “O'qish kitobi” mazmunan ancha boy, ya'ni o'rganish uchun tavsiya etilgan badiiy asarlar yaxshi saralangan. Lekin bu darslikning ham didaktik vositalari ancha zaif. Shu bois ham boshlang'ich va yuqori bosqich ta'limida uzluksizlik hamda uzviylik zaif. Ushbu fikr isboti uchun bir misol keltirib o'tamiz. Masalan, darslikning 154–156-betlarida X.To'xtaboev qalamiga mansub “Nihollarning nolasi” nomli hikoya o'rin olgan. Shunday hajmdagi hikoya matni yuzasidan

ikkita savol: “1). Nihollar nima uchun nola chekishdi? 2). “Nola chekdi” iborasini qanday tushunasiz?” didaktik material sifatida taqdim etilgan. Hikoya yaxshi tanlangan. Mazmun-mohiyati bilan bu yoshdagi bolalarga mos asar. 4-sinfda bu hikoyani o‘rganishdan maqsad o‘quvchilar ruhiyatida achinish, mas’uliyat, burch, o‘zgani anglash va ayash hissini shakllantirishdan iborat. Lekin darslikdagi ikki savol bilan bu maqsadga erishish amri mahol.

O‘quvchilarni asar matni bilan tanishtirilgandan so‘ng uni didaktik tahlilga tortib quyidagi ilk savol va topshiriqlar bilan murojaat qilish yuqoridagi maqsadga muvofiq bo‘ladi: 1). Avvalo, aytingchi, qanday daraxtni manzarali deb bilasiz? “Manzarali” so‘zini izohlashga urinib ko‘ring. Ularning mevali daraxtlardan farqi nimada? Manzarali va mevali daraxtlardan bir nechtasini sanab bering”. Matn mazmuni yuzasidan suhbat davom ettirilib tarbiyalanuvchilarga quyidagi bir qator savol-topshiriqlar bilan murojaat qilinadi: “O‘quvchilarning “... biri ketmonini asfalt yo‘lda daranglatib sudrab, biri belkurakni yelkasiga teskari qo‘yib, yana bittasi bo‘sh chelakni childirma qilib chalib...” tarzidagi ketishiga diqqat qiling. Sizningcha, bu yaxshimi yoki yomonmi? Nimasi, nega yaxshi-yu nimasi nega yomon? 2). Nima deb o‘ylaysiz, nima uchun bolalar ketishgach “chinorlar bir-birlariga ma’noli qarab qolishdi?” O‘ylab ko‘ringchi, bu qarashda, sizningcha, qanday ma’no bo‘lishi mumkin? 3). Ikkinchi niholning gapiga diqqat qiling: “Men bo‘lsam tanam-u shoxchalarim bilan shabnam so‘rdim...” Bu holatni tasavvur qila olasizmi? Taassurotlaringiz bilan o‘rtoqlashing. 4). Quyidagi jumlagi diqqat qiling: “Nihollar sabr-u bardoshlari zo‘r, ancha-muncha qiyinchilikka parvo qilmaydigan, quyosh taftiga, suvsizlikka o‘rgatilgan yedi”. Shunday ekan, nihollar nega suvsizlikdan nobud bo‘lishdi? Sizningcha, har ikkala holatning bir-biri bilan qanday aloqadorlik joyi bor, o‘ylab ko‘ring. 5). Nihollarning “Suv!” deb baqirib yuborganiga ishonasizmi? Siz shunday chaqiriqni eshitganmisiz? Bunday ovozni eshitish, ko‘rish yoki tuyish mumkinmi? Qaysi biri hayotiy haqiqatga yaqin, Sizningcha? 6). Qaddi-qomati kelishgan novcha nihol nega o‘zi uchun qayg‘urmay ukalari haqida o‘ylab qiynaldi? Nima, uning o‘ziga suv kerak emasmi? 7). Hikoya matnida shunday jumla bor: “Axir ular tog‘ bag‘ridagi sersuv, bahavo adirlarda maza qilib o‘sishtayotgan yedi, o‘z hollariga qo‘yib berishganda, bu yerlarga majburan ko‘chirib kelishmaganda, qanday soz bo‘lardi-ya!” Siz bu fikrga qanday qaraysiz? Ularni kim majburlagan deb o‘ylaysiz? Nega? 8). Hikoyadagi: “...bir tomchi suvga zor bo‘lib jon berayotgan nozik niholchalar” haqida o‘ylab ko‘ring. Ularni odam deb tasavvur qiling. Mazkur holatning iztiroblari haqida suhbatlashing. 9). Asar matnidan olingan quyidagi jumlagi e’tibor qiling: “Ertasiga yertalab niholchalarning ko‘plari uyg‘onmadi, tungi

shabnamga yetolmay namozgar pallasidagi dimlikda birin-ketin nobud bo'lishgan yekan..." nihollarning suvsizlikdan halok bo'lishini qanday tasavvur qilasiz? Ichingizga bir qarangchi, ko'nglingizda qanday hislar paydo bo'ldi? Bu tuyg'ularning nomini topishga urinib ko'ring. 10). Qaddi-qomati kelishgan niholning quyidagi gaplariga diqqat qiling: "«Yo'q, – deya chayqalib ketdi novcha niholcha, – men o'lmasligim kerak, men yashayman, yashayman!»" uning bu gapi xarakteridagi qanday sifatdan dalolat beradi? Sizningcha, niholning xarakteriga xos xususiyat nima? 11). O'ylab ko'ringchi, nima uchun ko'chadan o'tayotgan odamlar niholning qichqirig'ini eshitmadi? Bu odamlarga xos bo'lgan qanday sifatdan dalolat beradi, bilasizmi? 12). Niholchaning holati tasvirlangan quyidagi jumlanı qayta o'qing: "«Meni bu yerga yekib, ketmonini asfaltda daranglatib sudrab ketgan bolalar kelib qolmasmikan», – deb yana bir bor ko'cha boshiga ko'z tashladi..." endi o'z ruhiyatingizga diqqat qiling. U yerda nimalar kechayotganini kuzating. 13). Hikoyadagi oxirgi jumlanı qayta o'qing: "Qaddi-qomati kelishgan novcha niholcha asta-sekin o'zidan ketib, allaqanday sehrli xayolot nash'asi bilan mast bo'la boshladi, keyin o'sha kun – haddan tashqari qizdirib yuborgan 19-iyun kuni kunduz soat oltılarda jon berdi". Hech narsa demang. Faqat daraxtning holatini tasavvur qiling. 14). "Daraxtlar tik turib jon beradi" degan fikrni sharhlashga urinib ko'ring. "Qaddini tik tutib jon taslim qilish"ning asl va ko'chma ma'nolari haqida fikrlashing. 15). Daraxt ekish mas'uliyati, javobgarligi va burchlilik haqida esse yozing". Mazkur hikoya matnining didaktik tahlili asnosida daraxtlarning kechinmalari his qilgan o'quvchilar hamisha daraxtlarnı diqqat bilan kuzatib yuradilar, atrof-muhitga bee'tibor bo'lmaydilar.

Ba'zi pedagoglar 4-sinf o'quvchilari bunday savol va topshiriqlarga javob berolmaydi, - deb o'ylashlari mumkin. Ammo bu - to'g'ri emas. Shunisi ma'lumki, bu davrda o'quvchilar nimaga yo'naltirilsa, o'shani o'zlashtiradigan yoshdalar. Bugunning bolalari – cheksiz-chegarasiz axborotlar oqimi orasida ulg'aymoqdalar. Aqli va dunyoqarashi shunga mos tarzda rivojlanib bormoqdalar. Faqat ta'lim amaliyoti ularning taraqqiyotidan ortda qolmoqda. Qo'l uchida tuzilgan darsliklar, AKTlardan ortda qolgan o'qituvchilar bu taraqqiyotni tormozlab turibdilar, xolos.

Binobarin, amaldagi boshlang'ich sinflar o'quvchilari uchun yaratilayotgan didaktik ashyolar nafaqat zamonaviy - muammoli ta'lim, balki an'anaviy ta'lim uchun ham to'liq javob berolmaydi. Ular bugungi boshlang'ich sinf o'quvchilarining motivatsion talablaridan orqada. Darsliklar o'rtacha bilimga ega o'quvchilarga mo'ljallangan. O'rtadan yuqori darajaga ega bo'lgan, saviyasi, bilimi, dunyoqarashi yoshiga nisbatan yuqori bo'lgan o'quvchilar

o‘rtachalarning qurboni bo‘lib bormoqda. Albatta, buni jiddiy o‘ylab ko‘rish va yangi avlod darsliklarini ishlab chiqish va nashr qilish bugunning kechiktirib bo‘lmaydigan muammolaridan sanaladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevraldagi “ O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947- son Farmoni. – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017yil.,6-son, 70- modda.
- 2 MirziyoyevSh.Buyukallomalar, adib va mutafakkirlarimiz ijodiy merosini keng o‘rganishh.va targ‘ib qilish maqsadida yoshlar o‘rtasida kitobxonlik tanlovlarini tashkil etish to‘grisidaO‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori . ”O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasi.2018 yil, 18- may,21-son (4471)
- 3..”O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasi.2018 yil, 18- may,21- son (4471)
4. Umarova M., Hamroqulova X., Tojiboyeva R. O‘qish kitobi. 3-sinf uchun darslik. – T.: O‘qituvchi, 2019.
5. O ‘sha aadabiyot, B.-122-123.
6. Matchonov S. va boshq. O‘qish kitobi. 4-sinf uchun darslik. – T.: Yangi yo‘l poligraf servis, 2020. B.- 154 - 156

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada boshlsng ‘ich sinflarning o ‘ qish darslarida nasriy asarlarni o ‘ qitishga kompetensiyaviy yondashuv yo ‘llari 3- 4- sinflarning “O ‘qish kitobi”dan o ‘rin olgan ertak va hikoyalar misolida yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются способы компетентностного подхода к обучению прозаическим произведениям на уроках чтения начальных классов из примеров сказок и рассказов книги «Чтения» 3-4 класса.

SUMMARY

This article discusses the methods of a competency-based approach to teaching prose works in primary school reading lessons from examples of fairy tales and stories from the book.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХӘМ СПОРТ

QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASINDA GREK-RIM GÜRESSHISINIŇ PAYDA BOLIWI HÄM RAWAJLANIW TARIYXI

Jarilkapov U.

*Ózbekstan mámleketlik dene tárbiya hám sport universiteti
Nókis filialı stajor oqıtwshisi*

Ernazarov R.

*Ózbekstan mámleketlik dene tárbiya hám sport universiteti
Nókis filialı stajor oqıtwshisi*

Tayanch so'zlar: yunon-rum kurashi; Qoraqalpog'iston Respublikasi; sportchilar; murabbiy; sport yutuqlari.

Ключевые слова: Греко-римская борьба; Республика Каракалпакистан; спортсмены; тренер; спортивные достижения.

Key words: Greco-Roman wrestling; Karakalpakstan; athletes; trainer; sports achivments.

Qaraqalpaqstan Respublikasında grek-rim güresi 1956-jıldan baslap qolğa alındı. 1956-jılı yanvarda Nókis qalasında grek-rim güresi boyınsha sekciya ashıldı. Grek-rim güresinen dáslepki sekciya Qaraqalpaq mámleketlik pedagogikalıq institutınıń bazasında shólkemlestirildi. Onı Tashkent qalasınan Nókiske kelip islep atırğan, Leningrad pedagogikalıq, institutınıń fizika fakultetin tamamlğan Konstantin Tsoy Qaraqalpaqstanlı jaslarğa grek-rim güresi sırların úyrete basladı. 1956-jılı Qaraqalpaqstan birinshiligi bolıp, onda Nazar Zaitov, Rafael Kalimbetov, Aleksey Xegay usağan jaslar respublika chempionı boldı. Nazar Zaitov bolsa Ózbekstan chempionatında birinshilikti qolğa kirgizip, Qaraqalpaqstanlı jaslar arasınan tuńǵış birinshi ret Rossiyanıń Kirov qalasında ótkerilgen Pútkil awqamlıq jarısqa qatnastı.[1]

Keyin ala grek-rim güresinen jeterli qániygeler bolmaǵanlıǵınan sport sekciyalar jabılıp qaldı.

Elimiz óz gárezsizligine eriskennen keyin sportqa degen itibar arta basladı. 2009-jılı sentyabr ayınan baslap Nókis qalalıq № 3 jas óspirimler sport mektebinde grek-rim güresi boyınsha dáslepki sport sekciyası óz jumısın basladı. Bul jerde K. Sariev Taslaq elatındaǵı sport zalğa jas sportshılardı sport sekciyasına jıynay basladı. 2010 jılı sentyabr ayınan Nókis olimpiya rezervleri

kolledjinde B. Bekmuratovtin baslamasi menen grek-rim gúresi bólimi ashildi. Bul bólimge trener-oqitwshı bolıp R. Ernazarov óz jumısın basladı. [1]

Nazar Zaitov (1938—2006)

Nazar Zaitov 1938-jılı 2-sentyabrde Kegeyli rayonınıń «Baqanshaqlı» awıl keńesi aymaǵında dunyaǵa keldi. Milleti qaraqalpaq 1955-jılı orta mektepti tamamlan Nazar Qaraqalpaq mámleketlik pedagogikalıq institutınıń fizika hám óndiris tiykarları fakultetine oqıwǵa tusti.

1956-jılı iyunda Nókis qalasında Qaraqalpstan Respublikası awıllıq XI spartakiadasınıń baǵdarlamasına muwapıq, grek-rim gúresi boyınsha jarıs bolıp ótti. Jarısta 62 kilogramm salmaq kategoriyasında qatnasqan Nazar birinshi orındı iyeledi hám basqa salmaqtaǵı jeńimpazlar menen birge Ozbekstan kóleminde ótetuǵın spartakiadaǵa jollama aldı.

Ózbekstanspartakiadası 1956-jılı 12-19-iyul kúnleri Tashkenttegi «Spartak» futbol stadionında ótkerildi. Bunday dárejedegi jarısqa birinshi márte qatnasıp atırǵanına qaramastan, Nazar hesh albıramadı. Kerisinshe, óz qarsılaslarınıń ázzi jerlerin ańlap, sonnan paydalanıwǵa tıristı hám jarıs chempionına aylandı. Bul tabısınan soń ol Ózbekstan saylandı komandası quramına qabıllandı. Saylandı komanda aǵzaları menen bir ay tayarlıqta bolǵannan keyin «Spartak» ıqtıyarlı sport jámiyetiniń Moskva qalasında ótkeriletuǵın pútkil awqamlıq jeke komandalıq birinshiligine jónep ketti. Birinshilikte 67 kilogramm salmaqta gúresken N. Zaitov chempion bola almasa da, jaqsı kórsetkishlerge eristi. Eń baslısı, ol Qaraqalpaq jasları arasında burınǵı awqam kóleminde jarısqa qatnasqan tunǵısh sporńlı boldı. Nazar 1958-jıldan baslap erkin gúres penen shuǵıllana basladı. Ol gúrestin bul túrinde de bir qatar tabıslardı qolǵa kirgizdi. Máselen, Nazar 1958-jılı 1-6-iyul kúnleri Ózbekstannın pedagogikalıq joqarı oqıw orınları arasında Tashkent qalasında ótkerilgen IV spartakiada da óz salmaǵında birinshi orındı iyelegen edi. [2]

Nazar palwan 1959-jılı turmıs kurgan zayıbı Genjegul menen birge tórt ul, bir qızdı tárbiyalap, kamalǵa keltirdi. N. Zaitov nawqaslanıp 2006-jılı jaqtı dúnyanı tárık etti. Onıń shańaraq aǵzaları Nókis rayonındaǵı «Shortanbay» diyqan-fermerler birlespesinde jasap atır.

Keñesbay Sariev (1970)

Keñesbay Sariev 1970-jılı 18-sentyabrde Nókis qalasında jumısshı shańaragında dúnyaǵa keldi. Milleti qazaq. 1977-1987-jıllar aralıǵında Nókis qalasındaǵı 8-sanlı orta mektepte bilim aldı. 1988-1990-jıllarda Rossiya Federaciyasınıń Vladimir wálayatında áskeriy xızmetin ótep qaytqan soń Keñesbay Nókis industrial texnikumına oqıwǵa tústi. 1992-jılı oqıwdı tabıslı tamamladı.

Nókis qalasındaǵı kásiplik awqamlarına qaraslı jas óspirimler sport mektebinde trener bolıp islewden miynet jolın baslaǵan ol óz shákirtleri menen birge úzliksiz shınıǵıw islep, sport formasın saqlawdı umıtpadı.

Qaraqalpaqstan Respublikasında 2009-jılı grek-rim gúresi federaciyası ashılǵannan keyin respublikamızdıń rayonları hám Nókis qalasında grek-rim gúresi sekciyaları ashıla basladı. Ózbekstan Respublikasında dástúrge aylangan úsh basqıshlı sport oyınları bolǵan «Umit nelsheleri», «Náwqıran áwlad» hám «Universiada» baǵdarlamalarına Olimpiya gúres túrleri qatarında grek-rim gúresshisiniń de kirgiziliwi menen bul gúreske degen talap kúsheydi.

Nókis Olimpiya mektebinde treneri Keñesbay Sariev az waqıttı ishinde Jarasov A, S. Allamuratov, K. Utemisov, A. Madiyarov, I.Urazbaev, J. Aytmuratov usaǵan talantlı jaslardı tárbiyaladı. Olar Ózbekstan kólemindegi jarıslardıń jeńimpazları bolıp jetilisti. [3]

Házirgi waqıtta Olimpiya hám milliy sport túrlerine qánigelestirilgen Nókis joqarı sport sheberligi mektebinde trener bolıp islep atırǵan

Keñesbay Sariev házirgi kúnde grek-rim gúresiniń rawajlanıwına úlken úles qosıp kiyatır, 1994-jılı Marjan menen turmıs qurıp tórt perzentli boldı. Házirgi waqıtta bul baxıtlı shańaraq iyeleri Nókis qalasındaǵı Mawarannaxr keshesinide 143-jayında jasıyadı.

Rustam Ernazarov (1985)

Qaraqalpaqstan grek-rim gúresi degende birinshilerden bolıp Ernazarov Rustam kóz aldımızǵa keledi. Rustam 1985-jılı Nókis qalasında jumısshılar shańaragında tuwılǵan. 12 jasınan erkin gúres sport túri menen treneri Sharap Sariev shólkemlestirgen sport sekciyasınan basladı. Sportshı sıpatında Birneshe ret Respublika chempioni, Turkmenstan Respubikası Tashawız hám Góne Urgench qalalarında ótkerilgen xalıq aralıq turnirler jeńimpazı bolǵan. 2002-jılı mektep oqıwshıları arasında ótkerilgen spartakiada da 2-orındı iyelep

Samarqand walayatinida ótkeriletin grek-rim gúresi boyınsha spartakiadağa jolama aldı. Respublika saylandı komandasın usı jarısqa tayarlağan Sariev Keñesbay penen Ózbekstan respublika spartakiadasında 69 salmaq kategoriyasında 3-orındı jeńip aldı. Sport ustalıǵına talabanlıq normativin orınlaǵannan soń 2003-jılı № 40 orta mektepti ayırıqsha gúwaliq penen tamamladı. Usı jılı Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik Universitetiniń muzıka hám dene tárbiyası fakultetine oqıwǵa tústi. 2007-jılı oqıwdı tabıslı tamamlap 2008-jılı Nókis Olimpiya rezervleri kolledjine dene tárbiyası oqıtıwshısı bolıp jumısqa

ótti. 2010 jılı usı kolledjde grek-rim gúresi bólimi ashıldı hám trener bolıp ótti. Óz trenershilik jumısında kóplegen shágirtlerdi tayarlap Respublikada grek-rim gúresi rawajlanıwına úlken úles qosıp kiyatır. Házirgi waqıtta Olimpya hám milliy sport túrlerinen qánigelestirilgen Nókis joqarı sport sheberligi mektebinde trener bolıp islep atır. 2022-jıldan baslap milliy dárejedegi tóreshi, kóplegen joqarı dárejeli sportshılardı tárbiyalap kiyatır. [4]

2016-jıldan Ózbekstan Respublikası saylandı komandası treneri, saylandı komandağa birinshi shákirt qosqan trener. Bir neshe xalıq aralıq jarıslar jeńimpazı, xalıq aralıq dárejedegi sport ustası, sporttıń jeke gúres túrlerinen grek-rim gúresi boyınsha birinshi 2019-jılı Qazaqstan Respublikası Nur-Sultan qalasında ótkerilgen Jáhán chempionatında 77 kg salmaq kategoriyasında 3-orındı jeńip alǵan. 2020-jılı Yaponiya paytaxtı Tokio qalasında ótkeriletin XXXII jazǵı olimpiya oyınlarına jollanba qolǵa kirgizgen, 2021-jılı Alma-ata qalasında ótkerilgen Aziya chemponatında 82 kg salmaq kategoriyası chempionı. 2022-jıl Serbiya mámleketi Belgrad qalasında ótkerilgen Jáhán chempionatında 82 kg salmaq kategoriyası finalshisi. 2022-jıl Azerbaijan mámleketi Baku qalasında ótkerilgen Jáhán Kubogında 82 kg salmaq kategoriyası sawrindari Berdimuratov Jalǵastay sportshını tárbiyaladı. Budan tısqarı óspirimler arasında Respublika chempionatı hám kubogı jeńimpazları: Berdibekov Aziz, Mambetkarimov Nurmuxammed, Bayniyazov Sultanbek, Sheripbaev Sardar, Kaldibekov Umar, Elmuratov Sultanbek, Pranatdinov Paxratdin, Maxmudov Erbol, Turgalıev Kóbeysin, Aytmuratov Jalal, Perdebaev Sherdos, Koldasov Ulugbek tarizli sportshılardı tárbiyalagan.

Ernazarov Rustam 2016-jılı Sport gúresleri associyasınıń jıldıń eń jaqsı treneri, 2020-jılı Ózbekstan Respublikası dene tárbiyası ministirliginiń

«Jismoniy tarbiya va sport alochisi» kókiyek belgisi, 2021-jılı Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesiniń «Watan pıdayısı» kókiyek belgisi menen sıylıqlanǵan. Mayra menen turmıs qurıp úsh perzentli boldı. Házirgi waqıtta bul baxıtlı shańaraq iyeleri Nókis qalası Taslaq elatı Bozataw keshesi 118-jayında jasaydı.

OLAR BIRINSHI

Jalǵasbay Berdimuratov (1997)

Jalǵasbay Berdimuratov 1997-jılı Nókis qalasında tuwılǵan. Milleti qaraqalpaq 2010-jıldan baslap sporttıń grek-rım gúresi menen birinshi treneri Rustam Ernazarov penen shuǵıllanıp baslaǵan. Jalǵasbay sportqa kirip kelgen alǵashqı kúnlerinen baslap ózinen úlken úmit kútirer edi. 2013-jılı 20-22-may kúnleri Tashkent qalasında ótkerilgen óspirimler arasında Ózbekistan chemponatında 66 kg salmaqta Respublika chempionı boldı. Jalǵasbay bul jeńisten keyin óz ústinde tınımsız isley basladı. Óz miynet súygishligi arqasınan kóplegen jeńislerge eristi.

J. Berdimuratov 2013-jılın usı kunge shekem sportshılıq iskerligi dáwirinde sporttıń grek-rım gúresi boyınsha bir qansha jarıslarda nátiyjelerdi qolǵa kirgizgen. Atap aytqanda, 2013-jıl Qazaqstan Respublikası Astana qalasında ótkerilgen ashıq turnirida 3-orındı, Tashkent qalasında grek-rım gúresi boyınsha ótkerilgen áǵa-ini Ruzikulovlar sıylıǵı ushın ótkerilgen Ashıq chempionatında 1-orındı jeńip alıp Respublika saylandı komandası trenerleri K. Fatkulın hám R. Ruzukulovlar názerine tústi, Ózbekistan hám Azerbaijan Respublikaları mámleket Ğárezsizliklerine baǵıshlap Tashkent qalasında ótkerilgen turnirda 3-orındı, 2014-jıl Tashkent qalasında ótkerilgen Ózbekistan kubogında 3-orındı iyelegen.

2014-jıl Qazaqstan Respublikası Aqtaw qalasında ótkerilgen Balwan Sholaqtıń 150-jılıǵına arnalǵan ashıq turnirida 3-orındı, Tashkent qalasında ótkerilgen Ózbekistan kubogida 3-orındı iyelegen.

2015-jıl Tashkent qalasında ótkerilgen áǵa-ini Ruzikulovlar sıylıǵı ushın Ashıq chempionatında 3-orındı, Nawayı qalasında ótkerilgen Ózbekistan chempionatında 2-orındı iyelep Respublika saylandı komandasına aǵza boldı, Tashkent qalasında ótkerilgen Ózbekistan kubogida 1-orındı, Latviya mámleketi Daugavpils qalasında ótkerilgen xalıq aralıq turnirda 1-orındı iyelegen.

2016-йил Qazaqstan Respublikası Astena qalasında ótkerilgen ashıq turnirida 3-orındı, Tashkent qalasında ótkerilgen Ózbekstan chempionatında 1-orındı, Filipin mámleketi Manila qalasında ótkerilgen Aziya chempionatında 3-orındı, Tashkent qalasında ótkerilgen Ózbekstan kubogında 1-orındı, Frantsiya mámleketi Mokon qalasında ótkerilgen Jáhán chempionatında 3-orındı iyelegen.

2017-йил Qazaqstan Respublikası Shimkent qalasında ótkerilgen Respublika ashıq turnirida 3-orındı, Tayvan mámleketi Taychjun qalasında ótkerilgen Aziya chempionatında 2-orındı, Tashkent qalasında ótkerilgen Ózbekstan kubogida 2-orındı, Rossiya Federatciyasi Moskva qalasında ótkerilgen “ALROSA” kubogida 2-orındı iyelegen.

2018-йил Qazaqstan Respublikası Astena qalasında ótkerilgen Xalıq aralıq turnirida 2-orındı, Nawayi qalasında ótkerilgen Ózbekstan chempionatında 1-orındı, Qırğızistan Respublikası Bishkek qalasında bolıp ótken Xalıq aralıq turnirida 1-orındı iyelegen.

2019-йил Qazaqstan Respublikası Nur Sultan qalasında ótkerilgen Xalıq aralıq turnirida 2-orındı, Belarussiya Respublikası Minsk qalasında ótkerilgen Xalıq aralıq turnirida 3-orındı, Qazaqstan Respublikası Nur Sultan qalasında ótkerilgen Jáhán chempionatında 3-orındı iyelegen hám 2021-йıl Yaponiya dağı (Tokio) XXXII jazgı Olimpiada oyunlarına jollanbanı qolğa kirgizgen.

2020-йıl 18-23-fevral kúnleri Indiya mámleketi Delxli qalasında ótkerilgen Aziya chempionatında 82 kg salmaqta 3-orındı, Nawayi qalasında ótkerilgen Ózbekstan chempionatında 2-orındı iyelegen.

2021-йıl 16-17-yanvar kúnleri Zagreb qalasında ótkerilgen «Grand Prix Zagreb Open» Xalıq aralıq turnirida 82 kg salmaqta 2-orındı iyelegen. Usı Almata qalasında ótkerilgen Aziya chemponatında 82 kg salmaq kategoriyasında tarixıy jeńiske erisip chempion boldı. 26 -28 fevral kúnleri Kiev qalasında ótkerilgen Xalıq aralıq turnirida 82 kg salmaqta 3-orındı iyelegen. 8-13-iyun kúnleri Varshva qalasında ótkerilgen «Poland Open» Xalıq aralıq turnirida 82 kg salmaqta 1-orındı iyelegen. 2021-йıl Tokio qalasında bolıp ótetuǵın Olimpiada oyunlarında kúshli on sporshılar arasınan orın aldı.

2022-йıl 19-24 aprel kúnleri Mangoliya mámleketi Ulan-Bator qalasında ótkerilgen Aziya chempionatında 87 kg salmaqta 2-orındı iyelegen.

2022-йıl 10-18 sentyabr kúnleri Serbiya mámleketi Belgrad qalasında ótkerilgen Jáhán chempionatında 82 kg salmaqta 2-orındı iyelegen.

2022-йıl 8-9 noyabr kúnleri Azerbaijan mámleketi Baku qalasında ótkerilgen Jáhán Kubogında 82 kg salmaqta 3-orındı iyelegen.

Jalğasbay haqqında qansha jazsada az. Ol elimiz sportına kóplegen tarixıy jańalıqlar alıp kirdi. Solardan biri 2019-jılı Qaraqalpaqstan Respublikasınıń eń jaqsı sportshısı yaǵnıy «Ardaqlaw 2019» naminaciyasın kolǵa kirgizdi. 2020-2021 jılları Birlesken háweskerler gúres álemi retinde kúshli úshlikten orın aldı. 2020-2021 jılı Ózbekstan Respublikası «Shuxrat» ordeni hám Qaraqalpaqstan Respublikasına «Miyet sinen sportshı» atqları menen sıylıqlandı. Házirde Jalğasbay Ózbekstan Respublikası Milliy gvardiyası quramında jumıs islep atır.

Turabek Tirkashov (1998)

Turabek Tirkashov 1998-jılı Samarkand welayatı Pastdorgom rayonında tuwılǵan. Milleti ózbek. 9 jasınan baslap Usmanov Zulxan qol astında grek-rim gúresi sırların uyrenip basladı. 7 klasında Tayloq rayonındaǵı Tayloq olimpiya rezervleri kolledjine oqıwǵa kirdi. 2014-jılı Nókis olimpiya rezervleri kolledjine oqıwın ózgerip treneri Yusupov Jalal menen shuǵıllana basladı. Turabek jaslayınan Ózbekstan chempionatlarında joqarı orınlardı iyelep kiyatır. 2015-jılı Rossiya Federaciyasınıń Novosibirsk qálasında óspirimler arasında A.Karelin sawǵasına ótkerilgen turnir jeńimpazı. Usı jılı 46 kg salmaqta óspirimler

arasında Aziya chemponatında 3-orındı, al Bosniya hám Gercogovina mámleketinde ótkerilgen óspirimler arasında jáhán chempionı boldı. Bul chempionlıq mámleketimiz óz gárezsizligine eriskennen keyingi birinshi altın medal edi. 2017-jılı Temperi qalasında ótkerilgen jaslar arasında jáhán chempionında 3-orındı jeńip aldı. Tirkashov Turabek házirde Samarkand welayatı Tayloq rayonu Taylok olimpiya rezervleri mektep-internatında grek-rim gúresinen trener bolıp jumıs islep kelmekte.

Juwmaqlaw: Grek-rim gúresi Qaraqalpaqstannıń barlıq qalalarında er adamlar ortasında eń kópshilikti quraytin sport túrlerinen birine aylanıp, tabıslı rawajlanıp atır. 1956 jıldan baslap usı kúnge shekemgi grek-rim gúres boyınsha tabisli miynetler alıp barılǵan. R. Ernazarovtıń miyneti ulken. Grek-rim gúresi boyınsha Qaraqalpaqstanlı sportshılardan birinshi Jáhán chempionati sawrindari hám Aziya chempionin J. Berdimuratovtıń jetiskenlikleri Qaraqalpaq grek-rim gúresi tariyxi bolıp esaplanadi.

Àdebiyatlar:

1. Qaraqalpaqistan Respublikasi arxiv basqarmasidan.
2. N. Zaitovtiń jeke úy kitapxanasidan.
3. K. Sariyevtiń jeke úy kitapxanasidan.
4. R. Ernazarovtiń jeke úy kitapxanasidan.

РЕЗЮМЕ

Maqola Qoraqalpog‘iston Respublikasida yunon-rum kurashi tarixiga bag‘ishlangan. Ushbu sport turining rivojlanish tarixini ochib bering. Ular Qoraqalpog‘istonda yunon-rum kurashi rivojiga hissa qo‘shgan murabbiylarning ijodiy yo‘lini ifodalaydi. 1956 yil yunon-rum kurashida birinchi seksiyalar ochildi. Ularda qoraqalpog‘istonlik sportchilar erishayotgan yutuqlar ochib berilgan.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена истории греко-римской борьбы в Республике Каракалпакстан. Выявляют развития историй этого вида спорта. Представляют творческий путь тренеров внесших вклад в развитие греко-римской борьбы в Каракалпакстане. 1956 года открытие первые секций по греко-римской борьбе. Раскрывают достижения спортсменов Каракалпакстана.

SUMMARY

The article is devoted to the history of Greco-Roman wrestling in Respublic of Karakalpakstan. Reveal the development of the histories of this sport. They represent the creative path of the coaches who contributed to the development of Greco-Roman wrestling in Karakalpakstan. 1956 opening of the first sections in Greco-Roman wrestling. They reveal the achievements of the athletes of Karakalpakstan.

O'ZBEKISTONDA SOG'LOM JAMIYATINI YARATISHDA SOG'LOM TURMUSH TARZINING O'RNI

Турсунов А. А.

*АндДУ “Факультелараро жисмоний маданият ва спорт”
кафедраси в.б доценти*

Tayanch so'zlar: erkinlashtirish, iqtisodiyot va uning tarmoqlarini, tadbirkorlikni rivojlantirish, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj, qatlami, qo'llab-quvvatlash, kambag'allikni qisqartirish, Jismoniy madaniyat sog'lom turmush, inson sog'lig'ini saqlashda, mustahkamlashda organizmning qarshilik qobiliyatini oshirishda.

Ключевые слова: либерализация, развитие экономики и ее отраслей, предпринимательство, население, нуждающееся в социальной защите, поддержка, сокращение бедности, физическая культура, здоровый образ жизни, сохранение здоровья человека, укрепление организма в условиях повышенной сопротивляемости.

Key words: liberalization, development of the economy and its industries, entrepreneurship, population in need of social protection, support, poverty reduction, physical culture, healthy lifestyle, preservation of human health, strengthening the body in conditions of increased resistance.

Ma'lumki, O'zbekiston yoshlar mamlakati. Davlatimiz siyosati ham har tomonlama yoshlarni qo'llab-quvvatlashga aratilganini barchamiz guvohimiz.

Bugungi yaratilayotgan shart-sharoitlar, imkoniyatlarni ko'rib rostini aytsam, rosa xursandman. Davlat rahbari tomonidan yosh avlodni shakllantirishning dastlabki pallasida tarbiya masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev deyarli barcha islohotlarning bardavomligini yoshlarni qo'llab-quvvatlash siyosatida ko'rayotganining yaqqol tasdig'i sifatida boshlang'ich, o'rta va oliy ta'lim islohotidir. Bu islohotlarning yutug'i esa, shu sohadagi korrupsiyaga qarshi kurashni, hamda yoshlarning davlat va qonunlarga ishonchini ortirmoqda.

Biz bilamizki har bir inson jismonan va manan kuchli bo'lmasa uni yengish shuncha osondir. Demak biz uchun oliy ta'lim tizimida jismoniy madaniyatning o'rni beqiyos.

Bundan tashqari oliy ta'lim tizimida jismoniy madaniyatning o'rni umuminsoniy madaniyatning ajralmas bir qismi bo'lib, jismoniy sog'lom, ya'ni organizmdagi barcha organ va tizimlarning me'yordagi faoliyati bilan

organizmning tabiiy holati sifatida ifodalanadi. Agar organizmdagi barcha a'zolar va tizimlar yaxshi ishlasa, butun organizm o'z faoliyatini to'laqonli bajaradi va rivojlanadi. Insonda jismoniy, ruhiy va axloqiy, ya'ni ijtimoiy sog'lomligining muvozanatlanishida jismoniy madaniyatning tutgan o'rni beqiyos. Jismoniy tarbiya mahsuli – bu jismoniy madaniyat. Jismoniy madaniyat sog'lom turmush tarzida harakat omillari sifatida tushuntiriladi va inson sog'lig'ini saqlashda, mustahkamlashda organizmning qarshilik qobiliyatini oshirishda va har xil kasalliklarning oldini olishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Xalqimiz azal-azaldan jismoniy baquvvat kishilarni e'zozlaganlar, ulug'laganlar va ularga ma'lum ma'noda suyanaganlar. Ular hamisha Vatan qalqonlari timsolida xalq og'zaki ijodidan ertaklarda, dostonlarda qahramonlar sifatida namoyon bo'lganlar. Tarixning hamma davrlarida bularning qahramonliklari va jasurliklari timsolida yoshlarga tarbiya berilgan. Har qanday mustaqil davlat birinchi galda o'zining xavfsizligini to'liq ta'minlash maqsadida kuchli armiyaga ega bo'lmog'i zarur. Kuchli armiyaning asosida ham birinchi galda jismonan, qolaversa ruhan va axloqan barkamol yigitlar mavjudligi turadi.

Faxr bilan aytish kerakki, biz bugun jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rniga ega, iqtisodiyoti barqaror rivojlanayotgan, erkin fuqarolik jamiyati sari dadil qadam tashlayotgan kelajagi buyuk va qudratli mamlakatda yashamoqdamiz. Xususan, muhtaram Yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan belgilab berilgan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida nihoyatda ulug'vor maqsadlar o'z ifodasini topgan. Bu dasturiy hujjat orqali mamlakatimizning siyosiy, huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy hayotini tubdan yangilash, "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" g'oyasini real voqelikka aylantirish borasida ko'plab yutuqlar qo'lga kiritildi. Butun dunyoda davom etayotgan koronavirus pandemiyasi, shuningdek, boshqa turli tahdid va xatarlarga qaramasdan, xalqimizning mustaqil taraqqiyot yo'lida amaliy harakatlar qilinmoqda.

Jamiyatimizda tinchlik va barqarorlik, fuqarolar va millatlararo hamjihatlik muhiti mustahkamlanmoqda. Yangi O'zbekistonni barpo etish maqsadida keng ko'lamli islohotlar, yurtimizdagi barcha sohalarni erkinlashtirish, iqtisodiyot va uning tarmoqlarini, tadbirkorlikni rivojlantirish, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini qo'llab-quvvatlash, kambag'allikni qisqartirish, yangi ish o'rinlari va daromad manbalarini yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Yurtimizning har-bir fuqarosi Mamlakatimizning yangi taraqqiyot davri uchun poydevor yaratishga qaratilgan sa'y-harakatlarimizni yanada kuchaytirishimiz, Davlatimiz mustaqilligining ulkan siyosiy, tarixiy va

ma'naviy-ma'rifiy hamda istiqlool yo'lining asosiy maqsad va vazifalarini yangi bosqichga ko'tarishda vatanga bo'lgan fidokorona mehnatlarimiz orqali o'z xissamizni qo'shishimiz kerak.

Barchangizga ayonki, bugun dunyo shiddat bilan o'zgarmoqda. Har kuni, yangi-yangi muammo va vazifalar paydo bo'lmoqda. Ayniqsa, o'tgan yillarimiz (2019-2021 yy) insoniyat uchun juda og'ir va sinovli bo'ldi. Koronavirus pandemiyasidan millionlab odamlar aziyat chekdi va chekmoqdalar.

Shunday murakkab davrda mard va fidoyi yoshlarimizning oldingi saflarda turganiga hammamiz guvoh bo'ldik.

El boshiga ish tushganda, yoshlarimiz, kerak bo'lsa, aziz jonlarini garovga qo'yib, xalqimiz dardiga darmon bo'ldilar. Bizlarning tengdoshlarimiz uyma-uy yurib, karantin davrida qiynalgan oilalarga amaliy yordam berdilar. Ayniqsa, "Saxovat va ko'mak" umumxalq harakatida minglab o'g'il-qizlarimiz ko'ngilli sifatida faoliyat olib borganini bugun alohida ta'kidlab o'tmoqchiman.

Yuragida ezgulik va mehr-oqibat tuyg'ulari jo'sh urgan ana shunday yoshlarimizga, ularga ta'lim-tarbiya bergan ota-onalari va ustoz-murabbiylariga bugun yana bir bor samimiy minnatdorchilik bildiraman.

Bugungi kunda ko'pgina rivojlanmagan mamlakatlar ta'limning jamiyatdagi ahamiyatiga e'tibori sust, bu esa aksariyat davlatlarning sust rivojlanayotganiga olib keldi. Men o'zimdan bunga nima yordam berishini so'rayman, bu rivojlanmagan davlatlarning aksariyatida hukumat darajasida yaxshi ma'lumotga ega odamlar bor va agar ular mamlakatning ta'lim sohasiga yoshlarning rivojlanishi va mamlakatni qayta tiklashlari uchun etarlicha e'tibor bera olsalar, ular ertaga etakchilar deb ataladi.

Ma'lumki, muvaffaqiyat muvaffaqiyatlarga olib keladi. Ta'limni hech qachon e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi, chunki ta'lim har qanday jamiyatning yuragini tashkil qiladi. Har qanday jamiyatning muvaffaqiyati uchun yangi kashfiyotlarni yaratish, bu kashfiyotlarni bilish orqali ta'limga erishish mumkin. Bugungi kunda ko'plab rivojlangan davlatlarning o'sishini odamlarga berilayotgan ta'lim sifatiga bog'liqdir. Sifatli ma'lumotga ega bo'lgan odamlar jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy o'sishi va rivojlanishiga olib keladigan islohotlarni amalga oshirish orqali jamiyatni yaxshilashga qodir.

Adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" Toshkent – "O'zbekiston" – 2016.

2. "Yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashayalik"! (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi Hamda O'zbekiston yoshlari forumida so'zlagan nutqidan iqtiboslar. Toshkent 2021.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada yangi O'zbekiston ma'rifatli jamiyatini yaratishda yoshlarning o'rni, Jismoniy madaniyat sog'lom turmush tarzida harakat omillari sifatida tushuntiriladi va inson sog'lig'ini saqlashda, mustahkamlashda organizmning qarshilik qobiliyatini oshirishda va har xil kasalliklarning oldini olishda muhim omil sifatida shu kabi fikrlar o'z tasdiqini topadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раскрывается роль молодежи в создании нового просвещенного общества Узбекистана, физическая культура как фактор действия в здоровом образе жизни и имеет важное значение в сохранении и укреплении здоровья человека, повышении сопротивляемости организма и профилактике различных заболеваний как фактором, такие мысли подтверждаются.

SUMMARY

This article reveals the role of youth in creating a new enlightened society in Uzbekistan, physical culture as a factor in a healthy lifestyle and is important in maintaining and strengthening human health, increasing the body's resistance and preventing various diseases as a factor, such thoughts are confirmed.

БОЛАЛАРНИ СПОРТНИНГ ОММАВИЙ ТУРЛАРИГА ЖАЛБ ЭТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Идрисов М. И., Орипов О. О., Қадамов С. Х., Матякубова З. Б.

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети, Чирчиқ шаҳри

Таянч сўзлар: жисмоний тайёргарлик, саломатлик, меъёр, ривожлантириш, маҳалла, оммавий спорт, концепция, сўровнома, интервью ва суҳбатлар, тажриба – синов, педагогик кузатув.

Ключевые слова: физическая подготовленность, здоровье, нормативы, развитие, соседство, массовый спорт, концепция, анкетирование, беседы и беседы, опыт - тест, педагогическое наблюдение.

Key words: physical fitness, health, standards, development, neighborhood, mass sports, Concept, questionnaire, interviews and conversations, experience - test, pedagogical observation.

Кириш. Маълумки, спорт оламидаги ҳар қандай ютуқ ўз-ўзидан келмайди. Спорт майдонларида эришилган ютуқлар – аввало шу йўлда тинимсиз интилиб, курашиб яшайдиган инсоннинг ютуғи, аynи вақтда шу инсонни тарбиялаб вояга етказган жамиятнинг ютуғидир.

Ўзбекистон Республикаси Жисмоний тарбия ва спорт тизимини 2025 йилгача ривожлантириш концепциясининг мақсадига мувофиқ, аҳоли ўртасида жисмоний тарбия ва спортни оммавийлигини ошириш учун жисмоний тарбия ва спорт билан мунтазам шуғулланадиган аҳолининг умумий сонини 2020-2025 йиллар оралиғида 18 фоиздан 30 фоизгача, жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланаётган ўқувчи ва талабаларнинг умумий сонини 11 фоиздан 20 фоизгача, аҳолининг жисмоний тайёргарлиги ва саломатлик даражасини 15 фоиздан 30 фоизгача ошириш белгиланган [1].

Долзарблиги. Бугунги кунда юртимизда 1 миллион 800 минг нафардан ортиқ бола 30 дан зиёд спорт тури билан мунтазам шуғулланмоқда. Бу рақам, 2013 йилга нисбатан олганда, 1,4 баробар кўпдир. Шу даврда мактаб ўқувчиларини жисмоний тарбия ва спорт машғулотларига жалб уетиш 20,4 фоиздан 40,5 фоизга, жумладан, қизлар ўртасида 16,4 фоиздан 32,5 фоизга ўсди.

Сўнгги ўн йилда қишлоқ жойларда болаларнинг спорт билан шуғулланиши 14,5 фоиздан 39 фоизга ўсди. Бугунги кунда қишлоқларда спорт билан мунтазам равишда шуғулланадиган болалар сони 2013 йилга нисбатан икки баробар кўпдир. 2022 йилда мамлакатимизда спорт билан шуғулланаётган қизлар сони, 2013 йил билан солиштирганда, 1,6 баробар, жумладан, қишлоқ жойларда 1,3 баробар ўсди.

Тадқиқот мақсади. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини оммавий спорт турлари билан шуғулланишга жалб етишнинг педагогик асослари, шарт – шароитлари ва методларини ўрганиш ва уларни янада такомиллаштириш юзасидан ўқитувчилар, мураббийлар ва жисмоний тарбия соҳасида фаолият кўрсатувчи бошқа масъул ходимларга тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот ишининг вазифалари:

1. Мамлакатимизда ўқувчиларни оммавий спорт турлари билан шуғулланишга жалб етишнинг умумий ҳолатини ўрганиш ва таҳлил қилиш;
2. Болаларни оммавий спорт турлари билан шуғулланишга бўлган еhti-ёжлари ва спорт турларига бўлгани қизиқишлари даражасини педагогик – психологик сўровномалар ўтказиш ёъли билан аниқлаш;
3. Болалар спортининг оммавий турларини ривожлантириш бўйича чо-ра-тадбирларни ишлаб чиқиш юзасидан педагогик асосланган таклифлар-ни илгари суриш;
4. Болаларни оммавий спорт турларига жалб етишда ижтимоий ҳамкор-лик (мактаб, оила, маҳалла, жамоат ташкилотлари ва бошқалар.) имкони-ятларини ўрганиш ва ривожлантириш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқиш;
5. Тадқиқот юзасидан илмий адабиётларни ўрганиб чиқиш, тадқиқот-лар хулосаларини тажрибадан ўтказиш ва тўғрилиги ҳамда самаралилиги-га ишонч ҳосил қилиш.

Тадқиқот услублари. Тадқиқотда белгиланган вазифаларни амалга ошириш учун қуйидаги тадқиқот методларидан фойдаланилди:

- назарий таҳил ва умумлаштириш;
- илмий – услубий адабиётларни ўрганиш;
- сўровнома, интервью ва суҳбатлар;
- педагогик кузатув;
- педагогик тест методлари;
- тажриба – синов;
- педагогик баҳолаш.

Тадқиқотнинг ташкиллаштириш. Мактаб ёшидаги ўқувчиларни ом-мавий спортга жалб етиш қуйидаги ҳолларда самарали амалга оширилади:

- бугунги кунда мамлакатимизда болалар спортини ривожлантириш учун яратилаётган кенг имкониятлардан унумли фойдаланган ҳолда миллий ва хорижий педагогика ва дидактиканинг илғор илмий ютуқлари ва амалий тажрибалари асосида “Болаларни оммавий спорт турлари билан шуғулланишга жалб қилиш концепсияси” ни ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий етилганда;
- умумий ўрта таълим мактабларидаги жисмоний тарбия дарслари дастурларида ўқувчиларни оммавий спорт турлари билан шуғулланишга қизиқтириш учун бериладиган маълумотлар ҳажми ва сифати оширилганда;
- мактабдан ташқари таълим муассасалари фаолияти болаларни оммавий спорт билан шуғулланишга янада кенгроқ ённалтирилганда;
- умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини оммавий спорт турлари билан шуғулланишга жалб етишда ижтимоий ҳамкорликни ривожлантиришнинг янги усул ва воситалари амалиётга жорий етилганда;
- ўқувчиларни оммавий спорт турлари билан шуғулланишга мотиватсиялаш учун жамоатчилик фикри ва ҳаракати янада фаоллашганда.

Тадқиқот натижалари ва унинг муҳокамаси. Самарали педагогик – психологик тадқиқот методлари қўлланилганлиги, уларнинг мантиқ ва илмий билиш аппаратига мослиги, тажриба – синов ишларининг давомийлиги, ўтказилган тадқиқотлар ҳажмининг катталиги, тадқиқот натижаларининг миқдор ва сифат таҳлилларининг ўзаро мослик, тажриба – синов натижаларининг математик ва статистик жиҳатдан ишлаб чиқилганлиги мисолида кўринади.

Аҳолининг барча қатламлари ўртасида “Жисмоний тайёргарлик даражаси” синовларини ўтказишни жорий етиш;” шулар жумласидандир. [1]

Бундан ташқари кўплаб қонун ва қарорлар ҳам қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2019-2023-йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва оммавий спортни ривожлантириш концепсиясини тасдиқлаш тўғриси” да қарори қабул қилинди. [2;6]

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатини 2025–йилгача ривожлантириш концепсиясини тасдиқлаш тўғриси” [3] даги қарори қабул қабул қилинди. Шунга қарамасдан, бугунги кунда маҳаллаларда ёшлар билан ташкил етилаётган спорт тадбирларини талаб даражасида, дейиш қийин. Бу масалага агар ҳудудий нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, айрим қи-

шлоқ ва шаҳар жойларда бу масала анча ижобий ҳал қилинган. Бу ерда ёшларнинг бўш вақти ижтимоий фойдали меҳнат, турли спорт тадбирларида иштирок этиш ҳисобига маълум даражада изга солинганлигини кузатиш мумкин.

Маҳаллада ёшларни ОСЎларига қизиқтиришда қуйидаги усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ (1- чизмага қаралсин):

1-чизма.

Ёшларни ОСЎларига қизиқтиришнинг асосий ижтимоий-психологик хусусиятларига:

1. Ёшларда жисмоний фаолият, спортга нисбатан қизиқишни тарбиялашни;

2. Маҳалла ёшларида уларнинг ёш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда миллий спорт ўйинларига нисбатан тасаввурларни шакллантиришни;

3. Ота-оналар ўртасида спорт фаолияти, миллий ифтихоримиз бўлган миллий спорт турларига нисбатан ижобий мотиватсияни шакллантиришни;

4. Ҳудудий хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда ўша ҳудуд учун мақбул бўлган спорт турларини тарғиб этишни;

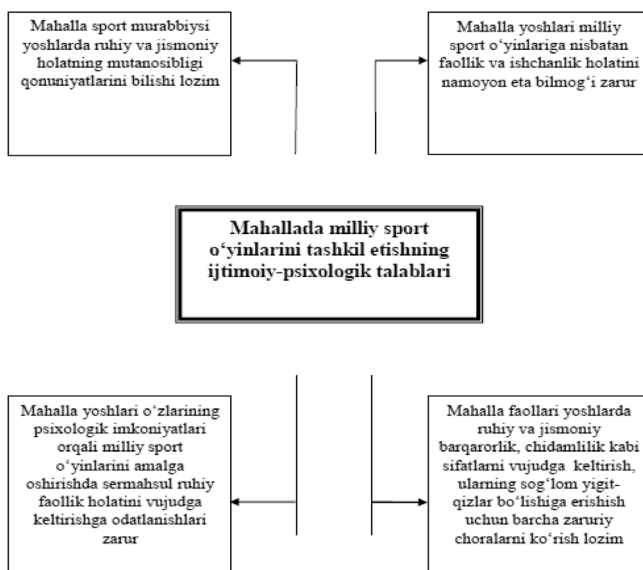
5. Мамлакатимиздан етишиб чиққан жаҳон чемпионлари фаолиятини кенг тарғиб этиш, уларни ибрат қилиб кўрсатишни;

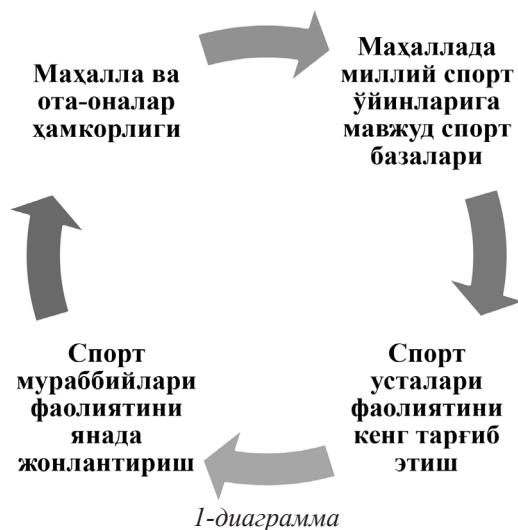
6. Ёшларни маҳаллий спорт усталари фаолияти билан яқиндан таништиришни;

7. Мактабгача таълим масканларидан бошлаб миллий спорт турларига қизиқишни тарбиялашни;

8. Мактаб, маҳалла ва оила ҳамкорлигини айнан ОСЎларига қизиқишни тарбиялаш асосида ташкил этишни киритиш мумкин.

Ушбу ижтимоий-психологик хусусиятларни назарда тутган ҳолда маҳалла ёшлари билан ОСЎларига нисбатан ижобий мотиватсияни шакллантириш ёлга қўйилса:

- 1) Ёшларни жисмонан бақувват, соғлом етиб тарбиялаш имкони кенгаяди;
- 2) Уларнинг бўш вақти кўнгилли ташкил етилади;
- 3) Ёшлар ўртасида тартиб бузиш ҳолатлари камаяди;
- 4) ОСЎларига нисбатан ижобий тасаввурлар кенгаяди;
- 5) Ёшлар орасида спорт билан шуғулланувчилар сони кўпаяди;
- 6) Вилоят, мамлакат ва жаҳон чемпионатларида иштирок етувчи ёшларимиз сони кўпаяди.

Юқорида келтирилган ижтимоий-психологик омиллар асосида ишни ташкил етиш мумкин. Бироқ, энг асосийси, ота-оналар, яъни катталар ёшларнинг ОСЎ билан шуғулланишлари, ушбу фаолиятнинг ёшлар жисмоний соғломлиги ва маънавияти юксалишида муҳим аҳамиятга ега эканлигини тушунишлари устувор аҳамиятга егадир. Бу еса мазкур муаммонинг ижтимоий-психологик жиҳатлари марказида туради.

Жисмоний тарбия ва спортнинг ижтимоий тараққиётдаги роли ошиб боргани сайин, маҳаллада ёшларни ОСЎларига ёъналтириш фаолиятининг умумий аҳамияти ортиб боради. Юқорида баён етилган илмий-психологик ғоялар асосида ёшларни маҳаллада ОСЎларига ёъналтиришнинг асосий мақсадлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин (1-диаграммага қаралсин).

«Бошланғич синф ёшидаги болаларнинг жисмоний тарбия дарсла-рида ҳаракатли ўйинларни қўллаш» мавзусини тадқиқ етиш мақсадида Самарқанд шаҳридаги 7 та умумтаълим мактабида 20 нафар жисмоний тарбия ўқитувчиси ўртасида сўровнома асосида савол-жавоб ўтказилган еди.

Сўровномани тузишда биз Б.А.Ашмарин (1978), В.А.Ядов (1987), И.Ф.Девятко (2002), Ф.А.Керимов (2005), С.В.Начинскаяларнинг (2005) илмий-услубий ишларида баён етилган сўровнома тузишдаги услубий тавсияларни қўлладик. Сўровноманинг тузилиши 3 қисмдан иборат. Демографик қисм (паспорт маълумотлари) респондентларнинг маълумоти даражасини, спорт малакасини, иш стажини, ёшини, тоифасини

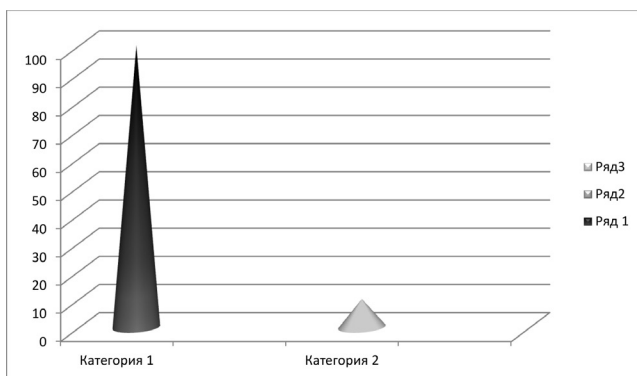

аниқлашга имкон берди. Кириш ва асосий қисми ҳар хил шакл, вазифа ва мазмундаги 25 дан ортиқ саволларни ўз ичига олди (очиқ, ёпиқ, ярим ёпиқ, бевосита, билвосита саволлар, жавоб вариантлари елпиғич тарзида берилган саволлар, «тузоқ» - саволлар, назорат ва текшириш саволлари, фактлар, мотивлар ҳақидаги саволлар). Юқорида санаб ўтилганларнинг ҳаммаси сўровнома маълумотларини ҳар хил ҳолатларда кўриб чиқиш ва тавсифлаш имконини беради.

Ўтказилган сўровномадан келиб чиқиб айтиш мумкинки, ҳамма ўқитувчилар ҳаракатли ўйинларни жисмоний тарбия дарсларида қўллаш зарур деб биладилар ҳамда жавоб берганларнинг ҳаммаси ҳаракатли ўйинлар ёрдамида чаққонлик, тезкорлик ва бошқа жисмоний сифатларни ривожлантириш мумкин деб ҳисоблайдилар, лекин уларнинг 10% игина ҳаракатли ўйинларни ўзларининг жисмоний тарбия дарсларида қўлайдилар (1-расм). [4;8]

Ўтказилган сўровнома натижасида жисмоний тарбия ўқитувчилари орасида ҳозиргача умумтаълим мактабларида жисмоний тарбия дарсларини ташкиллаштириш ва ўтказиш бўйича ягона фикр ёъқлиги аниқланди, шу билан боғлиқ ҳолда бу масалани ўрганиш долзарб ҳисобланади ва ҳар томонлама ўрганиб чиқишни талаб қилади. Бизнинг тадқиқотларимиз натижалари мактаб ўқувчиларининг жисмоний тайёргарлигини такомиллаштириш муаммоси билан боғлиқ бўлган қатор муҳим масалаларни аниқлашга ёрдам берди. Олинган маълумотлар ҳар томонлама жисмоний тайёргарликни, мутаносиб жисмоний ривожланишни таъминлаш, юқори спорт натижаларига еришиш учун мустаҳкам база яратишда жисмоний тарбия дарсларининг катта аҳамиятга ега эканлигини тасдиқлади.

Ҳозирги пайтгача ўқувчиларнинг жисмоний тайёргарлигини дарс вақтида ҳаракатли ўйинлар воситасида ошириш усуллари етарлича тўлиқ ишлаб чиқилмаган, лекин кейинги йилларда бу ёъналишда маълум миқ-

1-расм. Жисмоний тарбия дарсларида ҳаракатли ўйинларни қўллаш динамикаси

2-расм. Ҳаракатли ўйинларни тушунтириш кетма-кетлиги

дордаги ишлар пайдо бўлди. Шунга кўра, ушбу муаммони ечиш ўқув жараёнини такомиллаштиришда анча муҳим ва долзарб ҳисобланади. [4;5;7]

Ўйиннинг давомийлиги унинг тавсифига, шуғулланиш шароитларига ва шуғулланувчилар таркибига боғлиқ. Бошқарувчи ўйинни болалар чарчамасиданок, уларнинг ҳаракати фаол ва ҳис-туйғуларга бой бўлиб турганида тугатиши, ўйинга қизиқиш уйғотиши керак.

Ўйиннинг бориши ва ўйинчилар ҳаракатини кузатиш. Ўйинни тушуниб олиш ва ўйин вақтида иштирокчиларнинг ўзини тутиши кўп даражада уни тўғри бошқаришга боғлиқ. Ҳар бир ўйин объектив, ҳис-туйғуга берилмай ҳакамлик қилишни талаб этади. Ҳакам ҳамма ўйинчиларни ажрата оладиган ва уларга ҳалақит бермайдиган, кузатиш учун қулай жой топиши керак. Ўйинни уюшқоқлик билан ва ўз вақтида бошлаш зарур. Ўйин сигнал бўйича бошланди. Болалар ўйин қоидаларига онгли равишда амал қилишга ўргатилди. Ўйин жараёнида иштирокчиларнинг ижодий ғоялари ривожланишига ёрдам бериш лозим. Раҳбар болаларни ўйинга қизиқтириши керак. Ўйинчилар зиммасига юкланган вазифалар ва қоидаларнинг ҳаққоний бажарилишига, онгли интизомга еришиш талаб этилади. Биз қўллаган ўйинларимизни куйидаги схема бўйича тушунтирдик (4-расм).

Ҳаракатли ўйинларда ҳар бир ўйинчининг имкониятларини, унинг ўша пайтдаги жисмоний ҳолатини ҳисобга олиш қийин. Оптимал юклама билан таъминлаш керак бўлади. Шиддатли юкламаларни дам олиш билан алмаштириб туриш керак.

Ўйинни ҳар хил усуллар билан бошқариш мумкин (5-расм).

Ўйиннинг давомийлиги унинг тавсифига, шуғулланиш шароитларига ва шуғулланувчилар таркибига боғлиқ. Бошқарувчи ўйинни болалар чарчамасиданок, уларнинг ҳаракати фаол ва ҳис-туйғуларга бой бўлиб турганида тугатиши, ўйинга қизиқиш уйғотиши керак.

Хулоса. Ўтказилган тадқиқот натижаларининг қиёсий таҳлилига асосан шундай хулосага келиш мумкин. Маълумки, бу соҳа бизнинг мамлакати-

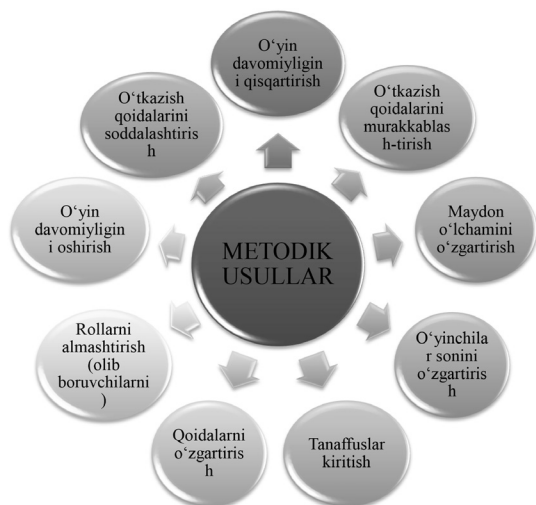

мизда давлат мустақиллиги шароитида мисли қўрилмаган ривожланишга эга бўлди. Халқаро талабларга жавоб берувчи кўп сонли спорт мажмуалари қурилди ва улар етарлича самарали фаолият юритяпти.

Болаларнинг жисмоний тайёргарлиги кўп сонли омиллар таъсири остида ўрганиляпти, улардан ижтимоий шароитларнинг ўзгариши катта аҳамиятга эга. Мактаб ўқувчиларининг жисмоний ривожланишини бошқариш имконияти билан боғлиқ бўлган жисмоний тарбия жараёни жисмоний тайёргарликка катта таъсир кўрсатади.

Оммавий спорт ўйинлари шахсни тўлақонли ривожлантиришда пойдевор бўла оладиган хусусиятларга эга: англаш ва емотсионал асослар, ташқи ва ички ҳаракатлар, болаларнинг жамоавий ва индивидуал фаоллиги бирлиги. Ўйинларни ўтказишда бу шароитларнинг ҳаммасини амалга ошириш зарур, яъни ҳар бир ўйин болага янги ҳислар, билимлар олиб келсин, мулоқот тажрибасини кенгайтирсин, биргаликдаги ва индивидуал ҳаракатлар фаоллигини ривожлантирсин.

Ўқувчиларнинг жисмоний тайёргарлиги ва жисмоний ривожланиши динамикасини ўрганиш муҳим ҳисобланади, бу жисмоний тарбия жараёнини таълим жараёни мазмунини ўзгартириш воситасида самарали бошқариш учун асос яратади.

5-расм. Жисмоний тарбия дарсларида ҳаракатли ўйинларни тўғри ташкиллаштиришга ва ўтказишга ёрдам берувчи усуллар

Адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикасида Жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва омалаштириш чора – тадбирлари тўғриси”да ПФ-5924 24.01.2020.
2. Шукурова, С. С., & Алимова, Д. А. (2020). Развитие тренировочных нагрузок высококвалифицированных боксеров в горных регионах. Молодой ученый, (4), 454-456.
3. Алимова, Д. А. (2021). ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОВЫЕ ВАРИАНТЫ РЕАКЦИЙ ЖЕНЩИН-БОКСЕРОВ НА ТРЕНИРОВОЧНЫЕ НАГРУЗКИ. Fan-Sportga, (3), 44-46.
4. Идрисов М.И., Откиров О.З. Спорт инфратузилмасини инновацион ривожлантириш йўналишларини шакллантириш //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 501-509.

5. Идрисов М.И., Ўткиров О.З. “Инновацион спорт инфратузилмасини яратиш ва уни ривожлантириш моделини ишлаб чиқиш алгоритми”// Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 721-729

6. Идрисов М.И., Орипов О.О. Спорт-соғломлаштириш туризмини олий ўқув юртлари талабаларига ўқитишнинг инновацион технологияси //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 224-231.

7. Идрисов М.И. Аҳолининг жисмоний тайёргарлиги ва саломатлиги даражасини белгиловчи тест меъёрларининг қиёсий таҳлили // University Sports: Health And Prosperity Of The Nation 2022. Т 1. С. 263-266

8. Халмухамедов Р.Д., Анашов В.Д., Алимова Д.А. ИТОГИ ВЫСТУПЛЕНИЯ СБОРНОЙ КОМАНДЫ УЗБЕКИСТАНА ПО БОКСУ НА XXXII ОЛИМПИЙСКИХ ИГРАХ В ТОКИО - 2020 (ЯПОНИЯ) // Fan-Sportga. 2021. №6.

РЕЗЮМЕ

Мамлакатимизда болаларни оммавий спорт турлари билан шуғулланишга жалб этишнинг педагогик асослари ва шарт-шароитларининг тадқиқ ва таҳлил қилиниши, бу жараёни янада ривожлантириш бўйича методик ва амалий тавсияларнинг берилиши ташкил этади. Тадқиқот натижаларидан умумий ўрта таълим мактаблари жисмоний тарбия предмети ўқитувчилари, болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари ўқитувчи ва мураббийлари, шунингдек болалар спорти соҳасидаги бошқа педагоглар ва бошқа ходимлар учун методик қўлланмалар ва тавсиялар тайёрлашда, умумий ўрта таълим мактаблари ва ўрта махсус касб – ҳунар таълим муассасаларида жисмоний маданият предмети бўйича ўқув мажмуалари ишлаб чиқишда ва шу мавзуга яқин мавзулардаги илмий – тадқиқот ишларини олиб боришда фойдаланиш мумкин.

РЕЗЮМЕ

Исследование и анализ педагогических основ и условий привлечения детей к массовому спорту в нашей стране, предоставление методических и практических рекомендаций по дальнейшему развитию этого процесса. По результатам исследования, при подготовке методических пособий и рекомендаций для учителей физической культуры общеобразовательных школ, учителей и тренеров детско-юношеских спортивных школ, а также других педагогов и других работников в области детского спорта, общее о Может быть использовано при разработке учебных комплексов по предмету физическая культура в общеобразовательных школах и средних специальных профессиональных учебных заведениях и при проведении научно-исследовательских работ по темам, близким к данной тематике.

SUMMARY

Research and analysis of the pedagogical foundations and conditions of engaging children in mass sports in our country, providing methodical and practical recommendations for the further development of this process. From the results of the research, in the preparation of methodological manuals and recommendations for physical education teachers of general secondary schools, teachers and coaches of sports schools for children and teenagers, as well as other pedagogues and other employees in the field of children's sports, general o It can be used in the development of educational complexes on the subject of physical culture in secondary schools and secondary special vocational educational institutions and in conducting scientific-research works on topics close to this topic.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ СОҲАСИДА ПЕДАГОГИК КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ХУСУСИДА

Худайбердиева Н. А.

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)

Мамадалиев С. А., Махмашукуров Ш. Х.

ЎзДЖТСУ ўқитувчилари

Таянч сўзлар: жисмоний тарбия, спорт, педогог кадр, касбий маҳорат, узлуксиз таълим, мутахассис, бошқариш, мотив, спорт машғулоти, профессионал, эпистемология, онтология, аксиология, концептуал, спорт объект, инновацион фаолият, механизм.

Ключевые слова: физическое воспитание, спорт, педагогические кадры, профессиональные качества, непрерывное образование, специалист, управление, мотивация, спортивная подготовка, профессионал, эпистемология, онтология, аксиология, концептуальность, спортивный объект, инновационная деятельность, механизм.

Key words: physical education, sports, teaching staff, professional qualities, continuous education, specialist, management, motivation, sports training, professional, epistemology, ontology, axiology, conceptuality, sports facility, innovation activity, mechanism.

Кириш. Дунёда жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагогик кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш мақсадида жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга йўналтирилган кўплаб илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Мавжуд илмий адабиётларнинг таҳлилий шарҳи, жисмоний тарбия ва спортга доир фанларни ўқитишга қаратилган назарий ва амалий асослари, педогог кадрларни жисмоний тайёргарлиги бўйича қўшимча машғулотларни киритиш, кадрлар тайёрлашда педагогнинг замонавий ёндашуви ва касбий маҳорати орқали ўқув жараёни самарадорлигини ошириш, жисмоний тарбия ва спорт соҳасида кадрлар таъминоти ва эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда педагог кадрлар тайёрлаш масалалари билан боғлиқ муаммоларга бағишланган илмий изланишларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида «...узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш» долзарб масалалардан ҳисобланади.[1]

Шиддат билан ривожланиб бораётган мамлакатларда ҳам маълум бир соҳаларда олий тоифадаги мутахассис кадрларнинг етишмаслиги ҳозирда асосий муаммолар сифатида эътиборга молик масалалардан биридир. Бу каби муаммолар мамлакатимизда ҳам аста-секинлик билан ўз ечимини топмоқда. Барча йўналишдаги мутахассис кадрларни етиштириб беришда ҳар доим ҳам педагоглар асосий ролни бажариб келмоқдалар.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спорт таълим тизимини янада ривожлантириш, соҳада сифатли таълим хизматларини кўрсатиш, юкори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш борасида кенг қўламли ислохотлар амалга оширилмоқда.

Тадқиқот муаммоси жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар тайёрлаш тизимининг ташкилий-услубий асосларини такомиллаштиришдан иборат.

Ушбу тадқиқ муаммосини ҳал этиш учун **қатор вазифалар қўйилган:**

жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар тайёрлашни ташкил этишга тизимли ёндашувнинг ташкилий-услубий асослари ва амалиётдаги ҳолатини аниқлаш;

жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришни босқичма-босқич амалга оширилишини таҳлил қилиш;

педагог кадрлар тайёрлашда спорт-кластерини шакллантириш асосида жисмоний тарбия ва спорт соҳасига таъсирини аниқлаш;

жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар тайёрлаш ва уларнинг касбий тайёргарлиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш этиш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқиш.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Таълим тизимини ривожлантириш стратегиясининг устивор йўналишига мувофиқ истикболда жисмоний тарбия ва спорт таълими муассасаларида педагог кадрларга бўлган эҳтиёжни ортиб бораётганлиги соҳа мутахассислари томонидан эътироф этилган.

Жумладан, жисмоний тарбия ва спорт таълими соҳасида мутахассис кадрлар тайёрлашда ўқитувчининг ижодий хулқ-атвори, деган фикрдан келиб чиқиб, биз ўқитувчиларнинг ижодий таркибий қисмини ўзларининг дидактик фаолияти орқали рағбатлантириш билан шуғулланишини билишимизга имкон бериши ғоялари Tatiana Dobrescu, Ion Mihaila, Gloria Rata каби олимлар томонидан тадқиқ этилган.[2]

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида спорт кластерининг моҳияти ҳамда мутахассис билиши шарт бўлган билим ва кўникмалар борасида Anna Gerke, Kathy Babiak, Geoff Dickson, Michel Desbordes каби олимлар ўз фаолиятларида атрофлича ўрганганлари борасида қайд этилган. [3]

Таъкидлаб ўтиш жоизки, самарали жисмоний тарбия ўқитишнинг асосий омиллари сифатида қаралиши, бу еса ўз навбатида ўқувчиларнинг жисмоний саводхонлиги бевосита таъсири борасида K.W.R. Sum, T. Wallhead, S.C.A. Ha, H.P.C. Sit. кабилар ўз тадқиқотларидан келиб чиқиб фикр билдирганлар. [4]

Silvia Teodorescu, Constanța Urzeală ўзларининг тадқиқотлари доирасида жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар ва мураббийлар фаолиятини такомиллаштириш борасида яъни ҳар бир қўйилган мақсадни бажаришдаги иштирокини таъминлаш фаолиятни тубдан ўзгартириши борасида айтиб ўтганлар. [5]

Тўхталиб ўтиш керакки, танкидий фикрлаш турли хил профессионал соҳаларда университет битирувчиларининг зарурий марказий ваколати сифатида тан олинади. Кўпгина мақолаларда соғлом ахлокий ва ахлокий фикр ва хулқ-атвор билан бирлаштирилган танкидий фикрлаш педагогикасининг зарурлиги аниқланади ва тушунтирилади. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги фаолият учун онтология, епистемология ва аксиологиянинг ахлокий концептуал шартлари доирасида танкидий фикрлашнинг марказий жиҳатлари аниқланганлиги борасида Dwight H. Zakus, David Cruise Malloy, Allan Edwards каби олимлар ўз хулосаларини таъкидлаб ўтишган.[6]

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида мутахассис кадрларни тайёрлашнинг назарий-услубий асосларини тадқиқ этишга оид илмий изланишлар хорижлик олимлар, жумладан, В.И.Уткин, В.А.Сальников, Е.В.Бондаренко, Л.П.Матвеев, мамлакатимиз олимларидан Н.Т.Тўхтабоев ва бошқаларнинг илмий ишларида ўз аксини топган. [7;8;9;10;11]

Жисмоний тарбия ва спортни ташкил этиш соҳасида И.И.Переверзин, В.И.Жолдак, О.Н.Степанова, К.Д.Ярашев, М.С.Ахматов ҳамда бошқаларнинг илмий ишларида ўз аксини топган. [12;13;14;15] Юқоридагилардан келиб чикиб, мазкур ишнинг долзарблиги айнан жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштиришга оид илмий тадқиқотлар етарлича амалга оширилмаган.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасига доир мамлакатимиз ва хорижий илмий адабиётларнинг таҳлили ҳамда юртимизда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида ҳудудларда спорт объектларининг барпо этилиши ва соҳада турли спорт хизматларининг ортиши натижасида педагог кадрлар билан таъминлаш масаласига амалда ўз ечимини топмаган ҳамда бу борада етарлича тадқиқотлар олиб борилмаганлигидан далолат беради.

Тадқиқот методологияси. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрларни бошқариш фаолиятини ривожлантиришга таъсир этувчи омилларни эксперимент (тажриба-синов) тарикасида вазиятни баҳолаш мақсадида ўз тадқиқотларимизни Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни илмий-методик таъминлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш марказида 2017-2018 йилларда республика спорт таълими муассасаларининг “Раҳбар ва раҳбар ўринбосарлари” курси тингловчилари ўртасида амалга оширилди.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги таълим муассасаларида педагог кадрларнинг бошқарув борасида спорт муассасаларининг 25 та раҳбар ва 150 та раҳбар ўринбосарларининг билим ва тажрибаларини баҳолаш мақсадида эксперимент тадқиқот ўтказилди. Тадқиқотларимиз жараёнида уларнинг билим ва тажрибалари баҳоланди.

Жисмоний тарбия ва спорт таълими муассасаларининг “Раҳбар” ва “Раҳбар ўринбосарлари” курси тингловчиларида тажриба боши ва якунида вазиятни эксперимент баҳолаш асосида уларга соҳани бошқаришга доир сўровномалар ўтказилганда соҳага доир билимларни ўзлаштириш самарадорлигини кўрсатувчи корреляция коэффицентлари матрицаси ва регрессия омиллари аниқланди (4.6-жадвал).

1–жадвал

Жисмоний тарбия ва спорт таълими муассасаларининг “Раҳбар” ва “Раҳбар ўринбосарлари” курси тингловчиларида тажриба боши ва якунидаги натижалар асосида ўтказилган вазиятни эксперимент баҳолаш асосида муассасани бошқаришнинг ривожланганлик даражаси

№	Кўрсаткичлар	Сони	Ўзлаштириш даражалари сонда ва фойзларда					
			Жавоб берганлар (сони, % да)	Жавоб беришга қийналганлар (сони, % да)	Жавоб беришни истамаганлар (сони, % да)			
“Раҳбар” ходимлар бўйича								
1	Тажриба бошида	25	4	16	12	48	9	36
2	Тажриба якунида	25	15	60	8	32	2	8
“Раҳбар ўринбосарлари” бўйича								
1	Тажриба бошида	150	41	27	60	40	49	33
2	Тажриба якунида	150	105	70	30	20	15	10

Манба: муаллиф томонидан эксперимент тадқиқот ўтказиш натижалари асосида ишлаб чиқилди.

Хусусий корреляция коэффицентлари омиллар ўртасида етарли даражада кучли боғланишларни кўрсатмоқда. Директорларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасини

бошқариш фаолиятига доир билими (Y) билан бошқаришга доир меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳақидаги маълумотга эғалиги (X1) омили ўртасида ўртача боғланиш ($r_{YX1} = 0,5578$) мавжуд. Директорларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасини бошқариш фаолиятига доир билими (Y) билан соҳани бошқаришда юқори ташкилотнинг аралашуви ёки текширувлар таъсири (X2) омили ўртасида ўртача боғланиш ($r_{YX2} = 0,5623$) мавжуд.

Директорларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасини бошқариш фаолиятига доир билими (Y) билан уларнинг ёши (X3) омили орасида кучли боғланиш ($r_{YX3} = 0,7549$) мавжудлигини кўриш мумкин. Шу билан бирга директорларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасини бошқариш фаолиятига доир билими (Y) билан уларнинг маълумоти (X4) омили орасида ҳам ўртачадан юқори бўлган боғланиш ($r_{YX4} = 0,6742$) мавжудлигини кўриш мумкин.

Бундан ташқари корреляция коэффициентларининг ишончлигини t-Стъюдент мезони орқали текширамыз. Бунинг учун ҳисобланган корреляция коэффициентларининг t-статистикаси ва эҳтимоллигини t-статистиканинг жадвал қийматлари билан таққослаймыз.

Озодлик даражаси $df = 149$, ҳамда $\alpha = 0,05$ ишочлик эҳтимоллигида t-статистиканинг жадвал қиймати $t_{kp} = 1,9759$ га тенг.

Агар натижавий омил (Y) ва унга таъсир этувчи омиллар ўртасида хусусий корреляция коэффициентлари бўйича t-статистика ва эҳтимолликларни қарайдиган бўлсак, улар қуйидагича:

(Y) билан (X1) омили ўртасида ҳисобланган $t_{YX1} = 8,1757$, $prob = 0,0000$ га тенг. Бу эса ҳисобланган t-статистиканинг жадвал қийматидан катта ($t_{YX1} = 8,1757 > t_{kp} = 1,9759$) эканлигини кўрсатади ва улар ўртасидаги боғланиш ишончлидир.

(Y) билан (X2) омили ўртасида ҳисобланган $t_{YX2} = 8,2729$, $prob = 0,0000$ га тенг. Бу эса ҳисобланган t-статистиканинг жадвал қийматидан катта ($t_{YX2} = 8,2729 > t_{kp} = 1,9759$) эканлигини кўрсатади ва улар ўртасидаги боғланиш ишончлидир.

(Y) билан (X3) омили ўртасида ҳисобланган $t_{YX3} = 13,9081$, $prob = 0,0000$ га тенг. Бу эса ҳисобланган t-статистиканинг жадвал қийматидан катта ($t_{YX3} = 13,9081 > t_{kp} = 1,9759$) эканлигини кўрсатади ва улар ўртасидаги боғланиш ишончлидир.

(Y) билан (X4) омили ўртасида ҳисобланган $t_{YX4} = 9,9513$, $prob = 0,0000$ га тенг. Бу эса ҳисобланган t-статистиканинг жадвал қийматидан катта ($t_{YX4} = 9,9513 > t_{kp} = 1,9759$) эканлигини кўрсатади ва улар ўртасидаги боғланиш ишончлидир.

Шуни таъкидлаш жоизки, кўп омилли регрессион моделни шакллантиришда пировард натижаларнинг асосланганлиги омиллар орасидаги биргаликдаги таъсирнинг пастлиги (мультиколлиенарликнинг мавжуд эмаслиги) шарти билан изоҳланади. Агар икки омил орасидаги ўзаро кучли алоқани инобатга олувчи жуфт корреляция коэффициентининг қиймати 0,87 дан катта бўлса бундай омиллар мультиколлинеар ҳисобланади. Натижавий омил ва унга таъсир этувчи омиллар ўртасида кўп омилли регрессион таҳлилни амалга оширамыз (4.7-жадвал).

Регрессия таҳлили натижалари

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X1	0.392444	0.066467	5.904348	0.0000
X2	0.496660	0.074546	6.662450	0.0000
X3	0.177104	0.068091	2.600984	0.0103
X4	0.292552	0.087426	3.346300	0.0010
C	0.141038	0.123292	1.143935	0.2545
R-squared	0.795917	Mean dependent var		1.286667
Adjusted R-squared	0.633484	S.D. dependent var		0.726642
S.E. of regression	0.525746	Akaike info criterion		1.584769
Sum squared resid	40.07931	Schwarz criterion		1.685123
Log likelihood	-113.8577	Hannan-Quinn criter.		1.625540
F-statistic	34.90662	Durbin-Watson stat		1.856020
Prob(F-statistic)	0.000000			

Кўп омили эконометрик модель куйдаги кўринишга эга:

$$\hat{Y} = 0,1410 + 0,3924 \cdot X_1 + 0,4967 \cdot X_2 + 0,1771 \cdot X_3 + 0,2925 \cdot X_4 \quad (1)$$

(0,123) (0,066) (0,074) (0,068) (0,087)

(Қавслар ичида келтирилган кийматлар ҳар бир омилининг стандарт хатолари кийматлари).

Олинган кўп омили эконометрик таҳлил шуни кўрсатадики, директорларнинг бошқаришга доир меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳақидаги маълумотга эга бўлиши (X1) омилининг бир фоизга ортиши, натижавий кўрсаткич - директорларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасини бошқариш фаолиятига доир билимини (Y) ўртача 0,3924 фоизга ортишига олиб келар экан.

Директорларнинг соҳани бошқаришда юқори ташкилотнинг аралашуви ёки текширувлар таъсири (X2) омилининг бир фоизга ортиши эса, директорларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасини бошқариш фаолиятига доир билимини (Y) ўртача 0,4967 фоизга ортишини таъминлар экан. Директорлар ёши (X3) омилининг 1 фоизга ортиши, директорларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасини бошқариш фаолиятига доир билимини (Y) ўртача 0,1771 фоизга ортишига олиб келар экан. Директорлар маълумоти (X4) омилининг 1 фоизга ортиши, директорларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасини бошқариш фаолиятига доир билимини (Y) ўртача 0,2925 фоизга ортишига сабаб бўлмоқда.

Тузилган кўп омили эконометрик моделнинг (1) аҳамиятлилигини текшириш учун R^2 детерминация коэффицентидан фойдаланамиз. Детерминация коэффиценти натижавий омили (Y) неча фоизга моделга киритилган омиллardan ташкил топишини кўрсатади. Бизнинг тадқиқотда натижавий омили - директорларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасини бошқариш фаолиятига доир билимга эга бўлиши (Y) 79,59 фоизга кўп омили эконометрик моделга киритилган омиллarga боғлиқ экан. Қолган 20,41 фоизи эса ҳисобга олинмаган омиллар таъсиридир.

Тузилган кўп омили эконометрик модел (1) нинг статистик аҳамиятлилигини ва ўрганилаётган жараёнга мос келишини аниқлаш учун Фишернинг F-мезонидан фойдаланамиз.

F-мезоннинг ҳисобланган киймати $F_{\text{ҳисоб}} = 34,9066$ га тенг. Агар ҳисобланган киймат жадвалдаги кийматдан катта бўлса, у ҳолда тузилган кўп омили эконометрик модел статистик аҳамиятли ёки ўрганилаётган жараёнга адекват дейилади.

F-мезоннинг жадвал кийматини топамиз. Бунинг учун озодлик даражалари $k_1 = m$ ва $k_2 = n - m - 1$ ҳамда α аҳамиятлик даражаси бўйича кийматларни ҳисоблаймиз.

Аҳамиятлик даражаси $\alpha = 0,05$ ва озодлик даражалари $k_1 = 4$ ва $k_2 = 150 - 4 - 1 = 145$ дан келиб чикиб, F -мезоннинг жадвал қиймати $F_{\text{жадвал}} = 2,3719$ га тенг.

$F_{\text{хисоб}} > F_{\text{жадвал}}$ шартни қаноатлантиради, бу эса, F -мезоннинг ҳисобланган қиймати жадвалдаги қийматидан катта эканлигидан ҳамда тузилган кўп омилли эконометрик моделнинг статистик аҳамиятли эканлигини кўрсатади.

(1) Кўп омилли эконометрик моделдаги параметрларнинг ишончилигини текшириш учун Стьюдетнинг t -мезонидан фойдаланамиз.

Стьюдетнинг t -мезонининг ҳисобланган ($t_{\text{хисоб}}$) ва жадвал ($t_{\text{жадвал}}$) қийматларини таққослаб, H_0 гипотезани қабул қиламиз ёки рад этамиз. Бунинг учун t -мезонинг жадвал қийматини танланган ишончилик эҳтимоли (α) ва озодлик даражаси ($\text{d.f.} = n - m - 1$) шартлар асосида топамиз. Бу ерда n - кузатувлар сони, m - омиллар сони.

Ишончилилик эҳтимоли $\alpha = 0,05$ ва озодлик даражаси $\text{d.f.} = 150 - 4 - 1 = 145$ бўлганда, t -мезонинг жадвал қиймати $t_{\text{жадвал}} = 1,9759$ га тенг.

Демак, барча омиллар бўйича Стьюдет t -мезонининг ҳисобланган ($t_{\text{хисоб}}$) қийматлари жадвал ($t_{\text{жадвал}}$) қийматларидан катта экан. Бу эса ушбу омилларнинг ишончли эканлигини кўрсатади. Бундан ташқари $\alpha = 0,05$ бўлганда барча омилларнинг эҳтимоллари $0,05$ дан кичик.

(1) кўп омилли эконометрик модел бўйича қолдиқларда автокорреляция мавжудлигини текшираамиз. Агар натижавий омилнинг қолдиқларида автокорреляция мавжуд бўлмаса, у ҳолда ҳисобланган DW мезонининг қиймат 2 атрофида бўлади. Бизнинг мисолимизда ҳисобланган DW мезонининг қиймати $1,856020$ га тенг. Бу эса натижавий омил қолдиқларидан автокорреляция мавжуд эмаслигини кўрсатади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, директорларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасини бошқариш фаолиятига доир билимларига уларнинг бошқаришга доир меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳақидаги маълумотга эгалити, соҳани бошқаришда юқори ташкилотнинг аралашуви ёки текширувлари таъсири, ёши ва маълумоти муҳим аҳамиятга эга экан.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги таълим муассасаларида педагог кадрларнинг инновацион фаолиятини бошқаришда биринчидан бошқарув амалиётини режалаштиришдан, иккинчидан бошқарувни бажариш учун шарт-шароит яратишдан бошланади. Шу жиҳатдан, жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги таълим муассасаларида педагог кадрларнинг инновацион фаолиятини бошқаришда раҳбар бошқарув тизимида қуйидаги таъсир этувчи омиллардан фойдаланиши мақсадга мувофиқдир:

жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги таълим муассасаларида педагог кадрларнинг инновацион фаолиятини бошқаришда қуйилган мақсад ва имкониятларига муносиб бошқарув қарорларини қабул қилиши керак;

педагог кадрларнинг инновацион фаолиятини бошқаришда якуний натижага фақат бошқарувчининг аниқ мақсадли бошқарув қарорлари орқали эришиш;

педагог кадрларнинг инновацион фаолиятини бошқаришда бошқарув қарорлари чуқур ўйланган ҳолда ишлаб чиқиши ва амалга оширилиши лозим;

педагог кадрларнинг инновацион фаолиятини бошқаришда жамоа ўртасидаги мажбуриятлар ва бурчларни аниқ белгиланиши, меҳнат меъёрларининг чегараланиши зарур;

педагог кадрларнинг инновацион фаолиятини бошқаришда жамоада ҳар бир киши ўзини кўрсата билиши ва имкониятларини юзага чиқариши учун яхши меҳнат шароитини яратиш ҳамда ишдан қониқишлик даркор;

жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги таълим муассасаларида педагог кадрларнинг инновацион фаолиятини бошқаришда интилиб ва сифатли ишлаётган кадрга уни

рағбатлантирмай туриб, бошқалар бажармаган ишни қўшимча қилиб топширмаслик керак. Бу уни тез ва сифатли ишлашга бўлган иштиёқини сўндиради, бошқасида эса ишга бўлган муносабатни сўндириб боқимандачилик кайфиятини уйғотади.

Хулоса ва таклифлар

1. Мамлакатимиз ва хорижий махсус илмий-услубий адабиётларнинг таҳлили, жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар билан таъминланиш ва тизимли ҳал этиш билан боғлиқ бўлган мажмуавий илмий тадқиқотлар деярли йўқ ва шу сабаб, долзарб ҳисобланади.

2. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар тизимини тартибга солиш ҳамда педагог кадрлар тайёрлаш билан шуғулланидиган таълим муассасалари фаолияти таҳлил қилинган ва соҳада муаммоларни бартараф этиш асосланган.

3. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар тайёрлаш тизимини бошқаришдаги раҳбарларнинг ўзлари ташаббус кўрсатган ҳолда инновацион фаолиятга кадрлар билан биргаликда ёндашиши, ташкил этилган лабараторияларда ишлашни ташкил этиш, жараёни кузатиш, баҳолаш, иш жараёнидаги камчиликларни аниқлаш ва хулоса чиқариш ҳамда бошқариш фаолиятда иштирок этаётган педагог кадрларни мунтазам рағбатлантириш механизмни такомиллаштириб боришга йўналтиради.

4. Жисмоний тарбия ва спорт соҳаси мутахассис педагог кадрлар тайёрлашда ҳудудий кадрларга бўлган эҳтиёж катта, шу боис, ҳудудлардаги олий таълим муассасаларида жисмоний тарбия факультетлари фаолият юритиб келмоқда ҳамда тайёрланаётган кадрлар бевосита жойлардаги мактабгача таълим муассасаларида, умум таълим мактабларида, болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари ва турли спортга ихтисослашган мактаб ва спорт коллежларида педагог-мураббий ҳамда спорт услубийчиси лавозимларидаги кадрларни мониторинг қилиш ҳамда спорт объектиларини спорт соҳасидаги педагогик кадрлар билан таъминланиши ва бу борада доимий равишда мониторинг ишларини такомиллаштиришдан далолат беради.

5. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагогик кадрлар фаолиятини самарали ташкил этишда спорт-кластерини ривожлантириш борасидахорижий давлатларнинг тажрибаларига таянган ҳолда спорт-кластери ривожланиш моделини жорий этиш орқали спорт соҳасидаги кадрларни самарали бошқаришга ва уларнинг ғояларини қўллаб-қувватлашга ҳамда жисмоний тарбия ва спортга доир илмий-тадқиқот лойиҳаларни амалга оширишда ўзига хос спорт-кластер тартибларини жорий қилиш борасида методик тавсиялар келтирилган.

6. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ёшларни тарбиялаш ва уларнинг бандлигини таъминлашда “таълим муассасалари – спорт мактаби – олий спорт” тамойилида ўзвийлик тизимини ҳамда машғулот ва иқтидорли спортчи-ёшларни саралаш жараёнини босқичма-босқич амалга оширишдан иборат.

1. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар тайёрлаш тизимида иштирок этувчи раҳбарлар ташаббус кўрсатган ҳолда тизимдаги кадрлар билан биргаликда фаолиятга ёндашиши, ташкил этилган лабараторияларда ишлашни ташкил этиш, жараёни кузатиш, баҳолаш, иш жараёнидаги камчиликларни аниқлаш ва хулоса чиқариш ҳамда ташкилий-педагогик фаолиятда иштирок этаётган кадрларни мунтазам рағбатлантириш натижасида педагог кадрларнинг соҳадаги фаоллигини ортиши бўйича тавсия этилади.

2. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ҳудудлараро соҳага доир педагог кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштиришдаги тавсиялар Жисмоний тарбия ва спорт вазирлигининг ҳудудлардаги жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрларни бошқаришни тартибга солиш ва педагог кадрлар кўнимсизлигини бартараф этиш борасидаги чора-тадбирлари педагог кадрларнинг соҳадаги фаоллиги ортишига эришиш бўйича тавсия этилади.

3. Худудий жисмоний тарбия ва спорт муассасаларида фаолият юритаётган мураббий ва услубчиларининг ҳар уч йилда ўтказиладиган аттестация талабларини соддалаштириш, худудий жисмоний тарбия ва спорт муассасаларида фаолият юритаётган тренер ва услубчиларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш ҳамда ONLAYN (масофали таълим) тизимини жорий қилиш, шунингдек, аттестациялаш ишларини Марказ раҳбарлигида амалга оширилиши кадрлар таъминотидаги узилишлар ва кадрлар қўнимсизлигини қисқартиришга тавсия этилади.

4. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасини устивор ривожлантириш асосида аҳолининг барча қатламлари ўртасида ёшига нисбатан табақалашган тарзда “Жисмоний тайёргарлик даражаси” жисмоний тайёргарлик синовларини ўтказишни жорий этиш.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги Фармони. Халқ сўзи газетаси. 08.02.2017.

2. Tatiana Dobrescu, Ion Mihaila, Gloria Rata. A comparative study on the creative conduct of the future physical education and sports teacher. 3rd World Conference on Learning, Teaching and Educational Leadership – WCLTA 2012. Available online at www.sciencedirect.com.

3. Халмухамедов Р.Д., Анашов В.Д., Алимова Д.А. ИТОГИ ВЫСТУПЛЕНИЯ СБОРНОЙ КОМАНДЫ УЗБЕКИСТАНА ПО БОКСУ НА XXXII ОЛИМПИЙСКИХ ИГРАХ В ТОКИО - 2020 (ЯПОНИЯ) // Fan-Sportga. 2021. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/itogi-vystupleniya-sbornoy-komandy-uzbekistana-po-boksu-na-xxxii-olimpiyskih-igrakh-v-tokio-2020-yaponiya> (дата обращения: 16.12.2022).

4. Алимова, Д. А. (2020). СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ЖЕНЩИН-БОКСЁРОВ. Fan-Sportga, (7), 77-80.

5. Алимова, Д. А. (2021). ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОВЫЕ ВАРИАНТЫ РЕАКЦИЙ ЖЕНЩИН-БОКСЕРОВ НА ТРЕНИРОВОЧНЫЕ НАГРУЗКИ. Fan-Sportga, (3), 44-46.

6. Шукурова, С. С., & Алимова, Д. А. (2019). НЕКОТОРЫЕ БИОХИМИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КРОВИ У ГРЕБЦОВ В ПОДГОТОВИТЕЛЬНОМ И СОРЕВНОВАТЕЛЬНОМ ПЕРИОДАХ. In Актуальные проблемы физической культуры и спорта (pp. 294-298).

7. В.И.Уткин Спортивно-ориентированная направленность в системе физического воспитания студентов / В.И.Уткин, Е.М. Ревенко, В.А. Сальников// Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2010. – № 5.53 – 58с;

8. В.А. Сальников Возрастные и индивидуальные особенности физического развития на различных этапах спортивного совершенствования: дис.д-ра пед.наук / В.А. Сальников – СПб. 1994.– 406 с.;

9. Е.В.Бондаренко Влияние двигательной активности на развитие психомоторных и познавательных способностей школьников: дис.канд.психол. наук/. Е.В.Бондаренко. Ставрополь, 2003.– 255 с.;

10. Л.П.Матвеев Общая теория спорта: учебник для завершающего уровня выш. физкульт. образования / Л.П.Матвеев. – М., 1997. – 304 с.

11. Н.Т.Тўхтабоев. Жисмоний тарбия мутахассисларининг касбий маҳоратини ривожлантиришга ташкилий-педагогик ёндашув. п.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати Т.: 2011, 24 б.

12. И.И.Переверзин. Менеджмент спортивной организации: учебное пособие.–М.: «Физкультура и спорт», 2006. – 464 с.;

13. Идрисов М.И., Откиров О.З. Спорт инфратузилмасини инновацион ривожлантириш йўналишларини шакллантириш //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 501-509.

14. Идрисов М.И., Ўткиров О.З. “Инновацион спорт инфратузилмасини яратиш ва уни ривожлантириш моделини ишлаб чиқиш алгоритми”// Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 721-729

15. Ҳ.Туробов НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА МАССОВОГО ВОВЛЕЧЕНИЯ ВСЕХ СЛОЕВ НАСЕЛЕНИЯ В СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ // Academic research in educational sciences. 2021. №Special Issue 1.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақола доирасида жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар тайёрлашни ташкил этишга тизимли ёндашувнинг ташкилий-услубий асослари ва амалиётдаги ҳолати бора-сида ҳамда педагог кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришни босқичма-босқич амалга оширилиши, педагог кадрлар тайёрлашда касбий тайёргарлик билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш этиш аҳамияти тадқиқ этилган. Шунингдек, жисмоний тарбия ва спорт соҳасида мутахассис педагог кадрлар фаолиятини мониторинг қилиш ҳамда спорт объектларини спорт соҳасидаги педагогик кадрлар билан таъминланиши ва бу борада доимий равишда мониторинг ишларини такомиллаштиришнинг аҳамияти ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В рамках данной статьи рассмотрены организационно-методические основы и практическое положение системного подхода к организации подготовки педагогов в сфере физической культуры и спорта, а также важность поэтапной реализации развития педагогической подготовки. система, изучена важность решения проблем, связанных с профессиональной подготовкой кадров, в подготовке педагогических кадров. Также была отмечена важность контроля за деятельностью педагогов-экспертов в сфере физической культуры и спорта, обеспечения спортивных сооружений педагогическими кадрами в сфере спорта, постоянного совершенствования контрольной работы в этом направлении.

SUMMARY

Within the framework of this article, the organizational and methodological foundations and practical position of a systematic approach to organizing the training of teachers in the field of physical culture and sports, as well as the importance of a phased implementation of the development of pedagogical training, are considered. system, the importance of solving problems related to the professional training of personnel in the training of pedagogical personnel has been studied. The importance of monitoring the activities of expert teachers in the field of physical culture and sports, providing sports facilities with teaching staff in the field of sports, and constantly improving control work in this direction was also noted.

TA'LIM MUASSASALARIDA JISMONIY TARBIYA, SPORT TADBIRLARINING SHAKLLARI VA TURLARI

Turobov X. H.

katta o'qituvchi

Kuziyeu A. A., Soliyeu S. Sh.

o'qituvchi O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti

Tayanch so'zlar: texnika, harakat, kuch, tezkorlik, chidamkorlik, epchillik, egiluvchanlik, sog'lomlashtirish, malaka, ko'nikma.

Ключевые слова: техника, движение, сила, скорость, выносливость, ловкость, гибкость, подготовленность, ловкость, мастерство.

Key words: technique, movement, strength, speed, endurance, dexterity, flexibility, readiness, dexterity, mastery.

Dolzarbli: Ta'lim muassasalari o'quvchilarida jismoniy harakat malaka va ko'nikmalarini shakllantirishning bosqichlari va ularga qo'yiladigan talablarni jismoniy tarbiya va sport tadbirlari orqali yo'lga qo'yish, shu bilan birga malaka va ko'nikmalariga o'rgatishning samarali usullari tadbir qilish, bu jarayonni takomillashtirish shakllari o'rganib chiqishdan iboratdir.

Tadqiqot maqsadi: Ta'lim muassasalarida jismoniy harakat malaka va ko'nikmalarini shakllantirishning bosqichlari va ularga qo'yiladigan talablar, shu bilan birga yosh avlodni jismonan barkamol inson qilib tarbiyalashning ahamiyatining ortishini amalga oshirish. Tadqiqot ishida ta'lim muassasalarida jismoniy harakat malaka va ko'nikmalarni shakllantirish tadbirlari hisoblangan jismoniy mashqlar, jismoniy tarbiya darslari, sport to'garaklaridagi mashg'ulotlar hamda jismoniy mashq bilan mustaqil shug'ullanish yordamida harakatlarga o'rgatish masalalarini maqsada belgilangan.

Tadqiqotlar metodlari: Maqola mavzusi bo'yicha adabiyotlarni o'rganish va tahlili qilish, ilg'or tajribalarni o'rganish, tajribiy mashg'ulotlarni tashkil etish, pedagogik kuzatish, jismoniy rivojlanishni amaliy nazorat o'tkazish va ularni natijalarini matematik statistik tahlil etish uslublaridan keng foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi; Kun tartibidagi jismoniy tarbiya tadbirlari - o'quvchi va talabalarni sog'lomlashtirish va jismoniy rivojlantirish jarayoni o'zluksizligini ta'minlash maqsadida o'quv yurtlarida o'quvchi va talabalar kun tartibida jismoniy tarbiya tadbirlari belgilanadi va amalga

oshiriladi. Kun tartibidagi tadbirlar mazmuni Jismoniy tarbiya dasturi asosida to'zilatadi va rejalashtiriladi. Jismoniy tarbiya tadbirlarini tashkil etishda jismoniy madaniyat jamoasi tashkilotchilik va rahbarlik vazifasini boshqaradi.[1;8]

Jismoniy tarbiyaning kun tartibidagi tadbirlari o'quvchi va talabalarni jismoniy rivojlanishga sog'lig'ini mustahkamlashga va chiniqtirishga aqliy qobiliyatlarni oshirishga, tartib intizomni mustahkamlashni amalga oshiradi. Jismoniy tarbiya tadbirlarini muntazam o'tkazib borish o'quvchi va talabalarni o'zini -o'zi nazorat qilish, kun tartibiga rioya qilish hamda faolligini mustahkamlashga o'rgatadi. Jismoniy tarbiya tadbirlari o'quv yurtlarining ta'lim va tarbiyaviy ishlari shakllaridan bo'lib o'quv mashg'ulotlari bilan muvofiq holda tashkil etilishi kerak.

Jismoniy tarbiya jarayonida o'qituvchilar o'quvchilarni harakatlarga o'rgatish va jismoniy mashqlar texnikasini egallashda ta'lim uslublari yordamida ta'lim bosqichlari vazifalarni hal etadilar. Ta'lim muassasalarida jismoniy mashqlarga o'rgatish jarayoni ta'lim tamoyillari va uslublarini to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Jismoniy tarbiyada ta'lim jarayoni o'quvchi va talabalarni jismoniy tarbiya va sportga oid maxsus bilimlar bilan qurollantirish hamda jismoniy mashqlar va harakatlar texnikasi, malaka va ko'nikmasini hosil qilish vazifalarini hal etadi. Jismoniy tarbiyada shuni ko'rish mumkinki, mashqlarni ko'p marotaba har xil talablar asosida takrorlash va mustahkamlash jismoniy mashqlar texnikasi bajarishda hech bir qiyinchilik bo'lmasligini ta'minlaydi. Bu bilan harakat malaka va ko'nikmalari takomillashib boradi.

Jismoniy va sport tayyorgarligining asoslari - jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarida tayyorgarlikning har xil turlari (**texnikaviy, taktik, nazariy, ruhiy-irodali, jismoniy**). Jismoniy tayyorgarlik umumiy va maxsus jismoniy sifatlar: **kuch, tezkorlik, chidamkorlik, epchillik, egiluvchanlik**: yoshiga qarab tabiiy rivojlanishda o'zgarish. Jismoniy rivojlanish sifatida asosiy vositalar va rejalar qonuniyatini ta'kidlash. Ommaviy sport va yuqori natijalar sporti, ularning maqsadi va vazifasi. Sport mashg'ulotlari va uni ayrim qismlarini to'liq jarayondan to'zilishi. Sport mashg'ulotlari usullarining negizi. Sport tayyorgarligini rejalashtirish va tashkiliy tadbirlar. Mashq bajarish mashg'ulotlar to'zilishining yaxlitligi asosidir.[7;2;6;]

Ertalabki badan tarbiya mashqlari - o'quv mashg'ulotlargacha o'tkaziladigan ertalabki gimnastika - ta'lim muassasasida har kuni darslar boshlanguncha o'tkaziladigan jismoniy mashqlardir. Mashg'ulotlargacha bo'ladigan gimnastika asosan tarbiyaviy va sog'lomlashtirish masalalarini hal etadi. Ochiq havoda o'tkaziladigan mashqlar o'quvchi va talabalar organizmini chiniqtirishga ham yordam beradi. Ertalabki badan tarbiya mashg'ulotlari

o'quvchilarda tartib intizomni ham tarbiyalaydi. Bu mashg'ulotlardan so'ng o'quv kunini uyushgan holda boshlash amalga oshiriladi.[3]

Umumiy jismoniy tayyorgarlik va sport to'garaklari - iloji boricha ko'proq o'quvchi va talabalarni, shu jumladan, jismoniy rivojlanishda bir oz oqsayotgan bolalarni ham jalb etish lozim. Sport to'garaklarining rahbarlari muayyan sport turining mashg'ulotlarini o'tkazish uslubiyatini, o'quvchi va talabalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarning o'ziga xosligini yaxshi bilishlari kerak. O'quvchi va talabalarining jismoniniy rivojlanishi hamda jismoniy tayyorgarligini va yosh, jins xususiyatlarini hisobga olgan holda ular maxsus sport muassasalaridagi jismoniy tayyorgarlik va sport to'garaklariga jalb etiladi.

Sport mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil etish va boshqarishda, sport turlari bilan shug'ullanishida organizmi rivojlanishining hamda sport natijalarini ko'rsatishni ijobiy natijalariga erishish mumkin. Umumiy jismoniy tayyorgarlik to'garaklari o'quvchi va talabalarni jismoniy rivojlantirishni ta'minlab to'garak mashg'ulotlari ish faoliyati, yil davomiga quyidagicha rejalashtirish mumkin. [4;11]

Kuzda - harakatli va sport o'yinlari, yengil atletika, qishda-qishki sport turlari, gimnastika, kurash mashg'ulotlari, **bahorda** - kross tayyorgarligi, sport o'yinlari, **yoзда** - suzish mashg'ulotlari o'tkaziladi. Umumjismaniy tayyorgarlik mashg'ulotlari jismoniy tarbiya asosida tashkil etiladi. Musobaqalar va sport bayramlarida o'quvchi va talabalarining umumiy jismoniy tayyorgarligi nazorat qilib boriladi. To'garaklar a'zolari 15 - 20 kishidan iborat bo'lishi mumkin. Guruhlar yoshi, jinsi va jismoniy tayyorgarligi bir hil darajadagi o'quvchi va talabalardan saralanadi. To'garak mashg'ulotlari xaftasiga bir yoki ikki marta o'tkaziladi. Har bir mashg'ulot 60 minut atrofida bo'lishi mumkin. Jismoniy tayyorgarlik guruhlariga guruh sardorlari tayinlanib ular murabbiylarga yordam beradilar. O'quv yurtlarda sport turlari bo'yicha to'garaklar ham faoliyat ko'rsatib, bu to'garaklarga jismoniy tayyorgarlikka ega, shaxsiy qiziqishlari va jismoniy qobiliyatli bo'lgan o'quvchi va talabalar jalb etiladi. Sport to'garaklari jismoniy tarbiya dasturi asosida ish olib boradilar. Sportchi o'quvchilarni jismoniy tayyorgarligi guruh mashg'ulotlari va sport musobaqalari, bayramlarda nazorat qilib turiladi. To'garak mashg'ulotlari xaftasiga 3 - 4 marotaba tashkil etilib, 60 - 90 minut davomida o'tkaziladi.

O'quvchi va talabalar jismoniy tarbiya, sport tadbirlarini uyushtirish - ta'lim mussasaslari kundalik rejimida sog'lomlashtirish tadbirlari o'tkazishda o'quv yurt rahbarlari va jismoniy tarbiya o'qituvchisi tomonidan nazorat qilishning to'g'ri yo'lga qo'yilishi katta ahamiyatga egadir.

Ta'lim muassasalari kundalik rejimida sog'lomlashtirish mashg'ulotlar boshlanguniga qadar o'tkaziladigan gimnastika, umumiy ta'lim va mehnat darslarida o'tkaziladigan jismoniy tarbiya daqiqalari hamda o'quvchi va talabalarning tanaffus vaqtlarida dam olishining yo'lga qo'yilishi kabi tadbirlar amalga oshirilmog'i lozim.

Mashg'ulotlar boshlanguniga qadar o'tkaziladigan kundalik jismoniy tarbiyaga va sportga doir o'tkaziladigan tadbirlar muhim shakllaridan biridir. U o'quvchi va talabalarning jismoniy jixatdan to'g'ri o'sishlariga yordam beradi, ularning sog'lig'ini mustaxkamlaydi, ularga jismoniy mashqlar bilan muntazam suratda shug'ullanish odati tarbiyalanadi.

Mashqlar kompleksi muayyan kunlar o'tgandan keyin albatta boshqa bir mashqlar kompleksi bilan almashtirilmog'i darkor. Chunki doimo bir hil mashqlarni bajaraverish o'quvchilarni zeriktirib qo'yadi va ularda mashg'ulotlar boshlanguniga qadar o'tkaziladigan gimnastikaga bo'lgan qiziqish yo'qoladi. Mashg'ulotlar boshlanguniga qadar o'tkaziladigan gimnastika 10-15 daqiqa davom etadi. Ilmiy tadqiqotlarning ko'rsatishicha, gigienik gimnastika bilan har kuni muntazam suratda shug'ullanuvchi o'quvchi va talabalarning umumiy jismoniy o'sishi yaxshilanadi: muskul sistemasi mustaxkamlanadi, o'pkaning hayotiy sig'imi ortadi, qon aylanish va nafas olish yaxshilanadi, qaddi-qomat kelishib boradi, organizm shamollamaydigan bo'lib chiniqib boradi.

Har bir o'quv yilida kamida 3-4 marta sport bayrami o'tkazish har bir ta'lim muassasasi an'anasiga aylanib qolmog'i lozim. O'quvchi va talabalarni jismoniy tarbiyalashda o'quv kuni tartibidagi jismoniy madaniyat va sport tadbirlari muhim rol o'ynaydi. Ulardan asosiylari quyidagilar: ertalabki badan tarbiya, dars vaqtida o'quvchi va talabalarni toliqishdan saqlash uchun o'tkaziladigan jismoniy madaniyat daqiqalari va tanaffuslarni harakatli o'yinlar bilan uyushgan holda o'tkazish. Yuqoridagi tadbirlarning barchasi o'quv kuni davomida jismoniy tarbiyaning muayyan vazifalarini xal etishga, o'quvchi va talabalarni o'quv mashg'ulotlari jarayonidagi aqliy faoliyatiga tayyorlashga qaratilgandir.[5;9;10]

Ta'lim muassasasida jismoniy tarbiyaning asosiy shakli jismoniy tarbiya darslaridir. Darslarni to'g'ri o'tkazish jismoniy rivojlanishning muvaffaqiyatini va o'quvchi talabalarning malaka va ko'nikmalarni takomillashtirish topshiriqlarini bajarishlarini ta'minlaydi. Darslarda, o'quvchi va talabalarni mashg'ulot paytigacha o'tkaziladigan, tanaffus va jismoniy tarbiya daqiqalarida foydalaniladigan mashg'ulotlar materiali bilan taninshtiriladi. Shunday qilib, darslar o'quv kuni tartibidagi jismoniy tarbiya tadbirlarining ham asosi hisoblanadi. Jismoniy madaniyat darslari o'z mazmuni va tashkil etilishiga ko'ra

o'ziga xos xususiyatlariga ega. Ular yopiq zallarda, usti o'chiq maydonchalarda o'tkaziladi, bunday joylarda o'quvchi va talabalar harakati kamroq cheklangan bo'ladi, bu esa o'quvchi va talabalarni uyushtirish va dars o'tkazishda aloxida sharoit yaratadi. Jismoniy tarbiya darslari amaliy ahamiyatga ega bo'lib, jismoniy mashqlar ichida xayotiy zarur bo'lgan harakat malaka va ko'nikmalari asosiy qismni tashkil etadi. Bunday harakatlardan o'qish, mehnat va dam olish sharoitlarida foydalanish ko'rsatmalarini dars davomida o'rganadilar.

O'quvchi va talabalarni jismoniy tarbiyalash bo'yicha ish shakllari quyidagilar:

Jismoniy tarbiya darslari;

O'quv kuni tartibidagi jismoniy tarbiya tadbirlari:

ertalabki badan tarbiya, darsda jismoniy madaniyat daqiqalari, tanaffusdagi harakatli o'yinlar;

jismoniy tayyorgarlik va sport to'garaklari, mashg'ulotlari, sport musobaqalari va bayramlari, sayyohlik yurishlari va turizm, oilada va yashash joylarida jismoniy tarbiya tadbirlaribilan shug'ullanishlar kiradi.

Xulosa: Ta'lim muassasalari o'quvchilarini jismoniy harakat malaka va ko'nikmalarini shakllantirishning bosqichlari va ularga qo'yiladigan talablarini to'g'ri tashkil etish, harakat malaka va ko'nikmalarini samarali shakllantirish jarayonlari tahlil etish, jismoniy harakatlarga dastlabki bosqichlarini mukammal o'rgatish hamda takomillashtirish bosqichlarini to'g'ri tashkil etish, jismoniy mashqlar va boshqa texnik vositalar, ko'rgazmali qurollar, jihoz va asboblardan samarali foydalanish jarayonlari o'rganiladi. Basketbol sport turi bilan shug'ullanuvchi o'quvchilarni mashg'ulot jarayonlarida o'yin texnikasi va taktikasi bilan bog'liq harakat malakalari o'rganilib tahlil qilindi.

Nazorat me'yorlari natijalariga muvofiq bajariladigan jismoniy mashqlar va jismoniy yuklamalar hajmi, rejasi va tarkibi ishlab chiqildi va tavsif etildi. Qilingan ishlar adabiyotlar taxlili o'rganilgan materiallar yuqoridagi fikr muloxazalar quyidagicha xulosa qilish imkonini beradi.

1. Harakat malaka va ko'nikmalarni ta'lim muassasalari talabalari o'rtasida tashkil etish, shakllantirish bilan bog'liq ishlarni ochib berish ishlari to'liq o'rganilmaganligi bilan bog'liq ishlar borligi kuzatildi.

2. Ish jarayonida olib borilgan tadqiqot natijalari jismoniy tarbiya bilan shug'ullanayotgan va sport turlari murabbiylari uchun harakatlarga o'rgatish malaka va ko'nikmalarni shakllantirish borasida yetarli ish olib borilganligini etirof etish ham o'rinli deb xisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Спорт машғулоти назарий асослари Р.С.Саломов. Тошкент. 2005.
2. Ёш спортчиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш. О. В. Гончарова. Тошкент. 2005.
3. Ўзлуқсиз таълимда оммавий спорт-соғломлаштириш ишларини самарали бошқариш. Ахматов М.С. Тошкент. 2005.
4. Саломов Р.С. Керимов Ф.А. Жисмоний тарбияда педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. 2002й
5. Кушбахтиев И.А. “Валеология асослари”. Дарслик . 2001й.
6. Х. Туборов НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА МАССОВОГО ВОВЛЕЧЕНИЯ ВСЕХ СЛОЕВ НАСЕЛЕНИЯ В СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ // Academic research in educational sciences. 2021. №Special Issue 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya-sistema-massovogo-vo vlecheniya-vseh-sloev-naseleniya-v-sportivno-ozdorovitelnyu-deyatelnost> (дата обращения: 19.12.2022).254-261.
7. Turobov, X. X., and S. S. Soliyev. «Zamonaviy O'zbekistonda ommaviy sportni rivojlantirishning tashkiliy asoslari.» *Uzluksiz ta'lim* (2022): 33-39.
8. Халмухамедов Р.Д., Анашов В.Д., Алимова Д.А. ИТОГИ ВЫСТУПЛЕНИЯ СБОРНОЙ КОМАНДЫ УЗБЕКИСТАНА ПО БОКСУ НА XXXII ОЛИМПЕЙСКИХ ИГРАХ В ТОКИО - 2020 (ЯПОНИЯ) // *Fan-Sportga*. 2021. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/itogi-vystupleniya-sbornoy-komandy-uzbekistana-po-boksu-na-xxxii-olimpiyskih-igrah-v-tokio-2020-yaponiya> (дата обращения: 16.12.2022).
9. Алимова, Д. А. (2020). СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ЖЕНЩИН-БОКСЁРОВ. *Fan-Sportga*, (7), 77-80.
10. Алимова, Д. А. (2021). ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОВЫЕ ВАРИАНТЫ РЕАКЦИЙ ЖЕНЩИН-БОКСЕРОВ НА ТРЕНИРОВОЧНЫЕ НАГРУЗКИ. *Fan-Sportga*, (3), 44-46.
11. Шукурова, С. С., & Алимова, Д. А. (2019). НЕКОТОРЫЕ БИОХИМИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КРОВИ У ГРЕБЦОВ В ПОДГОТОВИТЕЛЬНОМ И СОРЕВНОВАТЕЛЬНОМ ПЕРИОДАХ. In *Актуальные проблемы физической культуры и спорта* (pp. 294-298).

РЕЗЮМЕ

Yosh avlodni sog'lom va barkamol inson qilib tarbiyalashda jismoniy tarbiyaning ahamiyati katta. Jismoniy tarbiyaning asosiy maqsadi sog'lomlashtirish bo'lib jismoniy tarbiya tadbirlari sog'lomlashtiruvchi ta'siriga egadir. Jismoniy mashqlar va jismoniy harakatlar, harakat malaka va ko'nikmalarini shakllantirish bilan birga, jismoniy fazilatlarini takomillashtiradi. Umuman organizmni biologik funksiyalarni va tana vaznini o'rnatish, bo'y o'sishi, tayanch harakat apparati tizimini takomillashuvi bilan jismoniy rivojlanishini amalga oshiradi.

РЕЗЮМЕ

Физическое воспитание имеет большое значение в воспитании подрастающего поколения здоровыми и всесторонне развитыми людьми. Основной целью занятий физической культурой является укрепление здоровья, а занятия физической культурой имеют оздоровительный эффект. Физические упражнения и физические движения улучшают физические качества наряду с формированием двигательных навыков и умений. В целом осуществляет физическое развитие организма за счет повышения биологических функций и массы тела, увеличения роста, совершенствования опорно-двигательного аппарата.

SUMMARY

Physical education is of great importance in the upbringing of the younger generation as healthy and comprehensively developed people. The main purpose of physical education is to improve health, and physical education has a healing effect. Physical exercises and physical movements improve physical qualities along with the formation of motor skills and abilities. In general, it carries out the physical development of the body by increasing biological functions and body weight, increasing growth, and improving the musculoskeletal system.

МАХСУС АТАМАЛАРНИНГ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТДА ИЛМИЙ – ТАДҚИҚОТ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДАГИ ХУСУСИЯТЛАРИ

Хайдарова М. И.

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети

Таянч сўзлар: жисмоний тарбия, спорт, илмий-тадқиқот, илмий билиш методлари, илмий башорат, изланувчи, диссертация, диссертация автореферати, диссертация ҳимояси.

Ключевые слова: физическое воспитание, спорт, научное исследование, методы научного познания, научный прогноз, соискатель, диссертация, автореферат диссертации, защита диссертации.

Key words: physical education, sport, scientific research, methods of scientific knowledge, scientific prediction, researcher, dissertation, dissertation abstract, dissertation defense.

Халқимизнинг кўп асрлик маданий, илмий-маърифий ва бадий тафаккури, интеллектуал салоҳиятининг ёрқин ва бебаҳо маҳсули бўлган ўзбек тили жаҳондаги бой ва қадимий тиллардан биридир.

Истиқлол йилларида она тилимиз том маънода давлат тилига айланиб, халқимизни юртимизда эркин ва озод, фаровон ҳаёт қуришдек буюк марраларга сафарбар этадиган беқиёс куч сифатида майдонга чиқди. Илмий асосланган янги сўз ва атамаларни истеъмолга киритиш, замонавий атамаларнинг ўзбекона муқобилларини яратиш ва бир хилда қўлланишини таъминлаш илмий-тадқиқот ишларида тилнинг аниқлиги катта аҳамиятга эга.

Илмий-тадқиқот ишларида ҳар бир жумла муаллифнинг фикрини аниқ ифодалаши, иш мазмуни баённинг изчиллигини ҳамда қатъий мантиқий ривожини таъминлаши лозим. Илмий иш тилининг аниқлиги тадқиқот материаллини тўғри, мантиқий зиддиятларсиз баён этиш, илмий спорт адабиётида қабул қилинган махсус атамаларни беҳато қўллаш демакдир. Умум қабул қилинган илмий ва спорт атамаларини тўғри қўллаш асарни ортиқча изоҳлардан халос этади, унинг ўқувчи учун тушунарли бўлишига асос яратади. Аммо атамалар доимий, турғун эмаслигини ҳам эътибордан қочирмаслик керак. Вақт ўтган сайин улар ўзгариб, аниқлашиб бораверади, янги атамалар ва тушунчалар юзага келади. Шунинг учун ҳам илмий ишларда

энг замонавий атамалардан фойдаланиш, бутун тадқиқот материални баён этиш давомида атамалар бирлигига риоя қилиш керак.

Тилнинг тушунарлилиги ҳам илмий ишга адабий ишлов бериш олдида турган асосий талаблардан биридир. Муаллиф ўз фикрини ҳамда тадқиқот материалларини тасвирлашда ниҳоятда аниқ бўлишга интилиши зарур. (5;6;8;7)

Илмий иш тилининг тушунарлилиги, энг аввало, муаллифнинг ўзи баён этаётган муаммолар ёки масалалар соҳасини нечоғлик чуқур билиши даражаси билан белгиланади. Агар муаллиф илмий асар асосини ташкил қиладиган далилий материалларни яхши ўзлаштириб олган, уни ҳар томонлама англаб, муаммолар моҳияти қатларига чуқур кира билган бўлса, у, шубҳасиз, ўз фикри ва илмий далиллари тизимини аниқ ва тушунарли тасвирлаб бериши мумкин. Илмий ишнинг тушунарлилиги баённинг адабий услубига ҳам боғлиқ. Илмий асар муаллифи мавжуд материални адабий ифодалашнинг мувофиқ услубини яхши ўзлаштирган бўлиши керак, бунинг учун эса унинг сўз бойлиги кенг бўлиб, ушбу заҳирани махсус илмий ва спорт атамалари билан тўғри уйғунлаштира билиши зарур. Бунда тил ҳазинасидан имкон қадар тўла фойдаланиш, матнни ортиқча, зарура-ятсиз қўлланилган сўзлар ёки нотўғри нутқ шакллари билан «ифлослан-тирмаслик» талаб этилади.

Тилнинг тушунарли бўлиши ҳамда кенг китобхонлар оммасига осон етиб боришига ҳорижий сўзларни суистеъмол қилиш ҳам ҳалал беради. Албатта, агар кўпгина чет эл сўзлари ўзбек тилининг асосий луғат бойли-ги таркибига, махсус илмий, жумладан, спорт атамалари заҳирасига ки-риб, ундан мустаҳкам ўрин эгаллаганлигини эътиборга олсак, улардан мутлақо воз кечиш мумкин эмаслигини тушуниб етамиз. Аммо бу борада меъёрни ҳис қила олиш лозим бўлади.

Илмий асарнинг энг муҳим фазилатларидан яна бири баённинг лўн-да, қисқалигидир. Олим ўз фикрлари ва тадқиқот материалларини аниқ, тушунарлигина эмас, қисқа баён этишни ҳам билиши шарт. Бунинг учун эса илмий иш тилининг услубини такомиллаштириш устида астойдил тер тўкиш, матндан масаланинг моҳиятини тушунишга ёрдам бериш ўр-нига буни қийинлаштирадиган ҳамма нарсани чиқариб ташлаш керак. Қўлёзмада фақат энг зарур, баён этилаётган масалага тўғридан-тўғри алоқадор бўлган маълумотларгина қолдирилади. Матнда турли хилда-ги такрорлашлар пайдо бўлмаслигини синчиклаб кузатиш, унга дарс-лик, ўқув қўлланмаларида мавжуд ахборотларнинг кириб қолишига йўл қўймаслик лозим. Муаллиф асар тилининг услубини такомиллаштириш

устида иш олиб борар экан, ундаги ҳаддан ортиқ серсуханликка барҳам бериши, лекин шу билан бирга, мавзуни очиб беришдаги изчилликни, далиллар тизимининг тўлиқ ва ишончлилигини сақлаб қолиши даркор.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ўтказиладиган илмий тадқиқотларда қўлланиладиган асосий атамаларига қуйидагилар киради:

илмий башорат, изланувчи, диссертация, диссертация автореферати, диссертация ҳимояси, илмий-тадқиқот. Мазкур атамалар мазмуни ва ҳажмини аниқлаб олмасдан туриб, спорт соҳасида ўтказиладиган илмий тадқиқотларни муваффақиятли ўтказиб бўлмайди.

- **илмий-тадқиқот** - барча исбот қоидаларидан ўтган, янги саволни ишлаб чиқариш.
- **илмий билиш** – инсон ақлининг нарсалар моҳиятига, уларнинг қонуний алоқалари ва муносабатлари дунёсига кириб боришининг мураккаб диалектик жараёнидир.
- **илмий билиш методлари** – объектни ўрганишнинг асосланган изчил усуллари ва қоидаларидир.
- **илмий башорат** – инсон ҳаётида ҳали рўй бермаган, фан учун ҳозирча номаълум ҳисобланган, имконият тариқасидагина мавжуд бўлган бирор бир ҳодисанинг келажакда қандай рўй беришини, унинг ҳолати, ривожланиш қонуниятларини ва оқибатларини муайян илмий ҳулосалар ва маълумотларга асосланган ҳолда айтиб беришдир.
- **изланувчи** – фалсафа доктори (PhD) ёки фан доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун докторлик диссертациясини тайёрлаётган шахс.
- **апелляция** - илмий унвон бериш ёки илмий унвон беришни рад қилиш ёхуд ундан маҳрум этиш ёки уни тиклаш тўғрисидаги қарорлар юзасидан берилган шикоят тури.
- **аттестация** — талабгорларнинг тизимли равишда аниқлаш жараёни.
- **аттестация иши** – тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда назарда тутилган талаблар асосида талабгорнинг илмий унвон олиши учун расмийлаштирилган ҳужжатлар тўплами.
- **билим** – шахснинг онгида тушунчалар, чизмалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлиқ ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.
- **илм олиш** – илмий билимлар тизимини эгаллаш, малака ва кўникмалар ҳосил қилиш, инсоният томонидан тўпланган ҳамда табиат,

жамият, инсон тафаккури тўғрисидаги фанларда умумлаштирилган ижтимоий-сиёсий тажрибаларни ўзлаштириб олишдир.

- **диссертация** лотинча сўздан олинган бўлиб “disertatio” – мулоҳаза, тадқиқот деган маъноларни англатади. Магистр академик даражаси, фан номзоди ва доктори илмий даражаларини олиш мақсадида якка муаллиф томонидан омма олдида ҳимоя қилиш учун тақдим этиладиган тадқиқотчилик ишининг ўзига хос тури.
- **диссертация автореферати** – диссертация тадқиқоти юзасидан умумий маълумотлар келтирилиб, ишнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари тизимли равишда умумлаштирилган ҳолда қисқача баён қилинган ҳамда нашр этилган ишлар юзасидан маълумотлар берилган ва белгиланган талаблар асосида расмийлаштирилган қўлёзма ҳуқуқига эга бўлган илмий асар.
- **диссертация бажарилган муассаса** – олий таълим муассасаси (ОТМ) ёки илмий текшириш марказлари (ИТМ) кенгаши қарори билан диссертация мавзуси бўйича тадқиқот олиб бориш учун масъул муассаса (муассасалар) сифатида тасдиқланган муассаса.
- **диссертация ҳимояси** – тадқиқот натижаларининг илмий янгилиги, хулосалари, тавсияларининг тўғрилиги ва асосланганлиги, диссертациянинг назарий ва амалий аҳамияти, талабгорнинг фанга қўшган ҳиссаси бўйича Илмий кенгашда илмий жамоатчилик олдида ўтказиладиган муҳокама.
- **жамоавий тақриз** – Олий аттестация комиссияси (ОАК) томонидан юборилган диссертацияни кўриб чиқиш натижалари юзасидан Илмий кенгашнинг қўшимча хулосаси.
- **илмий даражалар берувчи илмий кенгаш** – муайян фан тармоғининг (тармоқларининг) тегишли ихтисосликлари йўналишида талабгорлар учун кўзда тутилган аттестация тадбирларини амалга оширишни ташкил этиш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси қарори билан олий таълим (ёки кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш муассасаси) ёки уларга тенглаштирилган муассаса ёхуд илмий-тадқиқот ёки унга тенглаштирилган муассасаси ҳузурида муайян муддат давомида жамоатчилик асосида фаолият кўрсатиш учун тузилган илмий-ташкилий тузилма.(2;4)
- **илмий раҳбар** – илмий изланишлар олиб бораётган изланувчига илмий ва ўқув-методик ёрдам кўрсатиш мақсадида белгиланган тартибда тайинланган, фаол тарзда илмий ва илмий-педагогик фаолият

олиб борувчи фан доктори, шунингдек илмий унвонга эга бўлган фан номзоди ёки фалсафа доктори (PhD).(1;3)

ЎзРЖТСВХЖТСМИМТҚТМО маркази “Спорт машғулотларини ташкил этиш методикаси” кафедраси профессор-ўқитувчилари ва ЎзДЖТСУ, “Спорт тадбирларини ташкил этиш” кафедраси ўқитувчиси Хайдарова М.И. “Жисмоний тарбия ва спортда илмий – тадқиқот ишларини ташкил этишга оид тушунча ва атамалар” номли услубий қўлланма устида изланишлар олиб борилмоқдалар. Мазкур услубий қўлланмада фан ва спортда кенг қўлланилаётган 1000 дан ортиқ тушунча ва атамаларига оид муҳим маълумотлар киритилган бўлиб унда 50 дан ортиқ атамаларга расм ва чизмалар берилган.

Адабиётлар:

1. Керимов Ф.А. Спорт соҳасидаги илмий тадқиқотлар. -Т.: ЎзДЖТИ, 2014.
2. Salomov S.R. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. 1 – jild. – Т.: ITA – PRESS, 2015.
3. Диссертация ва диссертация авторефератини расмийлаштириш қоидалари. – Т.: ЎзР ОАК, 2017. – 71 с.
4. Р. Д. Халмухамедов, В. Анашов, Д. А. Алимова Итоги выступление сборной команды Узбекистана по боксу на XXXII олимпийских играх в Токио-2020 (Япония). 2021/6 Фан-спортга илмий назарий журнал 13.00.00 №16 C5-7
5. Шукурова, С. С., & Алимова, Д. А. (2019). НЕКОТОРЫЕ БИОХИМИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КРОВИ У ГРЕБЦОВ В ПОДГОТОВИТЕЛЬНОМ И СОРЕВНОВАТЕЛЬНОМ ПЕРИОДАХ. In Актуальные проблемы физической культуры и спорта (pp. 294-298).
6. Алимова, Д. А. (2020). СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ЖЕНЩИН-БОКСЁРОВ. Fan-Sportga, (7), 77-80.
7. Идрисов М.И., Откиров О.З. Спорт инфратузилмасини инновацион ривожлантириш йўналишларини шакллантириш //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 501-509.
8. Идрисов М.И., Ўткиров О.З. “Инновацион спорт инфратузилмасини яратиш ва уни ривожлантириш моделини ишлаб чиқиш алгоритми”// Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 721-729

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ўтказиладиган илмий тадқиқотларда қўлланиладиган махсус атама ва тушунчалар тўғрисида маълумотлар кичик ҳажмдаги мақолалар кўринишида баён этилган. Мазкур атамалар мазмун ва моҳиятини билиш, илмий иш тилининг услубини такомиллаштириш тўғрисида баён этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье были представлены специальные термины используемых в научных исследованиях проводимых в области физической культуры и спорта, моменты в специальных терминах включены в резюме малого объема. Эти термины используются в совершенствовании знания и значения совершенствуя метод изучения научного языка научной работы.

SUMMARY

The article presented special terms used in scientific research conducted in the field of physical culture and sports, moments in special terms are included in the summary of a small volume. These terms are used in improving knowledge and meaning by improving the method of learning the scientific language of scientific work.

МАЛАКАЛИ БОКСЧИЛАРНИНГ ТЕХНИК-ТАКТИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ОШИРИШ

Xasanov A. T.

p.f.b.f.d. (PhD), доцент Fergana davlat universiteti

Sultonov B. A.

доцент

Abdumurodov F. A.

magistr, Jizzax davlat pedagogika universiteti

Таянч сўзлар: бокс, техника, тактика, контаксиз машқлар, тайёргарлик.

Ключевые слова: бокс, техника, тактика, бесконтактные упражнения, подготовка.

Key words: boxing, technique, tactics, non-contact exercises, training.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларидан бокс спорт тури нафақат ўз мавқеини мустаҳкамлади, балки бутун дунёга ўзбек бокс мактаби мавжудлигини исботлади ҳамда намоён этди. Ўзбек боксчиларининг йирик халқаро мусобақалар ва Олимпия ўйинларида эришиб келаётган ютуғлари фикримиз далилидир. Малакали спортчиларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ўқув-машғулот жараёнини ташкил қилиш ва мазмунига, мусобақа фаолиятини ривожланиши аъёналари билан мос равишдаги махсус тайёргарлик воситаларини танлашга янги методик ёндашувларни излаб топишни талаб қилади.

Замонавий боксининг ўзига хос хусусияти, кўпчилик мутахассисларнинг фикрига кўра, беллашув жараёнига фаол, динамик, ҳужумкор характерни бериш, жангда мураккаб ва қутилмаган ҳолатларнинг миқдорини ошириш ҳисобланади. Рационал техниканинг моҳияти ва ҳаракатларнинг тежамкорлиги пайтида уларнинг вариативлиги анча даражада ошди, техник-тактик ҳаракатларнинг тўплами мураккаблашди ва шу билан бирга, уларни рақиб учун информативлиги камайди. Бокс борган сари оммавий характерга эга бўлиб, йилдан йилга ўз ишқибозлари сонини оширди. Бокс беллашувларини олиб боришнинг энг рационал усуллари назарий ва амалий ишлаб чиқишнинг ўта зарурлиги юзага келди.

Тадқиқотнинг мақсади - малакали боксчиларнинг техник-тактик тайёргарлигини оширишни такомиллаштириш.

Мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги вазифалари белгиланди:

1. Малакали боксчиларни тайёрлашнинг анъанавий воситаларини контактсиз ҳозирловчи машқларга алмаштиришнинг назарий ва эмпирик шарт –шароитларини ўрганиш.

2. Малакали боксчиларни махсус жисмоний ва махсус тайёргарликларининг босқичлари учун контактсиз ҳозирловчи машқларнинг дастурларининг мазмунини асослаш.

3. Малакали боксчиларнинг ўқув-машғулот жараёни структурасида контактсиз ҳозирловчи машқларни қўллаш методикасини ишлаб чиқиш ва уни индивидуал техник-тактик маҳоратни моделлаштиришда ва спорт натижаларини ўсишидаги самарадорлигини аниқлаш.

Ҳозирги кунда бокс спортининг даражаси йилдан йилга ошиб бормоқда ва бу боксчилардан янги малакалар ҳосил қилишни талаб этмоқда. Анъанавий машғулот усулларида ташқари нўанавий усуллар билан машғулот олиб бориш зарурлигини кўрсатмоқда. Янги ривожланаётган мамлакатлар янги услублар билан боксга кириб келмоқдалар ва бу уларга қарши усулларни ўрганишни, машғулотлар жараёнида янги услубдаги боксчиларга қарши техника ва тактикаларни машқ қилишни талаб этади. Янги услубдаги боксчига қарши техникани ўрганишда аввало янги усулдаги боксчининг ҳужумкор ёки ҳимояда жанг қилиши таҳлил қилиниб унга қарши усул режалаштирилади ва машғулот давомида контактсиз равишда қарши усул машқ қилинади. Машғулотлар жараёнида контактсиз машқлар айнан бирор турдаги усулга қарши бажарилаётга бўлади, мисол учун ҳужумкор техникага эга боксчига қарши ҳимоявий услуб танланиб бу услуб контактсиз равишда амалга оширилади. Бирданига снарядлар ёки жуфтликларда бажарилса бу турли жароҳатларга сабаб бўлиши мумкин.

Бокс техникасининг яна бир муҳим масалаларидан бири, кўпчилик ҳужум ва ҳимояланиш ҳаракатларини бажариш самарадорлигини қийинлаштирадиган ёки енгиллаштирадиган усул – бу, ҳаракатланишлар усули, оёқларни, ҳужум ҳамда ҳимоя техник ҳаракатлари билан уйғун бўлган координацияланган ишлаши. Ҳаракатланишлар ёрдамида зарурий масофани танлаш, рақиб зарбаларидан қочиш, алдамчи ҳаракатлар, ҳужумга чорлаш ва жанговар ҳолатда зарур бўладиган кўпчилик бошқа маневрлар содир бўлади. Моҳирона ҳаракатланишлар, ҳужум ёки ҳимояланишларни натижавий амалга ошириш учун кўп сонли ижобий имкониятларни яратади.

Педагогик тажриба, боксчиларни тайёрлашнинг машғулот воситаларини қайта тақсимлаш имкониятини, жуфтликларда машғулот ишини камайитириш томонига қараб ва махсус ҳозирловчи машқлар билан алмаштириш ҳамда бокс учун специфик бўлган махсус ҳозирловчи машқлар

воситачилигида функционал ва умумий жисмоний тайёргарлик даражасини ошириш имконияти учун белгилаш мақсадида амалга оширилди, улар аэроб режимда бажарилади. Ундан ташқари, спорт натижасига эришиш учун машғулоти ишида махсус ҳозирловчи машқларни машғулотнинг барча давларида, юқори классли спортчиларни тайёрлаш пайтидаги махсус иш билан биргаликда олиб бориш назарда тутилди.

Йилига икки марта ўтказиладиган назорат нормативлари натижалари бўйича, гуруҳнинг функционал ва умумий жисмоний ҳолатини назорат қилиш ва бошқариш мумкин бўлар эди. Назорат нормативлари натижаларини деярли барча кўрсаткичлар бўйича секин, лекин бизни тажрибаларимизда қўллаб-қувватлаш орқали, узлуксиз ўсишини тасдиқлади. Техник-тактик маҳоратни такомиллаштириш бўйича жуфтликлардаги махсус иш, барча машғулоти ишининг умумий ҳажмидан 14% га қадар эгаллади. Бу, болалар спорт мактаблари, олимпия заҳиралари коллежлари, юқори спорт маҳорати мактабларида қўлланиладиган машғулоти юкламаларини анъанавий тақсимлашдан ва мамлакатимиз терма жамоаларининг ўқув-машғулоти йиғинларида қўлланиладиганидан анча кам.

Амалга оширилган тажриба натижасида, спортчилар машғулоти юкламаларининг умумий ҳажмини илгари ишлаб чиқилган ва бугун қўлланиладиган болалар спорт мактаблари, олимпия заҳиралари коллежлари, юқори спорт маҳорати мактаблари учун машғулоти юкламалари меъёрларини бажаришлари мумкин.

Кўпчилик спортчилар, олдин бошқа спорт турларига – гимнастика, енгил атлетика ва бошқаларга ихтисослашган бўла туриб, боксда катта муваффақиятларга эришишган. Айниқса, координацион қобилиятлар ва эпчилликнинг ривожланиши заҳираси катта бўлган спорт турларининг ижобий таъсири катта. Мисол учун Исроил Мадримов бокс спорти фаолиятидан аввал спорт гимнастикаси билан шуғулланган ва бу унга бокс фаолиятида ижобий натижаларга эришишда ўз ижобий аҳамиятини берди ва унга эгиловчанлик хусусияти жангларда ғалаба қозониши учун муҳим рол ўйнади.

Бокс учун характерли бўлган юқори жисмоний ва асаб-ҳиссий юкламалар, спортчиларнинг ҳаракат ва вегетатив функцияларида сезиларли ўзгаришларни чақиради. Бу, ўз ҳаракатларининг тезкорлигини, аниқлиги ва ўз вақтида бўлишини, рақибнинг ҳаракатларига реакция қилишнинг тезкорлигини ёмонлашишида, нафас ва юрак-томир тизимларидаги ўзгаришларда, ишчанлик қобилиятининг пасайишида намоён бўлади,

Агар бир мушакларни ўта кучланиши ва бошқаларини етарли даражада қўшилмаслиги содир бўлса, бу гавданинг барча қисмларини дискор-динациясига, тез толиқишга ва ангда усулларни қўллаш самарадорлигини пасайишига олиб келади.

Юқори классли боксчиларни тайёрлаш методикасида замонавий ўзгаришларни ишлаб чиқиш учун спорт фанидан фойдаланиш, бокс билан шуғулланиш пайтида машғулот жараёнининг моҳиятини тушунишни янада олдинга сурди. Боксчиларнинг техник маҳоратини шакллантирилишида интуитивизм тугатилди, машғулот жараёнини илмий асослаш, уни ривожлантириш йўллари тушуниш вақти келди. Замонавий боксда охирги ўн йилликларда беллашувларни ўтказиш қоидалари, ҳакамлик қилиш, боксчиларнинг экипировкаси, мусобақаларни ташкил қилишни мукамаллаштириш билан боғлиқ анча ўзгаришлар содир бўлди.

Шу ўзгаришлар туфайли, жаҳон бокс лидерларидан ортда қолмаслик учун боксчиларни тайёрлаш методикасини ҳам қайта кўриб чиқиш талаб қилинди. Илгари ишлаб чиқилган тайёрлашнинг воситалари ва усулларини қайта англаш ва уларнинг базасида янги, вақт ва яшаш шароитларига мос келадиган методикаларни яратиш талаб қилинди. Спорт ҳаракатлари, спортчиларни юкламаларга адаптация бўлиши соҳасидаги замонавий илмий ишланмалар, боксдаги машғулот жараёнини методик таъминлаш тўғрисидаги замонавий тасаввурларни ўзгартириш имконини беради.

Бизнинг тадқиқотларимизда, ҳозирловчи машқларни босқичма-босқич жорий қилиш таклиф қилинади, улар, йиллик циклнинг барчаси давомида, машғулотнинг босқичи билан мос равишда, уларга мос вазифаларни бажаради. Машғулотнинг босқичига (УЖТ, МЖТ, ЖТ) боғлиқ ҳолда ҳозирловчи машқларнинг методикаси, боксчининг жисмоний ва махсус сифатларини, техник-тактик маҳоратининг зарурий даражасини сақлаш билан биргаликда ҳамда уни кейинчалик стабиллаштириш ва ошириш билан мажмуавий ривожлантиради.

Мазкур методикани қўллашнинг зарурати шундан ҳам иборатки, мусобақаларда чиқишларнинг асосий босқичидан кейин дам олиш ва базавий тайёргарлик босқичи келади, унда спортчининг жисмоний ва функционал сифатлари такомиллашади. Педагогик тажриба натижасида техник-тактик маҳоратнинг такомиллашуви содир бўлади. Боксда жисмоний сифатларни ривожлантиришни кўпчилик ихтисослаштирилган ҳамда техникани такомиллаштириш билан бирга бир вақтда қўллаш зарур.

Тажрибанинг натижалари, биз томондан таклиф қилинган боксчиларнинг техник-тактик маҳорати даражасини бир вақтнинг ўзида уларнинг

жисмоний сифатларини ва функционал тайёргарликларини яхшилаш билан такомиллаштириш йўналишлари – замонавий бокс учун анча истиқболли ҳисобланади ҳамда бокс билан шуғулланишлар, машғулот жараёнида анча кам даражада жароҳатланишлар олиниши туфайли, ўсиб келаётган авлоднинг кўпчилиги учун анча қизиқарли бўлиб қолади, деб умид қилиш имкониятини беради.

Боксинг замонавий даражаси бир кунда икки марталик ёки уч марталик машғулот қилишни талаб қилади, бу, боксчиларнинг асабли ва жисмоний ортиқча зўриқишига кўмаклашади.

Ҳозирловчи машқлар ҳисобига эришиладиган қўллар ва оёқлар ишининг алоқаларини яхшилаш, координацион қобилиятларни, эпичилликни, фазодаги хилма хил ҳаракатланишлар билан боғлиқ бўлган ҳаракатлар пластикасининг умумий яхшиланиши, машғулот жараёнида ўзлаштирилган ушбу сифатлар спортчиларда бир умр сақланиб қолади, деб ишонишга имкон беради. Ҳаракат ахборотини анча тезкор қайта ишлаш қобилияти ва қарорларни анча тез қабул қилиш одати ҳам ушбу спортчиларга кейинги ҳаёт фаолиятиларида ёрдам бериши мумкин. Олинган маълумотлар, юқори малакали боксчилар машғулот жараёнининг назарий ва амалий базасини, контактсиз ҳозирловчи машқларни қўллаш асосида, уларнинг техник-тактик маҳоратларини шаклланишини рационал бошқариш имконияти тўғрисидаги низомлар билан кенгайтириш, ўқув-тренировка юқла-маларининг параметрларини конкретлаштириш ва жароҳатланишларни пасайтириш имконини беради.

Адабиётлар:

1. Ачилов А.М, Халмухамедов Р.Д., Шин В.Н, Тажибаев С.С., S.S. Bokschiarning sport-pedagogik mahoratini oshirish. Darslik. T., 2011. 478b.
2. Ражабов Ф.Қ. Ёш боксчиларни тайёрлаш асослари. Т., Мумтоз сўз, 2012, 228бет.
3. Халмухамедов Р.Д. Бокс. Ўқув қўлланма. Т., 2008, 308 б.

РЕЗЮМЕ

Мақола мазмунида малакали боксчиларни техник-тактик тайёргалигини ошириш, имитацион машқларнинг машғулотлардаги самарадорлигини ўрганиш, янги услубдаги боксчиларга қарши янги усулларни таҳлил қилиш.

РЕЗЮМЕ

В содержание статьи входит совершенствование технико-тактической подготовки квалифицированных боксеров, изучение эффективности имитационных упражнений на тренировках, анализ новых методов борьбы с боксерами нового стиля.

SUMMARY

The content of the article includes the improvement of the technical and tactical training of qualified boxers, the study of the effectiveness of simulation exercises in training, the analysis of new methods of fighting new-style boxers.

ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

Халиков А. А.

*и.о. доцент кафедры «Межфакультетская физическая
культура и спорт» АндГУ*

Tayanch soʻzlar: kasbiy kompetentsiya, boʻlajak jismoniy tarbiya oʻqituvchilari, kasbiy individuallik.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, будущие преподаватели физического воспитания, профессиональная индивидуальность.

Key words: professional competence, future teachers of physical education, professional individuality.

Изменения, происходящие в физическом воспитании, требуют использования новых методов и подходов в образовательной сфере подготовки будущих преподавателей физического воспитания, а именно их профессиональная компетентность. Эти требования касаются специалистов любой области физического воспитания и спорта. Профессиональная компетентность является показателем социальной зрелости личности специалиста по физическому воспитанию, объединяет комплекс профессиональных знаний, умений, навыков, личностных качеств. Целью статьи является определение теоретических основ формирования культуры будущего специалиста в процессе его профессиональной подготовки в вузе.

В ВУЗе в сфере спорта и здоровья необходимо готовить специалистов к разнообразной творческой деятельности: профессиональной, общественно-политической и социокультурной, обеспечивать не только знаниями определенного диапазона и объема, но и закладывать фундамент социальной инициативы, способности работать с учениками и для учеников. Факт восприятия будущими преподавателями физического воспитания образования, как прагматической ценности, позволяет рассматривать содержание образования и воспитания как основные направления формирования профессиональной компетентности будущих специалистов. На основе системного принципа, который предусматривает разносторонний анализ

формирования культуры будущего преподавателя физического воспитания, выделяются два основных направления: интеллектуально-развивающий и профессионально-формирующий.

Образовательная система призвана готовить будущих преподавателей физического воспитания, способных легко учиться, быстро приспосабливаться к меняющимся условиям и содержанию профессиональной компетентности, умеющих находить контакт со своими воспитанниками и их родителями, заинтересованных в своем непрерывном самообразовании и самосовершенствовании с целью достижения высоких результатов своими учениками. А также, образование и воспитание призвано сформировать у будущего специалиста такие личностные качества и способности, которые позволят ему самостоятельно ориентироваться в профессиональном мире и определять вектор своего профессионального роста, общий стиль профессиональной жизнедеятельности.

Профессионально-педагогическое образование представляет собой систему подготовки педагогических кадров (учителей физического воспитания, тренеров) для общеобразовательной школы и других учебно-воспитательных учреждений в педагогических университетах и институтах, педагогических колледжах и техникумах, университетах, спортивных школах и клубах; в широком смысле подготовка педагогических и научно-педагогических кадров для учебных заведений всех типов. Такое образование направляется на подготовку преподавателей физического воспитания с высоким уровнем профессиональной компетентности, основанной на новейших достижениях науки, современных специальных знаниях определенной отрасли; с высоким уровнем педагогической компетентности, критического мышления, способности применять научные достижения на практике. Среди приоритетных направлений государственной политики в контексте интеграции государственного образования в европейское и мировое образовательные пространства определены проблемы постоянного повышения качества образования, модернизации его содержания и форм организации учебно-воспитательного процесса; разработка и внедрение образовательных инноваций и информационных технологий.

Однако в профессиональной подготовке будущих преподавателей физического воспитания существует разрыв между содержанием получаемого образования и приобретаемой компетентности, поскольку студентов в большей мере обучают знаниям, а не ориентации на ценности, как важнейшей функции современного образования в сфере спорта. Формирование профессиональной компетентности в условиях образовательно-воспита-

тельной работы с будущими тренерами и преподавателями физического воспитания осуществляется по следующим направлениям: развитие профессиональной индивидуальности, то есть овладение комплексом профессиональных знаний, умений и навыков, и воспитания - привлечение к социокультурному опыту профессии и общества в целом, выработка комплекса качеств, необходимых для развития профессионального самосознания и творческой активности в сфере спорта и здоровья человека.

Эффективными путями формирования профессиональной компетенции будущих специалистов в сфере спорта в условиях высшего учебного заведения являются: организация целостного учебно-воспитательного и тренировочного процесса и его ориентация на развитие всех компонентов профессиональной компетенции (информационного, проектного, художественного и т.д.); структурирование содержания профессиональной подготовки на основе неразрывной связи с усвоением социально-гуманитарных и профессионально-ориентированных предметов, выработка профессиональных качеств на основе сочетания технических, информативных и коммуникативных компетенций.

Компетенция будущего преподавателя физического воспитания должна формироваться благодаря целенаправленным педагогическим воздействиям на личность будущего тренера-преподавателя через раскрытие возможностей ученика, мотивов, профессионально-значимых качеств в процессе целенаправленного взаимодействия на уровне «тренер-воспитанник».

Педагогическая технология формирования профессиональной компетенции будущих преподавателей физического воспитания и спорта предполагает использование таких ее важных составляющих компонентов: организационно-целевого, мотивационно-ценностного, профессионально-культурологического. Профессиональную компетенцию будущего преподавателя физического воспитания мы рассматриваем не только как сумму профессиональных знаний, умений и навыков, а и как часть общей духовной культуры, которая проявляется в профессиональной компетентности, управлении учебным процессом, готовности к анализу, оценке и практическим действиям при выявлении профессионально-этических проблем, принятии самостоятельных решений, предоставлении своим воспитанникам необходимых знаний, привитии навыков культурного поведения, коммуникативного мастерства, формировании и развитии контактов между воспитанником и преподавателем физического воспитания,

сознательной готовности к самообразованию, саморазвитию, постоянно-му профессиональному совершенствованию.

Приходим к выводу, что важную роль в этом процессе играет этика общения, высокая профессиональная культура будущего тренера, которая способствует установлению доверительных, доброжелательных отношений с обучающимися.

Литература:

1. Буга Н.Ю. Становление научной и инновационной деятельности в высших учебных заведениях. – М.: Экономист, 2006. – № 9. – С. 60-64. 15
2. Гнатенко К.В. Основные аспекты формирования профессиональной культуры будущих преподавателей физического воспитания и спорта. Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы развития спорта высших достижений» Узбекистан 2019 – С 13-15
3. Гуревич Р.С. Информационно-телекоммуникационные технологии в подготовке будущего специалиста. Непрерывное профессиональное образование: теория и практика. – М., 2002. – № 4. – С. 61- 68.
4. Исаев И.Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы. – Москва – Белгород, 2013. – 142 с.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрено понятие профессиональная компетентность в целом и профессиональной культуры преподавателей физического воспитания и спорта. Проанализирована роль профессиональной деятельности в сфере физического воспитания и спорта. Рассмотрены возможные пути ее формирования.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada umum-kasbiy kompetentsiya tushunchasi, jismoniy tarbiya va sport o'qituvchilarining kasbiy madaniyati ko'rib chiqiladi. Jismoniy tarbiya va sport sohasida kasbiy faoliyatning roli tahlil qilingan. Uni shakllantirishning mumkin bo'lgan usullari ko'rib chiqiladi.

SUMMARY

This article considers the concept of professional competence in general and the professional culture of teachers of physical education and sports. The role of professional activity in the field of physical education and sports is analyzed. Possible ways of its formation are considered.

БАДМИНТОН ОДНА ИЗ ФОРМ УКРЕПЛЕНИЯ ЗОРОВЬЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Саидова Ш. Д.

Доцент. УзГосУФКС

Ниязова О. Ю.

КДУ имени Бердаха

Саидов Р. Т.

УзГосУФКС

Tayanch soʻzlar: jismoniy tarbiya, mashqlar, zarbalar, zarbalarni qayta ishlash usullari.

Ключевые слова: физическая подготовка, упражнения, удары, способы обработки ударов.

Key words: physical training, exercises, shots, methods of processing shots.

Введение. Бадминтон признан олимпийским видом спорта. С 1992 года включен в программу летних Олимпийских Игр. За годы независимости в республике Узбекистан достигнуты значительные успехи в развитии физической подготовки и спорта, уделяется большое внимание популяризации и развитию как национальных видов спорта, так и международных.

В целях дальнейшего развития бадминтона в Узбекистане, пропаганды здорового образа жизни среди населения и дальнейшему развитию массового спорта, а также их популяризация в регионах, отбор (селекция) талантливой молодежи, повышения спортивного мастерства в сравнительно короткие сроки в столице и регионах республики были созданы базы и центры для занятия бадминтоном. Обеспечены проведения соревнований на ежегодной основе по бадминтону – “Принцессы весны”, “Бадминтонная лига” (среди учащихся общих и средних профессиональных образовательных учреждений), “Кубок руководителя” (среди работников государственных и негосударственных организаций), “Сделай больше своих возможностей!” (среди широких слоев населения).

Для выявления и отбора (селекции) талантливой молодежи с 1 января 2022 года внедрена трехэтапная система проведения соревнований. I этап- районный (городской), II этап – областной среди победителей районных городских), III этап- республиканских соревнований среди победителей

областных соревнований. Основной целью является укрепления здоровья населения, привлечения широких слоев населения к физической культуре и спорту.

Объект исследования – процесс обучения детей дошкольного возраста.

Предмет исследования – структура обучения двигательным действиям с элементами спортивных игр.

Цель исследования – изучить проблему структуры обучения детей дошкольного возраста с элементами спортивных игр и упражнений.

Результаты исследований. Бадминтон берет свои истоки в древней игре волан, которая зародилась еще до нашей эры. В Европу он пришел из Индии только в 1873 году благодаря герцогу Бофор. Кстати, в честь его английского поместья Бадминтон-хаус эта игра и получила такое название. В 1934 году появилась Международная федерация бадминтона, а в 1992 году его внесли в программу Олимпийских игр.

Бадминтон – это вид спорта, в котором двое или четверо игроков (разбившись на пары) перекидывают через сетку волан с помощью ракеток. Основная задача игрока или пары отразить ракеткой волан, так чтобы он вернулся на поле соперника и упал на землю, а не был бы снова отражен.

Бадминтон — достаточно энергичная игра, при этом она малотравматичная. Детей можно учить игре в бадминтон уже с трех лет. Во время занятий бадминтоном дети развивают такие качества как ловкость, координацию движений, точность и быстроту реакции выносливость, гибкость, скоростно-силовые показатели. Бадминтон одинаково подойдет девочкам и мальчикам.

Игра в бадминтон очень полезна для тех, кто много работает за компьютером (то есть почти для всех современных людей).

По версии исследователей Венского университета бадминтон занимает 13 позицию среди самых полезных, безопасных и эффективных видов спорта. Игра в бадминтон полезна для **улучшение зрения**. К сожалению, современная тенденция такова, что зрение у детей начинает портиться уже в раннем возрасте: 3 — 4 года. Бадминтон тот вид спорта, который поможет сохранить зрение вашему ребенку. Ведь во время игры происходит постоянная тренировка глаз: необходимо непрерывно следить за воланом, который перемещается с разной скоростью. Благодаря этому улучшается кровообращение органов зрения.

Для развития целеустремленности. Бадминтон игра, которая научит ребенка достигать больших и маленьких целей. Сначала он учится попадать по волану и это можно считать маленькой целью, потом перекиды-

вать его через сетку и добивается того, чтобы противник не смог отбить подачу. Достижение каждой из этих целей, несомненно, приносит юному бадминтонисту радость и учит не бояться ставить перед собой в жизни цели разной степени сложности.(6;159с)

Благоприятно воздействует на психоэмоциональное состояние и нервную систему. Замечено, что во время игры в бадминтон в работу вовлекается нервная система, даже больше чем при занятиях силовыми видами спорта. В результате получается хорошая профилактика заболеваний связанных с расстройством личности. Помимо этого дети, которые занимаются таким подвижным и энергичным видом спорта меньше других подвержены плохому настроению.(2;124с)

Для оздоровления организма. Бадминтон благоприятно воздействует на сердце, сосуды и органы дыхания. В результате тренировок увеличивается объем легких. Известны случаи, когда астматики выходили в стадию долгой ремиссии, занимаясь бадминтоном.

Подтянутое тело. Во время игры в бадминтон больше всего работают мышцы ног, пресса и рук. Регулярные тренировки делают их сильнее и рельефнее.(5;213с)

Тренировка ловкости и выносливости. С каждой новой тренировкой ваш ребенок будет все сильнее и сильнее развивать эти навыки. Он будет учиться отражать волан, который летит с большой скоростью, а для этого ему как раз таки и понадобятся ловкость и выносливость.

Безопасный спорт. В отличие от контактных видов спорта бадминтон считается малотравматичным. Из-за того, что здесь нет прямого взаимодействия между игроками, травмы встречаются редко

В этом виде спорта во время соревнований мужчины и женщины могут играть вместе. Занятия положительно скажутся на психоэмоциональном развитии представителей обоих полов. В результате девочки и мальчики получают подтянутую фигуру, ловкое, сильное и выносливое тело. При этом не надо переживать, что плечи девочки станут слишком широкими, такая проблема не характерна для бадминтонисток. Помимо этого у сына или дочери разовьется аналитическое, логическое мышление и интуиция. Не зря бадминтон называют «шахматами с ракеткой». Дело в том, что волан нужно не только отбить, но и предугадать действия соперника, продумать такую траекторию полета, при которой он не сможет попасть по нему ракеткой. Эти качества несомненно пригодятся мальчику или девочке в учебе. (4;С294-298)

Бадминтон — подвижный, энергичный, интеллектуальный вид спорта. Он приносит много удовольствия тем, кто занимается им любительски или профессионально. Он поможет вырасти ребенку решительным, развитым и сильным. Но помните, что последнее слово всегда должно быть за сыном или дочкой. Прислушайтесь к их мнению. Ведь при наличии собственной мотивации шансов на успех будет гораздо больше.

Большую роль в физическом воспитании детей дошкольного возраста играют спортивные игры, элементы спортивных игр и спортивные упражнения. Они подбираются с учетом возраста, состояния здоровья, индивидуальной склонности и интересов детей. С их помощью дети усваивают разнообразные двигательные навыки, приобретают нравственные волевые качества: решительность, самостоятельность, смелость, выносливость. Ребенок учится согласовывать свои действия с действиями товарищей; у него воспитывается сдержанность, самообладание, ответственность. Кроме этого, спортивные игры и упражнения пополняют словарный запас такими словами, как “ракетка”, “волан”, “стойка” (бадминтониста).

Так как дошкольники не способны регулировать величину физических нагрузок, не умеют самостоятельно осваивать физические упражнения, предусмотренные программой, им нужна помощь воспитателя в освоении элементов тактики спортивных упражнений, игр. Очень важно создать для упражнений условия, отвечающие гигиеническим и педагогическим требованиям: наличие свободного места, свежего воздуха, нужного оборудования, и свободный доступ к нему.

Для детей дошкольного возраста освоение движений игры в бадминтон не простая задача, но вполне доступная, если провести с ними серию интересных подготовительных упражнений с ракеткой и воланом. Эти предварительные упражнения научат малышей правильно держать ракетку и познакомят с качествами волана и особенностями его перемещения по воздуху.(3;С301-303)

В дошкольном возрасте ведущим видом деятельности является игра. Воспитательское значение игры, ее всестороннее влияние на развитие ребенка трудно переоценить. Игра органически присуща детскому возрасту и при умелом руководстве со стороны взрослых способна творить чудеса. В целях всестороннего развития и воспитания ребенка широко используются подвижные игры. Игра для детей – это важное средство самовыражения, проба сил, развитие физических качеств. Важнейшее достоинство подвижных игр состоит в том, что в своей совокупности они, по существу, исчерпывают все виды свойственных человеку естественных движений:

ходьбы, бега, прыжков, лазанья, метания, ловли – и поэтому является самым универсальным и незаменимым средством в развитии физических качеств.

Выводы. В ходе спортивных игр у детей формируются положительные, нравственно-волевые черты характера. Обязательное соблюдение правил в играх способствует воспитанию выдержки. Честности, дисциплины, ответственности перед командой, умению считаться с другими.

В игре детям приходится быстро принимать решения, что способствует развитию мышления, быстроты двигательной реакции на зрительные и слуховые сигналы. Растить детей здоровыми, сильными, жизнерадостными – это задача каждого дошкольного учреждения. С этой целью предусмотрены спортивные упражнения и игры с элементами бадминтона.

Литература:

1. Рыбаков Д.Л., Штильман М.И. Основы спортивного бадминтона. - М., ФиС, 2000.
2. Тулаганов Ш.Ф., Саидова Ш.Д. Обучение элементам спортивных игр (Бадминтон). – 2020. – 124 с.
3. С.С. Шукурова., Д.А.Алимова., Влияния экологических факторов на работоспособность спортсменов. Молодой учёный. 2019 г. С301-303
4. С.С. Шукурова., Д.А.Алимова., Некоторые биохимические исследования крови у гребцов в подготовительном и соревновательном периодах. Актуальные проблемы физической культуры и спорта. 2019 г. С294-298
5. Сулова Ф.П., Сыч В.Л. Современная система спортивной подготовки. - М.: Владос - Пресс, 2002. - 213с
6. Смирнов Ю.Н. Бадминтон: Учебник для институтов физической культуры. – М.: Ф и С, 2000. – 159 с.

РЕЗЮМЕ

Maqolada jismoniy madaniyatning mohiyati, uning shakllari va vazifalari ochib berilgan. Bundan tashqari, jismoniy madaniyat vositalari, usullari va tamoyillari, harakat harakatlariga o'rgatishning tuzilishi tavsiflanadi, jismoniy sifatlarni tarbiyalashning yangi yondashuvlari, usullari ochib beriladi. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarda sport o'yinlari va sport mashqlari elementlari bilan raqobat o'yin usulidan foydalanish ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается сущность физической культуры, её формы и функции. Кроме того, описываются средства, методы и принципы физической культуры, структура обучения двигательным действиям, раскрываются новые подходы, методы воспитания физических качеств. Так же, рассматривается использование соревновательно - игрового метода с элементами спортивных игр и спортивных упражнений у детей дошкольного возраста.

РЕЗЮМЕ

The article reveals the essence of physical culture, its forms and functions. In addition, the means, methods and principles of physical culture, the structure of teaching motor actions are described, new approaches and methods of physical qualities education are revealed. Also, the use of a competitive gaming method with elements of sports games and sports exercises in preschool children is considered.

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ»

№ 1

Нөкис — 2023

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов, Н. Абдукаримов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: 224-23-00

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednauk@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 18.01.2023. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 52,5 . Нашр. т. Нускасы _____ Буйыртпа №